

ISSN 2415-8453

Тернопільський національний економічний
університет

**Український журнал
прикладної економіки**

**Ukrainian Journal of
Applied Economics**

**Том 4. № 4.
Volume 4. № 4.**

**Тернопіль
2019**

Науковий журнал «Український журнал прикладної економіки»
включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки
(наказ МОН України від 07.10.2016 р. № 1222)

Науковий журнал індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах:
Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor, InfoBase
Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4.

Головний редактор

ЯЗЛЮК Борис Олегович, доктор економічних наук, професор,
Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Заступник головного редактора

БУТОВ Андрій Миколайович, кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Редакційна колегія:

АБУСЕЛИДЗЕ Георгій, доктор економічних наук, професор, керівник департаменту фінансів, банківської справи і
страхування, Батумський Державний Університет Імені Шота Руставелі (Грузія);

БЛИЗНЮК Тетяна Павлівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та бізнесу Харківського
національного економічного університету імені Семена Кузнеця (Україна);

ГОРСЬКА Єлена, почесний доктор, професор, декан факультету економіки та менеджменту Словацького аграрного
університету в м. Нітра (Словаччина);

ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ Олександр Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор Кафедри економіки та
економічної теорії (Україна);

ДУБРОВІНА Надія Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів, Вища школа
економіки та менеджменту публічної адміністрації в Братиславі (Словаччина);

ЄРМОЛЕНКО Олексій Анатолійович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та соціальних
наук, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Україна);

КОЛУПАСЬВА Ірина Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних
відносин та фінансів Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-
економічного університету (Україна);

КРАСНОНОСОВА Олена Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу
проблем розвитку регіональної економіки Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН
України (Україна);

ЛАГОДІЄНКО Володимир Вікторович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу,
підприємництва і торгівлі, Одеська національна академія харчових технологій (Україна);

МАНДИЧ Олександра Валеріївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та маркетингу,
Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна);

НАКІСЬКО Олександр Вікторович, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту Харківського
національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Україна);

ОРЕЛ Володимир Миколайович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри організації виробництва,
бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра
Василенка (Україна);

ПУСТОВГАР Світлана Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
та фінансів, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного
університету (Україна);

ПУШАК Ярослав Ярославович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та економічної
безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ (Україна);

РЕЗНІК Надія Петрівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри біржової діяльності і торгівлі
Національний університет біоресурсів і природокористування України (Україна);

РУДЕНКО Сергій Валентинович, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту Харківського
національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Україна);

СКУПСЬКИЙ Руслан Миколайович, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри підприємництва, управління
та адміністрування Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна» (Україна);

SANDEEP Kumar Gupta, PhD (B.H.U.), Professor; School of Education, Sharda University, Greater Noida, India

Відповідальний секретар

БУТОВ Андрій Миколайович, кандидат економічних наук, доцент

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен,
географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску
посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://ujae.org.ua/>

<http://www.nbu.gov.ua/>

<http://www.library.tneu.edu.ua/>

ISSN 2415-8453

© Тернопільський національний економічний університет, 2019

© «Український журнал прикладної економіки», 2019

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 21919-11819Р від 22.01.2016 року.

The scientific journal «Ukrainian Journal of Applied Economics»
included in the list of research and professional publications of Ukraine on economics
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 07.10.2016 No. 1222)

The scientific journal is indexed in international catalogs and scientometric databases:

Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor, InfoBase
Ukrainian Journal of Applied Economics. – 2019. – Vol. 4. – № 4.

Chief Editor

YAZLYUK Borys Olehovych, Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Agricultural Economics and Management,
Ternopil National Economic University (Ukraine)

Deputy Editor

BUTOV Andrii Mykolaiovych, PhD in Economics, Associate Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine)

Editorial Board:

ABUSELIDZE George, Doctor Of Economics, Professor, Head Of Finance, Banking And Insurance Department, Batumi Shota
Rustaveli State University (Georgia);

BLYZNYUK Tetyana, PhD in Economics, Associate Professor, Management And Business Department Simon Kuznets Kharkiv
National University Of Economics (Ukraine);

DLUHOPOLSKYI Oleksandr, Doctor Of Economics, Professor, Professor of Department of Economic Theory, Ternopil National
Economic University (Ukraine);

DUBROVINA Nadiya, CSc., Associate Professor of Department of Economics and Finance, School of Economics and
Management in Public Administration in Bratislava (Slovakia);

HORSKA Elena, Dr.h.c. Professor dr. Ing. Dean Of The Faculty Of Economics And Management Slovak University Of
Agriculture In Nitra (Slovakia);

YERMOLENKO Oleksii, PhD In Economics, Associate Professor, Associate Professor of Economics and Social Sciences
Department in Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (Ukraine);

KOLUPAIEVA Irina, Doctor Of Economics, Professor, Head Of International Economic Relations And Finance Department,
Kharkiv Institute Of Trade And Economics Of Kyiv National University Of Trade And Economics (Ukraine);

KRASNONOSOVA Olena, PhD In Economics, Associate Professor, Senior Researcher, Regional Economic Development
Department, Research Center for Industrial Development Problems, NAS of Ukraine (Ukraine);

LAGODIENKO Volodymyr, Doctor of Economics, Professor, Head of Department marketing, business and trade, Odessa
National Academy of Food Technologies (Ukraine);

MANDYCH Oleksandra Valeriivna, Doctor Of Economics, Associate Professor, Professor Of The Department Of Economics
And Marketing, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University Of Agriculture (Ukraine);

NAKISKO Oleksandr, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor Of Department Of Accounting And Audit,
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University Of Agriculture (Ukraine);

OREL Volodymyr, Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of Department of Organization of Production,
Business and Management, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine);

PUSTOVHAR Svitlana, PhD In Economics, Associate Professor of International Economic Relations and Finance Department,
Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine);

PUSHAK Yaroslav Yaroslavovich, Doctor Of Economics, Professor, Head Of The Department Of Economics And Economic
Security, Lviv State University Of Internal Affairs (Ukraine);

REZNIK Nadiia Petrivna, Doctor Of Economics, Professor, Head Of The Department Of Stock Exchanges And Trade National
University Of Life And Environmental Sciences Of Ukraine (Ukraine);

RUDEENKO Serhii, Phd In Economics, Associate Professor, Associate Professor Of Department Of Accounting And Audit,
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University Of Agriculture (Ukraine);

SANDEEP Kumar Gupta, PhD (B.H.U.), Professor; School of Education, Sharda University, Greater Noida, India;

SKUPSKYI Ruslan, Doctor of Economics, Associate Professor, Head Of The Department Of Entrepreneurship, Management
And Administration of The Mykolayiv Interregional Institute For Human Development Of Higher Education «Open
International Human Development University» Ukraine» (Ukraine)

Executive Secretary

BUTOV Andrii Mykolaiovych, PhD in Economics, Associate Professor (Ukraine)

Issue materials are printed in the original language.

The editorial board does not always agree with the author. The authors of the publications are responsible for the accuracy
of the facts, proper names, geographical names, citations, figures and other information.

According to the Copyright Law, References to authors and publications are required when using the scientific ideas and
materials in this publication. Reprints and translations are permitted only with the consent of the author and the editor.

URL: <http://ujae.org.ua/>

<http://www.nbu.gov.ua/>

<http://www.library.tneu.edu.ua/>

ISSN 2415-8453

© Ternopil National Economic University, 2019

© «Ukrainian Journal of Applied Economics», 2019

Certificate of state registration of the print media KB № 21919-11819P of 22.01.2016.

ЗМІСТ

Ніценко Віталій Сергійович, Данько Юрій Іванович Розвиток виробництва молока в Україні та економічна стійкість молокопродуктового підкомплексу	8
Усикова Олена Миколаївна Аналітична оцінка облікових фінансових потоків суб'єктів агробізнесу	16
Ткаченко Світлана Євгенівна Аналіз сучасних процесів світової економічної глобалізації	23
Копань Тетяна Миколаївна Маркетинг телекомунікаційних та інформаційних технологій: світовий та національний виміри	32
Шелудько Руслан Миколайович, Гонцій Дмитро Олександрович Регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення: пошук української моделі	41
Благодатний Андрій Сергійович Товарна біржа як інноваційно-інституційний елемент розвитку міжнародних товарних ринків	52
Neskorodieva Inna, Rodchenko Volodymyr, Parkhomenko Olena, Kvitka Yuliia, Kvitka Anton Determination the system of factors developing commercial mediation in Ukraine	60
Дячков Дмитро Володимирович Стратегічні напрями управління інформаційною безпекою підприємств агропродовольчої сфери	70
Слободяник Анна Миколаївна, Резнік Надія Петрівна Управління процесами оскаржень в публічних закупівлях	79
Кобченко Михайло Юрійович Концептуальні засади організації ефективного землекористування аграрних підприємств	86
Тягнирядно Олег Миколайович Ризик-менеджмент вітчизняних товаровиробників інструментами біржового ринку	94
Аксюк Ярослав Анатолійович Методичні підходи до визначення результативності управління маркетинговою підсистемою агропереробного підприємства	102
Фролова Лариса Володимирівна, Мельник Оксана Володимирівна Результатні аспекти капіталізації машинобудівних підприємств України	110
Маркіна Ірина Анатоліївна, Большакова Євгенія Леонідівна Особливості функціонування та тенденції розвитку ринку м'яса та м'ясної продукції в Україні	119
Дибач Інна Леонідівна Трансформації категоріально-понятійного апарату організаційної структуризації закладів вищої освіти	129
Кулик Максим Іванович, Руденко Руслан Юрійович, Онопрієнко Олександр Володимирович Потенціал, енергетична й економічна ефективність виробництва побічної продукції рослинництва для біопалива	141
Пілявський Володимир Ілліч Формування конкурентного потенціалу на підґрунті стратегічного управління агропромислових підприємств	149
Кузьминчук Наталія Валеріївна, Куценко Тетяна Миколаївна Диспропорції регіону та їх роль у забезпеченні розвитку регіонального маркетингу	161
Кукса Ігор Миколайович, Сударкіна Людмила Юріївна Особливості механізму ресурсозбереження в сільському господарстві	169
Потапюк Ірина Петрівна, Андрущенко Тетяна Петрівна, Мороз Юлія Віталіївна Корпоративна культура як маркетинговий ресурс підприємства	176
Єрмаков Олександр Юхимович, Слепцова Людмила Петрівна Моделювання конкурентоспроможних садівницьких інноваційно орієнтованих підприємств	183
Язлюк Борис Олегович, Вороніна Вікторія Леонідівна, Гордієнко Вадим Олегович Кадрова політика підприємства: сутність та значення для потреб управління	191
Іван Юрійович Чернявський Прогнозування експортного потенціалу підприємств зернової галузі України з урахуванням рівня розвитку вітчизняної селекції	199
Маркіна Ірина Анатоліївна, Гарічев Юрій Миколайович Інформаційна безпека підприємства та організаційні заходи її забезпечення	209

Лутковська Світлана Михайлівна Модернізація системи екологічної безпеки еколога-економічного розвитку	216
Стрільчук Всеволод Миколайович Промисловість і сільське господарство Херсонської області як складові соціально-економічної системи регіону	226
Потьомкін Леонід Миколайович, Потьомкіна Антоніна Леонідівна Економічні аспекти управлінського процесу у сільськогосподарському виробництві	234
Ковшун Наталія Едуардівна, П'ятка Наталія Степанівна Сучасний стан фінансування природоохоронних заходів в Україні	241
Колодізев Олег Миколайович Розвиток обліково-інформаційної підтримки банківських інновацій під впливом цифрової трансформації діяльності фінансово-промислових груп	250
Селіхов Сергій Володимирович Алгоритм впровадження управлінських інновацій на підприємствах виноробної галузі	257
Лагодієнко Наталія Володимирівна, Лагодієнко Владислав Володимирович Оцінка економічної складової сталого розвитку аграрного виробництва в умовах відкритості національної економіки	265
Пахаренко Олександр Володимирович Дослідження змісту економічної категорії «мережеві структури»	282
Лагодієнко Володимир Вікторович, Богданов Олександр Олександрович Стан та перспективи розвитку підприємств м'ясо-молочної промисловості України	294
Подсоха Анна Сергіївна Організаційно-економічна модель ефективного функціонування товарного біржового ринку України	306
Машканцева Світлана Олександрівна Інформаційні технології системи управління транспортної галузі регіону	314
Мудрак Руслан Петрович Сталий розвиток регіонального агропродовольчого виробництва в умовах зростання відкритості національної економіки	320
Гаврилко Ірина Михайлівна Напрями застосування прогностичних інструментів моніторингу й контролю в управлінні аграрними підприємствами	328
Турленко Наталія Володимирівни Передумови формування стратегії розвитку агросфери регіонів України	336
Максимчук Максим Віталійович Особливості організаційно-економічного регулювання діяльності газорозподільних підприємств в Україні на регіональному рівні	346
Матвеев Павло Миколайович Сутність механізму економічного відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектора	353
Пушак Ярослав Ярославович, Марченко Ольга Михайлівна Безумовний базовий дохід як інструмент удосконалення системи соціального забезпечення	364
Насібова Ольга Вікторівна Механізм реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку	375
Гмиря Вікторія Петрівна, Кучеренко Володимир Михайлович Управління економічною безпекою аграрних підприємств регіону	388
Вітковський Юрій Петрович Мобілізація джерел інвестицій сільськогосподарських товаровиробників та їх інвестиційна привабливість	395
Мандич Олександра Валеріївна, Бабко Наталя Миколаївна, Співак Софія Іванівна Реінжиніринг бізнес-процесів при формуванні маркетингової та логістичної діяльності інтегрованих підприємств	402
Орел Анна Миколаївна Конкурентні стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів аграрного виробництва	411
Кальченко Сергій Володимирович Рецензія на монографію Гуторова А. О. «Інклюзивний розвиток економіки і аграрної сфери (теорія, методика, аналіз)»	419
Якубів Валентина Рецензія на монографію Павліхи Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В. «Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону: монографія»	420

CONTENT

<i>Nitsenko Vitalii, Danko Yuriy I.</i> Development of milk production in Ukraine and economic sustainability of the dairy complex	8
<i>Usikova Elena Mykolaivna</i> Analytical assessment of accounting financial flows by agricultural subjects	16
<i>Tkachenko Svitlana E.</i> Analysis of modern processes of world economic globalization	23
<i>Kopan Tetiana</i> Marketing of telecommunication and information technologies: world and national dimensions	32
<i>Sheludko Ruslan, Hoptsii Dmytro</i> Regulation of the circulation of agricultural land: search for a Ukrainian model	41
<i>Blahodatnyi Andrii</i> Commodity exchange as an innovation-institutional element of the development of international commodity markets	52
<i>Neskorodieva Inna, Rodchenko Volodymyr, Parkhomenko Olena, Kvitka Yuliia, Kvitka Anton</i> Determination the system of factors developing commercial mediation in Ukraine	60
<i>Diachkov Dmytro</i> Strategic directions of information security management of agro-food enterprises	70
<i>Slobodianyuk Anna, Reznik Nadiya</i> Managing public procurement appeals	79
<i>Kobchenko Mikhailo</i> Conceptual principles of effective land using organization of agricultural enterprises	86
<i>Tiahnyriadno Oleh</i> Risk management of domestic commodity producers using stock market instruments	94
<i>Aksyuk Yaroslav</i> Methodological approaches to determining the performance management of the agro-processor marketing subsystem	102
<i>Frolova Larisa Vladimirovna, Melnyk Oksana Volodimirivna</i> Results aspects of capitalization of machine-building enterprises of Ukraine	110
<i>Markina Iryna Anatoliyivna, Bolshakova Ievgeniia</i> Features of functioning and trends of meat market development in Ukraine	119
<i>Dybach Inna Leonidivna</i> Transformations of the categorial-conceptual apparatus of organizational structurization of higher education institutions	129
<i>Kulik Maksim Ivanovich, Rudenko Ruslan Yuriyovich, Onoprienko Oleksander Volodymyrovich</i> Potential, energy and economic efficiency of production of by-products planting for biofuels	141
<i>Piliavskii Volodymyr I.</i> Competitive potential formation on the background of strategic management of agricultural enterprises	149
<i>Kuzmynchuk Nataliia, Kutsenko Tetiana</i> The region imbalances and their role in promoting the regional marketing development	161
<i>Kuksa Ihor, Sudarkina Lyudmila</i> Features of the resource saving mechanism in agriculture	169
<i>Potapiuk Iryna, Andrushchenko Tetiana, Moroz Yuliia</i> Corporate culture as an enterprise marketing resource	176
<i>Yermakov Oleksandr Yukhimovich, Slyeptsova Lyudmila Petrivna</i> Modeling of competitive horticultural innovative enterprises	183
<i>Yazlyuk Borys Olehovych, Voronina Victoriia Leonidovna, Gordienko Vadim Olegovich</i> Enterprise personnel policy: essence and meaning for management needs	191
<i>Cherniavskiy Ivan</i> Forecasting the export potential of Ukrainian grain industry enterprises, taking into account the level of development of domestic selection	199
<i>Markina Iryna Anatoliyivna, Garichev Yuriy Nikolaevich</i> Enterprise information security and organizational measures of its	209
<i>Lutkovska Svitlana</i> Modernization of the system of environmental security of ecological and economic development	216

Strilchuk Vsevolod M. Industry and agriculture of Kherson region as components of the socio-economic system of the region	226
Potemkin Leonid Nikolaevich, Potemkina Antonina Leonidivna Economic aspects of the managerial process in agricultural production	234
Kovshun Nataliya E., Piatka Nataliya S. Current state of financing environmental measures in Ukraine	241
Kolodiziev Oleh The accounting and information support development of banking innovations under the influence of digital transformation of financial and industrial groups activities	250
Selikhov Sergii Volodimirovich Algorithm of managerial innovations implementation at the winemaking industry enterprises	257
Lagodiienko Nataliya, Lagodiienko Vladyslav The economic component evaluation of agricultural production sustainable development in conditions of national economy openness	265
Pakharenko Oleksandr Research the contents of the economic category «network structures»	282
Lagodiienko Volodymyr, Bogdanov Olexander State and prospects of dairy-and-meat industry of Ukraine	294
Podsokha Anna Serhiivna Organizational and economic model of effective functioning of the commodity exchange market of Ukraine	306
Mashkantseva Svetlana Information technologies of the management system of the transport industry of the region	314
Mudrak Ruslan Sustainable development of regional agro-food production in conditions of increasing openness of the national economy	320
Havrylko Iryna Mykhailivna The application directions of prognostic tools of monitoring and control in the agricultural enterprises management	328
Turlenko Nataliya Background to the formation of the agriculture development strategy of the regions of Ukraine	336
Maksymchuk Maksym Features of organization and economic regulation of activity of gas distribution companies in Ukraine on the regional level	346
Matvieiev Pavlo Mykolaiovych The essence of the economic reproduction mechanism of resource potential at agricultural sector	353
Pushak Yaroslav Yaroslavovych, Marchenko Olha Mykhailivna Unconditional basic income as a tool for improvement of the social security system	364
Nasibova Olha Viktorovna Mechanism of implementation of state standards and guarantees of social development	375
Hmyria Viktoriia, Kucherenko Volodymyr Economic security management of agricultural enterprises at the region	388
Vitkovskiyi Yurii P. Mobilization of investment sources of agricultural producers and their investment attractiveness	395
Mandyh Oleksandra Valeriivna, Babko Natalia Mykolayivna, Spivak Sofia Ivanivna Reengineering of business processes in the formation of marketing and logistics activity of integrated enterprises	402
Orel Anna M. Competitive strategies for innovation and investment development of agricultural production entities	411
Kalchenko Serhii Review of the monograph by Hutorov A. O. «Inclusive development of economics and agriculture (theory, methodology, analysis)»	419
Yakubiv Valentyna Review of the monograph by «Pavlikha N., Tsymbaliuk I., Uniha O. Development and Regulation of the Border Region Labor Market»	420

Віталій Сергійович НІЦЕНКО

доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-2185-0341
E-mail: vitaliinitsenko@gmail.com

Юрій Іванович ДАНЬКО

доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи Сумського національного аграрного університету
ORCID ID: 0000-0002-9847-1593
E-mail: yuriy.i.danko@gmail.com

**РОЗВИТОК ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В УКРАЇНІ ТА ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ
МОЛОКОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ**

Ніценко, В. С. Розвиток виробництва молока в Україні та економічна стійкість молоко-продуктового підкомплексу [Текст] / Віталій Сергійович Ніценко, Юрій Іванович Данько // Український журнал прикладної економіки. 2019. – Том 4. – № 4. – С. 8–15. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Дослідження мало за мету розробку теоретичних, методичних і практичних засад досягнення підприємствами молокопродуктового комплексу стану економічної стійкості. Розкрито структуру молокопродуктового підкомплексу з точки зору управління ланцюгами постачань. Такий методологічний підхід дав змогу окреслити зовнішнє середовище галузі виробництва молока й молокопродуктового комплексу в цілому. Категорія «економічна стійкість» нами розглядається як здатність системи зберігати свій працездатний стан щодо досягнення запланованих результатів за наявності різних впливів збурення (дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх чинників). Вихідною стала гіпотеза, що економічна стійкість молокопродуктового підкомплексу в цілому залежить від економічної стійкості суб'єктів виробництва молока (сільськогосподарських підприємств і господарств населення). Порівняння рівня рентабельності, який має потенціал забезпечення динамічної економічної стійкості, із середнім показником в молокопродуктовій підгалузі доводить - без активної державної підтримки молокопродуктова підгалузь в Україні знаходиться під загрозою поступового згортання. Аналіз практики господарювання в Україні (зокрема даних Державної служби статистики) дозволив сформулювати авторське бачення напрямків досягнення молокопродуктовою підгалуззю стану динамічної економічної стійкості. До останніх було віднесено: розвиток промислового молочного скотарства на противагу домінуванню дрібнотоварного виробництва; зміни в політиці ціноутворення, а також розрахунку державних дотацій шляхом реформатування підходів до визначення витрат на виробництво молока, що дозволить налагодити систему відтворення власного поголів'я і буде сприяти зростанню рентабельності молочної галузі; досягнення більш високої якості молочної сировини за рахунок матеріально-технічного переоснащення ферм, підвищення кваліфікації кадрів, забезпечення високих санітарних стандартів, покращення ветеринарного обслуговування; диверсифікація каналів розподілу молока з метою зменшення ринкової влади підприємств переробної підгалузі.

Ключові слова: виробництво молока, економічна стійкість, молокопродуктовий підкомплекс, промислове скотарство, молочне скотарство.

Vitalii NITSENKO

Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of Accounting and Taxation, Interregional Academy of Personnel Management

Yuriy I. DANKO

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Research Work, Sumy National Agrarian University

DEVELOPMENT OF MILK PRODUCTION IN UKRAINE AND ECONOMIC SUSTAINABILITY OF THE DAIRY COMPLEX

Abstract

The aim of the study was to develop theoretical, methodological and practical foundations for achieving the economic sustainability of dairy products by enterprises. The structure of the dairy subcomplex in terms of supply chain management is disclosed. This methodological approach made it possible to outline the external environment of the milk production and the dairy industry as a whole. We consider the category «economic sustainability» as the system ability to maintain its working condition in order to achieve the planned results in the presence of various perturbation effects (destabilizing internal and external factors). The starting point was the hypothesis that the economic sustainability of the dairy subcomplex as a whole depends on the economic sustainability of milk production entities (agricultural enterprises and households). Comparing the profitability level that has the potential to provide dynamic economic stability with the average in the dairy industry proves - without active state support the dairy industry in Ukraine is in danger of phasing out. The analysis of economic practices in Ukraine (in particular, data of the State Statistics Service) allowed to formulate the author's vision of the directions of achieving the dairy sub-sector of the state of dynamic economic stability. They include: the development of industrial dairy cattle as opposed to the dominance of small-scale production; changes in pricing policy, as well as the calculation of government subsidies by reformatting approaches to determining the cost of milk production, which will allow to adjust the reproduction system of own livestock and will increase the profitability of the dairy industry; achievement of higher quality of dairy raw materials by means of logistical re-equipment of farms, improvement of personnel qualification, provision of high sanitary standards, improvement of veterinary services; diversification of milk distribution channels in order to reduce the market power of the processing industry enterprises.

Key words: milk production, economic sustainability, dairy subcomplex, industrial cattle breeding, dairy cattle breeding.

JEL classification: Q13

Вступ

Актуальність проблем розвитку виробництва молока в Україні яскраво демонструється на основі аналізу економічних фактів і тенденцій. До економічних фактів віднесемо статистичні данні, що ілюструють внесок молокопродуктового підкомплексу в національну економіку. Так, за 2018 рік галузь принесла країні завдяки експорту 317,5 млн доларів валютних надходжень, 2,28 млрд гривень надходжень у вигляді ПДВ, ЄСВ, ПДФО та військового збору. В молочній галузі України було зайнято 46 тисяч працівників, а це 12% від зайнятих у сільському господарстві [1].

Дослідження розвитку сфери виробництва молока в 2019 році дозволяє зробити висновок про існування негативних тенденцій: чисельність поголів'я скоротилася до

1,91 млн, в тому числі активно скорочується дійне поголів'я серед молочнотоварних ферм (за 8 місяців скорочення склало 22,9 тис. голів). Переробні підприємства недоотримали близько 170 тис. т. молока. Окрім того, знижується і експорт вітчизняних молочних продуктів. Натомість зростає імпорт, зокрема імпорт сиру зріс на 77%, вершкового масла на 46%, кисломолочних продуктів на 40%.

В результаті неповного використання потенціалу молокопродуктового підкомплексу АПВ Україна має загострення низки проблем, серед яких: зменшення прибуткової частини бюджету, валютних надходжень, зростання безробіття, посилення соціальної напруги в сільській місцевості.

Накопичений в науковій літературі потенціал в сфері теоретичного, методологічного і наукового аналізу проблем розвитку підгалузі виробництва молока слугує базою для поглиблення досліджень. Серед українських вчених-економістів, що присвятили увагу зазначеній вище проблематиці, можна виділити таких: Васильченко О.М. [2], Солошонок А. Л., Куліш К. М. [3], Місінкевич О. П. [4], Демчак І. М. [5], Костенко В. [6], Петриченко О. А. [7], Лісний В. А., Попова А. О., Безпалова Н. О. [8]. Урахування зміни соціально-економічного середовища в Україні та світі, посилення глобалізаційних тенденцій, на наш погляд, актуалізує поглиблення уваги до питання економічної стійкості молокопродуктового підкомплексу.

Мета дослідження

Мета дослідження – розробка теоретичних, методичних і практичних засад досягнення підприємствами молокопродуктового підкомплексу стану економічної стійкості.

Виклад основного матеріалу дослідження

Використовуючи результати попередніх досліджень, зазначимо, що молокопродуктовий підкомплекс включає виробництво основної сировини (яке представлено молочним скотарством), переробку сирого молока, виготовлення кінцевих молочних продуктів, а також галузі забезпечення (створення засобів виробництва; селекція і ветеринарна діяльність; виробнича інфраструктура – матеріально-технічне забезпечення, заготівля, зберігання й транспортування, ремонт техніки; підгалузі відтворення робочої сили та соціальна інфраструктура).

В термінах управління ланцюгами постачань зазначену структуру можна представити таким чином: основний елемент ланцюга постачань – суб'єкти, що забезпечують виробництво молока; попередні види діяльності – виробництво засобів виробництва для молочної галузі, ремонт техніки, виробництво кормів, селекція, ветеринарія; наступні види діяльності – зберігання, транспортування, виготовлення кінцевих молочних продуктів.

Стосовно суб'єктів, які забезпечують виробництво молока, підприємства сфери попередніх і наступних видів діяльності – це елементи зовнішнього середовища. Відносно молокопродуктового підкомплексу до останніх слід віднести галузі попередніх елементів ланцюга постачань, а також суб'єктів доведення кінцевих молочних продуктів до споживача. Елементами внутрішнього середовища підприємств молокопродуктової підгалузі слід визнати цілі організації, завдання, організаційну структуру, матеріально-технічну оснащеність, систему технологій, людські ресурси, фінансові ресурси тощо. Зазначені висновки стали відправною точкою для досягнення мети дослідження.

Категорія «економічна стійкість» нами розглядається як здатність системи зберігати свій працездатний стан щодо досягнення запланованих результатів за наявності різних впливів збурення (дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх чинників). В економічній літературі розглядаються статична й динамічна стійкість. Статична стійкість передбачає дослідження об'єкта в певному застиглому стані рівноваги його елементів. Динамічна – в процесі зміни елементів його системи та їх співвідношення. Ми виходимо з розуміння, що економічна стійкість молокопродуктового підкомплексу в

цілому залежить від економічної стійкості суб'єктів виробництва молока. До останніх відносяться сільськогосподарські підприємства та господарства населення.

Одним з основних чинників економічної стійкості є рентабельність виробництва. Оптимальним вважається рівень рентабельності 25-45%, який забезпечує розширене відтворення виробництва. Рентабельність виробництва молока демонструє таку динаміку: 1990 рік – 32,2%, 1997 рік – (-53,7%), до 2003 року показник був від'ємним, 2003 рік – 9,9%, 2004 рік – (-0,4%), 2005 рік – 12,2%, 2006 рік – (-3,7%), з 2007 року показник був зі знаком «+», найвища рентабельність спостерігалась в 2017 році – 26,9%, в 2018 році вона суттєво знизилася – до 16,1% [9]

Дані табл. 1 демонструють зміну середньої рентабельності в залежності від розміру господарства.

Таблиця 1. Економічна ефективність виробництва молока залежно від чисельності корів у стаді [2, с. 113]

Групи за поголів'ям корів, гол.	2007			2010			2016		
	Виручка від реалізації молока	Прибуток від реалізації молока	Рівень рентабельності виробництва молока	Виручка від реалізації молока	Прибуток від реалізації молока	Рівень рентабельності виробництва молока	Виручка від реалізації молока	Прибуток від реалізації молока	Рівень рентабельності виробництва молока
До 9	1	-0,1	-10,6	5	0,1	2,1	2	0,0	0,8
10-99	131	-13,2	-9,2	197	-0,2	-0,1	321	6,8	2,2
100-199	332	5,6	1,7	571	47,4	9,1	987	74,4	8,2
200-499	936	138,8	17,4	1641	262,2	19,0	3656	532,8	17,1
500-999	630	130,3	26,1	1519	299,7	24,6	3811	665,9	21,2
1000-1499	202	48,4	31,6	287	72,2	33,6	1525	289,0	23,4
Понад 1500	187	-14,4	-7,1	878	92,3	11,8	3294	530,3	19,2
Всього	2418	295,3	13,9	5097	773,6	17,9	13595	2099,2	18,3

Як видно з даних таблиці, найменш рентабельними є господарства з поголів'ям до 9 корів, найбільш рентабельною – група з поголів'ям 1000 – 1499 корів. Зазначена тенденція пояснюється тим, що дрібнотоварне виробництво молока виявляє такі риси, як: низька продуктивність, домінування людського фактору, низький рівень автоматизації і механізації праці, неспроможність забезпечення належного рівня контролю якості. При цьому аналіз статистичних даних свідчить про переважання саме дрібнотоварного виробництва на ринку молока (рис. 1). Так, в 2005 році господарства населення давали в 4,3 рази більше продукції; в 2010 – в 4,1; в 2013 – в 3,4; в 2014 – в 3,2; в 2018 – в 2,6. Зазначена структура пропозиції виступає однією з основних перепон набуття економічної стійкості підгалузю молочного виробництва.

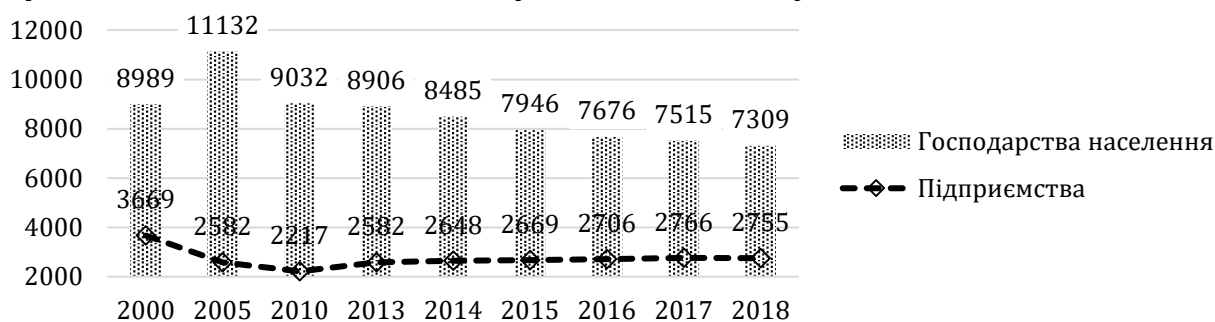

Рис. 1. Розподіл виробництва молока в залежності від типу господарства (тис. т)

З метою визначення факторів з найбільшим впливом на економічну стійкість господарств молочної галузі проаналізуємо структуру витрат. За питомою вагою вони

розподіляються таким чином: 54,6% – витрати на корми, 13,9% – прямі витрати на оплату праці, 11,2% – решта матеріальних витрат, 11,1% – інші прямі й загальновиробничі витрати, 4,9% – витрати на нафтопродукти, 4,2% – оплата послуг і робіт сторонніх організацій [2, с. 114].

Досить часто проблему скорочення валових витрат виробники молока намагаються вирішити шляхом зменшення витрат на корми. При цьому слід враховувати пролонгований вплив зміни компонентів раціону. Скорочення витрат на корми буде раціональним лише тоді, якщо не постраждає продуктивність або відтворна здатність корів. Як зазначає Костенко В. «Проблема полягає у тому, що результати вилучення якогось компонента проявляються, як правило, лише через кілька тижнів, місяців або навіть у наступну лактацію. Нині щоб одержати максимальну продуктивність від корови, важливо оптимізувати використання нею елементів живлення раціону. Сьогодні потрібно не просто «збільшити споживання корму» твариною, а забезпечити оптимальний рівень надходження перетравлених і абсорбованих елементів живлення, необхідних для певної стадії виробництва» [6]. Отже, зниження якості кормів можна розглядати як фактор збільшення доходу в короткостроковій перспективі (досягнення статичної стійкості), однак це має потенціал негативного впливу на продуктивність або відтворну здатність корів (виявляється негативним фактором набуття динамічної стійкості). Що стосується останнього, то вельми актуальним є питання селекції. В Україні розмах варіації надоїв значний – від 900 кг на корову за рік до 8258 кг, або в 9 разів. Це зумовлено тим, що в національному сільському господарстві підприємства існують в різних технологічних, інноваційних, соціальних, організаційних і економічних вимірах.

В сучасному молочному скотарстві України виникає проблема комплектування підприємств промислового скотарства високопродуктивними тваринами, які найбільш пристосовані до умов промислової технології. Це неможливо здійснити без імпорту спеціалізованих молочних порід, зокрема голштинської породи. Разові надої голштинської корови — головна її характеристика. При належному догляді і збалансованому раціоні в наших умовах голштинська корова дає 15-20 літрів молока на день. Цей показник нижче, ніж в інших країнах, де вона більш за все поширена, але продуктивність інших корів молочної спрямованості рідко перевищує 12 л/день. Ціна за голову складає в середньому 35 тис. грн. Для формування продуктивного стада в 1000 голів коровами голштинської породи необхідні інвестиції в розмірі 35 млн грн. При цьому голштинських корів не тримають на прив'язі, а лише в стійлах або загонах, що також вимагає інвестиційних коштів.

Особливістю сільського господарства в цілому і молочного скотарства зокрема є можливість внутрішньогосподарського відтворення фондів, в тому числі й молочного поголів'я. Практика України свідчить, що за існуючих цін на молоко і яловичину, за використовуваних підходів до розрахунку витрат на виробництво молока відтворення власного поголів'я в господарствах є збитковим.

Питання забезпечення динамічної економічної стійкості молокопродуктового комплексу слід розглядати нерозривно з економікою відтворення маточного поголів'я. Витрати на вирощування майбутньої корови повинні відшкодовуватися одержаним прибутком від реалізації молока за період її продуктивного використання. Цей фактор повинен враховуватися при формуванні закупівельної ціни на молоко чи рівня державних дотацій на його виробництво. Необхідно використовувати нові підходи до розрахунку витрат на виробництво молока. Для ілюстрації цього твердження представлено табл. 2.

Важливим фактором досягнення динамічної економічної стійкості підприємств молочного скотарства є ціна реалізації молока, яка, в першу чергу, залежить від його якості.

Таблиця 2. Ефективність виробництва молока у корів різної продуктивності з урахуванням витрат на вирощування первісток [6]

Показник	Надій на корову за рік, кг			
	3000	4000	5000	6000
Вартість новонародженої телички, грн	466	526	733	838
Вартість вирощування первістки, грн	2415	2535	2566	2566
Загальна вартість первістки, грн	2881	3061	3299	3404
Орієнтовний термін використання корови, років	5,0	4,5	4,0	4,0
Загальні витрати за період використання корови, грн	17321	17731	18995	21720
Виторг від реалізації молока, грн	12000	14400	16000	19200
Ліквідаційна вартість корови, грн	1800	2000	2200	2400
Вартість приплоду за період використання корови, грн	2213	2178	2639	2950
Вартість гною за період використання корови, грн	500	450	400	400
Загальна вартість одержаної продукції, грн	16513	19028	21236	24950
Прибуток від використання корови за весь період, грн	-808	1297	2241	3230
Рівень рентабельності виробництва молока, %	-4,7	7,3	11,8	14,5

Розподіл за ґатунками купленого переробними підприємствами в 2018 – 2019 роках молока представлено в табл. 3.

Таблиця 3. Якість молока коров'ячого незбираного, купленого переробними підприємствами, за ґатунками*

Показники	Підприємства			Населення		
	2019	2018	у % до 2018	2019	2018	у % до 2018
Маса молока коров'ячого сирого, т	2428074	2560076	94,8	822211	1054177	78,0
у перерахунку на молоко сире встановленої базисної жирності	2610352	2719887	96,0	851134	1088538	78,2
у тому числі за ґатунками:						
екстра	710277	586213	121,2	-	-	-
питома вага, %	27,2	21,6	x	-	-	-
вищого ґатунку	937946	1036222	90,5	822	2340	35,1
питома вага, %	35,9	38,1	x	0,1	0,2	x
I ґатунку	844422	894588	94,4	101906	135510	75,2
питома вага, %	32,3	32,9	x	12,0	12,5	x
II ґатунку	97069	193827	50,1	707916	903565	78,3
питома вага, %	3,7	7,1	x	83,2	83,0	x
неґатункового	20638	9037	228,4	40490	47123	85,9
питома вага, %	0,8	0,3	x	4,7	4,3	x
Із загальної маси молока коров'ячого сирого у натуральному виразі						
охолодженого до 10° С	1884091	2173392	86,7	354428	559024	63,4
питома вага, %	77,6	84,9	x	43,1	53,0	x
Масова частка у купленому молоці коров'ячому сирому, %						
жиру	3,66	3,61	x	3,52	3,51	x
білка	3,13	3,11	x	2,94	2,96	x

*За даними Державної служби статистики України [10]

Аналіз представлених даних дає змогу стверджувати, що шляхом до набуття молокопродуктовою підгалуззю економічної стійкості є розширення сегменту промислового скотарства. Так, господарства населення не забезпечують пропозицію молока екстра ґатунку, фактично відсутнє молоко вищого ґатунку (0,1% в 20018 р., 0,2% в 2019 р.), основну масу складає молоко II ґатунку (83,2% в 20018 р., 83,0% в 2019 р.).

Напрямами підвищення якості молока виступають: матеріально-технічне переоснащення ферм (комплектування устаткуванням для доїння, охолодження, фільтрувальними засобами); підвищення кваліфікації кадрів; забезпечення високих санітарних стандартів (підтримання належного санітарного стану у приміщеннях,

забезпечення бездоганної чистоти доїльних установок і молочного посуду, дотримання правил особистої гігієни працівників); покращення ветеринарного обслуговування (своєчасне виявлення та лікування маститів у корів) тощо.

На середні ціни реалізації молока впливають також канали реалізації і їх кількість, а саме: переробні підприємства, оптові покупці, приватні підприємства, орендарі та інше. Що стосується молокопродуктової підгалузі, то сегмент виробництва молока тяжіє до такої ринкової структури як досконала конкуренція, а сегмент переробки молока – це монополістична конкуренція стосовно споживачів і моносонія регіонального рівня стосовно підприємств молочного скотарства. Середня закупівельна ціна молочної сировини в 2019 році склала 7,3 грн/кг, у тому числі в підприємств – 7,9 грн/кг, у населення – 5,4 грн/кг. Ціни реалізованої в роздрібній торгівлі готової продукції жирністю 2,5-2,6% більше ніж в 3 рази перевищують закупівельні. Відповідно, рентабельність переробної галузі значно вище, ніж сировинної (в публікаціях можна знайти дані щодо рентабельності молокопереробних підприємств на рівні 30%).

Висновки та перспективи подальших розвідок

Фінансова стійкість суб'єктів виробництва молока є визначальним фактором фінансової стійкості всієї системи молокопродуктової підгалузі.

Динамічну економічну стійкість здатне забезпечити виробництво, рентабельність якого перевищує 25%. При цьому, середня рентабельність молочного скотарства – 15,8%. Середня рентабельність молокопереробних підприємств – 30%. Середня рентабельність молокопродуктової галузі – 22,9%. Фактично без активної державної підтримки молокопродуктова галузь в Україні знаходиться під загрозою поступового згорання.

На наш погляд, для забезпечення економічної стійкості молокопродуктової підгалузі необхідно реалізувати низку заходів. Серед них: розвиток промислового молочного скотарства на противагу домінуванню дрібнотоварного виробництва; зміни в політиці ціноутворення, а також розрахунку державних дотацій шляхом переформатування підходів до визначення витрат на виробництво молока, що дозволить налагодити систему відтворення власного поголів'я та буде сприяти зростанню рентабельності молочної галузі; досягнення більш високої якості молочної сировини за рахунок матеріально-технічного переоснащення ферм, підвищення кваліфікації кадрів, забезпечення високих санітарних стандартів, покращення ветеринарного обслуговування; диверсифікація каналів розподілу молока з метою зменшення ринкової влади підприємств переробної підгалузі.

Список літератури

1. Аналіз молочної галузі України. *MilkUA.info*. 2019. <http://milkua.info/uk/post/analiz-molosnoi-galuzi-ukraini>
2. Васильченко О. М. Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. Том 28. № 2. С. 110-118.*
3. Солошонок А.Л., Куліш К.М. Національні та світові тенденції розвитку ринку молока і молочних продуктів. URL: file:///C:/Users/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA/Desktop/Pav_2013_24_19.pdf
4. Місінкевич О. П. Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Хмельницької області. URL: file:///C:/Users/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BA/Desktop/Pav_2013_24_19.pdf
5. Загальні тенденції розвитку фермерських господарств в Україні / Демчак І. М., Микитюк Д. М., Свиноус І. В. та ін. К.: НДІ «Укragропромпродуктивність», 2016. 56 с.

6. Костенко В. Економіка виробництва молока. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/suchasne-tvarynnytstvo/item/8099-ekonomika-vyrobnytstva-moloka.html>
7. Петриченко О. А. Організаційно-економічні засади розвитку молочного скотарства в Україні. К.: ННЦ ІАЕ, 2017. 108 с.
8. Лісний В. А., Попова А. О., Безпалова Н. О. Економіка молочного скотарства Херсонщини: чверть століття переходу до ринкових відносин. *Таврійський науковий вісник*. Економічні науки. 2017. Вип. 97. С. 58-67.
9. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html
10. Надходження молока на переробні підприємства у 2019 році. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html

References

1. Analiz molochnoyi galuzi Ukrayiny`. [Analysis of the dairy industry in Ukraine]. (2019) *MilkUA.info*. Available at: <http://milkua.info/uk/post/analiz-molocnoi-galuzi-ukraini>
2. Vasy`lchenko, O. M. (2018). *Ekonomichna efekty`vnist` vy`robny`cztva moloka v sil`s`kogospodars`ky`x pidpry`yemstvax*. [Economic efficiency of milk production in agricultural enterprises]. *Ekonomichny`j analiz: zb. nauk. pracz`* [Economic analysis: a collection of scientific works]. In Yaroshhuk O. V. (ed.). vol.28. pp. 110-118. «Ekonomichna dumka». Ternopil. Ukraine.
3. Soloshonok, A.L., Kulish, K.M. Nacional`ni ta svitovi tendenciyi rozvy`tku ry`nku moloka i molochny`x produktiv. [National and world trends in the development of the market of milk and dairy products]. Available at: file:///C:/Users/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA/Desktop/Pav_2013_24_19.pdf
4. Misin`kevych, O. P. Ekonomichna efekty`vnist` vy`robny`cztva moloka v sil`s`kogospodars`ky`x pidpry`yemstvax Xmel`ny`cz`koyi oblasti. [Economic efficiency of milk production in agricultural enterprises of Khmelnytsky region]. Available at: file:///C:/Users/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA/Desktop/Pav_2014_26_8.pdf
5. Demchak, I. M., My`ky`tyuk, D. M., Svy`nous, I. V. (2016). *Zagal`ni tendenciyi rozvy`tku fermers`ky`x gospodarstv v Ukrayini*. [General tendencies of development of farms in Ukraine]. NDI "Ukragroprodromprodukty`vnist`". Kiev. Ukraine.
6. Kostenko, V. *Ekonomika vy`robny`cztva moloka*. [Economics of milk production]. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/suchasne-tvarynnytstvo/item/8099-ekonomika-vyrobnytstva-moloka.html>
7. Petry`chenko, O. A. (2017). *Organizacijno-ekonomichni zasady` rozvy`tku molochnogo skotarstva v Ukrayini*. [Organizational and economic principles of dairy cattle development in Ukraine]. NNCz IAE. Kiev. Ukraine.
8. Lisny`j, V. A., Popova, A. O., Bezpalova, N. O. (2017) «Ekonomika molochnogo skotarstva Xersonshhy`ny`: chvert` stolittya perexodu do ry`nkovy`x vidnosy`n». *Tavrijs`ky`j naukovy`j visny`k. Ekonomichni nauky`*. Issue 97, pp. 58-67.
9. Riven` rentabel`nosti vy`robny`cztva produkciyi sil`s`kogo gospodarstva v sil`s`kogospodars`ky`x pidpry`yemstvax. [The level of profitability of agricultural production in agricultural enterprises]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html
10. Nadxodzhennya moloka na pererobni pidpry`yemstva u 2019 roci. [Milk receipts for processing plants in 2019]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html

Стаття надійшла до редакції 18.09.2019 р.

Олена Миколаївна УСИКОВА

доктор економічних наук, доцент,
Директор навчально-наукового інституту економіки і управління Миколаївського
національного аграрного університету
ORCID ID: 0000-0001-6734-5757

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ОБЛІКОВИХ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ СУБ'ЄКТІВ АГРОБІЗНЕСУ

Усикова, О. М. Аналітична оцінка облікових фінансових потоків суб'єктів агробізнесу / Олена Миколаївна Усикова // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 16–22. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти оцінки облікових фінансових потоків, які безпосередньо створюють грошовий потік, впливають і керуються різними суб'єктами агробізнесу та всього агропромислового середовища. Адже в країні, в якій зосереджений агробізнес, постає ряд невирішених питань в області дослідження агропромислових підприємств, що зумовило необхідність узагальнення і розвитку обліково-аналітичного забезпечення оцінки даних суб'єктів підприємств сільського господарства в рамках облікових підходів до аналітичної оцінки. Проведено аналітичну оцінку ефективності управління фінансовими потоками, що забезпечує підприємства в процесі його стратегічного і поточного розвитку. Розглянуто процеси управління потоками фінансових коштів агробізнесу та процеси прийняття рішень, які повинні забезпечувати безперебійний процес. Досліджено ліквідний фінансовий потік, що характеризує абсолютну величину грошових коштів. Використано концептуальну модель обліково-аналітичного забезпечення фінансового оздоровлення, а також проведено аналіз результатів діяльності суб'єктів агробізнесу.

Результати дослідження показали, що фінансовий потік як облікова категорія розподілена в часі на ряд платежів з позитивною і негативною величиною – тобто це рух грошових коштів та їх еквівалентів. Тому задля ефективного розвитку агробізнесу в Україні необхідно мати адекватну ринковим відносинам систему подання облікової інформації, що дозволить з максимальною віддачею використовувати всі наявні ресурси. Тому аналітична оцінка є невід'ємною складовою на сьогоднішній день, адже склалася така ситуація, що багато вітчизняних підприємств не здатне забезпечити ефективно управління рухом грошових коштів без відповідно організованої обліково-аналітичної оцінки фінансових потоків суб'єктів агробізнесу. Оптимізація оцінки дозволить визначити найбільш ефективні форми і умови здійснення поточних операцій, а також раціональних напрямків розміщення активів і прибутку. Лише комплексний підхід дасть можливість забезпечити прозорість процесу оцінки фінансових потоків підприємств та сприятиме своєчасному прийняттю обґрунтованих управлінських рішень у процесі його діяльності.

Ключові слова: обліково-аналітичне забезпечення, підприємство сільського господарства, облікові підходи, грошові потоки, ліквідний грошовий потік, облікова система.

Elena Mykolaivna USIKOVA

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor

The director of educational and scientific institute of economics and management Mykolayiv
National Agrarian University

**ANALYTICAL ASSESSMENT OF ACCOUNTING FINANCIAL FLOWS BY AGRICULTURAL
SUBJECTS**

Abstract

The article deals with the theoretical and practical aspects of estimating accounting cash flows that directly generate cash flow, influence and are managed by various actors in the agribusiness and the entire agro-industrial environment. After all, in the country where the agribusiness is concentrated, there are a number of unresolved issues in the field of research of agro-industrial enterprises, which led to the need for generalization and development of accounting and analytical support for the assessment of data of agricultural enterprises within accounting approaches to analytical evaluation. An analytical evaluation of the effectiveness of financial flow management is provided, which assures the enterprises in the process of its strategic and current development. The processes of agribusiness financial flows management and decision-making processes that should ensure a smooth process are considered. The liquid cash flow characterizing the absolute value of cash is investigated. The conceptual model of accounting and analytical support of financial recovery was used, as well as the analysis of the results of the activity of agribusiness entities.

The results of the study showed that financial flow as an accounting category is divided over time into a series of payments with positive and negative value – that is, cash flows and their equivalents. Therefore, it is necessary to have an adequate system of accounting information, which will allow to use all available resources with maximum efficiency for effective development of agribusiness in Ukraine. Therefore, analytical valuation is an integral part of today, because there is such a situation that many domestic enterprises are not able to provide effective cash flow management without properly organized accounting and analytical assessment of financial flows of agribusiness entities. Optimization of valuation will allow to determine the most effective forms and conditions of implementation of current operations, as well as rational directions of assets and profit placement. Only a comprehensive approach will allow to ensure transparency of the estimation process of financial flows of enterprises and will facilitate timely decision-making in the process of its activity.

Key words: *accounting and analytical support, agricultural enterprise, accounting approaches, cash flows, liquid cash flow, accounting system.*

JEL classification: Q14

Вступ

На сьогоднішній день багато розроблено показників, що визначають ефективність діяльності підприємств АПК, які розраховуються на базі відповідної звітності і використовуються в процесі аналізу, обліку та прогнозування. Розробка методики визначення майбутніх грошових потоків і використання інструментів суб'єктів агробізнесу з метою надання відповідним особам об'єктивної та доступної інформації про привабливість господарюючого суб'єкта, що дозволить визначити вартість, може бути орієнтиром рішень про кошти в майновому комплексі підприємства. Постає також не вирішене питання в області дослідження привабливості сільськогосподарських підприємств, що зумовило необхідність системного узагальнення і розвитку теоретико-методичних положень обліково-аналітичного

забезпечення та оцінки привабливості підприємств сільського господарства в рамках концептуальних облікових підходів до оцінки вартості підприємства, що і зумовлює актуальність наукового пошуку.

Дослідженням даної проблематики та вивченням теоретичних та практичних аспектів суб'єктів агробізнесу, їх аналітичною оцінкою та вивченням фінансових і грошових потоків займались багато вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, таких як: Л. А. Бернстайн, І. А. Бланк, В. М. Глазунов, К. В. Ізмайлова, Л. О. Лігоненко, Г. В. Ситник, Е. М. Сорокіна, С. Ф. Покропивний, В. В. Ясишена [1-9]. У зв'язку з тим, що в державі відбуваються постійні зміни аграрного сектору та розробляються нові програми регулювання фінансових потоків, то в той же час постійно відбувається вивчення даних понять різними науковцями в цій галузі.

Мета дослідження

Метою дослідження є оцінка теоретичних і методичних положень обліково-аналітичного забезпечення й оцінка суб'єктів агробізнесу та підприємств сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження

В сьогоденні діяльність сільськогосподарських товаровиробників несе в собі завдання формування позитивного сумарного грошового потоку агробізнесу. Все це супроводжується наявністю можливості підприємства забезпечити свою господарську діяльність необхідними фінансовими ресурсами. У процесі здійснення всіх видів фінансових і господарських операцій організації генерують рух грошових коштів у формі їх надходження або витрачання. Рух грошових потоків являє собою безперервний в часі процес, розподілений і збалансований в господарській діяльності. Головною метою управління грошовими потоками є забезпечення фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку шляхом балансування обсягів надходження і витрачання грошових коштів та їх синхронізація у часі. При цьому управління грошовими коштами вимагає здійснення попереднього аналізу, конкретних розрахунків і заходів. У зв'язку з цим зміст аналізу руху грошових потоків підприємства зводиться до процесу вироблення управляючих впливів на рух грошових ресурсів і капіталу з метою підвищення ефективності їх використання та збільшення. Для забезпечення постійної платоспроможності підприємством розробляється політика управління грошовими активами, яка полягає в оптимізації їх величини.

Фінансовий потік агропромислового підприємства є найважливішим самостійним об'єктом фінансового менеджменту і одночасно аналізу в даній галузі. Це визначається тією роллю, яку управління фінансовими потоками відіграє у розвитку підприємства і формуванні кінцевих результатів його фінансової діяльності. Фінансові потоки забезпечують нормальну господарську діяльність організації практично у всіх її сферах, якщо всі ланки безперервно регулюються та взаємодіють між собою. Фінансовий потік також можна назвати «кровообігом» господарського організму підприємства, адже без нього не можливе існування. Ефективно організовані грошові потоки підприємства є найважливішим «симптомом» його «фінансового здоров'я», передумовою досягнення високих кінцевих результатів господарської діяльності в цілому. Ефективне управління фінансовими потоками забезпечує підприємства в процесі його стратегічного та поточного розвитку. Темпи цього розвитку, фінансова стійкість підприємства значною мірою залежить від того, наскільки різні види потоків грошових коштів синхронізовані між собою за обсягами і в часі. Високий рівень такої синхронізації забезпечує істотне прискорення реалізації цілей розвитку підприємства. Поняття «фінансовий потік

підприємства» є агрегованим, що включає до свого складу численні види цих потоків, які обслуговують господарську діяльність.

Фінансова діяльність – це в першу чергу приплив грошових коштів.

Поділ грошових потоків за видами діяльності пов'язано з відмінностями у вимогах, пропонованих в звітній інформації користувачами. Тому для аграрної промисловості він використовується окремо за своїми ключовими складовими. Найважливішою характеристикою при використанні фінансових активів слугує таке: всі фінансові потоки пов'язані з фактором часу, а саме:

- ❖ податки (повинні сплачуватися в певний термін);
- ❖ кредити (терміни погашення банківських кредитів);
- ❖ зарплата.

Основною метою управління рухом фінансових коштів агробізнесу є забезпечення фінансової рівноваги підприємства в процесі його функціонування та розвитку на основі балансування обсягів надходжень і грошових коштів та їх синхронізація у часі. Управління фінансовими потоками як невід'ємний елемент системи управління включає в себе:

- ❖ облік руху грошових коштів;
- ❖ аналіз потоків грошових коштів;
- ❖ планування грошових потоків організації;
- ❖ регулювання та контроль грошових потоків.

Управління потоками фінансових коштів агробізнесу можна розглядати і як процес прийняття рішень, що повинен забезпечувати безперебійний процес:

1. Прискорення обігу фінансових коштів.
2. Раціональне використання грошових ресурсів.
3. Визначення мінімального обсягу грошових коштів на поточному рахунку в банку і в касі господарюючого суб'єкта, що забезпечує нормальне функціонування аграрного підприємства.
4. Інвестування надлишку фінансових коштів.
5. Синхронізацію грошових надходжень і витрат в короткі періоди часу.
6. Забезпечення фінансової рівноваги агробізнесу в процесі його функціонування.
7. Визначення напрямків фінансових потоків і контроль за ними за видами діяльності, структурним підрозділам і центрам відповідальності, етапам і періодами діяльності підприємства, джерел грошових коштів.
8. Підвищення ритмічності здійснення операційного процесу аграрного підприємства.
9. Прискорення обігу капіталу та отримання на цій основі додаткового прибутку.
10. Підвищення ефективності планування та прогнозування діяльності підприємства АПК.

Аналітична оцінка фінансовими потоками агробізнесу базується на таких принципах: управління фінансовими потоками має бути в достатній мірі забезпечено необхідною інформаційною базою; забезпечення збалансованості; забезпечення ефективності; забезпечення ліквідності.

Обсяг і якість позитивного фінансового потоку можна оцінити за допомогою специфічних показників, таких як чиста кредитна позиція, ліквідний грошовий потік.

Чиста кредитна позиція – це різниця між сумою кредитів, отриманих підприємством, і величиною грошових коштів. Ліквідний грошовий потік (ЛДП), або зміна чистої кредитної позиції, є показником надлишкового або дефіцитного сальдо грошових коштів підприємства, що виникає в разі повного покриття всіх його боргових зобов'язань за позиковими коштами:

$$ЛДП = (ДК_1 + КК_1 - ДС_1) - (ДК_0 + КК_0 - ДС_0), \quad (1)$$

де $ДК_1$ і $ДК_0$ – довгострокові кредити на кінець і початок розрахункового періоду;
 $КК_1$ і $КК_0$ – короткострокові кредити на кінець і початок розрахункового періоду;
 $ДС_1$ і $ДС_0$ – грошові кошти, що знаходяться в касі, на розрахунковому, валютному та інших рахунках на кінець і початок періоду.

Ліквідний фінансовий потік характеризує абсолютну величину грошових коштів, одержуваних від експлуатаційної діяльності аграрного підприємства, тому він є більш «внутрішнім» показником, що виражає результативність його роботи. Відмінність цього показника від коефіцієнтів ліквідності полягає в тому, що він характеризує абсолютну величину грошових коштів, одержуваних від власної діяльності агробізнесу, а значить, її фінансову ефективність. Крім того, цей показник показує вплив позик і кредитів на ефективність діяльності організації з позиції генерування грошового потоку.

Обліково-аналітичне забезпечення фінансового оздоровлення вміщує в собі створення системи, яка дозволяє зібрати необхідну інформацію про результати руху фінансових потоків, фінансової стійкості, платоспроможності, стан майна і капіталу; структурувати і проаналізувати її за допомогою аналітичного апарату і виробити управлінське рішення, спрямоване на поліпшення фінансового стану переробних підприємств АПК.

В результаті конкретизовані структурні елементи системи обліково-аналітичного забезпечення процесу фінансового оздоровлення переробних підприємств АПК, які відрізняються від існуючих використанням похідних балансових звітів для відображення галузевих особливостей фінансових потоків і визначення зони фінансового стану. Узагальнення результатів обліково-аналітичного забезпечення дає можливість покращити фінансовий стан переробних підприємств АПК, але не дозволяє їм успішно функціонувати в умовах ринкової економіки через специфічні особливості фінансів і недостатню фінансову підтримку державою. Це обумовлює необхідність розробки науково обґрунтованих заходів, спрямованих на зміцнення фінансового стану підприємства, що в контексті даного дослідження розглядається як фінансове оздоровлення підприємства.

Процес фінансового оздоровлення спрямований на відновлення в повному обсязі платоспроможності організації, її фінансової стійкості та ефективності діяльності в довгостроковому періоді. Для формування процесу фінансового оздоровлення пропонується його аналітичне обґрунтування в розрізі трьох рівнів аналізу:

- оперативного;
- поточного;
- стратегічного.

Використання концептуальної моделі обліково-аналітичного забезпечення процесу фінансового оздоровлення переробних підприємств АПК дозволить:

- 1) формувати релевантну інформацію, орієнтовану на цілі фінансового оздоровлення на основі діагностики фінансового потенціалу;
- 2) використовувати систему моніторингу зовнішньої і внутрішньої мікросередовища для побудови системи аналітичних показників, виявлення причин погіршення фінансового стану, проведення порівняльного аналізу фактичних показників з нормативними, виявлення відхилень та їх причин в розрізі трьох рівнів;
- 3) оцінювати ефективність проведених заходів в рамках наміченої програми з фінансового оздоровлення на основі використання елементів обліково-аналітичної системи підприємства.

Аналіз результатів діяльності суб'єктів агробізнесу здійснюється в кінці звітного періоду за даними фінансової звітності, яка в свою чергу формується бухгалтерською

службою. Тому коли аналітичний відділ отримує аналітичну інформацію, вона повинна відповідати основним вимогам. Для цього на етапі контролю перевіряється достовірність відображення облікової інформації в звітності, а при необхідності і в регістрах аналітичного і синтетичного обліку.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На сьогоднішній день система бухгалтерського обліку, не виділяючи фінансові потоки як самостійний об'єкт, не в змозі забезпечити задоволення зростаючих потреб користувачів, що є одним з факторів зменшення темпу розвитку аграрного підприємства. У широкому сенсі фінансовий потік як облікова категорія представлена сумою нерозподіленого прибутку і амортизаційних відрахувань, скоригованих на зміну вартості виробничих запасів і розмір дебіторської та кредиторської заборгованостей. У вузькому сенсі фінансовий потік як облікова категорія – це розподілений в часі ряд платежів з позитивною і негативною величинами – тобто це рух грошових коштів та їх еквівалентів. Задля ефективного розвитку агробізнесу в Україні необхідно мати адекватну ринковим відносинам систему подання облікової інформації, яка дозволяє з максимальною віддачею використовувати всі наявні ресурси. Власність є основоположною економічною категорією в умовах ринкової економіки. Ринкова економіка передбачає наявність альтернатив, вимагає здійснювати вибір ресурсів, джерел фінансування, форм і способів інвестицій. Тому клімат агробізнесу є тимчасово-динамічним рядом сукупності природно-кліматичних, агробіологічних, соціально-економічних, екологічних, політичних умов, які визначають обсяг і темпи залучення вкладень в основний капітал підприємства. Для врахування впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на привабливість малих підприємств АПК необхідно вивчити основні виробничо-аналітичні індикатори сільськогосподарської діяльності з метою розробки бухгалтерської моделі методів визначення вартості сільськогосподарського підприємства як майнового комплексу, чому будуть присвячені подальші дослідження автора.

Список літератури

1. Бернстайн Л. А. Аналіз фінансової звітності: теорія, практика та інтерпретація: Пер. з англ. Наук. ред. перекладу чл.-кор. РАН І. І. Єлісєєва. М.: Фінанси і статистика, 2003. 624с.
2. Бланк І. О. Управління грошовими потоками. Вид. 2-е, К.: Ельга; Ніка-Центр, 2007. 752 с.
3. Базилінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. 328 с.
4. Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз Навч. посібник. 2-ге вид., Стереотип. К.: МАУП, 2001. 152 с.
5. Лігоненко Л. О., Ситник Г. В. Управління фінансовими потоками: Навч. посібник. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. 255 с.
6. Ситник Г. В. Стратегічне фінансове планування в системі управління підприємством торгівлі. Бізнес Інформ. 2013. № 9. С. 359-369.
7. Сорокіна О. М. Аналіз грошових потоків підприємства. 2-е Вид., Фінанси і статистика, 2004. 1796 с.
8. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства Підручник. Київ: КНЕУ, 2001. 528с.
9. Ясішена В. В. Теоретичні аспекти аналізу грошових потоків підприємств. Економічний простір. 2008. №16. С. 123-131.

References

1. Bernstayn, L. A. (2003). *Analiz finansovoyi zvitnosti: teoriya, praktyka ta interpretatsiya*. [Analysis of Financial Reporting: Theory, Practice and Interpretation]. Translated by and in Yeliseyev, I. I. Science edit Corresponding translation RAS. (ed.). Finance and Statistics. Moscow. Russia.
2. Blank, I. O. (2007). *Upravlinnya hroshovymy potokamy*. [Cash Flow Management]. In Blank, I.A. (ed.) 2nd ed. El'ha. Nika-Tsentr. Kiev. Ukraine.
3. Bazilins'ka, O. YA. (2009). *Finansovyy analiz: teoriya ta praktyka*. [Financial Analysis: Theory and Practice]. Tsentr uchbovoyi literatury. Kiev. Ukraine.
4. Izmaylova, K. V. (2001). *Finansovyy analiz*. [Financial Analysis]. 2nd ed. Stereotyp. MAUP. Kiev. Ukraine.
5. Lihonenko, L. O. and Sytnyk, H. V. (2005). *Upravlinnya finansovymy potokamy*. [Financial Flow Management]. Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. Kiev. Ukraine.
6. Sytnyk, H. V. (2013). «Strategic financial planning in the system of enterprise trade management». *Biznes Inform.* no. 9, pp. 359-369.
7. Sorokina, O. M. (2004). *Analiz hroshovykh potokiv pidpryyemstva*. [Analysis of cash flows of the enterprise]. 2nd ed. Finansy i statystyka.
8. Pokropyvnyy, S. F. (2001). *Ekonomika pidpryyemstva*. [Enterprise Economics]. In Pokropyvnoho, S. F. (ed.). KNEU. Kiev. Ukraine.
9. Yasishena, V. V. (2008). «Theoretical Aspects of Analysis of Cash Flows of Enterprises». *Ekonomichnyy prostir.* no. 16, pp. 123-131.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2019 р.

Світлана Євгенівна ТКАЧЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та маркетингу,
Харківський національний технічний університет сільського господарства

імені Петра Василенка

ORCID ID: 0000-0002-4435-0358

E-mail: afina2701@gmail.com

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРОЦЕСІВ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ткаченко, С. Є. Аналіз сучасних процесів світової економічної глобалізації / Світлана Євгенівна Ткаченко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 23–31. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. У статті висвітлено проблеми та перспективи глобалізації міжнародних економічних відносин. Встановлено значення глобалізації для галузей структури світового господарства. Визначено вплив глобалізації на різні групи країн. Розглянуто стан та актуальні завдання процесу глобалізації міжнародної економіки в умовах інноваційного розвитку та інтеграції, її позитивні та негативні прояви. Однією з головних проблем глобалізації є потенційна глобальна нестабільність через взаємозалежність національних економік країн на світовому рівні.

Метою даної статті є дослідження форми впливу економічної глобалізації на модифікацію чинників конкурентоспроможності; обґрунтування умов глобалізації національних і всесвітніх економічних відносин.

Результати. Дослідження проблеми та перспективи в розрізі розкриття сутності поняття глобалізації світового господарства дало можливість визначити цей процес як трансформаційну інтернаціоналізацію світової економіки в глобальну систему міжнародного масштабу на принципах відкритості, універсальності та взаємозалежності. Сутнісними рисами, які зумовлюють розвиток глобалізації світового господарства на сучасному етапі, є: становлення світового інформаційного простору та науково-технічний прогрес; економічна інтеграція; нова система міжнародного поділу праці; впровадження універсальних ліберально-демократичних цінностей.

Висновки. Враховуючи нерівномірність розподілу переваг глобалізації, безумовно, негативні наслідки глобалізаційних процесів у конкретній країні істотно залежатимуть від місця, яке саме ця країна займає у світовій економіці. У зв'язку з цим було виділено три групи загроз, небезпек і потенційних проблем, що виникають на сучасному етапі розвитку інтернаціоналізації господарської діяльності залежно від того, на які країни вони можуть поширитися.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, міжнародна економіка, конкуренція, світове господарство, економічний розвиток, національна економіка, соціально-економічні зв'язки.

ANALYSIS OF MODERN PROCESSES OF WORLD ECONOMIC GLOBALIZATION

Abstract

Introduction. *The article highlights the problems and prospects of globalization of international economic relations, identifies the importance of globalization for the sectors of the world economy structure, determines the impact of globalization on different groups of countries, examines the state and actual tasks of the globalization process of the international economy in conditions of innovation and integration, to positive and negative effects. One of the main problems of globalization is the potential global instability due to the national economies interdependence of the countries at the global level.*

The purpose of this article is to investigate the impact form of economic globalization on the competitiveness factors modification; the globalization conditions justification of national and world economic relations.

Results. *The study of the problem and perspectives in the context of the globalization concept disclosure of the world economy made it possible to define this process as a transformational internationalization of the world economy into a global system of international scale on the principles of openness, universality and interdependence. The essential features that lead to the globalization development of the world economy are at the present stage: the formation of the world information space, scientific and technological progress; economic integration; a new system of labor international division; the implementation of universal liberal-democratic values.*

Conclusions. *Given the uneven distribution of the globalization benefits, of course, the negative effects of globalization processes in a particular country will significantly depend of the place, that this country occupies in the world economy. In this regard, three groups of threats, dangers, and potential problems have been identified, that arise at the present stage of development of economic activity internationalization, depending on which countries they may reach.*

Keywords: *globalization, integration, international economy, competition, world economy, economic development, national economy, socio-economic relations.*

JEL classification: F6

Вступ

Сучасне світове господарство характеризується стрімким наростанням глобальних трансформаційних процесів, що і становлять зміст процесу глобалізації. Процес глобалізації відбувається незалежно від волі та бажання окремих країн, тому наслідки її впливу на трансформаційні процеси тієї чи іншої країни можуть бути як позитивними, так і негативними. За таких умов стає важливим урахування можливих наслідків глобалізаційних процесів під час формування економічної політики держави.

Починаючи з кінця 80-х років ХХ ст. явище глобалізації постійно знаходиться в колі інтересів науковців. Так, усвідомлення глобальних процесів можна зустріти в роботах економістів, соціологів і філософів: Дж. Стигліца, О. Воловича, Р. Робертсона, І. Валлерстайна, Е. Гідденса, К. Поппера, Ф. Фукуяму, Т. Левіта, Ж. Аттالی та ін. Аналіз питання глобалізації можна зустріти в роботах вітчизняних дослідників: В. Гейця, Д. Лук'яненко, А. Поручника, Я. Столярчука, О. Диби, П. Куцика та ін.

Мета дослідження

Метою даної статті є дослідження стану та актуальних перспектив процесу глобалізації світової економіки в умовах індустріалізації та інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Одним із ключових процесів розвитку світової економіки є прогресуюча глобалізація – тобто якісно новий етап у розвитку інтернаціоналізації господарського життя. Ставлення до глобалізації фахівців є неоднозначним, а часом і діаметрально протилежним. Це пов'язано з різними точками зору щодо наслідків глобалізаційних процесів, де одні вчені вбачають серйозну загрозу світовій економічній системі, а інші розглядають їх як засіб подальшого прогресу економіки. Безсумнівно, наслідки глобалізації можуть носити як позитивний, так і негативний характер, однак альтернативи тут не існує, у зв'язку з чим основну увагу в статті приділено дослідженню проблем і перспектив глобалізації міжнародних економічних відносин.

Глобалізацію міжнародних економічних відносин можна охарактеризувати як посилення взаємозалежності та взаємовпливу різних сфер економіки в межах міжнародних відносин. Це означає, що будь-яка комерційна трансакція буде неминуче торкатися внутрішньої економіки, виробництва, екології, соціальних відносин, політики тощо. Глобалізація стала найважливішою реальною характеристикою сучасної світової системи, однією з найбільш впливових сил, за якої структури національного виробництва та фінансів стають взаємозалежними, прискорюються у результаті збільшення кількості укладених і реалізованих зовнішніх угод.

Глобалізація, яка охопила всі регіони і сектори світового господарства, принципово змінює співвідношення між зовнішніми та внутрішніми чинниками розвитку національного господарства. Жодна національна економіка незалежно від розмірів країн (великі, середні, малі) та рівня розвитку (розвинуті, зростаючі чи перехідні) не може більше бути самодостатньою, виходячи з наявних чинників виробництва, технологій та потреби в капіталі. Жодна держава не в змозі раціонально формувати і реалізовувати економічну стратегію розвитку, не враховуючи пріоритети та норми поведінки основних учасників світогосподарської діяльності.

Хоча поняття «глобалізація» останнім часом часто зустрічається в економічній літературі, але повної ясності щодо визначення цього терміну як у концептуальному плані, так і в практичному немає. Глобалізаційні процеси оцінюються неоднозначно.

Професор соціології Каліфорнійського університету (США) М. Кастельс визначив поняття «глобалізація» як «нову капіталістичну економіку», перерахувавши основні її характеристики: знання та інформаційні технології є головними джерелами зростання продуктивності та конкурентоспроможності; ця нова економіка організовується переважно через мережеву структуру менеджменту, виробництво і розподіл, а не окремі фірми, як раніше; вона є глобальною [1, с. 577].

Процес глобалізації охоплює різні сфери світової економіки, а саме:

- ❖ зовнішню, міжнародну, світову торгівлю товарами, послугами, технологіями, об'єктами інтелектуальної власності;

- ❖ міжнародний рух чинників виробництва (робочої сили, капіталу, інформації); міжнародні фінансово-кредитні та валютні операції (безоплатне фінансування і допомогу, кредити і позики суб'єктів міжнародних економічних відносин, операції із цінними паперами, спеціальні фінансові механізми та інструменти);

- ❖ виробниче, науково-технічне, технологічне, інформаційне співробітництво.

Прогнозується, що у видимій перспективі глобалізація спричинить:

- ❖ інтенсифікацію інтеграційних регіональних процесів;
- ❖ відкритість економічних систем держав, що нині ще не повністю здійснили лібералізацію господарської діяльності;

- ❖ універсалізацію норм і правил здійснення торгових і фінансових операцій;

- ❖ уніфікацію регулювання та контролю над ринками;

❖ стандартизацію вимог до переміщення капіталу, інвестиційний процес і світову платіжно-розрахункову систему.

Наслідки глобалізації економіки пов'язані з формуванням загальнопланетарного науково-інформаційного простору, глобальних ринків робочої сили, товарів, інформаційних технологій на основі поступового демонтажу торговельних бар'єрів, підписання багатосторонніх торговельних угод тощо. Зростає відкритість та взаємозалежність національних економік, збільшуються обсяги та швидкість фінансових операцій, відбувається становлення єдиного світового виробництва, зростає кількість наднаціональних структур регулювання світового господарства, міжурядових та неурядових міжнародних організацій.

Водночас глобалізація здійснює суперечливий вплив як на окремі держави, так і на світову економіку в цілому. З одного боку, вона відкриває небачені раніше можливості економічного зростання на основі:

❖ прискорення процесу поширення передових технологій, розвитку творчості та нововведень;

❖ удосконалення механізму розподілу ресурсів, підвищення ефективності їх використання на основі розвитку глобальної конкуренції;

❖ підвищення якості життя, покращення добробуту сімей, розширення можливостей вибору та доступу до нових ідей, знань;

❖ посилення міжнародної координації, зменшення загрози міжнародних конфліктів, локальних воєн;

❖ поширення ідей гуманізму, демократії, захисту громадянських прав та основних свобод людини.

Але при цих позитивних аспектах вона породжує небачені загрози та ризики в результаті:

❖ поглиблення нерівності соціально-економічного розвитку країн в глобальних масштабах;

❖ посилення диспропорцій у світовій економіці, зростання розриву між товарними та фінансовими ринками, загрози глобальних криз;

❖ зростання конфліктів різного характеру та масштабу, створення глобальної сітки злочинного бізнесу, міжнародного тероризму;

❖ втрати національної ідентичності, поширення єдиних стандартів на національні культури;

❖ загострення глобальних проблем.

Несправедливий розподіл благ від глобалізації породжує загрозу конфліктів на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях. Відбувається не вирівнювання доходів, а швидше їх поляризація. В її процесі країни, що швидко розвиваються, входять в коло багатих держав, а бідні країни все більше відстають від них.

Замість того щоб знищувати або послабляти прояви нерівності, інтеграція національних економік в світову систему, навпаки, підсилює їх і робить у багатьох відношеннях гострішими.

Глобалізація призводить до поглиблення неоднорідності, до виникнення нової моделі світу – світу 20:80, суспільства однієї п'ятої. 80% всіх ресурсів контролює так званий "золотий мільярд", який охоплює лише п'яту частину населення планети (зокрема США і країни Західної Європи - 70% світових ресурсів). 20% процвітаючих країн розпоряджаються 84,7% світового ВВП, на їх громадян доводиться 84,2% світової торгівлі і 85,5% заощаджень [2, с. 70-72].

В умовах сучасної глобалізованої економіки, визначальним проявом якої є посилення взаємозалежності та відкритості національних ринків, закони попиту й пропозиції діють не абсолютно, а як тенденція. Як наслідок, механізм ринкового ціноутворення суттєво модифікується. В нових умовах все більшого поширення набуває тенденція до зближення внутрішніх цін національних ринків з цінами світового ринку. В сучасних умовах внутрішні ціни на більшість ресурсів і товарів визначаються не попитом і пропозицією, а ціновою політикою найбільших західних ТНК. В глобалізованій економіці при переважанні ринків недосконалої конкуренції основним регулятором ціноутворення в межах національних ринків стають ціни світового ринку, які формуються під визначальним впливом транснаціональних олігополій. Характерним прикладом є ціни на енергоносії, металургійну продукцію, зерно та інші стратегічно важливі, базові товари.

Глобалізація в наші дні проявляє свою складність і неоднозначність та володіє такими рисами:

– поглиблення інтернаціоналізації капіталу – загальна лібералізація ринкових відносин і рух капіталів «будують» фундамент глобальної економіки. Зростання міжнародного руху капіталу – зростання обсягів прямих інвестицій між країнами, що випереджає зовнішню торгівлю та виробництво. Знання стають основою багатства суспільства, змінюється роль інтелектуального складника людського капіталу.

Згідно з даними Світового банку, традиційний, або «фізичний», капітал становить сьогодні лише 16% загального обсягу світового багатства, ще 20% припадає на природний капітал, інші 64% – це людський капітал [3, с. 291]. Такого співвідношення «капіталу» ніколи раніше не спостерігалось – поглиблення інтернаціоналізації виробництва, а не обміну, яке має прояв у тому, що у створенні кінцевого продукту беруть участь виробники багатьох країн світу одночасно;

– глобалізація виробничих сил завдяки складникам міжнародної кооперації та спеціалізації, що об'єднують розрізнені господарські одиниці в систему виробництва та споживання; посилення інтернаціоналізації обміну завдяки інтернаціоналізації міжнародного поділу праці; зростає роль сфери послуг; формування глобальної інфраструктури, яка виводить міжнародне співробітництво на нові рівні; збільшення масштабів міграції робочої сили в міжнародному масштабі. Розвинені країни використовують працю іноземних працівників, як правило, для заповнення нижчих сегментів, застосовуючи як малокваліфіковану робочу силу вихідців з інших країн (переважно з країн Азії); зростаючий вплив виробництва та споживання на навколишнє середовище і викликана цим необхідність більш поглибленої міжнародної кооперації для пошуку шляхів вирішення глобальних екологічних проблем.

Розвиток процесу глобалізації й на сучасному етапі свого розвитку відрізняється негативними характеристиками. Нещодавно відзначене Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) погіршення темпів розвитку ВВП розвинутої економіки під впливом глобальної економічної кризи зайвий раз доводить думку Алана Грінспена: «В умовах сьогодні започатковано рецесії таких масштабів, що не спостерігалися з 1980-х років» [4, с. 428].

Визначено, що характерна риса глобалізації в економіці – це поєднання процесів автономізації та інтеграції. Це знайшло відображення в «парадоксі Нейсбітта»: «Чим вище рівень глобалізації економіки, тим сильніші її найдрібніші учасники» [5, с. 208]. Отже, парадокс глобалізації в тому, що чим міцніші внутрішні зв'язки суспільства, тим вище ступінь їх економічної та соціальної консолідації, і чим повніше реалізуються його внутрішні ресурси, тим успішніше вона здатна використовувати переваги інтеграційних зв'язків й адаптуватися до умов глобального ринку.

Враховуючи нерівномірність розподілу переваг глобалізації, безумовно, негативні наслідки глобалізаційних процесів у конкретній країні істотно залежатимуть від місця, яке саме ця країна займає у світовій економіці. У зв'язку з цим виділимо три групи загроз, небезпек, потенційних проблем, що виникають на сучасному етапі розвитку інтернаціоналізації господарської діяльності, залежно від того, на які країни вони можуть поширитися. Найбільш болючі наслідки глобалізації можуть відчувати на собі малорозвинені країни. Основна маса з них, беручи участь в інтернаціоналізації як постачальники сировини та виробники трудомісткої продукції, виявляються у всебічній залежності від передових держав і мають доходи, по-перше, менші, по-друге, досить нестабільні і залежать від кон'юнктури світових ринків. Як відзначалося, від участі в глобалізації більше виграють промислово розвинені країни, які мають можливість знижувати витрати виробництва й зосереджуватися на випуску найбільш дохідної наукомісткої продукції. Але й такі країни можуть постраждати від процесів глобалізації: зростає безробіття, посилюється нестабільність фінансових ринків тощо.

Усі глобальні виклики, які постали перед людством, можна поділити на чотири основні групи:

- ❖ проблеми переважно соціально-політичного характеру: відвернення ядерної війни; припинення гонки озброєнь; розв'язання регіональних міждержавних конфліктів; збереження миру шляхом утвердження міжнародної безпеки;

- ❖ проблеми соціально-економічного характеру: подолання відсталості та пов'язаних із нею бідності та культурної нерозвиненості; забезпечення ефективного виробництва світового валового продукту; пошуки шляхів подолання енергетичної, сировинної та продовольчої криз; оптимізація демографічної ситуації в країнах, що розвиваються; освоєння в мирних цілях довколосезного простору і Світового океану;

- ❖ соціально-екологічні проблеми, обумовлені погіршенням природного середовища існування людей: гарантування екологічної безпеки, що передбачає розробку ресурсів та енергозберігаючих технологій, створення безвідходних технологій та виробництв, раціоналізація землекористування, охорона унікальних природних зон, проведення економічного моніторингу тощо;

- ❖ проблеми людини: подальше поглиблення різниці у рівні життя народів країн розвинутих і таких, що розвиваються; зростання злочинності, вплив мафіозних структур; дотримання соціальних, економічних та індивідуальних прав і свобод; ліквідація голоду, епідемічних хвороб; подолання відчуження людини від природи, суспільства, держави та результатів власної діяльності.

Суттєвою проблемою є те, що нерівномірність розподілу переваг від глобалізації спостерігається не тільки в окремих країнах, а й у розрізі окремих галузей. Галузі, які отримують вигоду від зовнішньої торгівлі, й галузі, пов'язані з експортом, відчувають більший приплив капіталу і кваліфікованої робочої сили порівняно з низкою галузей, які значно програють від глобалізаційних процесів, утрачаючи свої конкурентні переваги через зростання відкритості ринку. Такі галузі змушені докладати додаткових зусиль, щоб пристосуватися до умов, що змінилися не на їхню користь, тому спостерігається відтік капіталу, скорочення робочих місць. Оскільки глобалізаційні процеси асоціюються зі зниженням зайнятості в обробних галузях як в Європі, так і в США, то деіндустріалізація економіки може існувати як загроза. Саме вона є причиною виникнення депресивних регіонів, що посилює соціальне розшарування суспільства. Дійсно, частка обробних галузей в економіці промислово розвинених країн різко знижується, але треба відзначити, що це зниження перебивається швидким зростанням питомої ваги сфери послуг, включаючи фінансовий сектор.

Зростаюча глобальна інтеграція ринків капіталу загрожує економічній політиці окремих країн, оскільки іноземний капітал у вигляді прямих або непрямих інвестицій спричиняє певну загрозу національній економіці у зв'язку зі здатністю як швидко виникати в країні, так і швидко зникати [7, с. 325].

Серед причин, що зумовили стрімке зростання асиметрії у розвитку фінансового та реального секторів глобальної економіки, є лібералізація фінансових операцій, розширення суб'єктів світового фінансового ринку і миттєве поширення в ньому фінансових інновацій, особливо похідних фінансових інструментів. Внаслідок втрати національними урядами реального контролю над рухом фінансових інструментів і відсутності ефективних інститутів глобального фінансового менеджменту фінансові інститути отримали можливість відійти від виконання своїх традиційних функцій. Це унеможливило контроль і регулювання процесу формування, розподілу і персоніфікації капіталізованої доданої вартості, створеної у фінансовому секторі. Підтвердженням цього є пірамідална структура сучасних фондових ринків і поглиблення розриву в показниках капіталізації корпоративного сектору та реальної основи соціально-економічного прогресу - продуктивності суспільної праці. Якщо у 1990-х рр. розрив між сумарною ринковою вартістю акцій високотехнологічних компаній і вартісними обсягами їх річного прибутку становив приблизно 4-6 разів, то зараз – 25-40 разів, а за деякими high-tech компаній – сотні разів. Для багатьох американських ТНК, що працюють у галузі високих технологій, характерна абсолютно унікальна ситуація, коли на тлі збитковості їх фінансово-господарської діяльності спостерігається блискавичне зростання курсів їхніх акцій [6, с. 169].

Наслідком цього стає глобальне домінування фінансового спекулятивного капіталу над капіталом виробничої сфери, фактичне відокремлення кругообігу транснаціонального фінансового капіталу й відтягування ним колосальних інвестиційних ресурсів від реального сектору економіки.

З накопиченими в світовій економічній системі диспропорціями, пов'язаними з нерівномірним економічним зростанням країн, глибокою географічною асиметричністю концентрації світових заощаджень та інвестицій, а також відповідних транснаціональних фінансових потоків, які перманентно генеруються і в цілому є глибинною причиною дестабілізації системи світових фінансів, неможливо буде впоратися в певному коротко- або середньостроковому періоді. Більш того, синхронізація національних бізнес-циклів, міжнародний характер спекулятивних операцій, неконтрольована емісія долара, гіпертрофований обсяг випуску похідних фінансових інструментів, включення до фінансових операцій непрофільних інститутів вимагають не тільки розширення функцій діючих, а й формування нових інститутів глобального фінансового менеджменту. Останні повинні мати якісно нові компетенції, а саме: з впровадження системи довгострокового глобального фінансового планування, формування національних та наднаціональних фондів страхування фінансових ризиків, розширення національних і міжнародних фінансових резервних і стабілізаційних фондів, впровадження системи міжнародної фінансової відповідальності країн за нарощування боргів і фінансове надспоживання та сверхінвестування, введення жорсткого функціонального контролю за діяльністю національних фінансових ринків, прогнозування фінансових криз, запобігання та координація виходу з них. Сукупність перерахованих заходів повинна стати наріжним каменем системи глобального антициклічного управління, орієнтованого на забезпечення глобальної фінансової стабільності.

В умовах сьогодення спостерігається потенційне зростання безробіття в результаті перерозподілу компаніями країн із високою вартістю робочої сили частини

своїх виробничих потужностей у країни з низькою оплатою праці. Експорт робочих місць може виявитися небажаним для економіки низки держав. Але найчастіше в подібних умовах компанії розвинених країн припиняють випуск збиткової продукції та переходять до виробництва товарів, що вимагають використання висококваліфікованого персоналу. Відбувається перерозподіл робочої сили. Також відбувається масова міграція населення, яка часто набуває глобального характеру, – перетворюється на серйозне джерело загострення соціально-економічної нестабільності в світі.

Дестабілізуючими чинниками є нові форми зайнятості (індивідуалізація умов найму, тимчасові контракти) і глобалізація ринку робочої сили. Приплив дешевої робочої сили ззовні загострив конкуренцію на ринку праці розвинених країн, що призвело до ускладнення міжнародних відносин і зростання проявів націоналізму в цих країнах. Негативні наслідки свободи переміщення робочої сили вже давно визнаються як потенційно небезпечні, тому майже всі держави змушені вводити ті чи інші форми контролю щодо переміщення робочої сили. В умовах глобалізації країни намагаються залучати талановитих фахівців і кваліфікованих працівників, надають їм візи.

Однією з головних проблем глобалізації є потенційна глобальна нестабільність через взаємозалежність національної економіки країн на світовому рівні. У результаті локальні економічні коливання чи кризові явища в будь-якій країні можуть носити глобальні наслідки. Негативні аспекти глобалізації пов'язані з потенційними конфліктами, хоча їх можна пом'якшити шляхом розвитку глобального співробітництва на основі угод політичного характеру або за рахунок створення нових міжнародних інститутів. Однозначно відповісти на це питання практично неможливо, адже баланс позитивних і негативних наслідків постійно змінюється. Економічна компонента глобалізації орієнтує світове співтовариство на необхідність і нагальність оптимального використання обмежених ресурсів і застосування природо-, матеріало- та енергозберігаючих технологій; екологічна – постулює твердження, що сталий розвиток зможе забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем та їх життєздатність; соціальна компонента орієнтована на людський розвиток, збереження стабільності суспільних і культурних систем, зменшення кількості конфліктів в суспільстві. Дана стратегія стала вирішальним кроком у напрямку подолання соціальних асиметрій національного і (суб)регіонального рівнів. Її інформаційна, аналітична, організаційна підтримка, контроль за виконанням і оцінка прогресу покладаються на Комісію сталого розвитку ООН [8, с. 92-97].

Однак реальність полягає у тому, що глобалізація являє собою об'єктивне та абсолютно неминуче явище сучасності, яке можна призупинити засобами економічної політики. Країни повинні адекватно реагувати на глобалізаційні процеси, щоб адаптуватися до нових умов і скористатися можливістю, яку надає інтернаціоналізація світової економіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, у сучасних умовах нелінійності глобального розвитку та непередбачуваності довгострокового прогнозування, коли проблеми і протиріччя в економіці накопичуються поступово, але їх критичний рівень заздалегідь невідомий, необхідне більш детальне вивчення основних глобальних тенденцій та викликів світовому розвитку, що визначають імперативи для кожної країни. У цих умовах складність, гетерогенність, невизначеність, нелінійність та асиметричність перерозподілу світових ресурсів як найважливіші складові частини сучасного соціально-економічного глобального розвитку, призводять до формування низки країн, для яких економічна глобалізація виявляється як якісно нові умови розвитку, на які вже практично неможливо впливати, але які обов'язково потрібно враховувати.

Список літератури

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
2. Артёмова Т. І. Інверсійний характер суспільних ринкових трансформацій. *Український соціум*. 2016. №4(59). С. 69-77.
3. Хмельєвський С. В. Транснаціональні корпорації та глобалізація світової економіки. *Збірник наукових праць студентів магістратури; ред. К. К. Рубішевська. К.: Ін-т економіки та права «Крок», 2002. С. 289–305.*
4. Гринспен А. Эпоха потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы; Серия «Сколково». М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. 528 с.
5. Luyez-Claros A., Porter M.E. and Schwab K., *The Global Competitiveness Report 2005-2006 Policies Underpinning Rising Prosperity* New York: Palgrave Macmillan, 2005. 660 p.
6. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. К.: КНЕУ, 2001. 733 с.
7. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование: монография / [Д. Лукьяненко и др.]; под науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова; КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, МГУ ім. М. В. Ломоносова. К.: [б. и.], 2013. 466 с.
8. Report of the Secretary-General of UNCTAD to UNCTAD XIII. Development-led globalization: Towards sustainable and inclusive development paths. N. Y.; Geneva: UN, 2011. 136 p.

References

1. Kastel's, M. (2000). *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura*. [Information Age: Economics, Society and Culture]; Translated by and in Shkaratana O. I. (ed.). GU VShJe. Moscow. Russia.
2. Art'omova, T. I. (2016). «The inverse nature of social market transformations». *Ukrains'kyj sotsium*. №4 (59), pp. 69-77.
3. Khmelievsk'kyj, C. V. (2002). *Trancnatsional'ni korporatsii ta hlobalizatsiia cvitovoi ekonomiky*. [Transnational corporations and globalization of the world economy]. *Zbirnyk naukovykh prats' ctudentiv mahictratury; red. K. K. Rubishevc'ka*. In-t ekonomiky ta prava «Krok», Kiev. Ukraine. pp. 289–305.
4. Grinspen, A. (2008). *Jepoha potrjasenij. Problemy i perspektivy mirovoj finansovoj sistemy*. [Age of shocks. Problems and prospects of the world financial system]. Serija «Skolkovo». Al'pina Biznes Buks. Moscow. Russia.
5. Loupez-Claros, A., Porter, M. E. and Schwab, K. (2005). *The Global Competitiveness Report 2005-2006 Policies Underpinning Rising Prosperity*. Palgrave Macmillan. New York. USA.
6. *Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku*. [Globalization and security of development]. (2001). Biloruc, O. H., Luk'ianenko, D. H. and other. KNEU. Kiev. Ukraine.
7. *Global'noe jekonomicheskoe razvitie: tendencii, asimmetrii, regulirovanie*. [Global economic development: trends, asymmetries, regulation]. (2013). Luk'janenko, D. and other.; in Luk'janenko, D., Poruchnika, A., Kolesova, V. (ed.); KNEU im. Vadima Get'mana, MGU im. M. V. Lomonosova. K. Kiev. Ukraine.
8. Report of the Secretary-General of UNCTAD to UNCTAD XIII. (2011). Development-led globalization: Towards sustainable and inclusive development paths. – N. Y.; Geneva: UN.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2019 р.

Тетяна Миколаївна КОПАНЬ

аспірант, Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова

E-mail: bodyanchucka@gmail.com

МАРКЕТИНГ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: СВІТОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Копань, Т. М. Маркетинг телекомунікаційних та інформаційних технологій: світовий та національний виміри / Тетяна Миколаївна Копань // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 32–40. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Розвиток ринку телекомунікаційних та інформаційних технологій (*information and communication technologies – ICT*) створює умови для подальшого зростання інших секторів економіки. Компанії ICT сфери забезпечують підприємства, населення та державні органи програмними продуктами, Інтернетом, мобільним і стаціонарним зв'язком тощо.

Метою статті є дослідження сучасного стану ICT ринку у світі та в Україні; визначення основних тенденцій та загроз подальшого розвитку ICT ринку.

Результати. Ринок ICT належить до найбільших ринків, що динамічно розвиваються у світі. Дослідження, проведені провідними консалтинговими компаніями світу показує, що після 2020 року ринок може зрости від 13 до 33 трлн дол., а ринок блокчейну до 3,1 трлн дол. до 2030 р. Компанія International Data Corporation наголошує, що цифрові технології та рішення можуть сягнути 60% світового ВВП до кінця 2022 р. Світовим лідером за кількістю корпорацій ICT сектору є США, де розташовано штаб-квартири 65 найбільших компаній світу, у Китаї – 20, Тайвані – 17, Японії – 14, Південній Кореї – 6, Індії – 5 компаній. Ринок IT послуг займає 0,5% у структурі світового ринку IT послуг. В Україні зареєстровано 125 суб'єктів господарювання спрощеної форми оподаткування, яких використовують великі компанії для оптимізації податкового навантаження. Доходи таких американських ICT компаній як Apple, Amazon, Alphabet, Microsoft сумтево перевищує розмір державного бюджету України, а частина доходів від ICT ринку займає всього 4,5% усього ВВП, що явно недостатньо і є свідченням відставання розвитку економіки.

Висновки. Недосконалість вітчизняного законодавства, відсутність стимулів для організацій ICT бізнесу, можливість монополізації ринку, незахищеність інтересів населення та приватних компаній не стимулюють іноземні інвестиції в даний сектор економіки. Не дивлячись на це, Україна має надпотужний потенціал його зростання, для чого потрібно розробити національну концепцію та модель розвитку ICT ринку, стримувати виїзд спеціалістів за кордон, забезпечити реалізацію стратегії партнерства бізнесу та держави тощо.

Ключові слова: ринок телекомунікацій, IT-ринок, ринок телекомунікацій та IT-послуг, маркетингові дослідження, інвестиції, ICT компанії.

MARKETING OF TELECOMMUNICATION AND INFORMATION TECHNOLOGIES: WORLD AND NATIONAL DIMENSIONS

Abstract.

Introduction. *The development of the information and communication technologies (ICT) market creates the conditions for further growth of other sectors of the economy. ICT companies provide companies, individuals and government with software, Internet, mobile and fixed communications, and so on.*

The purpose of the article is to study the current state of the ICT market in the world and in Ukraine, to identify major trends and threats for further development of the ICT market.

Results. *The ICT market is one of the largest dynamically developing markets in the world. Research conducted by leading consulting companies in the world shows that after 2020, the market can grow from 13 to 33 trillion and the blockchain market to 3.1 trillion \$. International Data Corporation emphasizes that digital technologies and solutions can reach 60% of global GDP by the end of 2022. The world leader in the number of ICT corporations is the United States, with headquarters of the 65 world's largest companies, 20 in China, Taiwan - 17, Japan - 14, South Korea - 6, India - 5 companies. The IT services market accounts for 0,5% of the global IT services market. In Ukraine there are 125 registered self-employed individuals that are used by large companies to optimize their tax burden. Income of such American ICT companies such as Apple, Amazon, Alphabet, Microsoft significantly exceeds the size of the state budget of Ukraine, and part of the revenues from the ICT market occupies only 4,5% of GDP, which is clearly insufficient and is evidence of an economic development lag.*

Conclusions. *The imperfection of domestic legislation, the lack of incentives for ICT organizations, the possibility to monopolize the market, the insecurity of the interests of individuals and private companies do not stimulate foreign investments in this sector of the economy. In spite of this, Ukraine has a great potential for its growth, for which it is necessary to develop a national concept and model for the development of the ICT market, to restrain the departure of specialists abroad, to ensure the implementation of the business-state partnership strategy, etc.*

Keywords: *telecommunications market, IT market, telecommunications market and IT services, marketing research, investments, ICT companies.*

JEL classification: L86; M15

Вступ

Сфера телекомунікаційних та інформаційних технологій (ICT) виступає флагманом у розбудові інформаційної інфраструктури, розвитку Інтернет-технологій та забезпечує якісним зв'язком населення та підприємства. Відзначимо, що на сучасному етапі світовими лідерами виступають США, країни ЄС, Китай, Японія, Південна Корея, Сінгапур та інші країни. Україна поки що залишається осторонь від зазначених тенденцій, хоча за своїм потенціалом та можливостями, безперечно, повинна надолужати цей лаг у розвитку. Дана сфера виступає ланкою, що поєднує інтереси продавців і покупців, майданчиком для розповсюдження реклами, програмних продуктів, інтернет-речей тощо. Це надпотужна сфера діяльності, де працюють мільйони людей, яка виступає одним з найбільших наповнювачів бюджетів різних рівнів. Маркетинг даної сфери діяльності надасть розуміння, які країни та компанії домінують на міжнародній та світовій аренах, а також їх вплив на економіку країн.

Питаннями розвитку ICT ринку займаються відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: Р. Атамась [1], Р. О. Винничук та Т. В. Склярчук [2], Р. Комиза [3-4], С. Е. Сардак і А. В. Ставицька [5], І. О. Седікова та Д. В. Седіков [6], В. Шимкович [7], В. Searley та В. Burke [8], J. Ponciano [9] тощо.

Однак, дослідження питання стану та розвитку ICT сфери залишається пріоритетним і заслуговує детального й глибокого пророблення у зв'язку зі стрімким зростанням цієї галузі.

Мета статті

Дослідити особливості ICT ринку у світі та в Україні. Визначити основні тенденції та загрози подальшого розвитку ICT ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження

ICT ринок охоплює ринок телекомунікацій (mobile data, fixed data, fixed voice, mobile voice) та IT ринок (hardware, software, services).

Найбільш відомі світові консалтингові та фінансові компанії (Bank of America Merrill Lynch, McKinsey, International Data Corporation, Gartner та інші) розробляють та оприлюднюють власні прогнози розвитку ринку інформаційних та цифрових комунікацій (табл. 1).

Таблиця 1. Прогнози розвитку ринку IT-ринку*

Назва компанії	Напрямок досліджень	Період дослідження	Вартість ринку / Потенційний ефект
Bank of America Merrill Lynch	квантові комп'ютери; 6G Інтернет-зв'язок; наносупутники тощо	до 2025 р.	13 трлн дол.
McKinsey	мобільний Інтернет; автоматизація; інтернет речі; хмарні обчислення тощо	до 2025 р.	14-33 трлн дол.
International Data Corporation	цифрові технології та рішення	до 2022 р.	60% світового ВВП
Gartner	блокчейн	до 2030 р.	3,1 трлн дол.

**Складено автором на базі [8, 10, 11, 12]*

За дослідженнями Bank of America Merrill Lynch ринок новітніх технологій (квантові комп'ютери, 6G Інтернет-зв'язок, наносупутники тощо), більшість з яких може вплинути на бізнес, становить більше 13 трлн дол. [10].

Компанія McKinsey в середині 2019 р. оприлюднила звіт, де за прогнозами аналітиків, до 2025 року потенційний економічний ефект від впровадження мобільних технологій складе біля 7 трлн дол., Інтернет-речей – біля 2, хмарних технологій – біля 4,5 трлн дол. [11].

International Data Corporation провівши своє дослідження виявила 10 трендів в IT-сфері:

інновації – до 2023 р. біля 50% усіх витрат приходиться на інноваційні розробки, проти 27% у 2018 р.;

хмарні технології – до 2022 р. приблизно 70% усіх компаній застосовуватимуть дані технології;

периферійні обчислення – в понад 50% корпоративних компаній буде проводитися обчислення периферійним шляхом;

цифрові інноваційні заводи – у 2025 р. біля 70% підприємств будуть займатися розробкою програмного забезпечення тощо) [12].

Компанія Juniper Research визначила, що основними трендами розвитку будуть такі технології: штучний інтелект, блокчейн і периферійні обчислення, що сприятиме перебудові екосистем на різних ключових вертикальних ринках [13].

У свою чергу компанія Gartner показали, що на протязі 2021-2030 рр. біля 40% працівників компаній будуть займатися розробками та дослідженнями програмних продуктів; 10% промислових компаній застосовуватимуть продукцію цифрових близнюків тощо [8].

ІВМ визначило 5 основних трендів (квантові обчислення, мікроскопічні роботи, штучний інтелект, криптографія та блокчейн), які домінуватимуть у ICT сферах [14].

Бізнес-середовище та інвестиційний клімат на ICT ринках залежить від економічної ситуації в країнах. Наприклад, у країнах, що зазнають економічних труднощів, таких як Греція, Італія, Португалія, IT-бізнес та IT-організації більшою мірою сфокусовані на короткостроковому скороченні IT-витрат. Тоді як в інших країнах, наприклад, Австралії, США, Росії вони більш націлені на збільшення виручки та ефективності, що нерідко призводить до створення нових IT-концепцій [5, с. 97].

Як зазначалося вище ключовим гравцями ICT ринку виступають компанії США. Такі компанії як Amazon, Apple, Microsoft, Alphabet/Google і Facebook згенерували 801,5 млрд дол. у 2018 р., прибуток у розмірі 139 млрд дол. при середньому рівні рентабельності 17,3% [3] (табл. 2, рис. 1-4). Причому саме американський ринок дає 41-69% доходів компаній, тобто залишається найбільш привабливим для даного ринку та генерує велику частину податків, що залишаються в країні походження даних компаній.

Таблиця 2. Економічні показники функціонування найбільших IT-компаній США

Показники	Apple	Amazon	Alphabet	Microsoft	Facebook	Разом
Виручка від реалізації, млрд дол.	265,6	232,9	136,8	110,4	55,8	801,5
Витрати, млрд дол.	206,1	222,8	106,1	93,8	33,7	662,5
Чистий прибуток, млрд дол.	59,5	10,1	30,7	16,6	22,1	139,0
Рентабельність,%	22,4	4,3	22,4	15,0	39,6	17,3

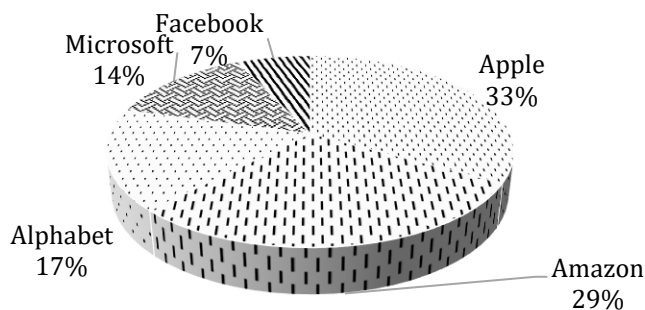

Рис. 1. Питомі ваги IT-компаній у валовій виручці, %

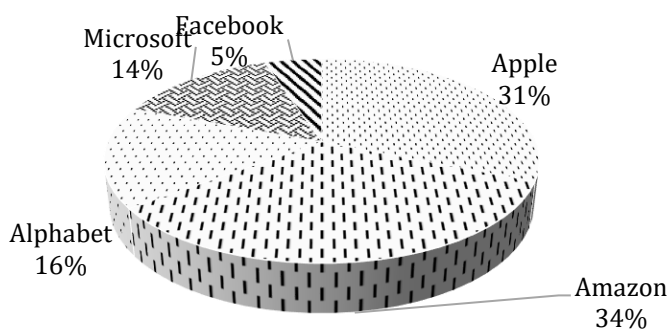

Рис. 2. Питомі ваги IT-компаній у валових витратах, %

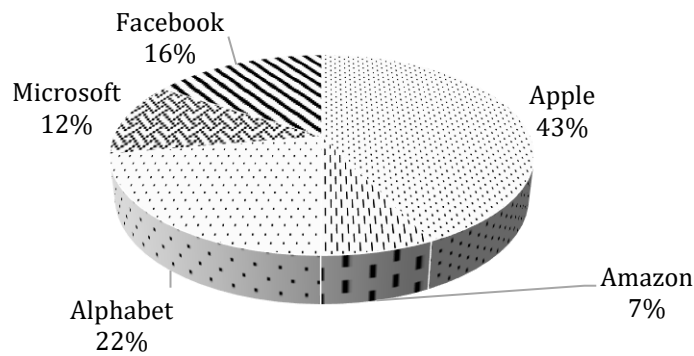

Рис. 3. Питома вага ІТ-компаній у валовому чистому прибутку, %

Відзначимо, що компанія Amazon генерує найвищий рівень витрат (34%) серед наведеної сукупності при найнижчому рівні прибутковості (7%). Більш стабільною є діяльність компаній Microsoft, Apple та Alphabet, які займають 14%, 33% та 17% у виручці, 14%, 31% та 16% – у витратах та 12%, 43% та 22% у кошику прибутку усіх відібраних ІТ-компаній відповідно.

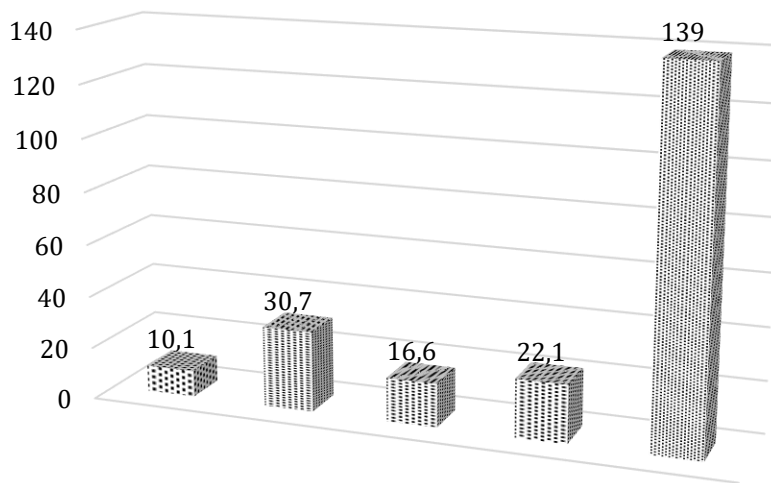

Рис. 4. Рентабельність діяльності ІТ-компаній, %

Цікаво, що порядком 60% з кожного американського долара, що витрачається на цифрову рекламу, потрапляє на рахунки Google і Facebook [4].

В цілому в США зосереджено 65 найбільших компаній світу, зайнятих в телекомунікаційному секторі, Китаї – 20, Тайвані – 17, Японії – 14, Південній Кореї – 6, Індії – 5 компаній. Як бачимо жодної компанії з ЄС або інших країн, що мають 5 та більше ІТ-компаній відсутні у списку [9].

З 10 найбільших компаній світу за ринковою капіталізацією 8 зосереджено також у США, загальною ринковою вартістю понад 1,6 трлн дол., тобто 90,2% вартості усіх компаній [15].

На 16 найбільших технологічних компаній світу за доходом від реалізації у 2018 р. працювало майже 3075 тис. осіб, з яких 35,7% було зайнято в американських компаніях [16]. В Україні у той же час налічувалося майже 160 тис. ІТ-персоналу, з яких 50% було зосереджено у 50 найбільших компаній [1]. Причому у м. Лівів зареєстровано 200 ІСТ компаній, в яких працює біля 20 тис. фахівців [7]. Попит на ІСТ фахівців у світі й Україні зокрема постійно зростає. Так, в Україні чисельність персоналу в ІСТ компаніях за 2017-2018 рр. зросла на 26%. Цікавим фактом є те, що в Україні зареєстровано 125 тис. ФОПів, які надають послуги в ІСТ сфері, що дає можливість великим ІСТ компаніям оптимізувати та знижувати податкове навантаження.

За даними Gartner у 2018 р. розмір ІСТ ринку дорівнював майже 3,7 трлн дол., з яких 987 млрд дол. становили ІТ-послуги. В Україні, за даними НБУ та Державної статистики, згенеровано 4,8 млрд дол. доходу з часткою 0,5% світового ІТ-ринку.

Загрози, що можуть негативно вплинути не тільки на ІСТ ринок, а й на економіку України загалом такі:

- ❖ монополізація ринку ІСТ послуг. На сьогодні на ринку домінують великі американські та китайські компанії. Поглинання та інтеграція у великі корпоративні структури українських телекомунікаційних компаній може призвести до виникнення загрози використання інформації про абонентів, клієнтів у неправомірних цілях;

- ❖ цифровізація бізнес-процесів призводить до появи все більших хакерських атак та знижує захищеність існуючих клієнтів таких баз даних;

- ❖ низький рівень правового захисту вітчизняного ринку та корупційна складова надають можливість входження на ІСТ ринок будь-яких компаній та інвестицій з низьким рівнем прозорості;

- ❖ відсутність конкуренції на ринку телекомунікацій, в частині мобільного та Інтернет зв'язку, стримує подальший його розвиток та постійне зростання вартості послуг зв'язку без техніко-економічного обґрунтування;

- ❖ впровадження низки законів в країнах ЄС та США, спрямованих на захист персональних даних та антиаусорсингових послуг, знизять експорт послуг у ці країни та грошові надходження [1];

- ❖ прийняття змін до Податкового кодексу України щодо заборони використання ФОП для оптимізації податкового навантаження призведе до зростання операційних витрат ІСТ компаній;

- ❖ декларування державними органами розвитку ринку телекомунікацій без імплементації основних засад розроблених програмних документів та їх підтримки. Так, у 2013 р. було створено перший в Україні грантовий фонд у галузі інформаційних технологій – Global Technology Foundation, метою якого була підтримка ІСТ проектів у сфері державних послуг, зв'язку, медіа, освіти, охорони здоров'я, хмарних обчислень. Загальна чисельність робочих місць очікувалась у розмірі 100 тис. осіб та експорту ІСТ послуг у США та ЄС у розмірі 10 млрд дол. та інвестуванням біля 1 млрд дол. у ІСТ освіту [6]. Тобто з боку держави необхідно мати цілісне бачення ІСТ індустрії; виділення ІСТ індустрії в пріоритетну галузь; державні стимули та підтримка розвитку галузі [6];

- ❖ поява нових гравців на українському ІСТ ринку призводить до зниження економічної ефективності функціонування таких компаній;

- ❖ неспроможність ВНЗ задовільнити зростаючий попит на спеціалістів ІСТ ринку. Велика частина таких фахівців працюють за кордоном. За даними [17] потрібно створити такі умови, щоб українські програмісти і вчені не виїжджали з країни, а працювали в Україні;

- ❖ використання дешевших та менш ефективних телекомунікаційних та ІСТ технологій (життєвий цикл яких закінчився у розвинених країнах) призведе до ще більшого відставання економічного розвитку від розвинених країн та тих, що розвиваються.

У той же час український ринок має такі переваги:

- ❖ синергія бізнесу, освіти та науки в рамках розвитку ІСТ сфери, організація ІСТ кластерів [18-19];

- ❖ нарощування інвестицій у ІСТ сферу та зміцнення банківської системи України для кредитування компаній даного виду діяльності [20];

- ❖ розробка концепції та моделі розвитку ІСТ ринку в Україні, визнання пріоритетності ІСТ сфери на законодавчому рівні;

❖ забезпечення прозорості функціонування компаній ІСТ сектору та удосконалення вітчизняного законодавства у напрямку посилення відповідальності їх власників за розголошення приватних даних;

❖ перепрофілювання та реорганізація частини ВНЗ з метою підготовки висококваліфікованих кадрів для ІСТ компаній, державна підтримка таких ВНЗ;

❖ поліпшення міжнародного позиціонування українських ІСТ компаній: залучення інвестицій в нові стартапи, великі M&A угоди, нові відомі контракти з IT-гігантами, підвищення позицій у світових рейтингах тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Ринок ІСТ технологій в глобальному вимірі формує вектор подальшого розвитку інших секторів економіки та усе більш вагомою стає цифровізація бізнес-процесів і зв'язку. Світовий ІСТ ринок обслуговує великі компанії, уряди та населення, генерує велику частку ВВП розвинених країн та тих, що розвиваються, насичує доходну частину бюджетів податками, працевлаштовує мільйони людей. Масштаби функціонування таких американських ІСТ компаній як Apple, Amazon, Alphabet, Microsoft та інших перевищує державний бюджет України у багато разів. У той же час, український ІСТ ринок є доволі невеликим і залежним від проблем на законодавчому рівні, що є основним гальмом стримання інвестування та кредитування. Незахищеність персональних даних є великою перепоною у розв'язуванні даної проблеми. Разом з тим, постійне нарощування доходів, чисельності персоналу українських ІСТ компаній є свідченням потужного потенціалу даної сфери у перспективі. Запровадження гібридних моделей розвитку з використанням найкращих світових практик надасть змогу побудувати власний підхід до подальшої розбудови ІСТ ринку в Україні.

Список літератури

1. Атамась Р. Розвиток IT-галузі в Україні. Погляд збоку. 2019. *Finance.ua*. URL: <https://kreston-gcg.com/ua/development-of-the-it-industry-in-ukraine-a-side-view/>.
2. Винничук Р. О., Склярук Т. В. Особливості розвитку IT-ринку в Україні: стан та тенденції. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Логістика*. 2015. № 833. С. 3-8.
3. Комыза Р. На чем зарабатывает Amazon, Apple, Microsoft, Alphabet/Google и Facebook. *Komyza.com*. 2019. URL: <https://komyza.com/na-chem-zarabatyvaet-amazon-apple-microsoft-google-i-facebook/>.
4. Комыза Р. Как Google и Facebook медленно, но уверенно захватывают мировое информационное пространство. *Komyza.com*. 2018. URL: <https://komyza.com/kak-google-i-facebook-medlenno-no-uverenno-zakhvatyvayut-mirovye-informacionnoe-prostranstvo/>.
5. Сардак С. Е., Ставицька А. В. Дослідження структури і тенденцій розвитку світового ринку інформаційних технологій. *Технологічний аудит та резерви виробництва*. 2015. № 5(24), т. 4. С. 96-100.
6. Седікова І. О., Седіков Д. В. Сучасний стан розвитку телекомунікаційного простору України. *Економіка харчової промисловості*. 2014. № 4. С. 74-78.
7. Шимкович В. Огляд IT-ринку праці: Львів. *DOU.ua*. 1.03.2017 р. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-market-lviv/>.
8. Cearley B., Burke B. Top 10 Strategic Technology Trends for 2019. *Gartner*. ID: G00374252. 15 October 2018. 2019. URL: <http://www.tadviser.ru/images/6/6b/3891569-top-10-strategic-technology-trends-for-2019.pdf>.
9. Ponciano J. The Largest Technology Companies In 2019: Apple Reigns as Smartphones Slip And Cloud Services Thrive. *Forbes*. May 15, 2019.

<https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2019/05/15/worlds-largest-tech-companies-2019/#2d8f4f3a734f>.

10. Bank of America Merrill Lynch. 2019. https://www.bofaml.com/content/boaml/en_us/home.html.
11. McKinsey: Какие технологии изменят жизнь, бизнес и глобальную экономику. Тенденции мирового ИТ-рынка. *Tadviser*. <http://www.tadviser.ru/index.php/>.
12. International Data Corporation. *Tadviser*. 2018. URL: [http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F:IDC_\(International_Data_Corporation\)](http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F:IDC_(International_Data_Corporation)).
13. Juniper Research. 2017. URL: <https://www.juniperresearch.com/home>.
14. IBM Research. 2019. URL: http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F:IBM_Research.
15. The World's Largest Public Companies. *Forbes*. 2020. URL: <https://www.forbes.com/global2000/list/#industry:Software%20%26%20Programmin> g.
16. List of largest technology companies by revenue. *Wikipedia*. 2019. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_largest_technology_companies_by_revenue
17. Україна на світовому ІТ-ринку: 10 найцікавіших фактів – інфографіка. *Нове время*. 11 грудня 2017. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/economics/ukrajina-na-svitovomu-it-rinku-10-naucikavishih-faktiv-infografika-2353974.html>.
18. Маслій Н. Д., Ніценко В. С. Науково-методичний підхід щодо формування партнерських відносин при інтеграції підприємств сфери зв'язку та інформатизації. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Том 3, № 3. С. 264-277.
19. Маслій Н. Д., Ніценко В. С. Системно-синергетичний підхід щодо оцінки ефективності інтеграції підприємств сфери зв'язку та інформатизації. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Том 3, № 4. С. 85-96.
20. Ніценко В., Чернега І. Роль іноземного капіталу у розвиток банківського сектору економіки. *Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інвестиційного, фінансового та облікового забезпечення розвитку економіки: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 15-16 листопада 2011 р., ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський. Ч. 1. Тернопіль: Крок, 2011. С. 320-324.*

References

1. Atamas, R. (2019). Rozvytok IT-haluzi v Ukraini. Pohliad zboku. [Development of IT industry in Ukraine]. *Finance.ua*. Available at: <https://kreston-gcg.com/ua/development-of-the-it-industry-in-ukraine-a-side-view/>.
2. Vynnychuk, R. O., Skliaruk, T. V. (2015). «Features of IT market development in Ukraine: state and tendencies». *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Lohistyka*. 2015. № 833, pp. 3-8.
3. Komyza, R. (2019). Na chem zarabatyvaet Amazon, Apple, Microsoft, Alphabet/Google y Facebook. [What does Amazon, Apple, Microsoft, Alphabet / Google and Facebook earn from]. *Komyza.com*. Available at: <https://komyza.com/na-chem-zarabatyvaet-amazon-apple-microsoft-google-i-facebook/>.
4. Komyza, R. (2018). Kak Google i Facebook medlenno, no uverenno zahvatyvajut mirovoe informacionnoe prostranstvo. [Both Google and Facebook are slowly but surely seizing the global information space]. *Komyza.com*. Available at: <https://komyza.com/kak-google-i-facebook-medlenno-no-uverenno-zakhvatyvayut-mirovoe-informacionnoe-prostranstvo/>.

-
5. Sardak, S. E., Stavvytska, A. V. (2015). «Investigation of the structure and tendencies of development of the world market of information technologies». *Tekhnolohichniy audyt ta rezervy vyrobnytstva*. № 5(24), vol. 4, pp. 96-100.
 6. Sedikova I.O., Sedikov D.V. The current state of the telecommunications space of Ukraine. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*. 2014. № 4. S. 74-78.
 7. Shymkovych, V. (2017). Ohliad IT-ryнку pratsi: Lviv. *DOU.ua*. Available at: <https://dou.ua/lenta/articles/it-market-lviv/>.
 8. Cearley, B., Burke, B. (2019). Top 10 Strategic Technology Trends for 2019. *Gartner*. ID: G00374252. 15 October 2018. Available at: <http://www.tadviser.ru/images/6/6b/3891569-top-10-strategic-technology-trends-for-2019.pdf>.
 9. Ponciano, J. The Largest Technology Companies In 2019: Apple Reigns as Smartphones Slip And Cloud Services Thrive. *Forbes*. May 15, 2019. Available at: <https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2019/05/15/worlds-largest-tech-companies-2019/#2d8f4f3a734f>.
 10. Bank of America Merrill Lynch. 2019. Available at: https://www.bofam.com/content/boaml/en_us/home.html.
 11. McKinsey: Kakie tehnologii izmenjat zhizn', biznes i global'nuju jekonomiku. Tendencii mirovogo IT-ryнка. [McKinsey: What technologies will change life, business and the global economy. Trends in the global IT market.]. *Tadviser*. <http://www.tadviser.ru/index.php/>.
 12. International Data Corporation. *Tadviser*. (2018). Available at: [http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F:IDC_\(International_Data_Corporation\)](http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F:IDC_(International_Data_Corporation)).
 13. Juniper Research. 2017. Available at: <https://www.juniperresearch.com/home>.
 14. IBM Research. 2019. Available at: http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F:IBM_Research.
 15. The World's Largest Public Companies. *Forbes*. 2020. Available at: <https://www.forbes.com/global2000/list/#industry:Software%20%26%20Programmin g>.
 16. List of largest technology companies by revenue. *Wikipedia*. 2019. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_largest_technology_companies_by_revenue
 17. Ukraina na svitovomu IT-ryнку: 10 naitykvishykh faktiv – infografika. *Novoe vremia*. 11.12.2017. Available at: <https://nv.ua/ukr/biz/economics/ukrajina-na-svitovomu-it-ryнку-10-naitykvishykh-faktiv-infografika-2353974.html>.
 18. Maslii, N. D., Nitsenko, V. S. (2018). «Scientific approach to the formation of partnerships during the integration of enterprises in communication and information sector». *Ukrainian Journal of Applied Economics*. Vol. 3, № 3, pp. 264-277.
 19. Maslii, N. D., Nitsenko, V. S. (2018). «System-synergetic approach to assessing the effectiveness of integration of companies in communication and information sector». *Ukrainian Journal of Applied Economics*. Vol. 3, № 4, pp. 85-96.
 20. Nitsenko, V., Cherniha, I. (2011). «The role of foreign capital in the development of the banking sector of the economy». *Teoretyko-metodolohichni i naukovo-praktychni zasady investytsijnoho, finansovoho ta oblikovoho zabezpechennia rozvytku ekonomiky*. [Theoretical-methodological and scientific-practical foundations of investment, financial and accounting support of economic development]. *Proceeding of the Materials of International. Research Practice Conf.* (November 15-16, 2011), PDATU, Kamianets-Podilskyi. Part 1. Ternopil: Step, pp. 320-324.

Стаття надійшла до редакції 24.08.2019 р.

Руслан Миколайович ШЕЛУДЬКО

перший проректор, кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри маркетингу, підприємництва і організації виробництва,
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ORCID ID: 0000-0001-5287-2773

E-mail: ruslansheludkooo@gmail.com

Дмитро Олександрович ГОПЦІЙ

кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру,
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ORCID ID: 0000-0001-7430-1154

E-mail: dmytro.goptsii@gmail.com

**РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ:
ПОШУК УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕЛІ**

Шелудько, Р. М. Регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення: пошук української моделі [Текст] / Руслан Миколайович Шелудько, Дмитро Олександрович Гопцій // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 41–51. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. У статті розглянуті передумови запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Акцентовано увагу на особливостях у порівнянні з іншими країнами, що мають значення при виборі української моделі обігу земель сільськогосподарського призначення.

Метою статті є системне дослідження існуючих у світі моделей обігу земель сільськогосподарського призначення та визначення найбільш доцільної для України в сучасних геополітичних умовах.

Результати дослідження. Запропоновано класифікацію моделей обігу земель сільськогосподарського призначення за суб'єктами, що можуть бути учасниками ринку. На основі аналізу моделей обігу земель сільськогосподарського призначення, що існують в різних країнах світу, визначені складові, які потребують чіткої регламентації в українській моделі. До них віднесені: суб'єкти, що можуть бути учасниками ринку; наявність або відсутність спеціальних суб'єктів; наявність або відсутність пріоритету на купівлю земель сільськогосподарського призначення; максимальна площа земель сільськогосподарського призначення, що може бути передані в приватну власність одній особі; механізм забезпечення продовольчої безпеки; механізм державного регулювання ринку. Розглянуто вплив кожної складової на моделі ринку в різних країнах. Доведено, що всі країни, ринкові моделі яких вважають успішними, мають високий рівень державного регулювання, що спрямоване на захист національних інтересів і підтримку вітчизняних фермерських господарств сімейного типу.

Висновки. Запропоновано для України селозберігаючу модель обігу земель сільськогосподарського призначення, яка передбачає надання селянам пріоритету в купівлі земель сільськогосподарського призначення, створення Державного земельного

банку та Державного резерву земель сільськогосподарського призначення, що не можуть передаватися у приватну власність з метою гарантування продовольчої безпеки країни.

Ключові слова: обіг земель сільськогосподарського призначення, ринок землі, мораторій, модель ринку, модель обігу земель сільськогосподарського призначення.

Ruslan SHELUDKO

Ph. D. in Economics, Associate Professor,
Professor of Department of Marketing, Entrepreneurship and Production Organization,
Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchayev

Dmytro HOPTSII

Ph. D. in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Land Management and Cadastre,
Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchayev

**REGULATION OF THE CIRCULATION OF AGRICULTURAL LAND:
SEARCH FOR A UKRAINIAN MODEL**

Abstract

Introduction. *The prerequisites for the circulation of agricultural land in Ukraine are considered in the article. The attention is paid to the peculiarities in comparison with other countries, which is important when choosing the Ukrainian model of the circulation of agricultural land.*

The purpose of the article is to study systematically the existed agricultural models of the circulation of agricultural land in the world and to determine the most appropriate one for Ukraine in the current geopolitical conditions.

The results of the research. *The classification of the agricultural land circulation models is proposed for the entities that can be market participants. The determined components that need clear regulation in the Ukrainian model are identified on the analysis basis of agricultural land circulation models existing in different countries of the world. These include entities that may be market participants; presence or absence of special entities; presence or absence of priority for the purchase of agricultural land; maximum area of agricultural land that can be privately owned by one person; food security mechanism; state mechanism of market regulation. The influence of each component on the market model in different countries is considered. It is proved that all countries whose market models are considered successful have a high level of state regulation aimed at protecting of national interests and supporting of domestic family-type farms.*

The conclusions. *A village-saving model of agricultural land circulation has been proposed for Ukraine, which involves giving farmers a priority in the purchase of agricultural land, the creation of a State Land Bank and a State Reserve of agricultural land that cannot be transferred to private property to guarantee the country's food security.*

Keywords: *agricultural land circulation, land market, moratorium, market model, agricultural land circulation model.*

JEL classification: Q15; Q24

Вступ

Запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення є одним з найбільш дискусійним питань в українському суспільстві. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення є кінцевою метою земельної реформи, що триває 29 років. Але за час існування мораторію, що вводився як тимчасовий захід, дане питання вийшло за межі наукової дискусії та стало предметом політичних спекуляцій.

Суспільству нав'язуються різні точки зору прихильників і противників ринку, підкріплені статистичними даними та досвідом зарубіжних країн. Але нерідко статистична інформація має маніпулятивний характер. В дослідженнях не враховується історичні та геополітичні передумови або соціально-економічні процеси в країнах, що наводять як приклад для України. В цих умовах важко виокремити дійсно обґрунтовані думки науковців й обрати найкращу модель обігу земель сільськогосподарського призначення для України. Проте цей вибір є доленосним. Помилка може призвести до незворотних соціально-економічних наслідків і навіть загроз продовольчій безпеці та державному суверенітету країни.

Актуальні проблеми земельної реформи та питання запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні розглядали в свої працях такі видатні вчені економісти як П.І. Гайдуцький, Д.С. Добряк, В.М. Жук, Ю.О. Лупенко, А.Г. Мартин, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Могильний, П.Т. Саблук, М.Г. Ступінь, А.М. Третяк, М.М. Федоров, О.В. Ходаківська, І.В. Юрченко [1-16]. Проте питання вибору оптимальної моделі обігу земель сільськогосподарського призначення для України потребує подальшого вивчення.

Мета дослідження

Метою статті є системне дослідження існуючих у світі моделей обігу земель сільськогосподарського призначення з метою визначення найбільш доцільної для України в сучасних геополітичних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогодні ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні немає альтернативи. Можна із впевненістю стверджувати, що запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення відбудеться в найближчій перспективі. Для цього є дві передумови. Перша передумова – рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук і Цицюра проти України» від 22 травня 2018 року відповідно до якого Україна зобов'язана вжити заходів з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами власників земель сільськогосподарського призначення з одного боку та загальними інтересами суспільства з іншого боку [17]. Суд не зобов'язував Україну негайно скасувати мораторій на обіг земель сільськогосподарського призначення, але дав чітко зрозуміти, що Україна повинна у розумний строк вжити кроки, спрямовані на приведення в цьому питанні законодавства України у відповідність до міжнародного. Невиконання Рішення Європейського суду з прав людини загрожує присудженням компенсацій особам, що через дію мораторію не змогли повноцінно реалізувати своє право власності. І, навіть, якщо ці компенсації будуть символічними, враховуючи багатомільйонну кількість таких осіб, – це стане непідйомним тягарем для державного бюджету. Друга підстава – це узгоджена й цілеспрямована політика Президента України, Уряду та парламентської більшості розпочати обіг земель сільськогосподарського призначення вже з 1 жовтня 2020 року, що знайшла своє підтвердження у прийнятому в першому читанні проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» [18]. Слід зазначити – це не єдиний проект Закону, спрямований на започаткування обігу земель сільськогосподарського призначення, що в історії Українського парламентаризму проходив перше читання. Так у 2011 році перше читання проходив проект Закону «Про ринок земель» [19]. Була і ціла низка інших законопроектів, які в різні часи спрямовувалися до Верховної Ради з метою урегулювати це питання, але були відхилені. Проте, цього разу Президент, Уряд і парламентська більшість вбачають у швидкому запровадженні обігу земель сільськогосподарського призначення одну з головних

стратегічних цілей. В той же час, юридичний аналіз згаданих законопроектів дає зрозуміти, що єдине бачення моделі обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні відсутнє. Це стосується, в першу чергу, учасників ринку, пріоритетності купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення та граничних розмірів площ земельних ділянок, що можуть перебувати у власності однієї особи.

Аналіз чисельних моделей обігу земель сільськогосподарського призначення, що існують в різних країнах світу, дозволяє дійти висновку, що в українській моделі, мають бути чітко регламентовані такі складові:

- ❖ суб'єкти, що можуть бути учасниками ринку;
- ❖ наявність або відсутність спеціальних суб'єктів;
- ❖ наявність або відсутність пріоритету на купівлю земель сільськогосподарського призначення;
- ❖ максимальна площа земель сільськогосподарського призначення, що може бути передані в приватну власність одній особі;
- ❖ механізм забезпечення продовольчої безпеки;
- ❖ механізм державного регулювання ринку.

Регламентация суб'єктного складу ринку передбачає чітке визначення суб'єктів, що можуть бути учасниками ринку та визначати доступ або відсутність доступу до ринку іноземців. За суб'єктним складом можна виділити три моделі ринку: табл. 1.

Таблиця 1. Характерні моделі ринку землі

Моделі ринку	Суб'єктний склад					
	Держава	Територіальні громади	Громадяни України	Юридичні особи України	Іноземні громадяни	Іноземні юридичні особи
Вільний ринок	+	+	+	+	+	+
Національно-орієнтований ринок	+	+	+	+	-	-
Селозберігаючий ринок	+	+	+	-	-	-

Джерело: узагальнено автором

Вільний ринок є уособленням ринку земель сільськогосподарського призначення з мінімальною державною регуляцією. Як приклад успішної країни з такою моделлю ринку наводять Нідерланди [20]. До переваг такого ринку відносять швидке надходження інвестицій та бурхливий розвиток аграрної галузі. Але така модель ринку має серйозну загрозу, з якою стикнулися країни, що її обрали – land grabbing. «Land grabbing» – це процес захоплення земель іноземними інвесторами, зокрема державними інвестиційними фондами та транснаціональними корпораціями легальними методами, використовуючи прогалини та недоліки національних законодавств [21, с. 3]. Річ у тому, що в країнах зі слабкою економікою земля є вигідним активом. Фінансові ресурси місцевих інвесторів і фермерів дуже обмежені, порівняно з фінансовими ресурсами іноземних інвесторів. У зв'язку з цим місцеві інвестори та фермери швидко витісняються з ринку. В свою чергу, іноземні інвестори зацікавлені у виробництві сільськогосподарської продукції для своїх країн або світових ринків і часто ігнорують потреби місцевого ринку. Факти свідчать, що наслідками можуть бути втрата населенням країни своєї землі, загострення продовольчої небезпеки (навіть голоду) та масова міграція місцевих жителів (Бразилія, Аргентина, Мадагаскар, Кенія) [6, 21]. Процес обезземелення селян не оминув і європейські країни, що обрали таку модель ринку. Сюди можна віднести Латвію і навіть ті ж Нідерланди [22; 20].

Враховуючи стрімке зростання населення та кліматичні зміни на планеті можна стверджувати, що подібні негативні тенденції будуть тільки посилюватись. На сьогодні існує консолідований прогноз ООН: протягом декількох майбутніх десятиріч попит на

продовольство значно перевищуватиме його пропозицію [21]. Ще одним аргументом проти такої моделі ринку є збройна агресія Росії проти України та анексія Автономної Республіки Крим. Надавати Російським громадянам та юридичним особам доступ до ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні за таких умов є прямою загрозою суверенітету країни. В той же час, обмеження окремих країн в доступі до ринку може бути розцінене як дискримінаційна норма з точки зору міжнародного права.

Національно-орієнтований ринок є найбільш вірогідним для України, адже така модель закладена у проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», що пройшов перше читання в парламенті. Відповідно до цієї моделі іноземці не допускаються до участі на ринку. Основними учасниками на такому ринку, в разі відсутності законодавчих обмежень, стають великі вертикально-інтегровані формування корпоративного типу – агрохолдинги. На перший погляд, агрохолдинги є економічно набагато ефективнішими ніж невеликі фермерські та дрібні селянські господарства. У агрохолдингів є фінансові ресурси на запровадження новітніх технологій у виробництві сільськогосподарської продукції і врешті собівартість такої продукції нижча ніж собівартість продукції інших сільгоспвиробників. З тих же причин агрохолдингам простіше дотримуватися державних стандартів якості та умов виробництва сільськогосподарської продукції. Агрохолдинги також вважаються найбільшими платниками податків в галузі сільського господарства.

Проте, незважаючи на очевидні переваги, вони становлять загрозу для країни. Агрохолдинги в Україні, як правило, – це виключно бізнес-проекти, основною метою яких є одержання прибутку та примноження капіталу їхніх засновників. Підтримка і розвиток сільської інфраструктури ніколи не була функцією агрохолдингу, адже їх засновники чи власники, як правило, не проживають у місцях ведення агробізнесу і ні вони, ні члени їх сімей не мають наміру користуватися сільською інфраструктурою [5, с.198]. Агрохолдинги не зацікавлені в місцевих ринках праці, та і саме виробництво сільськогосподарської продукції в агрохолдингах менш трудомістке порівняно з іншими сільгосппідприємствами. Необхідно також враховувати той факт, що податки крупними виробниками сільськогосподарської продукції сплачуються не за місцем виробництва, а за місцем державної реєстрації юридичної особи. Таким чином монополізація ринку землі агрохолдингами буде лише прискорювати знелюднення українського села і занепад сільської інфраструктури, а як наслідок – руйнацію поселенської мережі країни. Таким чином, з одного боку держава повинна буде витратити колосальні кошти на підтримання хоч мінімальної інфраструктури в сільській місцевості, а з іншого – отримає масовий відтік населення із сільської місцевості в тому числі і закордон. До того ж в країнах зі слабкими економіками та високими корупційними ризиками агрохолдинги мають можливість вдаватися до заходів недоброчесної конкуренції, серед яких політичне лобі законопроектів, що забезпечуватимуть їх монопольне становище на ринку, отримання податкових пільг та створення штучного ажіотажу на ринку сільськогосподарської продукції, а в умовах відсутності ефективного контролю з боку держави за якістю ґрунтів, вдаватися до технологій монокультурного виробництва з метою отримання найвищого прибутку від експорту сільськогосподарської сировини, що має найвищий попит на світових ринках. Це неодмінно призведе до зниження вмісту гумусу та виснаження унікальних українських чорноземів [6], що вже має місце в нашій державі. Як приклад країн з монопольним становищем на ринку агрохолдингів можна навести Росію та Казахстан [22].

Селозберігаючий ринок – це ринок відповідно до якого право купівлі земель сільськогосподарського призначення має лише фізична особа, що проживає у сільській

місцевості та/або зайнята в галузі сільського господарства. Саме така модель ринку, на думку представників науки, є найбільш доцільною для України [3, 4]. Такий ринок є найбільш закритий серед розглянутих моделей. Існування такого ринку не передбачає надходження суттєвих інвестицій в аграрний сектор, але він може зробити перший крок до відродження українського села. Набувачами земель сільськогосподарського призначення стануть самі селяни, що працюють і сплачують податки у сільській місцевості та зацікавлені у розвитку інфраструктури села. В той же час, така модель ринку, з одного боку, є найбільш безпечною для країни, враховуючи існуючі геополітичні ризики, а з іншого – дозволить в розумний строк виконати рішення Європейського суду з прав людини. Частка власників земельних паїв, що бажають їх продати (за даними соціологічних опитувань, проведених Центром соціальних експертиз, вона складає від 6% до 15%) зможуть їх продати, а соціальне напруження в суспільстві, викликане неможливістю повноцінно реалізувати своє право власності на землю, буде зняте [3]. Але така модель ринку має і свої недоліки, до яких слід віднести більшу собівартість сільськогосподарської продукції, що за відсутності заходів захисту вітчизняного виробника може зробити її неконкурентною порівняно з імпортною. Прикладом країни з такою моделлю ринку може слугувати Угорщина. Але, на думку деяких науковців, ринок земель сільськогосподарського призначення в цій країні є недосконалим через малоефективні заходи державне регулювання [22].

Наявність або відсутність спеціальних суб'єктів передбачає можливість створення Державного земельного банку або недержавних іпотечних банків, що зможуть брати участь в обігу земель сільськогосподарського призначення шляхом надання більш дешевих кредитів учасникам ринку порівняно з неспеціалізованими банківськими установами. В такому разі за даними установами має бути на законодавчому рівні закріплена спрощена процедура реалізації земельних ділянок боржників в разі не виконання боргових зобов'язань. Окрім того, в разі утворення Державного земельного банку, як самостійного суб'єкту ринку, що розпоряджається землями сільськогосподарського призначення, йому може бути надана можливість переважного права викупу земель сільськогосподарського призначення. Варто відмітити, що у проекті Закону «Про ринок землі» 2011 року було передбачено існування Державного земельного банку [19]. Більше того, на перехідний період до утворення даної установи повноваження по розпорядженню землями сільськогосподарського призначення державної форми власності були передані від районних державних адміністрацій до Державного агентства земельних ресурсів (нині Державна служба України з питань геодезії картографії та кадастру), але у 2014 році від ідеї створення Державного земельного банку відмовилися, а повноваження щодо розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної форми власності залишилися за зазначеною Державною службою України. Така ситуація є унікальною, адже в жодній європейській країні служби з управління державним кадастром не є розпорядниками землями державної власності [15]. Натомість Земельний банк як окрема інституція успішно функціонує в Угорщині [22].

Наявність або відсутність пріоритету на купівлю земель сільськогосподарського призначення виявляється в наявності або відсутності підтримки державою окремих суб'єктів ринку та надання їм переваги при купівлі земель сільськогосподарського призначення. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» визначає переважне право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення за орендарем земельної ділянки [18]. По суті, такий підхід дозволяє легалізувати вже проведену фактичну передачу права власності на земельні ділянки, приховану під довгострокові договори

оренди та договори емфітевзису. В залежності від обраної моделі ринку дане питання може бути врегульоване й іншим чином. Зокрема право переважної купівлі земельної ділянки може надаватися особам, що протягом визначеного в законодавстві строку проживають в даній місцевості та зайняті у сільському господарстві або мають відповідну освіту. За ще одним підходом переважне право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення може надаватися Державному земельному банку (в разі створення такої установи) або іншому суб'єкту, що буде реалізовувати державну політику, спрямовану на захист інтересів країни та її продовольчої безпеки.

Максимальна площа земель сільськогосподарського призначення, що може бути передані в приватну власність одній особі має бути економічно обґрунтованою та унеможливлювати монополізацію сільськогосподарської галузі. Визначення такої площі є, мабуть, одним з найскладніших питань і повинно підкріплюватися обґрунтованими економічними розрахунками, а не бути абстрактною цифрою. В проекті Закону про «Ринок землі» 2011 року ця площа складала 100 гектарів [19]. Тоді як в проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» вона встановлюється на рівні 35 відсотків земель сільськогосподарського призначення територіальної громади або 8 відсотків земель сільськогосподарського призначення по області, або 0,5 відсотків земель країни [18]. Але ані перший, ані другий варіант не має належного обґрунтування граничного розміру земельної ділянки. При чому другий варіант наводить на думку про існування лобі певного крупного агрохолдингу, який бажає через відповідну норму в законі легалізувати вже існуючий контроль над великими площами земель сільськогосподарського призначення в Україні. Адже якщо привести розпливчасті юридичні формулювання, запропоновані в проекті Закону, до конкретної цифри – виходить 207,575 тис. га [22]. В свою чергу навіть серед представників науки і провідних аграріїв немає єдиної думки. Так, перші пропонують встановити граничну площу земель у приватній власності однієї особи на рівні 100-200 га, обґрунтовуючи це тим, що сімейна ферма з трьох осіб в такому випадку буде мати площу землекористування 300-600 га [4, с. 13]. Другі пропонують встановити граничну площу на рівні до 5000 га [23]. Слід зазначити, що в багатьох країнах світу існують обмеження щодо максимальної площі земель сільськогосподарського призначення, що може бути у власності однієї особи. Так, в Польщі та Угорщині вона становить 300 га, у Литві 300 га для фізичних осіб, та 2 тис. га для юридичних осіб [22]. В Японії, де відсоток придатних до сільськогосподарського обробітку земель по відношенню до площі країни незначний, обмеження набагато жорсткіші. Так, максимальна площа земельної ділянки у приватній власності становить від 3 га до 12 га в залежності від того на якому острові знаходиться землеволодіння [24].

Механізм забезпечення продовольчої безпеки виявляється у створенні державного резерву земель сільськогосподарського призначення з визначеним правовим режимом їх використання та без можливості передачі у приватну власність. В результаті перерозподілу земель сільськогосподарського призначення під час земельної реформи у державній власності все ще залишаються значні площі земель сільськогосподарського призначення. Скільки їх підрахувати важко, адже інвентаризація цих земель до кінця не проведена. За даними Держгеокадастру на початку 2017 року у державній власності перебувало близько 10,4 млн га сільськогосподарських угідь, тобто 25% від загальної площі [25]. Здебільшого, це землі державних підприємств і науково-дослідних установ. На сьогодні політика держави спрямована на передачу земель сільськогосподарського призначення державної власності об'єднаним територіальним громадам. Але, на нашу думку, враховуючи існуючі геополітичні виклики та з метою забезпечення продовольчої безпеки держави доцільно було б створити із цих земель державний резерв земель

сільськогосподарського призначення, що не може передаватися у приватну та комунальну власність. Так, наприклад, в Ізраїлі – країні, що як і Україна має непрості відносини із сусідами 93% земель сільськогосподарського призначення знаходяться в державній власності. Усталена суспільна думка про те, що держава є неефективним власником і менеджером в цьому контексті є неаргументованою, адже Ізраїль, маючи порівняно невелику площу земель придатних до сільськогосподарського обробітку, на 95% забезпечує власні потреби у продовольстві та є одним із світових лідерів з виробництва та експорту цитрусових [10]. Проблема ж неефективного використання земель сільськогосподарського призначення державної власності в Україні криється у відсутності належного законодавчого регулювання та високому рівні корупції.

Рівень державного регулювання ринку виявляється в наявності або відсутності спеціальних інструментів такого регулювання, до яких можна віднести:

наявність спеціальних інституцій, які здійснюють контроль за угодами з земельними ділянками сільськогосподарського призначення та/або перевіряють покупців на відповідність критеріям, що містяться в законодавстві та джерела походження їх коштів, а також мають право переважного права викупу земельної ділянки вразі, коли угода буде визнана такою, що не відповідає державним інтересам або порушує права громадян (Польща, Німеччина, Франція, Ізраїль) [9, 10, 12, 13, 14];

фіскальні важелі, що ускладнюють купівлю земельних ділянок у спекулятивних цілях (Нідерланди) [20];

особливого порядку державної реєстрації угод з земельними ділянками сільськогосподарського призначення та прав на них (Румунія) [11].

Ця складова, за умови її якісного опрацювання та імплементації у національне законодавство здатна зробити будь-яку модель ринку ефективною та такою, що забезпечує захист державних інтересів. Абсолютно всі країни, ринкові моделі яких вважають успішними, мають високий рівень державного регулювання, що спрямоване на захист національних інтересів і підтримку вітчизняних фермерських господарств сімейного типу (Польща, Німеччина, Франція, Ізраїль, США, Японія) [9, 10, 12, 13, 14, 16, 24].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Україна стоїть на порозі прийняття доленосного рішення – відкриття обігу земель сільськогосподарського призначення. Враховуючи існуючі у світі моделі обігу таких земель, досвід зарубіжних країн, вітчизняні геополітичні реалії, демографічну ситуацію в країні вважаємо найбільш доцільною для України на даному етапі розвитку селозберігаючу модель. Саме ця модель зможе уберегти від руйнування поселенську мережу країни, запобігти негативним демографічним процесам і в той же час забезпечити виконання рішення Європейського суду з прав людини. Разом з тим, досвід країн з успішним ринком свідчить про необхідність створення спеціальних державних інституцій, що будуть забезпечувати захист національних інтересів, прав громадян і продовольчу безпеку країни. У зв'язку з цим слід повернутися до ідеї створення Державного земельного банку. Що ж до земель сільськогосподарського призначення державної власності, вважаємо, що вони не повинні передаватися у приватну або комунальну власність, а мають увійти до Державного резервного фонду та гарантувати продовольчу безпеку країни.

Список літератури

1. Аграрна реформа в Україні: монографія / [П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.]; за ред. П.І. Гайдуцького. К.: ННЦ ІАЕ, 2005. 424 с.
2. Добряк Д.С., Шкуратов О.І. Формування і розвиток ринкових земельних відносин на теренах України. *Збалансоване природокористування*. 2018. № 1. С. 6-17.

3. Жук В.М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наукова доповідь. К.: ННЦ ІАЕ, 2017. 128 с.
4. Лупенко Ю.О., Ходаківська О.В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 5-15.
5. Мартин А.Г. Регулювання ринку землі в Україні: монографія. К.: Аграр Медіа Груп, 2011. 254 с.
6. Могильний О.М., Ходаківська О.В. Вплив агрохолдингів на розвиток аграрного сектору країни. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 4-9.
7. Stupen R., Stupen M., Ryzhok Z. and Stupen O. (2019). «Modeling of the effective functioning of the agricultural lands market in Ukraine». *Geodesy and Cartography*, no. 45(2), pp. 96-101.
8. Третяк А.М., Третяк Н.А. Сільськогосподарський земельний ринок у зарубіжних країнах та в Україні: проблеми цін та інституційного середовища. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2018. № 1. С. 72-80.
9. Ходаківська О.В., Юрченко І.В. Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід країн ЄС. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 78-85.
10. Ходаківська О.В., Юрченко І.В. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в Ізраїлі. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 84-92.
11. Ходаківська О.В., Юрченко І.В. Модель регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Румунії. *Ефективна економіка*. 2018 № 3. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/3_2018/3.pdf
12. Ходаківська О.В., Юрченко І.В. Регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення у Франції. *Економіка та Держава*. 2018. №3. С. 17-21.
13. Левек Р., Ходаківська О.В., Юрченко І.В. Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 5-12.
14. Юрченко І.В. Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід Польщі. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 88-94.
15. Юрченко І.В. Управління земельними ресурсами в контексті реалізації земельно-кадастрової політики Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2017. №9. С. 63-69.
16. Юрченко І.В. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в США. *Економіка АПК*. 2018. №10. С. 96-105.
17. Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine, nos. 846/16 and 1075/16, ECHR, 22 May, 2018. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-183128%22%7D>
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення. Проект Закону України № 2178-10 від 10. 10. 2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67059
19. Про ринок земель: Проект Закону України №9001-д від 07.12.2011 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41981
20. Кулинич П. Правове регулювання ринку сільськогосподарських земель за участю фермерів: досвід Нідерландів, ФРН, Франції та Польщі. *Землевпорядний вісник*. 2018. № 6. С. 16-21.
21. Ломакович В., Уньковська Т., Ільченко В., Богдан Т. Існуючі загрози для України та необхідні запобіжники. *Землевпорядний вісник*. 2019. № 10. С. 2-9.
22. Романовська О. Міжнародний досвід земельної реформи: чому немає панацеї. *Проект «Популярна економіка: моніторинг реформ»*. 2013. № 11. 26 с. URL: http://cost.ua/files/land-reform/case-ukraine_land_reform.pdf

-
23. Дехтяренко В. На кону наша земля – чверть планетного чорнозему. *Землевпорядний вісник*. 2019. № 10. С. 22-25.
 24. Ломакович В., Уньковська Т., Ільченко В., Богдан Т. Існуючі загрози для України та необхідні запобіжники. *Землевпорядний вісник*. 2019. № 11. С. 12-21.
 25. Моніторинг земельних відносин в Україні: 2016-2017: Статистичний щорічник. URL: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf>

References

1. Haidutskyi, P.I., Sabluk, P.T., Lupenko, Yu.O. et. al. (2005) *Ahrarna reforma v Ukraini*. [Agrarian reform in Ukraine]. In Haidutskyi P.T. (ed.). NNTs IAE. Kyiv. Ukraine.
2. Dobriak, D.S. and Shkuratov, O.I. (2018). «Formation and development of market land relations in Ukraine». *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*. no. 1, pp. 6-17.
3. Zhuk, V.M. (2017). Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli ahrarnoho ustroiu Ukrainy. [Circulation of agricultural lands in the model of agrarian system of Ukraine]. NNTs IAE. Kyiv. Ukraine.
4. Lupenko, Yu.O. and Khodakivska, O.V. (2016). «Scientific principles of introduction of market circulation of agricultural lands». *Ekonomika APK*. no. 12, pp. 5-15.
5. Martyn, A.H. (2011) *Rehuliuivannia rynku zemli v Ukraini*. [Regulation of the land market in Ukraine]. Ahrar Media Hrup. Kyiv. Ukraine.
6. Mohylnyi, O.M. and Khodakivska, O.V. (2017). «Impact of agricultural holdings on the development of the agricultural sector of the country». *Ekonomika ta derzhava*. no. 6, pp. 4-9.
7. Stupen, R., Stupen, M., Ryzhok, Z. and Stupen, O. (2019). «Modeling of the effective functioning of the agricultural lands market in Ukraine». *Geodesy and Cartography*. no. 45 (2), pp. 96-101.
8. Tretiak, A.M. and Tretiak, N.A. (2018). «Agricultural land market in foreign countries and in Ukraine: problems of prices and institutional environment». *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel*. no. 1, pp. 72-80.
9. Khodakivska, O.V. and Yurchenko, I.V. (2017). «Regulation of market circulation of agricultural land: experience of EU countries». *Ekonomika APK*. no. 5, pp. 78-85.
10. Khodakivska, O.V. and Yurchenko, I.V. (2019). «Market circulation of agricultural land in Israel». *Ekonomika APK*. no. 2, pp. 84-92.
11. Khodakivska, O.V. and Yurchenko, I.V. (2018). Model rehuliuivannia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Rumunii. [Model of regulation of agricultural land market circulation in Romania]. *Efektivna ekonomika*. [Effective economy]. (electronic journal). no. 3. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/3.pdf
12. Khodakivska, O.V. and Yurchenko, I.V. (2018). «Regulation of agricultural land circulation in France». *Ekonomika ta Derzhava*. no. 3, pp. 17-21.
13. Levek, R., Khodakivska, O.V. and Yurchenko, I.V. (2017). «Models of regulation of market agricultural land circulation in the European Union's countries». *Ekonomika APK*. no. 10, pp. 5-12.
14. Yurchenko, I.V. (2018). «Regulation of market circulation of agricultural land: the experience of Poland». *Ekonomika APK*. no. 4, pp. 88-94.
15. Yurchenko, I.V. (2017). «Land management in the context of the implementation of the land cadastral policy of the European Union». *Ekonomika APK*. no. 9, pp. 63-69.
16. Yurchenko, I.V. (2018). «Agricultural land market circulation in the United States». *Ekonomika APK*. no. 10, pp. 96-105.

-
17. Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine, nos. 846/16 and 1075/16, ECHR, 22 May, 2018. Available at: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-183128%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-183128%22]})
 18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchyykh aktiv Ukrainy shchodo obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia. Proekt Zakonu Ukrainy. (2019). [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on the Circulation of Agricultural Lands. Draft Law of Ukraine]. № 2178-10 dated October 10, 2019. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67059
 19. Pro rynek zemel. Proekt Zakonu Ukrainy. (2011). [On Land Market. Draft Law of Ukraine]. №9001-d dated December 07, 2011. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41981
 20. Kulynych, P. (2018). «Legal regulation of the agricultural land market with the participation of farmers: experience of the Netherlands, Germany, France and Poland». *Zemlevporiadnyi visnyk*. no. 6, pp. 16-21.
 21. Lomakovych, V., Unkovska, T., Ilchenko, V. and Bohdan, T. (2019). «Existing threats to Ukraine and necessary safeguards». *Zemlevporiadnyi visnyk*. no. 10, pp. 2-9.
 22. Romanovska, O. (2013). Mizhnarodnyi dosvid zemelnoi reformy: chomu nemaie panatsei [International experience of land reform: why there is no panacea]. *Proekt «Populiarna ekonomika: monitorynh reform»*. [Project «Popular economy: reform monitoring»]. (electronic journal). no. 11. Available at: http://cost.ua/files/land-reform/case-ukraine_land_reform.pdf
 23. Dekhtiarenko, V. «Our earth is at stake – a quarter of planetary black earth.» *Zemlevporiadnyi visnyk*. no. 10, pp. 22-25.
 24. Lomakovych, V., Unkovska, T., Ilchenko, V. and Bohdan, T. (2019). «Existing threats to Ukraine and necessary safeguards». *Zemlevporiadnyi visnyk*. no. 11, pp. 12-21.
 25. Monitorynh zemelnykh vidnosyn v Ukraini: 2016-2017: Statystychnyi shchorichnyk. [Land relations monitoring in Ukraine: 2016-2017: Statistical yearbook]. Available at: URL: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf>

Стаття надійшла до редакції 11.10.2019 р.

Андрій Сергійович БЛАГОДАТНИЙ

аспірант кафедри менеджменту ім. проф. Й. С. Завадського,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

**ТОВАРНА БІРЖА ЯК ІННОВАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ
МІЖНАРОДНИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ**

Благодатний, А. С. Товарна біржа як інноваційно-інституційний елемент розвитку міжнародних товарних ринків [Текст] / Андрій Сергійович Благодатний // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 52–59. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті розглянуто роль товарної біржі як інноваційно-інституційного елементу розвитку міжнародних товарних ринків. Визначено сучасні тенденції розвитку міжнародного товарного біржового ринку, порівняно обсяги світових ф'ючерсів та опціонів за 2018-2019 роки, досліджено кількість невиконаних контрактів та їх зміну. Розглянуто й охарактеризовано трансформаційні процеси, що властиві міжнародній товарній біржі. Відображено структуру міжнародного біржового ринку за географічними регіонами. Обсяги торгової активності в різних регіонах 2019 року порівняно з 2018 роком. Проведено аналіз торгівлі ф'ючерсами та опціонами індексу капіталу, торгівлі процентними ставками, торгівлі енергетичними ф'ючерсами, опціонами та торгівлі дорогоцінними металами.

Наведено результати діяльності найбільших світових бірж за обсягами біржової торгівлі у 2018-2019 роках. Одним з досліджених критеріїв відображено обсяг торгівлі Міжконтинентальною біржою, який зумовлений нижчим рівнем активності на всіх її дочірніх біржах у Європі, Північній Америці та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Проаналізовано сучасний стан біржової торгівлі в Україні, наведено приклади перешкод для ефективного функціонування бірж України. Розглянуто розвиток товарних бірж в Україні за останні роки із зазначенням тенденції їх розвитку. Зазначені приклади товарів, торгівля якими надасть змогу для розвитку товарного біржового ринку України. Досліджено статистичну інформацію щодо кількості та структури бірж за спеціалізацією, їх характеристику та роль.

Надано висновки щодо ролі біржового ринку в економіці. Узагальнено міжнародний досвід торгівлі на біржах. Описано еволюцію біржового ринку від ярмарки до сучасного електронного біржового ринку з його перевагами та зручністю. Визначено тенденції біржової торгівлі в Україні, а саме: перешкоди його розвитку і нерозуміння переваг. Надано пропозиції щодо успішного розвитку біржової торгівлі відповідно до світового досвіду та національних особливостей.

Ключові слова: товарна біржа, ф'ючерс, опціон, біржова торгівля, міжнародні товарні біржі, сільськогосподарська продукція, інфраструктура ринку, біржова угода.

**COMMODITY EXCHANGE AS AN INNOVATION-INSTITUTIONAL ELEMENT OF THE
DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL COMMODITY MARKETS**

Abstract

The article examines the role of the commodity exchange as an innovative and institutional element in the development of international commodity markets. The current trends in the development of the international commodity stock market have been determined, compared to the volumes of world futures and options for 2018-2019, the number of outstanding contracts and their changes have been investigated. The transformation processes inherent in the international commodity exchange are considered and characterized. The structure of the international stock market by geographical regions is reflected. Trading volumes in different regions of 2019 are compared to 2018. Analysis of futures, options index of the capital index, interest rate trading, energy futures, options trading and precious metals trade have been done.

The results of the world's largest stock exchanges by volume of trading in 2018-2019 are presented. One of the criteria examined is the volume of trading on the Intercontinental Exchange, which is due to the lower level of activity on all its subsidiaries in Europe, North America and the Asia-Pacific region. The current state of stock exchange trade in Ukraine is analysed, examples of obstacles for the effective functioning of stock exchanges of Ukraine are given. The development of commodity exchanges in Ukraine over recent years is considered, with an indication of the tendency of their development. Examples of commodities are indicated that will be used for the development of the commodity stock market of Ukraine. The statistical information on the number and structure of exchanges by specialization, their characteristics and role are investigated.

The conclusions on the stock role market in an economy have been formed. The international experience of trading on the exchanges is generalized. The evolution of the stock market from the fair to the modern electronic stock market with its advantages and convenience is noted. The conclusions of the development of stock exchange trade in Ukraine are summarized: namely obstacles to its development and misunderstanding of advantages. Suggestions for successful development of stock exchange trading are given in accordance with world experience and national peculiarities.

Key words: *commodity exchange, futures, option, stock trading, international commodity exchanges, agricultural products, market infrastructure, stock exchange.*

JEL classification: F29; P23; Q02

Вступ

Сучасний світовий біржовий ринок стрімко розвивається та впливає на різні сторони ведення господарської діяльності. Під впливом глобалізаційних процесів відбуваються кардинальні зміни в біржовій торгівлі. Відбувається об'єднання міжнародних бірж з метою утворення альянсів для оптимізації введення біржової торгівлі. Так фондові та товарні біржі перетворюються на універсальні біржові альянси.

Незважаючи на досить ґрунтовне вивчення окремих аспектів даної проблематики, виникає необхідність наукового осмислення сутності, ролі та змісту товарної біржі як інноваційно-інституційного елементу розвитку міжнародних товарних ринків. Поставлений ракурс наукової проблеми вимагає подальших досліджень методологічної основи ефективного функціонування міжнародних товарних ринків з урахуванням особливостей діяльності товарної біржі.

Вивченням особливостей діяльності товарних бірж і міжнародної торгівлі займалися такі вчені як: Вавдійчик І.М., Заборовський В.П., Макогон Ю.В., Орехова Т.В., Резнік Н.П., Сигида Л.О, Щепіна Т.Г. [1-7].

Мета дослідження

Мета статті – проаналізувати розвиток міжнародних товарних бірж та визначити на прикладі світових бірж основні напрямки розвитку біржового ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток міжнародного товарного ринку відбувається відповідно до зростаючих та оновлених потреб країн, зростання стандартів міжнародної торгівлі. Ці потреби сприяють стрімкому темпу розвитку інфраструктури міжнародного товарного ринку. За своїм змістом вона є сукупністю суб'єктів торгово-посередницької діяльності, їх взаємодією в інституціональному середовищі міжнародного товарного ринку. До суб'єктів міжнародної товарної інфраструктури відносять товарні біржі, аукціони, виставки, ярмарки. Завдяки довгій еволюції різних форм оптової торгівлі, таких як: ярмарки, біржі реального товару, ф'ючерсні біржі – утворилась міжнародна біржова торгівля. Біржі відіграють особливу роль в інфраструктурі сучасної ринкової економіки. За допомогою фінансових інструментів, а саме ф'ючерсів та опціонів, біржа забезпечує роботу ринку. Товарна біржа працює за принципом вільної конкуренції. Торги на біржі відбуваються як у великих фінансових і промислових центрах, так і за допомогою віртуального (електронного) майданчика. Основою торгів є зустрічні пропозиції сторін. Торгівля на біржі передбачає стандартизацію вимог до укладання угод та якості товару. Інноваційним аспектом розвитку біржової торгівлі на міжнародній арені виступає саме багатофункціональний інтерфейс електронних платформ, що підвищує мобільність і зручність учасникам ринку володіти актуальною та прогнозною інформацією про стан і тенденцію ринку. Саме діджиталізація біржового ринку почала надавати оперативну інформацію у будь-який час та в будь-якому місці.

Завданнями біржі є: організація та упорядкування ринків валют, товарів і капіталу, спрощення процесів торгівлі, стабілізація цін і захист інтересів продавців і покупців від негативних цінових змін, завдяки вирівнюванню попиту та пропозиції. Торгівлі на біржі притаманна гласність, відкритість і вільне ціноутворення. Так, завдяки біржам і прозорості товарних потоків відбуваються процеси самоліквідації тіншового ринку. Всі операції на біржі проходять без державного втручання. Для кожної біржі головним документом, який регламентує організацію її торгівлі, є правила біржі, які розробляються та затверджуються кожною біржою окремо, але з урахуванням та не порушуючи вимог чинного законодавства.

За даними звіту Асоціації ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Association) [9] у 2019 році обсяги світових ф'ючерсів та опціонів зросли до рекордного рівня. Вашингтон, округ Колумбія – Підсумкова статистика, оприлюднена FIA сьогодні, показує, що торгова активність на світових ринках деривативів, що торгуються біржою, зросла на 13,7% у 2019 році, досягнувши рекордних 34,47 млрд контрактів.

Обсяг ф'ючерсів збільшився на 12% до 19,24 млрд контрактів, тоді як обсяг опціонів збільшився на 16% до 15,23 млрд контрактів.

Відкритий інтерес, який вимірює кількість невиконаних контрактів, також зріс до рекордного рівня в 2019 році. Загальний відкритий відсоток на кінець року становив 900 мільйонів контрактів, що на 8,8% більше ніж у кінці попереднього року. Статистика FIA щодо обсягу та відкритого інтересу зібрана на 80 біржах, якими керують 52 компанії в 34 країнах. Статистика базується на кількості контрактів, що торгуються та / або оформляються на цих біржах, і коригується, щоб уникнути подвійного підрахунку.

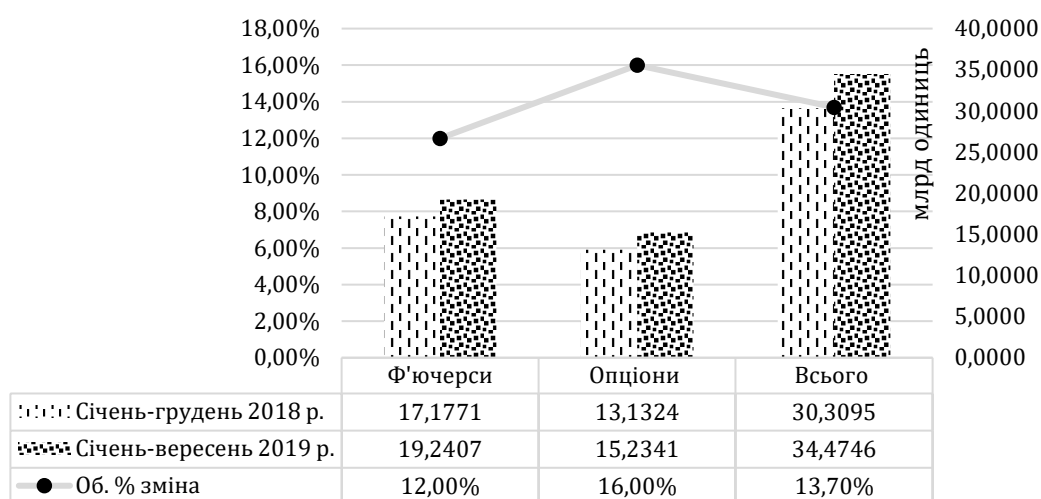

Рис. 1. Обсяги біржових контрактів на світових ринках за 2018-2019 рр. [8; 9]

Отримані дані статистики дають змогу виокремити основні вектори дослідження:

- ❖ обміни в азіатсько-тихоокеанських і латиноамериканських регіонах зростали найбільш швидко, тоді як обміни в Північній Америці та Європі втрачали обсяг;
- ❖ ф'ючерси та опціони індексу власного капіталу показали найсильніше зростання торгівлі, тоді як ф'ючерси та опціони на процентну ставку мали найбільше зростання відкритих відсотків;
- ❖ торговельна активність зросла у всіх товарних секторах, окрім дорогоцінних металів;
- ❖ індійська NSE пройшла SME як найбільший у світі обмін за обсягами торгів.

Обміни в азіатсько-тихоокеанських і латиноамериканських регіонах зростали найшвидше у 2019 році. Кількість контрактів, що торгуються на біржах Азії та Тихого океану, зросла на 29,1% до 14,49 мільярдів контрактів, тоді як обмін валют в Латинській Америці зростав на 47,6% до 4,10 мільярдів контрактів.

Таблиця 1. Структура міжнародного біржового ринку за географічними регіонами у 2018-2019 рр. (млрд контрактів)

Регіон	2019 р.	2018 р.	Відхилення 2019 р. до 2018 р. (%)
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	14,49	11,19	29,1
Північної Америки	10,27	10,56	-2,8
Європа	5,03	5,27	-4,4
Латинська Америка	4,1	2,78	47,6
Всього контрактів:	33,89	29,8	13,7

Джерело: складено на основі [8, 9]

Навпаки, торгова активність у Північній Америці та Європі зменшилася у 2019 році. Обсяг на біржах Північної Америки знизився на 2,8% до 10,27 млрд контрактів, тоді як обсяг на європейських біржах знизився на 4,4% до 5,03 млрд контрактів.

У відсотках від світової торговельної активності найбільшу частку займав Азіатсько-Тихоокеанський регіон з 42% світового обсягу торгів у 2019 році. Північна Америка посіла друге місце з 29,8% світового обсягу торгівлі, а Європа третьою – 14,6%.

Обсяг опціонів на Азіатсько-Тихоокеанських біржах перевищив обсяг опціонів на біржах Північної Америки у 2019 році. Обсяг азіатсько-тихоокеанських опціонів збільшився на 47% до 6,83 мільярда контрактів, тоді як обсяг опціонів в Північній Америці впав на 3,7% до 6,01 мільярда контрактів.

Однак регіональний баланс був дуже різним з точки зору відкритого інтересу. На кінець року в Північній Америці було випущено понад 453 мільйони ф'ючерсів і

опціонів. Це було еквівалентно 55% від загальної кількості у світі. На кінець 2019 року в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні було укладено 79,5 млн контрактів, що на 17,2% більше, ніж у кінці попереднього року, але лише 8,2% від загальної кількості у світі. Відкритий інтерес до Європи виріс на 3,7% до 220 мільйонів на кінець року, що еквівалентно 25,6% від загальної кількості у світі.

Загальний відкритий відсоток у всьому світі становив 900 мільйонів контрактів на кінець року, що на 8,8% більше, ніж у попередньому році, та рекордні за весь час.

Торгівля ф'ючерсами та опціонами індексу капіталу була однією з головних рушійних сил для загального зростання торгів у 2019 році. Обсяг глобального індексу акцій підскочив на 24,7% до 12,45 млрд контрактів, більша частина цього зростання – на біржі Індії та Бразилії.

Торгівля процентними ставками зросла на 4,6% до рекордної суми контрактів на 4,76 мільярда, в першу чергу завдяки збільшенню ф'ючерсної торгівлі в Бразилії та збільшенню торгів опціонними процентними ставками в США.

У товарному секторі торгівля енергетичними ф'ючерсами та опціонами зросла на 13,6% до 2,54 млрд контрактів. Торгівля контрольними ф'ючерсами на нафту WTI та Brent у Нью-Йорку та Лондоні зменшилась порівняно з 2018 роком, але це зниження було більш ніж компенсовано збільшенням активності на біржах у Росії, Китаї та Індії.

Торгівля ф'ючерсами на ф'ючерси та опціони збільшилася на 18,8% до 1,77 мільярда контрактів, в основному за рахунок збільшення торговельної активності на трьох китайських біржових ф'ючерсних біржах. Відкритий інтерес до сільськогосподарської продукції зростав ще швидше – він підскочив на 30,9% до 22,4 мільйона контрактів.

Торгівля дорогоцінними металами, такими як мідь, знизилася на 5,5% до 1,44 млрд контрактів, що робить її єдиною категорією світових ринків біржових деривативів, котрі спостерігали зниження торгової активності у 2019 році.

Торгівля дорогоцінними металами вибухнула в 2019 році, обсяг зріс на 83,2% до 582,3 млн контрактів. Це було зумовлено головним чином посиленням торгівлі на біржах у Китаї, Індії та Туреччині.

Національна фондова біржа Індії виросла на 58% до 6 мільярдів контрактів, які торгувались у 2019 році, перевершивши CME Group, щоб стати найбільшою в світі біржою. Обсяг CME в 2019 році склав 4,83 мільярда контрактів, приблизно такий же як і попередній рік.

Обсяг торгів на ВЗ у Бразилії зріс на 51% до 3,88 мільярда контрактів, що є другим за швидкістю темпів зростання серед 20 кращих біржових груп. Відкритий інтерес ВЗ зростав ще швидше, підскочивши 94,4% до 132,3 млн контрактів. Цей рівень відкритого інтересу був другим за величиною в світі після ОСС, клірингового будинку США, який здійснює торги для п'яти біржових груп.

Обсяг торгівлі Міжконтинентальною біржою знизився на 9% до 2,26 млрд контрактів, зумовлений нижчим рівнем активності на всіх її дочірніх біржах у Європі, Північній Америці та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Eurex, п'ятий за обсягами обмінний обмін, торгував 1,96 мільярда контрактів у 2019 році, майже так само, як і 2018 рік, тоді як відкритий інтерес виріс на 5,1% до 126,6 мільйонів контрактів, що є третім найвищим рівнем у світі. Серед менших бірж дві виділялися винятковим зростанням. Індійська товарна біржа зросла втричі до 88,2 мільйонів контрактів, головним чином через приріст торгів своїми алмазними ф'ючерсами. Китайська біржа фінансових ф'ючерсів, яка пропонує ф'ючерси на індекси власного капіталу та державні облігації, в 2019 році зросла надзвичайно швидко, і обсяг, і відкриті відсотки зросли до рекордних рівнів.

Таблиця 2. Результати діяльності найбільших світових бірж, за обсягами біржової торгівлі у 2018-2019 рр. (млрд контрактів)

Місце	Біржа	2019 р.	2018 р.	Відхилення 2019 р. до 2018 р. (%)
1	Національна фондова біржа Індії	5,96	3,79	57,27%
2	Фондова біржа Сан-Паулу	3,88	2,57	50,76%
3	Далянська товарна біржа	1,36	0,98	38,05%
4	Шанхайська ф'ючерсна біржа	1,45	1,20	20,44%
5	Корейська біржа	1,55	1,41	9,83%
6	Європейська біржа (EUREX)	1,95	1,95	-0,24%
7	Чиказька біржа CME Group	4,83	4,84	-0,31%
8	Московська біржа	1,46	1,50	-3,02%
9	Американська біржа (NASDAQ)	1,91	2,05	-6,77%
10	Міжконтинентальна біржа	2,26	2,47	-8,79%

Джерело: складено на основі [8, 9]

Сучасний стан біржової діяльності в Україні значно відрізняється від загальноприйнятих у світі стандартів і правил, так як зареєстровані біржі повністю несхожі від класичного поняття біржі, як в економічному, так і в організаційному аспекті. Не зважаючи на велику кількість зареєстрованих бірж в Україні, кількість тих, які намагаються працювати як «біржа», зменшується кожного року та їх діяльність зовсім не має ніякого впливу на розвиток економіки в цілому. Так, можна виокремити той факт, що існує багато перешкод для їх ефективного функціонування, а саме: досі не розроблено закон в якому буде чітко прописано коло біржових товарів; відсутній ефективний державний контроль; законодавство, що регулює біржову діяльність недосконале (нормативні акти носять поверхневий характер та не містять цілого ряду головних аспектів для створення повноцінного біржового товарного ринку).

До цього часу товарні біржі в Україні не посіли належного місця, як того вимагають нові економічні умови, що викликає необхідність переосмислення їх сутності та призначення, розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо формування ефективного біржового механізму, сприятливих організаційних і правових умов їх функціонування [6].

За останні роки в Україні зберігається тенденція з переважанням позабіржового ринку. За критеріями обсягу виробництва Україна володіє певним біржовим потенціалом ринків зерна, цукру, насіння олійних культур, але сировинний товар потребує специфічних механізмів для формування прогнозних ринкових цін [1].

Дуже важливі для повноцінного функціонування економіки країни такі товари як: метали, нафтопродукти, вугілля, газ, електроенергія, зерно, цукор, м'ясо, рослинні олії – переважно реалізуються на позабіржовому ринку, і, як правило, за тіншовими схемами, мінаючи прозорий біржовий ринок. Відсутність наполегливості у впровадженні біржових механізмів ціноутворення, монополізація ринків указаних товарів створює умови для постійного виникнення інфляційних процесів, необґрунтованого сталого підвищення споживчих цін і загалом до дестабілізації економіки країни [6].

Біржова діяльність в Україні все ще знаходиться на етапі становлення, не дивлячись на позитивну динаміку багатьох показників, які її характеризують.

Як ринок біржа поєднує мікро- та макрорівні економіки, тобто вільно господарюючих підприємців із виробництвом. Завдяки дії механізму ціноутворення біржа безперервно забезпечує господарюючих суб'єктів інформацією про зміни на ринках, виникнення нових умов обміну, появу нових видів товарів тощо. Біржі України різноманітні за своєю структурою, складом учасників, правилами біржової торгівлі [6].

Станом на 2019 рік статистична інформація про кількість бірж, зареєстрованих в Україні залишається не дослідженою, проте можна зосередити увагу на тому, що за

даними Держкомстату у 2016 році в Україні зареєстровано 595 бірж [2]. На кінець 2015 року кількість бірж становила – 555, з них універсальних – 104, товарно-сировинних і товарних – 391, агропромислових – 24, інших – 36 (рис. 2).

Така кількість бірж України значно перевищує кількість бірж у країнах ЄС та у США. Однак, перевага України в кількості бірж не впливає та не є взагалі свідомим показником розвитку та впливу біржового ринку на економіку країни та на підвищення ефективності їхньої діяльності в цілому.

Рис. 2. Структура бірж за спеціалізацією у 2015 році [4]

Як правило, більша частина бірж в Україні створювалась в особистих інтересах засновників чи власників того чи іншого бізнесу, з метою мінімізації бази оподаткування.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Міжнародний біржовий ринок відіграє значиму роль в ринковій економіці, відображає реальний стан товарних ринків, забезпечує можливість спекуляції та прогнозування цінових тенденцій. Міжнародний досвід показує, що часи ярмарок вже пройшли та на заміну їм прийшов сучасний інноваційний електронний біржовий ринок, який в разі полегшує та покращує обробку та контроль за біржовими операціями. Міжнародний досвід свідчить, що ефективним механізмом детінізації та демонополізації товарного ринку є використання біржових інструментів, прикладом яких виступають: ф'ючерси та опціони, які сприяють формуванню конкретних справедливих цін, завдяки чому знижуються цінові ризики.

Розвитку біржової торгівлі в Україні, в першу чергу, перешкоджає недосконале законодавство та нерозуміння суб'єктами господарської діяльності переваг біржової торгівлі. Крім того існують труднощі роботи з нерезидентами. Багато зарубіжних компаній бажають купувати/продавати свою продукцію на біржових торгах, але біржам проблематично працювати з валютою, так як вони не можуть брати гарантійне забезпечення у валюті. Для вирішення цього питання необхідно удосконалити вже існуючі і розвивати нові банківські та фінансові інструменти.

Україні для успішного розвитку біржової торгівлі, відповідно до світового досвіду та національних особливостей, необхідно: удосконалити нормативну базу, яка вирішить питання кількості бірж та можливості їх реєстрації; удосконалити нормативну базу для стандартизації біржового товару в цілому; удосконалити інформаційну систему, яка забезпечить процеси продаж; створити банківську систему, яка, в свою чергу, налагодить та оптимізує кліринг фінансових інструментів на біржовому ринку.

Список літератури

1. Вавдійчик І. М. Сучасний стан та тенденції розвитку біржової торгівлі в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 15. С. 182-185.

-
2. Державна служба статистики Статистичний збірник. Україна в цифрах 2016. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 3. Державна служба статистики Публікації. Внутрішня торгівля. Діяльність бірж у 2014. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 4. Державна служба статистики Публікації. Внутрішня торгівля. Кількість бірж за 2015. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 5. Заборовський В. П. Сучасний стан та перспективи розвитку біржової торгівлі в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Економіка.* 2015. Т. 265, Вип. 253. С. 49-51.
 6. Резнік Н. П. Особливості функціонування вітчизняного біржового товарного ринку у сучасних умовах. *Збірник наукових праць Міжрегіональної Академії Управління персоналом.* 2016. Вип. 50. С.115-118.
 7. Щепіна Т. Г., Рябошапка В. А. Аналіз сучасного стану біржового ринку України. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури.* 2015. Вип. 40. С. 96-100.
 8. FIA releases annual trading statistics showing record ETD volume in 2018. URL: <https://fia.org/articles/fia-releases-annual-trading-statistics-showing-record-etd-volume-2018>
 9. Global Futures and Options Trading Reaches Record Level in 2019. URL: <https://fia.org/articles/global-futures-and-options-trading-reaches-record-level-2019>

References

1. Vavdijchuk, I. M. (2017). «Modern state and tendencies of development of exchange trade in Ukraine». *Global'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky.* Issue 15, pp. 182-185.
2. Derzhavna sluzhba statystyky. Statystychnyj zbirnyk. Ukraina v tsyfrakh 2016. [State Statistics Service Statistical collection. Ukraine in numbers 2016]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Derzhavna sluzhba statystyky. Publikatsii. Vnutrishnia torhivlia. Diial'nist' birzh u 2014. [Public Statistics Office Publications. Domestic Trade. Stock Exchanges in 2014]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Derzhavna sluzhba statystyky. Publikatsii. Vnutrishnia torhivlia. Kil'kist' birzh za 2015. [State Statistics Service Publications. Domestic Trade. Number of exchanges for 2015]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Zaborovs'kyj, V. P. (2015). «Current state and prospects of development of stock trading in Ukraine». *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylians'ka akademiia».* Vol. 265, Issne. 253, pp. 49-51.
5. Reznik, N. P. (2016). «Features of functioning of the domestic stock market in modern conditions». *Zbirnyk naukovykh prats' Mizhrehional'noi Akademii Upravlinnia personalom.* Vol. 50, pp. 115-118.
6. Schepina, T. H., Riaboshapka, V. A. (2015). «Analyzing such a temporary market birzhovoho market of Ukraine». *Problemy pidvyschennia efektyvnosti infrastruktury.* Vol.40, pp. 96-100.
7. FIA releases annual trading statistics showing record ETD volume in 2018. Available at: <https://fia.org/articles/fia-releases-annual-trading-statistics-showing-record-etd-volume-2018>
8. Global Futures and Options Trading Reaches Record Level in 2019. Available at: <https://fia.org/articles/global-futures-and-options-trading-reaches-record-level-2019>

Стаття надійшла до редакції 09.10.2019 р.

Inna NESKORODIEVA

Ph.D. in Economics, associate professor, associate professor of Department of management and administration, ERI «Karazin business school» V. N. Karazin Kharkiv National University

ORCID ID: 0000-0002-7750-777X

E-mail: Innanesk10@gmail.com

Volodymyr RODCHENKO

Doctor of economics, full professor, deputy director of ERI «Karazin business school» V. N.

Karazin Kharkiv National University

ORCID ID: 0000-0003-0298-4747

E-mail: kbs@karazin.ua

Olena PARKHOMENKO

Ph.D., associate professor, associate professor of Department of management and administration, ERI «Karazin business school» V. N. Karazin Kharkiv National University

ORCID ID: 0000-0002-6492-6836

E-mail: kbs@karazin.ua

Yuliia KVITKA

Ph.D., manager Erasmus + project Mediation: Training and Transformation of society (MEDIATS), ERI «Karazin business school» V. N. Karazin Kharkiv National University

ORCID ID: 0000-0002-3012-9177X

E-mail: kbs@karazin.ua

Anton KVITKA

Ph.D., associate professor of Department of management and administration, deputy director of ERI «Karazin business school» V. N. Karazin Kharkiv National University

ORCID ID: 0000-0002-5730-1352

E-mail: kbs@karazin.ua

**DETERMINATION THE SYSTEM OF FACTORS DEVELOPING
COMMERCIAL MEDIATION IN UKRAINE**

Neskorodieva, I. Determination the system of factors developing commercial mediation in Ukraine [Text] / Inna Neskorodieva, Volodymyr Rodchenko, Olena Parkhomenko, Yuliia Kvitka, Anton Kvitka // Ukrainian Journal of Applied Economics. – 2019. – Volume 4. – № 4. – С. 60–69. – ISSN 2415-8453.

Abstract

Introduction. *Business environment functions according to peculiar laws and rules. That constantly accompanied by commercial risks, setbacks and a variety of conflicts. Failure to resolve and exacerbate conflicts in the business environment threatens to cause unforeseen losses of expected profits, cash or property, bankruptcy, debt growth and more. Therefore, the threat of adverse effects of commercial conflicts, the issue of implementation and development of business mediation is relevant as a rapid method of conflict resolution on terms of mutual agreement of the parties' interests in view of the lengthy terms of court proceedings.*

The purpose of the article is to scientifically substantiate the approach to systematization and prioritization of factors of business mediation development in the current conditions of economic

© Inna Neskorodieva, Volodymyr Rodchenko, Olena Parkhomenko, Yuliia Kvitka, Anton Kvitka, 2019

development of Ukraine as a method of successful non-judicial settlement of commercial conflicts.

Results. *In September 2019, 326 senior and middle managers of Ukrainian companies have surveyed to identify key factors for the development of mediation in the business environment in Ukraine in order to resolve commercial conflicts. It is established that business representatives need immediate practical implementation of business mediation, but at the same time, there is low awareness of Ukrainian entrepreneurs about the existence of a mediation institute, its principles and the procedure for conducting it. Using the principal component method (factor analysis), the factors component composition of business mediation development in modern conditions of Ukrainian economy development has been determined. The hierarchical structure of factors for the business mediation development as an effective institution for resolving commercial conflicts has been determined by calculating the variance percentage. It is determined that the factors of business mediation development are formed by 32,4% of the potential level by calculating the integral indicator.*

Conclusions. *The following system of key factors of business mediation development in modern conditions has been determined on the empirical research basis: the factor of institutional development; education factor; psychological factor and efficiency factor. The most destructive influence on the business mediation development is played by the retarded factors of institutional development and education. These research results can be used in the state strategy setting of business mediation development in Ukraine. The identified system of factors can serve as a guideline for the introduction of the necessary state measures for the non-judicial settlement development of commercial conflicts in the business environment in Ukraine, and determining the priority of their implementation.*

Keywords: *business mediation, business environment, commercial conflicts, factors of development, non-judicial conflict resolution.*

Інна Іванівна НЕСКОРОДЕВА

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування,
ННІ «Каразінська школа бізнесу» ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Володимир Борисович РОДЧЕНКО

доктор економічних наук, професор, заступник директора,
ННІ «Каразінська школа бізнесу» ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Олена Степанівна ПАРХОМЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування,
ННІ «Каразінська школа бізнесу» ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Юлія Миколаївна КВІТКА

кандидат економічних наук, менеджер проекту «Еразмус+» «Медіація: навчання та трансформація суспільства (MEDIATS),
ННІ «Каразінська школа бізнесу» ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Антон Володимирович КВІТКА

кандидат економічних наук, доцент кафедри управління та адміністрування, заступник
директора, ННІ «Каразінська школа бізнесу» ХНУ ім. В. Н. Каразіна

ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ КОМЕРЦІЙНОЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. *Середовище підприємництва й бізнесу функціонує за своєрідними законами та правилами. Постійно супроводжується комерційним ризикам, невдачами та*

різноманітними конфліктами. Не вирішення та загострення конфліктів в бізнес середовищі загрожує виникненню непередбачених втрат очікуваних прибутків, грошових коштів або майна, банкрутству, зростанню боргів та інше. Тому, з огляду на затяжні строки розгляду справ у суді, загрози несприятливих наслідків комерційних конфліктів, актуалізується питання впровадження та розвитку бізнес-медіації як швидкого методу врегулювання конфліктів на умовах взаємного узгодження інтересів сторін.

Метою статті є наукове обґрунтування підходу до систематизації і визначення пріоритетності чинників розвитку бізнес-медіації в сучасних умовах розвитку економіки в Україні як методу успішного несудового вирішення комерційних конфліктів.

Результати. Шляхом анкетування 326 менеджерів вищої та середньої ланки українських компаній у вересні 2019 року було визначено ключові фактори розвитку медіації в бізнес-середовищі в Україні з метою вирішення комерційних конфліктів. Встановлено, що представники бізнесу потребують негайного практичного впровадження бізнес-медіації, але поряд з цим спостерігається низька поінформованість українських підприємців про існування інституту медіації, її принципи та порядок проведення. З використанням методу головних компонент (факторного аналізу) визначено компонентні складові факторів розвитку бізнес медіації в сучасних умовах розвитку економіки України. Детерміновано шляхом розрахунку відсотку дисперсії ієрархічну структуру факторів розвитку бізнес-медіації як ефективного інституту вирішення комерційних конфліктів. Шляхом розрахунку інтегрального показника визначено, що фактори розвитку бізнес медіації сформовані на 32,4% від потенційного рівня.

Висновки. На основі проведеного емпіричного дослідження було визначено систему ключових факторів розвитку бізнес-медіації в сучасних умовах: фактор інституційного розвитку; фактор освіти; психологічний фактор і фактор ефективності. Найбільш деструктивний вплив на розвиток бізнес-медіації справляє нерозвиненість факторів інституційного розвитку та освіти. Дані результати дослідження можуть бути використанні при розробці державної стратегії розвитку бізнес-медіації в Україні. Визначена система факторів може слугувати орієнтиром для запровадження необхідних державних заходів щодо розвитку несудового вирішення комерційних конфліктів в бізнес середовищі України, та визначення пріоритетності їх реалізації.

Ключові слова: бізнес-медіація, бізнес середовище, комерційні конфлікти, фактори розвитку, несудове врегулювання конфліктів.

JEL classification: D74; D90; M19

Introduction

Conflict comes in many forms in the business world, with some involving people and some involving practices. There is a conflict of interests of participants, there is a need to apply procedures to manage a problematic situation – a conflict. Usually, commercial conflicts in Ukraine are resolved using the court. The official figures show that more than 50% of appeals to local and appeal courts of Ukraine are conflicts in the business environment, the number of which is constantly growing every year [1]. More than 60% of the appeals to the court haven't reviewed or stayed without verdict due to the overload of the judicial system of Ukraine, as well as the difficulty of identifying facts of legal significance [1]. Applying a legal approach to the dispute that has arisen (or threatens to arise), the parties or the lawyers representing them in some cases do not find a definite answer in the current legislation that would completely eliminate doubt about the exact content of mutual rights and obligations. In addition, it should be noted that there are cases when the parties to a business conflict do not even go to court because of: an extremely low level of trust in the judiciary (according to sociological studies, it

is no more than 14% [2]); political dependence of judges and ultrahigh level of corruption in the judiciary [2]. In other words, there is uncertainty in the relationship between the parties. As a result, businessmen-partners are not resolving conflicts and its continuation is fraught with loss of time, reputation. Developing countries increasingly recognize mediation as an efficient, private, flexible and non-adversarial alternative to the formal judicial process of resolving contractual disputes, which in many countries tends to be slow and arduous [3]. Especially, commercial mediation has been widely used in most advanced economies for over 40 years as an alternative method of dispute resolution. The World Bank Doing Business Report indicated that 174 economies recognize voluntary mediation or conciliation as a valid method of resolving contractual disputes, in addition to formal courts [4]. Commercial mediation offers many benefits, such as reduced legal costs, prevention of future or full-fledged litigation and the flexibility in finding a solution to the dispute based on mutual parties' interest, rather than solely on legal rights. The purpose of commercial mediation is to allow the parties to find a resolution to their conflict in a sustainable and self-determined way [5]. The procedure is constructive and involves the chance for personal development and social growth for the parties of the conflict. The principle of voluntariness and the development of the solution by the parties themselves carry with them the expectation of substantive justice [6]. It is expected that the results agreed with benefit both parties or, at least, avoid that anyone is worse off after the mediation. Additionally, commercial mediation holds the promise of cost-efficient and faster dispute resolution compared with other methods of dispute resolution. Commercial mediation can save litigants thousands, if not hundreds of thousands of dollars in legal expense, as well as months or years of time, thus allowing the parties to resolve their dispute quickly and efficiently [7-8].

Business mediation has long since become widespread around the world. Recently, its popularity has been spreading to gain momentum in Ukraine. The national legislation already has set up the basic foundations for the introduction of mediation in practice, for example, this is a norm in procedural law as reconciliation - Art. 175 The Civil Procedural Code of Ukraine [9] and Art. 78 Commercial and Procedural Code of Ukraine [10], which regulates the conclusion of a settlement agreement among the parties to settle disputes on the basis of mutual conciliation. And despite the absence of a special law in Ukraine, the development and establishment of a mediation institute in Ukraine are now facilitated by public associations, such as: Ukrainian Mediation Academy, Ukrainian Mediation Center, Mediation School of the Bar of Ukraine, Karazin Business School, Mediators League of Ukraine, etc. and a lot of legal practitioners, research scientists in the field. But it should be noted that these organizations, in particular, are aimed at non-judicial resolution in most cases of family conflict, not commercial. In this regard, the issue of finding the factors of development of business mediation is very relevant in the conditions of development of the Ukrainian economy as a pledge for effective settlement of the business conflict, which will provide a more favorable, climate and conditions of doing business.

Commercial (business) mediation is defined as follows – a facilitative and confidential process in which a mediator assists parties to a dispute to attempt by themselves, on a voluntary basis, to reach a mutually acceptable and voluntary agreement to resolve their commercial dispute [5-6].

Through the course of this literature review, it has been illustrated that conflict, remaining unresolved through lack of effective communication, is problematic. Conflicting resolution, in itself, is multifaceted, but, if unsuccessful, can have long term effects [3]. Hence, there is a need for appropriate conflict resolution frameworks. Alternative Dispute Resolution offers such frameworks as options over adversarial litigation, introducing the concept of mediation. Accordingly, with the complexities of conflict and conflict resolution, mediation has

been showed to have a distinct role as a tool to bring about a settlement to such matters [6]. It is evidenced from the summary above that mediation is a continually emerging tool in dispute resolution of Civil and Commercial cases. It can be concluded therefore that, as mediation embeds further in individual jurisdictions and spreads to new jurisdictions, that it is a valuable tool that brings benefit to the various stakeholders. But it should be noted that in Ukrainian literature aspects of the development of commercial mediation has not researched except for theoretical aspects: the concept, advantages and distinctive features of contracts [11-12]. In this regard, in the framework of this study, we have studied the practical aspects of the development of mediation in the business environment in the current economic development of Ukraine.

The purpose of the article

The purpose of the article is the systematization and prioritization of the development factors of commercial mediation in Ukraine as a method of successful non-judicial resolution of economic conflicts.

Outline of the main research material

The statistical base of the study was the quantitative estimates regarding the factors of development of business mediation, which were obtained as a result of a survey conducted in September 2019 among the top and middle managers of Ukrainian companies. In the total, 326 representatives of Ukrainian companies have taken part in the survey: «Bureau of Investment Technologies» Ltd, Asters, PJSC IC «PZU Ukraine», PJSC «ArcelorMittal Kryvyi Rih», Avellum, Nix, Eпам, «I-nvest» LLC, «DTEK Pavlohradcoal» PRJSC, JSC «UkrGasVydobuvannya», Equity, «Dragon Capital» LTD, Ferrexpo Poltava Mining, SoftServe. The survey was conducted using the Google Forms application, which made it possible to conduct a remote survey by e-mail from company representatives. The total number of respondents was 326 people, exceeding the minimum requirements to ensure the adequacy of the sample at a significance level of 95% (273 people). It has provided the adequacy of the sample. Diversified companies (legal, financial, manufacturing, IT-companies) have provided representativeness of the research results.

Respondents were asked to answer questions characterizing the factors manifestation contributing to the development of business mediation in Ukraine. Each question has corresponded to a separate indicator: *X1-X18*. The list of questions (table 1) has based on a theoretical generalization of the research results [5-8]. The questionnaire consisted of 2 blocks: the first one contained questions suggesting answers «Yes» / «No», and the second one contained the questions suggesting an assessment on a 5-point scale, where «0» is the lowest degree of manifestation of the indicator, «5» - the highest. Answers to questions of the 1st block have evaluated on a binary scale, where the answer option «Yes» corresponded to a score of «5», the option «No» to «0».

The quality of the questionnaire has evaluated by the reliability test by calculating the Cronbach's alpha coefficient using Statistica 12.0 software product. The average value of the coefficient was 0,86. Since the calculated value exceeded the threshold of 0,7 [13], the questionnaire was considered consistent and suitable for use. The value of the coefficient in terms of *X3*, *X8*, *X11* exceeded the average: for indicator *X3* it was 0,91, for *X8* – 0,88, for *X11* – 0,90. The exclusion of these indicators from the questionnaire could be lead to an increase in its reliability, but on the other hand, to a narrowing of the information space. Given the high average value of the coefficient, indicators *X3*, *X8*, *X11* from the questionnaire have not excluded. There are average values for a sample of Ukrainian companies in table 2.

According to the survey results, 56 respondents (17,2%) have participated as one of the parties to business mediation.

Table 1. The manifestation indicators of the factors developing of business mediation in Ukrainian companies

Indicators	Questionnaire
<i>1st block</i>	
X1	Has your company (department, you personally) participated as one of the parties to business mediation?
X2	Do you have a basic mediator education?
X3	Do you have a mediator certificate?
X4	Have you ever taken any internal (in Ukraine) pieces of training, business mediation courses?
X5	Have you ever attended external (abroad) pieces of training, business mediation courses?
X6	Have you ever played the role of a professional mediator?
X7	In practice, do you give References to mediation against legal dispute resolution in business?
<i>2nd block</i>	
X8	Do you aware of the principles, the order of mediation?
X9	How often do you fulfill the role of an informal mediator (without observing the relevant professional requirements of the mediator)?
X10*	Do you have the experience of a professional pick?
X11	Do you tolerant and patient?
X12	What do you know to maintain impartiality?
X13	How balanced you are?
X14	How effective do you think dispute resolution involving a mediator is?
X15	How much do you agree that mediation is a financially more efficient way to resolve disputes in business compared to the legal procedure?
X16	How much do you agree that mediation takes less time to make a decision compared to the legal procedure for resolving conflicts in business?
X17	How familiar you are with the institutional regulation of mediation?
X18	How satisfied you are with the legislative regulation of mediation in Ukraine?
* - lack of experience – «0» points, experience up to six months – «1» point, up to 1 year – «2» points, from 1 to 2 years – «3» points, from 2 to 3 years – «4» points, over 3 years – «5» points	

Table 2. Values of manifestation indicators of factors developing of business mediation in Ukrainian companies

Indicator	Value	Indicator	Value	Indicator	Value
X1	0,86	X7	0,81	X13	4,1
X2	0	X8	0,9	X14	3,1
X3	0,09	X9	3,4	X15	4,4
X4	0,14	X10	0,03	X16	4,7
X5	0,28	X11	4,0	X17	0,7
X6	0,09	X12	3,8	X18	0

None of the respondents has a basic education as a mediator, 6 respondents (1,8%) have a certificate of mediator who has a legal profession; 9 respondents (2,8%) took internal training and business mediation courses: 7 – having a legal profession, 2 – economic; 18 respondents took training and courses: 10 – have a legal education, 8 – economic education. 6 respondents have the experience of a professional mediator, 3 of whom have had experience for six months, 2 – up to 1 year, 1 – up to 2 years. Answers to the 2nd block of questions were evidenced by the respondents' positive attitude towards mediation:

the question «Do you consider effective dispute resolution involving a mediator?» have estimated at 3,1 points (62% of a maximum level);

the question «Do you agree that mediation is a financially more effective way to resolve disputes in business compared to the legal procedure?» – 4,4 points (88% of the maximum level);

the question «Do you agree that mediation takes less time to make a decision compared to the legal procedure for resolving conflicts in business?» – 4,7 points (94% of the maximum level).

The question «How often did you perform the role of an informal mediator (without observing the relevant professional requirements of the mediator)?» on average, rated at 3,4 points (68% of the maximum level); «How tolerant and patient you are?» – 4,0 points (80% of the maximum level); «How much do you know how to maintain impartiality?» – 3,8 points (76% of the maximum level); «How balanced you are?» – 4,1 points (82% of the maximum level).

Along with a positive attitude of respondents to mediation (indicators *X14-X16*) and personal characteristics corresponding to the role of a mediator (indicators *X9, X11-X13*), there is a low awareness of the principles and order of mediation (18% of the maximum level), lack of familiarity with institutional regulation mediation (awareness level of 14%), dissatisfaction with the legislative regulation of mediation in Ukraine (rating «0»).

The structure of factors was determined using the factor analysis module of the Statistica 12.0 program. The composition of the factors has determined based on the values of the factorial loads of indicators with the corresponding factor, based on the factorial model (1) [14]:

$$x_i = a_1 * f_1 + a_2 * f_2 + \dots + a_i * f_i + dv, \quad (1)$$

where x_i – standardized indicator value;

a_i – factor loads;

f_i – values of factors;

dv – remnants of the model.

The structure of the factors developing by business mediation in Ukrainian companies, obtained as a result of factor analysis, is presented in the table 3.

Table 3. The structure of the factors developing of business mediation in Ukrainian companies

Factor	Indicators	Factor variance, %
Institutional Development Factor (<i>F1</i>)	<i>X1, X7, X8, X10, X17, X18</i>	42,4
Education factor (<i>F2</i>)	<i>X2-X6</i>	26,6
Psychological factor (<i>F3</i>)	<i>X9, X11-X13</i>	11,7
Performance factor (<i>F4</i>)	<i>X14- X16</i>	5,9

The adequacy of the factor analysis has evidenced by the sufficiency of the sample – 326 observations with the number of variables of 18 and the percentage of factorization, which is 86,6% with a sufficient level of 80% [14].

Institutional development factor has prevailed in the structure of business mediation development factors (42,4% of the variance), including indicators that characterize the level of business mediation development in Ukraine: mediator use by companies, managers' awareness of mediation principles and procedures, mediation experience, institutional and legislative regulation.

The second of the most important factor is the education factor (26,6% of the variance). This factor has determined by the presence of basic education of a mediator, a mediator certificate, training, business mediation courses.

The psychological factor that has determined the development of business mediation by 11,7% shows the personal characteristics of managers necessary for the role of a mediator: tolerance, patience, impartiality, balance.

The efficiency factor has determined the overall effectiveness of dispute resolution with the participation of a mediator, financial (requiring less financial costs compared to the legal procedure for resolving conflicts in business) and times (requiring less time to make a decision compared to the legal procedure). The variance of the factor was 5,9%.

The value of the integral indicator of the development of business mediation factors amounted to 0,95. This is the arithmetic mean of the integral indicators that have calculated using the formula (2) for each respondent.

$$I = \sum w_i \times F_i, i = \overline{1, n} \quad (2)$$

where I – integral indicator developing of business mediation factors;

F_i – the value of the i -th factor developing of business mediation, calculated as the product of the normalized value of the indicators that formed the factor, by the coefficients of linear regression equations, characterizing the relative significance of the j -th indicator in the composition of the i -th factor;

w_i – the coefficient of the significance of the i -th factor, corresponding to the percentage variance of the i -th factor;

n – the number of factors developing of business mediation.

The potential level of the integral indicator has calculated similarly, but with the addition to the data array for factor analysis of the observation corresponding to the potential level of indicators $X1-X18$, and finding normalized values of factors $F1-F4$ corresponding to this observation. The calculations were performed using program Statistica 12.0. The potential level of the integral indicator was 2,93. A comparison of the actual and potential levels of the integral indicator made it possible to determine that the factors for the development of business mediation in Ukraine are formed at 32,4% of the potential level. The lag of the actual level of development from the potential by 67,6% is due to the insufficient level of development of factor $F1$ – by 37,7%, $F2$ – by 26%, $F3$ – by 2,8%, $F4$ – by 1,1%.

Conclusions and prospects for further researches

Thus, based on the results were obtained in this article, we can conclude that commercial mediation offers attractive characteristics, namely (a) cost and time advantages, (b) high success and satisfaction rates, and (c) flexibility to maximize the fulfillment of the interests of the parties. Still, mediation policy and the regulatory context play an important role in providing an attractive environment for the parties to choose the dispute resolution mechanism that best suits their interests.

The most important success factors for the regulation of commercial mediation in Ukraine are as follows: institutional integration of mediation. The challenge is to design dispute resolution institutions that guide conflicts to mediation if the mechanism is best suited to satisfy the interests of the parties enabling mediation law in Ukraine. Mediation policy should provide a reliable framework without limiting the flexibility of mediation and by putting mediation on an equal footing with other dispute resolution mechanisms. This policy applies to both private and judicial mediation. Information: many stakeholders suffer from information deficits. By improving stakeholders' understanding of the characteristics of the dispute resolution mechanisms available, the decision making of the parties, lawyers, judges, in-house counsel, and others will be improved.

In the current conditions of the development of the Ukrainian economy and the conditions for doing business, the development of commercial mediation in view of the identified key factors for its activation seems necessary regulatory incentives and other impulses. This can influence human behavior in dispute resolution and can be an effective strategy to counter parties from making choices that potentially are not in their interests. Such incentives, even if they generate costs, are often a less expensive solution for public finances compared with funding a court system that does not always fit the conflict needs of the parties. We are going to consider these aspects and assessing the economic efficiency of business mediation as an institutional structure of the national economy in the following studies.

Список літератури

1. Стан розгляду справ. Судова влада України. Веб-сайт. URL: <https://court.gov.ua/fair/>

-
2. Судова реформа очима громадян: що може позитивно вплинути на довіру до суду? Центру політико-правових реформ. Веб-сайт. URL: <https://pravo.org.ua/ua/news/20873806-sudova-reforma-ochima-gromadyan-schomogee-pozitivno-vplinuti-na-doviru-do-sudu>
 3. Three New Guides on Commercial Mediation: Good for Debt Resolution, Good for Governance. The World Bank Group. Веб-сайт. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/11/21/three-new-guides-on-commercial-mediation>
 4. Doing Business 2019. Training for Reform. A World Bank Group Flagship Report. Веб-сайт. URL: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf
 5. Radulescu D. M. Mediation—An Alternative way to Solve Conflicts in the International Business Environment. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2012. Vol. 62, pp. 290-293.
 6. Agapiou A. The factors influencing mediation referral practices and barriers to its adoption: A survey of construction lawyers in England and Wales. *International Journal of Law in the Built Environment*. 2015. Vol. 7 (3), pp. 231-247.
 7. Mediation essentials (English). Mediation series. Washington, D.C. : World Bank Group, 2017. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/153761503566770915/Mediation-essentials>.
 8. Nadja A, Felix S. Making mediation law (English). Mediation series. Washington, D.C. : World Bank Group, 2017. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/899611503551941578/Making-mediation-law>
 9. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України № 1618-IV від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
 10. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України № 1798-XII від 06.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
 11. Кармаза О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. *Цивільне право і процес*. 2017. № 2. С. 24-28.
 12. Козак В. Чи стане медіація ефективною та затребуваною альтернативою судовому вирішенню спорів. *Закон і бізнес*. 2019. URL: https://zib.com.ua/ua/139131-chi_stane_mediaciya_efektivnoyu_alternativoyu_sudovomu_viris.html
 13. Дубина И. Н. Математические основы эмпирических социально-экономических исследований. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2006. 263 с.
 14. Menke W. Factor Analysis. *Geophysical Data Analysis (Fourth Edition)*. New York: Academic Press, 2018. P. 207–222.

References

1. Status of the case. The Judiciary of Ukraine. Веб-сайт. Available at: <https://court.gov.ua/fair/>
2. Judicial reform through the eyes of citizens: what can have a positive impact on confidence in court? Center for Political and Legal Reform. Веб-сайт. Available at: <https://pravo.org.ua/ua/news/20873806-sudova-reforma-ochima-gromadyan-schomogee-pozitivno-vplinuti-na-doviru-do-sudu>
3. Three New Guides on Commercial Mediation: Good for Debt Resolution, Good for Governance. The World Bank Group. Веб-сайт. Available at:

-
- <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/11/21/three-new-guides-on-commercial-mediation>
4. Doing Business 2019. Training for Reform. A World Bank Group Flagship Report. Веб-сайт. Available at: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf
 5. Radulescu, D. M. (2012). «Mediation—An Alternative way to Solve Conflicts in the International Business Environment». *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Vol. 62, pp. 290-293.
 6. Agapiou, A. (2015). «The factors influencing mediation referral practices and barriers to its adoption: A survey of construction lawyers in England and Wales». *International Journal of Law in the Built Environment*. Vol. 7 (3), pp. 231-247.
 7. Mediation essentials (English). Mediation series. (2017). World Bank Group. Washington. USA. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/153761503566770915/Mediation-essentials>.
 8. Nadja, A. and Felix, S. (2017). Making mediation law (English). Mediation series. World Bank Group. Washington. USA. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/899611503551941578/Making-mediation-law>
 9. Tsyvil'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy. Zakon Ukrayiny. (2004). [The Civil Procedural Code of Ukraine. The Law of Ukraine]. No. 1618-IV dated March 18, 2004. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
 10. Hospodars'kyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy. Zakon Ukrayiny. (1991). [Commercial and Procedural Code of Ukraine. The Law of Ukraine]. No. 1798-XII dated November 6, 1991. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
 11. Karmaza, O. (2017). «Mediation Institute: basic concepts of development». *Tsyvil'ne pravo i protses*. no. 2, pp. 24-28.
 12. Kozak, V. (2019). Chy stane mediatsiia efektyvnoiu ta zatrebuvanoiu al'ternatyvoiu sudovomu vyrishenniu sporiv. [Will mediation become an effective and sought-after alternative to litigation]. *Zakon i biznes*. [Law and business]. Available at: https://zib.com.ua/ua/139131-chi_stane_mediaciya_efektivnoyu_alternativoyu_sudovomu_viris.html
 13. Dubina, I. N. (2006). *Matematicheskie osnovy jempiricheskikh social'no-jekonomicheskikh issledovanij*. [Mathematical Foundations of Empirical Socio-Economic Research]. Izd-vo Alt-un-ta. Barnaul. Russia.
 14. Menke, W. (2018). Factor Analysis. Geophysical Data Analysis (Fourth Edition). Academic Press. New York. USA, pp. 207-222.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2019 р.

Дмитро Володимирович ДЯЧКОВ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0002-2637-0099
E-mail: dmiraf@ukr.net

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

Дячков, Д. В. Стратегічні напрями управління інформаційною безпекою підприємств агропродовольчої сфери [Текст] / Дмитро Володимирович Дячков // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 70–78. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Метою статті є дослідження стратегічних напрямів управління інформаційною безпекою аграрних підприємств.

Методи дослідження. Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою методів систематизації та узагальнення, аналізу та синтезу, діалектичного підходу.

Результати дослідження. В процесі дослідження визначено основні елементи формування та реалізації інформаційної стратегії аграрних утворень. Охарактеризовані зацікавлені сторони у формуванні та реалізації стратегії інформаційної безпеки аграрного підприємства. Надано характеристику основних дев'яти типів інформаційних стратегій: профілактична стратегія, стратегія стримування, стратегія спостереження, стратегія виявлення, стратегія реагування, стратегія відволікання, стратегія захисту по периметру, стратегія компартменталізації, стратегія шарування. На основі узагальнення стратегій інформаційної безпеки підприємств агропродовольчої сфери визначено ключові напрями її формування та реалізації.

Побудовано логіко-структурну схему процесу формування стратегії захисту інформації, який повинен перебувати у тісному взаємозв'язку з основними бізнес-цілями підприємства та його загальною стратегією. Розглянуто актуальні тенденції та кращі практики розвитку інформаційної безпеки підприємства.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу визначити сутність інформаційної стратегії аграрних підприємств як структурованому і взаємопов'язаному набору виважених дій, спрямованих на довгострокову перспективу захисту інформаційних об'єктів підприємства.

Практичне значення. Запропонований процес формування інформаційної стратегії аграрних утворень дозволить аграрним підприємствам обрати оптимальну інформаційну стратегію, яка буде взаємообумовленою із загальною стратегією розвитку та дозволить сформуванню необхідний набір програмних, технічних, апаратних та організаційних інструментів захисту інформаційних ресурсів.

Перспективи подальших досліджень передбачають розробку методології визначення стратегії інформаційної безпеки аграрного підприємства.

Ключові слова: аграрне підприємство, агропродовольча сфера, елемент, інформаційна безпека, стратегічний напрям, стратегія інформаційної безпеки, цифровізація.

**STRATEGIC DIRECTIONS OF INFORMATION SECURITY
MANAGEMENT OF AGRO-FOOD ENTERPRISES**

Abstract

The purpose of the article was to study the strategic directions of information security management of agricultural enterprises.

Research methods. The tasks set out in the article were implemented using the methods of systematization and generalization, analysis and synthesis, dialectical approach.

The results of the study. In the research course the main elements of the formation and implementation of the information strategy of agrarian entities were identified. Stakeholders in the formation and implementation of the information security strategy of the agricultural enterprise were identified. The main nine types of information strategies were described. There are: prevention strategy, containment strategy, surveillance strategy, detection strategy, response strategy, distraction strategy, perimeter protection strategy, compartmentalization strategy, layering strategy. On the basis of generalization of information security strategies of the agro-food enterprises the key directions of its formation and realization were determined. A logical outline of the forming process an information security strategy was constructed, which should be closely related to the main business goals of the enterprise and its corporate strategy. The current trends and best practices of information security development of the enterprise were considered.

Conclusions. The research made it possible to determine the essence of information strategy of agricultural enterprises as a structured and interconnected set of weighted actions aimed at long-term protection of enterprise information objects.

Practical value. The proposed process of forming the information strategy of agricultural education will allow agricultural enterprises to choose the optimal information strategy, which will be interdependent with the general strategy and will allow to form the necessary set of software, technical, hardware and organizational tools for the protection of information resources.

Prospects for further research include the development of a methodology for determining the information security strategy of agrarian enterprise.

Keywords: agricultural enterprise, agro-food sector, element, information security, strategic direction, information security strategy, digitalization.

JEL classification: M15; F52

Вступ

Сучасне аграрне підприємство не може існувати без чітко сформованої та деталізованої стратегії. Основне завдання розробки стратегії полягає в пошуку шляхів подолання конкуренції на ринку, забезпеченні високих темпів економічного розвитку підприємства. Водночас, розвиток інформаційних технологій та пов'язаний з ним процес цифровізації, відкриває для сучасних підприємств значні можливості оптимізації бізнесу, підвищення конкурентоспроможності, ефективності та швидкості прийняття управлінських рішень тощо. Проте, є й інша сторона медалі, коли з новими можливостями з'являються і нові, не повністю вивчені ризики, пов'язані з інформаційною безпекою. Тому, забезпечення інформаційної безпеки аграрних підприємств в умовах швидкої зміни факторів зовнішнього середовища є важливою передумовою їх ефективного функціонування, а процес формування стратегії бізнесу суб'єктів агропродовольчої сфери обґрунтовує необхідність інтеграції стратегії їх інформаційної безпеки.

Варто відзначити, що окремі аспекти стратегічних напрямів захисту інформації та інформаційної стратегії розглянуто у працях Андерсона Е., Атіфа А., Бірюкова В., Вільямсона М., Євсєєва С., Кларка Дж., Левкова Я., Лихарева Н., Мейнарда С., Парка С., Перуна Т., Тапаіадора Дж., Чаплигіна Р., Чередниченко А., Чобінеха Дж.

Проте, особливості формування та реалізації інформаційної стратегії підприємства, зокрема підприємств агропродовольчої сфери, їх типізація, взаємообумовленість загальною стратегією у працях зарубіжних та вітчизняних вчених розглянута фрагментарно, що і визначає мету дослідження та підтверджує актуальність.

Мета дослідження

Формулювання цілей статті – дослідження стратегічних напрямів управління інформаційною безпекою аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інформаційна архітектура сучасного аграрного підприємства, яка пронизує його виробничі та управлінські процеси потребує надійного та своєчасного захисту. Зазначене обґрунтовує необхідність формування політики захисту інформації та розробки й реалізації ефективної інформаційної стратегії, яка повинна бути поєднана із загальною стратегією підприємства.

Як показує аналіз діяльності вітчизняних суб'єктів агропродовольчої сфери, в сучасних умовах потреба у формуванні та реалізації стратегії інформаційної безпеки, як правило, виникає у аграрних підприємств, які мають досить значні конкурентні положення на ринку, які визначили довгострокові перспективи власного розвитку, але зіткнулися з такими викликами: недостатній рівень інформаційної безпеки ключових бізнес-процесів підприємства; відсутність взаємозв'язку між стратегічними цілями підприємства і напрямками розвитку інформаційної безпеки; низька віддача від інвестицій в розвиток інформаційної безпеки [1, 4, 5, 7, 10, 11, 12].

Визначення особливостей формування стратегії інформаційної безпеки необхідно починати з виявлення суб'єктів, зацікавлених у забезпеченні своєчасного доступу до необхідного масиву інформації, конфіденційності певної частини інформації, достовірності інформації, захисту частини інформації від незаконного її тиражування, розмежування відповідальності за порушення законних прав інших суб'єктів інформаційних відносин і встановлених правил поведінки з інформацією, можливості здійснення безперервного контролю й управління процесами обробки та передачі інформації. Зацікавлені сторони у розробці та реалізації інформаційної стратегії підприємства потрібно розподілити на внутрішні та зовнішні, карта інтересів яких відображена на рис. 1.

З точки зору бізнесу, інформаційні технології є інструментом, які підтримують існуючі бізнес-процеси, відповідно, на кінцевий стан інформаційної безпеки аграрного підприємства, в першу чергу, впливає бізнес-стратегія підприємства. Таким чином процес формування стратегії захисту інформації повинен перебувати у тісному взаємозв'язку з основними бізнес-цілями підприємства та його загальною стратегією (рис. 2). Відповідно до запропонованої моделі формування стратегії інформаційної безпеки на основі взаємозв'язку з бізнес-стратегією підприємства, основою зазначеного процесу є визначення базових елементів забезпечення інформаційної безпеки підприємства: перелік недоліків і вразливостей відповідно до проведеного контролю, перелік напрямків розвитку бізнесу, перелік дій відповідно до внутрішніх факторів, результати визначення ролі та пріоритетності інформаційної безпеки підприємства, результати оцінки інформаційних ризиків, актуальні тенденції та кращі практики розвитку інформаційної безпеки, вплив зацікавлених сторін.

Зацікавлені сторони у формуванні та реалізації стратегії інформаційної безпеки аграрного підприємства

Рис. 1. Зацікавлені сторони у формуванні та реалізації стратегії інформаційної безпеки аграрного підприємства (сформовано автором на основі [7])

На основі визначення та взаємного врахування бізнес-напрямів розвитку підприємства та напрямів розвитку інформаційної безпеки визначаються стратегічні напрями управління інформаційною безпекою та цілі в межах кожного напрямку (ціль М). В разі, якщо досягнення цілі призводить до отримання понад очікуваного ефекту, то в такому разі вона визначається як «надціль» (ціль М+1).

Враховуючи зазначені базові елементи забезпечення інформаційної безпеки підприємства доцільно виділити 8 основних типів стратегій управління захистом інформації (табл. 1).

З огляду літератури також було визначено два основні аспекти стратегій інформаційної безпеки аграрного підприємства: час та простір. Із «часової» точки зору, стратегії можуть бути спрямовані на очікування нападу або реагування після нападу. З «просторової» точки зору, стратегії захисту інформації можуть розподілятися на такі, що спрямовані на захист всієї інформаційної системи, або на захист окремих інформаційних об'єктів. Важливою також є класифікація стратегій з точки зору прийняття рішень, що передбачає визначення конкретної тактики захисту на інформаційні атаки.

Рис. 2. Процес формування стратегії інформаційної безпеки на основі взаємозв'язку з бізнес-стратегією підприємства (сформовано автором на основі [7])

Узагальнюючи розглянуті стратегії, доцільно відзначити, що основними напрямами захисту інформації при реалізації будь-якого типу стратегії інформаційної безпеки підприємства агропродовольчого сектору повинні стати:

- ❖ основні принципи формування переліку критичних ресурсів, які потребують захисту, що формується в процесі проведення аудиту безпеки та аналізу ризиків. Даний перелік повинен включати в себе опис фізичних, програмних та інформаційних ресурсів з визначенням вартості ресурсів і ступеня їх критичності для підприємства;
- ❖ основні принципи захисту, що визначають стратегію забезпечення інформаційної безпеки та перелік правил, якими необхідно керуватися при побудові системи забезпечення інформаційної безпеки підприємства;
- ❖ модель порушника безпеки, яка визначається на основі обстеження ресурсів системи і способів їх використання;
- ❖ модель загроз безпеки та оцінку ризиків, пов'язаних з їх здійсненням, що формується на основі переліку критичних ресурсів і моделі порушника, яка включає визначення ймовірностей загроз й способів їх здійснення, а також оцінку можливих збитків;
- ❖ вимоги безпеки, які визначаються за результатами аналізу ризиків;
- ❖ заходи забезпечення безпеки організаційного та програмно-технічного рівня, що вживаються для реалізації перерахованих вимог;
- ❖ відповідальність співробітників підприємства за дотримання встановлених вимог інформаційної безпеки при експлуатації інформаційної системи підприємства [2, 4, 12].

Таблиця 1. Напрямів формування стратегії інформаційної безпеки аграрного підприємства (сформовано на основі [6, 7, 10, 11])

Тип стратегії	Характеристика стратегії
Профілактична стратегія (превентивна) (Prevention)	Профілактика спрямована на захист інформаційних активів до нападу шляхом заборони несанкціонованого доступу, модифікації, знищення чи розголошення. Найчастіше використовується запобіжний контроль – автентифікація, яка спрямована на обмеження доступу до авторизованих користувачів. Подальші профілактичні методи включають використання програмного забезпечення, яке регулює взаємодію користувачів з інформаційними активами, шифруючи інформацію щоб запобігти витоку.
Стратегія стримування (Deterrence)	Розглядає людину (персонал) як основне джерело загроз інформаційній безпеці. Передбачає здійснення дисциплінарних дій з метою впливу на поведінку людини (працівника) стосовно використання інформаційних активів підприємства. Один з головних привілеїв застосування стратегії стримування – це реалізація політики безпеки, яка передбачає конкретизацію покарання працівників, які це застосовують і не дотримуються правил інформаційної безпеки.
Стратегія спостереження (Surveillance)	Передбачає систематичний моніторинг середовища безпеки, спрямований на формування ситуаційної обізнаності з метою адаптації до мінливих обставин та виникаючих загроз, що визначає можливість вчасно попередити, або уникнути інцидентів інформаційної безпеки та розробити більш ефективні засоби захисту. Моніторинг середовища інформаційної безпеки підприємства у фізичній та цифровій сферах за допомогою технічних і нетехнічних засобів є складним завданням. Стратегія передбачає реєстрацію доступу до обмежених фізичних та логічних просторів, де зберігається інформація про копіювання та програмне забезпечення тощо.
Стратегія виявлення (Detection)	Виявлення – це стратегія операційного рівня, спрямована на виявлення конкретної безпеки. Зазначена стратегія контрастує із стратегією нагляду. Проте, виявлення фокусується на конкретній події, тоді як спостереження визначає загальну ситуацію інформаційної захищеності. Виявлення має різні форми: виявлення шкідливої або незвичної поведінки працівників, вторгнення чи несанкціоноване використання інформаційних ресурсів, програмних, апаратних засобів тощо.
Стратегія реагування (відповіді) (Response)	Стратегія реагування передбачає реалізацію відповідних коригувальних дій щодо виявлених атак. Відповідь на напад можна розділити на дві фази. По-перше, фаза реакції, де вживаються відповідні дії проти нападника або атаки і, по-друге, фаза відновлення, коли пошкоджену систему повертають до початкового стану. Однією з тактик стратегії реагування є стримування, яке відокремлює нападника або атаковану сферу від інших областей.
Стратегія відволікання (стратегія «обману») (Deception)	Стратегія «обману» відволікає увагу зловмисника від критично важливих інформаційних активів, використовуючи «приманки», що змушує порушника втрачати час та ресурси, а систему захисту забезпечити створити умови безпеки інформаційних ресурсів. Обман має два конструкти: пасивний обман та активний обман. Пасивний обман зосереджується на тому, щоб щось приховувати, тоді як активний обман зосереджується на тому, щоб щось показати. Обговорено два види манок – програмні манки та «медові горщики». Програмні манки являють собою обгортку, яка спілкується з процесами виклику або потоками від імені критичного програмного забезпечення. «Медові горщики» призначені для зловмисників несанкціонованого доступу, переконуючи їх у тому, що система є реальною і цінною ціллю.
Стратегія захисту по периметру (Perimeter Defense)	Периметр – це «фізична або логічна межа, визначена для домену, в межах якої визначена політика безпеки або застосовується архітектура безпеки» (Shirey 2007). В умовах інформаційної безпеки захист периметра передбачає створення межі навколо інформаційних активів, яка забезпечується регулюванням трафіку на кожному вхідному та вихідному інформаційному каналі. Мережеві брандмауери, механізми контролю доступу, механізми автентифікації, контрзаходи проти (розповсюдженого) відмови у службових атаках – типові засоби управління, що реалізуються як основа стратегії оборони периметра.
Стратегія компартменталізації (Compartmentalization)	Компартменталізація зменшує можливості зловмисників, поділяючи визначену область атаки на окремі захищені зони. Таким чином, в разі, якщо зловмисник, який подолав захист однієї зони, автоматично не має доступу до інших зон. Інформаційні активи класифікуються на категорії: таємні та надтаємні. Кожній одиниці персоналу призначаються права доступу до окремих категорій інформації. Типовим прикладом цієї стратегії є DMZ (демілітаризована зона) або мережева зона, ізольована від внутрішньої мережі, але відкрита для загального доступу.
Стратегія шарування (layer)	Шарування використовує безліч контрзаходів, які функціонують незалежно один від одного, але підвищують загальну ефективність захисту в разі комплексної взаємодії. Пошаровий захист ґрунтується на переконанні, що єдиної стратегії недостатньо, тому потрібний складний набір інтелектуальних і інноваційних технологій інформаційного захисту.

Як було зазначено, базовим і важливим елементом формування стратегії захисту інформаційних об'єктів є використання перевірених практик та актуальних тенденцій розвитку інформаційної безпеки підприємств, серед яких слід виділити: власне тенденції розвитку інформаційної безпеки, заходи та технології (рис. 3).

Рис. 3. Практики оптимізації та актуальні тенденції розвитку системи інформаційної безпеки підприємства (сформовано автором на основі [1, 7, 10])

Отже, на основі зазначеного, доцільно відзначити, що стратегія інформаційної безпеки аграрних підприємств – це структурований і взаємопов'язаний набір виважених дій, спрямованих на довгострокову перспективу захисту інформаційних об'єктів підприємства.

Стратегію інформаційної безпеки варто розглядати як карту, яка визначає орієнтири досягнення безпечних умов протікання основних управлінських та виробничих процесів суб'єктів агропродовольчої сфери та дозволяє забезпечити отримання економічного та соціального ефекту [8]. При цьому, варто звернути увагу, що стратегія інформаційної безпеки не повинна бути статичною і, в міру зменшення фактору невизначеності з плином часу, стратегія повинна переглядатися і, при необхідності, коригуватися, задаючи нові пріоритети прийняття тактичних рішень.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Зважаючи на розвиток агропродовольчої сфери, його постійну інформатизацію, цифровізацію й автоматизацію, проблеми захисту інформації суб'єктів зазначеного сектору набувають стратегічного значення. Проведене дослідження дало змогу визначити сутність інформаційної стратегії аграрних підприємств як структурованого і взаємопов'язаного набору виважених дій, спрямованих на довгострокову перспективу захисту інформаційних об'єктів підприємства.

Визначення основних елементів формування та реалізації інформаційної стратегії аграрних утворень, зацікавлених сторін у формуванні та реалізації стратегії

інформаційної безпеки аграрного підприємства, характеристика типів інформаційних стратегій, актуальні тенденції та кращі практики розвитку інформаційної безпеки підприємства дозволить досліджуваним підприємствам обрати оптимальну інформаційну стратегію, яка буде взаємообумовленою загальною стратегією розвитку, та сформувані необхідний набір програмних, технічних, апаратних та організаційних інструментів захисту інформаційних ресурсів.

Список літератури

1. Адаптивные стратегии информационной безопасности. Экономика и жизнь. 2018. URL: <https://www.eg-online.ru/article/365352/>
2. Бирюков В. А., Лихарев Н. С. Стратегия информационной безопасности медиаорганизации. *Вестник МГУП*. 2015. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-informatsionnoy-bezopasnosti-mediaorganizatsii>
3. Євсєєв С. П. Дисертація методологія побудови системи безпеки банківських інформаційних ресурсів: дис. ... ступеня д-ра тех. наук : 21.05.01 / Національний авіаційний університет. Київ, 2018. 471 с.
4. Левков Я. Разработка стратегии и архитектуры информационной безопасности предприятия. 2011. URL: <https://profit.kz/articles/1700/Razrabotka-strategii-i-arhitekturi-informacionnoj-bezopasnosti-predpriyatiya/>
5. Перун Т. С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 23 с.
6. Построения системы информационной безопасности. Основные аспекты построения системы информационной безопасности. URL: <https://www.intuit.ru/studies/courses/13845/1242/lecture/27501>
7. Чаплыгин Р. Стратегия информационной безопасности. URL: <https://docplayer.ru/43503819-Strategiya-informacionnoy-bezopasnosti.html>
8. Чередниченко А. О. Організаційно-економічне забезпечення управління інформаційною безпекою підприємств будівельної галузі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та екон. наук: 21.04.02. Харків, 2016. 24 с.
9. Anderson E. E., Choobineh J. Enterprise information security strategies. *Computers & Security*. 2018. №8, pp. 22-29.
10. Atif A., Maynard S. B., Park S. Information security strategies: towards an organizational multi-strategy perspective. *Journal of Intelligent Manufacturing*. 2014. 25(2). URL: <https://www.researchgate.net/publication/257580942>.
11. Tapiador J. E., Clark J. A. Masquerade mimicry attack detection: a randomised approach. *Computers and Security*. 2011. №30 (5), pp. 297-310.
12. Williamson M. M. Resilient Infrastructure for Network Security. *Complexity*. 2004. № 9 (2), pp. 34-40.

References

1. Adaptivnyye strategii informatsionnoy bezopasnosti [Adaptive information security strategies]. *Ekonomika i zhizn'*. Available at: <https://www.eg-online.ru/article/365352/>
2. Biryukov, V. A., Likharev, N. S. (2015). Strategiya informatsionnoy bezopasnosti mediaorganizatsii [Information security strategy for a media organization]. *Vestnik MGUP*. No 3. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-informatsionnoy-bezopasnosti-mediaorganizatsii>

-
3. Evseev, S. P. (2018). *Dysertatsiya metodolohiya pobudovy systemy bezpeky bankivs'kykh informatsiynykh resursiv*. [The dissertation methodology of building the security system of banking information resources]. D. Sc. Thesis: 21.05.01 / National Aviation University. Kyiv. Ukraine.
 4. Levkov, I. (2011). *Razrabotka strategii i arkhitektury informatsionnoy bezopasnosti predpriyatiya*. [Development of a strategy and architecture of information security of the enterprise]. Available at: <https://profit.kz/articles /1700/Razrabotka-strategii-i-arhitekturi-informacionnoj-bezopasnosti-predpriyatiya/>
 5. Perun, T. S. (2019). *Administratyvno-pravovyy mekhanizm zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky v Ukrayini*. [Administrative and legal mechanism of information security in Ukraine]. Abstract of Ph.D. Thesis: 12.00.07. Lviv. Ukraine.
 6. *Postroyeniya systemy informatsionnoy bezopasnosti. Osnovnyye aspekty postroyeniya systemy informatsionnoy bezopasnosti*. [Building an information security system. The main aspects of building an information security system]. Available at: <https://www.intuit.ru/studies/courses/13845/1242/lecture/27501>
 7. Chaplygin, R. *Strategiya informatsionnoy bezopasnosti*. [Information Security Strategy]. Available at: <https://docplayer.ru/43503819-Strategiya-informacionnoy-bezopasnosti.html>
 8. Cherednichenko, A. A. (2016). *Orhanizatsiyno-ekonomichne zabezpechennya upravlinnya informatsiynoyu bezpekoyu pidpryyemstv budivel'noyi haluzi* [Organizational and economic support of information security management in the construction industry]. Abstract of Ph.D. Thesis: 21.04.02. Kharkiv. Ukraine.
 9. Anderson, E. E., Choobineha J. (2017). Enterprise information security strategies. *Computers & Security*, no 8. pp. 22-29.
 10. Atif, A., Maynard, S. B., Park, S. (2014). Information security strategies: towards an organizational multi-strategy perspective. *Journal of Intelligent Manufacturing*. no 25(2). Available at: <https://www.researchgate.net/publication /257580942>.
 11. Tapiador, J. E., Clark, J. A. (2011). Masquerade mimicry attack detection: a randomised approach. *Computers and Security*. no 30(5). pp. 297-310.
 12. Williamson, M. M. (2004). Resilient Infrastructure for Network Security. *Complexity*. no 9 (2). pp. 34-40.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2019 р.

Анна Миколаївна СЛОБОДЯНИК

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту ім. проф. Й. С. Завадського,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0001-6437-0033

E-mail: slobodyanikann@gmail.com

Надія Петрівна РЕЗНІК

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту ім. проф. Й. С. Завадського,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0001-9588-5929

E-mail: nadya-reznik@ukr.net

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ОСКАРЖЕНЬ В ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ

Слободяник, А. М. Управління процесами оскаржень в публічних закупівлях [Текст] / Анна Миколаївна Слободяник, Надія Петрівна Резнік // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 79–85. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Головна мета функціонування системи державних закупівель визначається необхідністю забезпечення ефективного використання бюджетних коштів при розвитку конкуренції, прозорості та відкритості організації процесу закупівель.

Метою наукового дослідження є здійснення аналізу процесу оскарження процедури публічних закупівель учасниками при проведенні тендерних закупівель.

Результати. У статті авторами доведено, що оцінка ефективності вирішення спору між суб'єктом оскарження та замовником на основі балансу прав, інтересів і цілей законодавства про закупівлі на практиці є надзвичайно складним питанням, яке має вирішуватися у кожному окремому випадку. Висвітлені особливості визначення предмету закупівлі замовником таким чином, щоб зберегти право обрати такий товар, який його найбільше влаштовує, а не придбати найдешевший існуючий на ринку товар, як, наприклад, папір за певними параметрами щільності та рівнем білизни. Якщо замовник вже визначив у тендерній документації технічні та якісні характеристики предмету закупівлі, то він не має права в подальшому відхилитися від них при обранні переможця. Доведено, процедура оскарження створена спеціально для забезпечення швидкого й професійного врегулювання конфліктів між учасником чи потенційним учасником процедури закупівлі та замовником з приводу діянь замовника, які порушують право такого учасника на участь у процедурі закупівлі та укладення договору із замовником. Зосереджено увагу на умовах подання скарги до вимоги тендерної документації та можливе доповнення обґрунтування необхідності внесення змін в умови цієї документації з можливістю запропонувати додаткові докази.

Висновки. З моменту укладення договору про закупівлю між державним замовником і переможцем закупівлі виникають класичні приватноправові відносини, а отже після укладення договору про закупівлю за державні кошти, який є завершальною стадією процедур закупівель, між сторонами виникають цивільні права та обов'язки, а відтак – і можливість оскаржити процедуру закупівлі.

Ключові слова: публічні закупівлі; орган оскарження; тендерна документація; суб'єкт оскарження; законодавство про публічні закупівлі.

Anna SLOBODIANYK

PhD in Economics, Associate Professor of Department of Management named after prof. J.S. Zavadsky, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Nadiya REZNIK

Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Management named after prof. Zavadskyi Y.S.,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MANAGING PUBLIC PROCUREMENT APPEALS

Abstract

Introduction. *The main purpose of the public procurement system is determined by the need to ensure efficient use of budget funds in the development of competition, transparency and openness of the procurement process organization.*

The purpose of the research is *to conduct the process analysis of contesting the public procurement procedure by tenderers.*

Results. *The authors argue that evaluating the dispute resolution effectiveness between the complainant and the customer on the basis of the balance of rights, interests, and objectives of the procurement law is, in practice, an extremely difficult issue that must be resolved in each individual case. The specifics of determining the procurement subject by the customer are highlighted in such a way as to preserve the right to choose the product that suits him best and not to buy the cheapest existing product on the market, such as paper according to certain parameters of density and level of linen. But if the customer has already defined in the tender documentation technical and the qualitative characteristics of the procurement subject, he has no right to further deviate from them when selecting the winner. It is proved that the appeal procedure is created specifically to ensure a quick and professional settlement of conflicts between the participant or potential participant of the procurement procedure and the customer regarding the actions of the customer, which violate the right of such participant in the procurement procedure and the conclusion of the contract with the customer. Attention is drawn to the appeal terms of the tender documentation claim being challenged and the possible addition of justification for the need to amend the conditions of the tender documentation with the opportunity to give additional evidence.*

Conclusions. *From the moment of the procurement contract conclusion between the state customer and the successful tenderer, classic private legal relations emerge, and consequently, after the conclusion of the procurement contract for public funds, which is the final stage of the procurement procedures, civil rights and obligations arise between the parties, and consequently civil rights and obligations arise to appeal the procurement procedure.*

Keywords: *public procurement; body of appeal; tender documentation; the subject of the appeal; legislation on public procurement.*

JEL classification: H57

Вступ

У сучасній ринковій економіці виконання головної функції публічних закупівель досягається через створення конкурентного середовища. Також важливими аспектами є запобігання проявам корупції, забезпечення прозорості та ефективного використання коштів.

Головна мета функціонування системи державних закупівель визначається необхідністю забезпечення ефективного використання бюджетних коштів при

розвитку конкуренції, прозорості та відкритості організації процесу закупівель. Слід зазначити, що це лише одне із завдань системи державних закупівель, через рівень вирішення якого може оцінюватися ефективність системи.

Загальнотеоретичними положеннями про публічні закупівлі, їх поняттям і призначенням, як основами здійснення тендерних закупівель в Україні, займалися вітчизняні та зарубіжні дослідники, у працях яких розглядається зазначена проблематика, слід виділити: М. Афанасьєва, У. Бурханова, В. Зубара, Л. Катрошу, В. Колотія, К. Кузнєцова, О. Овсянюк-Берданіну, А. Олефір, Г. Пінькас, Я. Петруненко, В. Смиричинського, І. Смотрицьку, Н. Ткаченко, Л. Фалько, О. Шатковський, О. Юдіцького, С. Яременко та інші.

Проте, питання оскарження тендерної документації, строки на оскарження умов до тендерної документації, права й обов'язки сторін, питання порушень і дискримінації в проекті договору є досить актуальним і вимагає подальшого розвитку.

Формулювання мети статті

Мета статі полягає у проведенні аналізу процесу оскарження процедури публічних закупівель учасниками при здійсненні тендерних закупівель.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вплив публічних закупівель на економіку України полягає в реалізації таких основних функцій як придбання товарів, робіт і послуг для матеріального забезпечення функціонування державних (муніципальних) структур для обслуговування суспільних потреб (оборона, безпека, медицина, освіта, культура, наука, інфраструктура), що утримуються переважно за рахунок державного та місцевого бюджетів; виконання певних політичних завдань, які переважно мають тимчасовий характер, пов'язаний з конкретними політичними умовами та владною конфігурацією, наприклад створення нових робочих місць шляхом закупівлі державою окремих видів товарів (робіт, послуг, будівництво нової атомної станції); підтримка певних категорій суб'єктів господарювання – малого і середнього бізнесу, підприємств, де працюють особи з обмеженими можливостями; заохочення застосування екологічних чинників, інноваційних практик, електронних технологій у процесі закупівель; регулювання економічними методами кон'юнктури, що складається на ринках окремих видів продукції [1, 2].

У цьому випадку держава виходить на ринок як вагомий покупець товарів, робіт і послуг, підвищуючи попит, або здійснює товарну інтервенцію шляхом продажу раніше спеціально закупленої продукції, збільшуючи пропозицію і таким чином відновлює рівновагу попиту й пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції (насамперед, соціально чутливі продукти харчування) [3]. Однак, з моменту укладення договору про закупівлю між державним замовником і переможцем закупівлі виникають класичні приватноправові відносини. Іншими словами, після укладення договору про закупівлю за державні кошти, який є завершальною стадією процедур закупівель, між сторонами виникають цивільні права та обов'язки, а відтак – і можливість оскаржити процедуру закупівлі.

В Законі України «Про публічні закупівлі» вказано, що оскарження процедур закупівлі запроваджено з метою неупередженого й ефективного захисту прав і законних інтересів осіб, пов'язаних із участю у процедурах закупівлі [4]. Процедура оскарження створена спеціально для забезпечення швидкого й професійного врегулювання конфліктів між учасником чи потенційним учасником процедури закупівлі та замовником з приводу діянь замовника, які порушують право на участь у процедурі закупівлі та укладення договору із замовником. Особа, яка потребує захисту прав, повинна бути забезпечена доступними та достатніми засобами правового захисту.

В контексті передбаченої Законом України «Про публічні закупівлі» процедури оскарження ефективний захист права має ґрунтуватися на тому, що захист права особи не може вважатись ефективним, якщо особа не має реальної та дієвої можливості оскаржити поведінку замовника, надати свої обґрунтування на спростування доводів замовника, якими той обґрунтовує правомірність свого рішення, отримати вмотивоване рішення Органу оскарження, якщо таке рішення не може бути виконаним [4]. Зокрема, це зумовлює встановлення в Законі вимог щодо умотивованості рішень, які приймає замовник, достатніх строків для підготовки скарги, обов'язковості рішень Органу оскарження. Сторони повинні мати належні процесуальні права. Вимога щодо ефективності передбачає необхідність Органу оскарження забезпечити суб'єкту оскарження і замовнику відповідну можливість реалізувати право на захист своїх інтересів [4]. Це означає, що Орган оскарження повинен забезпечити умови для реалізації ними права на захист своїх інтересів, наприклад, надати можливість суб'єкту оскарження ознайомитись із доводами, якими замовник обґрунтовує свої дії чи рішення, та надати заперечення щодо них.

Процедура оскарження створена спеціально для забезпечення швидкого й професійного врегулювання конфліктів між учасником чи потенційним учасником процедури закупівлі та замовником з приводу діянь замовника, які порушують право такого учасника на участь у процедурі закупівлі та укладення договору із замовником [1]. При врегулюванні спору Орган оскарження має забезпечувати справедливий, розумний баланс між інтересами суб'єкта оскарження на участь у процедурі закупівлі з метою укладення договору, та інтересами замовника, зокрема, здійснити закупівлю товару, який є для нього оптимальним з точки зору функціональних чи інших потреб. В той же час, закупівля такого товару не повинна порушувати цілі запровадження самої процедури закупівлі, визначені для цієї мети принципі її здійснення, наприклад – недискримінація учасників чи неупередженість оцінки тендерної пропозиції.

Замовник не зобов'язаний визначати предмет закупівлі так, щоб придбати найдешевший існуючий на ринку товар, і має право обрати такий, який його найбільше влаштовує, наприклад папір за певними параметрами щільності та рівнем білизни. Але якщо замовник вже визначив у тендерній документації технічні та якісні характеристики предмету закупівлі, то він не вправі в подальшому відхилитися від них при обранні переможця.

Очевидно, що оцінка ефективності вирішення спору між суб'єктом оскарження та замовником на основі такого балансу прав, інтересів і цілей законодавства про закупівлі на практиці є надзвичайно складним питанням, яке має вирішуватися у кожному окремому випадку.

Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» оскаржити можна: рішення замовника, дії та бездіяльність замовника [4]. Скарга може подаватись тільки після публікації оголошення про проведення торгів. До органу оскарження скарга подається суб'єктом оскарження у формі електронного документа через електронну систему закупівель. Скарги на положення тендерної документації (дії, бездіяльність) можуть подаватись з моменту публікації і не пізніше ніж 4 дні до дати, установленої для подання тендерних пропозицій. Скарги після оцінки пропозицій учасників подаються протягом 10 днів після оприлюднення повідомлення про намір укласти договір. У відкритих торгах з публікацією на англійській мові (євроторги), скарги можуть подаватись також протягом 5 днів після оприлюднення протоколу про розгляд тендерних пропозицій [4].

З метою запобігання невиправданому затягуванню процесу закупівлі, Закон встановлює невідновлювальні строки для подання скарг. Ці строки є декількох видів:

1) скарги на тендерну документацію, рішення, дії або бездіяльність замовника, що відбулись до закінчення строку подання тендерних пропозицій можуть, подаватися з моменту оприлюднення оголошення про проведення торгів і не пізніше ніж за 4 дні до дати подання тендерних пропозицій [4].

При цьому, Закон, з метою стимулювання своєчасного й повного розгляду всіх спірних питань щодо документації конкурсних торгів, передбачає, що після закінчення строку для подання пропозицій торгів скарги можуть подаватися лише щодо змін до тендерної документації (з дотриманням вказаних вище строків), якщо такі були внесені замовником. Тобто, ті положення тендерної документації, які не були оскаржені, після внесення змін до цієї документації вже не можуть бути оскаржені;

2) скарги щодо рішень, дій або бездіяльності замовника після оцінки тендерних пропозицій можуть бути подані протягом 10 днів з дня оприлюднення повідомлення про намір укласти договір, але до дня укладення договору про закупівлю на Веб-порталі закупівель;

3) скарги щодо рішень, дій або бездіяльності замовника після розгляду тендерних пропозицій на відповідність технічним умовам тендерної документації або визначення відповідності учасників кваліфікаційним критеріям можуть бути подані протягом 5 днів з дня оприлюднення протоколу розгляду тендерних пропозицій на Веб-порталі закупівель.

Щоб забезпечити ефективність механізму захисту прав скаржника Закон «Про публічні закупівлі» передбачає, що у разі прийняття скарги до розгляду електронною системою закупівель автоматично призупиняється початок електронного аукціону та не оприлюднюється договір про закупівлю й звіт про результати проведення процедури закупівлі. Закон забороняє замовнику вчиняти будь-які дії та приймати будь-які рішення під час розгляду скарги, окрім дій та рішень, спрямованих на усунення порушень. Закон також прямо забороняє укладення замовником і переможцем процедури закупівлі договору в період розгляду скарги [4].

Також, з метою забезпечення реалізації права на оскарження Закон встановлює 10-денний мораторій на укладення договору після дати оприлюднення на Веб-порталі закупівель повідомлення про намір укласти договір про закупівлю (5 днів у випадку застосування переговорної процедури закупівлі з нагальної потреби та закупівлі окремих видів продукції переважно монопольного характеру) [3].

Оскарження умов тендерної документації має містити такі компоненти, як порушення прав та охоронюваних законом інтересів скаржника, що пов'язані з участю в процедурі закупівлі на предмет рішення, дії чи бездіяльності замовника та як таке, що суперечить законодавству у сфері публічних закупівель і внаслідок чого порушено право чи законні інтереси скаржника [5]. Скаржник обов'язково має повідомити про намір прийняти участь в процедурі закупівлі; зазначити вимоги, які не можете виконати, або які його дискримінують у порівнянні з іншими учасниками; підтвердити його спроможність поставити товари/виконати роботи/надати послуги, що закуповує замовник; обґрунтувати необхідність внесення змін до тендерної документації; запропонувати замовнику рівнозначну альтернативу, яка дозволить останньому досягнути поставленої законної мети; чітко зазначити вимоги, в які скаржник просить внести зміни.

Також варто зазначити, що не можна доповнити після подання скарги вимоги тендерної документації, які оскаржуються. Можна доповнити обґрунтування необхідності внесення змін в умови тендерної документації, які оскаржуються. Можна надавати додаткові докази необхідності внесення змін до умов тендерної документації, які оскаржуються. Додаткові обґрунтування та докази варто завантажувати в систему

ProZorro з метою економії часу та надання завчасної можливості замовнику ознайомитись з ними та підготувати свої заперечення. До помилок, що вчиняють замовники при оскарженні умов закупівлі, можна віднести:

- ❖ пропуск строків на оскарження – після внесення змін до тендерної документації оскаржуються її вимоги, в які зміни не вносились;
- ❖ не зазначається обґрунтування порушених прав саме скажника;
- ❖ не додаються докази існування обставин, на які здійснюється посилення у скарзі;
- ❖ оскаржуються вимоги, які скажник в змозі виконати та які не ставлять його в нерівне становище у порівнянні з іншими учасниками закупівель;
- ❖ в якості обґрунтування внесення змін до тендерної документації зазначається можливість замовника купити кращий товар;
- ❖ оскаржується занижка очікувана вартість закупівлі, що не дозволяє скажнику запропонувати свій, дорожчий, але більш якісний товар;
- ❖ оскаржується не наявність, а відсутність певних вимог в тендерної документації.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, будь-яка політична система є комплексом інститутів та установ, які в сукупності відповідають за організацію суспільства та виконують різноманітні функції управління.

Процедура оскарження створена спеціально для забезпечення швидкого й професійного врегулювання конфліктів між учасником чи потенційним учасником процедури закупівлі та замовником з приводу діянь замовника, які порушують право такого учасника на участь у процедурі закупівлі та укладення договору із замовником. Оцінка ефективності вирішення спору між суб'єктом оскарження та замовником на основі такого балансу прав, інтересів і цілей законодавства про закупівлі на практиці є надзвичайно складним питанням, яке має вирішуватися у кожному окремому випадку.

Попри обмеженість наявних ресурсів і відсутність єдиної політичної волі з 2015 р. українське суспільство домоглося значних зрушень на шляху до розвитку демократичних, відкритих процесів у суспільстві. Тож можна стверджувати: перехід на принципово нову систему публічних закупівель і використання сучасних технологій з метою запобігання корупційним ризикам є невідворотнім.

Список літератури

1. Акімова Л.М. Практика електронних державних закупівель у країнах ЄС. *Новітні інформаційно-комунікаційні технології в модернізації публічного управління: зарубіжний і вітчизняний досвід*: матеріали V науково практичного семінару, 20 березня – 20 квітня 2017 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Дрешпака В. М. ДРІДУ НАДУ при Президентові України. Дніпропетровськ, 2017. URL: http://www.dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/itis%20seminar%202017/pdf/akimova-3.pdf
2. Гальчинський Л.Ю., Гаврилова А.Г. Оцінка функціонування електронної системи «Prozorro» як інструмента державних закупівель. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/102574/97652>
3. Закон України «Про запобігання корупції». № 1700-VII від 14.10.2014. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/1700-18>
4. Закон України «Про публічні закупівлі». № 922-VIII від 25.12.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>

-
5. Міняйло О. І. Розвиток ринку державних закупівель України за умов глобалізації: Формування ринкової економіки / Спец. вип.: *Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні* : матеріали наук. конф., 14–15 квіт. 2010 р. / редкол.: І. Й. Малий (голова) та ін. Київ: КНЕУ. С. 385–389.
 6. Ткаченко Н. Б. Управління державними закупівлями : монографія. Київ : Книга, 2007. 296 с
 7. Центр протидії корупції: аналітичний звіт «Публічні закупівлі: час трансформацій». URL: https://antac.org.ua/wpcontent/uploads/2016/12/5_Kontrolery.pdf/
 8. Слободяник, А. М. Принципи електронізації публічних. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 3. С. 273-281.

References

1. Akimova, L.M. (2017). *Praktyka elektronnykh derzhavnykh zakupivel' u krainakh YeS. Novitni informatsijno-komunikatsijni tekhnologii v modernizatsii publichnoho upravlinnia: zarubizhnyj i vitchyznianyj dosvid*. [The practice of electronic public procurement in EU countries. The latest information and communication technologies in the modernization of public administration: foreign and domestic experience]. Materials of the V scientific-practical seminar, March 20 - April 20, 2017, Dnipropetrovsk / for the total. ed. Dreshpak VM DRID NADU under the President of Ukraine. Dnepropetrovsk. Available at: http://www.dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/itis%20seminar%202017/pdf/akimova-3.pdf
2. Galchinsky, L.Y, Gavrilova, A.G. *Otsinka funktsionuvannia elektronnoi systemy «Prozorro» iak instrumenta derzhavnykh zakupivel'*. [Evaluation of the functioning of the electronic system «Prozorro» as a tool of public procurement]. Available at: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/102574/97652>
3. Закон України «Pro zapobihannia koruptsii». № 1700-VII dated 14.10.2014. [«On the prevention of corruption»]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/1700-18>
4. Закон України «Pro publichni zakupivli». № 922-VIII dated 25.12.2015. [«Public Procurement»]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
5. Minaylo, O. I. (2010). *Rozvytok rynku derzhavnykh zakupivel' Ukrainy za umov hlobalizatsii: Formuvannia rynkovoї ekonomiky*. [Development of the Public Procurement Market of Ukraine in the Conditions of Globalization: Forming a Market Economy]. *Derzhavne antykrizove upravlinnia natsional'noiu ekonomikoiu: svitovyy dosvid ta problemy v Ukraini*. pp. 385-389. Available at: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/3257/1/Minyilo.pdf>
6. Tkachenko, N. B. (2007). *Upravlinnia derzhavnymy zakupivliamy*. [Public Procurement Management]. Knyha. Kiev. Ukraine.
7. Tsentr protydii koruptsii: analitychnyj zvit «Publichni zakupivli» : chas transformatsij. [Anti-Corruption Center: Analytical Report «Public Procurement» : Time for Transformation]. Available at: https://antac.org.ua/wpcontent/uploads/2016/12/5_Kontrolery.pdf/
8. Slobodanyk, A. (2019). Principles of electronicization of public procurement. *Ukrainian Journal of Applied Economics*. № 3. pp. 273-281.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2019 р.

Михайло Юрійович КОБЧЕНКО

аспірант кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Кобченко, М. Ю. Концептуальні засади організації ефективного землекористування аграрних підприємств [Текст] / Михайло Юрійович Кобченко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 86–93. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Мета. Важливим завданням управління є дослідження концептуальних основ сучасної проблематики забезпечення ефективності землекористування, які формує певна обмеженість в оцінці результатів господарського ресурсокористування, що актуалізує тему дослідження.

Метою статті є дослідження концептуальних засад організації ефективного землекористування аграрних підприємств.

Методи дослідження. Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу, економіко-математичного.

Результати дослідження. Доведено, що ефективність сільськогосподарського землекористування у виробництві агропродукції обмежується майновою та інвестиційною здатністю суб'єктів господарювання. Програмування ефективності сільськогосподарського землекористування полягає в розробці концепції оптимізації структури господарської активності. Представлена концептуальна модель вибору режиму інтенсивності землекористування з оптимальною агроекологічною інвестиційною активністю та розгорнута в часі господарська активність по виробництву рослинницької продукції на кожній одиниці земельних ресурсів і відповідна агроекологічна інвестиційна активність.

Висновки. Господарська діяльність повинна оцінюватися на основі показника, обраного з позицій основного критерію. В результаті вирішення економіко-математичної задачі на стратегічному рівні сільськогосподарське підприємство отримує укрупнені завдання на виробництво певних видів кінцевої продукції у необхідних обсягах і відповідні виробничі ресурси. При цьому обсяги кінцевої продукції та матеріальних ресурсів галузі виступатимуть як обмеження галузевої економіко-математичної задачі.

Практичне значення. Встановлений головний критерій оптимальності землекористування, що дозволяє орієнтуватися на стратегію максимізації ефектів сталого розвитку, виходячи з інтересів всіх учасників агропромислового виробництва. Головним принципом оптимального розвитку є забезпечення максимального ефекту при раціональному використанні обмежених ресурсів.

Ключові слова: управління, концептуальні засади, організація, ефективність, землекористування, аграрні підприємства.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF EFFECTIVE LAND USING ORGANIZATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract

Introduction. The important task of management is research of conceptual bases of modern range of problems of land using efficiency providing that is formed by certain limit nature in the result estimation of economic resource using that make the theme of research actual.

The article purpose is research of conceptual principles of effective land using organization of agricultural enterprises.

Methods of research. The solution of the tasks put in the article is carried out by means of such scientific and special research methods as: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach, economic and mathematics.

Results. It is proved that the efficiency of land using in agricultural production is limited by the property and investment capacity of economic entities. Programming the effectiveness of agricultural land using is to develop the concept of optimizing the economic activity structure. The conceptual model of the mode choice of land using intensity with the optimum agro-ecological investment activity is presented, and the economic activity for the crop production on each unit of land resources and the corresponding agro-ecological investment activity are launched in time.

Conclusions. An economic activity must be estimated on the basis of index, select from basic criterion positions. As a result of solving the economic-mathematical problem at the strategic level, the agricultural enterprise will receive large-scale tasks for the production of certain types of finished goods in the required volumes and the corresponding production resources. In this case, the volume of final production and material resources of the industry will act as a limitation of the sectoral economic and mathematical problem.

Practical importance. The main criterion for land using optimization has been established, which allows us to focus on the strategy of maximizing the sustainable development effects, based on the interests of all participants in agro-industrial production. The main principle of optimum development is to ensure maximum effect when using scarce resources.

Keywords: management, conceptual principles, organization, efficiency, land using, agricultural enterprises.

JEL classification: C21; O13; Q15

Вступ

Оснoву сучасної проблематики забезпечення ефективності землекористування становить певна обмеженість в оцінці результатів господарського ресурсокористування. Використання виключно ринкового підходу до оцінки господарських результатів, при якому цінність мають лише продукти, забезпечені платоспроможним споживчим попитом, формує обставини об'єктивної та суб'єктивної недооцінки результатів діяльності, що актуалізує тему дослідження.

Об'єктивні причини недооцінки криються у відсутності необхідних знань і технологій для ідентифікації певних якостей та властивостей, які можуть представляти споживчу цінність як продукту, так і самого ресурсу. Наприклад, активний розвиток біопаливних технологій при загрозі дефіциту паливних ресурсів на світовому ринку формує умови для збільшення споживчої цінності фуражної сільгоспсировини за рахунок збереження фуражної спеціалізації у рамках технологічного процесу отримання екологічного палива. Таким чином, ефективність землекористування у виробництві

агропродукції обмежується маркетинговими можливостями та знаннями суб'єктів господарювання.

Суб'єктивні причини недооцінки результативності сільськогосподарського землекористування викликані зневагою зобов'язаннями соціальної та екологічної відповідальності. Обмеженість лише економічним підходом формує умови, коли ряд заходів соціальної та екологічної спрямованості не знаходить належного обґрунтування в господарському механізмі підприємства. Наприклад, у більшості дрібних фермерських господарств при відсутності галузі тваринництва як всередині підприємства, так і в межах його локалізації отримана солома сприймається не як побічний продукт, а як відходи виробництва з необхідністю їх утилізації. Аналогічне відбувається і по відношенню до земельних ресурсів: родючість ґрунту сприймається як природний стан, що розвивається сам по собі та не потребує ніяких вкладень, а в умовах орендних відносин подібне сприйняття тільки посилюється.

Таким чином, ефективність сільськогосподарського землекористування у виробництві агропродукції обмежується майновою та інвестиційною здатністю суб'єктів господарювання. Отже, програмування ефективності сільськогосподарського землекористування полягає в розробці концепції оптимізації структури господарської активності.

Окремі питання ефективного землекористування аграрних підприємств представлені в працях таких дослідників як Андрущенко В., Шашула Л., Денисенко І., Сундук А., Степаненко А., Солов'яненко Н., Сакаль О., Паленичак О., Заяць В., Бужин О. Але фундаментальні засади організації ефективного землекористування аграрних підприємств вимагають подальшої розробки та вдосконалення, що і обумовлює цілі та завдання дослідження.

Мета дослідження

Формулювання цілі статті – дослідити концептуальні засади організації ефективного землекористування аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Беручи до уваги той факт, що господарська діяльність сільськогосподарських підприємств включає інвестиційну та виробничу активність, закономірним буде встановити, які оптимальні межі інвестиційної та виробничої активності – тобто в якому випадку інвестиційні цілі мають вищий пріоритет перед виробничими та навпаки. Очевидно, що складність даної проблеми визначається відсутністю єдиного критерію оцінювання. Слідуючи пріоритету розвитку виробничих можливостей необхідно керуватися заходами максимізації виходу продукції з одиниці залучених ресурсів, тобто збільшення інтенсивності ресурсокористування. Однак, така стратегія призводить до виснаження виробничих ресурсів, особливо земельних, що знижує ефективність вкладених в основні фонди коштів. І, як наслідок, знижує інвестиційну привабливість агробізнесу. Адміністративні обмеження й законодавче нормування ресурсокористування не вирішують проблеми, як свідчить поточна практика.

Отже, критерій максимізації поточної прибутковості агробізнесу та критерій максимізації інвестиційної ефективності відносяться до протилежно спрямованих цілей системи. Вирішення цього конфлікту практично неможливе, тому що обидва такі критерії пов'язані через інтенсивність землекористування. Більше того, ефективний розвиток інвестиційної активності не обмежується одним кроком. Це означає, що на якомусь етапі можна максимізувати прибутковість агробізнесу з метою забезпечення споживання, знижуючи інвестиційну активність, а на якомусь кроці, навпаки, доцільно розвивати інвестиційну активність, здійснюючи реінвестування отриманих результатів господар-

ської діяльності для підтримки ресурсного потенціалу. Тобто даний процес регулювання господарської активності повинен протікати на досить тривалому часовому інтервалі, що включає, щонайменше, тривалість одного виробничого циклу агробізнесу.

Таким чином, сформулюємо основну задачу, яка стоїть перед менеджментом сільськогосподарського підприємства і пов'язана з визначенням ефективного регулювання інтенсивності сільськогосподарського землекористування при заданій системі виробництва та ресурсному забезпеченні. Виникає завдання скласти перспективний план використання виробничих технологій вирощування культур, які забезпечують регулювання режиму землекористування в допустимих межах. При цьому кожна сівозміна, як одиниця виробничого циклу рослинницької моделі агробізнесу, розглядається як певний інвестиційний проект, що приносить прибуток за рахунок ефективного використання земельних ресурсів. Складання плану переслідує забезпечення головної мети діяльності господарюючих суб'єктів – максимізацію прибутку інвестиційного проекту в межах заданого періоду планування.

Головними джерелами збільшення прибутковості проекту є як результати інтенсифікації виробничих технологій, так і збільшення врожайності у зв'язку з отриманням віддачі від реінвестованих результатів господарської діяльності.

З метою забезпечення оптимального рівня інвестиційної активності стан земельних ресурсів протягом періоду планування має бути задовільним, а до кінця періоду проекту не повинен погіршитися щодо базового стану. Отже, і початковий, і кінцевий рівень якості земельних ресурсів повинні знаходитися в екологічно прийнятних межах. Беручи до уваги можливість ситуацій, коли земельні угіддя як об'єкт внутрішнього інвестування взяті в оренду з початковим станом, що не відповідає допустимому рівню, тоді, поряд з максимізацією прибутку ставиться мета активізувати інвестиційну активність з метою поліпшення якості земельних ресурсів на кінцевому інтервалі планування. Таким чином, цільовий характер внутрішніх інвестиційних процесів, пов'язаних з підтриманням потенціалу земельних ресурсів при максимізації прибутковості агробізнесу, визначає їхню агроекологічну спрямованість (функціональність). На рис. 1 представлена концептуальна модель вибору режиму інтенсивності землекористування з оптимальною агроекологічною інвестиційною активністю.

В заданому просторі планування весь період розбивається на часові інтервали, що відповідають тривалості заданого виробничого циклу (для рослинницьких моделей агробізнесу один рік). Кожному циклу відповідає k -вимірний простір можливих станів потенціалу земельних ресурсів, як результат застосування заданого режиму інтенсивності землекористування. Використовуючи виробничі функції та знаючи параметри стану потенціалу земельних ресурсів, можна розрахувати врожайність сільськогосподарської культури на кожному кроці планування і, при наявності прогнозу ціни на сільськогосподарську продукцію в даному році, визначити виручку від реалізації. Відповідно різниця планованої виручки та прийнятої виробничої технології відповідного режиму інтенсивності землекористування являє собою прогнозований рівень прибутку на заданому кроці планування.

Виробничі технології на рис. 1 подано у вигляді стрілок і відображають поточний режим землекористування, який впливає на стан потенціалу земельних ресурсів у поточному періоді та переводить в інший (або такий самий) стан на наступний період. Кожна виробнича технологія характеризується відповідною сумою матеріальних витрат (витрати на посівний матеріал, на мінеральні добрива, засоби захисту рослин, оплату праці тощо), які складають виробничі витрати прийнятого режиму землекористування. Рішення про вибір режиму землекористування приймаються послідовно для кожного виробничого циклу. Завдання дослідження полягає у

визначенні режиму землекористування, обмежуючи або збільшуючи інтенсивність виробничих технологій, який забезпечує максимізацію прибутку за весь горизонт планування при заданих характеристиках потенціалу земельних ресурсів.

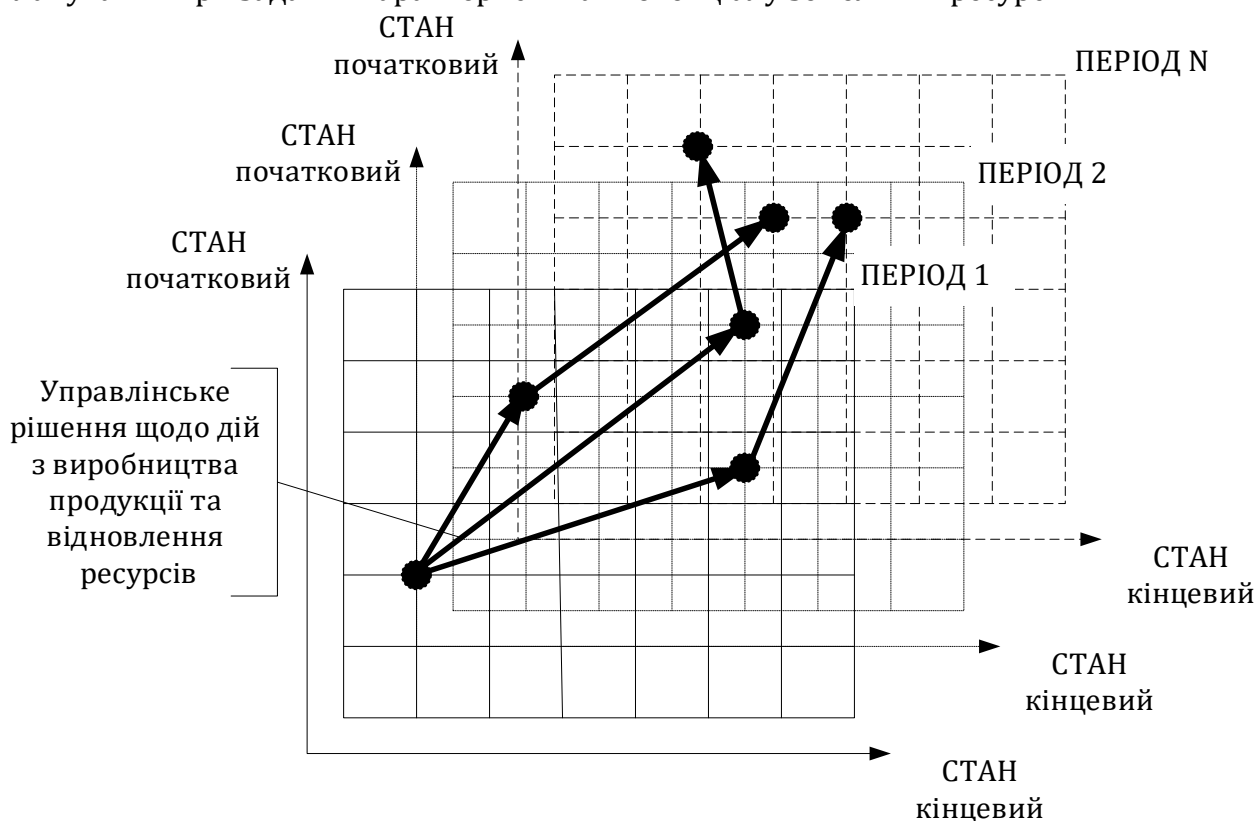

Рис. 1. Концептуальна модель вибору режиму інтенсивності землекористування з оптимальною агроекологічною інвестиційною активністю

Таким чином, формується мережа управління потенціалом земельних ресурсів, що створює окремі плани дій. Кожен план характеризується набором або послідовністю виробничих технологій. Їх кількість дорівнює кількості періодів ротаційного циклу. Кожен план характеризується показниками початкового потенціалу земельних ресурсів, показниками кінцевого стану потенціалу земельних ресурсів, показником прибутку як суми прибутків за кожним кроком ротаційного циклу. З безлічі планів слід вибрати той, при якому забезпечується максимальний загальний прибуток.

Отже, господарська діяльність сільськогосподарських підприємств, зайнятих рослинництвом, виконує дві основні функції: виробничу – отримання необхідного для забезпечення беззбитковості обсягу сільськогосподарської продукції; інвестиційну – вкладання у підтримання стабільного рівня продуктивного потенціалу земельних ресурсів. Виходячи з цього можна визначити прийнятний режим землекористування та режим землекористування з допустимою виробничою інтенсивністю (або оптимальною ресурсною інвестиційною активністю).

Реінвестування основної продукції здійснюється шляхом свідомого зниження (але не менше планових показників) продуктивності сільськогосподарських культур з метою збереження органічного й мінерального складу ґрунту, необхідного для підтримання природних механізмів самовідновлення земельних ресурсів. Регулювання рівня фактичної та потенційної продуктивності створює умови оптимізації господарського споживання обмежених елементів земельних ресурсів.

Реінвестування побічної продукції, яка не має в заданих умовах споживчої цінності, забезпечується організацією технологічних процесів інтеграції необхідних

елементів цієї продукції в процесі природного відновлення земельних ресурсів. На даний момент до процесу реінвестування побічної продукції можна віднести всім відому практику використання соломи та пожнивних решток інших культур як мульчуючого матеріалу, яка в умовах розвитку технологій мінімального обробітку ґрунту отримала широке поширення.

Схематично розгорнута в часі господарська активність по виробництву рослинницької продукції на кожній одиниці (ділянка, поле тощо) земельних ресурсів та відповідна агроекологічна інвестиційна активність представлені на рис. 2, з якого можна судити, що ефект від активності в агроекологічному інвестуванні сільськогосподарського підприємства може проявлятися в поточному виробничому циклі як за рахунок мінімізації коштів від зниження інтенсивності технологій землеробства, так і за рахунок органічної речовини від регульованих технологічних втрат основної продукції.

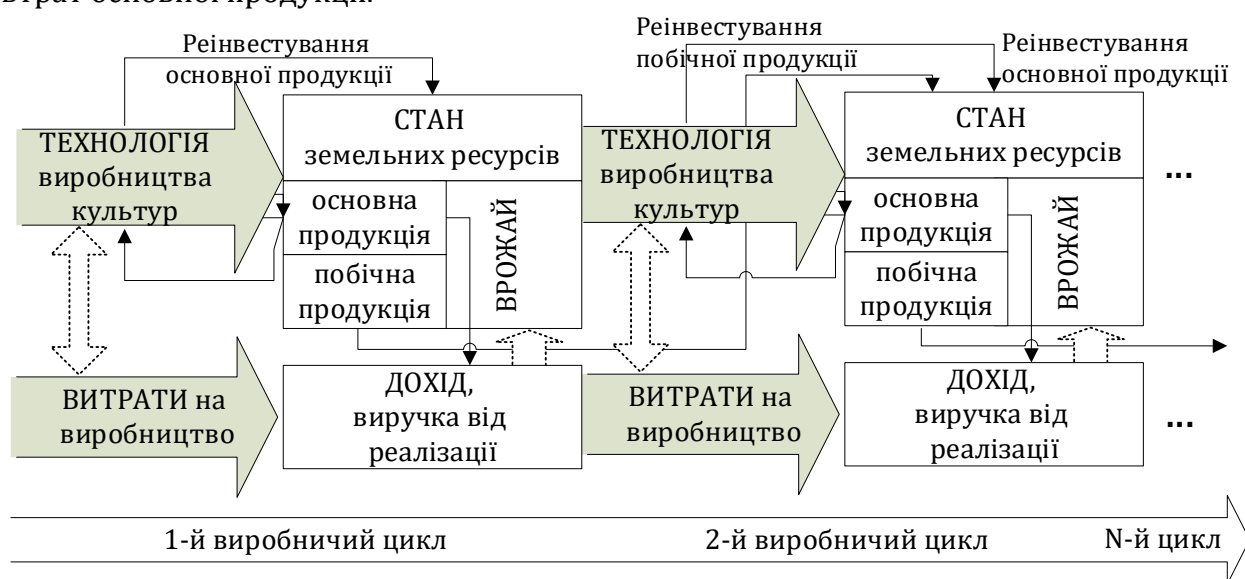

Рис. 2. Господарська активність по виробництву рослинницької продукції

Наприклад, обмеження врожаю лише наявним технічним парком зернозбиральної техніки при значному для дотримання оптимальних строків збирання потребує переналадження молотильного устаткування й збільшення скидання зерна. Логістичні переваги в даному випадку є додатковим ефектом реінвестування основної продукції в поліпшення стану земельних ресурсів.

Ефект від активності в агроекологічному інвестуванні аграрного підприємства через реінвестування побічної продукції проявляється в подальшому виробничому циклі через біологічні особливості утворення органічної речовини, що складає основу природної родючості ґрунтів. Отже, дослідження процесу по моделі в кожному випадку може здійснюватися при однозначно сформульованому критерії оптимізації. Щоб дослідити вплив супутніх цілей на розвиток процесу, необхідно змінювати критерії оптимізації, вводячи поперемінно супутні цілі, причому в цьому випадку основна мета виступає в моделі як обмеження. Слід зазначити, що в даний час з'явилися економіко-математичні роботи, які дозволяють розглядати не тільки монокритеріальні, але і полікритеріальні економіко-математичні завдання.

Важливим питанням є встановлення порівнянності критеріїв оптимізації на різних рівнях управління. Від правильного вирішення проблеми відповідності локальних і регіональних оптимумів багато в чому залежатиме успішність розвитку всієї економіки.

Для кожного рівня управління обираються свої критерії оптимальності, які не повинні суперечити загальній меті національної економіки та повинні бути пов'язані між собою, утворюючи ієрархію взаємно погоджених критеріїв.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Господарська діяльність повинна оцінюватися на основі показника, обраного з позицій основного критерію. Лише при такому підході можуть бути створені необхідні передумови для ефективної реалізації принципу оптимального управління, економічним змістом якого є раціональне поєднання централізованого планування з оперативно-господарською самостійністю та ініціативою нижчих ланок управління.

В результаті вирішення економіко-математичної задачі на стратегічному рівні сільськогосподарське підприємство отримає укрупнені завдання на виробництво певних видів кінцевої продукції у необхідних обсягах і відповідні виробничі ресурси. При цьому обсяги кінцевої продукції та матеріальних ресурсів галузі виступатимуть як обмеження галузевої економіко-математичної задачі. Після цього максимізується той головний критерій оптимальності, який встановлений, виходячи з інтересів всіх учасників агропромислового виробництва. Їм може бути на першому етапі максимізація прибутковості з метою забезпечення потрібної віддачі інвестованих коштів, на другому – максимізація необхідних витрат для розвитку ресурсного потенціалу для виробництва продукції, або максимізація виробництва продукції при обмежених виробничих ресурсах. При цьому на кожному рівні управління повинні прийматися рішення, чітко визначені загальним алгоритмом багатоступінчастої оптимізації. Головним принципом оптимального розвитку сільського господарства є забезпечення максимального ефекту при раціональному використанні обмежених ресурсів.

Список літератури

1. Бужин О. О. Інноваційні підходи формування показників економічної оцінки збереження ґрунтів при виробництві сільськогосподарських культур. Інноваційна складова сучасної економічної динаміки: колективна монографія за ред. В. Ф. Беседін, А. С. Музиченко. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. С. 296-302.
2. Державна служба статистики України (офіційний сайт). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Заяць В. М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2011. 166 с.
4. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України. Мінагрополітики, Центрдержродючість, НААНУ, ННЦ ІГА імені О. Н. Соколовського, НУБіП. 2010. URL: http://www.iogu.gov.ua/wp-content/uploads/2013/07/stan_gruntiv.pdf.
5. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 2. С. 32–38.
6. Сакаль О. Еколого-економічна ефективність землекористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 1–2 (20–21). С. 58–61.
7. Сільське господарство України за 2018 рік: Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 235 с.
8. Солов'яненко Н. Сучасний стан та охорона ґрунтових ресурсів. *Землевпорядний вісник*. 2012. № 5. С. 23-27.
9. Степаненко А. Інтеграція економічної та екологічної політики в контексті екологічної безпеки. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 3–4 (22–23). С. 49–55.

-
10. Сундук А., Шашула Л. Регіональний аспект фінансово-економічного регулювання землекористування в Україні. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 1–2 (20–21). С. 62–66.
 11. Шашула Л., Денисенко І. Публічно-приватне партнерство у сфері землекористування: форми забезпечення та характеристики. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2019. № 5 (24). С. 96–104.

References

1. Buzhin, O. O. (2013). Innovatsiini pidkhody formuvannya pokaznykiv ekonomichnoi otsinky zberezhennia gruntiv pry vyrobnytstvi silskohospodarskykh kultur *Innovatsiina skladova suchasnoi ekonomichnoi dynamiky*. [An innovative component of modern economic dynamics]. In Besedin, V. F., Muzychenko, A. S. (ed.). FOP Zhovtyi O. O. Uman. Ukraine.
2. State Statistics Service of Ukraine (official site). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Zayat, V. M. (2011). *Rozvytok rynku silskohospodarskykh zemel*. [Development of the agricultural land market]. NNCz «In-t agrar. ekonomiky». Kiev. Ukraine.
4. National report on soil fertility of Ukraine (2010). Ministry of Agrarian Policy, Center for Fertility, NAAS, ON Sokolovsky Scientific Research Center, NULES. URL: http://www.ioгу.gov.ua/wp-content/uploads/2013/07/stan_gruntiv.pdf.
5. Palenichak, O. V. (2012). «Rational land use in the conditions of balanced development of agroindustrial production». *Економіка АПК*, Issue 2, pp. 32–38.
6. Sakal, O. (2018). «Ecological and economic efficiency of land use in conditions of deepening of institutional transformations». *Економіка природокористування і сталый розвиток*. Issue 1–2 (20–21), pp. 58–61.
7. Agriculture of Ukraine for 2018: Statistical compilation. (2019). State Statistics Service of Ukraine. Kyiv. Ukraine.
8. Solovyanenko, N. (2012). «The current state and protection of soil resources». *Zemlevporiadnyi visnyk*. Issue 5, pp. 23–27.
9. Stepanenko, A. (2018). «Integration of economic and environmental policy in the context of environmental security». *Економіка природокористування і сталый розвиток*. Issue 3–4 (22–23), pp. 49–55.
10. Sunduk, A., Shashula, L. (2018). «Regional aspect of financial and economic regulation of land use in Ukraine». *Економіка природокористування і сталый розвиток*. Issue 1–2 (20–21), pp. 62–66.
11. Shashula, L., Denysenko, I. (2019). «Public-private partnership in land use: forms of provision and characteristics». *Економіка природокористування і сталый розвиток*. Issue 5 (24), pp. 96–104.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2019 р.

Олег Миколайович ТЯГНИРЯДНО

аспірант кафедри менеджменту ім. проф. Й. С. Завадського
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0001-8374-3448

E-mail: toleg.work@gmail.com

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ ВІТЧИЗНЯНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ІНСТРУМЕНТАМИ БІРЖОВОГО РИНКУ

Тягнирядно, О. М. Ризик-менеджмент вітчизняних товаровиробників інструментами біржового ринку [Текст] / Олег Миколайович Тягнирядно // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 94–101. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Однією з особливостей функціонування українського аграрного ринку є зростання невизначеностей, вплив яких суттєво підвищився внаслідок глобалізаційних процесів. Постійна зміна зовнішніх і внутрішніх чинників спричиняє виникнення ризиків, які стають основною проблемою управління, оскільки саме вони визначають напрями та ефективність виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції. Тому виникає необхідність у застосуванні прогресивних методів та інструментів управління ризиками, ефективними та дієвими за нинішніх умов. Використовують деривативи (похідні фінансові інструменти) для того, щоб хеджувати свої ризики та обмежувати рівень невизначеності з приводу майбутніх цін на активи.

Метою статті є наукове обґрунтування теоретичних положень і методичних підходів, розроблення альтернативних стратегій управління ризиками через біржові інструменти, а саме похідні фінансові інструменти – опціони.

Результати. Обґрунтовано важливість формування теоретичних основ суті ризиків, з якими можуть стикатися вітчизняні товаровиробники. Роз'яснено шляхи виникнення невизначеностей, етапи їх трансформації. Систематизовано теоретичний підхід до управління ризиками шляхом використання ф'ючерсних контрактів. Здійснено оцінку історичних етапів розвитку використання похідних біржових інструментів. Запропоновано новий підхід в управлінні ризиками шляхом використання опціонної стратегії Collar.

Висновки. В розвинених країнах будь-яка господарська діяльність немислима без ризиків, тому будь-який виробник прагне застрахувати свій ризик, в тому числі, і за допомогою строкового ринку. Сам же строковий ринок, на якому функціонує той чи інший дериватив, дозволяє перерозподілити ризики між учасниками ринку. Перевагою деривативів є фінансове плече, яке дозволяє учасникам оперувати великими обсягами коштів для управління ризиками, в тому числі хеджування власної продукції.

Ключові слова: ризик, управління ризиками, ризик-менеджмент, хеджування, опціони, ф'ючерси, деривативи, похідні фінансові інструменти.

**RISK MANAGEMENT OF DOMESTIC COMMODITY PRODUCERS USING STOCK MARKET
INSTRUMENTS**

Abstract

Introduction. *One of the peculiarities of Ukrainian agrarian market functioning is the growth of uncertainties, whose impact has increased significantly as a result of globalization processes. The constant change of external and internal factors causes risks, which become the main problem of management, as they determine the directions and production efficiency and agricultural products sale. Therefore, there is a need to apply progressive risk management methods and tools that are effective and efficient under current conditions. Companies use derivatives (traded derivatives) to turn their cases around and limit uncertainty about future businesses for revitalization. Therefore, derivatives are actually invested in some economies and make their effectiveness for a higher level of valuable assets in the course of exchange trading.*

The purpose of the article is *to substantiate scientifically theoretical positions and methodological approaches, to develop alternative risk management strategies through stock exchange instruments, namely types of derivatives - options.*

Results. *The importance of theoretical bases formation of the risk essence is substantiated that can be faced by domestic producers. The ways of uncertainties occurrence, stages of their transformation are explained. The theoretical approach to risk management through the use of futures contracts is systematized. The historical stages of using derivatives development have been evaluated. The new approach to risk management is proposed through the use of the optional Collar strategy.*

Conclusions. *Any business activity is unthinkable without risks in developed countries, so any manufacturer seeks to ensure its risk, including through a fixed market. The terminal market allows for redistribution of risks among market participants, on which a particular derivative operates. The advantage of derivatives is the leverage that allows participants to operate large amounts of risk management funds, including hedging their own products.*

Keywords: *risk, risk management, risk management, hedges, options, futures, derivatives, derivatives.*

JEL classification: F65; G11; G15

Вступ

Світовий досвід показує, що використання біржових інструментів, а особливо похідних фінансових інструментів сприяє розвитку фінансових організацій, товаровиробників. Також дані інструменти дозволяють зменшувати цінові ризики, наприклад, за допомогою опціонів можливе проведення біржових угод з мінімальним ризиком. Світові сільськогосподарські виробники все частіше використовують деривативи (похідні фінансові інструменти) для того, щоб хеджувати свої ризики та обмежувати рівень невизначеності з приводу майбутніх цін на активи. Тому біржові інструменти вносять значний вклад в розвиток економіки та збільшують її ефективність за рахунок управління ризиками учасників ринку й більш точного визначення ціни активу в ході біржових торгів. В дослідженні надана інформація про використання біржових інструментів, а саме ф'ючерсів та опціонів, яка стане у пригоді як сільськогосподарським виробникам, так і дослідникам способів управління ризиками.

Оскільки використання біржових інструментів для управління ризиками практикується на заході, то методологічні та теоретичні основи управління ризиками біржовими інструментами відображені у наукових працях Дж. М. Томсета, Дж. Халла, Н. Талеба. Вагомий внесок у розв'язання проблем використання біржових інструментів для управління ризиками зробили також вітчизняні вчені: М. Солодкий, О. Сохацька та інші.

Проте, незважаючи на значні наукові досягнення у сфері управління ризиками та хеджування, однаково залишається велика кількість питань, які потребують подальшого дослідження.

Мета дослідження

Метою статті є наукове обґрунтування методичних підходів і висвітлення практичних рекомендацій щодо використання класичних й альтернативних стратегій управління ризиками сільськогосподарських товаровиробників інструментами біржового ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Українські сільськогосподарські товаровиробники дуже тісно інтегровані в світову торгівельну мережу. Даний факт має як позитивні сторони – розширення кола потенційних споживачів, так і негативні – зростання ризиків. Саме збільшення ризиків через зростання глобалізаційних процесів є однією з ключових загроз для вітчизняних товаровиробників в їхній діяльності. На нашу думку, варто розкрити суть ризику, а саме невизначеності ринкових умов для того, щоб якісно управляти ним, використовуючи найбільш ефективні інструменти. Ми це зробимо на основі досліджень знаменитого вченого, експерта з управління ризиками та філософа – Насіма Талеба [1].

Волатильність і невизначеність ростуть у всіх країнах, галузях і ринках, так само як і в більшості аспектів життя людства. З кожним роком цей процес продовжує прискорюватись. Причина в зростанні епістемічної невизначеності та емерджентності внаслідок техно-соціального ускладнення світу. Якщо спростити це твердження – у світі, який стрімко ускладнюється та прискорюється, важливість прогнозів зростає, а точність – падає.

Основним джерелом протиріч і плутанини навколо прогнозів цін на товари на світовому ринку є те, що вони є ймовірними. Практично це означає, що вони не пророкують факт підвищення або зниження, а повідомляють про ймовірність того чи іншого результату. Що ще більш ускладнює проблему – ці прогнози повідомляються задовго до події у вигляді точкових оцінок (іноді з якої мається на увазі помилкою моделі). Однак використовувані моделі зовсім не є копією реального світу. І що ще гірше – ніхто на світі не може визначити задовго до події наскільки велика помилка моделювання.

Суть тут в такому – будь-які передбачення мають два типи невизначеності: алеаторну й епістемічну.

Алеаторна невизначеність пов'язана з фундаментальними властивостями системи, а саме – з випадковим характером досліджуваних процесів (наприклад, імовірністю випадання шістки на гральній кістці).

Епістемічна невизначеність пов'язана з невизначеністю системи, а саме з відсутністю достатніх знань про процеси, й заміною знань деякими неточними моделями.

Іншими словами – алеаторна невизначеність відноситься до результатів гри. А епістемічна, або епістемологічна невизначеність, яка відноситься і до того, в яку гру ми граємо, і яким буде її результат.

Торгівля сільськогосподарськими товарами має високу епістемічну невизначеність, коли потрібно вгадувати і гру, і її результат. Вгадати ж гру часто просто

неможливо – вона відбувається часто на фоні димової завіси помилкових або відволікаючих новин на товарних ринках.

Але найгірше, що учасники ринкових відносин щосили намагаються зламати гру, якщо не підмінюючи правила, то, як мінімум, трактуючи їх у свою користь. З цією метою гравці ініціюють сторонні дії третіх осіб (які не є учасниками гри), здатних вплинути на хід гри. Наприклад, в прогнозах світових аналітиків просто був відсутній варіант, що США й Китай будуть залучені в торгову війну. І це викликало сплеск змін прогнозу, звичайно ж, вплинувши і на ціни більшості сільськогосподарських товарів.

Залишається відповісти на питання – звідки походить епістемологічна невизначеність. Вона походить від такого явища як емерджентність [2].

Емерджентним називають якісний стрибок в ускладненні системи, коли у неї з'являються якості (властивості), які відсутні у її елементів, і виникають виключно завдяки об'єднанню цих елементів в єдину, цілісну систему.

Елементами таких систем можуть бути що завгодно: від молекул речовини до автомобілів і живих людей. Одним з відомих дослідників цього явища є Джон Ремі. В одній зі своїх праць він пояснює принцип емерджентності таким чином: «Ви можете провести ціле життя, вивчаючи окрему молекулу води, але ніколи не зможете визначити властивості льоду. Спостерігайте за одиноким мурахою під мікроскопом стільки захочете, але ви не можете передбачити, що тисячі таких мурах можуть раптом спільно побудувати міст зі своїх тіл, щоб подолати прірву. Вивчіть птахів в зграях або косяки риб, але ви не знайдете там нікого, хто б керував дивно злагодженими рухами всіх інших». Емерджентність присутня всюди: в біологічних, громадських, ринкових та інших типах систем.

Для вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників використання біржових інструментів, а особливо похідних біржових інструментів для управління ризиками вважається досить екзотичною й новою практикою. Зараз спробуємо розвіяти цей стереотип. Спершу роз'яснимо, що саме ми розуміємо під терміном – дериватив (похідний фінансовий інструмент).

Похідні інструменти – це інструменти, вартість яких є похідною від вартості та характеристик базового активу (цінних паперів, товарних активів). Основними видами деривативів є форвардні, ф'ючерсні контракти, опціони і свопи.

Головною функцією деривативів з моменту їх появи вважалося розподіл між учасниками угоди ризиків, пов'язаних зі зміною цін, курсів, процентних ставок. Бурхливе зростання обсягів строкових ринків, що почався в США в першій половині 1980-х рр., а в Європі і Японії – в другій, супроводжувався появою нових типів похідних фінансових інструментів і, відповідно, новими їх функціями.

Похідні фінансові інструменти мають специфічні та унікальні властивості. Вони вважаються одними з найбільш затребуваних інструментів торгівлі на біржовому й позабіржовому ринках за кордоном. В Україні ринок деривативів існує майже двадцять років і на сьогоднішній день дуже істотно поступається за обсягами зарубіжним ринкам.

Цікавим фактом, який підвищує довіру до використання похідних біржових інструментів, є тривалість їхнього використання. Ще до нашої ери торгівці розуміли важливість управління ризиками й вже тоді намагались застосовувати інструменти, які б покращували їх положення. Для цього розглянемо етапи розвитку похідних фінансових інструментів.

Хаммурапі був царем Вавилону, який за деякими джерелами царював приблизно з 1792 до 1750 до н.е. Він відомий як один із перших законотворців. Кодекс Хаммурапі вважається одним із найстаріших письмових законів, відомих сьогодні, і охоплює майже всі аспекти як цивільних, так і комерційних законів того часу. З точки зору деривативів,

у цьому 48-му законі можна визнати, що такий договір, який перекладається більш сучасною мовою, передбачав би таке: фермер, який має іпотечний кредит на його майно, зобов'язаний виплачувати річні відсотки у вигляді зерна, проте, у випадку невдалого врожаю цей фермер має право не платити нічого, а кредитор не має іншого вибору, крім як пробачити належні відсотки. Експерти в галузі деривативів класифікують такий договір як опціон для продажу.

Таблиця 1. Основні етапи розвитку похідних фінансових інструментів

Назва етапу	Період
В 48-ому законі Хаммурапі вперше згадується дериватив	1792 до 1750 р. до н.е.
Впровадження Клірингових палат в Месопотамії	1400 р. до н.е.
Використання деривативу(опціону) грецьким філософом Фалесом	з 625 до 550 р. до н.е.
Рисова біржи в Додзімбі	17 ст.
Перші деривативи в США	1848 рік
Високотехнологічний розвиток і деривативи	з 1970-х років

Близько 1400 р. до н.е. за часів Стародавнього Месопотамського періоду деривативи містили, в більшості випадків, опис сторін, опис перерахованого майна, ціну операції, дату доставки, а іноді і список, і навіть опис свідків. Торгівля проходила біля воріт міст, на пристанях у портових містах і в центрах міста, точніше у храмах. Вони функціонували як торговельні сховища, були сторонами контрактів і пропонували складські приміщення.

Подальший слід деривативів в історії можна знайти в «Політиці» Аристотеля. Аристотель розповідає історію Фалеса, іншого філософа, а також математика, який жив приблизно з 625 до 550 р. до н.е. в Мілеті, що був одним з найбільших міст Стародавньої Греції. У зимовий час Фалес передбачив надзвичайно великий оливковий врожай. Він скористався можливістю вести переговори з власниками оливкових пресів, але не мав зобов'язання найняти олійні преси в регіоні наступної осені. Щоб забезпечити це право, Фалес зробив депозит готівкою, тобто створив біржовий інструмент – опціон Call.

У 1730 р. в Японії біржа «Додзімба Рис» була офіційно визнана біржовим обміном, де продавці рису використовували деривативи, необхідні для реєстрації та отримання ліцензії на річну плату. Правила, що регулюють торгівлю на цьому обміні, були подібні до поточних форвардів і ф'ючерсних бірж: наприклад, були фіксовані торгові періоди, учасники були учасниками біржі, стандартизовані контракти, що торгуються як ф'ючерси, а також якість рису, в останній день торгового періоду всі позиції мали бути погашені готівкою або фізичною доставкою через клірингову палату, кожен учасник повинен був мати кредитну лінію з кліринговою палатою [4].

У 1848 році в Чикаго, Сполучені Штати, був створений перший обмін похідних інструментів. Це Чиказька торгова палата (CBOT), найстаріший організований ф'ючерсний ринок, який все ще працює у світі. Тим не менш, вона об'єдналася з Чиказькою товарною біржою в 2007 році, щоб стати групою CME.

З 1970-х років США стали колыскою інновацій у похідних інструментах. Розвиток комп'ютерів та їхнє зростаюче використання в фінансових ресурсах, що дозволило швидко вирішувати складні моделі та обчислення, а також м'який регуляторний режим, є ключовими елементами для інновацій. Фінансові інновації були вперше запроваджені біржами. Наприклад, Чиказька товарна біржа відкрила ф'ючерсні контракти на фінансові інструменти у 1972 році, а Чиказька торгова палата представила перші ф'ючерсні контракти на процентні ставки в 1975 році [5].

Проаналізувавши етапи становлення похідних біржових інструментів, розглянемо сучасний класичний підхід до управління ризиками, застосовуючи похідні біржові інструменти – ф'ючерси.

Нагадаємо, що ф'ючерс або ф'ючерсний контракт (Futures Contract) – це угода, відповідно до якої одна сторона набуває зобов'язання продати (купити) в день виконання, а інша сторона – купити (продати) стандартну кількість базового активу за заздалегідь визначеною ціною. Таким чином, хеджування ф'ючерсами дає можливість інвестору зафіксувати поточну ціну базисного активу для проведення угоди за цією ціною в майбутньому [6].

Ф'ючерсний контракт є біржовим інструментом, а значить, ф'ючерсний ринок більш ліквідний та вільний від кредитного ризику. Контрагентом всіх інвесторів на біржі виступає клірингова палата біржі. Завдяки системі маржинальної торгівлі учасник торгівлі може укласти і коротку, і довгу угоду з кліринговою палатою. Маржа – це грошовий завдаток, який вноситься учасником в угоду. Простіше кажучи, маржа дозволяє не оплачувати угоду повністю, а лише на 1/10 або 1/20 частину, при цьому учасник ринкових відносин несе всі ризики та прибутковість всієї угоди.

Розрізняють дві стратегії хеджування ф'ючерсними контрактом: його покупкою та його продажем.

Хеджування купівлею («хедж покупця» або «довгий хедж») означає придбання ф'ючерсу з метою страхування від фінансових втрат у зв'язку з підвищенням цін в майбутньому.

Хеджування продажем («хедж продавця» або «короткий хедж») – протилежна стратегія, яка використовується інвестором, який хоче в майбутньому продати товар, але за його прогнозами ціна на цей актив може впасти. Тому він продає ф'ючерс, щоб продати актив у майбутньому за контрактною ціною.

Основними перевагами використання ф'ючерсів в цілях хеджування вважаються:

- ❖ Відсутність капіталовкладень. Розмір, який не використовується для інвестування коштів, тобто маржі, мінімальний.

- ❖ Висока кореляція цінової чутливості з базисним активом. Причому часто не тільки з базисним – у зв'язку з чим поширений метод перехресного хеджування.

- ❖ Стандартизованість. Всі умови, крім ціни, визначаються біржою. Також існує тільки 4 місяці можливої поставки: березень, червень, вересень, грудень. Завдяки цьому на великих біржах досягається практично необмежена ліквідність [7].

Однак стандартизованість ф'ючерсів пов'язують і з його недоліком, оскільки властивість не передбачає гнучкості умов укладення контракту й хеджування ф'ючерсами не буває ідеальним, тобто абсолютно задовольняє терміновості та обсягам базисного активу.

Другий недолік ф'ючерсу – базисний ризик, який виникає при хеджуванні поточного портфеля. Наприклад, позицію з датою фізичної реалізації через 6 місяців раціонально хеджувати шестимісячним ф'ючерсом. Але після закінчення трьох місяців виникне така ситуація: тримісячна позиція до сих пір хеджується шестимісячним ф'ючерсом. Подібний хедж вже не вважається оптимальним, адже розрив в ціновій чутливості згодом збільшується.

Ф'ючерсний контракт зручний для використання в тому випадку, коли інвестор впевнений у своєму прогнозі руху ринку. Але і для інвесторів, невпевнених у своїх прогнозах, є відповідний інструмент. На відміну від ф'ючерсних контрактів, опціонні дають інвестору право виконувати або не виконувати умови угоди на дату закінчення опціону, в зв'язку з чим даний інструмент здається більш привабливим [8].

Опціон (Option) – угода, яка дає право його покупцеві купити (продати), а його продавцеві – зобов'язання продати (купити) базовий актив у майбутньому за заздалегідь обумовленою ціною. За це покупець права на покупку (продаж) активу сплачує премію (вартість) опціону.

Наведемо приклад простої, але досить зрозумілої й ефективної стратегії хеджування використовуючи опціони – стратегії Collar (ошийник). Стратегію Collar можна використовувати кількома способами та в різних ринкових умовах. Традиційно вона використовується для захисту активу [9].

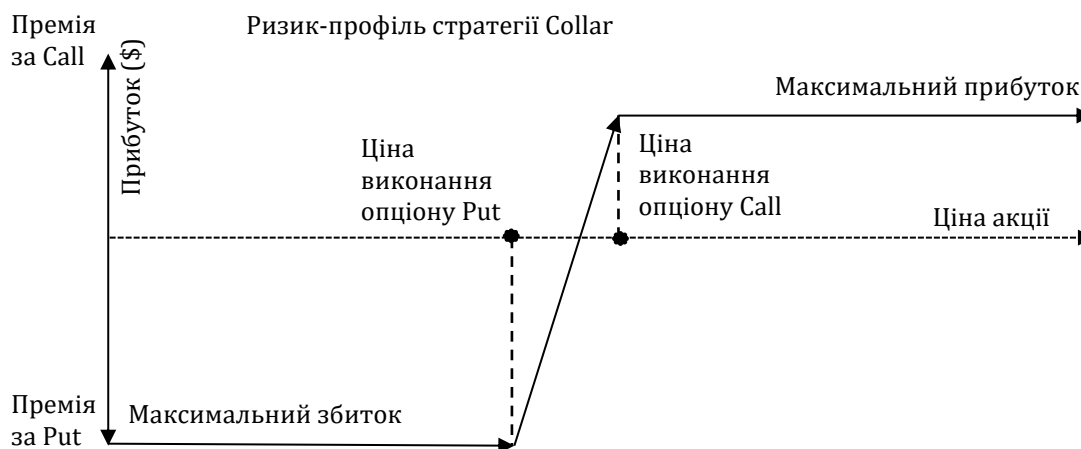

Рис. 1. Профіль ризик / доходність стратегії Collar

Три компонента Стандартного Collar:

- купівля базового активу (наприклад ф'ючерс на товарний актив);
- продаж опціону Call поза грошей out-of-the-money (OTM);
- купівля Put поза грошей OTM Put.

Профіль ризик / доходність стратегії Collar чітко визначає лінією захищеність активу. Ваш ризик і дохід вказані наперед. Прибуток на верхньому рівні обмежений ціною виконання опціону Call OTM, а ризик обмежується страйком Put OTM.

Премія, отримана в результаті продажу опціону Call, повинна в більшості випадків оплачувати захисний Put з додатковим часовим прибутком.

Висновки та перспективи подальших розвідок

В розвинених країнах будь-яка господарська діяльність немислима без ризиків, тому будь-який виробник прагне застрахувати свій ризик, в тому числі, і за допомогою біржового ринку. Сам же біржовий ринок, на якому звертається той чи інший дериватив, дозволяє перерозподілити фінансові ризики між учасниками ринку. Перевагою деривативів є фінансове плече, яке дозволяє інвесторам оперувати великими обсягами коштів.

Список літератури

1. Фабер І. «Як можуть настільки відрізняться прогнози?». URL: <https://towardsdatascience.com/>
2. Ренні Дж. «Як складне ціле виникає з простих частин?». URL: <https://www.quantamagazine.org/emergence-how-complex-wholes-emerge-from-simple-parts-20181220>
3. Деривативи. Курс для починаючих (Серія «Reuters для фінансистів»); пер. с англ. М.: Альпіна Паблішер, 2012. 208 с.
4. Вебер Ернст Юн. Коротка Історія Деривативів. University of Western Australia. 2008. р. 11–12.
5. Солодкий М., Гниляк В. Розвиток світового біржового ринку деривативів. Формування ринкових відносин в Україні. 2012. № 8. С. 3-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2012_8_3

-
6. Hull J. C. Options, futures and other derivatives. 5th ed. New Jersey: University of Toronto, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 2003. 780 p.
 7. Примостка Л. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти. К.: КНЕУ, 2001. 263 с.
 8. Мосс Д., Кінтген Є. Рисова біржа Додзімба й інші особливості ф'ючерсної торгівлі. *Harvard Business School: Boston*, 10 November 2010. p. 34-78.
 9. Елман А. Альтернативні способи використання стратегії. Covered Calls, 2009.

References

1. Faber, I. «Yak mozhut' nastil'ky vidrizniatysia prohnozy?». ["How can forecasts differ so much?"]. URL: <https://towardsdatascience.com/>
2. Renzi, Dzh. «Yak skladne tsile vynykaie z prostykh chastyn?». ["How does a complex whole come from the simple parts?"]. URL: <https://www.quantamagazine.org/emergence-how-complex-wholes-emerge-from-simple-parts-20181220>
3. *Derivativy. Kurs dlja nachinajushhih*. [Derivatives. Beginners Course]. (Reuters for Financiers Series). (2012). Trans. from angl. Al'pina Pabliher. Moscow. Russia.
4. Veber, Ernst Yun. (2008). *Korotka Istoriiia Deryvatyviv*. [A Brief History of Derivatives]. University of Western Australia. pp. 11–12.
5. Solodkyj, M., Hnyliak, V. (2012). «Development of the world stock exchange derivatives market». *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. № 8. pp. 3-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2012_8_3
6. Hull, J. C. (2003). Options, futures and other derivatives. 5th ed. New Jersey: University of Toronto, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
7. Prymostka, L. *Finansovi deryvatyvy: analitychni ta oblikovi aspekty*. [Financial derivatives: analytical and accounting aspects]. KNEU. Kyiv. Ukraine.
8. Moss D., Kinthen Ye. (2010). «The Dodymb Rice Exchange and Other Features of Futures Trading». *Harvard Business School: Boston*, 10 November, pp. 34-78.
9. Elman, A. (2009). *Al'ternatyvni sposoby vykorystannia stratehii*. [Alternative ways to use strategy]. Covered Calls.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2019 р.

Ярослав Анатолійович АКСЮК

аспірант кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ
МАРКЕТИНГОВОЮ ПІДСИСТЕМОЮ АГРОПЕРЕРОБНОГО ПІДПРИЄМСТВА**

Аксюк, Я. А. Методичні підходи до визначення результативності управління маркетинговою підсистемою агропереробного підприємства [Текст] / Ярослав Анатолійович Аксюк // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 102–109. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Дослідження етапів розвитку концепції маркетингу показало значні зрушення в розумінні ефективних інструментів і підходів до маркетингової політики, особливо концепції маркетингу партнерських відносин. Без належної уваги залишається питання оцінки ефективності маркетингу взаємовідносин. Отже, на сьогоднішній день існує потреба у комплексному вивченні маркетингу взаємовідносин в рамках галузевих особливостей, зокрема агропереробних підприємств.

Метою статті є узагальнення методичного підходу до визначення результативності управління маркетинговою підсистемою агропереробного підприємства.

Результати. Систематизовані основні показники аналізу та діагностики маркетингової діяльності агропереробного підприємства. Розроблена модель взаємозалежності соціальних й економічних показників аналізу результатів реалізації соціально-етичного маркетингу. Представлено взаємозв'язок показників ВСК і EVA в рамках системи маркетингу агропереробного підприємства. Практичні розрахунки в статті підтверджують, що економічні та соціальні ефекти знаходяться в залежності один від одного. При цьому якщо на макrorівні економічні успіхи зумовлюють отримання соціальних ефектів, то на рівні суб'єктів бізнесу картина зворотна: соціальні досягнення в області маркетингу зумовлюють підвищення показників економічної ефективності бізнесу.

Висновки. Представлений методичний інструментарій економічного аналізу результативності маркетингу створює передумови для розробки процедури оцінки стану комплексу маркетингу та підвищення його ефективності. Обрана сукупність показників діагностики комплексу маркетингу відповідає концепції маркетингової діяльності підприємства, прийнятої на стадії стратегічного планування. Спосіб групування обраних показників діагностики агропереробних підприємств враховує особливості розвитку підприємства при певних припущеннях зміни зовнішнього середовища, в якому воно функціонує.

Ключові слова: управління, методичний підхід, результативність, система маркетингу, агропереробне підприємство.

Yaroslav AKSYUK

Postgraduate student, Poltava State Agrarian Academy

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINING THE PERFORMANCE
MANAGEMENT OF THE AGRO-PROCESSOR MARKETING SUBSYSTEM**

Abstract

Introduction. A study of the development stages of the marketing concept showed considerable progress in the understanding of effective tools and approaches to marketing policies, especially the concept of marketing partnerships. The issue of evaluating the effectiveness of relationship

© Ярослав Анатолійович Аксюк, 2019

marketing remains without proper attention. So, today, there is a need for a holistic study of relationship marketing in the framework of the sectoral features, in particular agro-processing enterprises.

The purpose of this article is to summarize the methodological approaches to the definition of a management performance of the marketing system of agro-processing enterprise.

Results. The indicators of analysis and diagnostics of marketing activities of agro-processing enterprise have been systematized. The interdependence model of social and economic indicators of the results analysis of socio-ethical marketing implementation has been developed. The correlation between FAC and EVA in the framework of marketing agro-processing enterprise has been presented. The practical calculations in the article confirmed that the economic and social effects are dependent on each other. At the same time, if macroeconomic success causes social effects, then the picture is the opposite at the level of business entities: social achievements in the marketing field lead to an increase in the economic efficiency of the business.

Conclusions. The presented methodological toolkit for economic analysis of marketing performance creates prerequisites for developing a procedure for evaluating the state of marketing complex and improving its effectiveness. The selected set of indicators diagnostic of the marketing mix concept corresponds to the marketing activities of the company, adopted at the stage of strategic planning. A method of grouping selected indicators of diagnosis agro-processing enterprises takes into account the peculiarities of the enterprise development under certain assumptions changes in the external environment, in which it operates.

Keywords: management, methodical approach, performance, the marketing system, agro-processing enterprise.

JEL classification: M31; Q13

Вступ

Дослідження етапів розвитку концепції маркетингу показало значні зрушення в розумінні ефективних інструментів і підходів до маркетингової політики. Сьогодні відзначається виходом на перший план концепції Relationship marketing або маркетингу партнерських відносин. Однак, без належної уваги залишається питання оцінки ефективності маркетингу взаємовідносин, оскільки в більшості випадків всі твердження про те, що концепція RM сприяє підвищенню прибутковості компанії в довгостроковому періоді не підкріплюються відповідними дослідженнями. Особливо це стосується галузевих особливостей маркетингу, зокрема агропереробних підприємств, що актуалізує тему дослідження.

В теоретичних і емпіричних дослідженнях маркетингової результативності агропереробних підприємств можна виділити кілька сформованих ключових напрямків [1]: розвиток теоретичних підходів до оцінки результативності організації: теорії фірми, теорії ринкової вартості фірми, теорії організаційної поведінки; пошук моделей формування маркетингової результативності і показників її оцінки, в тому числі на основі виділення маркетингових факторів (драйверів) прибутковості або вартості компанії; дослідження маркетингових активів як чинника вартості компаній; дослідження в області результативності заходів в рамках комплексу маркетингу; розвиток теорії маркетингу партнерських відносин і поява нових підходів до оцінки результативності маркетингу.

Школа Філіпа Котлера керується кількісними методами обґрунтування маркетингових рішень і відіграє значну роль в системі оцінки маркетингу. Для того, щоб визначити ефективність або спланувати якийсь маркетинговий захід необхідно, щоб мета була сформульована кількісно. Такі терміни, як «максимізувати», «мінімізувати», «проникнути», «збільшити» представляють цінність, якщо їм відповідає деяка кількісна

міра, наприклад, «в результаті проведення маркетингового заходу собівартість продукції повинна знизитися на 3% за один місяць». Оскільки така мета сформульована кількісно, то легко перевірити рівень її досягнення, а також співставити результат з витратами на даний захід, що і є ефективністю [2, 3].

Мета дослідження

Мета дослідження – узагальнити методичні підходи до визначення результативності управління маркетинговою підсистемою агропереробного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження

На практиці найчастіше використовуються такі кількісні методи оцінки прогнозованої ефективності маркетингових рішень: багатовимірні методи; факторний аналіз; кластерний аналіз; регресійні та кореляційні методи (регресійний та кореляційний аналіз); імітаційні методи; методи статистичної теорії прийняття рішень (статистичні методи аналізу; детерміновані методи дослідження операцій – в першу чергу, лінійне й нелінійне програмування).

В основі детермінованих методів лежить формування з випадкової послідовності малої довжини псевдовипадкової послідовності більшої довжини, яка не відрізнялася б за своїми статистичними властивостями від первісної. Одним з найпоширеніших методів формування псевдовипадкових ключових послідовностей є використання зсувних реєстрів з лінійними зворотними зв'язками. Їх функціонування описується лінійними рекурентними послідовностями, застосування яких в якості генераторів псевдовипадкових ключових послідовностей не завжди допустимо.

Гібридні методи, які об'єднують детерміновані та ймовірні (стохастичні) характеристики застосовуються, насамперед, для дослідження проблем розподілу.

Взагалі проблема вибору показників оцінки функціонування підприємства постійно обговорюється у працях вітчизняних і закордонних вчених, причому, такі дослідження здебільшого спрямовані на пошук інтегрального показника, що відображав би майже всі аспекти діяльності підприємств.

Показники аналізу різних аспектів маркетингової діяльності, які пропонують відомі фахівці, наведено в табл. 1.

Зазначимо, що вони дають змогу стверджувати про неузгодженість думок фахівців з цих питань. Переважна більшість вчених у процедурах аналізу найчастіше застосовували такі показники, як частка ринку підприємства, прибуток, рівень конкурентоспроможності продукції, якість і обсяг реалізації продукції, витрати на рекламу, показники кількості нових і втрачених покупців. Для аналізу та діагностики стану маркетингової діяльності підприємства використовують систему часткових показників, зведених у різноманітні групи, що характеризують окремі сторони цієї діяльності [4]. При цьому деякі з них в аналізі використовували сукупність показників маркетингової діяльності, щоправда вони не були зведені у відповідні групи.

З проведеного аналізу очевидно, що сформувані показники діагностики можна тільки на основі певної їхньої системи, яка спроможна всебічно оцінити всі аспекти маркетингової діяльності, тобто не втратити жодної характеристики, а всі порівняння проводити комплексно та всебічно. Також зрозуміло, що серед різних напрямів маркетингової діяльності не можна виділити пріоритетну. Це неможливо ще й тому, що у формуванні результатів бере участь як підприємство, так і споживач. Отже, в результаті дослідження нами визначено, що для розробки процедури діагностики комплексу маркетингу зернопереробних підприємств необхідно використовувати групу показників, об'єднаних у рамках єдиного комплексного результуючого показника. При цьому вони мають відповідати: найважливішим цілям і завданням, які стоять перед

службою маркетингу; інтегрувати всі сторони маркетингової діяльності; фіксувати безпосередньо результати діяльності служби маркетингу на підприємстві; забезпечувати простоту розрахунку та відносно легко застосовуватися на практиці.

Таблиця 1. Основні показники, запропоновані вченими для аналізу та діагностики маркетингової діяльності підприємства [складено автором на основі 1-11]

Показники	Автори												
	Є.В. Криківський	А.О. Старостіна	Ф. Котлер	Е. Сандей	С.С. Гаркавенко	Є. Дихтиль, Х. Хершген	А.І. Ковальов, В.В. Войленко	Є.П. Голубков	В.Є. Хруцький	В.П. Пилипчук, О.Ф. Оснач, Л.П. Коваленко	І.Л. Решетнікова	М.М. Глазов	Всього
Частка ринку підприємства	+	-	+	-	+	+	+	-	-	+	-	+	7
Позиція підприємства на ринку	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	3
Чистий прибуток	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+	-	+	8
Валовий прибуток	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	3
Обсяг виробництва продукції	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	2
Рівень конкуренто-спроможності продукції	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	9
Рівень якості продукції	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	+	5
Глибина і ширина асортименту	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	2
Рівень цін на продукцію	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	+	4
Собівартість продукції	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	2
Обсяг реалізації продукції	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+	-	+	9
Рентабельність продажів	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	4
Кількість замовлень	+	-	-	-	+	-	-	+	+	+	-	-	5
Обсяг продажів у розрахунку на 1 продавця відділу збуту	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	2
Оборот товарних запасів	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	4
Кількість оборотів запасів	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	1
Співвідношення «витрати на рекламу/обсяг продажу»	+	+	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	7
Обсяг продажу, отриманий завдяки заходам щодо стимулювання збуту	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	2
Витрати на рекламу	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	10
Кількість втрачених покупців	-	-	+	-	+	-	-	+	+	+	-	-	5
Кількість нових покупців	-	-	+	-	+	-	-	+	+	+	-	-	5

Як відомо, метою діяльності зернопереробного підприємства є задоволення потреб споживачів і як, наслідок, одержання прибутку. З іншого боку, цілями маркетингу є поєднання можливостей реалізації товарів і послуг, обґрунтування характеру й напрямків всієї роботи, необхідної для отримання прибутку в результаті продажів максимальної кількості продукції кінцевому споживачу. Це підтверджує єдність цілей маркетингової діяльності та підприємства в цілому. В рамках такого підходу пропонується відділ маркетингу розглядати як багаторівневу систему, вхідними величинами якої є ресурси, необхідні для виконання функцій маркетингової діяльності, а вихідними – показники її результатів, які в свою чергу можуть бути використані в якості показників діагностики комплексу маркетингу підприємства. За такого підходу вищевказані ресурси будуть використані відділом маркетингу як для забезпечення виконання його власних функцій, так і для покращення діяльності підприємства в цілому. У цьому випадку всі показники, які характеризують елементи комплексу маркетингу будуть використовуватися у якості первинної інформації при розробці процедур діагностики його стану або при аналізі отриманих результатів діяльності підприємства.

Загальновідомо, що існуючі процедури аналізу та діагностики господарської діяльності підприємства без врахування ваги окремих її елементів є досить умовними, тому для визначення комплексної оцінки найбільш прийнятною є процедура, що враховує значущість (ступінь впливу на результуючий показник) його складових. З іншого боку введення узагальнюючого показника діагностики комплексу маркетингу потребує уточнення та вибору способів його інтегральної оцінки. З цією метою був проведений аналіз досліджень відомих вчених.

Деякі дослідники пропонують такий метод визначення інтегральної оцінки показників в економічному аналізі підприємства. Це рейтингова оцінка рентабельності та ділової активності підприємства [6]:

$$R_j = \sqrt{(1 - X_{1j})^2 + (1 - X_{2j})^2 + \dots + (1 - X_{nj})^2}, \quad (1)$$

де X_{1j}, X_{2j}, X_{nj} – стандартизовані показники j -го аналізованого підприємства.

В окремих випадках доцільно використовувати рейтингову оцінку з урахуванням вагових коефіцієнтів показників [3]:

$$R_j = \sqrt{K_1 a_{1j}^2 + K_2 a_{2j}^2 + \dots + K_n a_{nj}^2}, \quad (2)$$

$$R_j = \sqrt{k_1(1 - x_{1j})^2 + k_2(1 - x_{2j})^2 + \dots + k_n(1 - x_{nj})^2}, \quad (3)$$

де a_{1j}, a_{2j}, a_{nj} – показники j -го аналізованого підприємства;

K_1, K_2, K_n – вагові значення показників, визначені експертом;

X_{2j}, X_{nj} – стандартизовані показники j -го аналізованого підприємства.

Залежно від цілей аналізу комплексу маркетингу на зернопереробних підприємствах використовуються методи розрахунків: кількісна оцінка інтегрального показника; оцінка інтегрального показника фінансового стану підприємства з урахуванням значущості показників; комплексна оцінка фінансового стану підприємства; комплексна оцінка результатів економічної діяльності підприємства; системна оцінка економічного стану підприємства методом порівнянь. Для проведення аналізу методів розрахунку інтегральної оцінки ознайомимося з ними більш детально.

Кількісна оцінка інтегрального показника фінансово-економічної стійкості підприємства розраховується за формулою (4):

$$I_{nj} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (t_{ij})^2}{m}}, \quad (4)$$

де I_{nj} – інтегральний показник за j -м підприємством;

m – кількість показників;

t_{ij} – нормалізовані показники оцінки фінансового стану підприємства.

Оцінка інтегрального показника фінансового стану підприємства з урахуванням значущості показників економічного аналізу агропідприємства:

$$Y_i = \sum_{j=1}^m b_j \times x_{ij}, \quad (5)$$

де Y_i – інтегральна оцінка фінансового стану j -го підприємства;

x_{ij} – сукупність часткових показників оцінки фінансового стану;

b_j – експертна оцінка значущості j -го показника.

Наступний метод інтегральної оцінки показників в економічному аналізі - це комплексна оцінка фінансового стану підприємства:

$$R = \sum_{i=n}^L \frac{1}{LN} \times K_i, \quad (6)$$

де L – кількість показників;

N_i – нормативний рівень i -го коефіцієнта;

K_i – i -й коефіцієнт.

Аналіз комплексної оцінки результатів економічної діяльності підприємства деякі вчені пропонують розраховувати за формулою (7):

$$K_j = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n W_i} \text{ або } K_j = \sqrt{\sum_{i=1}^n K(W_i - W_i^{max})^2}, \quad (7)$$

де K_j – комплексний показник;

W_i, W_i^{max} – показники оцінки та їхні максимальні значення;

Π – добуток показників;

n – кількість показників;

K – коефіцієнт значущості показників [5].

Системна оцінка економічного стану підприємства методом порівнянь розраховується за формулою (8):

$$S_c = \left\{ \frac{L_\phi(t)}{L_\sigma(t)}, \dots, \frac{D_\phi(t)}{D_\sigma(t)} \right\}, \quad (8)$$

де S_c – результуюча оцінка економічного стану підприємства;

$L_\phi(t), L_\sigma(t), D_\phi(t), D_\sigma(t)$ – фактичні та базові зниження показників на певний період часу [6, 7].

Концепція соціально-етичного маркетингу також потребує представлення методичного інструментарію оцінки ефектів від впровадження відповідних заходів. Взаємообумовленість і взаємозалежність економічних і соціальних ефектів у процесі реалізації соціально-етичної концепції маркетингу може бути покладена в основу методики прогнозування соціальних ефектів. Оскільки оцінка економічної ефективності бізнесу з урахуванням контрольованих і неконтрольованих факторів, які впливають на його соціальну спрямованість, цілком піддається формалізації, а визначення соціальних ефектів утруднено, необхідно використовувати взаємозалежність між відповідними економічними показниками та соціальними ефектами, які утворюються ними.

Аналіз сучасних підходів до оцінки соціальних ефектів показує, що дана проблема не є в даний час популярною серед економістів і соціологів. У той же час незадоволені соціальні потреби, як на рівні мікроструктур бізнесу, так і на рівні суспільства, обумовлюють соціальну напруженість у всіх сферах діяльності. З цього випливає висновок про те, що необхідно знайти шляхи задоволення соціально-етичних потреб і оцінити ефективність цих шляхів.

При оцінці результатів реструктуризації на засадах соціально-етичного маркетингу найбільш привабливими є проекти з найбільшими значеннями соціальної рентабельності. У більшості випадків проекти з високими значеннями соціальної рентабельності є економічно збитковими. Таке твердження не є істинним, оскільки соціалізація бізнесу, по-перше, підвищує рівень споживання і, як наслідок, збільшує доходи бізнесу, і, по-друге, не завжди пов'язана із великими інвестиціями. В якості інтегрального показника економічної ефективності впровадження соціально-етичного маркетингу на мікрорівні, що корелює з показниками соціальних ефектів, може бути використаний показник доданої цінності або економічного прибутку (EVA). EVA застосовується багатьма провідними підприємствами для оцінки своїх капіталовкладень і стратегій, тому даний показник найбільш зручний для оцінки ефективності впровадження сучасних маркетингових концепцій в бізнес.

На рис. 1 представлена модель взаємозалежності соціальних й економічних показників для аналізу результатів реалізації соціально-етичного маркетингу.

Порівняння показників прибутку, доданої економічної цінності (EVA) та відшкодування (або повернення) вартості капіталу (ВСК) (табл. 2) показує, як функціонує бізнес після впровадження маркетингової концепції та до якої категорії його можна віднести за темпами накопичення капіталу в абсолютному виразі та за показником відшкодуваної вартості капіталу.

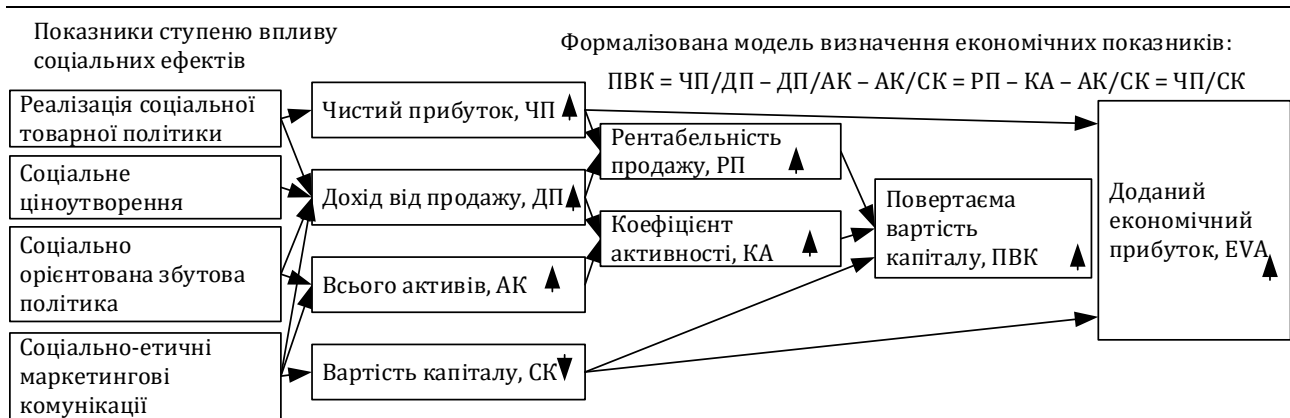

Рис. 1. Модель взаємозалежності соціальних й економічних показників аналізу результатів реалізації соціально-етичного маркетингу [складено автором]

Таблиця 2. Взаємозв'язок показників ВСК (ПВК) і EVA в рамках системи маркетингу агропереробного підприємства [складено автором]

Категорія ефективності	ПВК	EVA	Характеристика категорії
I	>1	>0	Реструктурована компанія прибуткова, тому що збільшує економічну цінність
II	<1	>0	Прибутки компанії після трансформації не покривають плату за капітал. Економічна цінність не збільшується
III	<0	<0	Реструктуризація для компанії збиткова

Практичні розрахунки підтверджують, що економічні та соціальні ефекти знаходяться в залежності один від одного. При цьому якщо на макрорівні економічні успіхи зумовлюють отримання соціальних ефектів, то на рівні суб'єктів бізнесу картина зворотна: соціальні досягнення в області маркетингу зумовлюють підвищення показників економічної ефективності бізнесу.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Представлений методичний інструментарій економічного аналізу результативності маркетингу створює передумови для розробки процедури оцінки стану комплексу маркетингу та підвищення його ефективності. Обрана сукупність показників діагностики відповідає концепції маркетингової діяльності підприємства, прийнятої на стадії стратегічного планування. Спосіб групування вибраних показників діагностики агропереробних підприємств враховує особливості розвитку підприємства при певних припущеннях зміни зовнішнього середовища, в якому воно функціонує.

Список літератури

1. Соболева-Терещенко О. А., Антонова В. О. Оцінка ефективності маркетингової діяльності в контексті розбудови програм лояльності покупців. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7058>.
2. Мешкова Н. Л. Оцінка ділової активності підприємства на макрорівні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 5. С. 508-511.
3. Підвальна О. Г., Козяр Н. О. Синергійний ефект в менеджменті. *Ефективна економіка*. 2013. №3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1865>.
4. Жихарева К. І. Оцінка ефективності маркетингової діяльності. *Управління розвитком*. 2012. №4. С. 69-71.
5. Булгакова И. Н., Морозов А. Н. Использование «функции желательности» для формализации комплексного показателя конкурентоспособности промышленного предприятия. *Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление*. 2009. № 2. С. 54-56.

6. Балановська Т. І. Управління маркетинговою діяльністю на агропродовольчому ринку. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2010. Вип. 154, Ч. 1. С. 368-373.
7. Дайновський Ю. А. Особливості оцінювання економічної ефективності прийомів управління і маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 4. С. 143–153.
8. Готовчиков И. Ф. Новые технологии взвешивания рейтингов. *Банковские услуги*. 2005. № 11. С. 2–11.
9. Жидок В. В. Методика оцінювання ефективності маркетингової діяльності. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. № 3 (3). 2015. С. 53-58.
10. Тарасюк А. В. Методичні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності аграрних підприємств. *Ефективна економіка*. №9. 2019. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/155.pdf.
11. Homburg C. *Marketingmanagement. Strategie – Instrumente – Umsetzung – Unternehmensführung*. Wiesbaden, 2016. 980 p.

References

1. Sobolieva-Tereshchenko, O. A. and Antonova, V. O. (2019). Otsinka efektyvnosti marketynhovoї diialnosti v konteksti rozbudovy prohram loialnosti pokuptsiv [Evaluation of marketing activity effectiveness in the context of customer loyalty program development]. *Efekty`vna ekonomika*. [Effective economy]. (electronic journal). no. 5. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7058>.
2. Mieshkova, N. L. (2015). «Assessment of business activity of the enterprise at the macro level». *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, Issue 5, pp. 508-511.
3. Pidvalna, O. H. and Koziar, N. O. (2013). Synerhiinyi efekt v menedzhmenti [Synergistic effect in management]. *Efekty`vna ekonomika*. [Effective economy]. (electronic journal). no. 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1865>.
4. Zhykhareva, K. I. (2012). «Evaluation of the effectiveness of marketing activities». *Upravlinnia rozvytkom*, no 4. pp. 69–71.
5. Bulgakova, I. N. and Morozov, A. N. (2009). «The use of the “desirability function” for formalizing a comprehensive indicator of the competitiveness of an industrial enterprise». *Vestnik VGU. Seriya: Ekonomika i upravlenie*, no 2, pp. 54–56.
6. Balanovska, T. I. (2010). «Management of marketing activities in the agro-food market». *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, no 154, p 1, pp. 368-373.
7. Dainovskyi, Y. A. (2012). «Peculiarities of estimation of economic efficiency of management and marketing techniques». *Marketynh i menedzhment innovatsii*, no 4, pp. 143–153.
8. Gotovchikov, I. F. (2005). «New technologies for weighing ratings». *Bankovskie uslugi*, no 11, pp. 2–11.
9. Zhydok, V. V. (2015). «Methodology of evaluation of efficiency of marketing activities». *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no 3 (3), pp. 53-58.
10. Tarasiuk, A. V. (2019). Metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti marketynhovoї diialnosti ahrarnykh pidpriemstv. [Methodical approaches to estimating the efficiency of marketing activities of agrarian effects]. *Efekty`vna ekonomika*. [Effective economy]. (electronic journal). no. 9. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/155.pdf.
11. Homburg, C. (2016). *Marketingmanagement. Strategie – Instrumente – Umsetzung – Unternehmensführung*. Profi. Wiesbaden. 980 p.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

Лариса Володимирівна ФРОЛОВА

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва та торгівлі,
Одеський національний політехнічний університет
ORCID ID: 0000-0001-7964-8173
E-mail: lfrolova.ua@gmail.com

Оксана Володимирівна МЕЛЬНИК

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії,
ДВНЗ Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана
ORCID ID: 0000-0002-2836-8945
E-mail: kina44@gmail.com

**РЕЗУЛЬТАТНІ АСПЕКТИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ
МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ**

Фролова, Л. В. Результатні аспекти капіталізації машинобудівних підприємств України [Текст] / Лариса Володимирівна Фролова, Оксана Володимирівна Мельник // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 110–118. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Метою статті є оцінювання результатів капіталотворення машинобудівних підприємств України, визначення їх причинно-наслідкових зв'язків, а також рекомендацій щодо забезпечення зростання капіталізації.

В Україні машинобудування традиційно характеризують як локомотив розвитку вітчизняної економіки, при цьому тенденції, які визначають результатні аспекти функціонування підприємств машинобудівної промисловості, є спадними. Дослідження особливостей розвитку машинобудівних підприємств в аспекті капіталотворення є актуальним напрямком наукових досліджень, так як дозволяє визначити основний перелік проблем, які зумовлюють негативну динаміку економічних результатів, і сформулювати пріоритетні фокуси управлінського впливу для забезпечення зростаючих тенденцій капіталізації машинобудівного бізнесу.

Машинобудування є найбільш чутливою сферою промислової індустрії до технологічних інновацій стратегічного характеру. Безумовно, основний акцент на розвитку інноваційного машинобудівного бізнесу має зробити менеджмент компаній. Однак, у ситуації, яка є характерною для вітчизняного бізнес-середовища, підтримка держави є вкрай необхідною. При цьому машинобудівні компанії мають принципово змінювати свої бізнес-моделі, цільова орієнтація яких має бути спрямована на забезпечення параметрів сучасного інтелектуального машинобудівного виробництва. У такому аспекті не можна розраховувати на короткострокові фінансові результати, і можливо, протягом певного часового інтервалу будуть спостерігатися процеси декапіталізації.

У ході роботи над статтею було використано такі методи: оцінювання фундаментальної вартості капіталу, VBM-аналізу, факторного аналізу результатів відповідно до ReOI-моделі. За результатами факторного оцінювання фундаментальної вартості капіталу вітчизняних машинобудівних підприємств визначено причини декапіталізації та сформовано принципи національної стратегії розвитку сучасного машинобудівного виробництва відповідно до змісту концепції «Індустрія 4.0». Практичну цінність представляють собою результати апробації методичного підходу до

оцінювання ефективності управління підприємствами на основі методу фундаментальної капіталізації.

Ключові слова. *Машинобудівні підприємства, фундаментальна капіталізація, капітал, результати капіталотворення, спред доходності капіталу, індекс стійкості зростання, індекс вартісного зростання.*

Larisa Vladimirovna FROLOVA

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Entrepreneurship and Trade,
Odessa National Polytechnic University

Oksana Volodimirivna MELNYK

PhD in Economics, associate professor, Political Economy Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

RESULTS ASPECTS OF CAPITALIZATION OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES OF UKRAINE

Abstract

The purpose of this article is to assess the results capitalization of machine-building enterprises of Ukraine, determination of their causal relationships, as well as recommendations for ensuring growth of capitalization.

In Ukraine, mechanical engineering has traditionally been described as the locomotive of domestic economy development, the dynamics that determine performance aspects of functioning of enterprises of engineering industry are descending. The features research of engineering enterprises development is a topical area in the aspect capitation, as it allows to determine the core list of issues that lead to negative dynamics of the economic results and allows you to define the priority focuses of managerial influence to ensure that the increasing trends of engineering business capitalization.

Mechanical engineering is the most sensitive area of the industry to strategic technological innovations. Undoubtedly, the main focus on the development of innovative machine-building business should be made by the companies' management. However, government support is essential in the situation, which is characteristic of the domestic business environment. While engineering companies have to fundamentally change their business models, target orientation which should be aimed at ensuring the intellectual parameters of modern engineering production. In this aspect, you cannot rely on short-term financial results, and perhaps within a certain time interval, there will be a process of decapitalization.

Such methods were used in the course of writing the article: estimation of the fundamental value of capital, the VBM analysis, the factor analysis results in accordance with the ReOI model. The results of the factor evaluation of the capital fundamental value of domestic machine-building enterprises determined the causes decapitalization and formed the principles of the national strategy for the development of modern machine-building production according to the content of the concept "Industry 4.0". Of practical value are the results of the methodological approach testing to assessing the enterprise management efficiency based on the method of fundamental capitalization.

Key words. *Machine-building enterprises, the fundamental capitalization, the capital, the results capitation, the yield spread of capital, the sustainability index growth index value growth.*

JEL classification: L16; L62; L64

Вступ

За сучасних умов діяльності одним із пріоритетних факторів, які визначають якість економічного зростання будь-якої країни є випереджальний розвиток інноваційних сфер економічної діяльності та галузей промисловості, і перш за все, машинобудування. Машинобудування займає пріоритетні позиції у світі серед інших галузей за кількістю зайнятих. На машинобудівну продукцію припадає майже 38% вартості світової промислової продукції [1, с. 90], а країни-лідери машинобудування, які забезпечують формування 80% світового експорту машинобудівної продукції, є найбільш економічно розвиненими країнами світу – США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Канада [1, с. 85].

В Україні машинобудування традиційно характеризують як локомотив розвитку вітчизняної економіки. При цьому тенденції, що визначають результативні аспекти функціонування підприємств машинобудівної промисловості є спадними. Дослідження особливостей розвитку машинобудівних підприємств в аспекті капіталотворення є актуальним напрямком наукового пошуку, так як дозволяє визначити основний перелік проблем, які зумовлюють негативну динаміку економічних результатів і дозволяє сформулювати пріоритетні фокуси управлінського впливу для забезпечення зростаючих тенденцій капіталізації машинобудівного бізнесу.

Теоретичні аспекти капіталізації підприємств у науковій літературі традиційно розглядаються у напрямках визначення та оцінювання їх ринкової вартості та висвітлені у наукових працях А. Амоши, В. Андрійчука, Н. Брюховецької, І. Булеєва, А. Гриценка, В. Гейця, О. Іванова, Дж. Крамера, М. Козоріз, Т. Малової, В. Мандибури, Л. Матвєєва, О. Мендрула, Г. Пушнера, О. Чернової, І. Яремко та інші. Дослідження питань розвитку машинобудування у різних аспектах капіталотворення представлено у публікаціях С. Войтка, В. Герасимчука, А. Колота, О. Косенко, О. Маслак, Л. Мельник, Ю. Турчинової, Н. Шандової, Н. Шевчук та інших.

Мета дослідження

Мета дослідження – на основі використання методів багатофакторного аналізу результатів капіталізації вітчизняних машинобудівних підприємств визначити основні групи проблем в аспекті капіталотворення та напрямки їх розв'язання відповідно до вимог розвитку сучасного бізнес-середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

В основу оцінювання результатів капіталотворення вітчизняних машинобудівних підприємств закладено метод оцінювання їх фундаментальної вартості (формула 1), зміст якої характеризує здатність підприємств, як форми організації капіталу, забезпечувати формування доданої вартості:

$$Val_{fund} = Cap_{bal} + Val_{add} \quad (1)$$

де Val_{fund} – фундаментальна вартість капіталу;

Cap_{bal} – величина функціонуючого капіталу за балансовою вартістю;

Val_{add} – величина доданої вартості, що створює функціонуючий капітал.

Подальша змістовна інтерпретація фундаментальної вартості буде зроблена відповідно до логіки багатофакторної інтерпретації моделі остаточного операційного прибутку (формули 2 – 5), яку обрано виходячи із наявної об'єктивної інформації для здійснення відповідних розрахунків.

$$Val_{add} = ReOI = Cap \times (Prof_{cap} - WACC) \quad (2)$$

$$ReOI = Cap \times Spred_{cap} \quad (3)$$

$$ReOI = Cap \times Prod_{cap} \times Spred_{sale} \quad (4)$$

$$ReOI = Sale \times Spred_{sale} \quad (5)$$

де $ReOI$ – величина остаточного операційного прибутку;
 $Prof_{cap}$ – коефіцієнт прибутковості капіталу;
 $Spred_{cap}$ – коефіцієнт спреду прибутковості капіталу;
 $Prod_{cap}$ – продуктивність капіталу;
 $Sale$ – обсяги реалізації продукції у вартісному вимірюванні;
 $Spred_{sale}$ – коефіцієнт спреду реалізації продукції.

Також буде використано аналітичний інструментарій оцінювання вартісного зростання підприємств, який представлено у наукових публікаціях І. Івашковської (індекс стійкості зростання (*Sustainable Growth Index, SGI*)) (формула 6) [2, 3] та Н. Шевчук (індекс вартісного зростання (*Value Growth Index, VGI*)) (формула 7) [4, с. 204; 5].

$$SGI = g_s \times \frac{l}{k} \times \sum_{i=1}^k \max[0; (ROCE_i - WACC_i)] \quad (6)$$

$$VGI_{ReOI} = i_{cap}^{gr} \times i_W^{gr} \times spread_{sale}^{EBI} \quad (7)$$

де g_s – середній темп зростання обсягів продажу;

l – кількість років, протягом яких спред доходності капіталу є позитивною величиною;

k – кількість років спостережень;

$ROCE_i$ – доходність інвестованого капіталу у році i ;

$WACC_i$ – середньозважені витрати на капітал у році i .

i_{cap}^{gr} – темп приросту (зменшення) величини капіталу;

i_W^{gr} – темп приросту (зменшення) продуктивності активів;

$spread_{sale}^{EBI}$ – спред доходності реалізації продукції/послуг за чистим прибутком з урахуванням відсотків за користування позиковими коштами.

За результатами оцінювання фундаментальної капіталізації вітчизняних машинобудівних підприємств, які представлено у табл. 1, можна зробити такі узагальнення:

❖ протягом 2010 – 2018 рр. тенденція капіталізації є спадною, тобто можемо говорити про декапіталізацію машинобудівного виробництва в Україні. Так, величина фундаментальної вартості капіталу у 2018 р. порівняно з 2010 р. є меншою на 59609 млн грн або 67,63%;

❖ одним із ключових вартість-формуєчих факторів є динаміка величини балансової вартості чистих активів, яка протягом 2015 – 2018 рр. характеризувалася спадними тенденціями порівняно із 2010 р. Основою причиною такої ситуації є збитковість діяльності протягом 2014 – 2016 рр., що спричинило накопичення збитків, та, відповідно, зменшення вартості чистих активів;

❖ щодо величини доданої вартості, то на досліджуваному інтервалі (2010 – 2018 рр.) відбувалися руйнівні процеси. Так, незважаючи на прибутковість діяльності у 2017 – 2018 рр. машинобудівні підприємства не подолали критичного рівня прибутковості реалізації продукції, що зумовило від’ємні потоки остаточного операційного прибутку;

❖ якщо характеризувати тенденції капіталотворення на основі показників SGI та VGI , то варто говорити про відсутність зростаючих тенденцій, так як протягом усього досліджуваного періоду спред реалізації капіталу та продукції були від’ємними.

Базовим фактором формування доданої вартості є спред реалізації продукції, який протягом 2010 – 2018 рр. був від’ємним, що свідчить про недостатній рівень прибутковості машинобудівної продукції порівняно із критичними значеннями. Основною причиною такої ситуації є, перш за все, низький рівень конкурентоспромож-

ності продукції, що зумовлює спадні тенденції у внутрішньому попиті на обладнання вітчизняного виробництва. Як приклад можна навести процеси модернізації українських металургійних компаній, які закуповували обладнання у європейських виробників *Danieli* та *Siemens*. Як приклади, на модернізацію ПрАТ «Донецьксталь» було витрачено 600 млн дол. США на імпорту техніку. Інфраструктурна компанія «Т.І.С» стала замовником обладнання у китайської корпорації *ZPMC* на суму 26,5 млн євро, а група «ДТЕК» у 2014 р. закупила у компанії *SANY Heavy Equipment* 30 прохідницьких комбайнів, вартістю по 700 тис. дол. США. Варто зазначити, що аналогічне обладнання виробляє ТОВ «Ясинуватський машинобудівний завод». Основною причиною замовники називають те, що технічний ресурс експлуатації машин вітчизняного виробництва є меншим майже на 20%, при цьому умови гарантійного та сервісного обслуговування є більш привабливими у західних партнерів [7].

Таблиця 1. Показники фундаментальної капіталізації та ключових вартість-формуєчих факторів машинобудівних підприємств України у 2010 – 2018 рр.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1. Фундаментальна вартість капіталу									
млн грн	43368	53729	56110	51281	16645	6249	14503	23383	28530
темپ приросту (зменш),% до поп. року	-0,20	23,89	4,43	-8,61	-67,54	-62,46	132,10	61,23	22,01
темп приросту (зменш),% до 2010 р.	-	-39,04	-36,34	-41,82	-81,11	-92,91	-83,55	-73,47	-67,63
2. Балансова вартість чистих активів									
темп приросту (зменш),% до поп. року	-7,40	10,20	8,73	4,12	-16,25	-37,06	-21,10	15,80	18,35
темп приросту (зменш),% до 2010 р.	-	10,20	19,81	24,75	4,48	-34,24	-48,11	-39,91	-28,89
3. Додана вартість підприємств (остаточний операційний прибуток)									
Млн грн	-8051	-2933	-5496	-12864	-37077	-27565	-12177	-7513	-8036
4. Спед доходності (збитковості) капіталу									
%	-5,45	-1,78	-3,17	-7,22	-20,13	-14,22	-5,86	-3,27	-3,25
5. Спед доходності (збитковості) реалізації машинобудівної продукції									
%	-46,91	-12,50	-23,00	-46,66	-156,4	-23,92	-9,27	-4,46	-3,85
6. Фактичний рівень прибутковості (збитковості) реалізації машинобудівної продукції									
%	24,50	45,36	38,79	10,04	-94,42	-13,34	-0,56	3,64	3,60
7. Критичний рівень прибутковості (збитковості) реалізації машинобудівної продукції									
%	71,41	57,86	61,80	56,70	62,01	10,58	8,71	8,10	7,45
8. Продуктивність капіталу									
грн./грн.	0,12	0,14	0,14	0,15	0,13	0,59	0,63	0,73	0,84
9. Виручка від продажу машинобудівної продукції									
абсолютні зміни до поп. року, млн грн	-68671	6296	436	3678	-3869	91560	16090	36930	40395
темп приросту (зменш),% до поп. року	-80,01	36,68	1,86	15,39	-14,03	386,30	13,96	28,12	24,00
темп приросту (зменш),% до 2010 р.	-	36,68	39,22	60,65	38,11	571,61	665,36	880,55	1115,92
10. Чистий прибуток (збиток)									
млн грн	4205	10640	9269	2769	-22380	-15374	-732	6120	7505
абсолютні зміни до поп. року, млн грн	4168	6435	-1371	-6500	-25149	7006	14642	6852	1385
темп приросту (зменш),% до поп. року	11265	153,03	-12,88	-70,13	-908,4	31,31	95,24	935,84	22,63
11. Індекс стійкості зростання	0,0								
12. Індекс вартісного зростання	0,0								

Джерело: розраховано авторами за даними [6]

Якщо проаналізувати структуру реалізації машинобудівної продукції, то можна зробити висновок про домінування третього технологічного укладу, що унеможливорює позиціонування України у рейтингу інноваційних країн світу. Однією з критичних проблем такої ситуації є застаріла технічна база. Фізичний знос обладнання оцінюється на рівні 60 – 80%, а моральне спрацювання сягає більше 50 років [8; 9]. Тенденції змін обсягів капітальних інвестицій за основними видами машинобудівного виробництва характеризуються спадними тенденціями. Так, у 2018 р. порівняно з 2010 р. частка капіталовкладень у загальнопромисловому обсязі зменшилась у сфері виробництва електричного устаткування з 1,2 до 0,95%, автотранспортних засобів – з 3,03% до 2,79% (рис. 1).

Рис. 1. Показники капіталовкладень машинобудівних підприємств

Джерело: розраховано авторами за даними [6]

Починаючи з 1990 р. частка механічної частини у світовому машинобудівному виробництві скоротилася з 70% у 1990 р. до 25 – 30% [8], при цьому для вітчизняних машинобудівних компаній така тенденція не є характерною. Однією з суттєвих проблем вітчизняного машинобудування є економія на витратах на НДДКР. У розвинених країнах частка таких витрат у загальному обсязі фінансування складає 8 – 10%, в Україні – ледь сягає 1% [8]. У США на наукові дослідження у сфері машинобудування витрачається близько 2,0 – 2,5% ВВП, у країнах ЄС – 3% ВВП, в Україні – найкращий показник середини 2000-х років сягав 0,1% ВВП [8].

Сьогодні, однією з ключових проблем українського машинобудування є те, що за останні 5 років виробники обладнання так і не змогли переорієнтуватися з експортних поставок до Росії. У зв'язку з цим падіння обсягів промислового виробництва склало близько 25% від рівня 2013 р. Падіння експорту продукції в РФ вимірюється на рівні 7 – 13 млрд дол. США на рік (2015 – 2018 рр.) [9], а діяльність машинобудування протягом 2014 – 2016 рр. була збитковою. Вихід на прибутковий рівень починаючи з 2017 р. пов'язаний із зростанням капіталовкладень європейських інвесторів у будівництво машинобудівних заводів. Безумовно це є позитивним фактором розвитку для українських виробників машин, при цьому варто зауважити, що затребуваним є хіба що виробництво підшипників, кабелів і різних комплектуючих за давальницькими схемами з європейських країн. Тобто, карма «сировинної спрямованості» залишається за

вітчизняними виробниками навіть у наукомісткому секторі промислової діяльності – замість «інтелекту» машинобудівні підприємства продають людино-години.

Якщо говорити про стратегію капіталізації машинобудівних підприємств, то за своїм змістом вона має бути «вибуховою», а її фундаментальний базис доцільно сформулювати за принципами концепції «Індустрія 4.0» (рис. 2).

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «ІНДУСТРІЯ 4.0»

Функціональна сумісність.

Кіберфізичні системи (носії оброблюваних деталей, складальних станцій та продуктів), люди та «розумні» виробництва повинні мати можливість спілкуватися за допомогою «Інтернету речей» та Інтернет-послуг.

Віртуалізація.

«Розумний» завод повинен мати віртуальну копію (цифрового двійника), створену за допомогою зв'язування даних від датчиків (одержуваних в ході моніторингу фізичних процесів) з віртуальними імітаційними моделями виробництва.

Децентралізація.

Кіберфізичні системи мають бути здатними приймати власні рішення в рамках «розумних» виробництв.

Функціонування в режимі реального часу.

Збір й аналіз даних повинні відбуватися в реальному часі з миттєвою видачею результатів.

Орієнтація на послуги.

Кіберфізичні системи, люди та «розумні» заводи повинні мати можливість надавати послуги.

Модульність.

«Розумним» заводам необхідна гнучка адаптація до мінливих вимог шляхом заміни або розширення окремих модулів.

Рис. 2. Принципи реалізації концепції «Індустрія 4.0»

Джерело: узагальнено за даними [10; 11]

Індустрія 4.0 поступово змінює бізнес-моделі компаній не тільки у технологічному аспекті, а й в аспектах енергоспоживання, екології, культури та ряду інших сфер. Варто зазначити, що машинобудування відноситься до тих напрямків промислової діяльності, які мають бути підтримані з боку держави як пріоритетні, з урахуванням інтелектуальності та технологічності самого процесу виробництва. Однак, сьогодні в Україні є відсутньою не тільки загальна стратегія розвитку машинобудування, але й підходи до формування індустріальної політики в цілому. Декларативні концепції та політики не є дієвими, а документи стратегічного характеру – не прийнятими (наприклад, стратегія розвитку промислового комплексу України до 2025 р., яка була оприлюднена ще у 2018 р., так залишається декларативною для обговорення).

Висновки та перспективи подальших розвідок

Машинобудування є найбільш чутливою сферою промислової індустрії до технологічних інновацій стратегічного характеру. Безумовно, основний акцент на розвитку інноваційного машинобудівного бізнесу має зробити менеджмент компаній. Однак, у ситуації, яка є характерною для вітчизняного бізнес-середовища, підтримка держави є вкрай необхідною. Так, стимулювання технологічної модернізації вітчизняного індустріального комплексу має враховувати наявний потенціал власного машинобудування на основі створення відповідних умов для реалізації програм підтримки вітчизняних виробників. При цьому машинобудівні компанії мають принципово змінювати свої бізнес-моделі, цільова орієнтація яких має бути спрямована на забезпечення параметрів сучасного інтелектуального машинобудівного виробництва. У такому аспекті не можна розраховувати на короткострокові фінансові результати, і, можливо, протягом певного часового інтервалу будуть спостерігатися процеси декапіталізації. Однак, у стратегічній перспективі мова буде йти про створення сучасних високотехнологічних машинобудівних компаній, які будуть включеними у глобальний бізнес-простір, де забезпечуються найвищі стандарти розвитку, які відповідають потребам інтелектуального виробництва.

Список літератури

1. Герасимчук В.И. Факторы лидерства на мировом рынке машиностроительной продукции. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 3. С. 84–104.
2. Ивашковская И. В. Оценка устойчивости роста компании: стейкхолдерский подход. *Корпоративные финансы*. 2010. № 43 (427). С. 14–18.
3. Ивашковская И.В. Устойчивый рост компании: финансовый подход. *Российское предпринимательство*. 2008. Том 9. № 3. С. 100–104.
4. Шевчук Н.В. Аналітичне моделювання вартісного зростання компанії. *Стратегія економічного розвитку України*. 2016. № 38. С. 200–208
5. Шевчук Н.В. Економічне зростання національних промислових підприємств: вартісно-орієнтований аспект. Соціально-економічний та технічний розвиток підприємств: проблеми, рішення, оцінка ефективності: Монографія [за ред. Л.М. Савчук]. Дніпропетровськ: Національна металургійна академія, Пороги, 2016. 554 с. С. 193–204.
6. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Война машин. Информационный портал «Транспортный бизнес», 2013. URL: http://tbu.com.ua/digest/voina_mashin.html
8. Данилишн Б. Как остановит агонию украинской экономики. Официальный сайт «Новое время», 2015. URL: <https://nv.ua/opinion/danylyshyn/kak-ostanovit-agoniyu-ukrainskoy-ekonomiki-45647.html>
9. Из жизни зомби. Горькая судьба украинского машиностроения. URL: <https://ukraina.ru/exclusive/20190501/1023484861.html>
10. Швецов Д. У истоков «индустрии 4.0»: как развивается промышленность германии. URL: https://controleng.ru/wp-content/uploads/16_IoT_18.pdf
11. Обеспечение будущего немецкой промышленности. Рекомендации по внедрению стратегической инициативы «Индустрия 4.0». Финальный отчет рабочей группы «Индустрии 4.0». URL: www.json.tv/tech_trend_find/buduschee-nemetskoy-promyshlennosti-0160214124513

References

1. Herasymchuk, V.Y. (2015). «Leadership factors in the world market for mechanical engineering products». *Marketynh i menedzhment innovatsiy*. № 3, pp. 84–104.
2. Yvashkovskaya, Y.V. (2010). «Assessing the sustainability of company growth: a stakeholder approach». *Korporatyvnye finansy*. № 43 (427), pp. 14–18.
3. Yvashkovskaya, Y.V. (2008). «Sustainable growth of the company: a financial approach». *Rosyyskoe predprynymatel'stvo*. Vol. 9. № 3, pp. 100–104.
4. Shevchuk, N.V. (2016). «Analytical modeling of company value growth». *Stratehiya ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*. № 38, pp. 200–208
5. Shevchuk, N.V. (2016). Ekonomichne zrostannya natsional'nykh promyslovykh pidpryyemstv: vartisno-oriyentovanyy aspekt. [Economic Growth of National Industrial Enterprises: A Value-Oriented Aspect]. *Sotsial'no-ekonomichnyy ta tekhnichnyy rozvytok pidpryyemstv: problemy, rishennya, otsinka efektyvnosti: Monohrafiya*. Dnipropetrovs'k: Natsional'na metalurhiyna akademiya, Porohy, pp. 193–204.
6. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. Ofitsiyyny sayt. access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. *Voyna mashyn* [Machine War]. Ynformatsyonnyy portal «Transportnyy byznes», 2013. Available at: http://tbu.com.ua/digest/voyna_mashin.html
8. Danylyshn, B. (2015). *Kak ostanovyt' ahonyu ukraynskoj ékonomiky*. [How to stop the agony of the Ukrainian economy]. Ofytsyal'nyy sayt «Novoe vremya». access mode: <https://nv.ua/opinion/danylyshyn/kak-ostanovit-agoniyu-ukraynskoj-ekonomiki-45647.html>
9. *Yz zhyzny zomby. Hor'kaya sud'ba ukraynskoho mashynostroenyia* [From the life of a zombie. The bitter fate of Ukrainian engineering]. Available at: <https://ukraina.ru/exclusive/20190501/1023484861.html>
10. Shvetsov, D. (2016). U ystokov «yndustry 4.0»: kak razvyvaet'sya promyshlennost' hermany. [In the industry 4.0 sources: how the german industry is developed]. Available at: https://controleng.ru/wp-content/uploads/16_IoT_18.pdf
11. Obespechenye budushcheho nemetskoy promyshlennosti. Rekomendatsyy po vnedrennyu stratehicheskoy ynytsyatyvy «Yndustry 4.0». Fynal'nyy otchet rabochey hruppy «Yndustry 4.0». [Securing the future of German industry. Recommendations for the implementation of the Industry 4.0 strategic initiative. Final Report of Industry 4.0 Working Group]. Available at: www.json.tv/tech_trend_find/buduschee-nemetskoy-promyshlennosti-0160214124513

Стаття надійшла до редакції 27.08.2019 р.

Ірина Анатоліївна МАРКІНА

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія

ORCID ID: 0000-0003-2815-4223

E-mail: iryna.markina@pdaa.edu.ua

Євгенія Леонідівна БОЛЬШАКОВА

здобувач кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія

E-mail: iriska7@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ М'ЯСА ТА М'ЯСНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Маркіна, І. А. Особливості функціонування та тенденції розвитку ринку м'яса та м'ясної продукції в Україні [Текст] / Ірина Анатоліївна Маркіна, Євгенія Леонідівна Большакова // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 119–128. – ISSN 2415-8453.

Анотація

На підґрунті аналітичного дослідження виявлено особливості функціонування підприємств м'ясопереробної галузі України; досліджено кількісні та якісні тенденції стану ринку м'яса та м'ясної продукції в Україні; визначено чинники, що впливають на перспективи його розвитку. В статті вказано, що виробництво м'яса великої рогатої худоби в Україні щорічно скорочується і є збитковим протягом 20 останніх років. Разом з тим, доведено, що м'ясна галузь в Україні має значні резерви та великі перспективи розвитку, успішна реалізація яких можлива лише за умови подолання негативних явищ і процесів у аграрному секторі. В статті досліджено, що за останній рік, спостерігається певне зростання виробництва м'яса, але при цьому помітно скорочення виробництва яловичини, телятини й свинини та збільшення виробництва м'яса птиці. Висвітлено головні проблеми галузі та окреслено шляхи їх подолання в сучасних умовах господарювання.

Виділені основні лідери виробників м'ясної продукції в Україні. Розглянута динаміка поголів'я птиці та виробництва цього виду м'ясу. Розглянуто структура вирощування худоби сільськогосподарськими підприємствами і приватними господарствами. Надано динаміка структури виробництва м'яса в Україні за видами у порівнянні 2014 та 2018 роки. Бажана місткість ринку, яка б могла задовольнити потреби українців у раціональній нормі споживання м'ясопродуктів, складає 3,432 млрд тон, однак фактичний рівень споживання досягає лише 2,295 млрд тон, що складає 66,9% від раціонального показника. Визначено, що серед основних дієвих шляхів забезпечення ринкової ємності є: підвищення доступності товарів шляхом введення індивідуальної допомоги малозабезпеченим категоріям населення; збільшення рівня вживання продуктів поза межами дому, що викличе необхідність підвищення реальної заробітної плати; ліквідація на продовольчих ринках продуктообміну, що не є еквівалентним; розробка збалансованого асортименту продукції на підприємствах м'ясопереробної галузі.

Ключові слова: м'ясопереробні підприємства, ринок м'яса і м'ясної продукції, виробництво м'яса і м'ясної продукції, м'ясо птиці, індичатина.

Ievgeniia BOLSHAKOVA

Applicant for the Department of Management, Poltava State Agrarian Academy

Iryna Anatoliyivna MARKINA

Doctor of economics, Professor, Head of the Department of Management,
Poltava State Agrarian Academy

FEATURES OF FUNCTIONING AND TRENDS OF MEAT MARKET DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract

On the basis of the analytical research the peculiarities of the meat processing enterprises functioning of Ukraine were identified, quantitative and qualitative trends of the meat and meat products market in Ukraine were investigated, factors influencing its development prospects were determined. The article points out that cattle meat production in Ukraine has been declining annually and has been unprofitable for the last 20 years. At the same time, it is proved that the meat industry in Ukraine has significant reserves and great prospects for development, the successful implementation of which is possible only if the negative phenomena and processes in the agricultural sector are overcome. The paper investigates that over the past year, there has been some increase in meat production, with a marked decrease in beef, veal and pork meat production and an increase in poultry meat production. The main problems of the industry and the ways of overcoming them in the current economic conditions are outlined.

The main leaders of producers of meat products in Ukraine are highlighted. The dynamics of the poultry population and the production of this type of meat are discussed. The structure of livestock farming by agricultural enterprises and private farms is considered. The dynamics of the structure of meat production in Ukraine by types compared to 2014 and 2018 is provided. The desired market capacity, which could meet the needs of Ukrainians in the rational consumption of meat products, is 3.432 billion tons, but the actual consumption reaches only 2.295 billion tons, which is 66.9% of the rational indicator. Among the main effective ways of providing market capacity are: increasing the availability of goods by introducing individual assistance to low-income categories of the population; an increase in the consumption of products outside the home, which will necessitate an increase in real wages; elimination in the food markets of non-equivalent product exchange; development of a balanced range of products at meat processing enterprises.

Keywords: *meat processing companies, meat and meat products market, meat and meat products production, poultry meat, turkey meat.*

JEL classification: Q12; Q13

Вступ

Світова продовольча та фінансова криза, що призвела до швидких змін в економічній ситуації України, актуалізувала увагу до тенденцій розвитку харчової промисловості. Зокрема, мова йде про м'ясопереробну галузь, яка спеціалізується на виробництві м'яса та м'ясопродуктів – стратегічно важливих продуктів харчування.

Зазначимо, що незамінним джерелом цілої низки амінокислот, білків і мікроелементів є м'ясо та м'ясопродукти. Саме тому в харчуванні людини вони відіграють першочергову роль. Однак з року в рік показники виробництва м'яса великої рогатої худоби скорочуються. За офіційними даними, останні 20 років в Україні воно залишається збитковим, хоча в інших країнах є стабільно процвітаючою галуззю. При цьому вітчизняна м'ясопереробна галузь має перспективи для подальшого розвитку, успішна реалізація яких можлива лише за умови реформування аграрного сектору. Лише

у цьому разі з'явиться реальна можливість розширення виробництва, появи додаткових робочих місць, отримання нових можливостей для сталого розвитку та перспектив для виходу на міжнародний ринок.

Вивченням актуальних питань реформування ринку м'яса, технології виробництва й чисельності великої рогатої худоби та птиці займається когорта вітчизняних авторів (як теоретиків, так і практиків): О.В. Боднар, О.М. Варченко, М.В. Гладій, І.М. Демчак, М.П. Денисенко, С.Л. Дусановський, М.В. Зубець, Н.Г. Копитець, В.М. Микитюк, М.В. Присяжнюк, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак, О.А. Шуст та ін. У зв'язку з одновекторністю деяких досліджень актуалізується проблема появи комплексних наукових розвідок.

Мета дослідження

Мета наукового пошуку полягає у виявленні особливостей функціонування підприємств м'ясопереробної галузі України на підґрунті аналітичного дослідження, розглянувши кількісні та якісні тенденції стану ринку м'яса й м'ясної продукції в Україні, та визначенні чинників, що впливають на перспективи його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основна місія галузі полягає в забезпеченні людського організму необхідною кількістю м'ясопродуктів – основним джерелом білка тваринного походження, що має високу поживну цінність. Постійне збільшення показників споживання населенням м'ясопродуктів свідчить про підвищення життєвого рівня населення та рівня продовольчої безпеки держави. Поняття раціонального харчування в першу чергу залежить від виробництва конкретних видів м'яса, хоча при цьому беруться до уваги ментальні особливості та економічні передумови використання м'яса різними народами. Виробництво м'яса та м'ясопродуктів – тривалий процес, тому передбачає консолідацію зусиль багатьох спеціалістів (тваринників, підприємців, фермерів, які спеціалізуються на виробництві кормів, забитті худоби, переробці м'яса з метою здійснення оптової та роздрібною торгівлі).

Вітчизняний ринок м'яса та м'ясної продукції безпосередньо пов'язаний з оцінкою стану сировинного забезпечення м'ясопереробної галузі. Якщо вдається до невеликого історичного екскурсу, стає зрозуміло, що після здобуття Україною незалежності аналізована галузь продовжує вести активну боротьбу за виживання – прагне мінімізувати скорочення поголів'я худоби та зменшити збитковість вирощування великої рогатої худоби (далі по тексту – ВРХ). Це демонструє подана нижче діаграма (рис. 1).

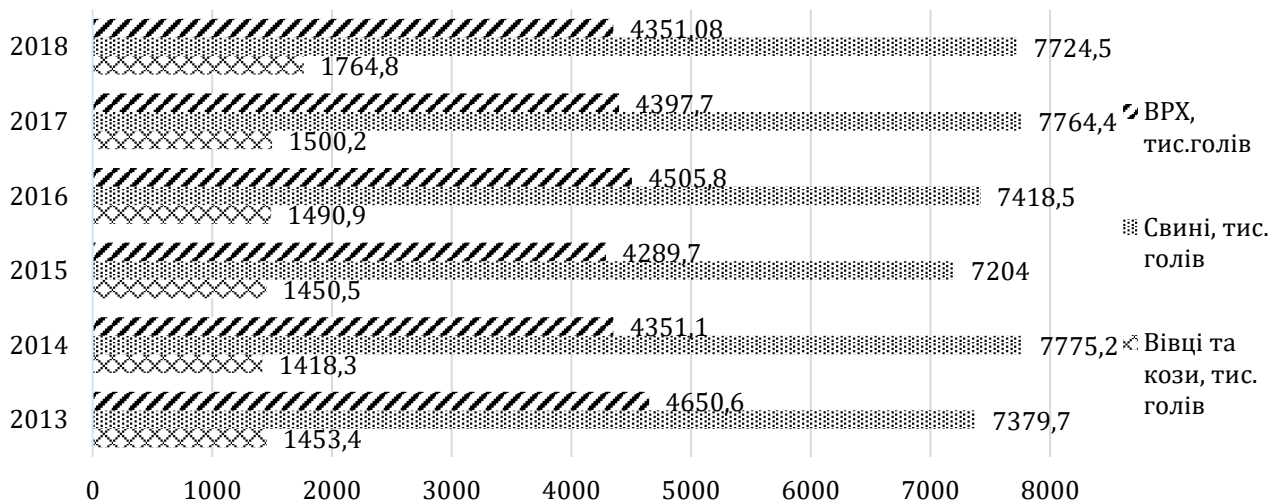

Рис. 1. Кількість поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз у 2013-2018 році [складено автором згідно з 1-5]

З рис. 1 стає зрозуміло, що поголів'я ВРХ (зокрема, корів) поступово зменшується. При цьому показники виробництва свинини стабільно зростають. Ця тенденція обумовлена усталеною динамікою зміни поголів'я великої рогатої худоби і свиней. Дана ситуація, що аналізується в хронологічних межах 2013 – 2018 рр., засвідчує негативний вплив не лише на обсяги виробництва, а й на споживання м'ясної продукції, яке зменшилося вдвічі.

Наразі тенденція скорочення ВРХ зберігається. За офіційними даними Держкомстату, у травні 2019 року (порівняно з березнем того ж року) загальна чисельність поголів'я корів в усіх категоріях господарств України зменшилась майже на 1% і склала 2190,3 тис. голів (порівняємо, в березні 2019 року цей показник становив 2186,2 тис. голів). Подібне зменшення поголів'я корів відзначалося в усіх областях України.

Що стосується м'яса птиці, наразі цей продукт забезпечує стабільну ситуацію на продовольчому ринку шляхом дотримання таких умов:

- ❖ стабілізації ринкової кон'юнктури;
- ❖ забезпечення доходності товаровиробників;
- ❖ збільшення виробничих потужностей;
- ❖ адаптації до нових умов світових викликів;
- ❖ захисту внутрішнього ринку від ймовірних ризиків;
- ❖ забезпечення конкурентоздатності вітчизняних товаровиробників на світовому та внутрішньому ринках.

Стрімкий розвиток птахівництва в Україні, що демонструє рис. 2, пояснюється потребами населення в споживанні дієтичних і доступних по ціні продуктів харчування.

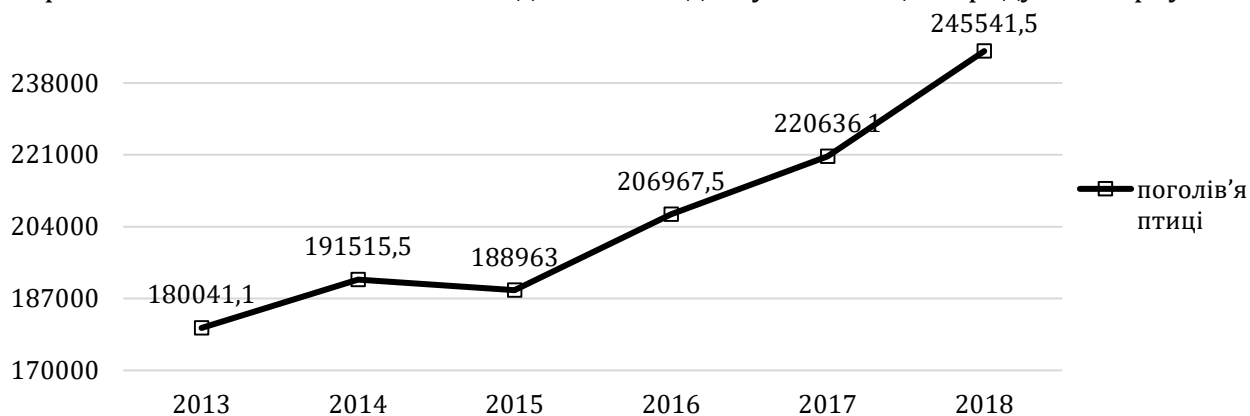

Рис. 2. Кількість поголів'я птиці у 2013-2018 році, тис. голів
[складено автором згідно з 1-5]

Однак несправедливо було б вважати, що українське птахівництво зацікавлене задовольняти потреби виключно внутрішнього ринку. В перспективі – збільшення показників експорту м'яса птиці. Якщо аналізувати вітчизняний ринок, варто відзначити, що на ньому існує лише два типи господарств, що спеціалізуються на вирощуванні худоби з метою забезпечення потреб м'ясопереробної галузі. Сюди належать малі приватні господарства та сільськогосподарські підприємства.

Співвідношення вирощування худоби цими об'єктами зображено на рис. 3. Варто зазначити, що відсутніх змін у структурі вирощування худоби в 2017 та 2018 роках не відзначалося. Говорячи про період з 2014 по 2018 рр., слід звернути увагу лише на те, що у 2014 році 82% птиці вирощувалося на сільськогосподарських підприємствах. На цей час умови виробництва для цих товаровиробників залишаються складними, адже, наприклад, зростання цін на корми, як правило, призводить до здорожчання цін на м'ясо, при цьому купівельна спроможність населення залишається на мінімальному рівні. Тривалий час дефіцит м'ясної сировини призводив до імпорту.

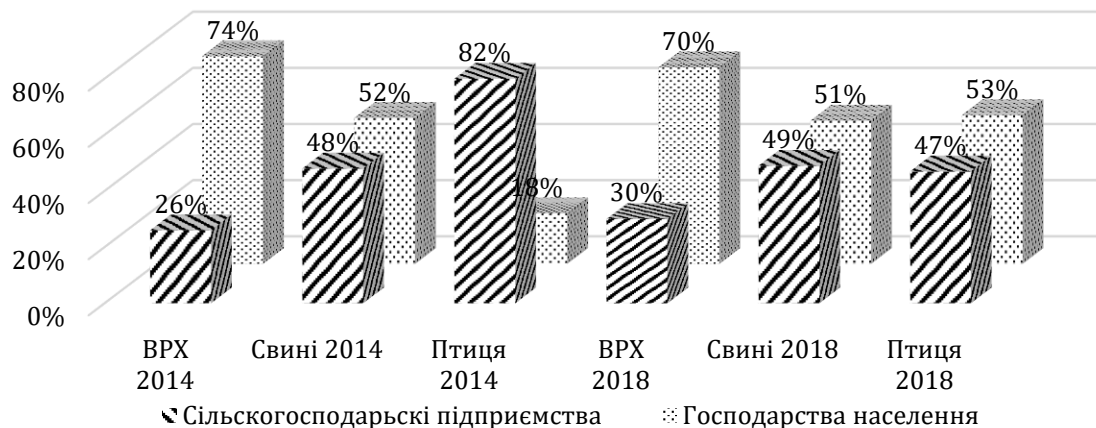

Рис. 3. Структура вирощування худоби сільськогосподарськими підприємствами і приватними господарствами, 2014 та 2018 роки, %
[складено автором згідно з 1-5]

Зокрема, у 2018 році показник імпорту в Україну становив 170 тис. т. Ця ситуація впливала на формування одночасно оптових і роздрібних цін, що призвело до скорочення обсягів виробництва на деяких підприємствах.

Сьогодні провідними виробниками м'яса та м'ясної продукції вважаються Австралія, Бразилія, Індія, КНР, Польща, Росія, США. Однак стверджувати, що ця ситуація є сталою, не беремося, адже цей сегмент ринку динамічно розвивається у зв'язку зі змінами у геополітичному середовищі, кон'юктурі світового ринку м'яса, а також появою нових суб'єктів глобального рівня. На думку президента Асоціації свинарів України А. Лози, найближчі півстоліття у світі в 4 рази зросте виробництво м'яса [4]. Це, на думку експерта, обумовлено тим, що поступово населення на нашій планеті зростає і це викликає збільшення попиту на м'ясну продукцію. Окрім того, збільшення показників м'ясоспоживання спровоковане збільшенням чисельності представників середнього класу в Індії та Китаї.

Тривалий час провідними виробниками свинини вважаються країни ЄС (Данія, Іспанія, Німеччина, Франція), Китай і США. Саме вони демонструють сталі темпи зростання м'ясного виробництва. Натомість найбільшими країнами-споживачами свинини є Австрія, Іспанія, Литва, Німеччина та Польща. Як твердять офіційні джерела (журнал «The Economist»), рівень споживання свинини в цих країнах становить 50 кг в рік на одну душу населення. Нашій країні до таких показників ще дуже далеко. З огляду на матеріальний стан нашого населення, середньостатистичний українець за рік з'їдає приблизно 40 кг. Цей показник займає 85-е місце в світовому рейтингу. Згідно зі звітами Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, у 2010 році в середньому українець споживав на рік 45 кг м'яса, зокрема 17,4 кг птиці, 15,3 кг свинини, 11,4 кг яловичини та інших видів м'яса. Для порівняння, середньостатистичний австрієць споживає 66 кг, серб – 64,8 кг, громадянин Німеччини – 55,6 кг, поляк – 51,2 кг. У загальному рейтингу Україна поступається в споживанні м'яса Білорусії, Російській Федерації, Габону та Екватору. Найбільше м'яса споживають у Люксембурзі – 136,5 кг, Сполучених Штатах Америки – 125,4 кг та Австралії – 121,2 кг. Виходить, що в середньому кожний житель планети споживає 38,7 кг м'яса (зокрема, 14,9 кг свинини, 12,5 кг м'яса птиці, 9,5 кг яловичини та 1,9 кг баранини).

В останні роки на функціонуванні українського тваринницького комплексу негативно позначилася політична й економічна криза. Так, в останні десятиліття виробництво баранини, телятини, яловичини та ягнятини зростало повільніше, ніж

свинини та м'яса птиці. Виробництво свинини перестало перевищувати виробництво яловичини. Як бачимо з рис. 4, виробництво м'яса птиці стає одноосібним лідером, випереджаючи усі інші види (рис. 4).

Отже, як свідчить рис. 4 у зв'язку зі скороченням виробництва свинини, яловичини та телятини інтенсивно зростають обсяги виробництва птиці. Так найефективнішим в Україні вважається ринок птиці, на якому відсутні проблеми збуту продукції, дотримання вимог щодо якості тощо.

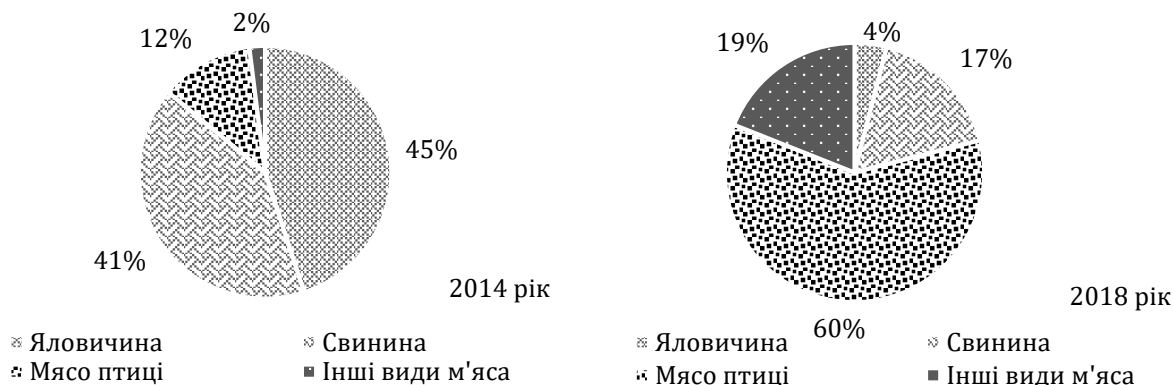

Рис. 4. Динаміка структури виробництва м'яса в Україні за видами у порівнянні 2014 та 2018 роки, % [складено автором згідно з 1-5]

Натомість найпроблемнішим залишається виробництво яловичини та телятини, яке сконцентровано в приватних господарствах (3/4 загальної кількості) та демонструє занижку ефективність. Гостро стоїть питання про орієнтацію цього сегменту на актуальні потреби споживачів і дотримання світових стандартів.

Пояснити ситуацію, що склалася, можна, в першу чергу, тим, що наразі купівельна спроможність середньостатистичного українця є низькою, тому не кожен може собі дозволити придбання червоного м'яса. Окрім того, експерти Асоціації свиноводів України констатують, що попит на свинину останні декілька років також зменшується. Наприклад, у 2017 році він був на рівні 25% порівняно з 2014 роком. В 2018 році показники продовжували падати, але вже не так стрімко. Виробники зізнаються, що їм доводиться працювати на межі рентабельності.

М'ясна промисловість в Україні потребує розвитку, але для цього необхідно подолати перераховані вище недоліки. З урахуванням того, що більша частина продукції виробляється приватними господарствами, а в загальному обсязі виробництва переважає м'ясо птиці, вважаємо доцільною та ефективною реалізацію таких організаційно-економічних заходів:

- ❖ запровадження державної допомоги підтримки вітчизняного виробника свинини та яловичини з метою збільшення обсягів виробництва;
- ❖ розвиток системи збуту, яка б охоплювала невеликі сільські населенні пункти, бо основними виробниками яловичини й свинини є приватні підприємства;
- ❖ стимулювання внутрішніх і зовнішніх інвестицій у м'ясну галузь, оскільки останнім часом зацікавлення з боку інвесторів зростає;
- ❖ активізація зв'язку між господарствами населення та великими профільними підприємствами в контексті реалізації молодняка худоби.

На нашу думку, успішна реалізація запропонованих заходів сприятиме зростанню фонду споживання м'яса (з розрахунку на одну особу) та розвитку ринку м'яса в цілому. В результаті цього можна сподіватися на збільшення експортного потенціалу України.

Закономірно такий попит на цей вид м'яса пояснюється економічними чинниками (відносною дешевизною, швидким вирощуванням птиці) та неекономічними-

ми (дієтичними властивостями, швидким приготуванням тощо). У зв'язку з цим у розвинених країнах виробництво бройлерів складає 70% ринку, а індичок – 10%. Реалізуються бройлери здебільшого не цілими тушками, а окремими частинами (гомілками, крилами). У 2017 року найбільшу частку в структурі виробництва склали м'ясо птиці охолоджене. Цей факт обумовлено низькою (в порівнянні з іншими видами м'яса) собівартістю та значним споживчим попитом з урахуванням низької платоспроможності населення.

Якщо взяти до уваги суто фізіологічні характеристики курятини – у цьому контексті вона також має значні переваги. Вона не містить високої кількості жирів і вуглеводів. Обираючи між замороженим м'ясом птиці (9%) та охолодженим (52%), споживач обирає останнє, оскільки воно встигло «дозріти» природнім шляхом. Пояснюється цей факт суто технологічною специфікою. У дуже холодній воді тушка проходить етап дезінфекції, після чого потрапляє до тунелю швидкого охолодження. Далі вона (вже будучи внаслідок ферментації соковитою, ароматною та м'якою за консистенцією) розповсюджується через роздрібну мережу. Натомість м'ясо птиці, яке піддавалося глибокому заморожуванню, як слід не дозріває, тому виходить жорсткішим. Це обумовлено тим, що під впливом негативних температур рідина, що знаходиться в середині клітини, трансформується в кристали льоду. Внаслідок цього курка втрачає свій первинний стан, а її вітамінно-мінеральний склад вимивається разом з м'ясним соком.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку вітчизняного та закордонного м'ясного виробництва демонструє, що найближчим часом населення й надалі віддаватиме перевагу тільки тим продуктам, які були виготовлені за всіма стандартами якості, тобто тим, що належать до категорії так званої здорової їжі. Це значить, що ці продукти містять «необхідний набір нутрієнтів, що мають привабливу органолептику, гарантовано безпечні, низькокалорійні, виробляються в асортименті, здатному задовольнити потреби різних категорій населення». Виробництво індичатини в Україні, що в останні роки набуває все більших темпів росту, також обумовлене намаганням українців харчуватися правильно, обирати лише екологічно правильні та раціонально підібрані дієтичні продукти. Отже, функціонування українського ринку виробництва м'яса проходить під знаком екологічності. Першочерговими чинниками його розвитку вважається скорочення виробництва яловичини на фоні зростання попиту на натуральне й дієтичне м'ясо (наприклад, індичку) з урахуванням збільшення інвестицій у вітчизняне виробництво, запровадження передових технологій і збільшення чисельності поголів'я. На ринок негативно впливає знижена купівельна спроможність населення. Зокрема, мова йде про скорочення темпів зростання виробництва й споживання індички. Однак експерти стверджують, що позитивні тенденції збережуться, і подальше зростання цієї галузі у найближчі декілька років становитиме 6-7%. В цілому, на переробні українські промпідприємства в 2017 році надійшло 1702,9 тис. тон живої ваги худоби та птиці. Цей показник на 4,2% більший у порівнянні з 2016 роком. Всього було придбано 463,9 тис. тон живої ваги худоби та птиці (це 27,2% від загального обсягу). Переробними підприємствами використано для переробки 1228,1 тис. тон власно вирощеної худоби та птиці (на 6,6% більше, ніж у 2016 р.).

Підґрунтям функціонування продовольчого ринку, як відомо, є підприємства, що виробляють харчову продукцію. На українському ринку м'ясопродуктів функціонує орієнтовно 150 підприємств. Серед них можна виділити таких лідерів: ТОВ «АПК-Інвест», ПрАТ «Горлівський м'ясокомбінат», ТОВ «Глобинський м'ясокомбінат», ТОВ «Дружба народів» (група «Миронівський хлібопродукт»), ТОВ «Житомирський м'ясокомбінат», ПАТ «Кременчукм'ясо», ПАТ «Луганський м'ясокомбінат», м'ясна фабрика «Фаворит плюс», ТОВ «М'ясокомбінат «Ювілейний», ТОВ «Український бекон», ТДВ «М'ясокомбінат «Ятрань» та інші.

Що стосується локальних ринків м'ясопродуктів, тут існують здебільшого невеликі виробники, обсяги виробництва яких не перевищують 10 тон м'яса та м'ясопродуктів на добу. Однак вони у своїй роботі використовують сучасне європейське устаткування, високоякісні інгредієнти й оболонки та при цьому можуть похвалитися широким асортиментом.

Наведений фактор має не лише соціальну, а й економічну значущість, бо лише та економіка, що має потужний внутрішній ринок, може успішно протистояти циклічній нестабільності глобальних ринків. Вирішальним чинником, що впливає на ємкість внутрішнього ринку, є співвідношення цін на продовольчих ринках. Так, наприклад, яловичина та свинина закупляється у господарствах населення в 2-3 рази дешевше, ніж реалізується. Як наслідок, особи, що займаються вигодовуванням великої рогатої худоби з метою продажу, отримують від реалізації продукції на мільярди гривень менше, ніж могли б. Виходить, зниження доходів населення суттєво впливає на внутрішній попит.

Вивченням проблеми ємності ринку споживачів м'ясопродуктів займалися О.М. Шпичак і О.В. Бондар [5] та ін., які розглядали цей аспект у контексті платоспроможності громадян. Особливістю функціонування вітчизняної агропромисловості у цілому та сфери м'ясопродуктів зокрема, є те, що велика частка виробленої продукції в процесі руху до споживача оминає традиційні товарно-грошові відносини. Це веде до того, що сукупна ємність внутрішнього споживання структурується на дві частини:

1. Товарно-грошова, яка по суті визначає ринкову ємність.
2. Натуральна – реалізується без реальних грошей та обчислюється за середніми ринковими цінами.

Серед основних дієвих шляхів забезпечення ринкової ємності можна виділити такі:

- ❖ підвищення доступності товарів шляхом введення індивідуальної допомоги малозабезпеченим категоріям населення;
- ❖ збільшення рівня вживання продуктів поза межами дому, що викличе необхідність підвищення реальної заробітної плати;
- ❖ ліквідація на продовольчих ринках продуктообміну, що не є еквівалентним;
- ❖ розробка збалансованого асортименту продукції на підприємствах м'ясопереробної галузі.

Констатуємо невідповідність між реаліями сьогодення та існуючим споживчим кошиком, що обумовлено сучасними тенденціями в сфері харчування. У зв'язку з цим для покращення структури споживчого кошика пропонуємо додати до нього питну воду.

Аналіз функціонування та розвитку вітчизняного ринку м'яса та м'ясопродуктів проводився шляхом дослідження таких складових: 1) сировинної бази, структури вирощування ВРХ як профільними підприємствами, так і приватними господарствами; 2) динаміки виробництва м'яса та м'ясопродуктів, їх експорту та імпорту; 3) середніх цін виробників основних видів м'яса та м'ясопродуктів; 4) споживчого попиту на м'ясо і м'ясопродукти; 5) ємності внутрішнього ринку; 6) балансу попиту та пропозиції.

Вивчення міжгалузевих зв'язків партнерів з виробництва та переробки продуктів харчування показало, що в сучасних умовах результативність роботи промпідприємств та їхня економічна стабільність обумовлені характером взаємовідносин з виробниками м'яса, сировинною забезпеченістю, яка, до речі, залишається нагальним питанням, яке потребує негайного вирішення.

Останнім часом зменшується поголів'я великої рогатої худоби, зокрема корів. При цьому частка виробництва свинини збільшується. Така картина впливає і на обсяги виробництва, і на споживання м'ясних продуктів, яке за аналізований період

зменшилося вдвічі. Відносно стабільну ситуацію на вітчизняному продовольчому ринку забезпечує виробництво м'яса птиці. Воно частково стабілізує ринкову кон'юнктуру, дохідність товаровиробників, зміцнює виробничі потужності, сприяє пристосуванню до чергових світових викликів, забезпечує конкурентоспроможність українських товаровиробників на внутрішньому та світовому ринках.

Об'єм споживання м'яса населенням забезпечено на рівні 885 тис. тон з місячного розрахунку 4,1 кг на особу. Порівняно з 2017 роком обсяги виробництва ковбасних виробів в 2018 році зменшились на 1,1%. У той же час на 19% збільшився експорт м'ясної продукції. Найбільше екпортується м'яса птиці. За аналізованих період цей експорт збільшився на 20%, а яловичини – на 23%. Зменшився й імпорт м'ясної продукції в 2017 році – на 37%. В результаті ведення військових дій на Донбасі, загострення економічної та політичної кризи ціни на продукцію м'ясної галузі в середньому зросли на 23% (найбільше на сало (39%) а найменше – на варену ковбасу (15%). Бажана місткість ринку, яка б могла задовольнити потреби українців у раціональній нормі споживання м'ясопродуктів, складає 3,432 млрд тон, однак фактичний рівень споживання досягає лише 2,295 млрд тон, що складає 66,9% від раціонального показника.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, аналізований сектор розвивається здебільшого на рівні виробництва та переробки м'яса птиці. Проаналізувавши основні показники функціонування сектору м'ясного виробництва, нами були виділені пріоритетні напрямки його розвитку. Вважаємо за потрібне зосередити основну увагу на виробництві свинини та яловичини, доля яких порівняно з м'ясом птиці значно скоротилася, хоча у загальносвітовому контексті спостерігається зворотній процес. Припускаємо, що для збалансування ситуації, що склалася, необхідно розробити та реалізувати комплекс організаційно-економічних заходів. Виробники зможуть розвиватися лише за умов, якщо буде компетентно досліджено ринок на предмет його структури, попиту та перспектив. То ж вітчизняне виробництво м'яса має всі шанси стати прибутковим видом агробізнесу.

Список літератури

1. Виробництво яловичини в світі скоротиться на 1,5%. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/virobnitstvo_yalovichini_v_sviti_skorotitsa_na_19/
2. Денисенко М. П. Проблеми та перспективи розвитку м'ясного скотарства в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
3. Особенности и перспективы развития рынка мяса и мясопродуктов. URL: <http://www.meat.com.ua/>
4. Україна посідає 85-е місце в світі за споживанням м'яса на душу населення. URL: <http://shuvar.com/>
5. Шпичак О. М., Боднар О. В., Копитець Н. Г. [та ін.]. Ринок м'яса великої рогатої худоби. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2014/2015 маркетинговий рік; за ред. О. М. Шпичака. Київ: ННЦ ІАЕ, 2014. Вип. 21. С. 168-191.
6. Bastian Ch., Bailey D. V., Menkhaus D., Glover T. Today's Changing Meat Industry and Tomorrow's Beef Sector. URL: <https://ag.arizona.edu/>
7. Galyean M., Ponce Ch., Schutz J. The future of beef production in North America. URL: <https://www.animalsciencepublications.org/>
8. Гладій М. В., Саблук П. Т., Копитець Н. Г. [та ін.]. Розвиток м'ясо-продуктового підкомплексу України : монографія ; за ред. М. В. Гладія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. 354 с.
9. Матеріали сайту Відділу сільського господарства уряду США. URL: www.usda.gov/

-
10. Огляд м'ясопереробної галузі у світі. URL: http://www.bakertilly.ua/media/pdf/BT_Meat2019.pdf
 11. Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук П. Т. [та ін.]. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку); за ред. М. В. Присяжнюка [та ін.]. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
 12. Штрубенгоф Х. В. Ринок свинини – реальні можливості для України. URL: www.svynarstvo.in.ua/

References

1. Vyrobnytstvo ialovychyny v sviti skorotyt'sia na 1,5%. [World beef production will decrease by 1.5%]. Available at: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/virobnitstvo_yalovichini_v_sviti_skorotitsa_na_19/
2. Denysenko, M. P. (2012). Problemy ta perspektyvy rozvytku m'iasnoho skotarstva v Ukraini. [Problems and prospects of development of meat cattle breeding in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. [Effective economy]. (electronic journal). no. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
3. Osobennosti i perspektyvy razvitija rynku m'iasa i mjasoproduktov. [World beef production will decrease by 1.5%]. Available at: <http://www.meat.com.ua/>
4. Ukraina posidaie 85-e mistse v sviti za spozhyvanniam m'iasa na dushu naselennia. [Ukraine ranks 85th in the world in terms of meat consumption per capita]. Available at: <http://shuvar.com/>
5. Shpychak, O. M., Bodnar, O. V., Kopytets', N. H. [ta in.]. (2014). Rynok m'iasa velykoi rohatoi khudoby. [Cattle market]. *Potochna kon'iunktura i prohnoz rynkiv sil'skohospodars'koi produktsii ta prodovol'stva v Ukraini na 2014/2015 marketynhovyj rik*. In Shpychaka, O. M. (ed.). Issue. 21, pp. 168-191. NNTs IAE. Kyiv. Ukraine.
6. Bastian, Ch., Bailey, D. V., Menkhaus, D., Glover, T. Today's Changing Meat Industry and Tomorrow's Beef Sector. [Today's Changing Meat Industry and Tomorrow's Beef Sector]. Available at: <https://ag.arizona.edu/>
7. Galyean, M., Ponce, Ch., Schutz, J. The future of beef production in North America. Available at: <https://www.animalsciencepublications.org/>
8. Hladij, M. V., Sabluk, P. T., Kopytets', N. H. [ta in.]. (2012). Rozvytok m'iaso-produktovoho pidkompleksu Ukrainy. [Development of meat-subcomplex of Ukraine]. In Hladiia, M. V. (ed.). NNTs IAE. Kyiv. Ukraine.
9. Materialy sajtu Viddilu sil's'koho hospodarstva uriadu SShA. [Department of Agriculture website materials]. Available at: www.usda.gov/
10. Ohliad m'iasopererobnoi haluzi u sviti. [An overview of the meat processing industry in the world]. Available at: http://www.bakertilly.ua/media/pdf/BT_Meat2019.pdf
11. Prysiazhniuk, M. V., Zubets', M. V., Sabluk, P. T. [ta in.]. (2011). *Ahrarnyj sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku)*. [Agrarian sector of Ukrainian economy (state and prospects of development)]. In Prysiazhniuka, M. V. (ed.) and other. NNTs IAE. Kyiv. Ukraine.
12. Shtrubenhof, Kh. V. Rynok svynyny – real'ni mozhlyvosti dlia Ukrainy. [The pork market is a real opportunity for Ukraine]. Available at: www.svynarstvo.in.ua/

Стаття надійшла до редакції 08.09.2019 р.

Інна Леонідівна ДИБАЧ

кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки та організація виробництва
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

ORCID ID: 0000-0003-4237-8709

E-mail: inna.leonidivna@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЇ КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дибач, І. Л. Трансформації категоріально-понятійного апарату організаційної структуризації закладів вищої освіти [Текст] / Інна Леонідівна Дибач // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 129–140. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Протистояння українських закладів вищої освіти сучасним викликам і загрозам, обумовленим імплементацією в сферу вищої освіти принципів і законів ринкової економіки, можливе за умов відповідної організаційної структуризації. Однак, наразі наукова література та практика не мають узагальненого підходу до трактування основних понять і категорій проблематики організаційної структуризації вищих закладів освіти в умовах розбудови та становлення ринку освіти.

Мета роботи полягає у конкретизації статусу та змісту категоріально-понятійного апарату організаційної структуризації в контексті корпоративізації закладів вищої освіти.

Результати роботи. В статті опрацьовано основні положення структуризації закладів вищої освіти на засадах корпоративізації. Розглянуто особливості застосування системного підходу до організаційної структуризації закладів вищої освіти. Охарактеризовано основні системні параметри закладу вищої освіти як соціально-економічної системи. Досліджено етимологію терміну «організація» та з'ясовано сучасний зміст поняття «організаційна структуризація». Розглянуто заклад вищої освіти як соціально-економічну організацію. Вивчено характеристики організаційної структуризації вітчизняних установ вищої освіти. Досліджено чинники, що мають суттєвий вплив на процес організаційної структуризації закладів вищої освіти та виконано аналіз функцій такої структуризації. Визначено інструментарій організаційної структуризації закладів вищої освіти. Опрацьовано тенденції удосконалення організаційних структур вищих освітніх закладів. Вивчено риси трансформації економіки, що мають істотний вплив на організаційну структуризацію освітніх установ.

Висновки. Визначений категоріально-понятійний апарат організаційної структуризації закладів вищої освіти є основою для формування системи характеристик організаційних структур, яка кількісно та якісно дозволяє в процесі проектування отримати безпосередні та опосередковані параметри існуючої структурної побудови, а також структури, що відповідає процесу планування організаційних змін у стратегічному розвитку.

Отримані результати сприятимуть уточненню розуміння менеджментом закладу вищої освіти передумов організаційної структуризації за умов корпоративного управління.

Ключові слова: освіта, освітні послуги, заклади вищої освіти, організаційна структура, структуризація, фактори організаційно-управлінської структуризації.

© Інна Леонідівна Дибач, 2019

Inna Leonidivna DYBACH

candidate of economic sciences, associate professor,
Department of Economics and Production Organization
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

**TRANSFORMATIONS OF THE CATEGORIAL-CONCEPTUAL APPARATUS OF
ORGANIZATIONAL STRUCTURIZATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Abstract

Introduction. *The confrontation of Ukrainian higher education institutions with the modern challenges and threats caused by the implementation in higher education of market economy principles and laws is possible under the conditions of appropriate organizational structuring. However, at present, scientific literature and practice do not have a generalized approach to the interpretation of basic concepts and categories of organizational structuring problems of higher education institutions in the conditions of development and formation of the education market.*

The purpose of the work is to specify the status and content of the categorical-conceptual apparatus of organizational structuring in the context of corporatization of higher education institutions.

Results of work. *The article deals with the basic provisions of structuring higher education institutions on the basis of corporatization. The peculiarities of applying a systematic approach to organizational structuring of higher education institutions are considered. The basic system parameters of the higher education institution as a socio-economic system are described. The etymology of the term «organization» is explored and the modern meaning of the term «organizational structuring» is clarified. Higher education institution is considered as a socio-economic organization. Characteristics of organizational structuring of domestic higher education institutions are studied. Factors that have a significant influence on the organizational structuring process of higher education institutions are investigated and the functions of such structuring are analysed. The tools for organizational structuring of higher education institutions have been defined. The tendencies of organizational structures improvement of higher educational institutions have been worked out. The features of economic transformation that have a significant impact on the organizational structuring of educational institutions have been studied.*

Conclusions. *The defined categorical and conceptual apparatus of organizational structuring of higher education institution is the basis for the system formation of characteristics of organizational structures, which quantitatively and qualitatively allows to obtain direct and indirect parameters of the existing structural construction in the process of designing, as well as for a structure that corresponds to the process of planning organizational changes in strategic development.*

The results obtained will help to clarify the understanding of the institution management in higher education the prerequisites of organizational structuring in terms of corporate governance.

Keywords: *education, educational services, institutions of higher education, organizational structure, structuring, factors of organizational and managerial structuring.*

JEL classification: A22; I23; L8; M5

Вступ

Невід'ємною передумовою підвищення ефективності функціонування закладу вищої освіти (ЗВО) є побудова адекватної, відповідної сучасним реаліям, організаційної структури. Комплексним явищем, що відбиває складний взаємозв'язок між ключовими категоріями теорії управління та теорії організацій є організаційна структуризація. Основним підґрунтям структуризації закладів вищої освіти мають стати положення, що впливають з міждисциплінарного характеру корпоративного управління, а саме:

1. Актуальність організаційної структуризації зовнішньому й внутрішньому середовищу, які мають істотний вплив на рішення щодо рівня централізації і деталізації, розподілу повноважень і відповідальності, ступеня самостійності і масштабів контролю вищих керівних органів, їх заступників і професорсько-викладацького складу.

2. Стратегічна орієнтація організаційної структуризації закладів вищої освіти, тобто встановлення системи вертикальних і горизонтальних зв'язків між університетами, інститутами, філіями, навчально-консультаційними пунктами, підрозділами та окремими працівниками.

3. Перспективність і далекоглядність – організаційний проект закладу вищої освіти повинний бути заснованим на плануванні та прогнозуванні.

4. При проведенні організаційної структуризації необхідно дотримуватися принципу відповідності, коли кожний елемент системи має у своєму розпорядженні достатні повноваження та ресурси для рішення поставлених завдань і відповідає за їхнє ефективне виконання.

5. Організаційна структура має бути ефективною, що визначається ступенем досягнення закладом вищої освіти поставлених цілей при наявних (доступних) ресурсах.

Підхід до структуризації закладів вищої освіти у системі корпоративного управління, як до складних систем, виражає одну з головних особливостей сучасного етапу розвитку освіти, науки, економіки та суспільства. Причину вбачаємо в тому, що в управлінні та просуванні великих класичних університетів задіяні значні природні, матеріальні, енергетичні, людські ресурси. Виробничі, соціальні, організаційні та природні об'єкти мають свої властивості, вони досить складні, розподілені в просторі, динамічні в часі, їх поведінка описується як детермінованими, так і стохастичними законами.

Системний підхід з позицій філософії – це напрямок методології наукового пізнання та соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів матеріального світу як систем. Такий підхід для дослідження проблем управління господарюючим суб'єктом (в тому числі ЗВО) висвітлено у численних роботах вітчизняних і закордонних вчених. Серед них: Р. Акофф [1], Л.М. Дудаєва [2], А.В. Игнат'єва, М.М. Крейсберг [3], А.В. Ломоносов [4], М.Х. Мескон [5], В.Н. Парсяк, І.М. Драгомірова [6], О.І. Пушкар [7], А.А. Сбруєва [8], Д.Л. Шкляр [9] та ін. Втім, аналіз наявних публікацій дозволяє констатувати відсутність одностайності у трактуванні основних понять і категорій проблематики організаційної структуризації вищих закладів освіти в умовах розбудови та становлення даного ринку.

Мета статті

Метою публікації є конкретизація статусу та змісту категоріально-понятійного апарату організаційної структуризації в контексті корпоративізації закладів вищої освіти.

Дослідження категоріально-понятійного апарату організаційної структуризації закладів вищої освіти виконано із застосуванням загальнонаукових прийомів і специфічних методів наукового пізнання. Зокрема, використовувалися методи аналізу, синтезу та узагальнення, а також монографічного й коворкінгового аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Методологічна специфіка системного підходу визначається тим, що орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, що забезпечують його функціонування. З точки зору управління підприємством (установою, організацією), О.М. Беседовський визначає системний підхід як «комплексний всесторонній розгляд виробничих підрозділів та економічних явищ єдиного цілого з урахування усіх взаємозв'язків об'єктів, їх властивостей та обмежень» [10].

Основною категорією, якою оперує системний підхід, є само поняття системи. З точки зору автора, найбільш доцільне визначення системи як кінцевої множини

функціональних елементів і відносин між ними, виділеної із середовища відповідно до визначеної мети, у рамках певного часового інтервалу. У цьому випадку під елементом прийнято розуміти найпростішу неподільну частину системи – підсистему. При цьому визначення частини системи залежить від цілей розгляду об'єкта як системи.

Сучасний розвиток корпоративного управління більшою мірою характеризується складними, відкритими, динамічними, адаптивними організаційними системами [11]. Серед параметрів, що характеризують заклади вищої освіти як соціально-економічну систему можна виділити: 1. Локалізацію за рахунок фізичних, соціально-економічних, психологічних і поведінкових обмежень. 2. Цілеспрямованість. 3. Орієнтацію на доступні джерела ресурсів. 4. Трансформації за рахунок реалізації моделі «вхід (абітурієнт) – діяльність (надання освітньої послуги) – вихід (кваліфікований спеціаліст)». 5. Продукування. 6. Комунікбельність – наявність зворотного зв'язку із маркетинговим середовищем ЗВО. 7. Суміжності – взаємодія з елементами, які знаходяться за межами системи з тим або іншим ступенем впливу на систему.

Системний підхід до організаційно-функціональної структуризації закладів вищої освіти обумовлює необхідність адаптації існуючих або новостворених структур до функціонування у мінливих ринкових умовах з метою збереження стабільності або розвитку й росту установи, покращення стратегічної позиції на ринку освітніх послуг, підвищення конкурентоспроможності. Організаційно-функціональна структуризація закладів вищої освіти має розглядатися як система, яка створена для досягнення зовнішніх цілей та має розгалужену систему зв'язків із навколишнім середовищем. Цілі як основний критерій діяльності повинні бути реальними, досяжними та не суперечити об'єктивним законам суспільства. Для досягнення цілей розробляється стратегія – узагальнена модель (програма, план дій), призначена для здійснення місії організації шляхом координації та розподілу ресурсів [12].

Організаційна структуризація закладів вищої освіти вимагає вирішення стратегічних, практичних та тактичних завдань. До перших відносять відкриття (чи елімінація) спеціальностей та освітніх програм в межах діючих спеціальностей, утворення, об'єднання чи ліквідація кафедр, факультетів, філіалів, представництв ЗВО чи консультаційних пунктів, капітальний ремонт чи будівництво приміщень тощо. До практичних завдань ЗВО належать ті, що мають чіткі часові межі виконання. Серед них складання робочих навчальних планів, планів наукової, виховної роботи, видавничих та інших планів, семестрового розкладу, розподіл навантаження тощо.

Організаційні структури закладів вищої освіти не є чимось відокремленим від загального розвитку системи освіти України, яка змінюється за конкретних умов технологічної, соціальної, правової, інституціональної трансформацій. Останні десятиріччя економіка розвинутих країн пройшла шлях від індустріальної до інформаційної, залучаючи у цій процес систему та принципи менеджменту, методи управління персоналом, принципи маркетингу, моделі побудови організаційних структур.

Проблемам організаційної структуризації закладів вищої освіти присвячено багато досліджень як іноземних, так і українських фахівців в галузі менеджменту. Однією із найбільш суттєвих є праця Д.Л. Шкляра [9], в якій автор окреслив правову, фінансову, продуктову, виробничо-технологічну та організаційно-управлінську структуризації.

Під організаційною структуризацією закладів вищої освіти пропонуємо розуміти формування внутрішнього стану об'єкту, що характеризується єдністю реалізації його властивостей та відносин і здійснюється у формі стійкого упорядкованого об'єднання ланок структури, що знаходяться у вертикальних, горизонтальних і діагональних стосунках.

Організаційна структуризація спирається на поняття організованості (організації). Термін «організація» відбувається від латинського «*organizo*» (влаштуву-

вати) і має декілька змістовних значень. По-перше, це процес, пов'язаний з організаційною діяльністю людей, з упорядкуванням елементів єдиної системи в просторі та часі, створенням взаємозв'язків між ними [13]. Інше значення цього слова припускає наявність об'єкта з організованою упорядкованою внутрішньою структурою, при цьому організація як об'єкт являє собою цілісний комплекс елементів, об'єднаних різноманітними зв'язками (фізичними, економічними, соціальними, правовими, технологічними).

Такий дуалізм терміну визнаний багатьма фахівцями [14]. Зокрема термін «організація» вживається в сучасній науці та практиці у двох змістах:

організація як властивість об'єкта (у цьому значенні говорять про ефективну або неефективну організацію виробництва, управління тощо), з чим пов'язане розуміння значення терміну організації в змісті «діяльності по створенню найбільш раціональної структури об'єкта» або ж організації як однієї з функцій управління;

організація як сам об'єкт (підприємство, об'єднання підприємств, політична, суспільна тощо), що має досить складну, певним чином упорядковану внутрішню структуру та здійснює безліч взаємозалежних функцій.

Для визначення організаційної структуризації розглянемо заклад вищої освіти, який є за сутністю соціально-економічною організацією. Будь-яка організація являє собою свідомо обмежене соціальне утворення, скоординоване, функціонуюче на постійній основі для досягнення цілей, що розділяються членами-учасниками [15]. Основними характеристиками ЗВО як організаційної системи є: сукупність учасників, сукупність цілей, ресурсів, формальна структура, правила та процедури прийняття рішень. При чому саме організаційна структура управління – це головна з контрольованих керівництвом організаційних характеристик [13]. З системної точки зору організаційна структура розглядається, насамперед, як цілісність – тому для виділення її елементів і підсистем варто визначити ознаки, за якими вони ідентифікуються, при цьому елементами системи є як структурні, так і процесні складові, що є нерозривними сторонами єдиного цілого.

Внутрішні параметри (характеристики) організаційних структур повинні давати агрегований опис властивостей структури та можливість якісного й кількісного визначення елементів структури, що дозволить зіставляти різні структури з метою вибору найбільш ефективною. Такого роду характеристики розподілимо за двома категоріями. До першої категорії віднесемо характеристики, що дають безпосереднє уявлення про особливості конфігурації структури: число рівнів ієрархії, кількість елементів на різних рівнях структури, інформаційна завантаженість ланок, ступінь централізації управління.

До другої категорії віднесемо характеристики, що дають опосередковане уявлення про конфігурацію структур того чи іншого типу, у той же час характеризують особливості властивостей організаційної структури. Серед характеристик цієї категорії важливе місце займають такі як: складність, формалізація, централізація, спеціалізація, норма керованості, влада і контроль, структура персоналу. Визначимо більш детально категорійно-понятійний апарат структуризації як систему понять та дефініцій, їх змісту та взаємозв'язку у дослідженні організаційних структур управління ЗВО.

Складність (комплексність) визначає ступінь диференціації організаційної системи [16]. Диференціація є розподілом організаційної системи на підсистеми, кожна з яких має тенденцію розвивати визначені властивості по відношенню до вимог, встановлюваних зовнішнім оточенням. Розрізняють такі види диференціації: вертикальну, горизонтальну, територіальну, цільову. Горизонтальна диференціація визначає поділ функцій між структурними елементами одного рівня й носить характер узгодження [17]. Вертикальна диференціація показує глибину (кількість рівнів) організа-

ційної ієрархії та носить характер підпорядкування. Територіальна диференціація зв'язана з географічним розташуванням ЗВО та його філій, а цільова диференціація – зі створенням факультетів і відділів, орієнтованих на виконання конкретних цілей (постійних чи тимчасових).

Серед найважливіших характеристик організаційних структур управління безсумнівно варто розглядати ступінь централізації управління, що відбиває ступінь зосередженості функцій прийняття рішень на верхніх рівнях управління освітньо-науковою установою. Централізація виявляється в ієрархії прав на прийняття рішень, автономії підрозділів, ступені залучення нижчих рівнів до управлінських рішень.

До важливих характеристик організаційної структури віднесемо рівень спеціалізації, тобто міру виконання тих чи інших функцій управління спеціалізованими відділами. Відповідно до цього рівень функціональної спеціалізації може підраховуватися як відношення числа функцій, виконуваних відділами, до загального числа функцій управління, виконуваних системою. У сучасному розумінні спеціалізація визначає також число окремих видів діяльності фахівців та їхній розподіл у структурі установи.

Близькими за змістом є такі характеристики, як рівень стандартизації і рівень формалізації. Рівень стандартизації характеризує ступінь використання організацією заздалегідь розроблених стандартних процедур, а рівень формалізації – ступінь, у якій ті чи інші функції управління регламентовані формальними документами (посадовими інструкціями, правилами, положеннями тощо). Ці характеристики звичайно вимірюються шляхом деталізації всього процесу на окремі процедури й обчислення відношення кількості стандартизованих, в одному випадку, чи формально регламентованих процедур до їхньої загальної кількості – в іншому. Для забезпечення координації та контролю в організації необхідна регламентація діяльності всіх структурних одиниць. Документами, що регламентують діяльність елементів структури (факультетів, кафедр, відділів, служб, працівників) по реалізації прийнятої стратегії розвитку ЗВО є статuti, положення про підрозділи, посадові інструкції. Міра ретельності виконання прийнятих правил і рішень характеризує гнучкість системи, а регулярне застосування стандартних процедур визначає ступінь стандартизації процесу управління [15].

Перевагою формалізації є координування та ефективний контроль поведінки персоналу установи, тому що формальні правила й процедури можуть служити об'єктивною мірою будь-якої дії. Недоліком може стати зайва увага до формальних правил і процедур, а не до цілей, для досягнення яких ці правила були створені.

Іншою важливою характеристикою є діапазон керованості (норма управління). Під останнім розуміють оцінку обсягу роботи з управління, який здатний виконати керівник (або орган управління) того чи іншого рівня [18]. Часто під діапазоном керованості розуміють максимально допустиме число підлеглих осіб або підрозділів [16]. Поняття діапазону керованості пов'язано з обмеженою здатністю людини успішно керувати діяльністю більш ніж декількох підлеглих осіб або підрозділів.

Діапазон керованості визначається компромісом між числом рівнів управління по горизонталі та вертикалі, інтелектуальним потенціалом працівників, однотипністю й ступенем формалізації задач. Він залежить від ступеня вертикальної диференціації в організації, значно зменшуючись при просуванні нагору по ієрархічній градації. У керуючих нижчої ланки може бути по 20-30 підлеглих, тоді як у вищих керівників 4-8. Діапазон керованості визначає таку характеристику організаційної структури як число рівнів управління. Чим менше будуть норми керованості різних рівнів, тим більше «вузької» та витягнутої нагору буде структура, тобто тим більше число ієрархічних рівнів вона повинна мати. Відповідно при великих нормах керованості структура є «плоскою», тобто з малим числом рівнів ієрархії. Розвиток організаційних структур призвів до роз-

повсюдженій думки, що велике число рівнів для будь-якої структури зайве, а, отже, потрібно прагнути до того, щоб усіма можливими шляхами збільшити норми керованості, тим самим знизивши число рівнів ієрархії. Але, на думку автора, ще є два аспекти:

низький діапазон керованості (вертикальні структури) забезпечує більш сильний контроль за діями безпосереднього оточення, однак координація та зв'язок з виконавцями рішень стає складним і повільним через велику кількість рівнів, через які повинні пройти директиви;

значний діапазон керованості (плоскі структури) забезпечує більш короткий та простий ланцюг зв'язку, однак, меншу можливість охоплення контролем через збільшення числа міжособистісних ділових контактів і часу, витраченого на них.

Отже, до основних факторів, які впливають на організаційно-управлінську структуру закладів вищої освіти віднесемо: зовнішнє середовище, стратегію, цілі, розмір, технологію, стадію життєвого циклу, організаційно-правову форму, персонал, владу та контроль.

Зовнішнє середовище можна класифікувати за ступенем невизначеності, однорідності та конкуренції. За певних умов відкрита система може досягти умовної рівноваги із середовищем, де її структура та найважливіші структурні характеристики залишаються постійними, у той час поки система здійснює із середовищем безперервний обмін інформацією, ресурсами, енергією.

Рівень акредитації та статус ЗВО (національний, державний) є ключовими факторами стратегічного розвитку вищої освітньої установи. Концепція побудови структури управління змінюється при трансформації ЗВО у національні університети, при консолідації інститутів та об'єднанні декількох університетів в один.

Персонал і професорсько-викладацький склад також необхідно виділяти як вагомому характеристику організаційної системи ЗВО. Деякі дослідники вважають, що потенціал працівників закладів вищої освіти значною мірою заданий зовнішнім середовищем [19]. У той же час цей потенціал розвивається усередині ЗВО під впливом досвіду, професійної підготовки, перепідготовки його кадрового потенціалу.

Організаційна структуризація, крім організаційного, має функціональний аспект. Слід сказати, що вперше функції організацій були визначені та описані на початку ХХ століття. Прийнято розрізняти шість функцій, здійснюваних у компанії [20]. Зауважимо, що для ЗВО сутність деяких функцій може дещо змінюватися. Так, в табл. 1 розглянуто перелік функцій закладів вищої освіти в оригінальному трактуванні.

Реалізація функцій відбувається шляхом формування ланок управління, при цьому не можна провести точну відповідність функції підрозділу (служби), тому що одна функція може виконуватися декількома відділами, а в одному відділі може реалізовуватися кілька функцій. Що стосується адміністративної функції, то вона існує на всіх рівнях управління.

Менеджмент закладів вищої освіти має у своєму розпорядженні арсенал інструментів формування організаційних структур, а саме:

узагальнення завдань в однорідні групи у випадку встановлення стабільного зв'язку між ними;

розподіл управлінських процесів на окремі компоненти та завдання з використанням відповідних методів і прийомів (наприклад, побудова дерева цілей);

утворення функціональних служб та підрозділів ЗВО;

формування посадових інструкцій та розробка положень, які регулюють процес надання освітніх та інших послуг ЗВО.

Таблиця 1. Функції організаційної структуризації закладів вищої освіти

Функція	Підприємство	Заклад вищої освіти
Виробнича	виготовлення послуг	продуціювання освітніх послуг
	дослідження	проведення наукових досліджень
	розробки	розробка науково-методичних матеріалів
	контроль	проведення іспитів та заліків
Комерційна	постачання	отримання ліцензій та забезпечення ліцензійних обсягів
	збут продукції	проведення акредитацій та відповідний випуск фахівців
	реклама та PR	реклама та просування іміджу ЗВО
	логістичні зв'язки	матеріальне забезпечення діяльності ЗВО
	дослідження ринку	проведення профорієнтаційних заходів
Фінансова	бухгалтерія	фінансове забезпечення діяльності ЗВО за рахунок бюджету та позабюджетних коштів
	фінансове планування	
	фінансовий аналіз	
	інвестування	отримання освітніх грантів
Облікова	бухгалтерський облік	бухгалтерський облік
	управлінський облік	управлінський облік
	статистична звітність	статистична звітність
	аудит	аудит
	аналітичний облік	аналітичний облік
Адміні- стративна	стратегічне управління	стратегічне управління
	планування	планування діяльності
	управління персоналом	управління професорсько-викладацьким складом і персоналом підрозділів
	організація управління	організація управління
	координація	координація
	контроль	контроль
	мотивація	мотивація
	прогнозування	прогнозування
Безпека діяльності	юридична підтримка	юридична підтримка
	захист комерційної інформації	захист комерційної інформації та авторських прав
	захист персоналу	захист персоналу

При формуванні організаційної структури освітньої установи завдання та реалізацію адміністративних повноважень доцільно групувати за такими ознаками:

вид діяльності (відділ кадрів, бухгалтерія, контроль, регулювання, навчання, наукова діяльність);

функція управління (планування, організація, впровадження та контроль);

вид продукції (надання освітніх послуг, надання консультативних послуг тощо);

стадії навчального процесу (розробка навчальних планів, розробка викладачами технологічних карт і засобів ПНС, виконання здобувачами відповідних рівнів вищої освіти визначених завдань, перевірка успішності знань, проведення ПМК, виставлення підсумкових оцінок, зведення рейтингових балів);

ієрархічний рівень (ректорат, деканати, кафедри, обслуговуючі підрозділи);

територіальне розташування.

Вивчення наукової літератури, опрацювання нормативних актів і спостереження за практикою освітнього бізнесу дозволяють виокремити дві течії розбудови організаційних структур закладів вищої освіти. Перша з них передбачає побудову горизонтально інтегрованої структури, що ґрунтується на координації (як превентивній, так і супроводжувачій) діяльності підрозділів ЗВО. Ключовими ознаками такої структури є: тенденція до найбільш повного задоволення інтересів усіх стейкхолдерів освіти; мінімальне число рівнів ієрархії з виділенням самостійних комплексних груп, здатних вирішувати будь-які поточні завдання здобувачів – як замовників освітніх послуг; наявність потужної інформаційної системи, яка дозволяє автоматизувати поточні завдання управління та дає можливість зосередитися на

головних завданнях; зміна критеріїв оцінки роботи менеджменту освітньої установи. Другим напрямком є намагання формування еластичної структури управління, до основних характеристик якої відносять: розвиток інформатизації та соціалізації; можливість швидкого реагування на динамічні зміни екзогенного середовища; максимальна гнучкість структури; здатність до самокоординації та самоуправління; гнучкі форми конкуренції з переважанням кооперації та співробітництва.

Проаналізувавши сучасні умови надання освітніх послуг вітчизняними закладами вищої освіти можна зробити висновок, що саме друга течія є найбільш доцільною та в майбутньому ефективною для установ вищої освіти в сучасних трансформаційних умовах. Метаморфози сфери вищої освіти створюють передумови, за яких будь-яку перебудову структури управління установ вищої освіти необхідно оцінювати, перш за все, з точки зору досягнення поставлених перед нею завдань. В умовах некризової економіки реорганізація направлена найчастіше на те, щоб шляхом вдосконалення системи управління підвищити ефективність роботи установи. Головними показниками поліпшення є: скорочення витрат, збільшення набору студентів, більш гнучкий стиль управління, прискорення технічного розвитку, кооперація у прийнятті та реалізації адміністративних рішень, сприйняття організаційної структури професорсько-викладацьким складом. У табл. 2 представлені сучасні тенденції в області вдосконалення організаційних структур вітчизняних закладів освіти.

Таблиця 2. Сучасні тенденції удосконалення організаційних структур

Тенденції	Характеристика	Застосування у ЗВО
Перехід від формальних до неформальних органічних систем управління	Софтизація діяльності	Введення системи дистанційного навчання та платформи Moodle, за допомогою якої студенти та викладачі мають доступ до: - ПНС (персональних навчальних систем); - введення в експлуатацію сучасних лабораторій та обчислювальних центрів; - софтизації бібліотеки та науково-методичних підрозділів
	Автоматизація навчальних процесів	
Розвиток економічної самостійності та відповідальності установи	Націленість студента на реалізацію своїх здібностей в процесі навчання	Створення центрів працевлаштування та підтримки студентів; центрів візової підтримки студентів-іноземців; відкриття нових спеціальностей та напрямів
	Створення бізнес-центрів	
Сильна кадрова політика	Максимальне задоволення потреб ринку	Заохочення прагнення молодих науковців до продовження свого навчання в аспірантурі чи докторантурі; наукова, фінансова та методична підтримка науковців
	Гарантоване працевлаштування	
Орієнтація на людину	Повага особистості	Використання творчого підходу в процесі побудови лекційних і практичних занять; створення груп студентського самоврядування, молодіжних організацій, молодіжних наукових і суспільних рад
	Забезпечення єдиного статусу всіх працівників	
Формування високоєфективних внутрішньо-організаційних зв'язків	Виявлення творчих резервів особистості	Введення внутрішніх корпоративних меседжерів та інших засобів передачі інформації від підрозділу до підрозділу (корпоративна пошта, мобільний додаток)
	Надання можливості проявляти ініціативу, самостійність, заповзятість	
Формування високоєфективних внутрішньо-організаційних зв'язків	Розвиток інформаційних технологій	Введення внутрішніх корпоративних меседжерів та інших засобів передачі інформації від підрозділу до підрозділу (корпоративна пошта, мобільний додаток)
	Удосконалення горизонтальних зв'язків всередині організації	

Варто відзначити, що нові інформаційні технології істотно змінюють поняття організаційної структури, як чіткої системи поділу праці, відповідальності та повноважень, формальних процедур влади та контролю. Ці зміни з одного боку збільшують свободу, а з іншого боку посилюють функції «м'якого», але всебічного

контролю. Загальні риси трансформації економіки, які впливають на організаційну структуру установ і залежать від обраної тенденції розвитку, узагальнено у табл. 3. Зауважимо, що заклади вищої освіти в даному аспекті відносяться до категорії «бізнес», адже мають місце майже всі індикативні показники.

Таблиця 3. Трансформаційні риси умов ведення бізнесу ЗВО

Індикативні показники \ Тип економіки	Індустріальна	Інформаційна
Масштаби надання послуг	Великі	Гнучкі
Економічні відносини	Злиття та поглинання	Стратегічні альянси
Організаційна структура	Функціональна	Мережна
Комунікації	Паперові	Електронні
Переважні активи	Матеріальні	Нематеріальні
Планування	Формальне	Передбачення
Організація	Контроль	Координація
Дистрибуція	Масова	Цільова
Конкурентна спрямованість	Мультинаціональна	Глобальна
Стратегічна орієнтація	Виробництво	Споживачі
Роль інформаційних технологій	Підтримка	Нові продукти

Таким чином, організаційна структура є важливим механізмом управління закладом вищої освіти. Вона дозволяє реалізовувати всі функції і процеси, необхідні для досягнення стратегічних цілей. Організаційна структура є основою формування й організації діяльності команди закладу.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Стрімке поширення товарно-грошових відносин на сферу вищої освіти спонукає менеджмент закладів вищої освіти вдаватися до організаційної структуризації. Посилити успіх такої перебудови дозволить глибоке розуміння сутності зазначеної проблематики. Отже, пропонуємо під організаційною структуризацією закладів вищої освіти розуміти формування внутрішнього стану об'єкту, що характеризується єдністю реалізації його властивостей та відносин і здійснюється у формі стійкого упорядкованого об'єднання ланок структури, які знаходяться у вертикальних, горизонтальних і діагональних стосунках. Визначений категоріально-понятійний апарат є основою для формування системи характеристик організаційних структур, яка кількісно та якісно дозволяє в процесі проектування отримати безпосередні (кількість рівнів ієрархії, кількість елементів на різних рівнях структури, інформаційна навантаженість ланок, ступінь централізації управління) та опосередковані (складність, формалізація, централізація, спеціалізація, норма керованості, влада, контроль, структура персоналу) параметри існуючої структурної побудови, а також структури, що відповідає процесу планування організаційних змін у стратегічному розвитку.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у опрацюванні організаційних механізмів реалізації влади у закладах вищої освіти в умовах організаційної перебудови.

Список літератури

1. Агейчева А. О. Головні аспекти реформування дистанційного навчання та етапи розвитку системи вищої освіти Швеції. *Імідж сучасного педагога*. 2017. № 4/2 (173). С. 47–50.
2. Дудаева Л. М. Внутрикorporативные коммуникации в системе управления персоналом. *Совершенствование хозяйственного механизма в регионе*. 2014. № 234. С. 129–132.
3. Інтранет-портал: яким організаціям потрібна дана технологія і навіщо. URL: <https://www.kp.ru/guide/html>

4. Ломоносов А.В. Оцінка ступеню реалізації функцій відокремлених структурних підрозділів вищих навчальних закладів. *Економіст*. 2007. №11. С. 48-51.
5. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента, 3-е издание: Пер. С англ. М.: ООО «И.Р. Вильямс». 2008.
6. Парсяк В.Н., Драгомирова І.М. Трансформація діяльності операторів ринку освітніх послуг на засадах корпоративного менеджменту. Миколаївське видавництво Торубари О.С. 2010. 167с.
7. Навіщо компаніям відділ внутрішніх комунікацій? URL: <https://inside-pr.ru/zhurnalotd>
8. Сбруєва А. А. Тенденції розвитку політики Європейського Союзу у сфері забезпечення якості вищої освіти. *Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти у глобальному, регіональному та національному контекстах* / за заг. ред.: А. А. Сбруєвої, Г. Ю. Ніколаї. Суми, 2017. С. 240–260.
9. Принципи корпоративного управління України. К.: ДКЦПФР, 2015. 35 с.
10. Андронов В. В. Корпоративное предпринимательство: менеджмент, финансы, государственное регулирование. М. : Экономика. 2003. 236 с.
11. Корпоративное управление. Владельцы, директора и наемные работники акционерного общества / под ред. М. Хесселя. М.: Джон Уайли энд Санс, 1996. 364 с.
12. Аналітичний портал рейтинг країн світу за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index/ict-development-index>
13. Майорова Л. В. Управление коммуникационным пространством с целью повышения эффективности управления человеческим капиталом. *Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы*. 2012. № 6. С. 10–18.
14. Комунікації в організації URL: http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=434
15. Салми Д. Як створити університет світового рівня. Рецепти від Світового банку. *Вища школа*. 2018. № 2 (163). С. 7–43.
16. Бойко О. В. Основні моделі конституційно-правового забезпечення наукової діяльності у сучасному світі. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 502–513.
17. Бочкарьова, А.М. Інтранет як інструмент побудови ефективної комунікації всередині підприємства. *Мовна толерантність як фактор ефективності мовної політики*: матеріали Міжнародній науково-практичній конференції. 2015. № 1. С. 468–476.
18. Бутурліна О. В. Сучасні моделі впровадження STEM-освіти: світовий досвід та українська реальність. *Науково-методичні засади створення інноваційної моделі STEM-освіти*: зб. тез до І-ї Всеукр. наук.-практ. конф., 24 жовт. 2017 р. Дніпро; Київ, 2017. С. 16–21.
19. Гаранина О. Д. Мотивационная функция корпоративных коммуникаций. *Научный вестник МГТУ ГА*. 2013. № 191. С. 115 –119.
20. Назарова Г. В. Організаційні структури управління корпораціями. Х.: Вид. ХДЕУ, 2004. 408 с.

References

1. Aheicheva, A.O. (2017). «Main aspects of distance learning reform and stages of development of higher education in Sweden». *Imidzh suchasnoho pedahoha*. No 4/2 (173), pp. 47–50.
2. Dudaeva, L. M. «Corporate communications in the personnel management system». *Sovershenstvovanie hozyajstvennogo mekhanizma v regione*. 2014. No 234, pp. 129 –132.
3. Intranet portal: what organizations need this technology for and why. Available at: <https://www.kp.ru/guide/html>

4. Lomonosov, A.V. (2007). «Assessment of the degree of realization of functions of separate structural units of higher educational establishments». *Ekonomist*. No 11, pp. 48-51.
5. Meskon, M.H. and Al'bert, M. and Hedouri F. (2008). *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. 3rd ed. Translated by OOO «I.R. Vil'yams». Moscow. Russia.
6. Parsiak, V.N. and Drahomyrova, I.M. (2010). *Transformatsiia diialnosti operatoriv rynku osvity posluh na zasadakh korporatyvnoho menedzhmentu*. [Transformation of activity of operators of the market of educational services on the basis of corporate management]. Mykolaivske vydavnytstvo Torubary O.S. Mykolaiv. Ukraine.
7. Why do companies have an internal communications department? Available at: <https://inside-pr.ru/zhurnalotd>
8. Sbruieva, A. A. (2017). Tendentsii rozvytku polityky Yevropeiskoho Soiuzu u sferi zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. [Trends of European Union policy development in the field of higher education quality assurance]. *Proceedings of the Problemy innovatsiinoho rozvytku vyshchoi osvity u hlobalnomu, rehionalnomu ta natsionalnomu kontekstakh*. [Problems of innovative development of higher education in global, regional and national contexts]. In Sbruieva, A. A., Nikolai, H. Yu. (ed.). Sumy. Ukraine.
9. *Pryntsypy korporatyvnoho upravlinnia Ukrainy*. [Principles of Corporate Governance of Ukraine]. (2015). DKTsPFR. Kyiv. Ukraine.
10. Andronov, V.V. (2003). *Korporativnoe predprinimatel'stvo: menedzhment, finansy, gosudarstvennoe regulirovanie*. [Corporate entrepreneurship: management, finance, state regulation]. Ekonomika. Moscow. Russia.
11. *Korporativnoe upravlenie. Vladel'cy, direktora i naemnye rabotniki akcionernogo obshchestva*. [Corporate governance. Owners, directors and employees of a joint stock company]. (1996). In Hesselya, M. (ed.). Dzhon Uajli end Sans. Moscow. Russia.
12. Analytical portal ranking of the countries of the world by the level of development of information and communication technologies. Available at: <http://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index/ict-development-index>
13. Majorova, L.V. (2012). «Management of communication space in order to increase the efficiency of human capital management». *Sovremennaya ekonomika: problemy, tendencii, perspektivy*. No 6, pp. 10 –18.
14. Communications in the organization. Available at: http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=434.
15. Salmy, D. (2018). «How to create a world-class university». *Vyshcha shkola*. No 2 (163), pp. 7–43.
16. Boiko, O.V. (2017). «Basic models of constitutional and legal support of scientific activity in the modern world». *Pravova derzhava*. Issue 28, pp. 502-513.
17. Bochkarova, A.M. (2015). «Intranet as a tool for building effective communication within the enterprise». *Movna tolerantnist yak faktor efektyvnosti movnoi polityky* [Language tolerance as a factor in the effectiveness of language policy]. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. No 1, pp. 468-476.
18. Buturlina, O.V. (2017). «Modern models of STEM education implementation: world experience and Ukrainian reality». *Naukovo-metodychni zasady stvorennia innovatsiinoi modeli STEM-osvity*. [Scientific and methodological principles of creating an innovative model of STEM education]. Proceedings of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (Dnipro; Kyiv, 24th October 2017). Dnipro; Kyiv, pp. 16–21.
19. Garanina, O. D. «Motivational function of corporate communications». *Nauchnyj vestnik MGTU GA*. 2013. No 191, pp. 115 –119.
20. Nazarova, H. V. (2004). *Orhanizatsiini struktury upravlinnia korporatsiinykh* [Organizational structures of corporate governance]. KhDEU. Kharkiv. Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019 р.

Максим Іванович КУЛИК

кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри селекції, насінництва і генетики, Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0003-0241-6408
e-mail: maksym.kulyk@pdaa.edu.ua

Руслан Юрійович РУДЕНКО

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Полтавська державна аграрна академія
E-mail: ruslan_rudenko@yahoo.com

Олександр Володимирович ОНОПРІЄНКО

аспірант кафедри селекції, насінництва і генетики,
Полтавська державна аграрна академія
E-mail: cana200693@ukr.net

**ПОТЕНЦІАЛ, ЕНЕРГЕТИЧНА Й ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА
ПОБІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА ДЛЯ БІОПАЛИВА**

Кулик, М. І. Потенціал, енергетична й економічна ефективність виробництва побічної продукції рослинництва для біопалива [Текст] / Максим Іванович Кулик, Руслан Юрійович Руденко, Олександр Володимирович Онопрієнко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 141–148. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Стаття присвячена визначенню енергетичної та економічної ефективності виробництва біопалива з побічної продукції рослинництва. У процесі дослідження використані такі методи: монографічний (при вивченні економічної і енергетичної ефективності виробництва рослинної біомаси в аграрних підприємствах); статистико-економічний (оцінка ефективності потенціалу побічної продукції рослинництва); порівняльного аналізу (при аналізі економічної ефективності виробництва біомаси залежно від сільськогосподарських культур); енергетичного аналізу (енергетична оцінка потенціалу побічної продукції рослинництва польових культур).

Урожайність основної продукції визначали шляхом перерахунку врожайності кожної сільськогосподарської культури на стандартну вологість і чистоту. Вихід побічної продукції встановлювали з використанням спеціальних методів – узагальненої оцінки технічно-досяжного енергетичного потенціалу біомаси й методики обрахунку доступного потенціалу агросировини.

За результатами дослідження проаналізовано рівень урожайності основної продукції, визначено економічну ефективність виробництва побічної продукції з урахуванням рослинних решток (соломи, стебел) пшениці озимої, кукурудзи, сої і соняшнику в умовах сільськогосподарських підприємств Миргородського району Полтавської області. Розраховано кількість отриманої енергії для генерування тепла залежно від рослинної біомаси при використанні як сировини для біопалива. Виконано оцінку доступного потенціалу побічної продукції рослинництва сільськогосподарських культур з наступним визначенням енергетичної та економічної ефективності біомаси. Визначено потенціал рослинної продукції нетоварного врожаю пшениці озимої, сої, кукурудзи та соняшнику як

альтернативного палива й основи для підвищення рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, що в сумарному ефекті – засвідчує їхню рентабельність.

Ключові слова: основна продукція; побічна продукція; економічна ефективність; енергетичний потенціал.

Maksim Ivanovich KULIK

Ph.D. in Agricultural Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Selection, Seedling and Genetics, Poltava State Agrarian Academy

Ruslan Yuriyovich RUDENKO

postgraduate student of the Department of Public management and administration, Poltava State Agrarian Academy

Oleksander Volodymirovich ONOPRIENKO

post-graduate student of the Department of Selection, Poltava State Agrarian Academy

POTENTIAL, ENERGY AND ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION OF BY-PRODUCTS PLANTING FOR BIOFUELS

Abstract

The article is devoted to determining the energy and economic efficiency of biofuel production from by-products of crop production. The following methods were used in the research process: monographic (in studying the economic and energy efficiency of plant biomass production in agricultural enterprises); statistical and economic (estimation of potential efficiency of crop production by-products); comparative analysis (when analyzing the economic efficiency of biomass production depending on crops); energy analysis (energy assessment of crop by-products potential of fields). The yield of basic products was determined by recalculating the yield of each crop to standard humidity and purity. The output of the by-products was established using special methods - a generalized assessment of the technically achievable energy potential of biomass and the methods of calculating the available potential of agro-raw materials.

According to the results of the study, the yield level of the main products was analyzed, the economic efficiency of the production of by-products was determined, taking into account the crop residues (straw, stems) of winter wheat, corn, soybeans and sunflowers in the conditions of agricultural enterprises of the Myrhorod district of Poltava region. The amount of energy gain to generate heat is calculated depending on the plant biomass when used as biofuel feedstock. The available crop by-product potential of the crop production was evaluated, followed by the determination of the energy and economic efficiency of biomass. The potential of non-market crop production of winter wheat, soybean, corn and sunflower as alternative fuel and a basis for increasing the profitability of agricultural production has been determined which in the aggregate effect - attests to their profitability.

Keywords: main products; by-products; economic efficiency; energy potential.

JEL classification: Q13; L13; L20

Вступ

Останніми роками актуальним питанням як для України загалом, так і для окремих територіальних громад є зменшення енергозалежності господарських систем від зовнішніх факторів за рахунок більш широкого впровадження альтернативних джерел енергії.

Відповідно до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» № 555-IV від 20.02.2003 р. альтернативними джерелами енергії визнаються відновлювані джерела

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2019 рік. Том 4. № 4.

енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль і припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів; вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний і коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [1].

З огляду на те, що наша країна має значний потенціал біомаси, виникає необхідність вивчення можливостей її використання для енергетичних цілей, зокрема використання рослинних решток і побічної продукції рослинництва на біопаливо. Дослідження цих питань є актуальним і з огляду на те, що енергетична стратегія України до 2030 року передбачає динамічне зростання обсягів використання енергії біомаси – з 5 млн тон умовного палива в 2015 р. (2,5% від загального енергоспоживання) до 20 млн тон у 2030 р. (до 10% від загального енергоспоживання) [2; 3].

Як відмічає ряд науковців, сприятливе поєднання великого потенціалу в аграрному секторі й кліматичних умов відкривають перед українськими суб'єктами аграрної економіки перспективи приєднання до світових тенденцій розвитку нетрадиційної енергетики. Одним із шляхів до зменшення залежності від імпорту енергоносіїв і покращення екології в Україні є розвиток альтернативної енергетики за рахунок потужного агропромислового комплексу [4].

Як відмічає Ю. О. Лупенко й інші науковці, такі сільськогосподарські культури як: пшениця озима, кукурудза, соя та соняшник займають найбільші площі посівів як в Полтавській області, так і в цілому по Україні [5]. Названі культури використовуються для отримання основних харчових продуктів – хлібобулочних виробів, круп, олії та кормів для тваринництва; побічна продукція вирощування таких культур (солома, стебла, стрижні, лушпиння, стулки бобів) зазвичай залишається на полі й не використовується для потреб господарства. За ощадливого використання рослинних решток на біопаливні цілі можна отримувати помітний прибуток [6].

Аналіз стану виробництва сільськогосподарських культур в господарствах України та області показує [7], що вони формують середній і високий рівень врожайності, мають високі економічні показники, а побічна продукція може використовуватись для виробництва біопалива й отримання додаткової енергії. Названі обставини та причини обумовили вибір теми дослідження.

Значна кількість публікацій вітчизняних авторів присвячена вивченню потенціалу вітрової, сонячної й геотермальної енергії як альтернативних джерел енергії та особливостей їх диверсифікації. Зокрема, М. П. Кузнецов досліджував фактори впливу на поточну потужність вітрової й сонячної електростанцій в залежності від стану погоди [8]. Ю. П. Морозов, провівши аналіз тенденції розвитку й використання геотермальних джерел енергії показав, що подальший розвиток вироблення електроенергії з використанням геотермальних ресурсів пов'язано із застосуванням бінарних енергоустановок, що використовують температуру геотермального теплоносія 90-130% [9].

Поряд з цим визначено, що рослинна біомаса на біопаливо за обсягами виробництва займає четверте місце в Світі, а її частка в загальному виробництві первинної енергії досягає 10%, в Україні – менше 2%. Для зменшення енергетичної залежності України важливе значення має розвиток і використання на біопаливо відновлюваних джерел енергії, зокрема рослинної фітомаси. Саме тому для широкого впровадження відновлюваних джерел енергії необхідно всебічно вивчати потенціал рослинного ресурсу й можливості його використання для отримання дешевого біопалива [10].

Саме тому, державні дотаційні програми щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії повинні бути спрямовані на підтримку вітчизняних сільськогосподарських виробників.

На даний час визначено доцільність і умови використання програм державно-приватного партнерства в сфері енергозбереження й розвитку інфраструктури паливно-енергетичного комплексу [4].

О. Е. Колосова розглянула проблеми розвитку відновлюваних джерел енергії й дослідила практику європейських країн щодо надання державної допомоги для розвитку відновлюваних джерел енергії. Проаналізовано останні тенденції дослідженої сфери. З метою вдосконалення нормативного забезпечення у сфері горизонтальної державної допомоги, запропоновано зміни до законодавства [11].

Калініченко О. В. здійснив спробу обґрунтувати систему показників енергетичної ефективності виробництва сільськогосподарських культур. Розкрито методику розрахунку енергетичних показників виробництва продукції рослинництва, визначено основні чинники, які впливають на енергетичну ефективність виробництва продукції рослинництва. Проведено оцінку енергетичної ефективності виробництва сільськогосподарських культур в Україні [8].

Широкомасштабне використання фітомаси енергетичних культур, як сировини для виробництва біопалива поряд із рослинними рештками й відходами сільськогосподарських культур, може бути надійним резервом зменшення енергетичної залежності територіальних громад.

У зв'язку з цим автори, на основі узагальнення наукових публікацій щодо енергетичних культур в Україні, провели їх порівняльну характеристику за періодом надходження сухої фітомаси, продуктивністю й виходом умовного палива та встановили, що потенціал їх урожайності, поряд з ґрунтово-кліматичними умовами, залежить від агрохімічних властивостей ґрунту, способів його обробки, застосування добрив, біопрепаратів, сільськогосподарських машин і знарядь й інших факторів. На основі змістовного огляду літератури обґрунтовано необхідність вивчення можливості використання рослинного ресурсу сільського господарства як додаткового джерела альтернативної енергії.

Мета статі

Мета статті – визначити та розрахувати енергетичну й економічну ефективність виробництва доступного потенціалу побічної продукції рослинництва для біопалива в умовах Миргородського району.

Виклад основного матеріалу дослідження

За результатами виробничих випробувань, що проведено в умовах фермерських господарств Миргородського району було встановлено рівень врожайності основної продукції польових культур в розрізі обраних років досліджень (рис. 1).

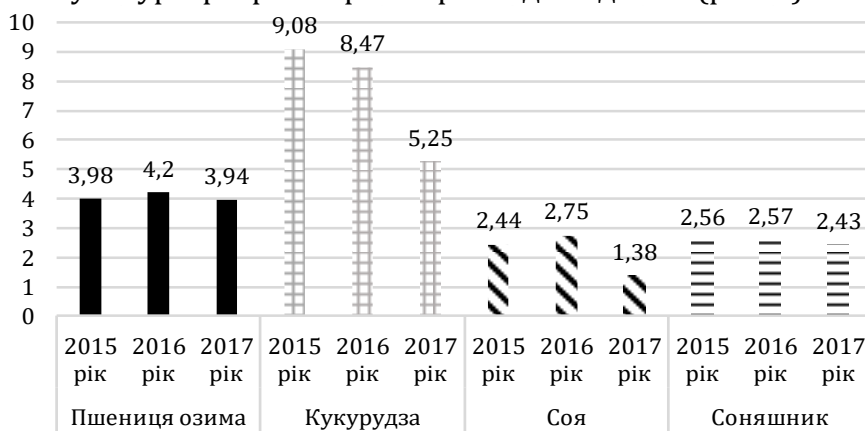

Рис. 1. Урожайність основної продукції сільськогосподарських культур, т/га (2015–2017 рр.) Джерело: розрахунки авторів

Залежно від погодних умов досліджуваних років вегетації відрізнялися показники врожайності: в умовах 2015 року на високому рівні врожайність була у кукурудзи (9,08 т/га) і пшениці озимої (3,98 /га), середня – у соняшнику 2,56 т/га й найменша – у сої 2,44 т/га; в умовах 2016 року найбільшу врожайність мала кукурудза – 8,47 т/га (+0,61 т/га до попереднього року), значно меншу – пшениця озима (на рівні 4,20 т/га – прибавка до попереднього року становила 0,22 т/га), соняшник – 2,57 т/га (майже на рівні минулого року) та найменшу – соя – 2,75 т/га (що на 0,31 т/га більше попереднього року); для 2017 року характерним було зменшення врожайності кукурудзи на 3,22 т/га порівняно із минулим роком, пшениці озимої – на 0,26 т/га, соняшнику – на 0,14 т/га, сої – на 1,37 т/га. В середньому за три роки стабільну й високу врожайність зерна забезпечувала кукурудза на зерно (> 5 т/га), значно менше (< 5 т/га) – пшениця озима і соняшник, і найменшу – соя.

Валовий збір основної продукції залежав від площі, відведеної під досліджувані культури, яка за роки дослідження мала тенденцію до збільшення. Визначено, що з-поміж сільськогосподарських культур найбільший вал основної продукції отримали у пшениці озимої у 2016-2017 роках, що пов'язано із розширенням площі під культурою. У кукурудзи валовий збір основної продукції за роки змінювався від 236573,1 до 156155,0 т, у сої – від 47834,2 до 25310,1 т, у соняшнику – від 26831,3 до 27974,0 т.

Кількість рослинних відходів визначали згідно коефіцієнтів переведення й валу основної продукції сільськогосподарських культур (рис. 2).

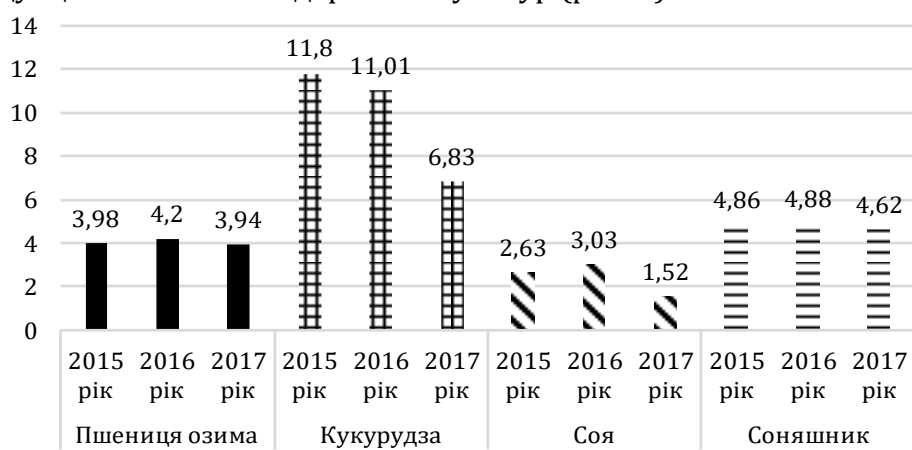

Рис. 2. Потенціал побічної продукції сільськогосподарських культур, т/га (2015–2017 рр.)

Джерело: розрахунки авторів

З-поміж культур, розглянутих за роки дослідження потенціал побічної продукції виявився найбільшим у кукурудзи – в межах 4,62 до 4,86 т/га, а найменшим у сої – від 1,52 до 3,03 т/га.

У середньому за три роки найбільший потенціал відходів має кукурудза (9,88 т/га), дещо менше – стебла соняшнику (4,79 т/га), найменше – солома пшениці (4,04 т/га) та сої – 2,41 т/га.

Проведення оцінки енергетичного потенціалу (вихід умовного біопалива та кількість теплової та електроенергії) відходів сільськогосподарських культур дозволило виявити найбільш ефективні: кукурудзу й соняшник (табл. 1).

Розрахований потенціал умовного палива побічної продукції сільськогосподарських культур за 2015 рік становив 175545,4 т ум. п., за 2016 рік – 654884,7 т ум. п., за 2017 рік – 553581,0 т ум. п.

У середньому за три роки вихід біопалива із побічної продукції сільськогосподарських культур виявився найбільшим у пшениці озимої (317665,1 т ум. п), менше в

кукурудзи – 102392,3 т ум. п., найменше – в сої (22403,2 т ум. п) і соняшнику (18876,4 т ум. п).

Разом за три роки проведення експерименту найбільший енергетичний потенціал був у пшениці озимої (952995,4 т ум. п), менше в кукурудзи – 307177,0 т ум. п., найменше – в сої (67209,5 т ум. п) і соняшнику (56629,1 т ум. п).

Таблиця 1. Вихід умовного палива з побічної продукції сільськогосподарських культур, т ум. п. (2015–2017 рр.)

Культура	Роки			Середнє значення
	2015	2016	2017	
Пшениця озима	16921,7	491330,6	444743,1	317665,1
Кукурудза	115040,8	116201,2	75935,0	102392,3
Соя	24414,6	29876,7	12918,3	22403,2
Соняшник	19168,3	17476,2	19984,7	18876,4
Всього	175545,4	654884,7	553581,0	461337,0

Джерело: розрахунки авторів

Енергетичний потенціал побічної продукції сільськогосподарських культур наведено в табл. 2.

Таблиця 2. Енергетичний потенціал побічної продукції сільськогосподарських культур, МДж/т (2015–2017 рр.)

Культура	Роки			Середнє значення
	2015	2016	2017	
Пшениця озима	28,2	818,9	741,2	529,4
Кукурудза	191,7	193,7	126,6	170,7
Соя	40,7	49,8	21,5	37,3
Соняшник	31,9	29,1	33,3	31,5
Всього	292,6	1091,5	922,6	768,9

Джерело: розрахунки авторів

Енергетичний потенціал побічної продукції сільськогосподарських культур за 2015 рік становив 292,6 МДж/т, за 2016 рік значно більше – 1091,5т МДж/т, а за 2017 рік – 922,6 МДж/т.

За три роки усереднені дані енергетичного потенціалу побічної продукції сільськогосподарських культур виявився найбільшим у пшениці озимої (529,4 МДж/т), менше в кукурудзи – 170,7 МДж/т, найменше – в сої (37,3 МДж/т) і соняшнику (31,5 МДж/т).

За визначенням економічної ефективності отримання побічної продукції рослинництва ми враховували основні показники: виробничі затрати й вартість одиниці продукції на час реалізації (табл. 3).

Таблиця 3. Умовно чистий прибуток за реалізації побічної продукції сільськогосподарських культур, млн грн. (2015–2017 рр.)

Культура	Роки			Сума за роки
	2015	2016	2017	
пшениця озима	15,2	442,2	400,3	857,7
кукурудза	103,5	104,6	68,3	276,5
соєа	22,0	26,9	11,6	60,5
соняшник	17,3	15,7	18,0	51,0
Всього	158,0	589,4	498,2	1245,7

Джерело: розрахунки авторів

З-поміж досліджуваних сільськогосподарських культур найбільший умовний дохід отримаємо за реалізацію побічної продукції пшениці озимої (857,7 млн грн), мінімальну – 61,6 млн грн – при реалізації продукції соняшнику.

Висновки і перспективи подальших розвідок

В умовах Миргородського району найбільший потенціал рослинних відходів забезпечує пшениця озима й кукурудза, найменше – соя та соняшник. У середньому за три роки найбільший енергетичний потенціал забезпечує побічна продукція пшениці озимої (317665,1 т ум. п.) за енерговіддачі палива 529,4 МДж/т, менше у кукурудзи (307177,0 т ум. п.) енергоємністю 170,7 МДж/т.

При реалізації відходів сільськогосподарських культур, як сировини для біопалива, економічна ефективність за їхньої вартості 900 грн/т буде становити для 2015 року – 158,0 млн грн, для 2016 року – 589,4 млн грн та для 2017 року – 498,2 млн грн. При цьому визначено, що за три роки найбільший умовний дохід забезпечить реалізація побічної продукції пшениці озимої (857,7 млн грн) та кукурудзи (276,5 млн грн).

Отже, перспективи подальших досліджень, на основі обґрунтованого потенціалу агробіомаси, полягатимуть у використанні сільськогосподарських відходів за рахунок кооперації дрібних агровиробників і спільного виробництва біопалив із забезпечення ним власних потреб.

Список літератури

1. Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні та її собівартість і дохідність в сільськогосподарських підприємствах (розрахункова за 2014 р. і прогноз на 2015 р.) / Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., та ін. / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. 56 с.
2. Біопалива, технології, машини і обладнання / Дубровін В.О., Корчемний М.О., Масло І.П. і ін. К. : [б.в.], 2004. 256 с.
3. Гелетуха Г. Г., Железная Т. А. Анализ основных положений «Энергетической стратегии Украины на период до 2030 года». Промышленная техника, 2006. №5. т. 28. С. 82–92.
4. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 р. №555-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/555-15.6>
5. Калиниченко О. В. Энергетическая оценка сельскохозяйственного производства. Инновационное и предпринимательское развитие национальной экономики в условиях глобализации: монография / под ред. Д. М. Мадияровой, М. О. Рыспековой. Астана: Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, 2018. С. 261–269.
6. Накашидзе Л. В., Гільорме Т. В. Дослідження моделей впровадження технологій використання альтернативних джерел енергії. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки. 2016. № 3(237). С. 195–202.
7. Kalinichenko A., Kalinichenko O., Kulyk M. Assessment of available potential of agro-biomass and energy crops phytomass for biofuel production in Ukraine. *Odnawialne źródła energii: teoria i praktyka*. Monograph; pod red. I. Pietkun-Greber i P. Ratusznego, Uniwersytet Opolski: Opole, Kijów, 2017. (Vol. II): 163–179.
8. Морозов Р. В., Федорчук Є. М. Оцінка біоенергетичного потенціалу рослинних відходів та енергетичних культур у сільському господарстві. Науковий вісник Херсонського державного університету, 2015. Випуск 10. Частина 3. С. 111–117.
9. Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Інформаційно-аналітичний бюлетень «Відомості Міністерства палива та енергетики України». Спеціальний випуск. 2006. 113 с. URL: <https://de.com.ua/uploads/0/1703-EnergyStratagy2030.pdf>
10. Колосова О. Е. Правові засоби стимулювання розвитку відновлюваних джерел енергії як один із пріоритетних напрямів горизонтальної державної допомоги в Україні. Економіка та право. 2016. № 1(43). С. 67–71.

-
11. Кузнецов М. П. Деякі можливості автономної роботи вітрової та сонячної електростанцій. *Відновлювана енергетика*. 2016. № 2. С. 15–21.

References

1. *Vyrobnytstvo silskohospodarskoi produktsii v Ukraini ta yii sobivartist i dokhidnist v silskohospodarskykh pidpriemstvakh (rozrakhunkova za 2014 r. i prohoz na 2015 r.)*. [Agricultural production in Ukraine and its cost and profitability in agricultural enterprises (estimated for 2014 and forecast for 2015)]. (2015). / Lupenko, Yu. O., Mesel-Veseliak, V. Ya., Hryshchenko, O. Yu. and in. / In. Lupenka, Yu. O., Mesel-Veseliaka, V. Ya. (ed.). NNTs «IAE». Kyiv. Ukraine.
2. *Biopalyva, tekhnolohii, mashyny i obladnannia*. [Biofuels, technology, machinery and equipment]. (2004). Dubrovin, V.O., Korchemnyi, M.O., Maslo, I.P. and other. Kyiv. Ukraine.
3. Heletukha, H. H., Zheleznaia, T. A. (2006). «Analysis of the main provisions of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2030». *Promyshlennaja tehnik*. №5. Vol. 28, pp. 82–92.
4. Pro al'ternatyvni dzherela enerhii: Zakon Ukrainy. [On alternative energy sources: Law of Ukraine]. Dated 20.02.2003 №555-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/555-15.6>
5. Kalinichenko, O. V. (2018). Jenergeticheskaia ocenka sel'skoho zjajstvennogo proizvodstva. [Energy estimation of agricultural production]. *Proceedings of Innovacionnoe i predprinimatel'skoe razvitie nacional'noj jekonomiki v uslovijah globalizacii: monografija*. [Innovative and entrepreneurial development of the national economy in the conditions of globalization: monograph]. In Madijarovej, D. M., Ryspekovej, M. O. (ed.). Astana: Evrazijskij nacional'nyj universitet im. L. N. Gumileva, pp. 261–269.
6. Nakashydz, L. V., Hilorme, T. V. (2016). «Research of models of introduction of technologies of use of alternative energy sources». *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Tekhnichni nauky*. № 3(237), pp. 195–202.
7. Kalinichenko, A., Kalinichenko, O., Kulyk, M. (2017). Assessment of available potential of agro-biomass and energy crops phytomass for biofuel production in Ukraine. *Odnawialne źródła energii: teoria i praktyka*. Monograph; pod red. I. Pietkun-Greber i P. Ratusznego, Uniwersytet Opolski: Opole, Kijów, (Vol. II): pp. 163–179.
8. Morozov, R. V., Fedorchuk, Ye. M. (2015). «Estimation of bioenergy potential of crop outputs and energy crops in agriculture». *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*. Issue 10. Part 3, pp. 111–117.
9. «Ukraine's energy strategy for the period until 2030». *Informatsiino-analitychni biuleten «Vidomosti Ministerstva palyva ta enerhetyky Ukrainy»*. *Spetsialnyi vypusk*. (2006). 113 p. Available at: <https://de.com.ua/uploads/0/1703-EnergyStratagy2030.pdf>
10. Kolosova, O. E. (2016). «Legal means of stimulating the development of renewable energy sources as one of the priority areas of horizontal state aid in Ukraine». *Ekonomika ta pravo*. № 1(43), pp. 67–71.
11. Kuznetsov, M. P. (2016). «Some possibilities of autonomous work of wind and solar power plants». *Vidnovliuvana enerhetyka*. № 2, pp. 15–21.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2019 р.

Володимир Ілліч ПІЛЯВСЬКИЙ

кандидат економічних наук, докторант,
Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон
ORCID ID: 000-0003-3311-0559

**ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ПІДГРУНТТІ СТРАТЕГІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Пілявський, В. І. Формування конкурентного потенціалу на підґрунті стратегічного управління агропромислових підприємств [Текст] / Володимир Ілліч Пілявський // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 149–160. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті розглядаються питання щодо системоутворюючих елементів формування конкурентного потенціалу агропромислових підприємств і вибору конкурентної стратегії як чинника зміцнення й підвищення ефективності його використання через стратегічне управління. Встановлено, що поряд із використанням ексклюзивних за якостями та кількісними характеристиками ресурсів конкурентні переваги можуть створюватись також за рахунок властивостей внутрішнього й зовнішнього середовища, які є рідкісними серед конкурентів. Особливу роль приділено таким перевагам як компетенція. Визначено зовнішні та внутрішні чинники конкурентного потенціалу агропромислового підприємства, які охоплюють його політику асортименту, маркетингу, управління якістю продукції та виробничих процесів, техніко-технологічний та інноваційний розвиток, наявність висококваліфікованого персоналу, доступ до якісної сировини. Обґрунтовано та представлено блок-схему вибору конкурентної стратегії розвитку потенціалу агропромислового підприємства. При цьому виокремлено два моменти: структурний склад виробництва й позиціонування. Запропонований методичний підхід такого аналізу й вибору конкурентної стратегії дозволяє підприємству не тільки сформувати, але й успішно реалізувати довготривалу перевагу в мінливому середовищі. Конкурентну стратегію як інструмент пов'язано із успішною реалізацією стратегічного управління. Визначено, що стратегічне управління має здійснюватися через відповідний організаційно-економічний механізм, який направлений на формування та зміцнення конкурентності потенціалу та конкурентоспроможності агропромислового підприємства. Запропонований механізм включає стратегічний аналіз середовища функціонування. При цьому встановлені істотні характеристики зовнішнього середовища як бази визначення місії та цілей підприємства, кожен з яких складається із виділених підпроцесів. Указано, що вироблення бізнес-стратегії вважається серцевиною стратегічного управління, а функціональні стратегії мають забезпечувати кожен управлінський рівень. Розроблено основні завдання оцінки та контролю виконання стратегії. Визначено, що коригування за результатами стратегічного контролю має застосовуватись як до реалізованої стратегії, так і цілей господарюючих суб'єктів. В цілому реалізація організаційно-економічного механізму стратегічного управління обумовлює певні правила та прийоми формування й зміцнення конкурентного потенціалу агропромислових підприємств.

Ключові слова: конкурентний потенціал, конкурентна стратегія, стратегічне управління, вибір стратегії, бізнес-стратегія, функціональні стратегії, стратегічний аналіз, зовнішнє середовище, внутрішнє середовище, агропромислові підприємства.

© Володимир Ілліч Пілявський, 2019

Volodymyr I. PILIAVSKII

Candidate of Economic Sciences (PhD),
Doctoral Candidate; International University of Business and Law (Kherson)

**COMPETITIVE POTENTIAL FORMATION ON THE BACKGROUND OF STRATEGIC
MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES**

Abstract

The article reveals the issues of system-forming elements of agro-industrial enterprises' competitive potential and the choice of competitive strategy as a factor of strengthening and increasing its efficiency through strategic management. It is established that along with the use of exclusive qualitative and quantitative characteristics of resources, competitive advantages can also be created due to the properties of the internal and external environment, rare among competitors. Special attention is paid to such an advantage as competence. The external and internal factors of agro-industrial enterprise's competitive potential, which cover its assortment, marketing, quality, production management and other policies, innovative development, highly qualified staff availability, access to quality raw materials, are defined. The article presents and justifies the block-scheme of the choice of the agro-industrial enterprise competitive strategy of potential development. It distinguishes two components: structural composition of production and positioning. The proposed methodological approach of such analysis and choice of competitive strategy allows the enterprise not only to form, but also to successfully implement a long-term advantage in a changing environment.

The competitive strategy as a tool is linked to the successful implementation of strategic management. It is determined that strategic management should be carried out through an appropriate organizational and economic mechanism, aimed at shaping and strengthening the competitiveness of the agro-industrial enterprise. The proposed mechanism includes a strategic analysis of the operating environment. It establishes essential characteristics of the environment, each consisting of dedicated sub processes, as a basis for defining the mission and goals of the enterprise. It is stated that developing a business strategy is considered to be the core of strategic management, and functional strategies must ensure every management level. A special task of evaluation and control of strategy implementation has been developed. It is determined that adjustments to the results of strategic control should be done for both the implemented strategy and the goals of business entities. In general, the implementation of the organizational and economic mechanisms of strategic management determines certain rules and techniques for forming and strengthening the competitive potential of agricultural enterprises.

Keywords: *competitive potential, competitive strategy, strategic management, strategy choice, business strategy, functional strategies, strategic analysis, external environment, internal environment, agro-industrial enterprises.*

JEL classification: L13; L20; Q13

Вступ

Основоположним принципом агропромислових підприємств має бути безперервність діяльності їх на ринку, яка забезпечується реалізацією та використанням накопиченого конкурентного потенціалу. Домінуючою умовою конкурентної позиції на ринку є формування такої стратегії розвитку підприємства, яка передбачає його спроможність використовувати наявні та приховані можливості в досягненні цілей. При цьому необхідне адекватне розуміння не тільки поточної економічної ситуації на конкретному товарному ринку й конкурентних позицій основних його учасників, але і необхідність стратегічного управління агропромисловими підприємствами з метою розробки заходів

і прийняття стратегічних управлінських рішень щодо накопичення та підвищення конкурентності їх потенціалу. Тож вирішення вищезазначених задач на основі стратегічного управління в науковому плані є актуальним і практично значимим.

В економічній літературі значна увага приділяється теоретичним і практичним питанням формування і розвитку конкурентного потенціалу підприємств. Серед публікацій заслуговують на увагу праці О.С. Другова; Н.С. Краснокутської; Ж.Л. Крисько; О.А. Михальченко, М. Портера; М.В. Стахова і О.В. Малик; А.В. Пилипук, Ф.І. Субоч, М.І. Баранової та інші; М.О. Шульги і Ю.В. Ушкаренко; Н.В. Якименко-Терещенко, Я.Р. Ніколаєш та інших. Проблеми формування та реалізації конкурентних стратегій та стратегічного управління потенціалом підприємств висвітлені в наукових дослідженнях: Є.В. Закшевської, С.В. Ударова, М.В. Загвозкіна; Б.М. Мізюк; А.Л. Томпсона і А.Дж. Стрикленда; О.О. Циганюк; J.A. Pearee та R.V.jr. Robinson та інших.

Не дивлячись за широке коло вивчення наукових праць є значна кількість питань щодо впливу стратегічного управління на підвищення конкурентності потенціалу, яке б відповідало стратегічним цілям і сучасним реаліям ефективного господарювання агропромислових підприємств.

Мета статі

Мета дослідження – вербально обґрунтувати концептуальні аспекти створення конкурентного потенціалу підприємства за головним системоутворюючим елементом конкурентних переваг на ринку й сформувати процес вибору конкурентної стратегії як серцевини організаційно-економічного механізму стратегічного управління, що обумовлює певний характер дій зміцнення конкурентного потенціалу агропромислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Конкурентний потенціал підприємства визначається за його основною ознакою – перевагами порівняно із конкурентами в позиціюванні на ринку однотипної продукції. Конкурентні переваги – це виняткові чинники, ресурсні та функціональні властивості внутрішнього й зовнішнього середовища, що вигідно відрізняють один від одного суб'єктів ринку, цілеспрямовано впливають на споживачів і роблять продукцію виробника унікальною. В результаті конкурентної боротьби на ринку конкурентні переваги одних протистоять загрозам інших підприємств, що здійснюють радикальні зміни в діяльності на засадах розвитку науково-технічного прогресу та інноваційного розвитку.

В науковій літературі зазначається, що конкурентна перевага залежить від наявності та ефективності ресурсів, що перебувають у розпорядженні підприємства, а її сутність визначається «як сукупність диференційованих реальних або потенційних чинників, здатних отримувати цільові результати із зовнішнього й внутрішнього оточення» [1, с. 33].

На наш погляд, зміст чинників конкурентних переваг має дублюватись ресурсними та функціональними їх властивостями. Конкурентний потенціал агропромислових підприємств може мати природні або/і придбані конкурентні переваги. Наслідком природних (природно-кліматичні умови, родючість землі, географічне розміщення) конкурентних переваг стають більш низькі витрати на продукцію, завдяки чому відбувається зростання платоспроможного попиту на пропонувану на ринку продукцію, та змінюється структура ринку на користь даних виробників. Придбані конкурентні переваги за рахунок одержаних знань, вдосконалення техніки та технології, інноваційного розвитку компенсуються підвищеною продуктивністю і обсягами виробництва. Отриманий ефект масштабу забезпечить додаткову цінову перевагу. Конкурентна перевага є порівняльною, а отже відносною, та може бути виявлена й оцінена тільки за наявності конкурентів. Зовнішні джерела конкурентних переваг

засновані на економічних, географічних, демографічних, природних чинниках, нормативно-правових актах держави. Вони визначаються інституційною та природно-зональною інфраструктурою. Внутрішні джерела – засновані на високому іміджі підприємства, інноваційному підході, техніко-технологічних, організаційно-управлінських, економічних змінах і мають, як правило, структурний характер.

Конкурентні переваги можуть також проявлятися або у вдалій інтеграції виробництва, або в спеціалізації. М. Портер розрізняє три рівні конкурентних переваг, які також стосуються і агропромислових підприємств [2]:

1. «Переваги низького рівня», що базуються на доступності сировини, дешевій робочій силі, великих масштабах виробництва.

2. «Переваги більш високого рівня», які визначаються репутацією підприємства, ефективними зв'язками з клієнтами, інвестиційною привабливістю тощо.

3. «Переваги найбільш високого порядку» становлять власні патенти та ліцензії, висока кваліфікація персоналу, ефективні системи управління (зокрема застосування системи стратегічного управління) тощо.

Практика діяльності сучасних підприємств показує, що одним з вирішальних чинників конкурентності потенціалу сьогодні є інформація. Формуючи базу даних про клієнтів, їх стан та уподобання, про регулярність і склад замовлень, підприємство нарощує власний інтелектуальний потенціал й одержує додаткові переваги перед конкурентом. Отже, конкурентні переваги є невід'ємною характеристикою конкурентного потенціалу підприємства.

В літературі існують різноманітні погляди щодо трактування сутності «конкурентний потенціал підприємства» (табл. 1).

Таблиця 1. Підходи науковців щодо визначення змісту категорії «конкурентний потенціал підприємства»

Автор	Сутність поняття
Другова О.С. [3]	Конкурентний потенціал – це можливості ресурсів, здатностей та компетенції підприємства формувати його конкурентні переваги порівняно з іншими господарюючими суб'єктами на визначеному ринковому сегменті.
Михальченко О.А. [4]	Конкурентний потенціал – це реальна та потенційна здатність промислового підприємства формувати збалансований комплекс можливостей, в основу яких покладено результати прогнозування, організації та управління всіма аспектами підприємницької активності для найкращого задоволення потреб кожного окремого учасника бізнес-відносин у порівнянні з конкурентами з метою максимізації ефективності функціонування шляхом постійного вдосконалення технологічних рішень і використання всіх ресурсів з урахуванням особливостей сфери діяльності.
Ушкаренко Ю., Шульга М.О. [5]	Конкурентний потенціал – це конкурентні зовнішні та внутрішні можливості підприємства, які дозволяють вести ефективну конкурентну боротьбу на ринку шляхом оптимального використання матеріальних і нематеріальних ресурсів.
Стахова М.В., Малик О.В. [6]	Конкурентний потенціал можна представити як конкурентні можливості фірми внутрішнього й зовнішнього характеру, які дозволяють суб'єкту господарювання підтримувати ефективну конкурентну боротьбу на ринку завдяки створенню конкурентних переваг, що передбачають використання матеріальних і нематеріальних ресурсів.
Якименко-Терещенко Н.В., Ніколаєш Я.Р. [7]	Це здатність підприємства та його системи менеджменту своєчасно й повно формувати збалансований комплекс конкурентних переваг по забезпеченню сталого стратегічного розвитку підприємства, його конкурентоспроможності та здатності адаптації до швидкозмінних умов.

За функціонального підходу, коли в якості основного системоутворюючого елементу конкурентного потенціалу є конкурентні переваги, це дозволяє сформулювати таке визначення. Конкурентний потенціал підприємства – це компетенції, можливості й здатність його утримувати власні конкурентні переваги в ефективній конкурентній боротьбі на ринку однорідної продукції, реалізуючи доступні

трудо́ві, інформаційні, фінансові, інноваційні та інші ексклюзивні, за якими і кількісними характеристиками, ресурси та властивості внутрішнього й зовнішнього середовища, які є рідкісними серед конкурентів. При цьому слід зазначити, що компетенція – «це інформаційний потенціал, який указує своєму власникові: як розуміти й використовувати інформацію для вирішення економічних проблем, як ухвалювати економічне рішення, і як у майбутньому розширювати наявну компетенцію» [8, с. 25].

А ефективна конкурентна боротьба може бути одночасно засобом і результатом економічної природи конкурентних переваг. Тож в конкурентній боротьбі конкурентні переваги забезпечують найкращі результати й сприяють підвищенню ефективності використання потенціалу підприємства. Іншими словами конкурентний потенціал накопичує внутрішні й зовнішні компетенції, здатність і можливості, які дозволяють агропромислому підприємству вести ефективну конкурентну боротьбу на ринку за рахунок формування конкурентних переваг на основі використання матеріальних і нематеріальних ресурсів.

До зовнішніх чинників конкурентного потенціалу, які виникають і діють поза агропромисловим підприємством, належать: політика держави (зовнішньоекономічна, цінова, податкова, антимонопольна, фінансово-кредитна, підтримка товаровиробника та інше); стан попиту й пропозиції на ринку; конкуренція на ринку сировини, розвиток інфраструктури ринку, природно-кліматичні умови та сезонність виробництва, рівень науково-технічних розробок і реалізація інновацій. Внутрішні чинники конкурентного потенціалу виникають всередині агропромислового підприємства й охоплюють його політику асортименту, маркетингу, управління якістю продукції й виробничих процесів, техніко-технологічний та інноваційний розвиток, наявність висококваліфікованого персоналу, доступ до якісної сировини та можливості ефективного її використання [9, с. 157]. Як зазначає Н.С. Краснокутська «Внутрішні фактори – це стратегія підприємства, для реалізації якої формується потенціал, досвід і навички менеджерів....» [10, с. 27].

Важливо відмітити, що стратегія підприємства залежить від його положення на ринку й цілей, які воно має досягти. Сутність стратегії проявляється: «а) у визначенні напрямків розвитку, виживання та зростання в довготерміновій перспективі, концентрації зусиль на визначених пріоритетах; б) у способах встановлення взаємодії організації зі суб'єктами зовнішнього середовища; в) через досягнення позитивного синергетичного ефекту за рахунок міжфункціональної інтеграції в діяльності підприємства; г) у постійному уточненні на основі отриманих за допомогою системи моніторингу даних про зміни у зовнішньому середовищі; д) у проведенні змін в організаційній структурі та налагодження ефективної системи обліку, контролю, аналізу та мотивації» [11, с. 45].

На стратегію агропромислових підприємств впливають такі чинники як: наявність необхідних ресурсів і їх потенціал, потреби клієнтів, діюча технологія, періодичність впровадження інновацій, можливості використання власних і залучених фінансів, сучасне інформаційне забезпечення, тощо.

Всі вищезазначені особливості прояву й чинники впливу дозволяють близьким конкурентам уникнути їх подвійності в стратегії: одні вибирають шлях зниження витрат, другі – диференціації продукції, треті – диверсифікації ринкових ніш або задоволення вузько специфічних потреб покупців. Крім того, стратегія й бізнес-моделі підприємства мають відповідати сьогднішнім і майбутнім умовам зовнішнього середовища, новим потребам ринку та перевагам покупця. Як писали А. Л. Томпсон і А. Дж. Стрикленд: розробка хорошої стратегії неможлива без винахідливості й без творчого підходу [12].

Конкурентні стратегії визначаються чинниками попиту й пропозиції. Динаміка попиту й пропозиції під впливом різних чинників породжує процеси безперервної

адаптації агропромислових підприємств і споживачів їх продукції до кон'юнктури ринку. При цьому саморегулювання ринку відносно, так як держава має вмішуватись в даний процес, підтримуючи добросовісну конкуренцію й забороняючи недобросовісну.

Процес вироблення конкурентної стратегії вважається серцевиною стратегічного управління, так як визначення стратегії – це прийняття рішення як привід того, що робити з агропромисловим бізнесом або продукцією, як і в якому напрямку розвивати підприємство, яке місце виділяти на ринку та інше. Нами представлена блок-схема вибору конкурентної стратегії розвитку потенціалу агропромислового підприємства на основі аналізу відповідності конкурентного потенціалу ринку готової продукції (рис. 1). Необхідно виокремлювати два основних моменти під час вибору конкурентної стратегії: структурний аналіз агропромислового виробництва й позиціонування.

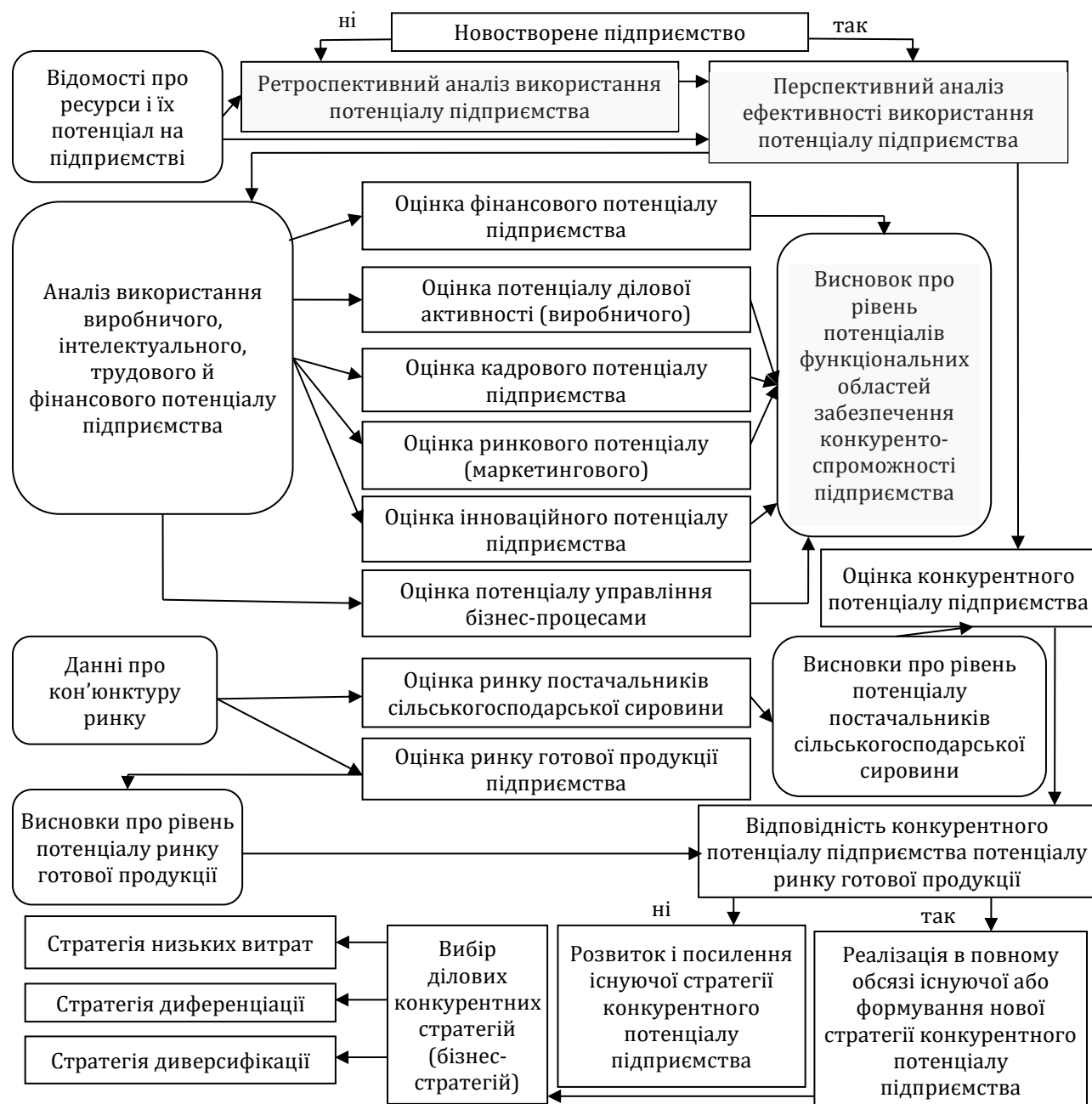

Рис. 1. Вибір конкурентної стратегії розвитку агропромислового підприємства

Під час аналізу виробництва «враховують п'ять сил, котрі формують конкурентний потенціал агропромислового підприємства: загроза появи продуктів-

замінників, загроза входження нових суб'єктів, ринкова влада продавців, ринкова влада покупців, конкуренція серед наявних конкурентів» [8, с. 25]. На першому етапі такого дослідження необхідно визначити, яке агропромислове підприємство аналізується: давно діюче або новостворене. Якщо підприємство вже встигло проявити себе, то проводиться аналіз наявних у нього матеріальних, трудових, інтелектуальних і фінансових ресурсів і оцінюється досягнута ефективність і перспективи їх використання. Останнє дозволяє виявити потенційні можливості підприємства у виробництві конкурентоспроможної продукції і зробити висновок про те, які продукти й в якому обсязі воно здатне виробляти, чи потрібне залучення додаткових ресурсів, а також виявити ексклюзивні здатності виробництва, які можуть забезпечити йому довготривалі конкурентні переваги. Якщо підприємство нове, процес починається з перспективного аналізу (можливості, загрози, сильні й слабкі сторони майбутнього функціонування підприємства).

На наступному етапі проводиться оцінка фінансового, кадрового, інноваційного, ринкового потенціалу, а також ділової активності й управління бізнес-процесами. Зокрема, аналізується наявність обсягу фінансових ресурсів для продовження діяльності й розвитку, встановлюються компетентність і можливості персоналу агропромислового підприємства, що володіють сукупністю фізичних, інтелектуальних здібностей і професійної фаховості, оцінюються можливості інноваційних проектів перетворень і впровадження інновацій, оцінюється здатність маркетингу підприємства забезпечувати його постійний конкурентний потенціал і збільшувати частку на внутрішньому ринку й експорт в загальному обсязі реалізації підприємства.

Щодо ділової активності, то необхідно оцінити максимально можливий виробничий результат, який може бути отриманий при найбільш ефективному використанні виробничих ресурсів. Далі аналізується відповідність конкурентного потенціалу агропромислового підприємства потенціалу ринку. Якщо ця відповідність є, то вибирають стратегію реалізації потенціалу підприємства або створюють нову, якщо існуюча використана в повному обсязі. У разі невідповідності потенціалів доцільно реалізувати стратегію розвитку потенціалу підприємства. Запропонований методичний підхід такого аналізу й вибору конкурентної стратегії дозволяє агропромислового підприємству не тільки сформулювати, але й успішно реалізувати довготривалу перевагу в мінливому середовищі.

Конкурентна стратегія використання потенціалу не може гарантувати беззаперечний успіх, але без неї агропромислове підприємство має набагато більше шансів на поразку в конкурентній боротьбі на ринку. Керівники мають приділяти належну увагу стратегічному управлінню як у випадках швидкого розвитку підприємства, так і його кризи.

Стратегії виступають в ролі інструментів успішної реалізації стратегічного управління, що ґрунтується на стратегічному мисленні і втілюється у характерних рисах їх застосування. Виходячи з тих чи інших аспектів, і зокрема розміру, типу виробництва, характерних рис виробничого потенціалу, наявності науково-технічного потенціалу, кваліфікації персоналу, рівня управління тощо, агропромислові підприємства дотримуються певної стратегії поведінки за мінливого зовнішнього середовища для встановлення з ним динамічної рівноваги.

Щодо поняття «стратегічне управління підприємством», то в літературі існує цілий ряд визначень, де наголос робиться на ті чи інші аспекти й особливості. Не досліджуючи різні думки науковців звертаємо увагу на формулювання сутності стратегічного управління підприємством дослідниками Дж. Піке і Р. Робінсоном. Вони зазначали, що це набір рішень і дій по формуванню стратегій, необхідних для досягнення поставленої мети в діяльності фірми [13].

Тож процес стратегічного управління конкурентним потенціалом агропромислового підприємства має здійснюватись через відповідний механізм, який має бути, на наш погляд, сукупністю різноманітних за своєю природою конкурентних організаційно-економічних механізмів, які покликані організувати ефективне використання його потенціалу в умовах зміни потреб споживачів і нестабільності зовнішнього середовища (рис. 2).

Основним призначенням організаційно-економічних механізмів управління підприємством має бути формування й зміцнення його конкурентного потенціалу.

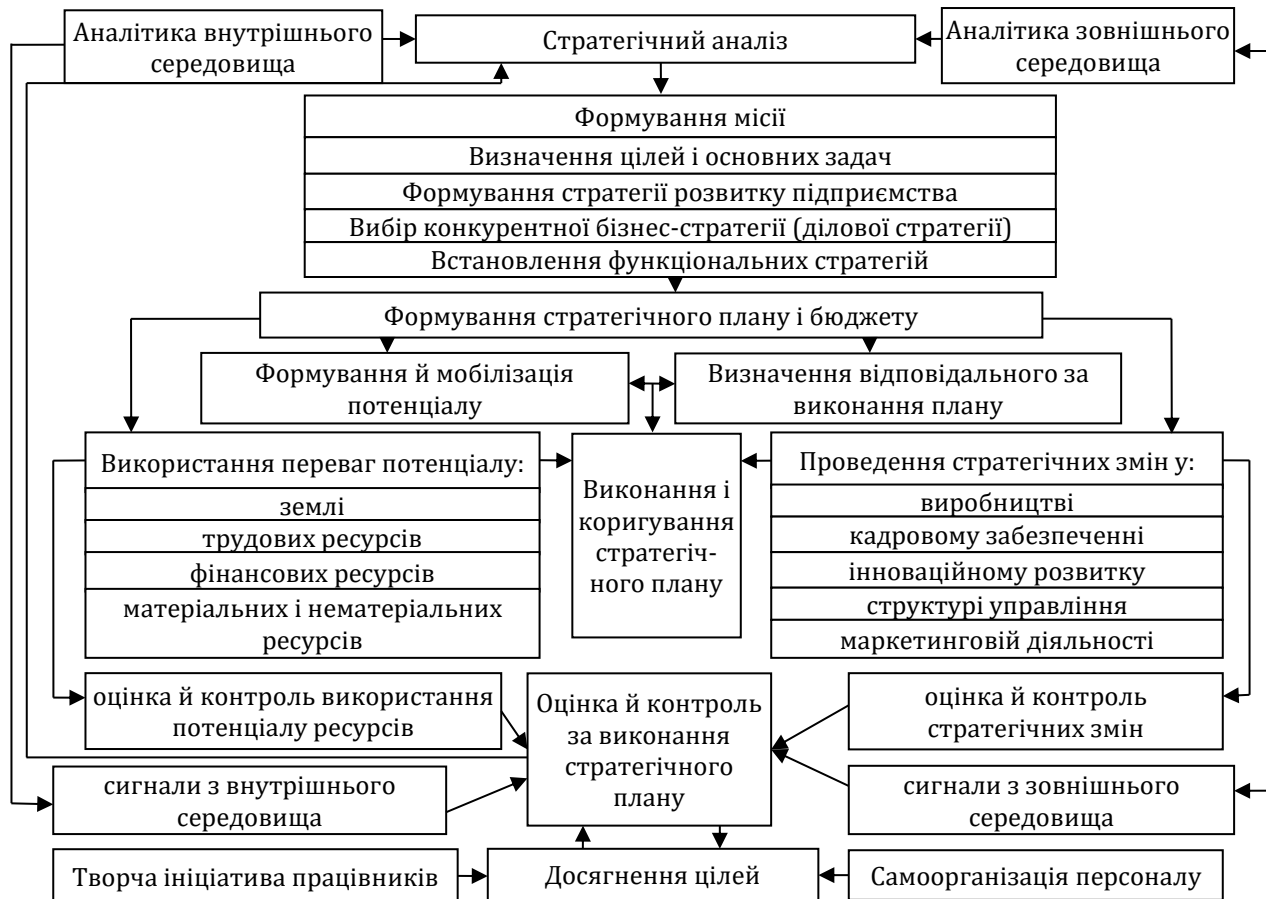

Рис. 2. Механізм стратегічного управління потенціалом агропромислового підприємства

Видно, що в механізмі стратегічного управління потенціал підприємства формується за допомогою конкретних функцій і організаційно-економічних процесів поетапно, починаючи із стратегічного аналізу й закінчуючи процесом стратегічного контролю.

Розглянемо докладніше кожен із компонентів механізму з врахуванням особливості його реалізації агропромисловими підприємствами.

Першим важливим компонентом запропонованого механізму є стратегічний аналіз. Щоб зміцнювати свою позицію на ринку і підвищувати конкурентність потенціалу агропромислового підприємства необхідно постійно відстежувати зовнішнє середовище, своєчасно виявляти нові можливості та загрози, тенденції ринків, запити промислових і кінцевих споживачів, технологічні можливості. Чим швидше змінюється зовнішнє середовище підприємства, тим важливіше для менеджерів творчий підхід – як в розробці, так і в користуванні стратегії. Стратегічний аналіз середовища функціонування вважається вихідним процесом стратегічного управління, оскільки він забезпечує як базу для визначення місії і цілей підприємства, так і вироблення стратегії поведінки, що дозволяє йому здійснити свою місію й досягти своїх цілей. До найбільш істотних характеристик зовнішнього середовища агропромислових підприємств, на

нашу думку, слід віднести такі: рівень і темпи зміни цін постачальників сировини й конкурентів, ступінь змін у пропозиції праці (особливо кваліфікованої), динаміка пропозиції і попиту на продукцію, зміна вартості капіталу, можливості фінансування та інвестування, рівень і методи конкуренції, політика регулювання продовольчих, внутрішніх і зовнішніх ринків, демографічні тенденції, рівень розвитку об'єднаних громад сільських територій, темпи зростання науково-технічного прогресу, ступінь зміни технологій у виробництві та розподілі аграрної продукції, тощо.

Визначення місії і цілей агропромислового підприємства складається з трьох підпроцесів, кожен з яких вимагає великої і відповідальної роботи. Перший підпроцес полягає у формуванні місії підприємства, яка в концентрованій формі виражає сенс його існування й призначення. Місія надає підприємству оригінальність, наповнює роботу людей особливим змістом.

Агропромисловим підприємствам при визначенні своєї місії, рекомендується враховувати такі основні галузеві цілі та завдання: задоволення потреб і запитів населення в якісних продуктах харчування, а промисловості – аграрною сировиною вітчизняного виробництва; розвиток об'єднаних територіальних громад і підвищення якості життя сільських трудівників; скорочення залежності країни від імпорту аграрної сировини й готової продукції; використання переваг великотоварного механізованого та інтегрованого виробництва; досягнення взаємовигідних економічних відносин між учасниками ринку в середньостроковій перспективі та ін.

При визначенні довгострокових цілей і формулюванні стратегії підприємства менеджерам необхідно вирішити питання: як і якими засобами домагатися досягнення цілей і виконання стратегії. Оскільки господарючі суб'єкти можуть конкурувати локально, регіонально або глобально, то їм слід знати й використовувати безліч способів ведення бізнесу та позиціонування. В зв'язку з цим опис стратегії має бути детальним і відображати специфіку функціонування підприємства.

Процес вироблення бізнес-стратегії по праву вважається серцевиною стратегічного управління, оскільки визначення стратегії – це прийняття рішення з приводу того, що робити з окремим бізнесом або продукцією, як і в якому напрямку розвиватися потенціалу підприємства, яку нішу за розмірами воно має займати на ринку та інше.

Ділова стратегія (бізнес-стратегія) встановлює й зміцнює довгострокову та конкурентоспроможну позицію підприємства, а також конкурентність його потенціалу, формує механізм реагування на зміни в зовнішньому середовищі, вирішує конкретні стратегічні проблеми, актуальні на даний момент.

Стратегії розробляються також для окремих підрозділів агропромислового підприємства й окремих його функціональних відділів. Вони є складовою частиною стратегії, що розробляється на більш високому рівні. Функціональні стратегії підвищують конкурентоспроможність підприємства й конкурентність його потенціалу, підтримують ділову стратегію та досягнення цілей підрозділу (цеху), координують дії менеджменту на місцях. Основне завдання при розробці та реалізації стратегічного плану й бюджету полягає в тому щоб створити необхідні передумови для досягнення поставлених цілей. У процесі реалізації стратегії необхідно для кожного управлінського рівня визначити свої завдання, закріпити функції і відповідальність. При цьому провідна роль в організації виконання стратегії повинна належати власнику або головному менеджеру, так як саме на цьому етапі матеріалізуються всі розробки і наміри попередніх етапів.

Оцінка та контроль виконання стратегії є логічно завершальним процесом, який здійснюється у стратегічному управлінні. Даний процес забезпечує стійкий зворотний зв'язок між ходом процесу досягнення цілей і власне цілями, що стоять перед підприємством. Основні завдання будь-якого контролю такі: визначення того, що й за

якими показниками перевіряти; оцінка стану контролюваного об'єкта відповідно до прийнятих стандартів, нормативів або за іншими еталонними показниками; з'ясування причин відхилень, якщо такі виявляються в результаті проведеної оцінки; здійснення коригування, якщо воно необхідне і можливе.

У разі контролю за ходом реалізації ці завдання набувають цілком певної специфіки, обумовленої тим, що стратегічний контроль спрямований на з'ясування того, якою мірою реалізація конкурентної стратегії призводить до досягнення поставлених цілей. Це принципово відрізняє стратегічний контроль від управлінського або оперативного контролю, так як його не цікавить правильність здійснення стратегії або правильність виконання окремих робіт, функцій і операцій. Стратегічний контроль сфокусований на з'ясуванні того, чи можливо надалі реалізовувати прийняту стратегію і чи приведе її реалізація до досягнення поставлених цілей [14].

Коригування за результатами стратегічного контролю може стосуватися як реалізованої стратегії, так і цілей господарюючих суб'єктів.

У запропонованому нами механізмі можна спостерігати дію всіх розглянутих вище принципів стратегічного управління. Крім того, як свідчать дослідження, якщо підприємство має компетентних менеджерів вищої ланки, то може суттєво поліпшити свої результати за рахунок ефекту синергії, що виражається в зниженні поточних витрат, в збільшенні прибутку, зниженні потреби в інвестиціях. При цьому завжди існує загроза негативного ефекту від прийняття рішень некомпетентним керівником і його менеджерами.

Отже, реалізація організаційно-економічного механізму стратегічного управління обумовлює певні правила й прийоми формування і зміцнення конкурентного потенціалу агропромислових підприємств. Активізація роботи в даному напрямку дозволяє визначити стратегію розвитку підприємства і його структурних підрозділів, встановлювати можливі переваги за складовими потенціалу та виявляти приховані резерви з метою підвищення ефективності його виробничо-господарської діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок

Конкурентний потенціал підприємства формується за сукупністю наявних ресурсів, можливостей компетенцій і здатностей, які мають природні або/і придбані переваги порівняно із конкурентами на ринку за рахунок одержаних знань, вдосконалення техніки та технології, інноваційного розвитку й компенсуються підвищеною продуктивністю та обсягами виробництва. Конкурентні переваги реалізуються через доступні трудові, інформаційні, фінансові, інноваційні й інші ексклюзивні за кількістю та якістю ресурси та властивості внутрішнього й зовнішнього середовища, які рідкісні серед конкурентів і сприяють успішному виживанню підприємства в складній конкурентній боротьбі.

Використання конкурентного потенціалу тісно пов'язане із процесом реалізації стратегії – серцевинною стратегічного управління підприємством. Тож стратегічне управління поряд з визначенням місії і цілей включає аналіз зовнішнього й внутрішнього середовища, розробку та вибір ділових конкурентних стратегій. Запропонований методичний механізм вибору конкурентних стратегій дозволяє агропромислому підприємству не тільки сформулювати, але й успішно реалізувати довготривалу конкурентну перевагу елементів його потенціалу в мінливому середовищі.

Досягнення цілей і основних задач агропромислового підприємства має здійснюватися через розроблений організаційно-економічний механізм стратегічного управління, який обумовлює правила і прийоми розробки різноманітних стратегій через реалізацію стратегічних планів, оцінку й контроль за їх виконанням. Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці методів і критеріїв комплексної оцінки ділових конкурентних стратегій (бізнес-стратегій) та функціональних стратегій.

Необхідністю є розробка еталонних стратегій управління в якості базових для агропромислових підприємств.

Список літератури

1. Конкурентный потенциал перерабатывающих предприятий АПК / [А.В. Пилипук, Ф.И. Субоч, М.И. Баранова, Л.А. Лопатнюк, С.И. Пущаенко, Т.С. Пронина, В.А. Дурович, В.В. Талайко]; под ред. В.Г. Гусакова. Минск: Беларус. наука, 2012. 217 с.
2. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран [пер. с англ./под ред. Щетинина В.Д.]. М.: Международные отношения, 1993. С. 896.
3. Другова О.С. Розробка методу оцінки конкурентного потенціалу. *Наукові праці Національного університету харчових технологій. Серія економічні науки* / редкол.: С.В. Іванов (гол. ред.) та ін. Київ: НУХТ, 2011. № 40. С. 132–134.
4. Михальченко О.А. Концептуальні основи формування поняття «конкурентний потенціал авіабудівного підприємства». *Економічний часопис ХХІ. Київ: Інститут трансформації суспільства*, 2015. № 9-10. С. 48–51.
5. Ушкаренко Ю.В., Шульга М.О. Конкурентний потенціал підприємств харчової промисловості: методологічні підходи. *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. Херсон: ХНТУ*, 2015. № 17(6). С. 151-154.
6. Стахова М.В., Малик О.В. Конкурентний потенціал як основа формування конкурентоспроможності підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове видання. Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського*, 2017. Вип. № 16. С. 468-473.
7. Якименко-Терещенко Н.В., Ніколаєш Я.Р. Сутність та принципи розвитку конкурентного потенціалу економічної системи. *Економіка та держава: міжнародний науково-практичний журнал. Київ. 2018/1. № 2. С. 32-35.*
8. Крисько Ж.Л. Сутність конкурентоспроможності через вивчення природи конкуренції. *Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове видання. Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського. 2018. Вип. 22. С. 22-26.*
9. Циганюк О.О. Аналіз позиції підприємства в конкурентній боротьбі за методом конкурентних переваг. *Актуальні проблеми економіки. Київ: ПАТ ВНЗ Національна академія управління*, 2009. № 9. С. 155-162.
10. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. К.: ЦНЛ, 2005. 352 с.
11. Мізюк Б.М. Основи стратегічного управління: підручник. Львів: Магнолія. 2006, 2009. 544 с.
12. Томпсон А.Л., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: учебник для вузов пер. с англ.; под ред. Л.Г. Зайцева. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2002. 576 с.
13. Pearce J.A., Robinson R. B.jr. Strategic Managment: Formulation, Implemen tation and Control. New York: McGraw-Hill / Irwin, 2011. 935 p.
14. Закшевська Е.В., Ударов С.В., Загвозкин М.В. Адаптационная система хозяйствования в системе стартегического управления сельськохозяйственными підприємствами. Направлення розвитку підприємств в АПК Росії: матер. Всерос. науч-практ. конф. (в авторской редакции), (г. Воронеж 18 октября 2010 года): Воронеж. ГНУ НИИЭОАПК ЦЧР России, 2010. С. 56-60.

References

1. Pilipuk, A.V., Suboch, F.I., Baranova, M.I, Lopatnyuk, L.A., Pushchaenko, S.I., Pronina T.S, Durovich, V.A, Talaiko, V.V. (2012). *Konkurentnyj potencial pererabatyvajushhij*

-
- predprijatij APK*. [Competitive potential of agricultural processing enterprises]. In V.G. Gusakova (ed.). Minsk. Belarusian science. Minsk. Belarus.
2. Porter, M. (1993). *Mezhdunarodnaja konkurencija: Konkurentnye preimushhestva*. [International competition: Competitive advantages of countries]. Trans. from English in Shchetinina V.D. (ed.). International Relations. Moscow. Russia.
 3. Drugova, O.S (2011). «Development of a method for assessing competitive potential». *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu kharchovykh tekhnolohij. Serii ekonomichni nauky*. NAIL. Kiev. Ukraine. no. 40, pp. 132-134.
 4. Mikhalchenko, OA (2015). «Conceptual bases of formation of the concept «competitive potential of the aircraft-building enterprise»». *Economic Annals-XXI*. Institute for the Transformation of Society, Kiev. Ukraine. № 9-10, pp. 48–51.
 5. Ushkarenko, Yu.V., Shulga, M.O. (2015). «The Competitive Potential of Food Processing Enterprises: Methodological Approaches». *Sotsial'no-ekonomichnyj rozvytok rehioniv v konteksti mizhnarodnoi intehtratsii*. Kherson: KhNTU. Kherson. Ukraine. № 17(6), pp. 151–154.
 6. Stakhova, M.V., Malik, O.V. (2017). Konkurentnyj potentsial yak osnova formuvannia konkurentospromozhnosti pidpriemstva. [Competitive potential as a basis for formation of enterprise competitiveness]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. [Global and national problems of economy]. (electronic journal). MNU them. V.O. Sukhomlinsky. Mykolayiv. Ukraine. № 16, pp. 468-473.
 7. Yakimenko-Tereshchenko, N.V, Nicholas, Ya.R. (2018). «The essence and principles of development of competitive potential of the economic system». *Ekonomika ta derzhava: mizhnarodnyj naukovo-praktychnyj zhurnal*. Kiev. Ukraine. № 2, pp. 32-35.
 8. Krisko, Zh.L. (2018). Sutnist' konkurentospromozhnosti cherez vyvchennia pryrody konkurentsii. [The essence of competitiveness through the study of the nature of competition]. *Global and national problems of economy. Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. [Global and national problems of economy]. (electronic journal). MNU them. V.O. Sukhomlinsky. Mykolayiv. Ukraine. Nikolaev. Ukraine. Vol. 22, pp. 22-26.
 9. Tsiganyuk, O.O. (2009). «An analysis of the position of the company in the competition by the method of competitive advantages». *Actual problems of economics*. Kyiv: National University of Management PJSC, № 9. Kyiv. Ukraine, pp. 155-162.
 10. Krasnokutskaya, N.S. (2005). *Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka*. [Enterprise potential: formation and evaluation]. CNL. Kiev. Ukraine.
 11. Mizyuk, B.M. (2006, 2009). *Osnovy stratehichnoho upravlinnia*. [Fundamentals of strategic management]. Magnolia. Lviv. Ukraine.
 12. Thompson, A.L. and Strickland, A.J. (2002). *Stratehycheskyj menedzhment. Yskusstvo razrobotky y realizatsyy stratehyy*. [Strategic Management, The Art of Strategy Development and Implementation]. Trans. from English; in Zaitseva L.G. (ed.). Banks and Stock Exchanges, UNITI. Moscow. Russia.
 13. Pearee, J.A. and Robinson, R. B.jr. (1985). *Strategic Managment*, 2nd ed. (Homenwood Richard D. Irwin). USA.
 14. Zakshevs'ka, E.V., Udarov., S.V., Zagvozkin, M.V. (2010). «Adactation management system in the system of strategic management of agricultural enterprises». *Napравlenija razvitija predprinimatel'skih struktur v APK Rossii*. [Directions of development of business structures in the agroindustrial complex of Russia]. *Proceeding of materials of science-practice*. Conf. (by the author), (Voronezh, October 18, 2010). Voronezh. GNU NIIeOAPK CChR Rossii, Russia, pp. 56-60.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2019 р.

Наталія Валеріївна КУЗЬМИНЧУК

доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0002-9844-3429

E-mail: nkuzminchuk@ukr.net

Тетяна Миколаївна КУЦЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0001-7800-2987

E-mail: chkutsenko@gmail.com

**ДИСПРОПОРЦІЇ РЕГІОНУ ТА ЇХ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ**

Кузьминчук, Н. В. Диспропорції регіону та їх роль у забезпеченні розвитку регіонального маркетингу [Текст] / Наталія Валеріївна Кузьминчук, Тетяна Миколаївна Куценко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 161–168. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Метою статті є дослідження особливостей диспропорцій регіонального розвитку в умовах посилення асиметричних процесів в контексті реалізації завдань регіонального маркетингу, спрямованих на підвищення привабливості територій. Обґрунтовано, що з метою регулювання асиметричних процесів в регіонах слід розглядати регіон як квазідержаву і, відповідно до цього, формувати механізми регулювання регіонального розвитку на основі комплексного поєднання стратегічного планування, фінансового й інвестиційного регулювання, маркетингового просування, запропонованих у стратегії регіонального розвитку ідей і підходів до їх реалізації. Наголошено, що механізм регулювання регіонального розвитку, сформований на цій основі, забезпечує досягнення цілей регіональної політики в контексті регіонального маркетингу. Встановлено, що в основі диспропорційності розвитку регіонів лежить нерівномірність природно-ресурсного, людського й виробничого потенціалу, а також недоліки просторового розвитку та розміщення продуктивних сил. Наростання диспропорційності створює ризики й загрози не лише економічній єдності держави, а й спричиняє погіршення ситуації в соціально-економічній сфері в регіонах країни.

Запропоновано комплекс заходів для недопущення переростання нерівномірності у реальну загрозу порушення консолідованого господарського простору, який дозволить акцентувати увагу на перспективних напрямках розвитку регіону на основі застосування маркетингових методів і інструментів просування територій. Оскільки маркетинг (маркетингові інструменти) є важливою складовою регіонального управління, поряд із соціально-економічним і фінансовим управлінням, його можливо використовувати як елемент ефективного планування економічного розвитку регіону з метою його покращення, зокрема у контексті регулярної підтримки підприємницької діяльності задля досягнення позитивного іміджу. Перспективними напрямами подальших досліджень є розробка механізму усунення диспропорційності регіонального розвитку на принципах регіонального маркетингу.

Ключові слова: диспропорційність, регіональний розвиток, нерівномірність, регіональний маркетинг.

Nataliia KUZMYNCHUK

Doctor of Science in Economic, Professor, Professor of Department of Marketing, Management and Entrepreneurship, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv

Tetiana KUTSENKO

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Marketing, Management and Entrepreneurship, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv

THE REGION IMBALANCES AND THEIR ROLE IN PROMOTING THE REGIONAL MARKETING DEVELOPMENT

Abstract

The purpose of the article is to investigate the features of regional development disparities in terms of increasing asymmetric processes in the context of the implementation of regional marketing tasks aimed at increasing the attractiveness of territories. It is substantiated that in order to regulate asymmetric processes in the regions, one should consider the region as a quasi-state and, accordingly, to create mechanisms for regulating regional development on the complex combination basis of strategic planning, financial and investment regulation, marketing advancement proposed in the strategy of regional development of ideas and approaches to their implementation. It is emphasized that the mechanism of regional development regulation, formed on this basis, ensures the achievement of the regional policy goals in the context of regional marketing. It is established that the disproportionality of the regions' development is based on the unevenness of natural resources, human and production potential, as well as the lack of spatial development and placement of productive forces. Increasing disproportionality creates risks and threats not only to the economic unity of the state, but also causes a deterioration of the situation in the socio-economic sphere in the regions of the country.

A set of measures is proposed to prevent the unevenness development into a real threat of disruption of the consolidated economic space, which will allow to focus attention on perspective directions of the region development on the basis of using marketing methods and tools for promotion of territories. Since marketing (marketing tools) is an important component of regional governance, along with socio-economic and financial management, it can be used as an element of effective planning for the economic development of a region in order to improve it, in particular in the context of regular support for entrepreneurial activity in order to achieve a positive image. Prospects for further research are to develop a mechanism for eliminating the disproportionality of regional development based on the principles of regional marketing.

Keywords: *disproportionality, regional development, unevenness, regional marketing.*

JEL classification: H77; L26; E22

Вступ

Необхідність державного регулювання регіональної економіки впливає з важливості управління недоліками регіонального розвитку. До таких недоліків можна віднести нерівномірність соціально-економічного розвитку територій і депресивність окремих з них. Негативність цих явищ не є стовідсотковою, однак вони не дозволяють у повній мірі реалізувати внутрішній потенціал регіонів, а тому до них слід застосовувати ліквідаційний або регулюючий механізм. З огляду на системність, багатоаспектність регіональної нерівномірності і депресивності, а також недостатньо успішну практику ліквідування таких проблем, виникає потреба в управлінні даними процесами, що і

обумовлює необхідність всебічного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів з метою надання йому спрямованості, і досягнення внаслідок цього значного позитивного ефекту в контексті регіонального маркетингу.

Аналіз вітчизняної й зарубіжної літератури показав відсутність єдиного підходу до формування та реалізації регіональної політики, спрямованої на усунення регіональних диспропорцій і забезпечення розвитку регіонального маркетингу. Проте окремі особливості процесу управління регіональним розвитком в напрямку подолання диспропорцій розглянули у своїх працях такі автори, як В.П. Самарина [1], В.Є. Реутов [3], М.І. Долішній [4], Томарева В.В. [5], Л.Л. Ковальська [6] та ін. У зв'язку з різноманітністю наукових підходів питання систематизації основних понять теорії регіонального розвитку залишається відкритим і потребує подальших розробок. У тому числі це стосується узагальнення і систематизації наукових поглядів щодо проблематики дослідження асиметричних процесів в регіонах, а також обґрунтування ролі диспропорцій регіону в забезпеченні розвитку регіонального маркетингу.

Мета статті

Метою статті є дослідження особливостей диспропорцій регіонального розвитку в умовах посилення асиметричних процесів в контексті реалізації завдань регіонального маркетингу, спрямованих на підвищення привабливості територій.

Виклад основного матеріалу дослідження

Особливості мезорівня господарювання зумовлюють і потребу в опрацюванні напрямку державного регулювання і основ, які будуть покладатися до його визначення. Якщо на рівні макроекономіки застосовують механізми державного регулювання, на рівні мікроекономіки – теорію саморегулювання, то виникає питання: який з цих двох напрямів можна застосувати до рівня мезоекономіки. Логічна структура визначення напрямку регулювання виглядає таким чином: 1) усвідомлення сутності регіону; 2) ознайомлення із практиками регулювання регіонального розвитку; 3) вибір напрямку регулювання і опрацювання механізмів.

Теорія регіоналістики виробила декілька підходів до визначення суті регіону. Ознайомившись із цими підходами, можемо визначитись, що з метою регулювання означених вище проблем доцільно розглядати регіон як квазідержаву й відповідно до цього формувати механізми регулювання регіонального розвитку на маркетинговій основі.

Серед механізмів регулювання регіонального розвитку на особливу увагу заслуговують механізми стратегічного планування, фінансового та інвестиційного регулювання, маркетингового просування, запропонованих у стратегії регіонального розвитку ідей і підходів до їх реалізації [2]. Методологічними основами регіонального розвитку на сучасному етапі виступають зміщення акцентів на індикативне середньострокове планування, фіскальну децентралізацію, пошук внутрішніх джерел інвестування регіонального розвитку. Такі механізми мають бути задіяні у комплексі, оскільки лише їх поєднання здатне дати синергетичний ефект для подальшого регіонального розвитку в контексті концепції маркетингу. Комплексне поєднання цих елементів і побудова на цій основі єдиного механізму регулювання регіонального розвитку й формує цілі регіональної політики.

Депресивний статус загрожує політичній та економічній єдності регіонів, що спричиняє диференціацію населення за умовами його проживання. Бути економічно стабільним для України означає, насамперед, активізацію створення високорозвинених економічних структур на регіональному рівні. Однією з особливостей регіонального розвитку в Україні є різний рівень соціального й економічного стану регіону. Територія України характеризується величезною диспропорційністю, що проявляється в надзвичайно високому економічно й екологічно необґрунтованому рівні

господарського освоєння територій і характеризується величезними площами та низькою щільністю будівель, різною санаторно-курортною інфраструктурою й історико-культурною спадщиною, існуванням великих територій, використання яких законодавчо обмежено і потребує особливого захисного режиму (території радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС). Найбільш істотною нерівністю регіонального розвитку проявляється в показниках валової регіональної продукції. Нерівність має об'єктивні причини, зокрема природні умови, ресурси і виробничий потенціал можуть значно відрізнятися на різних територіях. Тому до конкретних регіонів необхідно застосовувати диференційований підхід при розробці політики їх розвитку. У свою чергу, регіональна диференціація особливо гостро виявляє деякі соціально-економічні проблеми, що є характерними для всієї країни, і які роблять певні регіони депресивними. Депресивні регіони створюють напругу в державі. У зв'язку з цим необхідно досліджувати та застосовувати сучасні методи формування й реалізації регіональної політики в рамках існуючих підходів. Опрацьовуючи проблематику політики регіонального розвитку щодо виведення окремих регіонів з депресивного стану, слід враховувати необхідність оптимального поєднання національних і місцевих інтересів. Вищезазначене дозволяє акцентувати увагу на основних моментах, зокрема встановленні критеріїв визначення депресивної території і порядку усунення диспропорцій розвитку регіонів країни.

Депресивна територія – це територія, де законодавчо визначені критерії (показники економічного розвитку – валовий регіональний продукт (ВРП) на душу населення, інвестиції на душу населення, рівень безробіття) значно гірша від середніх по країні. Депресивний регіон – це економічно розвинений регіон, кризовий стан якого відображає структурну кризу економіки і нерівність виробництва у галузях [6].

Для загальної характеристики депресії як соціально-економічного явища можна використати інтегральні показники, такі як ВРП і ВРП на душу населення. При вимірюванні рівня депресивності регіонів слід враховувати не лише сучасний стан їх соціального й економічного розвитку, а й попередні умови переходу до ринкової економіки, які визначають можливості та темпи адаптації до сучасних умов ринку. Зрештою, ринкова трансформація призводить до занепаду регіонів зі стабільним розвитком і скорочення ВРП. Неefективна регіональна політика не дозволяє усунути величезні диспропорції регіонального розвитку, що в результаті може викликати економічний сепаратизм. Визначення цілей регіону й галузевих пріоритетів останнього має стати невід'ємною частиною подальшого регіонального розвитку. Основна мета ефективної регіональної політики полягає у вирішенні проблеми регіонального самозахисту, що означає можливість самостійно виконувати повний набір функцій, які визначаються статусом регіону. Як основний елемент концепції регіональної політики можемо виділити необхідність обґрунтування можливих шляхів стабілізації параметрів соціально-економічного розвитку регіону в контексті регіонального маркетингу.

Проблема вибору пріоритетів територіального розвитку для економічно стабільних регіонів не є настільки складною як для економічно менш розвинених регіонів. Зарубіжна орієнтація розвинених регіонів очевидна через те, що в сучасних умовах вони мають величезний експортний потенціал, займають вигідне географічне положення, мають різноманітну структуру виробництва тощо. Усі ці фактори дають можливість цим регіонам досягти високого рівня економічного розвитку й накопичити значний фінансовий потенціал [7].

Одним із напрямків активізації розвитку економіки в депресивних регіонах є посилення ролі держави у підтримці цих регіонів достатніми інвестиційними ресурсами. Необхідно встановити особливий режим інвестування в депресивні регіони, який робить обов'язковим врахування пріоритетності розвитку окремих галузей (і навіть

підприємств), особливостей репродуктивних процесів, готовності до оновлення економічного потенціалу, підвищення ефективності можливих витрат у довгостроковому періоді. Найважливішими напрямками регулювання інвестиційної активності в депресивних регіонах є фінансування розвитку сільського господарства, реалізації високотехнологічних проектів, впровадження альтернативних джерел енергії, виробництва екологічно безпечних продуктів харчування, створення нових робочих місць та удосконалення ринкової й банківської інфраструктури. Реалізація подібних проектів має супроводжуватися інформаційними кампаніями в ЗМІ, брифінгами й зустрічами зі стейкхолдерами в рамках реалізації маркетингової стратегії просування регіону [8].

Необхідно розмежувати владні функції між центральними й місцевими гілками управління. Державні органи влади на регіональному рівні повинні виконувати такі функції: оцінка місцевих територіальних умов; визначення регіонів, які потребують державної підтримки; розробка й фінансування регіональних і міжрегіональних програм для певних територій; формування пріоритетних напрямів державної стратегії регіонального розвитку на принципах надання особливого статусу окремим територіям.

Державне управління регіональним розвитком повинно поширюватися на ті сфери діяльності, які належать до компетенції держави, а саме: міжрегіональні інфраструктурні проекти, екологічні проекти, соціальне забезпечення, захист населення, продуктивність суспільних благ. Одним із головних завдань регіональної політики є формування ефективного механізму відтворення робочого потенціалу, попередження соціальних конфліктів, зняття напруги в регіонах, що потерпають від надзвичайних ситуацій. Інні питання повинні вирішувати органи місцевої влади на основі врахування специфіки регіонів, визначення доцільності використання в кожному окремому випадку індивідуального набору економічних інструментів і методів. Світовий досвід свідчить, що регіональна політика, яка базується на податкових пільгах і державних дотаціях, недостатньо ефективна. Заклики збільшити державну підтримку менш розвинених регіонів мають бути трансформовані в заходи, спрямовані на створення умов для регіональної економіки для виявлення власного внутрішнього потенціалу, використання власних ресурсів і стимулювання власної виробничої діяльності. Депресивні території загрожують економічній і політичній єдності країни, а також спричиняють соціальну напругу. Крім того, депресія посилює об'єктивну диференціацію регіонів.

Розвиток України за період незалежності демонструє загострення соціально-економічних проблем окремих територій, серед яких особливе місце набуває нерівномірність економічного розвитку. Значними є показники нерівномірності за показником ВРП, капітальними інвестиціями на одну особу, середньомісячної заробітної плати, рівня безробіття. Із 27 регіонів України лише 5–6 є високорозвиненими, а 2–3 стабільно мають низькі показники розвитку.

В основі диспропорційності лежить суттєва нерівномірність природно-ресурсного, людського й виробничого потенціалу, а також недоліки просторового розвитку та розміщення продуктивних сил. Нерівномірність має як позитивні, так і негативні риси. Позитивним є те, що нерівномірність спричинює диференціацію соціально-економічної структури регіонів, забезпечує міцність і подальший розвиток складної економічної системи країни, сприяє вільному переливу ресурсів і капіталу. Різні ступені розвитку регіонів часто є тими важелями, які координують економіку регіонів і підтримають її як високоорганізовану систему, забезпечуючи вільний перелив капіталу й робочої сили. Негативними аспектами диспропорційності є поступове збездоднення територій, зниження якості людського капіталу, нераціональне використання чи недовикористання існуючого природного потенціалу.

Нерівномірність в Україні зростала упродовж останніх років, тому можна говорити про наростання ризиків від цього процесу. Неврегульована і некерована диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів України спричиняє ескалацію наступних загроз економічній єдності країни:

- ❖ надмірний ступінь диференціації провокує дезінтеграційні тенденції регіонів, збільшення анклавності територій, зростання загроз економічного уособлення територій і формування замкнених господарських просторів;

- ❖ поступово формується два типи регіонів – слаборозвинені й розвинені, оскільки прослідковується чіткий зв'язок – «депресивність – диспропорційність», а, відповідно, і причинно-наслідковий зв'язок – «депресивний – слаборозвинений – дотаційний», а також – «сильнорозвинений регіон – регіон, незацікавлений у підтримці інших регіонів». Формується два полюси рівнів соціально-економічного розвитку – причому на обох із них регіони не зацікавлені у формуванні консолідованого простору.

Іншими ризиками від наростання диспропорційності є:

- ❖ зменшення кількості прибуткових підприємств і податкової бази регіонів, скорочення виробництва, зростання безробіття;

- ❖ недоотримання достатнього обсягу коштів для інвестування та будівельної діяльності у слаборозвинених регіонах;

- ❖ відтік трудового потенціалу із економічно слаборозвинених регіонів, зменшення кількості населення в окремих адміністративно-територіальних одиницях і їх поступове занепадання;

- ❖ невідповідність між рівнями доходів і видатків місцевих бюджетів на одну особу в регіонах, спричинене некоректністю трансфертної політики;

- ❖ втрата коопераційних зв'язків між регіонами і послаблення зацікавленості у сумісній виробничій і комерційній діяльності;

- ❖ зменшення інтенсивності господарських зв'язків всередині країни, усунення від вирішення внутрішніх спільних проблем держави;

- ❖ орієнтація на зовнішні ринки збуту при формуванні виробничої і маркетингової стратегії діяльності підприємства, збільшення негативного сальдо зовнішньої торгівлі товарами;

- ❖ наростання соціального напруження.

Нерівномірність прямо свідчить про недоліки регіональної політики, використання застарілих важелів державного регулювання регіональної економіки, неспроможність задіяти всі необхідні потенціали економічного зростання, відсутність стимулів у місцевих органів до нарощення власного виробничого потенціалу. Невід'ємною частиною ефективної регіональної політики в умовах диспропорційності регіонального розвитку є застосування маркетингових методів і інструментів, що дозволяють підвищити привабливість території в боротьбі за інвестиційні ресурси, залучення міжнародного капіталу й висококваліфікованої робочої сили [9].

Для недопущення переростання нерівномірності в реальну загрозу порушення консолідованого господарського простору доцільно здійснити комплекс таких заходів:

- ❖ диференціювати методи прямого й непрямого впливу на показники розвитку економіки: прямі важелі доцільно застосовувати тільки до обмеженого кола показників, серед яких – обсяги залучення інвестицій, фінансові результати діяльності підприємств, бюджетно-податкові показники, а також показники соціальної сфери (кількість працевлаштованих громадян) – їх вирівнювання здатне спричинити покращення показників реального сектора, сфери послуг, фінансового сектора й соціальної сфери; непрямі важелі доцільно застосовувати до активізації промислового й сільськогосподарського виробництва, будівництва, експорту-імпорту товарів і послуг, рівня споживчих цін, рівня безробіття, реального наявного доходу;

❖ диференціювати методи стимулювання й підтримки стосовно регіонів: цілеспрямоване державне сприяння повинне надаватися лише до регіонів, які не в змозі самостійно вирішити проблеми структурної трансформації; поступово зміщувати акценти прямого бюджетного фінансування до застосування опосередкованих інструментів стимулювання регіонального розвитку;

❖ виміряти нерівномірність і оцінити ймовірність переростання її у загрозу порушення відтворювальних пропорцій;

❖ розробити алгоритм ефективного використання нерівномірності на користь розвитку країни й подолання (у крайньому випадку, згладжування) тієї нерівномірності, яку не можна ефективно використати;

❖ створювати умови для узгодження різноспрямованих інтересів регіонів і держави як основи для консолідації простору за рахунок поглиблення виробничої кооперації підприємств різних регіонів, інтенсифікації міжрегіонального обміну товарами й фінансовими ресурсами, акумуляції коштів для розбудови транспортних коридорів, спільного інвестування виробничих об'єктів і установ сфери послуг, поширення сучасних форм міжтериторіальної економічної інтеграції та кооперації для спільного освоєння ресурсів і вирішення проблем розвитку територій. Таке співробітництво зменшить дестимулюючі мотиви у високорозвинених регіонах стосовно необхідності утримання ними інших регіонів, а з іншого боку, надасть слаборозвиненим регіонам стимулів до активізації діяльності.

Оскільки маркетинг (маркетингові інструменти) є важливою складовою регіонального управління, поряд із соціально-економічним і фінансовим управлінням, його можливо використовувати як елемент ефективного планування економічного розвитку регіону з метою його покращення, зокрема у контексті регулярної підтримки підприємницької діяльності задля досягнення позитивного іміджу.

Висновки та перспективи подальших розвідок

В статті обґрунтовано, що з метою регулювання асиметричних процесів в регіонах слід розглядати регіон як квазідержаву і, відповідно до цього, формувати механізми регулювання регіонального розвитку на основі комплексного поєднання стратегічного планування, фінансового й інвестиційного регулювання, маркетингового просування, запропонованих у стратегії регіонального розвитку ідей і підходів до їх реалізації. Наголошено, що механізм регулювання регіонального розвитку, сформований на цій основі, забезпечує досягнення цілей регіональної політики в контексті регіонального маркетингу.

Встановлено, що основним елементом концепції регіональної політики є необхідність обґрунтування можливих шляхів стабілізації параметрів соціально-економічного розвитку регіону на принципах застосування маркетингових технологій. Визначено, що в основі диспропорційності розвитку регіонів лежить нерівномірність природно-ресурсного, людського й виробничого потенціалу, а також недоліки просторового розвитку та розміщення продуктивних сил. Наростання диспропорційності створює ризики й загрози не лише економічній єдності держави, а й спричиняє погіршення ситуації в соціально-економічній сфері в регіонах країни. Запропоновано комплекс заходів для недопущення переростання нерівномірності у реальну загрозу порушення консолідованого господарського простору, який дозволить акцентувати увагу на перспективних напрямках розвитку регіону на основі застосування маркетингових методів і інструментів просування територій. Перспективами подальших досліджень є розробка механізму усунення диспропорційності регіонального розвитку на принципах регіонального маркетингу.

Список літератури

1. Самарина В.П. Особенности оценки неравномерности социально-экономического развития регионов. URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1820>
2. Концепція регіональної політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>
3. Реутов В.Є. Регіональний вимір трансформаційних зрушень економіки України. Сімферополь, 2010. 432 с.
4. Долішній М.І. Регіональна політика: методологія, методи, практика. Львів, 2001. 720 с.
5. Томарева В.В. Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України та шляхи їх зниження. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_20/1/49.pdf
6. Ковальська Л.Л. Аналіз регіональних асиметрій у рівнях конкурентоспроможності URL: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/RE/2008_5_2/index.html
7. Гаршина О.К., Шубна О. В. Просторова асиметрія розміщення продуктивних сил як результат регіональних особливостей економічної поведінки українських домогосподарств. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 9 (99). С. 162–173
8. Кузьминчук Н. В. Забезпечення фінансово-бюджетного регулювання розвитку регіонів: підходи, методи, напрямки реалізації: монографія. Львів, 2012. 624 с.
9. Варналій З. С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети. Київ, 2007. 633 с.

References

1. Samaryna, V.P. Osobennosty otsenky neravnomernosty sotsyalno-ekonomycheskoho razvytyia rehyonov. [Features of assessment of uneven socio-economic development of regions]. Available at: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1820>.
2. Kontseptsiiia rehionalnoi polityky Ukrainy. [The concept of regional policy of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>.
3. Reutov, V.Ie. (2010). *Rehionalnyi vymir transformatsiinykh zrushen ekonomiky Ukrainy*. [Regional measurement of transformational shifts in the Ukrainian economy]. Simferopol. Ukraine.
4. Dolishnii, M.I. (2001). *Rehionalna polityka: metodolohiia, metody, praktyka*. [Regional policy: methodology, methods, practice]. Lviv. Ukrainian.
5. Tomareva, V.V. Dysproportsii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy ta shliakhy yikh znyzhennia. [Disproportions of socio-economic development of Ukrainian regions and ways to reduce them]. Available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_20/1/49.pdf.
6. Kovalska, L.L. Analiz rehionalnykh asymetrii u rivniakh konkurentospromozhnosti. [Analysis of regional asymmetries in competitiveness levels]. Available at: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/RE/2008_5_2/index.html.
7. Harshyna, O.K., Shubna O. V. (2009). «Spatial asymmetry in the deployment of productive forces as a result of regional peculiarities of economic behavior of Ukrainian households». *Actual problems of economics*. 9 (99), pp. 162–173.
8. Kuzmynchuk, N. (2012). *Zabezpechennya finansovo-byudzhethnogo reguluvannya rozvitku rehioniv: pidhodi, metody, napryamki realizaciyi*. [Providing financial and budgetary regulation of regional development: approaches, methods, directions of realization: monograph]. Lviv. Ukrainian.
9. Varnalii, Z. S. (2007). *Derzhavna rehionalna polityka Ukrainy: osoblyvosti ta stratehichni priorytety*. [State Regional Policy of Ukraine: Features and Strategic Priorities]. Kiev. Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.

Ігор Миколайович КУКСА

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, оподаткування та інформаційних технологій, Луганський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0001-8486-2473

E-mail: Igor.kuksa.23@gmail.com

Людмила Юріївна СУДАРКІНА

аспірантка, Луганський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0003-1150-2228

E-mail: sudarkina.lyuda@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Кукса, І. М. Особливості механізму ресурсозбереження в сільському господарстві [Текст] / Ігор Миколайович Кукса, Людмила Юріївна Сударкіна // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 169–175. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Мета. Важливим завданням управління на європейських принципах є зниження диференціації розвитку окремих територій без руйнування усталених моделей соціально-економічного устрою територіальних громад, що актуалізує дослідження особливостей ресурсокористування в сільському господарстві.

Метою статті є дослідження особливостей механізму ресурсозбереження в сільському господарстві.

Результати дослідження. Методичною основою дослідження є застосування рейтингування на основі ключових індикаторів ресурсокористування в сільському господарстві. В основу дослідження покладено аналітичну схему «ресурсозабезпечення – результативність – ресурсозбереження». Обґрунтовано, що поточний природний рівень забезпечення виробничими ресурсами визначає характер і вид діяльності суб'єктів господарювання, а також принципи й стратегію управління, яка забезпечуватиме максимальний прибуток. Головне вирішення проблеми розробки ресурсозберігаючої моделі діяльності сільськогосподарських підприємств повинно концентруватися на вирішенні проблеми декаплінгу галузей.

Висновки. Рівень ресурсозабезпечення характеризує потенціал реалізації господарської ініціативи в галузі сільського господарства, а саме забезпеченість природними ресурсам, необхідною інфраструктурою для формування відповідних виробничих потужностей і можливостей прибуткової реалізації продукції іншим учасникам національного господарства. Перехід на інноваційно-технологічний шлях розвитку в сільському господарстві має відбуватись на базі визначених пріоритетів з метою формування цілісної структури науково-технічного комплексу, здатного стало функціонувати в умовах глобалізації.

Практичне значення. Основними напрямками інноваційного розвитку на основі ресурсозбереження мають бути: екологічна реструктуризація та екологічна модернізація виробництва, що передбачає зміну галузевої структури за рахунок зниження попиту на продукцію екологічно брудних виробництв або шляхом модернізації підприємств.

Ключові слова: управління, механізм ресурсозбереження, результативність, сільське господарство, рециркулювання ресурсів.

Ihor KUKSA

Doctor of Science in Economic, Professor, Head of Department of Finance, Taxation and Information Technology, Lugansk National Agrarian University

Lyudmila SUDARKINA

Postgraduate Student of Departments of Finance, Taxation and Information Technology, Luhansk National Agrarian University

FEATURES OF THE RESOURCE SAVING MECHANISM IN AGRICULTURE

Abstract

Introduction. An important task of governing upon European principles is to reduce the development differentiation of individual territories without destroying established models of socio-economic structure of the territorial communities, which updates the study of the resource use peculiarities in agriculture.

The purpose of the article is to study the features of the resource saving mechanism in agriculture.

Results. The methodological basis of the study is rating applying based on the main indicators of resource use in agriculture. The study is based on the analytical scheme «resource provision – resource efficiency – resource conservation». It is justified that the current natural level of the production resources provision determines the nature and types of economic entities activities, as well as the principles and management strategy that will maximize profits. The main solution to the problem of developing a resource saving model of agricultural enterprises activities should be focused on solving the problem of the industries decoupling.

Originality. The resource supply level characterizes the implementation potential of an economic initiative in the agriculture field, namely the provision of natural resources and infrastructure required to form the necessary production capacity and opportunities for products profitable sales to other participants of the national economy. The transition to an innovative technological way of development in agriculture should be based on the identified priorities in order to form a national innovation system and a holistic structure of the scientific and technical complex capable of functioning steadily under the conditions of globalization.

Practical importance. It is concluded that the main directions of innovative development on the basis of resource saving should be the following: ecological restructuring and ecological modernization of production, which implies a change in the sectoral structure by reducing the demand for products of environmentally eco unfriendly industries or by modernizing the enterprises.

Keywords: management, resource saving mechanism, efficiency, agriculture, resource recycling.

JEL classification: O13; Q15

Вступ

Ресурсозбереження є нагальною проблемою країн, що є багатими в забезпеченні різного роду ресурсами. Відчуття безмежності ресурсокористування породжує специфічну поведінку користувачів, коли залучення кожної додаткової одиниці ресурсу оцінюється дешевшим, ніж дії з повернення спожитих ресурсних «цінностей». Проте таке відношення до ресурсів не може бути тривалим. Є тільки два головні шляхи розвитку цієї ситуації: кризовий – через знищення ціннісного потенціалу ресурсів; і прогресивний – «апгрейд» сприйняття цінності не тільки ресурсів, але й розвитку соціально-економічних систем, зокрема в сільському господарстві, що актуалізує тему дослідження. В основі дослідження доцільно використовувати аналітичну схему «ресурсозабезпечення –

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2019 рік. Том 4. № 4.

результативність – ресурсозбереження». Запропонована схема дослідження характеризується встановленням взаємозв'язку між головними складовими системи ресурсокористування в сільському господарстві, яка визначає такий принцип її розвитку. Поточний природний рівень забезпечення виробничими ресурсами визначає характер і вид діяльності суб'єктів господарювання, а також принципи й стратегію управління, яка, за їх думкою, забезпечуватиме максимальний прибуток. Комплекс реалізованих технологічних заходів, відповідно до прийнятої стратегії управління, визначає результативність, яка відображає відповідність управлінських дій для реалізації ресурсного потенціалу. Ресурсозбереження, в даному конкретному випадку, розглядається як практика повернення вкладеної в виробництво частини ресурсів. Може реалізовуватися природними способами [для земельних – створення механізмів повернення органічної речовини (внесення гною, культивування рослинних решток)], а також штучними механізмами збалансування складу ресурсів [для земельних – створення механізмів забезпечення необхідними елементами живлення рослин (внесення мінеральних добрив, обробка засобами захисту рослин)]. Практику ресурсозбереження як складову, тісно пов'язану з результативністю, багато вчених, зокрема Артеменко Л. П., Баб'як М. М., Барун М. В., Герасимчук Н. А., Єршова О. О., Кондратенко Н. О., Лозинська І. В., Мазур О. В., Проценко Н. Б., Хомош Ю. С., Baggaley B., Grasso L., Kolos I., Maskell B. [1-10], відстежують через моніторинг динаміки продуктивної результативності (врожайності товарної продукції) й стану ресурсів, що залучаються до виробництва. Проблемність практики ресурсозбереження в сільському господарстві визначає ситуація, коли прийняті управлінські, технологічні й інші дії при відчутному споживанні ресурсів без повноцінного їх відновлення не дозволяють досягати поставлених виробничих і ринкових цілей, яка визначає доцільність розробки заходів з їх вирішення.

Мета статті

Формулювання цілей статті – дослідити особливості механізму ресурсозбереження в сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу дослідження

Застосуємо метод рейтингування на прикладі сільського господарства Харківської області. За зазначеною основою ефективного управління ресурсокористуванням в сільському господарстві Харківської області є достатня забезпеченість різного роду ресурсами, про що свідчить рейтингова оцінка в межах ТОП-10 за всіма показниками. Найвищий рівень забезпеченості спостерігається за наявністю земель сільськогосподарського землекористування, розмір яких є третім за регіонами України. Дещо складна ситуація спостерігається із трудовими ресурсами, тенденція щодо яких характеризується щорічним зменшенням. Однак, порівняно сталий рівень рейтингової оцінки (6-8 позиція) свідчить про те, що темпи зменшення фактичних і потенційних працівників сільськогосподарських підприємств значно менші ніж в інших регіонах.

Щодо технічного озброєння, то майже рівні позиції рейтингової оцінки має забезпеченість тракторами (6 позиція) й зернозбиральними комбайнами (7 позиція). Але найкращий рівень оснащеності в Україні з бурякозбиральними комбайнами, оцінка якої характеризується за списком ТОП-3. Високі показники, за списком ТОП-5, має забезпечення молочних ферм. Щодо ефективності використання даних ресурсів свідчить вплив структури посівних площ сільськогосподарських культур на стан ґрунтів, що відображено в табл. 1 в розрізі адміністративно-територіальних одиниць.

За 2013-2018 рр. щорічні втрати гумусу ґрунтами Харківської області становлять від 0,36 т/га до 0,63 т/га. Основною причиною зменшення вмісту гумусу у ґрунті є відсутність належної компенсації втрат органічної речовини через мінералізацію

рослинними рештками й органічними добривами. З урахуванням стану, що склався, для простого відтворення родючості ґрунтів області необхідно вносити 8–10 т гною на кожен гектар сівозмінної площі. Найвищий на сьогодні рівень тваринництва в області не може забезпечити достатній рівень застосування органічних добрив.

Прагнення зниження витратності виробництва тваринницької продукції призводить до розвитку тенденції щодо зниження ефективності природних механізмів стабілізації родючості сільськогосподарських угідь як основи ефективного рослинництва. Формуються умови розвитку декаплінгу: формування прибутковості тваринництва формує умови зниження прибутковості рослинництва. Отже, головне рішення проблеми розробки ресурсозберігаючої моделі діяльності в сільському господарстві повинно концентруватися на вирішенні проблеми декаплінгу галузей.

Таблиця 1. Вміст гумусу в ґрунтах області, його середньорічні втрати при сільськогосподарському використанні й потреби в органічних добривах за даними 2013-2018 рр.

Район	Вміст гумусу,%	Середньорічні втрати гумусу, т/га	Потреба в органічних добривах, т/га
Балакліївський	4,2	0,63	11,2
Барвінковський	4,3	0,64	11,4
Близнюківський	4,5	0,63	11,2
Богодухівський	4	0,56	10,4
Борівський	4,3	0,63	11,2
Валківський	3,9	0,51	9,4
Великобурлуцький	4,6	0,56	10,3
Вовчанський	4,2	0,54	10
Дворічанський	4,2	0,59	10,5
Дергачівський	3,7	0,5	9,3
Зачепилівський	4,7	0,63	11,2
Зміївський	4	0,52	9,6
Золочівський	4,4	0,53	9,8
Ізюмський	4,1	0,63	11,2
Кегичевський	4,8	0,63	11,2
Коломацький	4	0,5	9,4
Красноградський	4,2	0,59	10,5
Краснокутський	4,1	0,52	9,6
Куп'янський	3,9	0,57	10,2
Лозівський	4,9	0,63	11,2
Нововодолазький	3,9	0,51	9,4
Первомайський	4,7	0,63	11,2
Печенізький	4,5	0,54	10
Сахновщинський	4,8	0,64	11,4
Харківський	3,9	0,5	9,3
Чугуївський	4,5	0,54	10
Шевченківський	4,9	0,53	9,8
В середньому по області	4,3	0,59	10,7

Зазначений рівень ресурсозабезпечення характеризує потенціал реалізації господарської ініціативи в галузі сільського господарства Харківської області, а саме забезпеченість природними ресурсам, необхідною інфраструктурою для формування відповідних виробничих потужностей і можливостей прибуткової реалізації продукції іншим учасникам національного господарства. Фактичні ж дані економічної результативності відображають ступінь розкриття цього потенціалу в умовах регіону, значення яких для Харківської області представлено в табл. 2. Відзначимо, що сприятливість ресурсного забезпечення та економічних умов мотивують господарську активну частину населення до організації сільськогосподарських підприємств, про що

свідчать як фактична чисельність створених підприємств із темпами в середньому в 3,4% щорічно за аналізований період, так і за рейтинговою оцінкою в переліку регіонів України, за значенням якої Харківська область входить в ТОП-10 регіонів із сприятливими умовами для ведення агробізнесу. Дані обставини формують передумови підвищення інтенсивності ресурсокористування, що більшою мірою актуалізує розвиток системи заходів із ресурсозбереження.

Деталізуючи характеристику реалізації економічного потенціалу соціальних ресурсів показниками продуктивності праці, зазначимо, що загальна динаміка результативності ресурсокористування характеризується як позитивна з досягненням 8 місця в переліку регіонів України. Але дані зрушення сформовані двома протилежними тенденціями: збільшення відносної результативності рослинницької галузі (з 12 до 6 позиції в рейтингу 2010-2018 рр.) і зменшення продуктивності тваринницької галузі (з 9 до 13 позиції в рейтингу 2010-2018 рр.). Це провокує значні зрушення активності суб'єктів господарювання в розвитку спеціалізації економіки Харківського регіону. Така втрата відносної продуктивності може призвести до зниження конкурентоспроможності тваринницьких підприємств на внутрішньому ринку, що викликає відмову від бізнесу в галузі тваринництва й порушення природного балансу поновлення земельного фонду аналізованого регіону.

Очевидно, що досягнення високих результатів потребує відповідних відновлювальних заходів для ресурсів, і передусім земельних ресурсів.

Добрива мінеральні й органічні є одним з основних факторів одержання високих і якісних урожаїв сільськогосподарських культур і підвищення родючості ґрунтів. За останні роки обсяги їх застосування різко зменшилися, що негативно вплинуло як на урожайність, так і на родючість ґрунтів. В противагу індустріальному підходу для забезпечення ресурсозбереження на рівні природного об'єкту в Харківській області активно розвивається органічне виробництво.

Органічні продукти та їхнє виробництво – це практика чистого виробництва здорових продуктів харчування. Органічне землеробство полягає у мінімальному обробітку ґрунту й повній відмові від застосування ГМО, отрутохімікатів і мінеральних добрив.

За умов ведення органічного господарства підсилюються відновлювальні властивості ґрунту, нормалізується робота живих організмів, відбувається відновлення гумусу, і як результат – збільшення урожайності сільськогосподарських культур і підвищення якості продукції.

У Харківській області у 2018 р. органічним виробництвом займались сертифіковані сільськогосподарські підприємства, які мають підтверджений статус «органічне господарство» (табл. 2).

Таблиця 2. Сертифіковані органічні господарства Харківський області станом на кінець 2018 р.

Господарства	Сертифікована площа, га	Вид діяльності
Липкуватівський аграрний коледж (Нововодолазький р-н)	275	вирощуванням гречки, проса, гірчиці
ФГ «Київська Русь» (Первомайський р-н)	320	вирощуванням озимої пшениці, жита, проса, насіння пшениці озимої
ТОВ «Маковій» (Первомайський р-н)	240	вирощуванням коноплі
Інститут овочівництва і баштанництва НААН (Харківський р-н)	2,5	вирощуванням овочів

Одним з головних шляхів вирішення екологічних проблем вбачається перехід на інноваційну модель розвитку національної економіки, як основного засобу екологобезпечної модернізації виробництва й впровадження процесів ресурсозбереження.

Інноваційна модель виробництва в поєднанні з ресурсозбереженням дозволить при тому самому рівні видобутку ресурсів (адже процес виробництва неспинний і не може зменшуватися) виробляти з них більше продукції, матеріалів, сировини завдяки безвідходним технологіям, вторинній переробці, використанню відходів тощо.

Інноваційне поле в даному випадку є програматором ефективних дій в процесі забезпечення умов перетворення побічної продукції сільськогосподарських галузей спеціалізації на економічно корисні продукти для розвитку виробничої й ресурсної підсистеми. Зауважимо, що прояв заходів та технологій інноваційного поля може бути різноманітним. Наприклад, залучення технологій біологічної обробки побічної продукції тваринництва й рослинництва з метою вироблення біогазу, з однієї сторони, забезпечує виробництво енергетичного ресурсу, що може бути проданий для побутових і енергетичних потреб, з іншого боку, формує умови забезпечення земельних ресурсів органічною сировиною. В іншому випадку, використання технологій переробки тваринницької продукції, що забезпечує більший корисний товарний вихід, формує умови зменшення інтенсивності ресурсокористування для розвитку планованого рівня конкурентоспроможності.

Висновки та перспективи подальших розвідок

За результатами роботи удосконалено методичний підхід до визначення передумов розвитку практики ресурсозбереження в сільському господарстві на основі аналітичної моделі «ресурсозабезпечення – результативність – ресурсозбереження», яка пов'язує основні складові оптимального ресурсокористування й пов'язує їх зі статистичними індикаторами, що дозволяє визначити проблемні зони та точки зростання для підвищення ефективності заходів з ресурсозбереження в сільському господарстві. Управління ресурсозбереженням має відбуватись з урахуванням таких принципів, які відображають специфіку ресурсозбереження й лежать в основі дії механізму управління цим процесом: загальний принципи природокористування, що передбачає максимізацію суспільної корисності природних ресурсів і екологізації виробництва; принцип заміщення матеріальних і енергетичних ресурсів інтелектуальними й організаційними; принцип взаємопов'язаності й синхронізації процесів передбачає організацію процесу заміщення одного ресурсу на комбінацію інших, використання яких у сукупності створює ефект зниження витрат на одиницю споживчих властивостей; принцип пропорційності процесів еволюційного й революційного підходів в інноваційному забезпеченні процесів ресурсозбереження; принцип необхідності забезпечення довготривалості й системності розвитку та нарощування ресурсів, перетворення їх у знання та ефективного управління ними.

Список літератури

1. Баб'як М. М., Хомош Ю. С. Ресурсний підхід у сучасному менеджменті. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 3. С. 119–122.
2. Барун М. В. Управління ресурсозбереженням на підприємстві. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. Серія: Економічні науки. 2010. № 98. С. 91–97.
3. Герасимчук Н. А. Концепція ресурсозбереження в системі біоекономіки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. № 181 (2). С. 72–77.
4. Єршова О. О. Ресурсозбереження як альтернативний спосіб господарювання на підприємствах АПК. *Ефективна економіка*. 2013. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1971>.

5. Кондратенко Н. О. Критерії оцінки ефективності ресурсозбереження. *Наука й економіка*. 2010. № 4. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_4/174-180.pdf.
6. Лозинська І. В. Формування комплексу організаційних компонентів виробничої системи сільськогосподарських підприємств. *Технологічний аудит і резерви виробництва*. № 1/6(21). 2015. С. 22-26.
7. Мазур О. В., Артеменко Л. П. Стратегічне управління ресурсозбереженням підприємства в умовах енергетичних обмежень. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2017. № 14. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/108774/103717>.
8. Проценко Н. Б. Методологічні аспекти обґрунтування ресурсів для створення резервів підвищення рівня економічної безпеки підприємств. *Вісник ЖДТУ*. 2016. № 4 (78). С. 185-191.
9. Kolos I. Material flow management of industrial enterprise on eanprinciples. *Технологічний аудит і резерви виробництва*. № 5/4(37). 2017. С. 19-23.
10. Maskell B., Baggaley B., Grasso L. Practical Lean Accounting: A Proven System for Measuring and Managing the Lean Enterprise, Second Edition. Productivity Press, 2013. 475 p.

References

1. Babiak, M. M. and Khomosh, Y. S. (2016). «Resource approach in modern management». *Ekonomika i suspilstvo*, no. 3, pp. 119-122.
2. Barun, M. V. (2010). «Management of resource conservation at the enterprise». *Visnyk`k Harkivs`kogo nacional`nogo texnichnogo universy`tetu sil`s`kogo gospodarstva imeni Petra Vasy`lenka*. no 98, pp. 91-97.
3. Herasymchuk, N. A. (2013). «The concept of resource conservation in the system of bio-economics». *Naukovy`j visnyk`k Nacional`nogo universy`tetu bioresursiv i pry`rodokory`stvannya Ukrainy`*. *Seriya: Ekonomika, agrarny`j menedzhment, biznes*. no 181 (2), pp. 72-77.
4. Yershova, O. O. (2013). «Resource saving as an alternative way of managing agricultural enterprises». *Efektyn`vna ekonomika*. no 4, pp. 51-57.
5. Kondratenko, N. O. (2010). Kryterii otsinky efektyvnosti resursozberezhennia [Criteria for assessing the effectiveness of resource conservation]. *Nauka i ekonomika*. [Science and economics]. (electronic journal). no 4. Available at: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_4/174-180.pdf.
6. Lozyns`ka, I. V. (2015). «Formation of a complex of organizational components of agricultural enterprises production system». *Texnologichny`j audy`t i rezervy`vy`robny`cztva*. no 1/6(21), pp. 22-26.
7. Mazur, O. V. and Artemenko, L. P. (2017). Stratehichne upravlinnia resursozberezhenniam pidpriemstva v umovakh enerhetychnykh obmezhen [Strategic management of resource saving of the company in terms of energy constraints]. *Ekonomichni visnyk NTUU «KPI»*. [Economic Bulletin of NTUU «KPI»]. (electronic journal). vol. 14. Available at: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/108774/103717>.
8. Protsenko, N. B. (2016). «Methodological aspects of the justification of resources for creating reserves for improving the level of economic security of enterprises». *Visnyk`k ZhDTU*. no 4 (78), pp. 185-191.
9. Kolos, I. (2017). Material flow management of industrial enterprise on eanprinciples. *Texnologichny`j audy`t i rezervy`vy`robny`cztva*. no 5/4(37), pp. 19-23.
10. Maskell, B., Baggaley, B. and Grasso, L. (2013). Practical Lean Accounting: A Proven System for Measuring and Managing the Lean Enterprise, Second Edition. Productivity Press. New York. USA.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.

Ірина Петрівна ПОТАПЮК

кандидат економічних наук, доцент, Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0002-1051-0114

Тетяна Петрівна АНДРУЩЕНКО

здобувач, Полтавська державна аграрна академія

Юлія Віталіївна МОРОЗ

здобувач, Полтавська державна аграрна академія

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК МАРКЕТИНГОВИЙ РЕСУРС ПІДПРИЄМСТВА

Потапюк, І. П. Корпоративна культура як маркетинговий ресурс підприємства [Текст] / Ірина Петрівна Потапюк, Тетяна Петрівна Андрущенко, Юлія Віталіївна Мороз // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 176–182. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню важливості корпоративної культури підприємства як маркетингового ресурсу.

Одним із ключових завдань управління підприємством є задоволення потреб клієнтів за допомогою створення гідного внутрішнього середовища, де співробітники стають лояльними й орієнтованими на досягнення організаційних цілей. Корпоративна культура обґрунтовано може розглядатися як один із маркетингових ресурсів підприємства, оскільки відіграє величезну роль у формуванні його іміджу, а отже – ступеня лояльності споживачів. Чим ефективніша й сильніша внутрішня культура підприємства, тим більш сприятливий імідж складається у представників маркетингового середовища, а отже – зростає довіра і зацікавленість потенційного споживача. Грамотне формування корпоративної культури підприємства в умовах ринку робить його більш успішним і конкурентоспроможним, оскільки дає змогу завоювати ринок за рахунок високої репутації, дозволяє отримувати максимальну віддачу від персоналу за рахунок узгодженості його дій і клієнтоорієнтованості підприємства. Визначено елементи корпоративної культури підприємства, до яких варто віднести: корпоративний стиль, людей, цінності, історію (традиції), норми поведінки, взаємовідносини, політику ведення діалогів із клієнтами, партнерами й конкурентами та єдність персоналу для досягнення поставлених цілей. Досліджено вплив корпоративної культури на ефективність діяльності підприємства, який визначається такими результатами: реалізацією ефективних стратегій, репутацією, іміджем, конкурентоспроможністю, соціальною ефективністю, організаційною ефективністю й комерційною ефективністю.

Тому корпоративну культуру як маркетинговий ресурс підприємства варто визначити як ефективний інструмент управління у руках керівника, за допомогою якого можна привести підприємство до успіху, процвітання й стабільності. Тому з метою забезпечення стабільного розвитку підприємства та підвищення ефективності його діяльності, керівництву необхідно інвестувати ресурси у формування та вдосконалення корпоративної культури.

Ключові слова: корпоративна культура, маркетинг, цінності, норми поведінки, корпоративний стиль, підприємство.

Iryna POTAPIUK

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Poltava State Agrarian Academy

Tetiana ANDRUSHCHENKO

Applicant, Poltava State Agrarian Academy

Yuliia MOROZ

Applicant, Poltava State Agrarian Academy

CORPORATE CULTURE AS AN ENTERPRISE MARKETING RESOURCE

Abstract

Today, one of the main tasks of managing a business is meeting customer needs through the creation of a decent internal environment where employees become loyal and focused on achieving organizational goals.

Corporate culture can reasonably be considered as one of the marketing resources of an enterprise, since it plays a huge role in shaping its image, and therefore the degree of consumer loyalty. Then more effective and stronger the internal culture of the enterprise is, that more favorable the image is in the representatives of the marketing environment, and thus the confidence and interest of the potential consumer increases.

Corporate culture as one of the major marketing resources is a complex concept that includes many interrelated elements. Competent formation of corporate culture of the enterprise in the market conditions makes it more successful and competitive as it allows to expand their business on market at the expense of high reputation, allows to receive the maximum return from the personnel due to the coherence of its actions and enterprise client orientation.

Elements of corporate culture of the enterprise are: corporate style, people, values, history (traditions), norms of behavior, relationships, policy of conducting dialogues with clients, partners and competitors and the personnel unity for achievement of the set goals.

The impact of corporate culture on the enterprise effectiveness is determined by the following results: implementation of effective strategies, reputation, image, competitiveness, social efficiency, organizational efficiency and commercial efficiency.

Corporate culture as an enterprise marketing resource is an effective management tool in the hands of a manager that can lead the business to success, prosperity and stability. Therefore, in order to ensure the stable development of the enterprise and increase the efficiency of its activity, management needs to invest resources in the formation and improvement of corporate culture.

Key words: *corporate culture, marketing, values, standards of behavior, corporate style, enterprise.*

JEL classification: M14; M31

Вступ

Корпоративна культура як ресурс підприємства є безцінною. Вона може бути ефективним засобом управління персоналом і незамінним маркетинговим інструментом. Розвинена культура формує імідж підприємства, а також є невід'ємною частиною побудови структури бренду, що надзвичайно важливо у сучасних умовах ринку, де для досягнення успіху будь-яке підприємство повинне бути клієнтоорієнтованим, відкритим, впізнаваним, тобто включати основні складові бренду.

Серед дослідників, які присвятили свої дослідження теоретико-методичним аспектам управління корпоративною культурою у підприємствах із застосуванням маркетингу варто виділити: В.О. Аніщенко, Т.О. Башук, А.Є. Воронкова, О.А. Грішнова,

Я.В. Кудря, Н.М. Могутнова, М.І. Овчаренко, Є.С. Пантелєєва, О.В. Тарасова та ін. Сформульовані в їхніх працях наукові концепції, положення, висновки й рекомендації посідають важливе місце в сучасній теорії управління корпоративною культурою як маркетингового ресурсу підприємств і дозволяють найкращим чином усвідомити важливість і складність вирішення означеної проблеми.

Мета дослідження

Ціль статті – дослідити важливість корпоративної культури підприємства як маркетингового ресурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасних умовах в економіці України все більше підприємств замислюється над корпоративною політикою. Корпоративна політика підприємства – це система організаційно-економічних, правових, соціальних і управлінських відносин між економічними суб'єктами, інтереси яких пов'язані з діяльністю та розвитком підприємства [4, с. 74].

Корпоративну культуру можна розглядати як одну з маркетингових комунікацій, оскільки вона допомагає формувати репутацію підприємства. Чим ефективніша і сильніша внутрішня культура підприємства, тим сприятливіший імідж складається у внутрішнього маркетингового середовища, а отже, зростає довіра й зацікавленість потенційного споживача.

Термін «корпоративна культура» виник від латинського «corporatio» – об'єднання, співтовариство. Він з'явився в ХІХ столітті і був сформульований німецьким фельдмаршалом Мольтке, який застосовував його, характеризуючи взаємини в офіцерському середовищі [6]. Тепер менеджери сучасних компаній впевнені в тому, що корпоративна культура – це стратегічний інструмент, адже він орієнтує всіх співробітників організації на досягнення загальних цілей. Саме з цієї причини маркетинг персоналу є таким важливим.

На думку Н. Могутної, «корпоративна й організаційна культури – самостійні феномени, що мають перетин у своїх елементах. Такими загальними елементами є артефакти, місія організації та умови праці. Однак існують аспекти, що розрізняють ці два типи культур. В організаційну культуру входить сама структура організації, яка має імперативний характер, що виражається в документах, наказах, інструкціях. У той же час головний аспект культури корпоративної ... – цінності, залучення до яких не може відбуватися безпосередньо в силу специфіки цього явища» [7, с. 132].

Тобто, корпоративна культура – це модель поведінки всередині підприємства, сформована у процесі функціонування компанії, та яку підтримують усі члени трудового колективу. Це система цінностей, норм, правил, традицій та принципів, яких дотримуються працівники. В її основі закладена філософія підприємства, яку зумовлює систему цінностей, загальне бачення розвитку, модель взаємовідносин і все те, що включає поняття «корпоративна культура» [2].

Корпоративна культура є сукупністю припущень, які приймаються кожним співробітником підприємства. Для будь-якої ситуації визначаються моделі поведінки, які були набуті компанією під час адаптаційного періоду до зовнішнього середовища. При цьому корпоративна культура повинна відрізнятися високим рівнем ефективності й дотримуватися всіма працівниками. Саме від цього і залежить ефективність маркетингу персоналу.

Для формування корпоративної культури, яка буде відповідати сучасним вимогам економіки й бізнесу необхідно трансформувати цінності людей, що сформувалися під впливом командно-адміністративних методів управління та взяти

курс на впровадження в свідомість усіх категорій найманих працівників елементів, складових базової структури корпоративної культури ринкового типу. Одним з найважливіших показників такої культури є орієнтація не тільки на забезпечення сприятливої атмосфери, нормальних відносин в колективі, а й на досягнення поставлених цілей і результатів діяльності підприємства.

Варто зазначити, що корпоративна культура формується двома способами: стихійно й цілеспрямовано. У першому випадку вона виникає спонтанно, на основі тих моделей комунікацій, які обирають самі працівники. Опиратися на стихійну корпоративну культуру небезпечно. Її неможливо контролювати й важко виправити. Тому важливо приділяти увагу внутрішній культурі підприємства, формувати її у випадку необхідності корегування.

Проведене дослідження дало змогу виділити елементи корпоративної культури підприємства:

корпоративний стиль – зовнішній вигляд працівників (дрес-код), інтер'єр офісних приміщень, фірмова символіка;

люди – працівники, які поділяють корпоративні цінності підприємства;

цінності – те, що є найбільш важливим для підприємства;

історія (традиції) – те, що склалося протягом тривалого часу (ритуали, звички);

норми поведінки – етичний кодекс підприємства, в якому зазначені правила поведінки працівників у конкретних ситуаціях;

взаємовідносини – правила, способи комунікації між структурними підрозділами та працівниками;

політика ведення діалогів із клієнтами, партнерами та конкурентами;

єдність персоналу для досягнення поставлених цілей.

Структуру корпоративної культури Є.С. Пантелєєва [8] пропонує представляти таким чином (рис. 1).

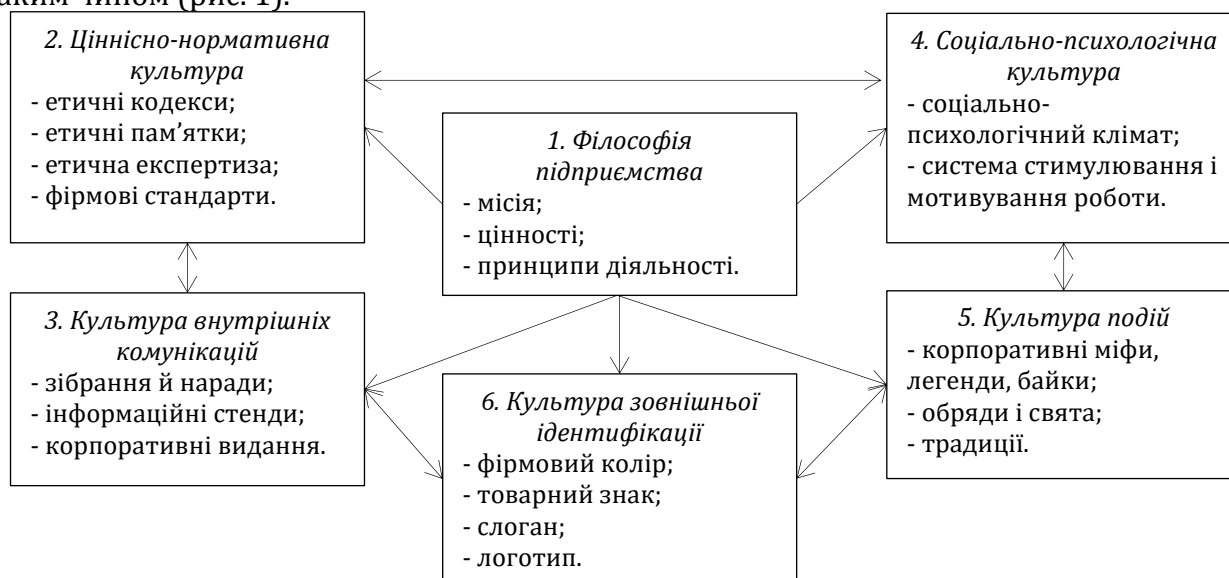

Рис. 1. Структура корпоративної культури [4]

Керівник підприємства повинен знати традиції, що склалися в компанії, приймати їх до уваги. Ліквідація або зміна традицій може викликати значний опір з боку персоналу. Існуючі традиції часто сприяють підвищенню лояльності працівників до підприємства. Саме з цієї причини гарантується об'єднання всіх співробітників в одну команду [3].

У кожному підприємстві існує свій особливий клімат, який визначає особливості взаємодії між працівниками, їх положення і рівень довіри. При цьому маркетинг більше

пов'язаний не з кліматом, а з корпоративною культурою, який спрямований на:

- створення ознак корпоративної культури, які впливають на внутрішні цілі підприємства, що були визначені конкретними людьми;
- врахування вимог керівництва;
- здійснення взаємодії з працівниками, спрямованої на їх підтримку й заохочення (в окремих випадках, при виявленні порушень, можуть застосовуватися санкції);
- врахування системи керуючих принципів;
- місію і кодекс корпоративної етики.

Із окресленого вище доцільно визначити роль корпоративної культури підприємства, що полягає у:

- створенні певного іміджу, на що орієнтуються партнери й представники суспільства;
- демонстрації унікальності, в результаті чого формуються конкурентні переваги підприємства;
- формуванні ділового іміджу для споживачів.

Вплив корпоративної культури на ефективність і результативність діяльності підприємства демонструє рис. 2.

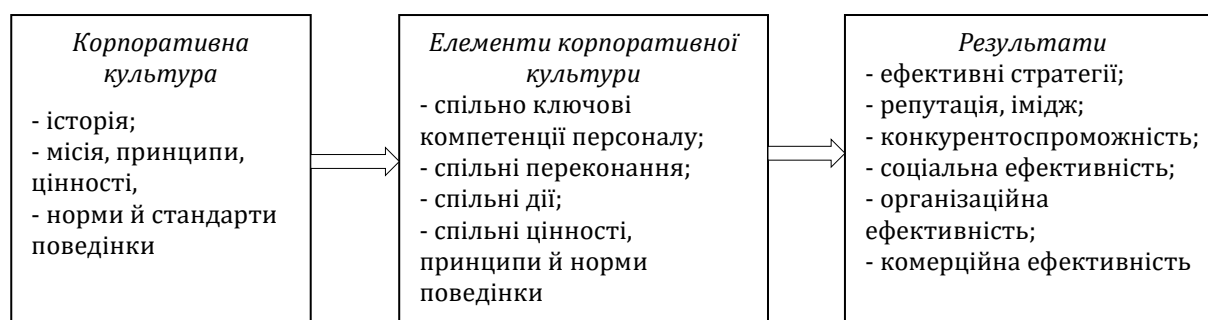

Рис. 2. Вплив корпоративної культури на ефективність і результативність діяльності підприємства

Звичайно, для кожного підприємства важливо «здобувати» клієнтів, а не втрачати. Саме з цієї причини потрібно орієнтуватися на існуючих клієнтів. Як правило, підприємства працюють за принципом клієнт-орієнтованої культури. Клієнто-орієнтованість є базовою цінністю, відповідно до якої підприємство існує для того, щоб задовольняти потреби попиту.

Орієнтованість на клієнта – це здатність підприємства і його персоналу вчасно виявляти потреби споживачів, їх побажання, а також максимально задовольняти їх своїми товарами або послугами. У підприємств клієнтоорієнтованість формує потік лояльно налаштованих споживачів, сприяє збільшенню продажів і дозволяє здобувати конкурентні переваги.

Також потрібно відзначити, що клієнт-орієнтована культура дає більш потужніший стимул до тісної взаємодії зі споживачами, ніж продукт-орієнтована культура.

Спілкування з клієнтами є дуже важливим для кожного підприємства, адже чим більше клієнтів, тим більший прибуток воно отримує. Внутрішня культура з чітко продуманими зв'язками може вплинути на позитивні взаємини з клієнтами. При цьому культура підприємства завжди повинна починатися з філософії та ідей, що виходять від вищого керівництва. Кожен співробітник підприємства обов'язково повинен бути залучений у всі робочі процеси й відповідати за взаємодію між персоналом, адже від цього залежить контакт з клієнтами.

У більшості випадків нові працівники проходять соціалізацію в підприємстві,

причому найчастіше їм доводиться пояснювати навіть базові принципи. Також передбачається проведення навчання нових співробітників для того, щоб вони працювали відповідно до корпоративної культури, адже персонал підприємства зобов'язаний виконувати посадові обов'язки. Для підвищення шансів на успіх бажано формувати комплексну систему, яка буде базуватися на основних напрямках управління. Тільки в цьому випадку новий працівник швидко соціалізується. Таким чином, за допомогою соціалізації кадрової політики відбувається прискорення адаптації персоналу в рамках маркетингової стратегії.

Щодо мотивації, то вона формується корпоративною культурою, яка опирається на стратегію маркетингу. Цілі підприємства й персоналу повинні співпадати. Керівництву необхідно ефективно використовувати потенціал кожного працівника, застосовуючи для цього мотивацію. Стимули можуть бути матеріальними, соціальними або ж психологічними, завдяки яким співробітники намагаються успішно виконувати поставлені перед ними завдання [5].

Отже, корпоративна культура – це безперервна, цілеспрямована послідовність управлінських дій, що здійснюється з метою розвитку клієнтоорієнтованості підприємства шляхом підвищення лояльності працівників до нього й організації взаємодії всіх його підрозділів. Щоб підприємство було цікавим для своїх споживачів, воно, в першу чергу, має стати цікавим для своїх працівників. Використання активів внутрішнього маркетингу спрямоване на те, щоб сформувати партнерські відносини всередині підприємства, підвищити ступінь усвідомленої підтримки ідей, цінностей і ініціатив компанії з боку співробітників. Це і досягається за допомогою формування й розвитку системи корпоративної культури.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, корпоративна культура як один з основних маркетингових ресурсів є складним поняттям, що включає безліч взаємопов'язаних елементів. Грамотне формування корпоративної культури підприємства в умовах ринку робить його більш успішним і конкурентоспроможним, оскільки дає змогу завоювати ринок за рахунок високої репутації, дозволяє отримувати максимальну віддачу від персоналу за рахунок узгодженості його дій і клієнтоорієнтованості підприємства.

Список літератури

1. Аніщенко В.О. Роль корпоративної культури у прийнятті управлінських рішень. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 3. С. 64-71.
2. Башук Т.О., Жолудева А.М. Доцільність формування корпоративної культури на підприємстві. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. Харків, 2011. № 2. С. 179-184.
3. Грішнова О.А. Взаємозв'язок цінностей людини й цінностей організації в корпоративній системі. *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць*. Спец. вип.: у 3 т. Соціально-трудова відносина: теорія і практика. К. : КНЕУ. Т. 1. 2010. 468 с.
4. Кудря Я.В. Корпоративна політика. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2010. № 567. С. 73-80.
5. Овчаренко М.І., Червякова С.В. Методичне забезпечення оцінки стану корпоративної культури підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 2. С. 130-139.
6. Потапюк І.П., Даниленко К.О., Мокієнко Є.О. Корпоративна культура як складова стратегічного управління персоналом підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 5 (05). С. 170-175. URL: <http://rev.kpu.zp.ua/vypusk-5-05>.
7. Могутнова Н.Н. Корпоративная культура: понятия, подходы. *Социологические исследования*. 2005. № 4. С. 130-136.

-
8. Пантелеєва Е.С. Корпоративна культура як маркетинговий ресурс. *Концепт*. 2013. № 01 (январь). URL: <http://ekoncept.ru/2013/13009.htm>.

References

1. Anischenko, V.O. (2009). «The role of corporate culture in managerial decision making». *Aktual'ni problemy ekonomiky*. № 3, pp. 64-71.
2. Bashuk, T.O., Zholudieva, A.M. (2011). «The advisability of forming a corporate culture at the enterprise». *Marketynh i menedzhment innovatsij*. № 2, pp. 179-184.
3. Hrishnova, O.A. (2010). Vzaiemozv'iazok tsinnostej liudyny j tsinnostej orhanizatsii v korporatyvniy systemi. [Relationship between human values and organizational values in the corporate system]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky: zb. nauk. prats'. Spets. vyp.: u 3 t. Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia i praktyka*. KNEU. Kyiv. Ukraine.
4. Kudria, Ya.V. (2010). «Corporate policy». *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*. № 567, pp. 73-80.
5. Ovcharenko, M.I., Cherviakova, S.V. (2013). «Methodological support for the assessment of the corporate culture of the enterprise». *Marketynh i menedzhment innovatsij*. № 2, pp. 130-139.
6. Potapiuk, I.P., Danylenko, K.O., Mokiienko, Ye.O. (2017). «Corporate culture as a component of strategic management of enterprise personnel». *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*. № 5 (05), pp. 170-175.
7. Mohutnova, N.N. (2005). «Corporate culture: concepts, approaches». *Sotsyolohycheskye yssledovanyia*. № 4, pp. 130-136.
8. Panteleeva, E.S. (2013). Korporatyvnaia kul'tura kak marketynhovyj resurs. [Corporate culture as a marketing resource]. *Kontsept*. № 01 (ianvar'). Available at: <http://ekoncept.ru/2013/13009.htm>.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2019 р.

Олександр Юхимович ЄРМАКОВ

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки праці та соціального розвитку, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0001-5070-6528

e-mail: ermakovou@ukr.net

Людмила Петрівна СЛЄПЦОВА

науковий співробітник відділу наукових досліджень з питань економіки, методології, інтелектуальної власності та інновацій,

Інститут садівництва НААН України

ORCID ID: 0000-0003-3509-1267

e-mail: muhomorluyda@ukr.net

**МОДЕЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ САДІВНИЦЬКИХ ІННОВАЦІЙНО
ОРІЄНТОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Єрмаков, О. Ю. Моделювання конкурентоспроможних садівницьких інноваційно орієнтованих підприємств [Текст] / Олександр Юхимович Єрмаков, Людмила Петрівна Слєпцова // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 183–190. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті висвітлено організаційно-економічні аспекти створення й функціонування садівницьких інноваційно орієнтованих підприємств і обґрунтовано наукові підходи до розробки таких виробничо-господарських структур.

Метою кожного економічного суб'єкта за умов конкурентного господарювання є отримання максимального прибутку, що може бути досягнуте в результаті не тільки виробництва плодоягідної продукції, а за її успішної реалізації у певні строки й на відповідних ринках. Це, в першу чергу, обумовлено тим, що за ринкових умов господарювання для садівницьких підприємств агробіологічний потенціал вже є недостатнім для ефективного вирощування плодових і ягідних культур. Тому інноваційна діяльність і її результати є умовою успішного ведення галузі садівництва в Україні, а саме: перехід до моделей садівницьких інноваційно орієнтованих підприємств, які зможуть забезпечити конкурентоспроможність вирощеної плодоягідної продукції як на вітчизняному, так і зовнішньому її ринках.

Об'єктом дослідження слугував процес інноваційного розвитку садівницьких підприємств і побудова економіко-математичної моделі оптимізації реалізації продукції зерняткових культур (яблук) – основи галузі більшості регіонів України.

На основі дослідження організаційно-економічних особливостей інноваційного розвитку в статті обґрунтована економіко-математична модель оптимізації виробництва й реалізації продукції зерняткових культур (яблук) в садівницькому інноваційно орієнтованому підприємстві. Таким є дослідне господарство Подільської дослідної станції садівництва як випробувальний полігон інноваційних розробок в плодоягідному виробництві. Оптимізація структури виробництва та реалізації продукції на основі запропонованої моделі у цьому садівницькому підприємстві дозволяє суттєво збільшити прибутковість вирощування яблуневих насаджень (з 0,9 млн до 35,4 млн грн) Даний інноваційний проект завдяки його високій ефективності може бути поширений і в інших садівницьких підприємствах України, зокрема на Поділлі.

Ключові слова: моделювання, конкурентоспроможність, інноваційний розвиток, садівницькі підприємства, економіко-математична модель, реалізація, максимальний прибуток, оптимізація, інноваційно орієнтовані підприємства.

Oleksandr Yukhimovich YERMAKOV

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Department of Labor, Economics and Social Development, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Lyudmila Petrivna SLYEPTSOVA

Research Worker of the Department of the Researches on Economics, Methodology, Intellectual Property and Innovation
Institute of Horticulture of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

MODELING OF COMPETITIVE HORTICULTURAL INNOVATIVE ENTERPRISES

Abstract

The article is devoted to organizational and economic aspects of the creation and functioning of horticultural innovation-oriented enterprises and substantiates scientific approaches to the development of such production and economic structures.

The objective of every economic entity in the competitive economy is to maximize the profit that may be achieved not only by producing fruitful products, but by its successful sale in certain terms and markets. This is primarily due to the fact that, under market conditions for horticultural enterprises, agrobiological potential is already insufficient to effectively grow fruit and berry crops. Therefore, innovation's activity and its results are a prerequisite for successful management of the horticulture industry in Ukraine, namely: the transition to models of horticultural innovation-oriented enterprises which will be able to ensure the competitiveness of grown fruit products in both its domestic and foreign markets.

The object of the investigations was the process of innovative development of horticultural enterprises and the construction of an economic and mathematical model of optimization of pome fruits (apples) sales - the basis of the industry in most regions of Ukraine.

On the research basis of organizational and economic features of innovative development in the article the economic-mathematical optimization model of production and sale (apples) in a horticultural innovation-oriented enterprise is grounded. This is the experimental farm of the Podilsky Horticultural Research Station as a testing ground for innovative developments in fruitful production.

Optimization of the structure of production and sales of products on the basis of the proposed model in this horticultural enterprise allows to significantly increase the profitability of growing apple's orchards (from 0.9 million to 35.4 million UAH). Due to its high efficiency, this innovative project can be extended to other horticultural enterprises of Ukraine, in particular in the Podillya.

Keywords: simulation, competitiveness, innovative development, horticultural enterprises, economic and mathematical model, realization, maximum profit, optimization, innovation-oriented enterprises.

JEL classification: Q16

Вступ

Садівництво є традиційною галуззю сільського господарства України, яка має величезний агробіологічний потенціал для ефективного вирощування плодкових і ягідних культур. Проте за ринкової економіки для садівницьких підприємств саме інноваційна діяльність і її результати є умовою успішного господарювання. Управління інноваційним розвитком виробництва плодоягідної продукції через складність

інноваційних процесів, функціонування в умовах невизначеності, вплив значної кількості чинників, необхідність врахування багатьох умов і критеріїв ефективності потребує комплексного, системного підходу із застосування методів моделювання. Останні дозволяють відтворити, а отже дослідити поведінку об'єкта під час вирішення завдань аналізу, прогнозування й розробки управлінських рішень за допомогою побудови економіко-математичних моделей.

Інноваційна модель розвитку сільськогосподарського виробництва – це сукупність організаційно-структурних рішень, система відносин інститутів і інституцій, які створюють належні умови для науково-технічного прогресу, підвищуючи їх технологічний рівень в межах і під безпосереднім впливом визначеної державної інноваційної політики [6, с. 28].

В інноваційних процесах доцільно вибудовувати сценарії майбутніх подій, моделювати абстрактні логічні конструкції інноваційних зв'язків. Діагностика інноваційних можливостей і побудова моделі – важливий етап стратегічного управління інноваційними ресурсами. Політика на основі моделі й опрацювання потреб зацікавлених груп допомагає розробити систему цілей і надати інноваційному процесу цілеспрямованість [13, с. 163]. Саме таким чином, на нашу думку, вітчизняні садівницькі підприємства можуть бути конкурентоспроможними на внутрішньому й зовнішньому ринках плодоягідної продукції.

Питання розвитку промислового садівництва в Україні, в тому числі й на інноваційних засадах, досить змістовно досліджені в працях М.М. Артеменка, Л.О. Барабаш, О.Ю. Єрмакова, В.С. Кушнірука, М.Г. Лобаса, Ю.О. Нестерчук, В.А. Рудьова, В.І. Мельник (Чернодон), О.М. Шестопаля, А.І. Шумейка, В.В. Юрчишина та інших вчених. Проте успішне функціонування садівницьких підприємств України в умовах сучасного мінливого ринкового середовища потребує удосконалення шляхів розвитку процесу господарювання в галузі на основі побудови й запровадження економіко-математичних моделей конкурентоспроможних інноваційно орієнтованих виробничих структур.

Мета дослідження

Відповідно метою статті було висвітлення наукових засад і моделювання конкурентоспроможних садівницьких інноваційно орієнтованих підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Метою діяльності кожного економічного суб'єкта галузі садівництва за умов конкурентного господарювання є отримання максимального прибутку, що може бути досягнуте в результаті не тільки виробництва плодоягідної продукції, а й її успішної реалізації у певні строки і на відповідних ринках, що дасть змогу збільшити прибутковість і покращити фінансові результати садівницького інноваційно орієнтованого підприємства. Об'єктом дослідження слугував процес інноваційного розвитку на прикладі садівницьких підприємств Вінницької області, який передбачав побудову економіко-математичної моделі оптимізації реалізації продукції зерняткових культур (яблук) – основи галузі даного регіону.

Моделювання інноваційної діяльності характеризується високим ступенем невизначеності, що різко збільшує імовірність припуститися помилки в виборі можливих варіантів інноваційного розвитку [2, с. 163].

Відмітною характеристикою моделей конкурентоспроможних садівницьких інноваційно орієнтованих підприємств є систематичне впровадження інновацій в даних виробничо-господарських структурах як виключно важливий засіб позитивних змін в умовах ринкової економіки, гарант підвищення конкурентоспроможного вітчизняного виробництва плодоягідної продукції, основний фактор технічного й технологічного

оновлення галузі садівництва та впливу на якісні й кількісні показники її економічного розвитку в країні.

Залучення садівницького підприємства до інноваційного розвитку вказує на необхідність розробки та реалізації ефективної моделі ведення галузі, яка б стала підґрунтям для послідовного, системного й керованого процесу впровадження інновацій, відображала завдання даного економічного суб'єкта.

Побудова моделей конкурентоспроможних садівницьких інноваційно орієнтованих підприємств має враховувати деякі особливості, обумовлені специфікою цієї галузі сільськогосподарського виробництва, оскільки помилки, які допущені в процесі створення плодючих насаджень внаслідок їх багаторічного використання досить складно виправити і це пов'язано зі значними витратами матеріально-грошових засобів. На формування й вибір моделі інноваційного розвитку садівницького підприємства впливають:

- ❖ цілі моделювання як чинник вибору методів моделювання й бачення результатів;

- ❖ особливості інноваційного розвитку садівницького підприємства.

Рогозою М.Є. й Вергал К.Ю. розроблена модель, яка описує можливість побудови інноваційної стратегії на основі вибірки із сукупності таких видів інновацій – соціально-психологічні, організаційні, торгівельні, економічні, науково-технологічні [12].

Серед визначених авторами [12] видів інновацій при побудові нами економіко-математичної моделі особливу увагу звертаємо на торгівельні. До торгівельного виду інноваційної діяльності відносяться такі шляхи: нові напрямки розширення меж ринку (охоплення нових сегментів ринку, нові способи використання товару, вихід на нові регіони); диверсифікація виробництва й збуту (пропозиція на нових ринках нових товарів, які розвивають традиційні напрямки діяльності підприємства; пропозиція на нових ринках нових товарів, не пов'язаних із попередніми видами діяльності, орієнтація на нові ніші ринку); нові методи цінової політики; нові форми взаємодії з постачальниками та замовниками; нові способи просування товару.

Інноваційний розвиток садівницького підприємства виявляється в процесі реалізації різноманітних інноваційних проектів. Але будь-який інноваційний проект містить певну ступінь ризику. Доречним у цьому плані є висловлювання С.А. Володіна: «Ризик в інноваційній діяльності – це ймовірність втрат, що виникає при інвестуванні підприємством коштів у виробництво нового інноваційного продукту чи продукції, які можуть не знайти очікуваного попиту на ринку» [2, с. 26].

Саме успішна реалізація вирощеної плодючої продукції виступає як завершальний етап досягнення місії інноваційного розвитку садівницького підприємства.

Побудова економіко-математичної моделі оптимізації виробництва й реалізації продукції зерняткових культур (яблук) садівницького інноваційно орієнтованого підприємства включає такі етапи.

1. Визначення цільової функції, яка повинна виражати поставлену мету. В нашому дослідженні метою економіко-математичної задачі є знаходження оптимізації виробництва та реалізації продукції зерняткових культур (яблук) таким чином, щоб забезпечити надходження максимуму грошових коштів на розрахунковий рахунок підприємства для поновлення власних оборотних засобів і здійснення нормальних кредитно-розрахункових операцій.

2. Обґрунтування базових припущень, з використанням яких будуватиметься економіко-математична модель для оптимізації плану реалізації продукції зерняткових культур (яблук).

3. Встановлення обмежень, які виражені як лінійні функції.

4. Пошук оптимального рішення, яке буде встановлене за допомогою симплекс-методу.

Основним критерієм ефективності виробництва плодючої продукції є прибутковість, тому особливого значення набуває вирішення оптимальності обсягів виробництва й реалізації яблук з урахуванням їх урожайності та валового збору, строків реалізації, втрат від псування плодів в процесі їх зберігання до збуту, виробничої собівартості 1 ц яблук, витрат на реалізацію, ціни реалізації і помісячних витрат на зберігання плодів.

Оптимізація виробництва й реалізації продукції зерняткових культур (яблук) здійснювалася на прикладі такого інноваційно орієнтованого садівницького підприємства як дослідне господарство Подільської дослідної станції садівництва Вінницької області. Відзначимо, що це підприємство є випробувальним полігоном садівницької науки даного регіону.

Вихідна інформація: 1) розрахунковий рівень врожайності яблук, який прийнятий для рішення задачі становить 342 ц/га; 2) площа насаджень за виключенням літніх сортів яблунь повинна становити не більш ніж 136 га; 3) розрахункова величина валового збору яблук складає 46518 центнерів, в тому числі плоди осінніх сортів яблуні 25120 ц яблук, зимових – 21398 ц; 4) період реалізації яблук з листопада по травень місяць, тобто протягом 7 місяців. Осінні сорти яблук повинні бути реалізовані не пізніше 1 лютого, тобто в листопаді, грудні й січні місяці.

Втрати плодів, які закладаються на зберігання для реалізації продукції, від псування за кожний місяць будуть становити у відсотках: у листопаді – 2,3%; у грудні – 1,8%; у січні – 2,3%; у лютому – 2,3%; у березні – 2,3%; у квітні – 2,3%; у травні – 2,7%.

Середня виробнича собівартість 1 ц, яка взята для розрахунку, дорівнює з урахуванням виконання заходів по скороченню виробничих витрат по раціоналізації трудових процесів 250,9 гривень. Витрати на реалізацію складають 20,00 грн. в розрахунку на 1 ц протягом всього періоду реалізації. Витрати на зберігання складають за кожен місяць 50 тис. грн. Це витрати на амортизацію плодосховищ, поточний ремонт, електропостачання, охорону, оплату праці робітників, які зайняті на сортуванні і переробці плодів і ягід та ін.

При обґрунтуванні економіко-математичної моделі були взяті такі ціни реалізації яблук за місяцями (гривень за 1 центнер): у листопаді – 600,0 грн.; у грудні – 700,0; у січні – 800,0; у лютому – 900,0; у березні – 1000,0; у квітні – 1100,0; у травні – 1200,0 грн.

За критерій оптимізації було прийнято максимум прибутку від реалізації продукції зерняткових культур, яка знаходиться у плодосховищах.

З метою забезпечення планомірного й регулярного надходження грошових коштів від реалізації продукції передбачається помісячний продаж яблук в таких об'ємах: у листопаді – не менше 1747 ц; у грудні – не менше 1747; у січні – не менше 5258; у лютому – не менше 5258; у березні – не менше 4096; у квітні – не менше 4096; у травні – не менше 2918 ц.

Система змінних. В якості змінних величин прийняті обсяги реалізації яблук, закладених на зберігання з листопада по травень місяць включно: X_1 - в листопаді; X_2 - в грудні; X_3 - в січні; X_4 - в лютому; X_5 - в березні; X_6 - в квітні; X_7 - в травні.

Система обмежень. Обмеження по об'єму реалізації будуються з урахуванням вимог надходження кожного місяця грошових коштів для поповнення оборотних засобів і розрахунків з кредиторами. Це обмеження по обсягах реалізації: $X_1 \geq 1747$; $X_2 \geq 1747$; $X_3 \geq 5258$; $X_4 \geq 5258$; $X_5 \geq 4096$; $X_6 \geq 4096$; $X_7 \geq 2918$.

Гарантований обсяг реалізації плодів:

$$\begin{aligned}
X_1 &\leq 46518-46518*0,023; \\
X_2 &\leq 46518-X_1-(46518-X_1)*0,018; \\
X_3 &\leq 46518-X_1-X_2-(46518-X_1-X_2)*0,023; \\
X_4 &\leq 46518-X_1-X_2-X_3-(46518-X_1-X_2-X_3)*0,023; \\
X_5 &\leq 46518-X_1-X_2-X_3-X_4-(46518-X_1-X_2-X_3-X_4)*0,023; \\
X_6 &\leq 46518-X_1-X_2-X_3-X_4-X_5-(46518-X_1-X_2-X_3-X_4-X_5)*0,023; \\
X_7 &\leq 46518-X_1-X_2-X_3-X_4-X_5-X_6-(46518-X_1-X_2-X_3-X_4-X_5-X_6)*0,027.
\end{aligned}$$

Після перетворення алгебраїчних виразів дану систему нерівностей можна записати таким чином:

$$\begin{aligned}
X_1 &\leq 45448,086; \\
X_2 &\leq 45680,676-0,982X_1; \\
X_3 &\leq 45448,086-0,977X_1-0,977X_2; \\
X_4 &\leq 45448,086-0,977X_1-0,977X_2-0,977X_3; \\
X_5 &\leq 45448,086-0,977X_1-0,977X_2-0,977X_3-0,977X_4; \\
X_6 &\leq 45448,086-0,977X_1-0,977X_2-0,977X_3-0,977X_4-0,977X_5; \\
X_7 &\leq 45262,014-0,973X_1-0,973X_2-0,973X_3-0,973X_4-0,973X_5-0,973X_6.
\end{aligned}$$

Невід'ємність змінних:

$$X_1 \geq 0; X_2 \geq 0; X_3 \geq 0; X_4 \geq 0; X_5 \geq 0; X_6 \geq 0; X_7 \geq 0.$$

Цільова функція. В якості цільової функції взято максимум прибутку від реалізації яблук з листопада по травень місяць включно. Максимум прибутку:

$$Z=X_1*(600-250,9-20)+X_2*(700-250,9-20)+X_3*(800-250,9-20)+X_4*(900-250,9-20)+X_5*(1000-250,9-20)+X_6*(1100-250,9-20)+X_7*(1200-250,9-20)-350000 \rightarrow \max$$

або

$$Z=329,1X_1+429,1X_2+529,1X_3+629,1X_4+729,1X_5+829,1X_6+929,1X_7-350000 \rightarrow \max$$

Результати рішення задачі. Сформульована задача лінійного програмування була вирішена за допомогою симплексного методу – інтеграційної обчислювальної процедури, яка дає змогу, починаючи з певного опорного плану, за скінчену кількість кроків одержати оптимальний план задачі.

Аналіз результатів моделювання свідчить про можливість одержання ДП ДГ Подільської ДСС максимального прибутку від реалізації яблук в сумі 35 млн 428,8 тис. грн, що майже в 36 разів перевищує фактичний прибуток (990 тис. грн), який дане підприємство отримало в процесі своєї виробничо-господарської діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок

За ринкових умов господарювання для садівницьких підприємств агробіологічний потенціал вже є недостатнім для ефективного вирощування плодкових і ягідних культур, а саме інноваційна діяльність і її результати є умовою успішного ведення цієї специфічної галузі. Відповідно на порядку денному є перехід до моделей садівницьких інноваційно орієнтованих підприємств, які зможуть забезпечити конкурентоспроможність вирощеної плодоягідної продукції на внутрішньому та зовнішньому її ринках. На це й спрямована запропонована авторами економіко-математична модель оптимізації виробництва та реалізації продукції зерняткових культур (яблук) садівницького інноваційно орієнтованого підприємства, яким є дослідне господарство Подільської дослідної станції садівництва. Оптимізація структури реалізації продукції у цьому підприємстві дозволяє суттєво збільшити прибутковість вирощування яблуневих насаджень – з 0,9 млн до 35,4 млн грн, що є свідченням ефективного здійснення даного інноваційного проекту. Він може бути поширений і в інших садівницьких підприємствах, оскільки саме зерняткові культури, які переважно представлені на Поділлі України яблуневими садами, є в них основою ведення галузі.

Список літератури

1. Бублик М.О. Методологічні та технологічні основи підвищення продуктивності сучасного садівництва. К.: Нора-Друк, 2005. 288 с.
2. Володін С.А. Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на науковому аграрному ринку. К.: ЗАТ «Нічлава», 2007. 384 с.
3. Григорук П.М., Параска С.Г. Аналіз економіко-математичних моделей інноваційної діяльності підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Випуск 7. Частина 2. С. 162-164.
4. Економіко-математичне моделювання: Навч. посібник; за заг. ред. В.В. Вітлінського. К.: КНЕУ, 2008. 536 с.
5. Ермаков А.Е. Развитие и эффективность садоводческих предприятий разных форм хозяйствования: монографія. К. Віпол, 1997. 292 с.
6. Єрмаков О.Ю., Гнатенко Є.Ю., Нагорний В.В. Інноваційне забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. К.: ФОП Ямчинський О.В., 2019. С. 115-135.
7. Золотницька Ю.В. Економіко-математичне моделювання оптимізації виробничих витрат у хмелярстві. *Економіка АПК*. 2011. №11. С. 27-31.
8. Кушнірук В.С. Економіко-математичне моделювання як важливий чинник розвитку агропромислового комбінування у садівництві. *Інноваційна економіка*. Тернопіль: ТІ АПВ УААН, 2009. № 4 (14). С. 103–108.
9. Лобас М.Г., Россоха В.В., Кутковецька Т.О. Ефективність використання виробничих ресурсів у садівництві: монографія. К.: ННЦ «ІАЕ», 2017. 200 с.
10. Нестерчук Ю.О., Тупчій О.Т. Ефективний розвиток садівництва на основі оптимізації сортової структури багаторічних насаджень. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. №9 (183). С. 372-381.
11. Плоди яблуні. Втрати при зберіганні: ДСТУ 8297:2015. [Чинний від 2017-07-01]. Київ: Держспоживстандарт України, 2015. 4 с. (Національний стандарт України).
12. Рогоза М.Є., Вергал К.Ю. Вибір ефективної стратегії інноваційного розвитку засобами теорії графів. *Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць*. Випуск 235: В 4т. т. III. Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. 272 с.
13. Смолінський В. Моделювання інноваційного розвитку аграрних підприємств. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК*. 2014. №21(1) с. 332-337.
14. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів: монографія. Тернополь: «Економічна думка», 2003. 326с.
15. Ratwell R. Invention, innovation, innovation and the role of the user. *Technovation*. 1985. №3. P. 168.

References

1. Bublyk, M.O. (2005). *Metodolohichni ta tekhnolohichni osnovy pidvyschennia produktyvnosti suchasnoho sadivnytstva*. [Methodological and technological basis of productive productivity of an ordinary garden]. Nora-Druk. Kyiv. Ukraine.
2. Volodin, S.A. (2007). *Teoretyko-metodolohichni ta orhanizatsijni zasady innovatsijnoho provajdynhu na naukovomu ahrarnomu rynku*. [Theoretical and methodological and organizational organization ambush the innovative provider to the agricultural science market]. ZAT «Nichlava». Kyiv. Ukraine.
3. Hryhoruk, P.M., Paraska, S.H. (2014). «Analysis of economic and mathematical models of innovation and business». *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*. Issue 7, Part 2, pp. 162-164.

-
4. *Ekonomiko-matematychni modeliuvannia*. [Economic and mathematical modeling]. (2008). In Vitlins'koho V.V. (ed.). KNEU. Kyiv. Ukraine.
 5. Ermakov, A. E. (1997). *Razvitie i jeffektivnost' sadovodcheskih predpriyatij raznyh form hozjajstvovanija*. [Development and effectiveness of horticultural enterprises of various forms of management]. Vipol. Kyiv. Ukraine.
 6. Yermakov, O.Yu., Hnatenko, Ye.Yu., Nahornyj, V.V. (2019). *Innovatsijne zabezpechennia rozvytku sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva v Ukraini*. [Innovation support for the development of the agricultural production in Ukraine]. *Monography*. FOP Yamchyns'kyj O.V., pp. 115-135.
 7. Zolotnyts'ka, Yu.V. (2011). «Economic and mathematical modeling of optimization of production costs in hops growing». *Ekonomika APK*. № 11, pp. 27-31.
 8. Kushniruk, V.S. (2009). «*Economic and mathematical modeling as an important factor in the development of agro-industrial combining in horticulture*». *Innovatsijna ekonomika*. Ternopil': TI APV UAAN. № 4 (14), pp. 103–108.
 9. Lobas, M.H., Rossokha, V.V., Kutkovets'ka, T.O. (2017). *Efektyvnist' vykorystannia vyrobnychykh resursiv u sadivnytstvi*. [Efficiency of using production resources in horticulture]. NNTs «IAE». Kyiv. Ukraine.
 10. Nesterchuk, Yu.O., Tupchij, O.T. (2016). «Effective development of horticulture on the basis of optimization of variety's structure of perennial plantations». *Aktual'ni problemy ekonomiky*. №9 (183), pp. 372-381.
 11. Plody iabluni. Vtraty pry zberihanni: DSTU 8297:2015. [Chynnyj vid 2017–07–01]. Fruits of apple. Storage losses: DSTU 8297: 2015. [Effective from 2017-07-07]. Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Kyiv (Natsional'nyj standart Ukrainy). Ukraine.
 12. Rohoza, M.Ye., Verhal, K.Yu. (2008). *Vybir efektyvnoi stratehii innovatsijnoho rozvytku zasobamy teorii hrafiv*. [Choice of effective strategy of innovative development by means of graph theory]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*: Collection of scientific works. Issue 235: In 4t. Vol. III. DNU. Dnepropetrovsk. Ukraine.
 13. Smolins'kyj, V. (2014). «Modeling of innovative development of agricultural enterprises». *Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomika APK*. № 21(1), pp. 332-337.
 14. Khariv, P.S. (2003). *Innovatsijna diial'nist' pidpriemstva ta ekonomichna otsinka innovatsijnykh protsesiv*. [Enterprise innovation activity and economic evaluation of innovation processes]. «Ekonomichna dumka». Ternopil. Ukraine.
 15. Ratwell, R. (1985). «Invention, innovation, innovation and the role of the user». *Technovation*. №3, pp. 168.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019 р.

Борис Олегович ЯЗЛЮК

доктор економічних наук, професор, декан факультету аграрної економіки і менеджменту, Тернопільський національний економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-2078-0644

E-mail: b.yazliuk@tneu.edu.ua

Вікторія Леонідівна ВОРОНІНА

кандидат економічних наук, доцент, Полтавська державна аграрна академія

ORCID ID: 0000-0002-2434-4591

Вадим Олегович ГОРДІЄНКО

здобувач, Полтавська державна аграрна академія

КАДРОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОТРЕБ УПРАВЛІННЯ

Язлюк, Б. О. Кадрова політика підприємства: сутність та значення для потреб управління [Текст] / Борис Олегович Язлюк, Вікторія Леонідівна Вороніна, Вадим Олегович Гордієнко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 191–198. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті зазначено, що в Україні існує певна проблема, пов'язана з кадровою політикою. У зв'язку з цим питання управління кадровою політикою на підприємствах з метою забезпечення підвищення продуктивності праці набувають актуальності, пріоритетності й великого значення. Оцінюючи високу значимість наукових досліджень по даній проблемі, авторами відзначено, що ряд окремих аспектів цієї теми залишається дискусійним. Перш за все, це питання структури, методики оцінки й особливостей формування кадрів, напрямків інвестування в їх розвиток, особливості концептуальних підходів до управління кадровою політикою.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад управління кадровою політикою підприємства в умовах динамічного бізнес-середовища.

У статті узагальнено основні підходи до визначення поняття кадрової політики. Встановлено, що поняття кадрової політики відносять частіше до певної території або компанії, і охоплює ряд питань щодо ефективного використання задіяних робочих сил і розглядається як складова частина найбільш широкого поняття – «економіка праці». Кадрову політику пропонується визначити як загальну стратегію, яка об'єднує в собі всі форми роботи з кадрами, а також розробку планів, згідно з якими повинна використовуватися робоча сила.

Кадрова політика дає змогу вирішувати на підприємстві проблеми не тільки економічного характеру. Вона є індикатором соціального розвитку певної соціально-економічної структури. Це знаходить відображення у її видах. Кожен вид кадрової політики відображає інструменти й методи управління персоналом. Але в сучасних умовах господарювання є гостра потреба в розробці антикризової кадрової політики, що включала б комплекс заходів щодо забезпечення кадрової безпеки підприємства.

Автори вважають, що головною рисою такої політики є її комплексність, яка будується на поєднанні мети, принципів і методів взаємодії з персоналом; враховує різні аспекти

регулювання управлінських процесів. Кадрова політика – інструмент керівника підприємства, який дає можливість зберегти кадровий потенціал при адаптації підприємства до зовнішнього середовища.

Ключові слова: *кадри, кадрова політика, персонал підприємства, продуктивність праці, управління.*

Borys Olehovych YAZLYUK

Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Agricultural Economics and Management,
Ternopil National Economic University

Victoriia Leonidovna VORONINA

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Poltava State Agrarian Academy

Vadim Olegovich GORDIENKO

Applicant, Poltava State Agrarian Academy

ENTERPRISE PERSONNEL POLICY: ESSENCE AND MEANING FOR MANAGEMENT NEEDS

Abstract

The implementation of an effective personnel policy at the enterprise is an important issue in a dynamic economic environment. Personnel of any organization is the main category in the market management system. Creating an effective personnel policy is a key task in managing a modern enterprise in any industry. To manage the personnel of an enterprise, it is necessary to conduct not only scientific studies of personnel policy, but it is necessary to develop specific methodological and practical recommendations. In Ukraine, there is a gradual reduction in the number of employed people. The need for skilled personnel is growing. This indicates that in Ukraine there is a certain problem related to personnel policy. Employers attract non-qualified personnel. This allows them to pay a minimum wage. Therefore, the management of personnel policies in enterprises is becoming relevant and of great importance.

There is no one definition of personnel policy. This concept is used in the directions: management of personnel units; work with personnel related to the labor activity of a particular employee; general management of all enterprise personnel; management of employee behavior at all stages of the production process; labor management; management of labor resources. The article summarizes the main approaches to the concept definition of the personnel policy. We believe that these definitions are different. But they have in common: direct impact on a certain group of people engaged in their labor activities at the enterprise; this influence is associated with the goals and objectives of the enterprise; influence and management stimulate the movement and use of labor resources. We offer a definition: personnel policy is a general strategy that combines all forms of work with personnel as well as the development of plans according to which labor should be used. In order to achieve the goals in the personnel policy, it is necessary to carry out specific strategies: a personnel selection strategy, personnel hiring strategy, and a personnel motivation strategy.

Keywords: *personnel, personnel policy, enterprise personnel, labor productivity, management.*

JEL classification: M5; M12

Вступ

В умовах динамічного бізнес-середовища важливим питанням є проведення ефективної кадрової політики на підприємстві. Кадри будь-якої організації є ключовою категорією в ринковій системі господарювання, яка концентровано відображає всі

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2019 рік. Том 4. № 4.

аспекти діяльності підприємства. Створення ефективної кадрової політики – ключове завдання управління сучасним підприємством будь-якої галузі.

Для комплексного вирішення всіх аспектів управління кадрами підприємства необхідно проводити не тільки комплекс різнобічних теоретико-методологічних наукових досліджень основних положень кадрової політики, але і розробляти конкретні методичні й практичні рекомендації. Процес ефективного управління кадровою політикою забезпечує вирішення соціально-економічних проблем підприємства.

Слід відзначити, що в Україні спостерігається поступове скорочення кількості зайнятого населення й, відповідно, зростає потреба у кваліфікованих кадрах (рис. 1).

Так, за даними Державної служби статистики України [13], кількість зайнятого населення віком 15-70 років у 2017 р. становила 16156,4 тис. осіб, або 56,1% населення відповідної вікової групи. У 2018 р. цей показник становить 16360,9 тис. осіб, або 57,1%. Середньооблікова кількість штатних працівників у 2017 р. становила 7769,0 тис. осіб, у 2018 р. – 7 661 тис. осіб.

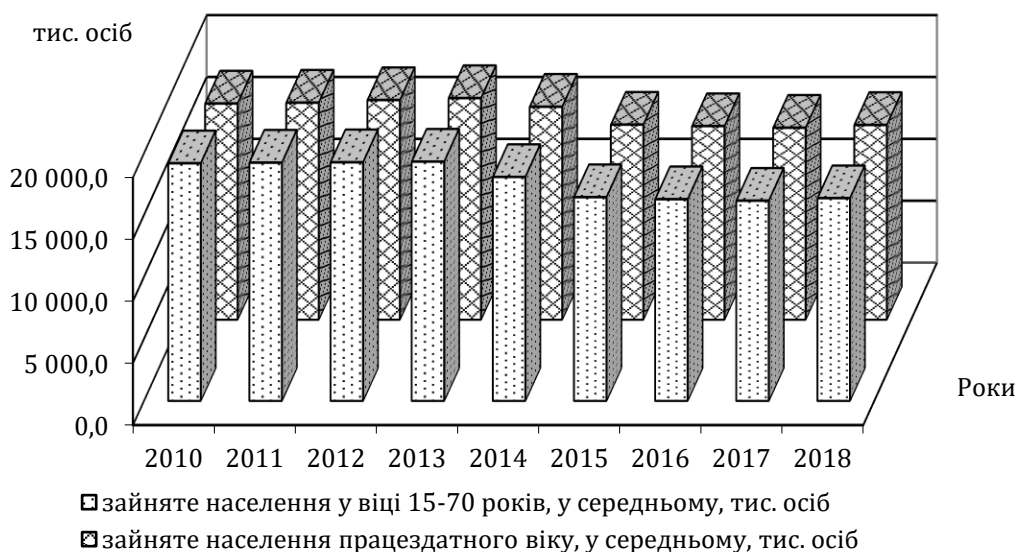

Рис. 1. Основні показники ринку праці зайнятого населення в Україні, 2010-2018 рр. [13]

За адміністративними даними Державної служби зайнятості [12], кількість вільних робочих місць, що заявлені роботодавцями на кінець 2017 р. становила 50,4 тис., що на 39,7% більше, ніж на кінець 2016 р. Цей факт вказує на те, що в Україні існує певна проблема, пов'язана з кадровою політикою. Роботодавці залучають не завжди кваліфікований персонал, а це, в свою чергу, дає їм змогу виплачувати мінімальну заробітну плату, чим зменшують витрати на виробництво. У зв'язку з цим питання управління кадровою політикою на підприємствах з метою забезпечення підвищення продуктивності праці набувають актуальності, пріоритетності й великого значення.

Дослідженням проблем кадрової політики присвячено чимало праць провідних науковців, таких, як: Базаров Т. Ю., Балабанова Л. В., Егоршин А. П., Віннікова В. А., Єрьомін Б. Л., Ілляшенко В. В., Кібанов А. Я., Костючик М. Ю., Крушельницька О. В., Маслов Е. В., Мельничук Д. П., Самігіна С. І., Столяренко Л. Д., Стец В. А. та ін.

Оцінюючи високу значимість наукових досліджень по даній проблемі, відзначимо, що ряд окремих аспектів цієї теми залишається дискусійним. Перш за все, це питання структури, методики оцінки й особливостей формування кадрів, напрямків інвестування в їх розвиток, особливостей концептуальних підходів до управління кадровою політикою.

Мета дослідження

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад управління кадровою політикою підприємства в умовах динамічного бізнес-середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

В даний час, на підприємствах, де використовується сучасний підхід до управління людськими ресурсами, працівники вважаються найдорожчим ресурсом, а розвиток їх потенціалу вважається однією з найбільш важливих цілей, яку необхідно досягти задля ефективного функціонування підприємства. Загальна корпоративна стратегія й досить великий обсяг інвестицій спрямовано саме на персонал, що працює на підприємстві, який вважається одним з головних чинників конкурентної переваги.

Основою управління кадрами виступає кадрова політика, яка може бути розподілена на управління персоналом й підбір кадрів. Кадрова політика, обумовлена певною філософією й принципами, реалізованими керівництвом щодо людських ресурсів підприємства, є однією з найважливіших із складових частин стратегії організації. Вона в цілому визначає пріоритети підприємства в галузі управління персоналом.

Незважаючи на те, що не існує єдиного терміну кадрової політики, дане поняття широко використовується з такими напрямками як: управління кадровими одиницями; робота з кадрами, пов'язана з трудовою діяльністю конкретного працівника; загальне управління всім персоналом підприємства; управління поведінкою працівника на всіх етапах процесу виробництва; управління працею; управління ресурсами праці.

Кадрова політика – це сукупність правил, норм і цілей, які визначають напрямок і зміст роботи з персоналом. Через кадрову політику здійснюється реалізація цілей і завдань управління персоналом, тому її вважають ядром системи управління кадрами підприємства [3, с. 39].

Кібанов А. Я. стверджує, що «...кадрова політика являє собою загальний напрямок всієї кадрової роботи, в яку входять такі елементи як, наприклад, методи, загальні принципи, форми, а також механізми організації, пов'язані з виробленням тих завдань і цілей, які будуть спрямовані на стабілізацію, збереження й подальший розвиток всього кадрового потенціалу, наявного на підприємстві» [8, с. 91].

Дикань В. В. та Гладух М. В. дають таке визначення: «кадрова політика – це реалізація різних програм підвищення кваліфікація персоналу та його перепідготовки; перепідготовка за рахунок коштів саме роботодавця й залучення молодих ініціативних спеціалістів, що повинне стати пріоритетом кадрової політики; створення сприятливих умов для творчої, ініціативної та індивідуальної праці; удосконалення системи моральних, а головне – матеріальних стимулів; фіксування чітких критеріїв, задоволення визначених вимог для кар'єрного росту; перехід від старої системи залучення кадрів керівної ланки й спеціалістів, до залучення через практичну оцінку професійно-кваліфікаційних здібностей кандидатів на заміщення вакантних посад, використання системи стажування студентів останніх курсів вузів» [6, с. 92].

В економічній літературі зустрічається велика кількість визначень поняття «кадрова політика» (табл. 1).

Вважаємо, що зазначені визначення дещо відрізняються один від одного в певних деталях, але мають схожі елементи, які і є головними ознаками кадрової політики:

- безпосередній вплив на певну групу людей, що здійснюють свою трудову діяльність на підприємстві;
- даний вплив тісно пов'язаний безпосередньо з цілями й завданнями підприємства;
- вплив і управління стимулює рух трудових ресурсів, а також регулює їх раціональне використання.

Таблиця 1. Визначення поняття «кадрова політика» у науковій літературі *

Автор, джерело	Визначення
Егоршин А. П. [7, с. 45]	свідомий цілеспрямований вплив з боку суб'єктів, керівних органів на людей, який здійснюється для спрямування їх дій і отримання бажаних результатів
Базаров Т. Ю. Єрьомін Б. Л. [1, с. 67]	кадрова політика є процесом планування, мотивування, організації, а також контролю роботи співробітників, що здійснюють свою трудову діяльність в рамках даної компанії. Кадрова політика служить необхідним елементом для формування й досягнення цілей, які ставляться перед організацією. В цьому випадку управління кадрами буде асоціюватися з однією (декількома) функціями в певних системах
Балаба-нова Л. В. [2]	система теоретичних поглядів, ідей, вимог, принципів, які визначають основні напрями роботи з персоналом. Вона спрямована на вирішення виробничих, соціальних і особистих проблем людей на різних рівнях відповідальності
Віннікова В. А. [4]	цілісна кадрова стратегія, яка об'єднує різні форми кадрової роботи, стиль її проведення в організації й плани з використання робочої сили
Ілляшенко В. В. [11, с. 35]	діяльність, завдяки якій неорганізована юрба перетворюється в цілеспрямовану групу, яка має велику продуктивність
Кібанов А. Я. [8, с. 123]	комплекс дій, які повинні забезпечувати збіг кількісних і якісних характеристик персоналу з цілями та завданнями організації
Крушельницька О. В. Мельничук Д. П. [9, с. 42]	сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з формування, відтворення, розвитку й використання персоналу, створення оптимальних умов праці, його мотивації та стимулювання
Маслов Е. В. [10, с. 114]	кадрова політика є однією із складових частин в людських ресурсах
Самігін С. І. Столяренко Л. Д. [14, с. 98]	політика являє собою специфічний різновид діяльності осіб, які займаються управлінням роботи в організації, об'єктом даної діяльності служать всі працівники, які здійснюють свою трудову діяльність в компанії
Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. [15, с. 124]	цілісна кадрова стратегія, яка об'єднує різні форми кадрової роботи, стилі її проведення в організації та плани використання робочої сили
Стрехова С. В. [16, с. 3]	система теоретичних поглядів, ідей, принципів, які визначають основні напрями роботи з персоналом, її форми і методи

*систематизовано автором

Встановлено, що поняття кадрової політики відносять частіше до певної території або компанії, і охоплює ряд питань щодо ефективного використання задіяних робочих сил і розглядається як складова частина найбільш широкого поняття – «економіки праці». Кадрову політику пропонуємо визначити як загальну стратегію, яка об'єднує в собі всі форми роботи з кадрами, а також розробку планів, згідно з якими повинна використовуватися робоча сила.

Кадрова політика дає змогу вирішувати на підприємстві проблеми не тільки економічного характеру. Вона є індикатором соціального розвитку певної соціально-економічної структури. Це знаходить відображення у її видах, що представлені на рис. 1.

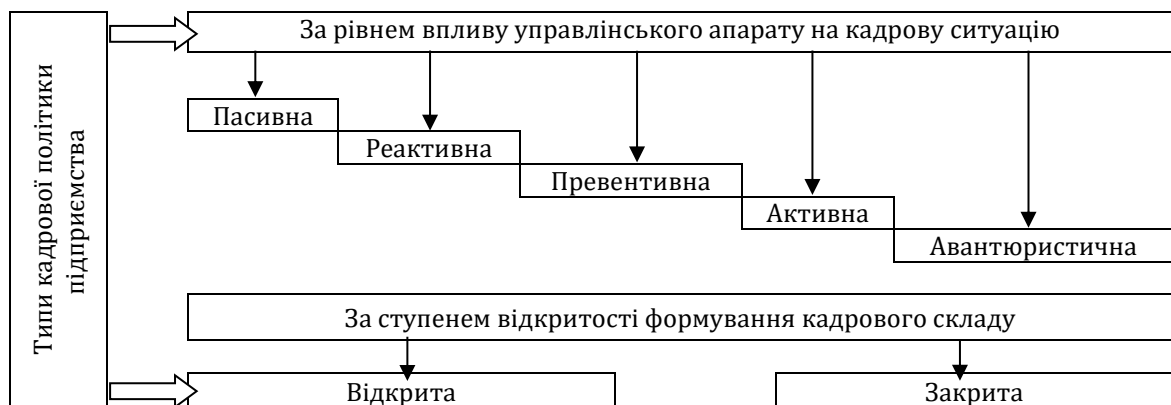

Рис. 1. Типи кадрової політики підприємства [1, с. 124]

Кожен вид кадрової політики відображає інструменти й методи управління персоналом. Але в сучасних умовах господарювання є гостра потреба в розробці антикризової кадрової політики, що включала б комплекс заходів щодо забезпечення кадрової безпеки підприємства. Вважаємо, що головною рисою такої політики є її комплексність, яка будується на поєднанні мети, принципів і методів взаємодії з персоналом; враховує різні аспекти регулювання управлінських процесів. Кадрова політика – інструмент керівника підприємства, який дає можливість зберегти кадровий потенціал при адаптації підприємства до зовнішнього середовища.

Сутність пасивної кадрової політики полягає в такому: керівництво підприємства не має ефективною програми дій по відношенню до персоналу; робота з персоналом зводиться до ліквідації негативних наслідків; кадрова служба не володіє необхідними засобами оцінки персоналу та, відповідно, не має прогнозу кадрових потреб.

Реактивна кадрова політика передбачає: керівництво підприємства здійснює контроль за проблемами в кадрах (відсутність кваліфікованої робочої сили; виникнення конфліктних ситуацій, відсутність мотивації до продуктивної праці тощо) та приймає відповідні заходи; кадрова служба володіє засобами діагностики існуючої ситуації; при плануванні кадрові проблеми розглядаються спеціально й намічаються шляхи їх вирішення.

Превентивна кадрова політика: кадрова служба прогнозує розвиток кадрової ситуації, але не відсутні цільові кадрові програми розвитку ситуації; кадрова служба володіє засобами діагностики персоналу й прогнозування ситуації.

Активна кадрова політика передбачає таку ситуацію: керівництво підприємства має якісну діагностику й обґрунтований прогноз розвитку кадрової ситуації на середньостроковий і довгостроковий періоди; керівництво володіє засобами для впливу на кадрову ситуацію;

При авантюристичній кадровій політиці: кадрова служба не володіє засобами діагностики й прогнозу персоналу, однак в програму розвитку підприємства включають плани роботи з кадрами; проблеми в реалізації подібної політики виникають при посиленні впливу факторів, які раніше не розглядалися.

Для відкритої кадрової політики характерним є те, що підприємство є прозорим для потенційних працівників. Підприємство готове прийняти на роботу фахівця, який має відповідну кваліфікацію без врахування досвіду роботи. Характерними ознаками закритої кадрової політики є те, що підприємство залучає нового працівника на посади нижчого рівня, заміщення, в свою чергу, проводиться за рахунок працівників організації.

Діденко Н. В. стверджує: «Кадрова політика має бути єдиною для всього підприємства, але в той же час багаторівневою (дочірні фірми, філії, підрозділи з урахуванням їх регіонального територіального розміщення), що охоплює всі групи персоналу й управлінські процеси при різних механізмах дії на них» [5].

Відзначимо, що для реалізації наявних цілей у кадровій політиці необхідно проведення конкретних стратегій, таких як стратегія відбору персоналу, стратегія найму персоналу, стратегія адекватної мотивації персоналу.

Вважаємо, що управління персоналом включає в себе не тільки безпосередньо регулювання діяльності співробітників, але і складну систему, що складається з адекватної мотивації, стимулювання професійного зростання й подальшого просування по кар'єрних сходах. Все це показує, що робочий колектив є одним з найважливіших чинників на будь-якому виробництві. Іншими словами, кадрова політика мотивації входить до складу загальної системи, яка забезпечує управління всіма людськими ресурсами на підприємстві. Мета кадрової політики – забезпечення оптимального балансу кількісного й якісного складу кадрів і його розвитку у відповідності до потреб конкретного підприємства.

Дикань В. В. та Гладух М. В. стверджують: «головна мета кадрової політики підприємства полягає у забезпеченні кожного працівника робочим місцем, кожної посади персоналом відповідних професій і спеціальністю належної кваліфікації» [6, с. 92].

Базаров Т. Ю. зазначає, що цілями кадрової політики підприємства є: своєчасне забезпечення підприємства персоналом необхідної кваліфікації у необхідній чисельності; раціональне використання кадрового потенціалу; забезпечення умов реалізації правил і обов'язків працівників, що передбачені трудовим законодавством; формування й підтримка ефективної роботи трудових колективів [1, с. 67].

Виходячи з мети та цілей, головним завданням кадрової політики, на думку Диканя В. В., Гладуха М. В., є: «... забезпечення економічної безпеки підприємства, ведення ефективного кадрового процесу, що буде сприяти розвитку економіки й соціальної сфери організації» [6, с. 92].

Підсумовуючи викладене, сформуємо завдання кадрової політики на підприємстві: своєчасне забезпечення організації персоналом певної якості та кількості відповідно стратегії розвитку; створення умов для реалізації, передбачених трудовим законодавством прав і обов'язків громадян; раціональне використання персоналу; формування й підтримка ефективної роботи підприємства.

В умовах динамічного бізнес-середовища кадрова політика має бути спрямована на створення якісної системи роботи з персоналом підприємства й орієнтуватися на отримання бажаного результату.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, кадрова політика є тривалим і трудомістким процесом, в ході якого здійснюється планування, організація, а також стимуляція й контроль над роботою всіх співробітників підприємства. Даний процес є необхідним при досягненні поставлених цілей організації та вирішення поточних завдань.

Кадрова політика включає в себе координування щоденної робочої діяльності всього персоналу, яка необхідна для підвищення мотивації й результативності. Всі вищевказані методи управління персоналом вважаються необхідним елементом в управлінні компанією в цілому.

Отже, саме за допомогою обґрунтованої кадрової політики формуються висококваліфіковані кадри та створюються умови їх кар'єрного зростання.

Список літератури

1. Базаров Т. Ю., Єрьомін Б. Л. Менеджмент. М.: Кнорус, 2013. 267 с.
2. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом. URL: <http://www.twirpx.com/file/544700/>
3. Величко А. В., Силаєв А. В. Особливості формування кадрової політики організації в сучасних умовах. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1 (5). Том 2. С. 38-44.
4. Віннікова В. А. Шляхи формування кадрового потенціалу торговельних підприємств. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esprstp_2011_1_103.pdf
5. Діденко Н. В. Система антикризового менеджменту персоналу в сучасних умовах. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis/.
6. Дикань В. В., Гладух М. В. Формування кадрової політики як запоруки ефективної економічної безпеки підприємства. *Соціальна економіка*. 2017. № 2. С. 88-92.
7. Егоршин А. П. Управління персоналом. Н. Новгород, 2014. 198 с.
8. Кібанов А. Я. Основи управління персоналом. М. : АСТ, 2014. 234 с.
9. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом: навч. посіб. К. : Кондор, 2003. 296 с.

-
10. Маслов Є. В. Управління персоналом підприємства. М. : АСТ, 2013. 224 с.
 11. Менеджмент / Под ред. В. В. Ільяшенко. М. : Академія, 2014. 335 с.
 12. Офіційний сайт Державної служби зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/>
 13. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 14. Самигін С. І., Столяренко Л. Д. Менеджмент персоналу. Ростов-на Д. : Фенікс, 2014. 197 с.
 15. Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. Менеджмент персоналу: навч. посіб. для студентів економічних спеціальностей. Тернопіль: Лілея, 1996. 180 с.
 16. Стрехова С. В. Кадрова політика: важелі впливу на ефективність, механізми та інструменти реалізації. Вінниця. *Економічний часопис-XXI*. 2012. С. 3-12.

References

1. Bazarov, T. Iu., Yeromin, B. L. (2013). *Menedzhment*. [Management]. Knorus, Moscow.
2. Balabanova, L. V., Sardak, O. V. *Upravlinnia personalom* [Personnel management]. Available at: <http://www.twirpx.com/file/544700/>
3. Velychko, A. V., Sylaiiev, A. V. (2012). «Features of formation of personnel policy of the organization in modern conditions». *Biuletен Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu*. no. 1 (5). Vol. 2, pp. 38-44.
4. Vinnikova, V. A. (2011). *Shliakhy formuvannia kadrovoho potentsialu torhovelykh pidpriemstv*. [Ways of formation of personnel potential of trading enterprises]. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esprstp_2011_1_103.pdf
5. Didenko, N. V. *Systema antykrizovoho menedzhmentu personalu v suchasnykh umovakh*. [The system of crisis management of personnel in modern conditions]. Available at: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis/
6. Dykan. V. V., Hladukh, M. V. (2017). «Formation of personnel policy as a guarantee of effective economic security of the enterprise». *Sotsyalnaia ekonomika*. no. 2, pp. 88-92.
7. Ehorshyn, A. P. (2014). *Upravlinnia personalom*. [Personnel management]. N. Novhorod. Russia.
8. Kibanov, A. Ya. (2014). *Osnovy upravlinnia personalom*. [Fundamentals of Personnel Management]. AST. Moscow. Russia.
9. Krushelnytska, O. V., Melnychuk, D. P. (2003). *Upravlinnia personalom*. [Personnel management]. Kondor. Kiev. Ukraine.
10. Maslov, Ye. V. (2013). *Upravlinnia personalom pidpriemstva*. [Enterprise personnel management]. AST. Moscow. Russia.
11. *Menedzhment*. (2014). [Management]. In Iliashenko, V. V. (ed.). Akademiia. Moscow. Russia.
12. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby zainiatosti. [State Employment Service]. Available at: <https://www.dcz.gov.ua/>
13. Official site of the State Statistics Service [State Statistics Service]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Samyhin, S. I., Stoliarenko, L. D. (2014). *Menedzhment personalu*. [Personnel Management]. Feniks, Rostov-na D. Russia.
15. Stets, V. A., Stets, I. I. and Kostiuchyk, M. Yu. (1996). *Menedzhment personalu*. [Personnel Management]. Lileia, Ternopil. Ukraine.
16. Strehova, S. V. (2012). *Kadrova polityka: vazheli vplyvu na efektyvnist, mekhanizmy ta instrumenty realizatsii*. [Personnel policy: leverage on performance, mechanisms and tools for implementation]. *Economic Annals-XXI*. Vinnytsia. Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.

Іван Юрійович ЧЕРНЯВСЬКИЙ

аспірант,

Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу

ORCID ID: 0000-0003-0440-9578

E-mail: aa8010ci@gmail.com

**ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОВОЇ ГАЛУЗІ
УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ РІВНЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СЕЛЕКЦІЇ**

Чернявський, І. Ю. Прогнозування експортного потенціалу підприємств зернової галузі України з урахуванням рівня розвитку вітчизняної селекції [Текст] / Іван Юрійович Чернявський // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 199–208. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Наукову статтю присвячено проблемі прогнозування обсягів виробництва зернових культур і експортного потенціалу підприємств зернової галузі України (з урахуванням рівня розвитку вітчизняної селекції) на середньострокову перспективу за 3-ма альтернативними сценаріями. Здійснено прогнозування площі посіву зернових культур до 2023 р. з використанням адаптивної моделі прогнозування. Результати проведених досліджень свідчать, що до 2023 року площі посіву кукурудзи збільшаться до 4922 тис. га. Розроблено прогноз урожайності кукурудзи до 2023 року, який свідчить про те, що рівень урожайності суттєво зросте. Так, якщо у 2017 р. урожайність даної культури становила 61 ц/га, то в середньому в 2023 р. вона становитиме 76,6 ц/га. Встановлено, що урожайність є одним з основних чинників збільшення обсягів виробництва зернових культур. Побудований прогноз свідчить, що в середньому обсяги експорту зерна кукурудзи з України в перспективі мають тенденцію до зростання, а саме – він зросте на 11,8% у 2023 р. у порівнянні з 2018/2019 маркетинговим роком і складе 30835 тис. т. За оптимістичним сценарієм обсяг виробництва кукурудзи у 2023 р. складе 42536 тис. т, що більше ніж у 2018/2019 маркетинговому році на 54,4%. Результати дослідження свідчать, що у перспективі (до 2023 р.) обсяги використання насіння кукурудзи власного виробництва збільшаться – в середньому вони зростуть на 8%, а за оптимістичним прогнозом на 25% у порівнянні з 2018/2019 маркетинговим роком і складуть 585 тис. т.

Ключові слова: зернові, кукурудза, насіння кукурудзи, прогнозування, адаптивні моделі прогнозування, експортний потенціал, посівні площі, урожайність.

Ivan CHERNIAVSKYI

post-graduate student, Ukrainian research institute of productivity of agro-industrial complex

**FORECASTING THE EXPORT POTENTIAL OF UKRAINIAN GRAIN INDUSTRY
ENTERPRISES, TAKING INTO ACCOUNT THE LEVEL OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC
SELECTION**

Abstract

The scientific article is devoted to the problem of forecasting the grain production volume and enterprise export potential of the Ukrainian grain industry (taking into account the development level of domestic breeding) for the medium term under 3 alternative scenarios. Grain sowing area was forecasted by 2023 using an adaptive forecasting model. The results of the conducted research

© Іван Юрійович Чернявський, 2019

show that by 2023 the area of corn sowing will increase to 4922 thousand hectares. The corn yield forecast for 2023 has been developed, which shows that the yield level will increase substantially. So, if in 2017 the yield of this crop was 61 hwt/ha, then on average in 2023 it will be 76.6 hwt/ha. It is established that yield is one of the main factors for increasing the volume of grain production. The forecast suggests that on average, corn grain exports from Ukraine tend to grow in the future, namely that it will grow by 11.8% in 2023 compared to the 2018/2019 marketing year and amount to 30835 thousand tons. Under the optimistic scenario, corn production in the year 2023 will be 42536 thousand tons, which is 54.4% more than in the 2018/2019 marketing year. The results of the study show that in the future (by 2023), the volumes of maize seeds use will increase - on average they will increase by 8%, and by the optimistic forecast - by 25% compared to the 2018/2019 marketing year and will amount to 585 thousand tons.

The analysis shows that in 2019 there was a rapid development of both world and Ukrainian breeding. Thus, analyzing the varieties of the main grain crops, it should be noted that in the analyzed period the number of registered varieties suitable for distribution in Ukraine increased by 11.7 times, including the domestic ones - 10.5 times. Accordingly, maize grew 21.8 times and 14.4 times, respectively. It is worth noting a fairly high proportion of domestic wheat varieties, whose share is 72%. What cannot be said for other crops, in particular, the share of domestic varieties is only 47%.

In the medium to long term, Ukraine can increase its seed exports by a dozen times. Opportunities for capacity-building of seed plants are steadily increasing every year. Large seed companies, such as "Pioneer", "Monsanto", "Syngenta", "Moisadur", "Euralis Semens" and domestic "Mais", "Eridon", "Selena", "Eurostandard", have potential to attract foreign investments to bring Ukraine to the forefront in sales of cereal seeds (wheat, barley, oats, rye and corn) and oilseeds (sunflower, soybean, mustard and rapeseed).

Key words: cereals, corn, corn seeds, forecasting, adaptive forecasting models, export potential, acreage, yield.

JEL classification: Q17

Вступ

Зерновий підкомплекс аграрного сектору України є стратегічною галуззю вітчизняної економіки. Варто зазначити, що у 2018 році посівні площі, зайняті під зернові культури в Україні, займали понад 14,84 млн га і склали близько 53,6% від усіх посівних площ (27,7 млн га). У 2018 році в нашій країні було зібрано рекордний врожай зернових і зернобобових культур – 70,06 млн т. Згідно даних Міністерства аграрної політики й продовольства України за результатами 2018/2019 маркетингового року Україна експортувала рекордні 49,995 млн т зернових і зернобобових (що на 10,5 млн т більше ніж у 2017-2018 МР), з яких пшениця та суміш пшениці та жита – 15579 тис. т; ячмінь – 3692 тис. т; жито – 87,8 тис. т; кукурудза – 29822 тис. т; інші зернові й зернобобові – 815 тис. т.

Україна є однією з небагатьох країн, які мають значний вплив на світовий ринок зернових. Проте, потенціал щодо виробництва зернової продукції у нашій країні використано ще не у повній мірі. Важливу роль у нарощуванні експортного потенціалу підприємств зернової галузі відіграє безперебійне забезпечення сільськогосподарських підприємств якісним насінням високопродуктивних сортів і гібридів.

Проблему формування експортного потенціалу підприємств зернової галузі й насінневих підприємств, зокрема, досліджували у своїх працях такі відомі вітчизняні вчені: П.О. Антонюк, С.М. Бойко, Р.І. Буряк, В.І. Власов, С.С. Галунка, В.І. Губенко, Л.В. Діброва, О.В. Захарчук, Т.О. Зінчук, С.М. Кваша, Ю.В. Кернасюк, Є.М. Кирилюк, М.Ю. Коденська, Н.Ю. Коровайченко, М.М. Крижановський, Н.В. Кривенко, Г.Б. Круш-

нічка, Л.О. Лісова, Л.І. Михайлова, Р.П. Мудрак, Ю.О. Нестерчук, Н.М. Пирець, С.І. Пирожкова, В.В. Писаренко, Н.Я. Пітель, Л.П. Серова, О.О. Школьнік, В.В. Юхименко та ін. Питання стратегічного розвитку експортного потенціалу підприємств також досліджували такі провідні зарубіжні вчені: М. Десай, У. Карлін, М. Котабе, М. Матанда, М. Росу, Р. Саломон, С. Солберт та інші.

Враховуючи значні наукові надбання й практичні розробки зазначених вище вчених, варто зауважити, що недостатньо дослідженим залишається питання прогнозування експортного потенціалу підприємств зернової галузі (які спеціалізуються на вирощуванні кукурудзи на зерно) з урахуванням рівня розвитку вітчизняної селекції.

Мета дослідження

Метою статті є розроблення прогнозу виробництва зернових культур і експортного потенціалу підприємств зернової галузі України (з урахуванням рівня розвитку вітчизняної селекції) на середньострокову перспективу за 3-ма альтернативними сценаріями.

Виклад основного матеріалу дослідження

За останні десятиліття ринок кукурудзи став одним із найбільш важливих і досить вагомим сегментів вітчизняної агропродовольчої системи, зайнявши чільне місце в розвитку стратегічних видів продукції поряд із пшеницею, соєю, соняшником, ріпаком і іншими сільськогосподарськими культурами. Нині кукурудза є другою за площею посіву сільськогосподарською культурою у структурі зернових після пшениці, що безпосередньо формує експортний потенціал аграрної галузі країни та є основою забезпечення її продовольчої та економічної безпеки. В окремі роки (2013, 2014 і 2016-2018 рр.) кукурудза за обсягом валового виробництва серед усіх інших видів сільськогосподарських культур займала перше місце, переважаючи при цьому навіть пшеницю – беззаперечного й багаторічного лідера зернової галузі [1].

Після кризової ситуації 2015 р. на світовому ринку насіння спостерігаються позитивні зрушення, так у 2016 році він зріс на 2%, а у 2017 році – на 6%. Основною зерновою культурою насінневої галузі є кукурудза, на яку припадає \$17,5 млрд товарообігу, обсяг купівель якої у 2017 році становив 39%, для прикладу, сої – 17%, рису – 7% і зернових – 6%, ріпак і соняшник – 4%.

Останнім часом увагу світової спільноти прикуто до майбутніх прогнозів щодо попиту й пропозиції кукурудзи на світовому ринку. Прогнозування відіграє важливу роль в управлінні розвитком економічних систем різного рівня. Суттєве значення мають методи кількісного характеру, до яких належать статистичні методи, що стосуються детермінованих закономірностей досліджуваних процесів [2].

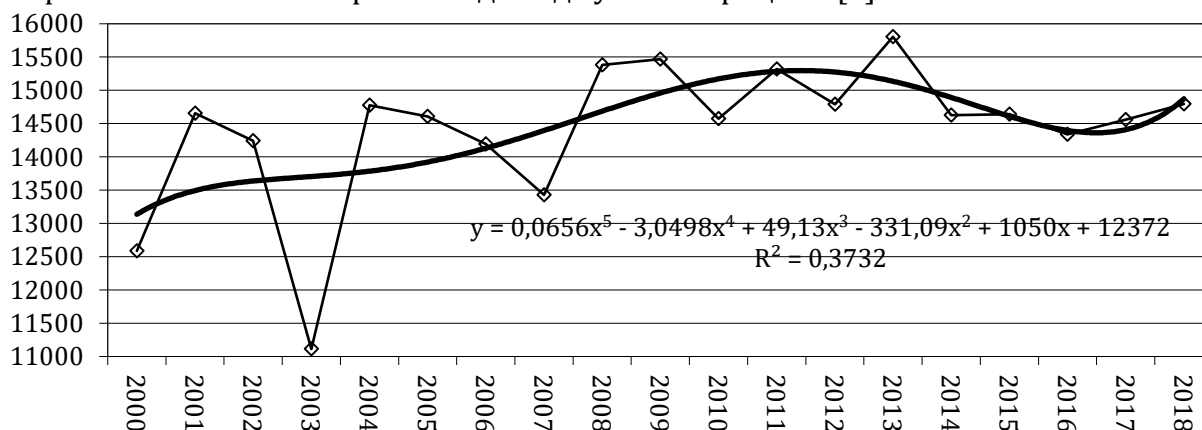

Рис. 1. Лінія тренду для площі посіву зернових культур, тис. га

Джерело: власні дослідження автора

На рис. 1 відображено лінію тренду для площі посіву зернових культур в Україні у 2001-2018 рр., представлену поліном п'ятого ступеня, який описується рівнянням:

$$y = 0,0656x^5 - 3,0498x^4 + 49,13x^3 - 331,09x^2 + 1050x + 12372 \quad (1)$$

Для аналізу урожайності зернових культур нами було побудовано поліном шостого ступеня – рис. 2, який описується таким рівнянням:

$$y = -2E-05x^6 + 0,0016x^5 - 0,044x^4 + 0,6049x^3 - 4,0698x^2 + 12,41x + 11,757 \quad (2)$$

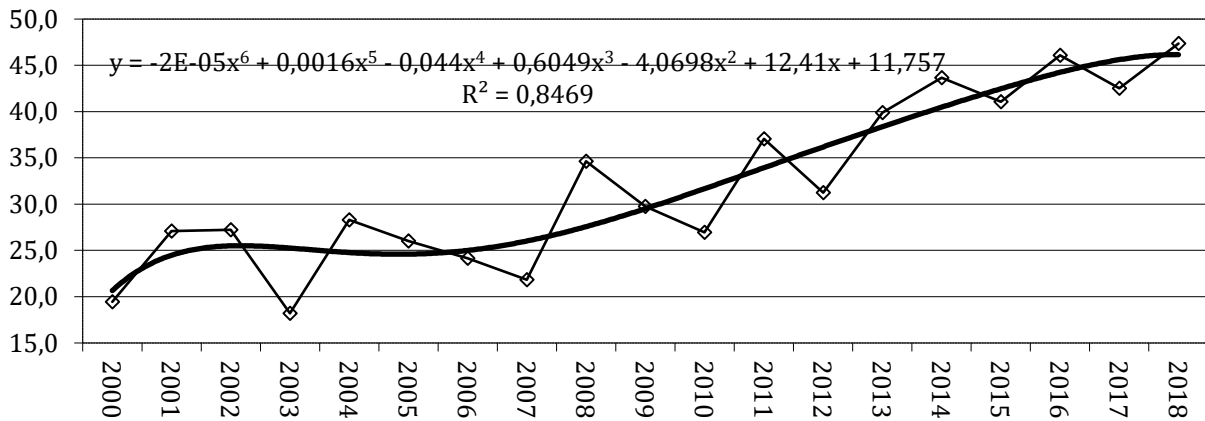

Рис. 2. Лінія тренду урожайності зернових, ц/га

Джерело: власні дослідження автора

При апроксимації рядів динаміки площі посіву й урожайності кукурудзи прослідковується аналогічна тенденція (рис. 3, рис. 4).

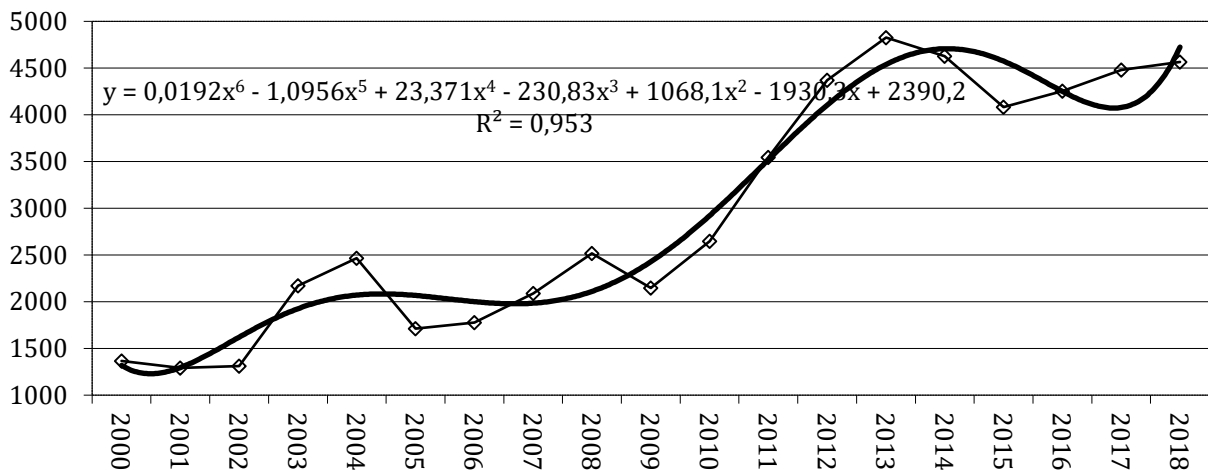

Рис. 3. Лінія тренду площі кукурудзи, тис. га

Джерело: власні дослідження автора

Для прогнозу динамічних рядів ми можемо використовувати різні методи прогнозування, зокрема метод ковзних середніх, метод Брауна, метод найменших квадратів і адаптивний метод.

При короткостроковому прогнозуванні та з врахуванням змін зовнішніх умов найчастіше використовують адаптивні методи, які враховують зміни часового ряду [3].

Загальна схема побудови адаптивних моделей може бути представлена в такий спосіб. По декільком першим рівням ряду оцінюються значення параметрів моделі. По наявній моделі будується прогноз на один крок вперед, причому його відхилення від фактичних рівнів ряду розцінюється як помилка прогнозування, яка враховується відповідно до прийнятої схеми коректування моделі. Далі по моделі зі скоректованими параметрами розраховується прогнозна оцінка на наступний момент часу і т.д. Таким чином, модель постійно «убирає» нову інформацію й до кінця періоду навчання відображає тенденцію розвитку процесу, що існує в цей момент [4, с. 320].

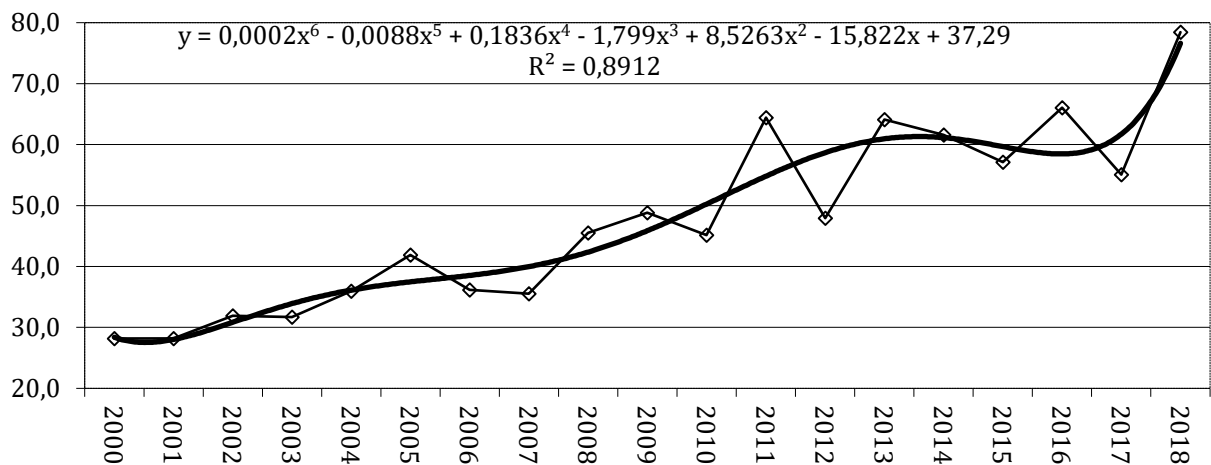

Рис. 4. Лінія тренду урожайності кукурудзи, ц/га

Джерело: власні дослідження автора

Нами було здійснено прогнозування площі посіву зернових культур до 2023 р. з використанням адаптивної моделі прогнозування. В середньому прогнозне значення даного показника в аграрних підприємствах України складе 14880,74 тис. га (рис. 5). Варто відмітити, що прогнозований показник зростає несуттєво – лише на 0,5%, що пояснюється обмеженістю сільськогосподарських угідь.

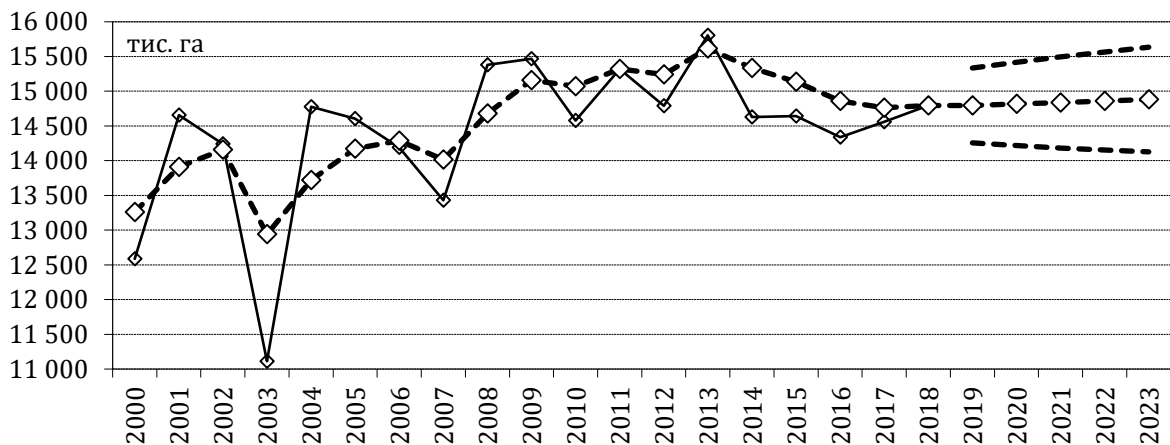

Рис. 5. Прогноз площі зернових культур на 2023 р., тис. га

Джерело: власні дослідження автора

На відміну від попередніх результатів дослідження зазначимо, що за прогнозними розрахунками урожайність зернових культур зростає на 13,5% і в 2023 році складе майже 55 га/ц. Така тенденція є свідченням того, що товаровиробники при виробництві даного виду продукції використовують інтенсивні технології виробництва й високоврожайні сорти насіння та гібридів (рис. 6).

Ключове значення в подальшому розвитку агропромислового комплексу належить селекції та сортооновленню, створенню національної системи насінництва зернових культур, здатної забезпечити повне використання наявного генетичного потенціалу сортів вітчизняної селекції й потреби сільськогосподарських виробників у високоякісному посівному матеріалі. Це в підсумку повинно сприяти зростанню врожайності сільськогосподарських культур, зниженню собівартості та підвищенню економічної ефективності виробництва, зміцненню конкурентних позицій як вітчизняного насінництва, так і агропромислового комплексу країни [5, с. 54].

Результати проведених досліджень свідчать, що починаючи з 2013 року відбулося суттєве зростання площ посіву кукурудзи (рис. 7).

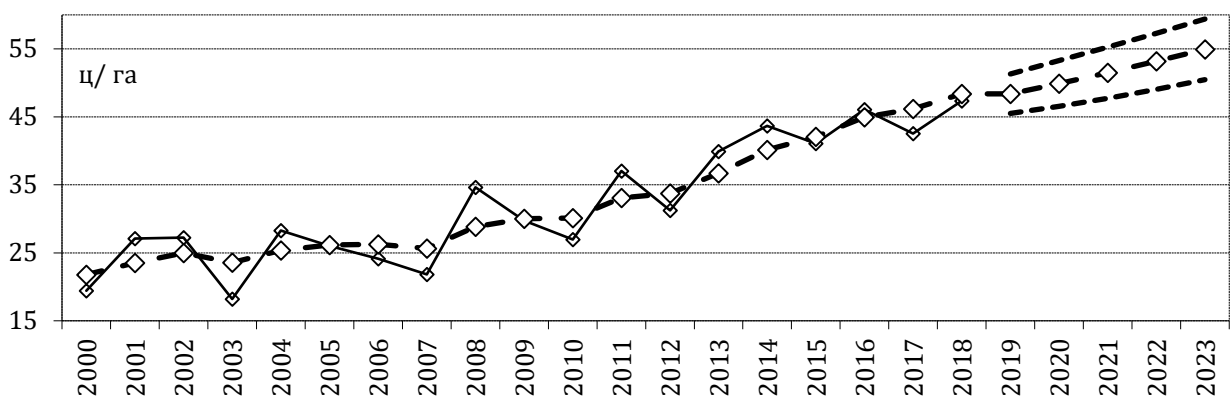

Рис. 6. Прогноз урожайності зернових культур на 2023 р., тис. га

Джерело: власні дослідження автора

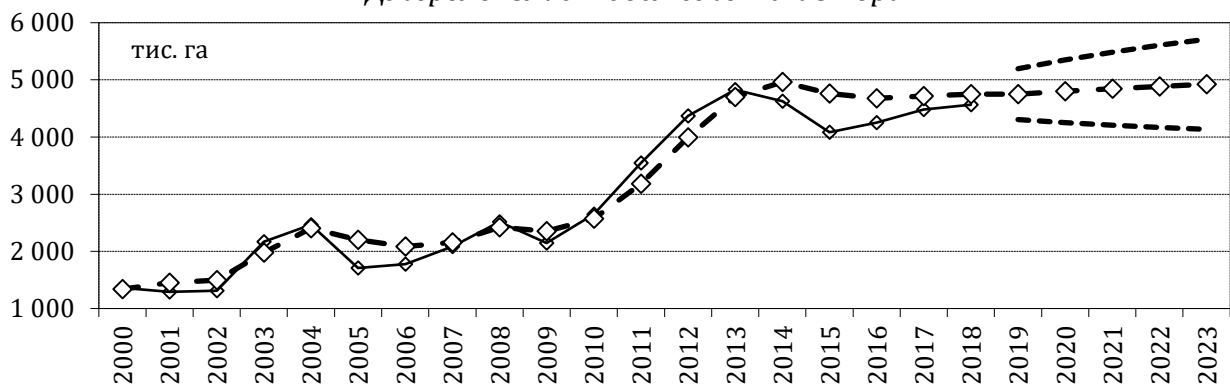

Рис. 7. Прогноз площі кукурудзи на 2023 р., тис. га

Джерело: власні дослідження автора

Так, якщо в 2010 році площа посіву кукурудзи становила 2648 тис. га, то в 2012 р. вона зростає до 4372 тис. га, що більше на 65,1%. За прогностичними розрахунками до 2023 року зазначений показник зросте до 4922 тис. га.

В сучасних умовах господарювання економічна оцінка агротехнічних заходів набуває важливого значення й має безпосередній вплив на підвищення конкурентоспроможності продукції. Підвищення врожайності кукурудзи відбувається, головним чином, за рахунок впровадження високопродуктивних сортів і гібридів.

Отже, здійснивши прогноз урожайності кукурудзи до 2023 року, можемо дійти висновку, що її обсяги суттєво зростуть. Так, якщо у 2017 р. урожайність даної культури становила 61 ц/га, то в середньому в 2023 р. вона становитиме 76,6 ц/га. Тому, вважаємо, що урожайність є одним з основних чинників збільшення обсягів виробництва зернових культур (рис. 8).

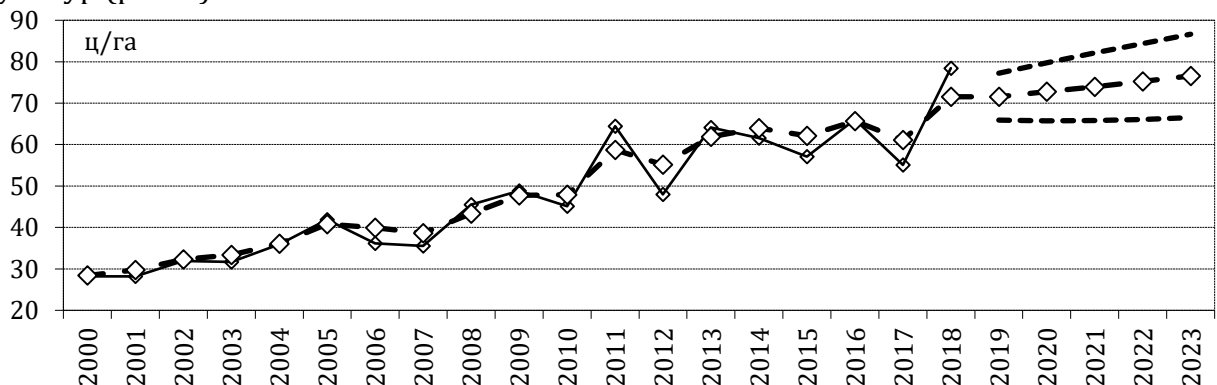

Рис. 8. Прогноз урожайності кукурудзи на 2023р., ц/га

Джерело: власні дослідження автора

Основною складовою у підвищенні урожайності має бути подальший гармонійний розвиток галузей селекції й насінництва та доведення насінневої продукції українських товаровиробників до рівня світових стандартів, що дасть можливість підвищити їх конкурентоспроможність як в Україні, так і за її межами.

Метою нашого прогнозування є розроблення інформаційної бази для вибору оптимального шляху розвитку підприємств зернової галузі в майбутньому. Так, в результаті проведеного прогнозування було отримано три альтернативних сценарії розвитку (табл. 1).

Таблиця 1. Прогноз експорту зернових культур з України

Прогноз	Роки	Зернові культури			
		Площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. т	Експорт
Середній прогноз	2019	14795	48,4	71619,1	46563,4
	2020	14817	49,9	73951,6	49066,9
	2021	14838	51,5	76416,1	51570,3
	2022	14859	53,2	79013	54073,7
	2023	14881	54,9	81742,9	56577,2
Песимістичний прогноз	2019	14256	45,5	64872,9	43741,0
	2020	14217	46,6	66180,7	46063,9
	2021	14183	47,7	67705,6	48397,2
	2022	14154	49	69418,6	50739,1
	2023	14127	50,5	71302,4	53088,5
Оптимістичний прогноз	2019	15334	51,3	78678,1	49385,9
	2020	15416	53,3	82125,6	52069,8
	2021	15493	55,3	85619,5	54743,4
	2022	15565	57,3	89189,9	57408,4
	2023	15634	59,4	92855,5	60065,9

Джерело: власні дослідження автора

За середнім прогнозом у 2023 р. при площі 14880,7 тис. га та урожайності 54,9 ц/га товаровиробники зможуть отримати валовий збір зернових культур на рівні 81742,9 тис. т, що сприятиме зростанню експорту до 56577,2 тис. т. Враховуючи ризики у виробничій діяльності сільськогосподарських товаровиробників і невизначеність економічних процесів в майбутньому, в даній роботі був здійснений песимістичний прогноз розвитку сільськогосподарських підприємств. Так, за даним прогнозом при урожайності зернових культур 50,5 ц/га й площі посіву 14127,4 тис. га аграрії зможуть отримати – 71302,4 тис. т зернових культур і експортувати 53088,5 тис. т. Проте, враховуючи позитивну динаміку попередніх років виробництва даної продукції і аналітичні прогнози експертів, був розроблений оптимістичний прогноз виробництва насіння зернових культур. Так, при площі 15634,1 тис. га та урожайності – 59,4 ц/га, валовий збір складе – 92855,5 тис. т, а експорт зросте до 60065,9 тис. т.

Даний прогноз не лише виявляє об'єктивні тенденції виробництва продукції в майбутньому, але і є підставою для розробки подальших заходів щодо розвитку галузі.

Важливим в подальших дослідженнях є побудова балансу насіння кукурудзи в Україні на перспективу з врахуванням тенденцій попередніх років. За його допомогою можна встановити основні стійкі для внутрішнього ринку кукурудзи тенденції, якими на сьогодні є: підвищення за аналізований період таких показників як виробництво, споживання, експорт; спрямування внутрішнього споживання даної культури здебільшого на годівлю тваринам, значно менше на промислові й харчові потреби та ін. [6, с. 276].

Враховуючи вищезазначені тенденції було здійснено прогноз експорту кукурудзи. Так, за середнім прогнозами до 2023 р. виробництво кукурудзи зросте до 37696 тис. т, а експорт – 32275,7 тис. т. За песимістичним прогнозом зазначені показники будуть становити 27503 тис. т та 24118,72 тис. т відповідно. Розрахунки за

оптимістичним прогнозом свідчать, що виробництво кукурудзи зросте до 49475 тис. т, а відповідно експорт до 38432,76 тис. т (табл. 2).

Таблиця 2. Прогноз експорту кукурудзи в Україні

Прогноз	Роки	Кукурудза			
		Площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. т	Експорт
Середній прогноз	2019	4750	71,6	34000	27547,91
	2020	4800,7	72,7	34923	29041,6
	2021	4846,3	74	35847	30660,8
	2022	4886,9	75,2	36772	31405,52
	2023	4922,4	76,6	37696	32275,74
Песимістичний прогноз	2019	4305,2	65,9	28388	21885,16
	2020	4249,8	65,7	27935	22063,51
	2021	4206,7	65,8	27684	23244,23
	2022	4169,4	66,1	27554	23600,66
	2023	4134,7	66,5	27503	24118,72
Оптимістичний прогноз	2019	5194,8	77,2	40114	30010,66
	2020	5351,6	79,8	42683	32019,7
	2021	5486	82,1	45053	34077,38
	2022	5604,4	84,4	47304	36210,37
	2023	5710,1	86,6	49475	38432,76

Джерело: власні дослідження автора

Враховуючи потужний експортний потенціал України й прийнятну кон'юнктуру світового ринку, вітчизняна кукурудза активно займає позицію експортноорієнтованої культури. Побудований прогноз свідчить, що в середньому обсяги експорту з України даної культури в перспективі мають тенденцію до зростання, а саме за оптимістичним сценарієм у 2023 р. вони зростуть на 28% в порівнянні з 2019 р. і складуть 38432 тис. т.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Подальше зростання виробництва продукції рослинництва нерозривно пов'язано з розвитком галузі насінництва, яка реалізує повною мірою генетичний потенціал сформованих сортових рослинних ресурсів. У найближчій перспективі вирощування й виробництво насінневого матеріалу буде здійснюватися на індустріальній основі. Перш за все це стосується зернової кукурудзи, соняшнику, озимого й ярого ріпаку, сої й цілого ряду технічних культур. Забезпеченість насінням сільськогосподарських товаровиробників у 2018 р. досить висока. Практично Україна щорічно могла б експортувати до 1,0 млн т насіння зернових культур [7].

Становлення й розвиток вітчизняної селекції та насінництва, вихід вітчизняних сортів на міжнародний ринок, залучення іноземних інвестицій для створення інфраструктури насінництва, яка б відповідала світовим вимогам і нормам, неможливі без запровадження в Україні сортової сертифікації насіння, членства нашої країни в Міжнародній організації економічного співробітництва і розвитку (OECD) та приєднання до схем сортової сертифікації [5, с. 54].

Внаслідок підвищення урожайності основних зернових культур в Україні збільшуються їх щорічні обсяги виробництва. Що пов'язано, в першу чергу, з гармонійним розвитком селекції і насінництва, підвищення якості та конкурентоспроможності вітчизняної насінневої продукції і відповідність її світовим стандартам.

Аналіз свідчить, що в 2019 р. відбулося стрімкий розвиток як світової, так і української селекції. Так, аналізуючи сорти основних зернових культур, зазначимо, що по пшениці за аналізований період кількість зареєстрованих сортів, придатних для поширення в Україні, зростає у 11,7 разів, в тому числі вітчизняних – 10,5 разів.

Відповідно по кукурудзі зростання відбулося в 21,8 раз і 14,4 рази відповідно. Варто відмітити досить вагому частку вітчизняних сортів пшениці, питома вага яких становить 72%. Чого не можна сказати по інших зернових культурах зокрема, по кукурудзі частка вітчизняних сортів складає лише 47% [8].

Щодо середньострокової й навіть довгострокової перспективи, то Україна може збільшити експорт насіння у десятки разів. Можливості до нарощування потужностей насінневих заводів з кожним роком невпинно зростають. Великі насінневі іноземні компанії, такі як: «Піонер», «Монсанта», «Сингента», «Моїсадур», «Євраліс Семенс» і вітчизняні – «Маїс», «Ерідон», «Селена», «Євростандарт», мають потенціал із залученням іноземних інвестицій вивести Україну на передові позиції з реалізації насіння зернових культур (пшениця, ячмінь, овес, жито та кукурудза) та олійних (соняшник, соя, гірчиця та ріпак) [9].

На ринку насіння існують і проблемні моменти, серед яких варто зазначити необхідність збільшувати частку купівлі вітчизняними товаровиробниками сертифікованого насіння, що є актуальним як для малих, так і для середніх фермерських господарств. Важливим є питання щодо дотримання прав законних власників патентів на сорти рослин. Адже сплачуючи платежі за куповане насіння, товаровиробник має розуміти, що ці кошти є своєю інвестицією в розвиток селекції.

Список літератури

1. Кернасук Ю.В. Ринок кукурудзи: основні тренди. *Агробізнес сьогодні*. 2018. №19. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/11796-rynok-kukurudzy-osnovni-trendy.html>.
2. Войцеховська Ю.В., Войцеховська В.В., Висоцький А.Л. Методи прогнозування розвитку виробничого потенціалу підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми економіки та управління. 2012. №725. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14100/1/7_42-48_Vis_725_Ekonomika.pdf.
3. Гармаш А.Н. Економіко-математичні методи і прикладні моделі. Москва: Юрайт, 2015. 328 с. URL: https://stud.com.ua/52000/ekonomika/ekonomiko-matematichni_metodi_i_prikladni_modeli.
4. Вітлінський В.В. Моделювання економіки. Київ: КНЕУ, 2003. 408 с.
5. Захарчук О.В., Ткачик С.О. Комерціалізація насінневої галузі України та досвід інших країн. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 53-65.
6. Галунка С.С. Ринок кукурудзи в Україні: сучасний стан та основні проблеми розвитку. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 181 (6). С. 274-281.
7. Захарчук О.В. Стан та перспективи розвитку галузі насінництва в Україні. *Агроіндустрія*. 2018. №7. URL: <http://infoindustria.com.ua/stan-ta-perspektivi-rozvitku-galuzi-nasinnitstva-v-ukrayini-dumka-eksperta>.
8. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні. Веб-сайт. URL: <https://sops.gov.ua/reestr-sortiv-roslin>.
9. Захарчук О.В. Ринок насіння України у 2018 році. *Агроіндустрія*. 2019. №1. URL: <https://infoindustria.com.ua/rinok-nasinnya-ukrayini-u-2018-rotsi>.
10. Український клуб аграрного бізнесу. Веб-сайт. URL: <http://ucab.ua>.

References

1. Kernasiuk, Yu.V. (2018). Rynok kukurudzy: osnovni trendy. [Corn market: the main trends]. *Ahrobiznes sohodni*. [Agrobusiness]. (electronic journal). no. 19. Available at:

<http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/11796-rynok-kukurudzy-osnovni-trendy.html>.

2. Voitsekhovska, Yu.V. and Voitsekhovska, V.V., Vysotskyi, A.L. (2012). Metody prohnozuvannia rozvytku vyrobnychoho potentsialu pidpriemstv. [Methods of forecasting the development of production potential of enterprises]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu „Lvivska politekhnikha”. Problemy ekonomiky ta upravlinnia*. [Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Problems of economy and management]. (electronic journal). no. 725. Available at: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14100/1/7_42-48_Vis_725_Ekonomika.pdf.
3. Harmash, A.N. (2015). *Ekonomiko-matematychni metody i prykladni modeli* [Economic-mathematical methods and applied models]. Yurite. Moscow. Russia. Available at: http://stud.com.ua/9254/ekonomika/ekonomiko-matematichni_metodi_i_prykladni_modeli.
4. Vitlinskyi, V.V. (2003). *Modeliuvannia ekonomiky*. [Modeling the economy]. KNEU. Kiev. Ukraine.
5. Zakharchuk, O.V. and Tkachyk S.O. (2019). «Commercialization of seed industry in Ukraine and experience of other countries». *Komertsializatsiia nasinnievoi haluzi Ukrainy ta dosvid inshykh krain. Ekonomika APK*, no. 4, pp. 53-65.
6. Halunka, S. S. (2013). «Corn market in Ukraine: current state and major development problems». *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*. Issue. 181(6), pp. 274-281.
7. Zakharchuk, O.V. (2018). Stan ta perspektyvy rozvytku haluzi nasinnystva v Ukraini [The status and prospects of development of the seed industry in Ukraine]. *Ahroindustriia*. [Agro-industry]. (electronic journal). no. 7. Available at: <http://infoindustria.com.ua/stan-ta-perspektivi-rozvitku-galuzi-nasinnitstva-v-ukrayini-dumka-eksperta>.
8. Derzhavnyi reiestr sortiv roslyn, prydatnykh dlia poshyrennia v Ukraini [The State register of plant varieties suitable for distribution in Ukraine]. Website. Available at: <https://sops.gov.ua/reestr-sortiv-roslyn>.
9. Zakharchuk, O.V. (2019). Rynok nasinnia Ukrainy u 2018 rotsi [Seed Market of Ukraine in 2018]. *Ahroindustriia*. [Agro-industry]. (electronic journal). no. 1. Available at: <https://infoindustria.com.ua/rinok-nasinnya-ukrayini-u-2018-rotsi>.
10. Ukrainian agribusiness club. Website. Available at: <http://ucab.ua>.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2019 р.

Ірина Анатоліївна МАРКІНА

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія

ORCID ID: 0000-0003-2815-4223

E-mail: iryna.markina@pdaa.edu.ua

Юрій Миколайович ГАРІЧЕВ

здобувач, Полтавська державна аграрна академія

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Маркіна, І. А. Інформаційна безпека підприємства та організаційні заходи її забезпечення [Текст] / Ірина Анатоліївна Маркіна, Юрій Миколайович Гарічев // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 209–215. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У зв'язку із зростаючою роллю інформаційних ресурсів, а також через реальність численних загроз надзвичайно актуальні й потребують поглибленого вивчення проблеми інформаційної безпеки підприємств і організацій України. Без належного захисту інформаційного середовища підприємства неможливо забезпечити його економічну безпеку. Збільшення коштів і заходів захисту інформації, спільно з існуючими недоліками типової реалізації системи захисту інформації, збільшують навантаження на персонал підприємства й час на прийняття управлінських рішень. Водночас, менеджери підприємств сфери економіки та бізнесу відчують певний дефіцит спеціальної літератури з питань забезпечення інформаційної безпеки як складової загальної системи економічної безпеки господарюючого суб'єкта. У зв'язку з викладеним тема дослідження представляється актуальною.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування організаційного забезпечення інформаційної безпеки підприємства й надання пропозицій щодо оптимізації управління нею в умовах динамічного бізнес-середовища.

В статті розглянуто наукові підходи до визначення поняття інформаційної безпеки підприємства. Авторами зазначено, що в науковій літературі відсутній єдиний погляд на сутність поняття «інформаційна безпека». Для одних це поняття відображає діяльність, стан, для інших властивість, процес, функцію, систему гарантій, здатність. Також відсутня норма, яка б містила дефініцію поняття «інформаційна безпека», враховуючи різницю між поняттями інформаційної безпеки й безпеки інформації. Авторами здійснено теоретичний поглиблений аналіз даного поняття. Поняття «інформаційна безпека» слід розглядати як стан захищеності систем обробки та зберігання даних, при якому забезпечено конфіденційність, доступність і цілісність інформації, або комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації від несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, руйнування, внесення змін, ознайомлення, перевірки, запису чи знищення. Виокремлено декілька напрямів досліджень змісту даного поняття. Класифіковано й уніфіковано основні заходи щодо управління інформаційною безпекою підприємств і організацій України.

Ключові слова: загрози, захист інформації, заходи, інформаційна безпека, принципи, управління.

© Ірина Анатоліївна Маркіна, Юрій Миколайович Гарічев, 2019

Iryna Anatoliyivna MARKINA

Doctor of economics, Professor, Head of the Department of Management,
Poltava State Agrarian Academy

Yuriy Nikolaevich GARICHEV

Applicant, Poltava State Agrarian Academy

ENTERPRISE INFORMATION SECURITY AND ORGANIZATIONAL MEASURES OF ITS

Abstract

Organization of an effective system of economic security is an important aspect of business growth in modern management conditions. Due to the large role of information resources, the reality of threats, the information security problems of enterprises and organizations in Ukraine are relevant. Without protection of the enterprise information environment, it is impossible to ensure its economic security. The heads of enterprises in the field of economics and business do not have special literature on information security. Questions of concepts, characteristics, and components of information security are not fully understood. Scientific provisions for managing information security of enterprises have not been developed.

The purpose of the study is the theoretical justification of the organizational support of the enterprise information security. The author has proposed measures to optimize information security management.

In the scientific literature there is no single view on the concept of "information security". The author carried out a theoretical analysis of this concept. The concept of "information security" is the security state of data processing and storage systems. This is to ensure the confidentiality, accessibility and integrity of information. These are measures aimed at ensuring the security of information from: unauthorized access, use, publication, destruction, alteration, viewing, verification of recordings or destruction. We have studied the research direction on the concept content of "information security". Information security management must adhere to the principles of information security. We offer the following principles: legality; planning; complexity; continuity; interaction of subjects of ensuring information security; improvement; scientific validity; technical implementation; the control; warning. The main measures for managing information security of enterprises and organizations are summarized.

Keywords: *threats, protection of information, measures, information security, principles, management.*

JEL classification: D83; M15

Вступ

В сучасних умовах динамічного бізнес-середовища одним із найважливіших аспектів забезпечення стійкого зростання бізнесу й формування позитивних результатів фінансової діяльності є організація ефективної системи економічної безпеки. Захист обумовлений здатністю органів управління підприємства на відповідних рівнях: забезпечити сталий економічний розвиток підприємства; нейтралізувати негативний вплив кризових явищ економіки; сформувати адекватну систему обліку фінансових потоків і зміцнити операційну ефективність системи контролю; забезпечити проведення робіт із захисту конфіденційності інформації, що становить комерційну таємницю тощо. У зв'язку із зростаючою роллю інформаційних ресурсів, а також через реальність численних загроз надзвичайно актуальні й потребують поглибленого вивчення проблеми інформаційної безпеки підприємств і організацій України. Без належного захисту інформаційного середовища підприємства неможливо забезпечити

його економічну безпеку. Збільшення коштів і заходів захисту інформації, спільно з існуючими недоліками типової реалізації системи захисту інформації, збільшують навантаження на персонал підприємства й час на прийняття управлінських рішень. Водночас, менеджери підприємств сфери економіки та бізнесу відчують певний дефіцит спеціальної літератури з питань забезпечення інформаційної безпеки як складової загальної системи економічної безпеки господарюючого суб'єкта. У зв'язку з викладеним тема дослідження представляється актуальною.

Вивченням питання інформаційної безпеки займалися такі вчені, як: Абрамчук М., Богуш В., Герасименко А., Гуцу С., Деркач М., Дячков Д., Живко З., Захаркін О., Козак А., Кормич Б., Ліпкан В., Максименко Ю., Маркіна І., Марущак А., Ортинський В., Сороківська О., Петрик В. Наशिнець-Наумова А., Шевченко С. та ін.

Проте залишаються дискусійними питання сутнісних і змістовних характеристик інформаційної безпеки підприємств; не визначені підходи до складових інформаційної безпеки; не розроблені наукові положення щодо управління інформаційною безпекою підприємств в сучасних умовах господарювання.

Мета дослідження

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування організаційного забезпечення інформаційної безпеки підприємства й надання пропозицій щодо оптимізації управління нею в умовах динамічного бізнес-середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

Необхідно зазначити, що в науковій літературі відсутній єдиний погляд на сутність поняття «інформаційна безпека». Для одних це поняття відображає діяльність, стан; для інших – властивість, процес, функцію, систему гарантій, здатність. Також відсутня норма, яка б містила дефініцію поняття «інформаційна безпека», враховуючи різницю між поняттями інформаційної безпеки й безпеки інформації. Теоретичний поглиблений аналіз даного поняття приведено в табл. 1.

Таблиця 1. Аналіз визначень наукового поняття «інформаційна безпека»*

Автор, джерело	Визначення поняття
Барановський О. І. [1]	стан захищеності національних інтересів України в інформаційному середовищі, за якого не допускається (або зводиться до мінімуму) завдання шкоди особі, суспільству, державі через неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації й несанкціоноване її поширення й використання, а також через негативний інформаційний вплив і негативні наслідки функціонування інформаційних технологій
Богуш В. [2]	стан захищеності інформаційного середовища, який відповідає інтересам держави й забезпечується формування, використання та можливості розвитку незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз
Жарков Я. М., Бесєдіна Л. М. [4]	стан правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, які гарантують постійну наявність даних для прийняття стратегічних рішень і захист інформаційних ресурсів країни
Калужний Р. [11]	стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує формування й розвиток цього простору в інтересах особистості, суспільства та держави
Кормич Б. [7]	стан захищеності встановлених законодавством норм і параметрів інформаційних процесів і відносин, що забезпечує необхідні умови існування держави, людини й суспільства як суб'єктів цих процесів і відносин
Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. [8]	стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави, який виключає можливість заподіяння їм шкоди через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, через негативні наслідки функціонування інформаційних технологій або внаслідок поширення законодавчо забороненої чи обмеженої для поширення інформації
Ортинський В.Л., Керницький І. С., Живко З. Б. [3]	стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує формування й розвиток цього простору в інтересах особистості, суспільства та держави

Автор, джерело	Визначення поняття
Марушак А. І. [9]	стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави, при якому зводиться до мінімуму заподіяння шкоди через неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації чи негативний інформаційний вплив, через негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації
Петрик В. [10]	стан захищеності особи, суспільства й держави, при якому досягається інформаційний розвиток (технічний, інтелектуальний, соціально-політичний, морально-етичний), за якого сторонні інформаційні впливи не завдають їм суттєвої шкоди

**складено автором*

Поняття «інформаційна безпека» слід розглядати як стан захищеності систем обробки й зберігання даних, при якому забезпечено конфіденційність, доступність і цілісність інформації, або комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації від несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, руйнування, внесення змін, ознайомлення, перевірки, запису чи знищення [6].

Нами виокремлено декілька напрямів досліджень змісту поняття «інформаційна безпека» (рис. 1).

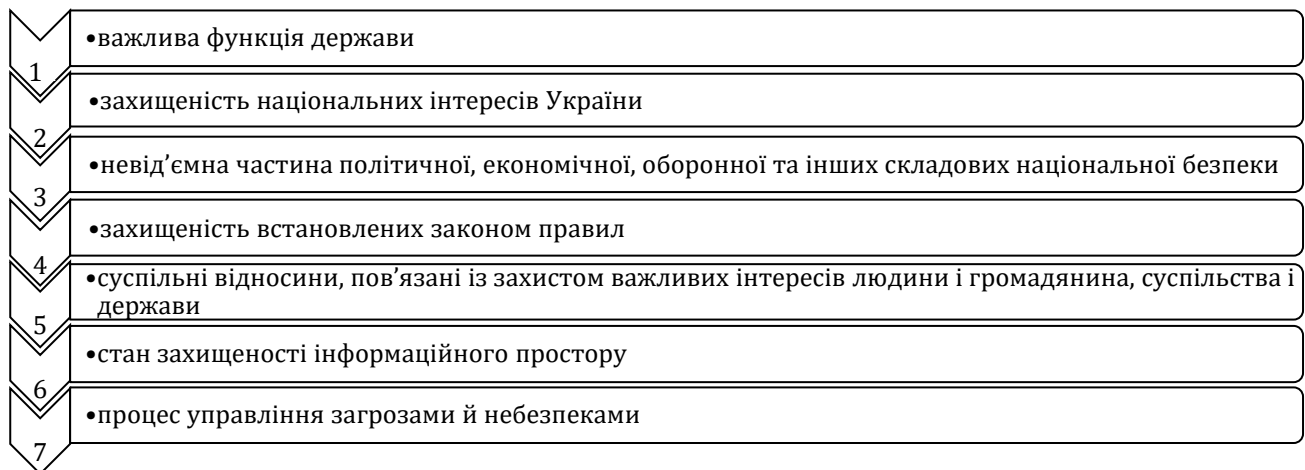

Рис. 1. Напрями досліджень змісту поняття «інформаційна безпека»

Побудова моделі управління інформаційною безпекою має дотримуватися загальноприйнятих концептуальних принципів, закладених при побудові будь-якої системи захисту інформації. Враховуючи основні тенденції в сфері забезпечення захисту інформації при управлінні інформаційною безпекою, пропонуємо підтримуватися таких концептуальних принципів:

- законність, дотримання балансу інтересів особи, суспільства й держави;
- системність;
- плановість;
- комплексність;
- безперервність;
- взаємна відповідальність суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки, їх взаємодія;
- спадкоємність і безперервність вдосконалення;
- розумна достатність;
- персональна мінімізація повноважень;
- наукова обґрунтованість і технічна реалізація;
- обов'язковість контролю;

– превентивний характер проведення заходів інформаційної безпеки щодо заходів інших видів безпеки.

Основні заходи щодо управління інформаційною безпекою підприємств і організацій узагальнено в табл. 2.

Таблиця 2. Основні організаційні заходи забезпечення інформаційної безпеки*

Заходи	Дії
Організаційні разові заходи (проводяться один раз і повторюються тільки при повному перегляді прийнятих рішень)	заходи щодо створення нормативно-методологічної бази захисту автоматизованих систем (розробка концепцій і інших керівних документів)
	внесення необхідних змін і доповнень в організаційно-розпорядчі документи з питань забезпечення безпеки ресурсів автоматизованих систем і дій у разі виникнення загрози (положення про підрозділи, функціональні обов'язки посадових осіб, технологічні інструкції користувачів системи і т.п.)
	створення підрозділу захисту інформації (комп'ютерної безпеки) і призначення поза-штатних відповідальних за інформаційну безпеку в підрозділах і на технологічних ділянках
	заходи щодо розробки політики безпеки, визначення порядку призначення, зміни, затвердження і надання конкретним категоріям співробітників необхідних повноважень з доступу до ресурсів системи
	розробка правил розмежування доступу до ресурсів системи
	заходи, що здійснюються при проектуванні, будівництві й обладнанні об'єктів автоматизованих систем (виключення можливості встановлення апаратури для прослуховування, виключення можливості таємного проникнення в приміщення і т.п.)
	заходи, здійснювані при розробці й введенні в експлуатацію технічних засобів і програмного забезпечення (перевірка та сертифікація використовуваних технічних і програмних засобів, документування тощо)
	визначення порядку проектування, розробки, модифікації, придбання, налагодження, прийому в експлуатацію, дослідження, зберігання й контролю цілісності програмних продуктів
	визначення порядку обліку, видачі, використання й зберігання знімних магнітних носіїв інформації, які містять еталонні та резервні копії програм і масивів інформації, архівні дані і т.п.
	визначення порядку поновлення версій використовуваних і встановлення нових системних і прикладних програм на робочих місцях захищеної системи
	проведення спецперевірок застосовуваних в автоматизованих системах засобів обчислювальної техніки й проведення заходів щодо захисту інформації від витоку каналами побічних електромагнітних випромінювань і наведень
	заходи щодо створення системи захисту автоматизованої системи й необхідної інфраструктури (організація обліку, зберігання, використання та знищення документів і носіїв із закритою інформацією, обладнання службових приміщень сейфами (шафами) для зберігання реквізитів доступу, засобами знищення паперових і магнітних носіїв конфіденційної інформації тощо)
	визначення переліку файлів і баз даних, що містять інформацію, яка становить комерційну й службову таємницю, а також вимог до рівнів їх захищеності від несанкціонованих дій при передачі, зберіганні та обробці в автоматизовану систему; виявлення найбільш ймовірних загроз для даної системи
	організація охорони й надійного пропускового режиму
	визначення переліку необхідних і таких, що регулярно проводяться, превентивних заходів і оперативних дій персоналу щодо забезпечення безперервної роботи і відновлення обчислювального процесу автоматизованих систем в критичних ситуаціях
Заходи за потребою	здійснювання кадрових змін у складі персоналу системи; заходи щодо добору й розстановки кадрів
	заходи, здійснювані при ремонті й модифікаціях обладнання та програмного забезпечення (розгляд і затвердження змін, санкціонування, перевірка вимог захисту, документальне відображення змін і т.п.)
	перевірка нового обладнання, призначеного для обробки закритої інформації, на наявність спеціально впроваджених закладних пристроїв
	оформлення юридичних документів з питань регламентації відносин з користувачами і третьою стороною про правила вирішення спорів, пов'язаних з інформаційним обміном
	обладнання систем інформатизації пристроями захисту від збоїв електроживлення й перешкод у лініях зв'язку
	оновлення технічних і програмних засобів захисту у відповідність з мінливою оперативною обстановкою

Заходи	Дії
Періодичні заходи, що проводяться при здійсненні або виникненні певних змін у автоматизованій системі або зовнішньому середовищі	здійснення аналізу стану й оцінки ефективності заходів і засобів захисту та вдосконалення системи захисту
	розподіл реквізитів розмежування доступу (паролів, ключів шифрування і т.п.)
	аналіз журналів реєстрації, прийняття заходів за виявленими порушеннями правил роботи
	перегляд правил розмежування доступу користувачів до ресурсів автоматизованої системи організації
Необхідні заходи, які проводяться постійно (безперервно або дискретно у випадкові моменти часу)	забезпечення достатнього рівня фізичного захисту всіх компонентів автоматизованої системи (охорона приміщень, забезпечення збереження й фізичної цілісності засобів обчислювальної техніки, носіїв інформації, протипожежна охорона, пропускний режим, і т.п.)
	заходи щодо безперервної підтримки функціонування та управління засобами захисту
	організація явного й прихованого контролю за роботою користувачів і персоналу системи
	контроль за реалізацією обраних заходів захисту в процесі проектування, розробки, введення в лад, функціонування, обслуговування й ремонту автоматизованих систем
	постійний (силами служби безпеки) й періодичний (із залученням сторонніх фахівців) аналіз стану й ефективності заходів і засобів захисту

* систематизовано автором

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, організаційні заходи захисту інформації складають сукупність заходів щодо підбору, перевірки й навчання персоналу, який бере участь у всіх стадіях інформаційного процесу [5].

В умовах динамічного бізнес-середовища інформаційна безпека є невід'ємною складовою системи економічної безпеки підприємства. Відповідно, без належного захисту інформаційного середовища підприємства неможливо забезпечити його економічну безпеку.

Надійне забезпечення інформаційної безпеки – неодмінна умова переходу на модель стійкого розвитку не тільки окремого суб'єкта господарювання, а й національної економіки в цілому.

Список літератури

1. Барановський О. І. Фінансова безпека. К. : Фенікс, 1999. 338 с.
2. Богуш В., Юдін О. Інформаційна безпека держави. К. : «МК-Прес», 2005. 432 с.
3. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навчальний посібник / Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. та ін. К. : Правова єдність, 2009. 544 с.
4. Жарков Я. М., Беседіна Л. М. Напрямки зовнішнього інформаційно-психологічного впливу на Україну. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2009. № 19. С. 15-19.
5. Захаркін О. О., Абрамчук М. Ю., Деркач М. А. Інформаційні системи та технології у фінансових установах. Суми : Вид-во СумДУ, 2007. 80 с. URL: http://elkniga.info/book_188.html.
6. Інформаційна безпека. Економічний енциклопедичний словник. URL: <http://zalik.org.ua/index.php?newsid=25011>

7. Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07. М-во освіти і науки України, Нац. ун-т внутр. справ. Харків. ХНУВС, 2004. 42 с.
8. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навчальний посібник. К. : КНТ, 2006. 280 с. URL: http://pidruchniki.com/component/option,com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,349/task,view.annotation
9. Марущак А. І. Інформаційно-правові напрями дослідження проблем інформаційної безпеки. *Державна безпека України*. 2011. № 21. С. 92-95.
10. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. *Юридичний журнал*. 2009. № 5. С. 122-134.
11. Питання концепції реформування інформаційного законодавства України / Калюжний Р., Говловський В., Цимбалюк В., Гузалиук М. К.: НТУУ «КПІ», Міністерство освіти і науки України, 2000. С. 17-21.

References

1. Baranovskyi, O. I. (1999). *Finansova bezpeka*. [Financial security]. Feniks. Kyiv. Ukraine.
2. Bohush, V. and Yudin, O. (2005). *Informatsiina bezpeka derzhavy*. [Information security]. «МК-Pres». Kyiv. Ukraine.
3. *Ekonomichna bezpeka pidpriemstv, orhanizatsii ta ustanov*. (2009). [Economic security of enterprises, organizations and institutions]. Ortynskyi, V. L., Kernytskyi, I. S., Zhyvko, Z. B. et al. K. : Pravova yednist. Kyiv. Ukraine.
4. Zharkov, Ya. M. and Biesiedina, L. M. (2009). «Directions of external information and psychological influence on Ukraine». *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka*. no. 19, pp. 15-19.
5. Zaharkin, O. O., Abramchuk, M. Ju. and Derkach, M. A. (2007). *Informacijni sistemi ta tehnologii u finansovih ustanovah* [Information systems and technologies in financial institutions]. Sumy. Ukraine. Available at: http://elkniga.info/book_188.html
6. Informational security. Economic encyclopedic dictionary. Available at: <http://zalik.org.ua/index.php?newsid=25011>
7. Kormich, B. A. (2004). *Orhanizatsiino-pravovi osnovy polityky informatsiinoi bezpeky Ukrainy*. [Organizational and legal bases of information security policy Ukraine]. Abstract LL.D. Thesis. 12.00.07. Kharkiv. Ukraine.
8. Lipkan, V. A. Maksymenko, Yu. Ye. and Zhelikhovskiy, V. M. (2006). *Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh yevrointehratsii*. [Information security Ukraine in terms of European integration. KNT. Kyiv. Ukraine. Available at: http://pidruchniki.com/component/option,com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,349/task,view.annotation
9. Marushchak, A. I. (2011). «Information and legal directions of information security problems research». *Derzhavna bezpeka Ukrainy*. no. 21. pp. 92-95.
10. Petryk, V. (2009). «The essence of information security of the state, society and person». *Yurydychnyi zhurnal*. no. 5. pp. 122-134.
11. *Pytannia kontseptsii reformuvannia informatsiinoho zakonodavstva Ukrainy*. (2000). [The question of reform concepts of information legislation Ukraine]. Kaliuzhnyi, R., Hovlovskiy, V., Tsymbaliuk, V. and Huzaliuk, M. *Zbirnyk «Pravove, normatyvne ta metrolohichne zabezpechennia systemy zakhystu informatsii v Ukraini»*. NTUU «KPI». Ministersovo osvity i nauky Ukrainy. SBU. Kyiv. Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2019 р.

Світлана Михайлівна ЛУТКОВСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, євроінтеграції та міжнародної діяльності, доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-8350-5519

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Лутковська, С. М. Модернізація системи екологічної безпеки еколоого-економічного розвитку [Текст] / Світлана Михайлівна Лутковська // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 216–225. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті детально розкрито сутність поняття екологічна модернізація, концептуальні положення модернізації системи екологічної безпеки сталого розвитку й структуру системи екологічної модернізації. Розглянуто основні етапи розвитку теорії екологічної модернізації.

Встановлено, що екомодернізація визначає перехід від деєкологізованого суспільства, здійснюваний шляхом комплексних реформ, тривалих у часі, до екологізованого. Вона передбачає удосконалення економічних, політичних і соціальних механізмів суспільного розвитку, засвоєння передових для певного історичного періоду індустріальних і інформаційних технологій, економічних форм, супутніх їм соціальних і політичних інститутів. Екологічна модернізація повинна стати загальнонаціональною стратегією, в результаті чого можливо забезпечити мобілізацію й концентрацію наявних ресурсів країни для вирішення відповідних завдань

Перехід на модель сталого розвитку потребує гармонійного поєднання соціально-економічного зростання та екологічної безпеки. Істотну роль у цьому процесі відіграє узгодження застосування техніко-технологічних і організаційно-економічних інновацій у ресурсно-екологічній сфері. Впровадження інноваційних науково-технологічних рішень, розвиток наукоємних виробництв сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності економіки й узгодженню її інтересів з екологічною й соціальною сферами.

З метою розбудови механізму управління екологічною модернізацією соціально-економічного розвитку необхідно встановити її ключові завдання: формування модернізаційного типу еколоого-орієнтованої діяльності суспільства; гарантування екологічної безпеки інноваційного оновлення виробництва підприємств; узгодження управлінських дій у системі регіонального розвитку на основі оновлення балансу інтересів між бізнесом, владою й суспільством; розширене відтворення природних ресурсів і факторів на базі оновлених технологій.

Сьогодні екологічна модернізація в Україні не може здійснюватися у великих масштабах через орієнтацію на політику економічного зростання, а не стійкого розвитку.

Визначено пріоритетні завдання модернізації соціально-економічного розвитку з метою управління екологічною модернізацією. Проаналізовано технологічні платформи екологічного розвитку, їх мету, завдання та основні напрями реалізації.

Ключові слова: екологічна модернізація, теорія екологічної модернізації, сталий розвиток, екологічні технології.

© Світлана Михайлівна Лутковська, 2019

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-rector for Scientific and Pedagogical Work, European Integration and International Activities, Associate Professor of the Department of Administrative Management and Alternative Energy Sources
Vinnytsia National Agrarian University

MODERNIZATION OF THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL SECURITY OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract

The article describes in detail the essence of the ecological modernization concept, modernization conceptual provisions of the ecological safety system of sustainable development and system structure of the ecological modernization. The basic stages of theory development of the ecological modernization are considered.

It has been established that eco-modernization determines the transition from a pre-green society through complex, long-lasting reforms to a green one. It envisages improvement of economic, political and social mechanisms of social development, assimilation of advanced industrial and information technologies for a certain historical period, economic forms, accompanying social and political institutions. Environmental modernization should become a nationwide strategy, making it possible to mobilize and concentrate the country's existing resources to meet the challenges.

The transition to a sustainable development model requires a harmonious combination of socio-economic growth and environmental security. An important role in this process is played by the application harmonization of technical, technological and organizational-economic innovations in the resource and environmental sphere. The introduction of innovative scientific and technological solutions, the development of high-tech industries will help increase the economy competitiveness and align its interests with the environmental and social spheres. In order to develop a mechanism for managing the ecological modernization of socio-economic development, it is necessary to establish its key tasks: the modernization type formation of environmentally-oriented activity of society; the ecological safety guarantee of innovative updating of enterprise production; the management actions coordination in the regional development system on the basis of updating the interests balance between business, government and society; enhanced reproduction of natural resources and factors based on updated technologies.

Today, environmental modernization in Ukraine cannot be achieved on a large scale because of its focus on economic growth policy rather than sustainable development.

The priority tasks of modernization of socio-economic development with the management purpose of ecological modernization are defined. The technological platforms of ecological development, their purpose, tasks and main directions of realization are analyzed.

Keywords: *environmental modernization, theory of environmental modernization, sustainable development, environmental technologies.*

JEL classification: Q57

Вступ

Вживання людства в умовах критично трансформованого природного середовища можливе на тлі кардинальних змін у всіх сферах суспільного розвитку відповідно до новітніх екологічних вимог і норм. Принципами такої модернізації стануть превентивність і інноваційність, а метою – усунення прямої залежності екологічної деградації від економічного зростання [1].

Екомодернізація визначає перехід від деєкологізованого суспільства, здійснюваний шляхом комплексних реформ, тривалих у часі, до екологізованого. Вона

передбачає удосконалення економічних, політичних і соціальних механізмів суспільного розвитку, засвоєння передових для певного історичного періоду індустріальних і інформаційних технологій, економічних форм, супутніх їм соціальних і політичних інститутів. Екологічна модернізація повинна стати загальнонаціональною стратегією, в результаті чого можливо забезпечити мобілізацію й концентрацію наявних ресурсів країни для вирішення відповідних завдань [2; 3].

Екологічними імперативами модернізації є:

- ❖ наближення людських потреб до меж можливостей природи їх задовольняти, що зосереджує увагу на суспільному розвитку;

- ❖ залучення науки й технологій не тільки у процеси ліквідації наслідків проблем навколишнього середовища, але й у знаходження та запобігання ризикам і загрозам, розвиток технологічних та організаційних інновацій;

- ❖ реформування таких модерністських інститутів як наука, технологія, політика на національному й глобальному рівнях, а також зміна їх ролі щодо забруднення навколишнього середовища. Для екологічної модернізації необхідні інновації та навчання, оскільки просвітництво й наука стають базовими модераторами цього процесу;

- ❖ зміна традиційної центральної ролі держави в екологічних реформах, зростання ролі наднаціональних інститутів;

- ❖ міжнародне співробітництво, оскільки біосферні процеси (циркуляція повітря і води, кругообіг речовин і енергії) є глобальними – для них не існує державних законів. Тому вирішити такі проблеми як: глобальна зміна клімату, виснаження озонового шару, забруднення навколишнього природного середовища й космічного простору сміттям і різними відходами, яких нараховується понад 1 млн, зменшення біологічного різноманіття на планеті, забезпечення раціонального природокористування, можливо за умови ефективної співпраці між країнами [4; 5; 6].

Для запобігання подальшій деградації глобальної екосистеми необхідний новий екоцентричний світогляд і високий рівень екологічної свідомості. Тому оптимальна модель модернізації суспільного розвитку з урахуванням екологічних вимог повинна передбачати не лише заміну обладнання й впровадження нових технологій, але й глибокі інституційні, соціальні та культурні трансформації, спрямовані на формування нового менталітету, рівня екологічної свідомості громадян. Екологічна ситуація в Україні потребує глибоких суспільних перетворень, що відповідають сучасним екологічним реаліям. Лише технологічних інновацій недостатньо. Необхідно переглянути роль соціальних інститутів, світоглядні принципи, соціальні цінності й установки.

Засновником теорії екологічної модернізації вважають активіста німецького екологічного руху Йозефа Хубера. У середині 1980-х рр. його ідеї підтримали екосоціологи – спочатку М. Джонік (Німеччина), А. Мол (Нідерланди). Саме в цих країнах запропоновану концепцію вперше покладено в основу державної екополітики. Кулясов І. виділяє чотири т. зв. смислові шари екомодернізації: теоретична основа екосоціології (соціологічна інтерпретація екологічних реформ); нова модель розуміння й аналізу технологічно інтенсивної екологічної політики; якісна модель відображення прогресу розвинених країн в екологічних і економічних реформах (починаючи з 1980-х років); теорія соціальних змін, що описує економічні та соціальні зрушення, основу яких становить т. зв. екологічний сигнал [8].

Буттел Ф. визначає напрями екологічної модернізації та її концепції. До першої належить школа екологічних модернізаціоналістів із соціологічним ухилом. Відповідно до другої концепції екомодернізація розглядається як переважний дискурс екополітики; третьої – як синонім стратегічного екологічного менеджменту, промислової екології та екологічної реструктуризації.

Мета дослідження

Метою статті є дослідження сутності системи модернізації екологічної безпеки еколого-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

В Україні екомодернізацією зазвичай вважають будь-яке оновлення виробництва, політики або управління. Для реалізації цього процесу наявні практично всі складові: екологічна політика, екологічний рух, екологічні конфлікти й ризики, технологічне оновлення виробництва. Розрізняють три типи модернізації: ендогенна, яка здійснюється країнами на власній основі (Європа, США та ін.); екзогенна – за рахунок запозичень при відсутності власного базису; ендогенно-екзогенна – реалізується як на власній основі, так і шляхом запозичень.

Екологічна модернізація включає два аспекти – забезпечення навколишнього природного середовища, сприятливого для здоров'я людини як біологічного організму (відповідає досить поширеному терміну *environmental health*), і підтримка здоров'я власне довкілля, тобто його складових (*health of environment*). Очевидно, що сприятливе середовище та здоров'я нації фактично рівнозначні поняття.

До факторів, що погіршують екологічну ситуацію й підвищують екологічні ризики, належать:

❖ природомістка структура економіки, високий рівень ресурсо- й енергоспоживання. Енергоємність у розрахунку на одиницю виробленої продукції в Україні у 3 рази перевищує рівень ФРН і Японії, а у 2 – США. Україна посідає шосте місце у світі за обсягом споживання газу, а це в 3-4 рази більше порівняно з європейським. Матеріаломісткість вітчизняного ВВП принаймні в 2,4 рази вища, ніж відповідні показники Польщі та Чехії, що свідчить про низький рівень технічної та технологічної бази промисловості й ВВП України;

❖ знос обладнання в базових галузях промисловості, транспорту, житлово-комунального господарства, що в умовах його експлуатації різко підвищує ймовірність екологічних ризиків;

❖ незадовільне фінансування природоохоронної діяльності, оскільки видатки на охорону довкілля становлять 1% валового національного доходу, а сума збитків дорівнює приблизно 8-9% ВНП. При цьому у фінансовій сфері склалась непрозора система контролю її розподілу й використання, низька ефективність механізму економічної мотивації [7; 8].

Сьогодні екологічна модернізація в Україні не може здійснюватися у великих масштабах через орієнтацію на політику економічного зростання, а не стійкого розвитку. Але в майбутньому необхідно буде розпочати цей процес і виробити відповідну доктрину й програми, що обумовлено глобальною соціально-екологічною ситуацією. Поки що екологічна модернізація в Україні відбувається найчастіше з ініціативи бізнесу як його реакція на соціально-економічні умови, визначені переважно глобальними процесами. Також вона представлена у програмах і проектах недержавних організацій щодо поліпшення екологічної ситуації при трансформації сіл в екопоселення, на персональному й сімейному рівні – як екологізація свідомості та щоденних практик. Екологічна модернізація природних об'єктів відбувається як реставрація і подальше їх збереження завдяки зусиллям громадян з екологічною свідомістю.

Екологічна модернізація – це соціальні зміни відповідно до сучасних екологічних вимог і норм, дотримання яких сприяє подоланню суперечностей між людиною і довкіллям, суспільством і природою. Вона є механізмом переходу й підтримки стану сталого розвитку [9].

Аналогічно до сталого розвитку, в рамках екологічної модернізації виділяють «слабку» та «сильну» модель. Відповідно до першої основними щодо запобігання екологічній деградації та ризикам є новітні технологічні рішення і їх легітимація на національному й міжнародному рівні, тобто економічне зростання та подальша індустріалізація в остаточному підсумку сприятимуть вирішенню соціально-екологічних проблем.

У рамках «сильної» моделі найбільша увага приділяється трансформації соціальних інститутів, дискурсів і практик, а також технологічним рішенням й інноваціям. Пріоритетними є належне виховання та освіта, формування традицій правильного поведіння з природою, зміна економічної свідомості на екологічну.

До пріоритетних завдань екологічної модернізації соціально-економічного розвитку належать [9; 10]:

- ❖ удосконалення законодавчої бази у сфері охорони навколишнього природного середовища, спрямованої на досягнення національних переваг екологічної модернізації, наближення її до відповідних директив ЄС, впровадження багатосторонніх екологічних угод (конвенцій, протоколів тощо), стороною яких є Україна, соціальна прийнятність, реалістичність, економічна ефективність. Необхідно привести законодавство у відповідність до положень джерел *acquis communautaire*, сприяти гнучкому застосуванню екологічних технологій, розв'язанню наявних проблем;

- ❖ розробка регіонально адаптованої дорожньої карти екологічних трансформацій соціально-економічного розвитку з обґрунтованими стратегією, цілями, механізмом реалізації, акторами та їх завданнями, регіональними пріоритетами;

- ❖ екологічна реструктуризація економіки шляхом зменшення частки «брудних» виробництв за рахунок стимулювання розвитку наукомістких галузей, сфери послуг, туризму. Цей процес передбачає перебудову галузевої структури на основі зниження попиту на таку продукцію або завдяки модернізації фірм-споживачів останньої. Результатом екореструктуризації є зниження витрат сировини й матеріалів на одиницю ВВП;

- ❖ гарантування екологічно вигідних умов для повсюдного впровадження природоохоронних технологій (ресурсо- та енергозберігаючих, маловідходних, утилізації відходів) на виробництвах і підвищення екологічної відповідальності бізнесу. Це можна забезпечити шляхом збільшення штрафних санкцій (їх розмір за екологічні порушення повинен бути порівнянний з еколого-економічними збитками), надання пільг в оподаткуванні (наприклад, сума прибутку, з якої вилучається податок, зменшується на величину, що відповідає природоохоронним витратам), широкого застосування системи пільгового кредитування (виділення низько- або безпроцентних кредитів на реалізацію природоохоронних заходів);

- ❖ запобігання надзвичайним ситуаціям природного й техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, моніторингу довкілля;

- ❖ створення національної інформаційної системи охорони навколишнього природного середовища;

- ❖ ліквідація наслідків екологічної шкоди, завданої військовою діяльністю, зокрема, компенсація збитків, спричинених тимчасовою окупацією частини території України іноземними військами, країною-агресором;

- ❖ розробка й реалізація довгострокової державної програми безперервної екологічної освіти та виховання, що сприятиме формуванню екологічної свідомості та розвитку екологічної культури щодо ставлення людини до навколишнього природного середовища.

З метою розбудови механізму управління екологічною модернізацією соціально-економічного розвитку необхідно встановити її ключові завдання: формування модернізаційного типу еколого-орієнтованої діяльності суспільства; гарантування екологічної безпеки інноваційного оновлення виробництва підприємств; узгодження управлінських дій у системі регіонального розвитку на основі оновлення балансу інтересів між бізнесом, владою й суспільством; розширене відтворення природних ресурсів і факторів на базі оновлених технологій [10].

Як свідчить міжнародний досвід, забезпечити відповідність зростаючої економіки критеріям сталого розвитку й підвищити соціально-екологічний добробут населення можливо у разі спільних дій регіональних органів влади та бізнесу щодо пошуку найбільш ефективних інструментів і методів вирішення проблем взаємовідносин між суспільством і природою. До них належить екологічно спрямована структурна перебудова економіки, підтримка й розвиток високотехнологічних, екологічно безпечних і ресурсозберігаючих виробництв, застосування нових інструментів екологічної політики, включаючи міжнародні стандарти екологічного менеджменту, добровільні екологічні угоди, забезпечення інформаційної відкритості процесів ухвалення й реалізації еколого-економічних і управлінських рішень.

В умовах постійного економічного розвитку перед суспільством постають екологічні проблеми, пов'язані зі збільшенням обсягів шкідливих викидів і виснажливим, нераціональним використанням природних ресурсів. Серед концепцій, спрямованих на розв'язання сучасних економічних проблем промисловості в умовах обмеженості й виснаження природних ресурсів, виділяють модель екологічно орієнтованого управління.

Екологічно орієнтоване управління промисловістю передбачає:

- ❖ контроль за якістю навколишнього природного середовища як одним із пріоритетів розвитку промисловості;
- ❖ підтримку рівноваги внутрішнього й зовнішнього середовища;
- ❖ ідентифікацію вимог нормативно-правових актів в екологічній сфері з метою планування життєвого циклу екологічно чистої продукції та послуг промисловості;
- ❖ забезпечення відповідності виробничих процесів заданим екологічним стандартам;
- ❖ задоволення економічних інтересів споживачів з мінімальним впливом на довкілля;
- ❖ аналіз відхилень фактичних і стратегічних екоорієнтирів розвитку промисловості;
- ❖ оцінювання ефективності екологічного управління промисловістю за допомогою аудиту [7].

Перехід промислового комплексу України до моделі екологічно орієнтованого розвитку можливо забезпечити за допомогою розроблення ефективної державної промислової політики, що приведе до стабільного функціонування промисловості на основі безперервного екологічно орієнтованого технологічного прогресу або «зелених» інновацій. З цією метою у довгостроковій перспективі доцільним є вчасне впровадження екоінноваційних технологій, що сприяє прискоренню структурно-динамічних технологічних зрушень і згладжуванню циклічних коливань економіки. Світовий досвід управління екологічно ефективною моделлю розвитку промисловості свідчить, що велике значення в екологічній промисловій політиці мають не лише інструменти, які стимулюють виробництво «зеленої» промислової продукції (тобто з боку пропозиції), а й екологізація з боку попиту. Ключовим заходом щодо формування екологічної свідомості населення й забезпечення т. зв. сталого споживання є екосертифікація. Програми

екологічного маркування функціонують більш ніж у 50 країнах світу й охоплюють практично всі сфери бізнес-діяльності. Екомаркування сприяє отриманню споживачем достовірної інформації при виборі продукції та ухваленню екологічно усвідомлених рішень, стимулюючи виробників до розробки й постачання більш екологічно чистих продуктів, скорочення шкідливого впливу на довкілля. При цьому споживач не тільки приділяє увагу екологічним аспектам якості продукції, але й оцінює її життєвий цикл загалом – від виробництва і розповсюдження до використання і утилізації.

Забезпечити екологічно орієнтований розвиток промисловості України можливо за допомогою мотиваційного механізму, що сприятиме активізації такої діяльності суб'єктів господарювання. Зокрема, запропоновано: впровадження накопичувальної бонусної системи, що впливатиме на цінові, податкові, кредитні або інші пільгові пропозиції для вітчизняних товаровиробників, які відповідають встановленим кількісним критеріями екологічно відповідального бізнесу; проведення спільних державних і громадських експертиз і аудитів з обов'язковим оприлюдненням результатів системного неупередженого оцінювання впливу окремих проектів або видів підприємницької діяльності на економічні, соціальні й екологічні складові розвитку; реалізація соціально спрямованої рекламної кампанії, інформаційно-просвітницьких програм і маркетингових акцій, спрямованих на лобювання інноваційної, екологічно чистої продукції, технологій та обладнання, а також систематична пропаганда за допомогою засобів масової інформації суспільно ефективних психологічних настанов тощо [12; 13].

Перехід на модель сталого розвитку потребує гармонійного поєднання соціально-економічного зростання та екологічної безпеки. Істотну роль у цьому процесі відіграє узгодження застосування техніко-технологічних і організаційно-економічних інновацій у ресурсно-екологічній сфері. Впровадження інноваційних науково-технологічних рішень, розвиток наукоємних виробництв сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності економіки й узгодженню її інтересів з екологічною і соціальною сферами.

Безперечно, екологічні інновації, як і будь-які інші, передбачають зміни в техніці, технологіях, управлінні, правовій системі, але їх результати спрямовані на попередження й зменшення негативного впливу на довкілля. Як правило, до екоінновацій належать розробка та застосування ресурсозберігаючих технологій, створення екологічно чистих продуктів, упровадження нових способів організації виробництва (екоменеджмент, екомаркетинг). Екологічні нововведення – це сукупність прогресивних техніко-технологічних змін у виробництві, які обумовлюють перехід на нові екологічні технології з метою зменшення тиску на довкілля, відновлення екологічної рівноваги й підвищення самовідновлюваної здатності екосистем. Тобто це прогресивний процес упровадження нових ідей, у результаті чого розробляються й використовуються екологічно чисті природоохоронні технології, а також відбуваються структурні зрушення в економіці загалом [7].

Виділяють такі концепції екологізації інноваційної діяльності:

- ❖ Ліквідування наслідків екодеструктивного впливу процесів виробництва й споживання.

- ❖ Екологічне вдосконалення технологій виробництва без зміни структури вироблених видів продукції.

- ❖ Зниження матеріало- й енергоємності виробництва та споживання.

- ❖ Екологізація всіх етапів еколого-економічного циклу інновацій [7; 10].

Пріоритетними у вітчизняній екологічній політиці як інноваційна складова мають бути не природоохоронні, а комплексні механізми імплементації ресурсно-екологічної складової у площину господарювання й збереження та відтворення довкілля – екологізації господарювання та інноваційного розвитку.

Аналогічно у виробничій діяльності з метою подолання забруднень відбувається оновлення систем, що доповнюють головне виробництво – пиловловлювачів, водоочищувачів, шламонакопичувачів, могильників для токсичних і радіоактивних відходів тощо. Зокрема, нововведення стосуються не власне технологій, що супроводжується значними екологічними аспектами, а й спрямовуються в додаткові споруди й засоби, тобто реалізується техногенний тип розвитку.

Суттєвого значення щодо корегування пріоритетів на користь екологізації інноваційного розвитку й збільшення інвестицій в екологобезпечну та природоохоронну діяльність набуває створення відповідної інфраструктури, а також підтримка екологоорієнтованого середнього й малого бізнесу.

На міжнародному рівні фахівцями-екологами документально сформульовано 25 потенційних загроз довкіллю, котрі через невчасне реагування на них у найближчому майбутньому можуть спричинити низку проблем. Згідно з «Декларацією – 25» та аналогічними документами необхідно вжити заходи щодо якісної трансформації технологічної бази економіки, зміни цілей, пріоритетів і завдань господарської діяльності, коли першочерговості набувають нові критерії, показники розвитку, екологічні інтереси вбудовуються в систему рушійних сил суспільно-політичних процесів. Екологічна модернізація економіки стає визначальною складовою сталого розвитку суспільства. Таким є основний зміст нової парадигми, що формується [4].

Звичайно, йдеться не про особливу форму екологічного радикалізму. Екологічні обмеження стають визначальними у спектрі економічних і соціальних параметрів загалом. Адже будь-якому громадянину з різними статками однаковою мірою шкодять отруєне повітря, брудна вода, непридатні ґрунти тощо.

Екологічна модернізація економіки – це процес ухвалення господарських, технологічних, управлінських, правових і інших рішень, орієнтованих на збереження й поліпшення якості навколишнього природного середовища.

У ході екологічної модернізації вирішуються важливі завдання, пов'язані, по-перше, з якісними змінами технологічної бази економіки, її інформаційної складової, організаційно-виробничими формами; по-друге, з переходом на ресурсно-інноваційну стратегію розвитку формування нових господарських механізмів інтенсивного типу природокористування, системи критеріїв, показників і індикаторів ефективності розвитку, що враховують повною мірою екологічні й соціальні фактори.

Екотехнології – провідна ланка науково-технічного прогресу. Політиками, підприємцями, промисловцями, науковцями, експертами нині широко обговорюються інноваційні шляхи розвитку, матеріально-технічна база, нові технології, технологічна основа економіки, вплив техногенних факторів на зростання суспільного виробництва та рівень добробуту людей.

Прогрес соціальних відносин неможливий без органічного використання досягнень науково-технічного прогресу й відповідних зрушень. І якщо такий механізм у соціальній сфері не сформований, не функціонує належним чином, то це може призвести до застою, регресу і руйнування суспільства [7; 13].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Незважаючи на одночасний екологічний та економічний ефект і позитивний досвід реалізації більш чистого екологічного виробництва в розвинутих країнах світу, ефективність впровадження їх в Україні залежить від розв'язання низки проблем:

- ❖ вирішення міжвідомчих суперечностей у питаннях раціонального використання природних ресурсів і запобігання забрудненню довкілля;
- ❖ подолання внутрішньогалузевих розбіжностей між необхідністю нарощування виробництва й зменшення негативного впливу на довкілля;

-
- ❖ забезпечення доступу до інформації про новітні екологічно чисті технології, системи менеджменту, регламенти, стандарти й відповідні бази даних;
 - ❖ удосконалення нормативно-правового забезпечення з питань стимулювання зменшення забруднення довкілля й раціонального використання природних ресурсів;
 - ❖ розробки та введення в дію економічного механізму заохочування виробників щодо впровадження більш чистого екологічного виробництва.

Необхідна законодавчо-нормативна підтримка концепції забезпечується шляхом:

- ❖ приєднання до Міжнародної декларації більш чистого виробництва;
- ❖ внесення змін до законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про відходи», «Про екологічний аудит» та інших;
- ❖ розроблення на основі концепції більш чистих виробництв і екологічних технологій Стратегії, Національного плану дій впровадження й розвитку більш чистих виробництв і екологічних технологій, відповідних державних цільових еколого-економічних програм у різних галузях економіки.

Список літератури

1. Buttell, Fredrick H. (2000). Ecological modernization as social theory. *«Geoforum»*. № 31 (1). pp. 57–65.
2. Данилишин Б., Степаненко А., Ральчук О. та ін. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування у 2-х т.: Т1. Природно-техногенна (екологічна) безпека. К.: «Наукова думка», 2008. 392 с.
3. Кулясов И.П. Экологическая модернизация: теория и практика. И.П. Кулясов. СПб.: НИИХ СПб ГУ, 2004. 154 с.
4. Національна парадигма сталого розвитку України: за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. К. : ДУ ІЕПСР НАНУ, 2016. 72 с.
5. Бужимська К.О. Сутність та складові модернізаційної системи економіки. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. № 2. С. 100–104.
6. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну. М.: Прогрес-Традиция, 2000. 384 с.
7. Хвесик М.А., Степаненко А.В., Обиход Г.О. та ін. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем: монографія. за наук. ред. акад. НААН України М.А. Хвесика. ДУ ІЕПСР НАНУ. К.: Наукова думка, 2013. 487 с.
8. Патон Б. Екологічна «ємність» землі не безмежна, і сьогодні небезпека піднялася на весь зріст. «День», 20 квітня 2011 р.
9. Arthur P.J. Mol, David A. Sonnenfeld. Ecological Modernisation Around the World: Perspectives and Critical Debates. Routledge, 2014. 309 p.
10. Степаненко А.В., Обиход Г.О., Омельченко А.А. та ін. Екологічна модернізація в системі природно-техногенної та екологічної безпеки: монографія. Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 435 с.
11. Kortelainen J. Experience of Ecological Modernization in Forest Industry. Environmental Transformations in the Russian Forest Industry: Key Actors and Local Developments. Joensuu: Univ. Joensuu, Karelian Inst. 2002. 29-40 p.
12. Новая индустриальная волна на Западе. Антология. Под ред. В.Л. Иноземцева. М.: 1999. 420 с.
13. Порус В. Наука как культура и наука как цивилизация. Философия науки. Методология и история конкретных наук. М. : «КАНОН+», 2007. С. 480–501.

References

1. Buttel, Fredrick H. (2000). Ecological modernization as social theory. «Geoforum». 31 (1). 57-65.
2. Danylyshyn, B., Stepanenko, A., Ral'chuk, O. ta in. (2008). *Bezpeka rehioniv Ukrainy i stratehiia ii harantuvannia u 2-kh t.* [Security of the regions of Ukraine and strategy of its guarantee in 2 volumes]. Vol. 1. Pryrodno-tekhnohenna (ekolohichna) bezpeka. [Natural-technogenic (ecological) safety]. «Naukova dumka». Kyiv. Ukraine.
3. Kuljasov, I.P. (2004). *Jekologicheskaja modernizacija: teorija i praktika.* [Ecological modernization: theory and practice]. NIIH SPb GU. St. Petersburg. Russia.
4. *Natsional'na paradyhma staloho rozvytku Ukrainy.* [The national paradigm of sustainable development of Ukraine]. (2016). In Paton, B.Ye. (ed.). 2nd ed., DU IEPSR NANU. Kyiv. Ukraine.
5. Buzhym's'ka, K.O. (2015). «Nature and components of the modernization of the system of the economy». *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky.* № 2, pp. 100–104.
6. Bek, U. (2000). *Obshhestvo riska: na puti k drugomu modernu.* [The Risk Society: Towards Another Modernist]. Progres-Tradicija. Moscow. Russia.
7. Khvesyuk, M.A., Stepanenko, A.V., Obykhod, H.O. ta in. (2013). *Innovatsijno-investytsijna i tekhnolohichna bezpeka transformatsii rehional'nykh ekonomichnykh system.* [Innovation and investment and technological security of transformation of regional economic systems]. In Khvesyuka M. A. (ed.). DU IEPSR NANU. Naukova dumka. Kyiv. Ukraine.
8. Paton, B. *Ekolohichna «iemnist'» zemli ne bezmezna, i s'ohodni nebezpeka pidnialasia na ves' zrist.* [Environmental "capacity" of the earth are not limitless, and today the risk has risen in all growth]. «Den'», 20 kvitnia 2011 r.
9. Arthur, P.J., Mol, D. A. (2014). *Sonnenfeld. Ecological Modernisation Around the World: Perspectives and Critical Debates.* Routledge.
10. Stepanenko, A.V., Obykhod, H.O., Omel'chenko, A.A. (2016). *Ekolohichna modernizatsiia v systemi pryrodno-tekhnohennoi ta ekolohichnoi bezpeky: monohrafiia. Derzhavna ustanova «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku Natsional'noi akademii nauk Ukrainy».* [Ecological modernization in the system of natural-technogenic and environmental security: monograph. State institution "Institute of environmental Economics and sustainable development National Academy of Sciences of Ukraine"]. DU IEPSR NANU. Kyiv. Ukraine.
11. Kortelainen, J. *Experience of Ecological Modernization in Forest Industry. Environmental Transformations in the Russian Forest Industry: Key Actors and Local Developments.* Joensuu: Univ. Joensuu, Karelian Inst. 2002. 29-40 p.
12. *Novaja industrial'naja volna na Zapade. Antologija.* [The new industrial wave in the West. Anthology]. (1999). In Inozemceva, V.L. (ed.). Moscow. Russia.
13. Porus, V. (2007). *Nauka kak kul'tura i nauka kak civilizacija. Filosofija nauki. Metodologija i istorija konkretnykh nauk.* [Science as culture and science as a civilization. The philosophy of science. Methodology and history of concrete Sciences]. «KANON+». pp. 480–501.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2019 р.

Всеволод Миколайович СТРІЛЬЧУК

здобувач, Національний університет водного господарства та природокористування

E-mail: v.m.strilchuk@nuwm.edu.ua

ПРОМИСЛОВІСТЬ І СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

Стрільчук, В. М. Промисловість і сільське господарство Херсонської області як складові соціально-економічної системи регіону [Текст] / Всеволод Миколайович Стрільчук // Український журнал прикладної економіки. 2019. – Том 4. – № 4. – С. 226–233. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Для розробки ефективної стратегії управління потенціалом соціально-економічної системи необхідно проаналізувати рівень розвитку її складових. При цьому необхідно враховувати природні, географічні, демографічні, економічні й інші особливості. Для рейтингування регіону у складі країни використовується рівень валового внутрішнього продукту, що формується у відповідній адміністративній області. На рівень цього показника значний вплив має розвиток промислового та сільськогосподарського виробництва.

Мета дослідження полягає в узагальненні результатів аналізу стану промисловості й сільськогосподарства Херсонської області та виявлення на цій основі особливостей регіону, що визначаються територіальною, галузевою структурою і виробничим комплексом Херсонської області як локальної соціально-економічної системи.

Результати. Визначено, що Херсонська область за своїм промисловим потенціалом може увійти до десятки найбільш промислово розвинутих регіонів України. Промисловість області продовжує розвиватися у традиційних центрах області, а саме у містах обласного значення, тоді як частка районів у загальнообласних обсягах реалізованої продукції залишається незначною. Сільське господарство відноситься до провідних галузей економіки області, що має значний вплив на рівень і якість життя населення, стабільну роботу галузей, що споживають сільськогосподарську продукцію, формування експортного потенціалу. Херсонщина зі своїми сприятливими кліматичними умовами й інвестиційним потенціалом може нарощувати сільськогосподарське виробництво.

Висновки. Виокремленні ключові можливості розвитку й сильні сторони промислового та сільськогосподарського виробництва Херсонщини, що є основою формування перспективної стратегії розвитку локальної соціально-економічної системи.

Ключові слова: регіон, соціально-економічна система, промисловість, сільськогосподарське виробництво, Херсонська область.

Vsevolod M. STRILCHUK

postgraduate student, National University of Water and Environmental Engineering

INDUSTRY AND AGRICULTURE OF KHERSON REGION AS COMPONENTS OF THE SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF THE REGION

Abstract

Introduction. The agro-industrial complex itself is one of the most promising directions of the structural adjustment of the national economy in the conditions of integration processes and

© Всеволод Миколайович Стрільчук, 2019

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2019 рік. Том 4. № 4.

globalization of the economy. An effective strategy formation for the agrarian sector development in Ukraine and business entities in this field requires identification of the existing problems and the search for effective ways of their solution.

The purpose of the study is to summarize theoretical and methodical principles, develop methodological and practical recommendations for the strategy formation in the domestic agricultural enterprises' development in the conditions of economy globalization on the basis of the strengths and weaknesses of agriculture in Ukraine.

Results. It is determined that by its industrial potential, the Kherson region may be included in the top ten most industrialized regions of Ukraine. The industry of the region continues to develop in the traditional region centers, namely in the cities of regional importance, while the share of districts in the total regional sales volumes remains insignificant. Agriculture is one of the leading sectors of the regional economy, which has a significant impact on the level and quality of the population life, on the stable operation of industries consuming agricultural products, on the formation of export potential. Emphasizing the key development opportunities and strengths of agricultural production in Ukraine gave the possibility to form a promising strategy for the business entities development, which, in the first place, provides for minimizing the threats of the external environment and overcoming the weaknesses of the internal environment. Kherson region with its favorable climatic conditions and investment potential can increase agricultural production.

Conclusions. The results of the SWOT-analysis of agricultural development are a kind of roadmap that conceptually reflects the strategic direction of agrarian enterprises' development in the medium and long term, both from the development standpoint of the domestic food market and the export-oriented position.

Keywords: strategy, concept, development, agricultural production, agrarian enterprises, strengths, economic growth.

JEL classification: O130

Вступ

Соціально-економічні системи різних рівнів потребують вивчення їх розвитку паралельно з дослідженням характеру взаємодій системи з елементами її оточення з одного боку та її складових – з іншого. Зовнішнє середовище є залежним поняттям, адже завжди розглядається відносно до певної системи і є множиною всіх елементів, що не входять до даної системи, але з якими дана система може взаємодіяти. Основними характеристиками зовнішнього середовища соціально-економічної системи є складність, взаємозалежність, мінливість і невизначеність. Саме ці характеристики обумовлюють необхідність пристосування соціально-економічних систем до змін зовнішнього середовища. Внутрішні складові, підпадаючи під вплив зовнішнього середовища, змінюються самі та трансформують соціально-економічну систему, до складу якої вони входять.

В зазначених умовах все більшої актуальності набуває дослідження динамічних змін, що відбуваються в локальних соціально-економічних системах, що є основою розробки та реалізації стратегії розвитку регіонів і країни в цілому.

Дослідженню різноманітних аспектів розвитку соціально-економічних систем присвятили свої праці такі вчені як В. Буколова, М. Вірт, Н. Верхоглядова, О. Гонта, В. Загорський, Л. Качаровська, М. Луцик, О. Прокопенко, О. Ребар, Д. Світлична та інші. Саме їх доробок дозволяє розглядати соціально-економічну систему в межах окремої адміністративної області та спиратись на дослідження змін її окремих складових для розробки програм чи стратегій розвитку регіону.

Мета та завдання статті

Мета дослідження полягає в узагальненні результатів аналізу стану промисловості й сільського господарства Херсонської області та виявлення на цій основі особливостей регіону, що визначаються територіальною, галузевою структурою і виробничим комплексом Херсонської області як локальної соціально-економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження

З огляду на мету нашого дослідження соціально-економічну систему як об'єкт дослідження доцільно визначати за адміністративно-територіальним устроєм України, який зумовлений географічними, історичними, економічними, соціальними, культурними та іншими чинниками [2]. Він відображає внутрішню територіальну організацію держави з розмежуванням її території на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці з метою створення для всіх громадян України, незалежно від місця їх проживання, сприятливих умов для розвитку людського потенціалу, забезпечення необхідного рівня надання населенню адміністративних, соціальних і інших послуг, функціонування раціональної системи управління соціально-економічними процесами, збалансованого розвитку усієї території держави.

Територіальні диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів існують майже у всіх країнах, незалежно від розмірів, економічного потенціалу, державного устрою і політичної системи. Вони мають прояв на всіх рівнях світового господарства. У зв'язку з цим пошук шляхів мінімізації негативних наслідків територіальних нерівномірностей розвитку, розробка ефективної регіональної політики посідають одне з центральних місць у країнах світу, особливо в країнах із високорозвинутою економікою [8].

Необхідність дослідження обраної нами проблеми на основі соціально-економічного розвитку окремого регіону (області) аргументується суперечностями між рівнями розвитку адміністративних одиниць, про що свідчать, наприклад, коливання значень валового регіонального продукту [1, 6].

Херсонська область належить до регіонів з повільним і таким, що сповільнюється, рівнем розвитку. До цього типу також належать Сумська, Вінницька, Кіровоградська і Чернігівська області. Ці соціально-економічні системи мають загалом поганий стан розвитку поряд із загальним погіршенням або дуже повільним покращенням ситуації порівняно з іншими регіонами України [3]. Спільні риси областей і місце Херсонщини серед регіонів цього типу такі [7]: скорочення населення, що характерне і для більшості областей України; низький рівень урбанізації; низька щільність населення; в економіці областей домінує частка сфери послуг (понад 40%); невисока частка областей у загальному обсязі ВВП України; останні місця в рейтингу за показником питомої ваги обсягів освоєних капітальних інвестицій у загальнодержавних обсягах; низька питома вага залучених іноземних інвестицій в області в загальних обсягах по Україні; незначна частка експорту областей у загальному обсязі експорту по Україні (від 0,6% у Херсонській до 1,5% у Сумській областях); низький рівень середньомісячної заробітної плати; вищий, ніж у середньому по Україні, рівень безробіття.

Площа Херсонської області становить 28,5 тис. км², що складає 4,7% території України (7 місце серед областей України). За адміністративно-територіальним поділом включає 18 районів, 698 населених пунктів, у тому числі: 4 міста обласного значення, 5 міст районного значення, 31 селище міського типу, 658 сільських населених пунктів. Обласний центр – м. Херсон. Як природно-територіальний комплекс Херсонщина розташована в південно-західній частині Східноєвропейської рівнини, її степовій зоні. Усі лісові масиви, за винятком плавнів, штучного походження. Територію області перетинають Дніпро й Дніпро-Бузький лиман, а також її лівобережну частину –

р. Інгулець. Унікальним явищем міжнародного значення є дельта Дніпра. Її водноболотні угіддя знаходяться під захистом Рамсарської конвенції, ратифікованої Україною 15.11.1997 року.

Згідно даних державної служби статистик [11] протягом 2013-2018 років промисловий комплекс області характеризувався стабільною динамікою зростання індексу промислового виробництва, за винятком 2018 року (рис. 1). Основний позитивний вклад в таку тенденцію вносить такий вид діяльності як «постачання електроенергії, газу та пари».

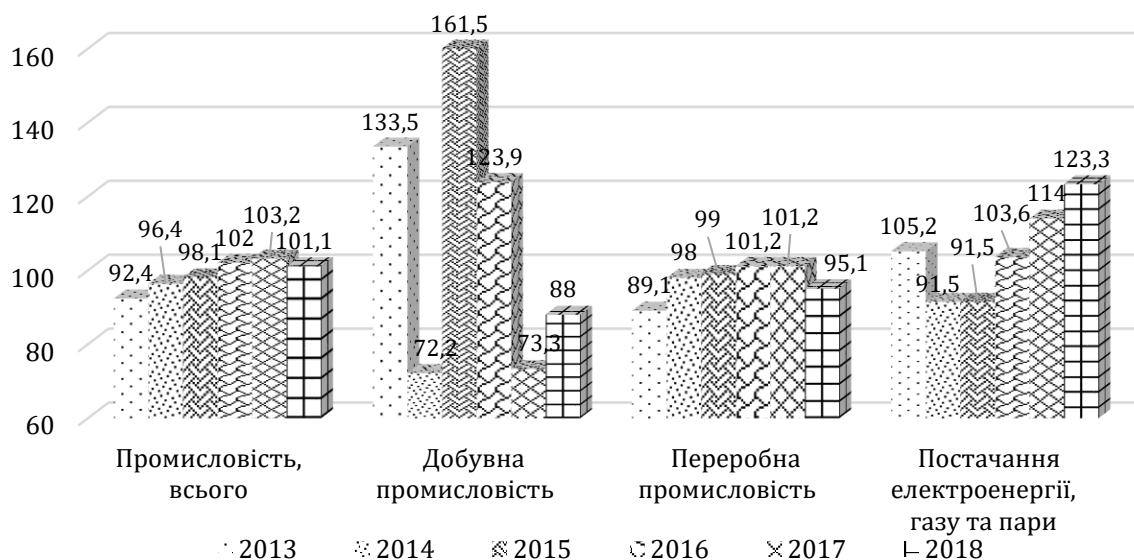

Рис. 1. Індеси промислового виробництва у Херсонській області протягом 2013-2018 років

У промисловому комплексі області, до якого належить 200 великих і середніх підприємств, переважають галузі, що виробляють продукти харчування, папір і картон, будівельні матеріали, металовироби, продукцію машинобудування, електроенергію, гумові й пластмасові вироби (табл. 1).

Таблиця 1. Структура промислового виробництва у Херсонській області протягом 2013-2018 років

Галузі	2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Промисловість	10881,2	100	12115,2	100	17306,9	100	25717,1	100	28118,7	100	30650,6	100
Добувна промисловість	52,0	0,5	52,4	0,4	106,1	0,6	152,2	0,6	126,4	0,4	139,6	0,5
Переробна промисловість	7840,7	72,1	8666,7	71,5	12679,6	73,3	18828,8	73,2	20104,0	71,5	21303,9	69,5
Постачання електроенергії, газу, пари	2700,1	24,8	3076,8	25,4	4154,6	24,0	6368,6	24,8	7390,7	26,3	8640,2	28,2
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	288,4	2,6	319,3	2,7	366,6	2,1	367,5	1,4	497,6	1,8	566,9	1,8

Структура промислового виробництва за останні 10 років поступово змінюється. Так, частка виробництва харчових продуктів і напоїв у загальних обсягах реалізованої промислової продукції зростає за 2013-2018 роки до 44,2%, виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу і поліграфічної діяльності – з 1% до 8%, металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів – з 2,5% до 3%, виробництва

гумових і пластмасових виробів і іншої неметалевої мінеральної продукції – з 2% до 7%, постачання електроенергії, газу і пари – до 28,2%.

Разом з тим скоротилась питома вага машинобудування, виробництва хімічних речовин і легкої промисловості.

Найбільшими промисловими центрами області, сумарна частка яких становить майже 84,7% загальних обсягів реалізованої продукції є м. Херсон, м. Нова Каховка та м. Каховка. Структура реалізації промислової продукції у розрахунку на одну особу серед районів і міст області засвідчує про територіальну диспропорцію у розподілі промислового потенціалу по території області. Серед районів найбільші обсяги реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу були забезпечені підприємствами Цюрупинського, Каланчацького, Бериславського районів, а найменші – Генічеського та Великопетиського районів. Співвідношення максимального та мінімального значення цього показника серед районів області становить 16,6 рази.

Херсонщина зі своїми сприятливими кліматичними умовами та інвестиційним потенціалом може нарощувати сільськогосподарське виробництво, тим самим забезпечувати зростаючу потребу у сільськогосподарській продукції.

Індекс сільськогосподарської продукції за 2013-2018 роки свідчить про успішне функціонування галузі. При цьому більш стабільно розвивається рослинництво як на підприємствах так і у господарствах населення. Зазначимо, що у Херсонській області частка господарств населення у сільськогосподарському виробництві є досить суттєвою – 55% всієї рослинницької продукції та 62% у тваринництві. В територіальному зрізі, за результатами аналізу рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах області за останні 5 років, лише 7 районів мають високі ризики для початку й ведення сільськогосподарського виробництва, адже середня рентабельність їх складає менше 10%, 11 районів мають таку рентабельність, яка сприяє розвитку сільськогосподарського виробництва і його росту.

Для Херсонської області, як і для всього сільськогосподарського комплексу держави характерним є стійке переважання у структурі сільськогосподарського виробництва рослинництва, передусім зернового господарства та овочівництва.

Серед посівних площ переважають посіви зернових і зернобобових (понад 700 тис. га). Понад 300 тис. га відведено під соняшник (табл. 2). Протягом 2013-2018 років значних змін в структурі посівних площ не відбулось.

Таблиця 2. Посівна площа сільськогосподарських культур (тис. га)

Роки	зернові та зернобобові	соняшник	картопля	овочеві	плодові та ягідні
2013	796,2	293,5	24,6	40,8	9,5
2014	772,7	319,0	24,2	42,7	9,3
2015	782,4	284,7	23,5	40,2	9,3
2016	664,6	378,4	23,6	40,3	9,2
2017	739,5	350,6	24,4	40,4	9,2
2018	711,8	337,4	23,9	40,3	9,1

Особливістю Херсонщини є наявність найпотужнішого в Україні гідромеліоративного комплексу, до складу якого входять 10523,3 км відкритих каналів, 9168,3 км трубопроводів, 22630 гідротехнічних споруд, 411 насосних станцій, сумарною продуктивністю 431,0 м³/с, сумарною потужністю 433,8 тис. кВтг і інші об'єкти. Діючі зрошувальні системи області укомплектовані в основному широкозахватною дощувальною технікою загальною кількістю – 3234 одиниць.

В області налічується 426,8 тис. га потенційно зрошуваних земель, або 21,6% від загальної площі сільгоспугідь (рис. 2), у тому числі від державних зрошувальних систем – 384,5 тис. га, з них від Каховської зрошувальної системи – 243,1 тис. га, Північно-

Кримського каналу і Краснознам'янської зрошувальної системи – 102 тис. га, Інгулецької зрошувальної системи – 18,2 тис. га, локальних зрошувальних систем – 21,2 тис. га; місцевого зрошення – 42,3 тис. га. Позитивним є щорічне зростання питомої ваги використаних зрошувальних земель, яка протягом останніх п'яти років перевищує 65% (у 2018 році склала 68%). Нині в зоні дії зрошувальних систем не задіяними у сільськогосподарське виробництво залишаються 135 тис. га.

Ще однією з відмінних рис Херсонщини є розміщений на її території найбільший водний фонд держави. В області здійснюється добування водних біоресурсів, що характеризується обсягом виловленої риби всіх видів і на всіх стадіях розвитку, а також добування інших водних біоресурсів, включаючи обсяги вилову фізичними особами-підприємцями (табл. 3). У загальний підсумок вилову риби включено біоресурси, які виловлені у морях, океанах, ставках, річках, водосховищах, озерах і інших водоймах, як з метою їх реалізації на переробні підприємства, організаціям торгівлі тощо, так і для подальшої переробки на власному підприємстві.

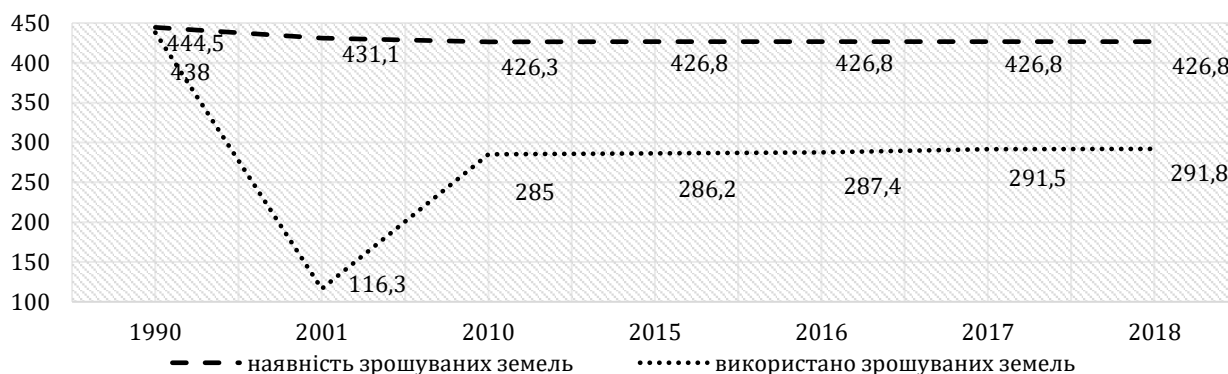

Рис. 2. Використання зрошувальних земель, тис. га

Таблиця 3. Добування водних біоресурсів, т*

Роки	Добування водних біоресурсів	
	усього	у т.ч. у внутрішніх водоймах
2013	4035,3	2879,2
2014	2832,9	2345,4
2015	4529,7	2461,7
2016	7095,2	2673,8

*дані за 2017 та 2018 роки відсутні

У підприємствах, що займаються ставковим рибництвом, у загальні обсяги вилову живої ставкової риби враховано також рибу, яка переважена й пересаджена з нагульних ставків у зимувальні ставки.

В цілому рибне господарство в економіці області на сучасному етапі займає незначне місце. Частка продукції рибного господарства в загальнодержавному випуску складає 0,3%. Проте, на нашу думку, рибопродуктовий підкомплекс Херсонщини здатний за рахунок існуючого виробничого потенціалу підтримувати своє функціонування й розвиватись. Найбільш перспективним є здійснення рибогосподарської діяльності на внутрішніх водних об'єктах, що можуть бути надані у користування для риборозведення на умовах оренди в сфері аквакультури та спеціальних товарних рибних господарствах.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Узагальнюючи результати аналізу стану промисловості й сільського господарства Херсонської області можна виділити особливості їх розвитку в даному регіоні, що виявляються через територіальну та галузеву структуру виробничого комплексу локальної соціально-економічної системи.

1. Херсонська область за своїм промисловим потенціалом може увійти до десятки найбільш промислово розвинутих регіонів України.

2. Повільні темпи зміни протягом останніх років структури промислового виробництва із значною питомою вагою виробництва харчових продуктів і напоїв сприяли мінімізації наслідків фінансово-економічної кризи на результати роботи промисловості, але робить цю галузь залежною від кон'юнктури на зовнішніх ринках.

3. Високі темпи розвитку таких інноваційно активних галузей як виробництво хімічних речовин, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, виробництво виробів з деревини, виробництво паперу можуть у найближчі роки істотно вплинути на структуру промислового виробництва

4. Промисловість області продовжує розвиватися у традиційних промислових центрах області, а саме у містах обласного значення, тоді як частка районів у загальнообласних обсягах реалізованої продукції залишається незначною. Це підтверджується значною диференціацією між районами та містами за показниками виробництва промислової продукції в розрахунку на одну особу.

5. Сільське господарство відноситься до провідних галузей економіки області, що має значний вплив на рівень і якість життя населення, стабільну роботу галузей, що споживають сільськогосподарську продукцію, формування експортного потенціалу.

6. Херсонщина зі своїми сприятливими кліматичними умовами та інвестиційним потенціалом має ресурси і може нарощувати сільськогосподарське виробництво для стрімкого збільшення обсягу виробництва, тим самим забезпечувати зростаючу власну потребу у сільськогосподарській продукції, а також потребу інших регіонів.

7. В сільськогосподарському виробництві Херсонської області питома вага сільськогосподарських підприємств і господарств населення майже однакова.

8. Серед виробників домінують великі сільськогосподарські підприємства, концентрація земель у таких виробників є досить значною, що створює додатковий тиск на ринок зайнятості в сільських територіях.

9. Розширення зв'язків між адміністративними центрами районів і сільськими населеними пунктами, включаючи забезпечення транспортної доступності, розвитку сільської місцевості, а також вжиття заходів, що сприятимуть розвитку людського капіталу, впровадження новітніх технологій, покращення навколишнього природного середовища, сприятиме привабливості територій для інвестицій та активізації економічної діяльності на всій території області.

10. Зрошення в області дає можливість використовувати сприятливі умови для вирощування стабільних урожаїв сільськогосподарських культур, збільшити виробництво продукції, створити розвинуту матеріальну-технічну базу сільського господарства, поліпшити матеріальні та побутові умови населення області.

Виокремлені ключові можливості розвитку й сильні сторони промислового та сільськогосподарського виробництва Херсонщини є основою формування перспективної стратегії розвитку локальної соціально-економічної системи. Дане дослідження необхідно доповнити вивченням стану енергетики й туристично-рекреаційного комплексу, які вирізняються в Херсонській області порівняно з іншими регіонами України.

Список літератури

1. Буколова В. В. Регіон як комплексне соціально-економічне утворення. *Економіка і регіон*. 2017. № 5. С. 41-47.
2. Верхоглядова Н. І., Олініченко І. В. Регіон як самокерована соціально-економічна система. *Інноваційна економіка*. 2013. № 5. С. 113-117.
3. Вірт М. Я., Куцик В. І. Територіальна соціально-економічна система Тернопільської області. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2010. № 11. С. 247-252.

4. Гонта О. І. Методологічні аспекти адаптації регіонального розвитку до умов глобалізації економіки. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління*. 2013. № 2 (18). С. 67-71.
5. Загорський В. С. Соціальні й екологічні аспекти сталого розвитку економічних систем. *Ефективність державного управління*. 2018. № 2 (55). Ч. 1. С. 13-21.
6. Качаровська Л. Регіон як цілісна соціально-економічна система. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 151-156.
7. Луцик М. В. Соціально-економічна система: модель ресурсного забезпечення успішного функціонування. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2014. № 1. С. 36-41.
8. Прокопенко О. В., *Методологія розвитку соціально-економічних систем у глобальному середовищі: звіт про НДР (заключний) / Кер. О.В. Прокопенко. Суми: СумДУ, 2016. 71 с.*
9. Ребар О.В. Напрями структурної корекції регіональної економіки: територіальний аспект. *Економіка розвитку*. 2012. № 1. С. 78-81.
10. Світлична Д. О. Регіон-цілісна природно-соціально-економічна система. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*. 2016. № 21.1 (28). С. 142-152.
11. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

References

1. Bukolova, V. V. (2017). «Region as a complex socio-economic formation». *Ekonomika i rehion*. № 5, pp. 41-47.
2. Verkhohliadova, N. I., Olinichenko, I. V. (2013). «Region as a self-managed socio-economic system». *Innovatsijna ekonomika*. № 5, pp. 113-117.
3. Virt, M. Ya., Kutsyk, V. I. (2010). «Territorial socio-economic system of Ternopil region». *Torhivlia, komertsii, pidpriemnytstvo*. № 11, pp. 247-252.
4. Honta, O. I. (2013). «Methodological aspects of adaptation of regional development to conditions of globalization of economy». *Naukovyj visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho instytutu ekonomiky i upravlinnia*. № 2 (18), pp. 67-71.
5. Zahors'kyj, V. S. (2018). «Social and environmental aspects of sustainable development of economic systems». *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*. № 2 (55). Ch. 1, pp. 13-21.
6. Kacharovs'ka, L. (2002). «Region as a whole socio-economic system». *Visnyk Khmel'nyts'koho instytutu rehional'noho upravlinnia ta prava*. № 1, pp. 151-156.
7. Lutsyk, M. V. «Socio-economic system: model of resource support of successful functioning». *Visnyk Universytetu bankivs'koi spravy Natsional'noho banku Ukrainy*. 2014. № 1, pp. 36-41.
8. Prokopenko, O. V. (2016). *Metodolohiia rozvytku sotsial'no-ekonomichnykh system u hlobal'nomu seredovyschi: zvit pro NDR (zakliuchnyj)*. [Methodology for the development of socio-economic systems in the global environment: a report on the GDR (final)]. SumDU. Sumy. Ukraine.
9. Rebar, O.V. (2012). «Directions of structural correction of regional economy: territorial aspect». *Ekonomika rozvytku*. № 1, pp. 78-81.
10. Svitlychna, D. O. (2016). «Region – a holistic natural-socio-economic system». *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Heohrafichni ta heolohichni nauky*. № 21.1 (28), pp. 142-152.
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2019 р.

Леонід Миколайович ПОТЬОМКІН

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки і міжнародних економічних відносин
Міжнародного гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0003-4712-7642
E-mail: leo504903932@gmail.com

Антоніна Леонідівна ПОТЬОМКІНА

бухгалтер ТОВ «Конд-Альянс»
E-mail: 0937099406@bk.ru

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІНСЬКОГО ПРОЦЕСУ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Потьомкін, Л. М. Економічні аспекти управлінського процесу у сільськогосподарському виробництві [текст] / Леонід Миколайович Потьомкін, Антоніна Леонідівна Потьомкіна // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 234–240. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. У статі розглянуто актуальні наукові питання, основні економічні закони і концепції, які роблять вплив на процес управління і мотивації найманого персоналу, виходячи з позицій підвищення ефективності функціонування аграрних підприємств.

Результати. У сучасних умовах різко загострилися інтереси між власниками підприємств і працюючим персоналом. Перші прагнуть до здобуття максимального прибутку – для цього вони використовують як законні, так і тіньові методи. Серед другої категорії методів вони застосовують такі як: звільнення з роботи, порушення трудового законодавства, виплата зарплати в конвертах тощо. У цій ситуації необхідно контролювати дії власників. Виходячи із ситуації, яка склалася, цю функцію доцільно покласти на персонал підприємства і профспілкові органи.

Висновки. Розглянуто процес взаємозв'язку концепцій розширеного ринкового виробництва, розподілу по праці і вартості сільськогосподарської продукції, а також ціни робочої сили. У статі доведено, що взаємозв'язок концепцій вартості і регулювання по праці зводиться до вільного ціноутворення і прискорення швидкості обороту грошових коштів. Ефективна організація процесу управління персоналом знижує рівень витрат на виробництво і реалізацію продукції і, автоматично, збільшує дохід власника. Тому виникає можливість утворення фондів мотивації і нарахування відповідних дивідендів. У статі автори обґрунтовують думку, що рівень взаємодії концепції розподілу по праці і закону вартості обумовлений їх природою і формою прояву в конкретній економічній дійсності. Процес розподілу може базуватися на конкретній або абстрактній праці, а також їх сукупності. У цьому питанні єдина думка серед учених-економістів відсутня.

Ключові слова: економічні закони, концепції, сільськогосподарські підприємства, чинники, взаємозв'язок, матеріальна мотивація, найманий персонал, найняті робітники, управління.

Leonid Nikolaevich POTEKIN

Doctor of Economics, Professor, International University of Humanities,

Antonina Leonidivna POTEKINA

accountant LLP «Confect- alliance»

ECONOMIC ASPECTS OF THE MANAGERIAL PROCESS IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Abstract

Introduction. *The article discusses the most pressing scientific issues, basic economic laws and concepts that affect the process of management and motivation of hired personnel, based on the position of increasing the efficiency of agricultural enterprises functioning.*

Results. *In modern conditions, interests between the actual owners of enterprises and operating personnel have sharpened. The first strive to maximize profits. To do this, they use official, and mainly shadow income. In the second category, they apply simple management methods (dismissal from work, violation of labor laws, payment of salaries in envelopes, etc.). In this situation, it is necessary to clearly monitor the actions of the owners. It is advisable to assign this function to the personnel of the enterprise and trade union bodies.*

Conclusions. *The relationship process of the concepts of expanded market production, distribution by labor and the cost of agricultural products, as well as labor prices is considered. The article proves that the interconnection of the concepts of value and labor regulation is reduced to free pricing and acceleration of the cash flow rate. Effective organization of the personnel management process reduces the cost of production and products sales and, automatically, increases the income of the owner. Therefore, it becomes possible to form motivation funds and accrue dividends. In the article, the authors substantiate the opinion that the interaction level of the concept of distribution according to work and the law of value is due to their essence and manifestation form in specific economic reality. The distribution process can be based on a specific or abstract work, as well as their combination. There is no consensus among economists on this issue.*

Key words: *economic laws, concepts, industrial enterprises, factors, interconnection, material motivation, employees, employees, management.*

JEL classification: M 12

Вступ

Право власності акціонерів на засоби виробництва засноване на процесі ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва. Воно передбачає рівноправне відношення до них, не лише з боку власників, але і всіх акціонерів. Перші зобов'язані вносити вклад до їх функціонування відповідно до особистих здібностей. Але продукт праці фактично повинен належати власникам і акціонерам. Тому головною метою статі є забезпечення зростання економічної стабільності сільського населення і відповідний розвиток аграрного виробництва. У сучасних умовах дохід від виробленої продукції розподіляється залежно від вкладених засобів. Він призначений для задоволення сукупності суспільних і особистих потреб власників і акціонерів.

Істотний внесок у розвиток концепції відродження сільськогосподарського розширеного ринкового виробництва внесли Амосов О. Ю., Красноручський О. О., Крюкова І. О., Левкіна Р. В., Маренич Т. Г., Онегіна В. М., Саблук П. Т. та інші.

Поряд з тим недостатньо вивчені сучасні процеси управління найманим персоналом в контексті специфічного прояву економічних законів і концепцій розвитку ринкової економіки.

Мета статті

Метою статті є аналіз проблем і методів їх рішення в ході процесу підвищення рівня ефективності функціонування підприємств сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу

Зміст концепції розширеного ринкового виробництва (з позицій управління персоналом) в сучасних умовах залежить від рівня розвитку майнових стосунків. В умовах первинного накопичення фінансових і грошових коштів функціонування виробництва дозволяє задовольнити незначну частину життєвих потреб найнятих робітників. Тому необхідно розробити механізми, що забезпечують здобуття утвореної ними частини прибутку відповідно до особистого вкладу. Економічною основою підвищення рівня продуктивності праці має бути можливість задоволення всіх потреб акціонерів за рахунок раціонального розподілу прибутку від реалізації продукції, що є основним спонукальним мотивом. Цей підхід корінним чином змінює економіко-соціальний зміст сільськогосподарського процесу і, відповідно, відношення найнятих робітників. Рівень розвитку сільськогосподарського виробництва в змозі забезпечити лише оплату продуктів харчування і незначних за кількісними показниками побутових послуг. Тому для найманого персоналу не створені умови забезпечення життєдіяльності. В цілях оптимізації даного процесу необхідно забезпечити відповідність рівня виробничих стосунків об'єму використання предметів особистого вжитку з врахуванням вкладу працівника у виробництво. На практиці такий підхід їх мотивуватиме до збільшення обсягів виробництва. Він забезпечить визначення міри участі в цьому процесі і сприятиме реалізації потенційних можливостей цих підприємств.

Концепція зростання ціни робочої сили з позицій процесу управління підприємством має особливе значення. В умовах постійного зростання цін необхідно забезпечити істотний приріст ціни живої праці виходячи з його соціальної природи.

Питання якісної оцінки ціни робочої сили, виходячи з позицій управління персоналом, повинне зводитися до її істотного зростання і підвищення соціальної престижності праці на сільськогосподарських підприємствах. Сприяючим чинником цього явища є суспільні умови, що сформувалися в перебігу декількох минулих десятиліть, в яких найманий персонал задовольняв фізичні потреби і соціальні потреби лише за допомогою заробітної плати. Отже, ціна робочої сили на підприємствах повинна збільшуватися навіть в умовах зміни цін на товари і послуги. У таких умовах найманий персонал підвищуватиме рівень ефективності виробництва і власну продуктивність. Це приведе до посилення ринкового господарства і становлення в майбутньому агропідприємств. У сучасних умовах рівень оплати праці, як показника його ціни, має незначну міру диференціації. Тому він не впливає на результативність трудових зусиль персоналу, а, отже, на ефективність виробництва. Аналогічну дію надає соціальна політика, яка направлена на постійне, але незначне збільшення мінімальної заробітної плати. У таких умовах господарським керівникам необхідно здійснювати контроль над мірою праці на основі вдосконалення сучасних методів його нормування.

Розглянута концепція є найбільш ефективним варіантом виживання в практичних умовах закону розподілу по праці. Орієнтуючи персонал на підвищення рівня ефективності конкретної праці, власники підприємств нівелюють протиріччя між особистими і суспільними інтересами в контексті здобуття прибутку і розподілу дивідендів. Економічною основою цього процесу є процес реалізації продукції, що забезпечує створення фондів прибутку, оплати праці і дивідендів. Причому менша частина додатково прямує на утворення суспільних фондів вжитку в цілях забезпечення загальних потреб персоналу (здобуття освіти, забезпечення медичної допомоги, виховання молоді і ін.).

Підвищення ефективності виробництва обумовлене кількісними і якісними компонентами функціонування персоналу, і відповідними ним джерелами. Вони утворюються за рахунок частини чистого прибутку, який прямує на вжиток. Необхідно забезпечити тенденцію абсолютного і відносного зростання оплати праці персоналу в умовах зниження питомої ваги відповідного фонду в об'ємі виробленої продукції.

Уряд України постійно проводить економічну політику, яка направлена на підвищення рівня грошових доходів найнятих робітників. У своїй діяльності вони прагнуть збільшити добробут працівників за рахунок зростання кінцевих результатів функціонування підприємств і зниження темпів інфляції. Таким чином, власність на засоби виробництва виступає у вигляді економічної форми розподілу чистого прибутку на оплату праці і виплату дивідендів. У зв'язку з тим, що дана форма власності не знайшла поширення в суспільстві вона може трансформуватися в іншому характері або розпастися.

Важливим чинником становлення ринкових стосунків є свобода підприємств у встановленні норми додаткової вартості ($H_{п.с.}$), яка, багато в чому, визначається індивідуальними зусиллями персоналу. У практичній діяльності вона розраховується таким чином:

$$H_{п.с.} = P_c / K_n \quad (1)$$

де P_c – додаткова вартість;

K_n – змінний капітал.

Цей підхід, що враховує ціну товару, підвищує рівень ефективності функціонування сільськогосподарського підприємства. Економічною основою є впровадження сучасних технічних засобів і виробництво високоякісної продукції, що не є результатами праці всього персоналу. Одночасно, різний за об'ємом розмір прибутковості виробництва зазвичай залежить від таких чинників: 1. Рівня продуктивності праці персоналу; 2. Технічної оснащеності підприємства; 3. Природних умов виробництва тощо.

У практичній діяльності неприпустима рівність норм виробітку і відповідної оплати. Найманий персонал може випускати однорідну продукцію на будь-якому устаткуванні з різними рівнями потужності та іншими технічними параметрами. Відповідно різнитиметься і норма додаткової вартості.

У сучасних умовах структура змінного капіталу багатогранна. Він складається з таких укрупнених елементів: 1. Фонд оплати праці; 2. Фонд матеріального заохочення; 3. Виплати із спеціальних фондів; 4. Дивіденди та інші.

Укрупнену структуру додаткового продукту формують такі компоненти: 1. Прибуток від виробничої діяльності підприємств та реалізації; 2. Нарахування на заробітну плату; 3. Податок з обороту; 4. Проценти за кредит тощо.

Далі за рахунок створеного додаткового продукту створюються такі фонди: 1. Фонд накопичення і споживання; 2. Фонд оплати праці невиробничого персоналу; 3. Страховий фонд. Таким чином, з частини, створеною персоналом підприємств додаткової вартості, створюється фондова система, яка задовольняє потреби власника і акціонерів. Отже ця вартість повинна поширюватися між всіма акціонерами і бути потужним мотиваційним джерелом функціонування персоналу.

Незначна частина додаткової вартості підприємства прямує для утворення споживчих фондів, що витрачаються з метою задоволення потреб власника і обмеженої кількості акціонерів. Отже, розподіл додаткового продукту здійснюється між акціонерами. Але виходячи з позицій ефективного управління персоналом їх питома вага представляє незначну величину. В той же час, лише додаткова вартість є дієвим джерелом, що робить істотний вплив на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Крім того надлишкова доля додаткової вартості має бути направлена на розширення обсягів виробництва. В цілях посилення ефективності управління персоналом необхідно додатковий продукт, який по суті є необхідним компонентом цього виробництва, постійно направляти на підвищення рівня мотивації найнятих робітників. Отже, переміщення необхідного і додаткового продукту на етапі остаточного вжитку означає пересування джерела утворення продукту виробництва в сферу розподілу.

В даний час економісти висловлюють різну думку з питання розрахунку рівня необхідного продукту. Одна група дотримується думки, що цей рівень має бути подібним для всієї сукупності виробничо-управлінських функцій підприємства. Інша група дотримується аналогічної позиції «теоретичним обґрунтуванням зрівняння в процесі розподілу предметів споживання» [1]. Поширена думка, що найважливішим завданням є «знаходження правильного способу для нівеляції протиріччя між вимогою закону розподілу по праці, єдністю норми необхідного продукту і її відмінностями в економічній дійсності» [2].

На наш погляд, розрахунок рівня необхідного продукту на всіх виробничих і господарських рівнях повинен здійснюватися з врахуванням таких чинників: 1. Гострої необхідності значного підвищення рівня ефективності сільськогосподарського виробництва. 2. Стабільною незмінністю співвідношення між необхідним продуктом (працею) всього персоналу.

Така постановка питання є обов'язковою умовою ефективної взаємодії мотиваційних і трудових процесів. Соціально-економічна роль розподілу фонду вжитку відповідно до кількісних і якісних показників управління персоналом доцільно трактувати як передумову забезпечення функціонування принципу «рівної оплати за рівну працю». Цей підхід забезпечує задоволення потреб персоналу і подолання порогу бідності.

Сільськогосподарські підприємства функціонують в умовах значного послаблення фінансової системи. Тому процес опосередковування абстрактної праці в конкретний, втілений у вартості реалізованої і сплаченої продукції. У цих умовах підвищується якість продукції за рахунок зниження його кількості, втіленої в одиниці споживчої вартості. У зв'язку з цим результати індивідуальних та інших економічних показників колективної праці (у тому числі управлінської) виявляються у вартісному вигляді. В умовах, що склалися, розподіл фонду споживання необхідно здійснювати виключно за кінцевими економічними показниками. Організаційний характер агровиробництва встановлює природу економічних стосунків як тісний взаємозв'язок між власниками, найманим персоналом і підприємством. Процес підвищення ефективності функціонування цих підприємств і управління персоналом головним чином взаємозв'язаний з певними економічними законами і системою інтересів найнятих робітників. Важливим аспектом цього процесу є концентрація виробничого капіталу, яка визначає соціально-економічну природу розподільчих стосунків і мотивується жорсткою конкуренцією, яка впливає на весь персонал підприємства.

Найбільш дієвим елементом управління персоналом є оплата праці найманого персоналу (як чинник його мотивації). В поточних умовах передбачено постійне збільшення фонду споживання як засобу управління процесом підвищення рівня сільськогосподарського виробництва. Сукупність розглянутих економічних концепцій опосередковується таким чином, що процес реалізації виробленої продукції відбувається відповідно до потреб власників в отриманні фінансових коштів.

Процес управління регулюванням фонду споживання повинен обов'язково забезпечити пропорції між доходами та витратами персоналу на основі збільшення виробництва якісної продукції. Відповідно, організація управління процесом підвищення ефективності функціонування підприємства повинна враховувати такі обставини: 1. Рівень напруженості індикативних завдань. 2. Якість встановлених норм часу (виробітку). 3. Рівень зниження повної собівартості (трудомісткості) виготовлення і реалізації продукції. 4. Тенденції до підвищення життєвого рівня персоналу і його стабілізації.

Певне місце в організації управлінського процесу займають дві концепції: 1. Концепція неухильного зростання продуктивності праці всього персоналу і найманих робітників. 2. Концепція відповідності між випуском виробничих засобів і предметів споживання. Вплив цих концепцій визначає рівень горизонтальної і вертикальної диференціації оплати праці залежно від нижчезазначених чинників: 1. Кваліфікація

найманого персоналу. 2. Кількість і якість випущеної продукції. 3. Результативність функціонування підприємства. 4. Рівень впровадження форм і систем мотивації персоналу з метою приросту колективних кінцевих результатів виробництва.

В умовах ринкової економіки посилюється взаємодія процесу управління персоналом з дією концепції вартості та регулювання по праці. Крім того цей факт не виключає необхідності регулювання вартісних або трудових процесів. Так, зокрема, А. Лішиленко підкреслює необхідність в мотиваційному процесі застосовувати методи регулювання по трудовому вкладу і додаткове розподілення за вартістю [3]. У далекому 1921 року відомий економіст по праці А. Гаст'єв [4] писав: «Міра устаткування, зношеності машин, доброякісність сировини та інше мають бути взяті до уваги, що б незалежні від самого робочого причини не могли впливати на стан його заробітної плати». Аналізуючи зміст цієї роботи можна зробити висновок про те, що суспільно необхідні витрати праці персоналу мають бути закладені в ціну продукції, а не навпаки. Концепції вартості і розподілу по праці впливають на економічні процеси. Наприклад, в своїх дослідженнях Г. Десслер обґрунтовано стверджує, що, «праця в процесі обміну і при регулюванні вимірюється різноманітно: в процесі обміну середніми суспільно необхідними витратами, а при регулюванні фактичними витратами – відповідно до кількості і якості праці» [6].

Важливе значення має процес оцінки рівня управління індивідуальною працею на основі закону вартості. Багато економістів дотримуються думки, що він застосовується в процесі оцінки праці кожного індивідуального (а не сукупного) працівника. Тобто найважливіший елемент оплати праці - його тарифна частина знаходиться у взаємозв'язку із законом вартості в контексті порівняння трудових витрат. Тоді системні тарифні елементи доцільно трактувати як опосередковану абстрактну працю. У зв'язку з цим процес управління мотивацією персоналу необхідно здійснювати по сукупності конкретної та абстрактної праці, втіленої в долях виробленої продукції.

Рівень взаємодії концепції розподілу по праці (його дотримуються урядові органи) і закону вартості обумовлений їх природою і формою прояву в конкретній економічній дійсності. Процес розподілу може базуватися на конкретній або абстрактній праці, а також їх сукупності. У цьому питанні єдина думка в учених-економістах відсутня. Практики, які вважають, що розподіл здійснюється першим способом, аналогічно визначають роль і місце всіх системних тарифних елементів [6] в співвідносному процесі. Основним їх аргументом є те, що на основі тарифної системи відбувається порівняння конкретної праці. В той же час закон вартості має обмежену сферу дії та ототожнюється у вартісній формі.

Друга група фахівців доводить, що розподільні стосунки опосередковуються в абстрактній праці [7], що обумовлене законом вартості. Авторська позиція полягає в тому, що розподільний процес підміняється законом вартості і не рівнозначний йому. В окремих випадках вказаний процес має протилежний сенс. Ця позиція заснована на зіставленні зусиль сукупності найманого персоналу в безпосередньо суспільній формі і непрямого порівнянні праці.

Автори згодні з думкою фахівців, що дотримуються третього (сукупного) варіанту [7]. Ця позиція заснована на спільності управлінського та виробничого процесів. Крім того вона надає можливість обґрунтувати підхід, який характеризує сферу взаємодії та зміст концепцій вартості і розподілу по праці.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для забезпечення якісного аналізу збільшення обсягів виробництва доцільно зіставити процеси розподілу по праці з обміном еквівалентів. Необхідно підкреслити, що поняття «еквівалентність» в трактуванні концепції розподілу по праці не ідентична її сенсу відповідно до закону вартості. Дане поняття можна використовувати в процесі

аналізу товарно-грошових стосунків і стосунків в розподілі необхідного і додаткового продукту. Крім того необхідно підкреслити, що змістовність і міра еквівалентності на сільськогосподарських підприємствах змінилася. Спостерігається стійка тенденція зниження рівня керованості найманого персоналу.

Під впливом концепції розподілу по праці (аналогічно з іншими розглянутими законами і тенденціями) власникам підприємств доводиться збільшувати рівень оплати праці та фонду споживання. Вона обумовлює диференціацію середньої заробітної плати і стримує зниження обсягів виробництва. В даний час дія економічних законів і концепцій враховує постійне підвищення рівня та темпів зростання оплати праці та розробку нових ефективних методів управління персоналом. Причому найважливішу роль у вирішенні вказаних завдань відіграє сукупність розглянутих концепцій.

Концепція продуктивності праці, що підвищується, впливає на процес управління і мотивації персоналу. Вони взаємозв'язані на основі процесу підвищення рівня ефективності кінцевих результатів функціонування підприємства. В той же час процес розподілу національного доходу обумовлений рівнем продуктивності праці. У зв'язку з цим, чим достовірніше облік дії економічних концепцій, що функціонують в умовах ринкової економіки, тим ефективніше будуть вирішені проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств і управління персоналом.

Список літератури

1. Продіус І. П., Бровкова Е. Г. Фінансово-кредитна система держави. К.: Сирін, 1997. 224 с.
2. Рібак С., Лазебник Л. Фінансові аспекти економічного зростання в Україні. Економіка України. 2012. № 3. С. 22-32.
3. Лішиленко А. В. Економічний зміст оплати праці та її форми. К.: ЦУЛ, 2008. 367 с.
4. Гастев А. К. Как надо работать: практическое введение в науку организации труда; [под общ. ред. Н. М. Бахраха и др.; Центр. Ин-т труда]. М.: Экономика, 1966. 471 с.
5. Козулько О., Гуриченко І. Ефективність інвестицій у людський капітал на вітчизняних підприємствах. Україна: аспекти праці. 2016. №5. С. 31-34.
6. Десслер Г. Управление персоналом. М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2004. 799 с.
7. Продіус І.П., Владімірова Т.А., Запорожан Д.В., Скляренко А.В. Менеджмент: людський чинник. Одеса: Одеський державний медичний університет, 2010. 223 с.

References

1. Prodius, I. P., Brovkova, E. H. (1997). *Finansovo-kredytna systema derzhavy*. [Financial and credit system of the state]. Syrin. Kyiv. Ukraine.
2. Ribak, S., Lazebnyk, L. (2012). «Financial aspects of economic growth in Ukraine». *Ekonomyka Ukrainy*. № 3, pp. 22-32.
3. Lishylenko, A. V. (2008). *Ekonomichnyj zmist oplaty pratsi ta ii formy*. [Economic content of remuneration and its form]. TsUL. Kyiv. Ukraine.
4. Hastev, A. K. (1966). *Kak nado rabotat': praktycheskoe vvedenye v nauku orhanyzatsyy truda*. [How to work: a practical introduction to the science of labor organization]. [pod obsch. red. N. M. Bakhrakha y dr.; Tsentr. Yn-t truda]. Ekonomyka. Kyiv. Ukraine.
5. Kozul'ko, O., Hurynenko, I. (2016). «Efficiency of investments in human capital at domestic enterprises». *Ukraina: aspekty pratsi*. №5, pp. 31-34.
6. Dessler, H. (2004). *Upravlenye personalom*. [Personnel management]. Laboratoryia Bazovykh Znanyj. Moscow. Russia.
7. Prodius, I.P., Vladimirova, T.A., Zaporozhan, D.V., Skliarenko, A.V. (2010). *Menedzhment: liuds'kyj chynnyk*. [Management: human factor]. Odes'kyj derzhavnyj medychnyj universytet. Odesa. Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2019 р.

Наталія Едуардівна КОВШУН

доктор економічних наук, доцент,
Національний університет водного господарства та природокористування
ORCID ID: 0000-0003-0573-2932
E-mail: n.e.kovshun@nuwm.edu.ua

Наталія Степанівна П'ЯТКА

старший викладач кафедри туризму і рекреації, Мукачівський державний університет
E-mail: ivanka.kitten@gmail.com

СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ

Ковшун, Н. Е. Сучасний стан фінансування природоохоронних заходів в Україні [Текст] / Наталія Едуардівна Ковшун, Наталія Степанівна П'ятка // Український журнал прикладної економіки. 2019. – Том 4. – № 4. – С. 241–249. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Процеси глобалізації і суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже потребують впровадження певних заходів щодо вирішення проблем у сфері охорони навколишнього природного середовища й раціонального використання природних ресурсів. Вирішення існуючих проблем значною мірою залежить від ефективності функціонування системи фінансового забезпечення, сформованої в країні, встановленого складу та обсягів джерел фінансування і визначених напрямків їхнього використання, що й зумовлює потребу науково обґрунтованого аналізу.

Мета статті полягає в дослідженні стану фінансування природоохоронних заходів в Україні, вивченні напрямів, динаміки і структури витрат на охорону навколишнього природного середовища, виявленні особливостей фінансування цього процесу.

Результати. Здійснено комплексний аналіз динаміки витрат на охорону навколишнього природного середовища й раціональне використання природних ресурсів. Визначено основні складові природоохоронних видатків. Проведено структурування витрат на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів за джерелами фінансування. Досліджено динаміку і структуру капітальних інвестицій за видами природоохоронних заходів. Проаналізовано динаміку частки витрат на охорону навколишнього природного середовища й раціональне використання природних ресурсів у ВВП України, а також питомої ваги капітальних інвестицій (екологічних) у структурі загальних капітальних інвестицій України. Виділено особливості сучасного стану фінансування охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволили виділити основні проблеми у сфері фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища й окреслити шляхи їх вирішення. Доведено необхідність мобілізації інвестицій у природоохоронну діяльність за допомогою розробки відповідних засобів економічного стимулювання і їх законодавчого закріплення, що дозволить вирішувати проблему фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища шляхом диверсифікації джерел фінансування.

Ключові слова: витрати на охорону навколишнього природного середовища, природоохоронна діяльність, природоохоронні заходи, поточні витрати, капітальні інвестиції, структура витрат, фінансове забезпечення.

Nataliya E. KOVSHUN

Doctor of Economics, Associate Professor, National University of Water Management and Environmental Management

Nataliya S. PIATKA

Senior Lecturer at the Department of Tourism and Recreation, Mukachevo State University

CURRENT STATE OF FINANCING ENVIRONMENTAL MEASURES IN UKRAINE

Abstract

Introduction. *The processes of globalization and social transformation have made environmental conservation a priority, and therefore require some action to be taken to address environmental issues and the rational use of natural resources. The solution of the existing problems depends to a great extent on the functioning efficiency of the financial security system established in the country, the established composition and the volume of financing sources and certain directions of their use, which necessitates their scientific-based analysis.*

The purpose of the study is to investigate the state of financing environmental measures in Ukraine, to study the directions, dynamics and structure of costs for environmental protection, identifying features of financing environmental protection.

Results. *The comprehensive analysis of the dynamics of costs for environmental protection and rational use of natural resources is carried out. The main components of environmental expenditures are identified. Costs for environmental protection and rational use of natural resources by financing sources have been structured. The dynamics and structure of capital investments by nature conservation measures are investigated. The dynamics of the share of expenditures for environmental protection and rational use of natural resources in the GDP of Ukraine, as well as the share of capital investments (environmental) in the structure of capital investments of Ukraine are analyzed. The features of the current state of financing environmental protection and rational use of natural resources are highlighted.*

Conclusions. *The results of the research made it possible to identify the main problems in the field of financial support for environmental protection and to outline the ways of their solution. The necessity of investments mobilization into nature protection activity is proved through development of appropriate means of economic stimulation and their legislative fixing, which will allow to solve the problem of financial support of environmental protection by diversification of financing sources.*

Keywords: *costs for environmental protection, environmental activities, environmental measures, recurrent costs, capital investments, cost structure, financial support.*

JEL classification: Q50; Q52; Q56; Q59

Вступ

Процеси глобалізації і суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже потребують реалізації певних заходів щодо вирішення проблем у сфері охорони навколишнього природного середовища й раціонального використання природних ресурсів. Протягом тривалого часу економічний розвиток України супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту навколишнього природного середовища, як наслідок - ознаки погіршення екологічного стану довкілля в країні стають щодалі помітнішими: забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, погіршення якості продуктів харчування. Вирішення існуючих проблем значною мірою залежить від ефективності функціонування системи фінансового забезпечення,

сформованої в країні, встановленого складу та обсягів джерел фінансування і визначених напрямків їхнього використання, що й зумовлює потребу науково обґрунтованого аналізу.

Дослідженню різноманітних аспектів фінансування природоохоронних заходів присвятили свої праці такі вчені як: О. Балацький, В. Боронос, Л. Васечко, О. Василик, О. Веклич, В. Голян, Б. Данилишин, В. Джигирей, Н. Зіновчук, Ю. Марчук, Л. Мельник, О. Кашенко, Н. Котенко, І. Скляр, М. Хвесик та інші. Незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері в контексті змін, які відбуваються в бюджетному і податковому законодавстві, постійного дослідження потребують питання стану фінансування природоохоронних заходів в Україні з метою пошуку можливостей підвищення ефективності функціонування системи фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища.

Мета та завдання статті

Мета статті полягає в дослідженні стану фінансування природоохоронних заходів в Україні, вивченні динаміки й структури витрат на охорону навколишнього природного середовища, виявленні особливостей фінансування охорони навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

До охорони навколишнього природного середовища відносяться заходи, безпосередньо пов'язані з запобіганням, скороченням або усуненням забруднення або іншої шкоди, нанесеної навколишньому природному середовищу в результаті виробничої діяльності. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища – це законодавчо усталена система форм і джерел фінансування сфери охорони навколишнього природного середовища. У відповідності до ст. 42 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок: Державного бюджету України (Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, Державний фонд регіонального розвитку, субвенції державного бюджету місцевим бюджетам); місцевих бюджетів (сільські, селищні, міські бюджети, бюджети об'єднаних територіальних громад, обласний бюджет); коштів підприємств, установ і організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків; інших коштів. Всі види витрат держави, підприємств (організацій, установ), спрямовані на запобігання, контроль, зменшення чи ліквідацію забруднення навколишнього природного середовища й охорону природи, управління природоохоронними ресурсами є витратами на охорону навколишнього природного середовища. Витрати на природоохоронні заходи поділяються на капітальні інвестиції (витрати на будівництво нових, розширення, реконструкцію, реставрацію, технічне переобладнання діючих підприємств, об'єктів, капітальний ремонт і придбання обладнання природоохоронного призначення довгострокового користування) та поточні витрати (витрати на підтримку, утримання й експлуатацію об'єкта чи основних засобів природоохоронного призначення в робочому стані) [4].

За даними Державної служби статистики України [1] протягом 2018 р. на охорону навколишнього природного середовища України було витрачено 34,39 млрд грн, проти 31,49 млрд грн у 2017 р., що на 9,21% більше (рис. 1). За досліджуваний період витрати на охорону навколишнього природного середовища в Україні зросли більше ніж у 4 рази, середній приріст за рік становив 2,252 млрд грн. Проте в динаміці витрат на охорону навколишнього природного середовища у порівняних цінах 2006 року такого чітко окресленого висхідного тренду не спостерігається, що свідчить про відсутність проявів реального збільшення зазначених витрат.

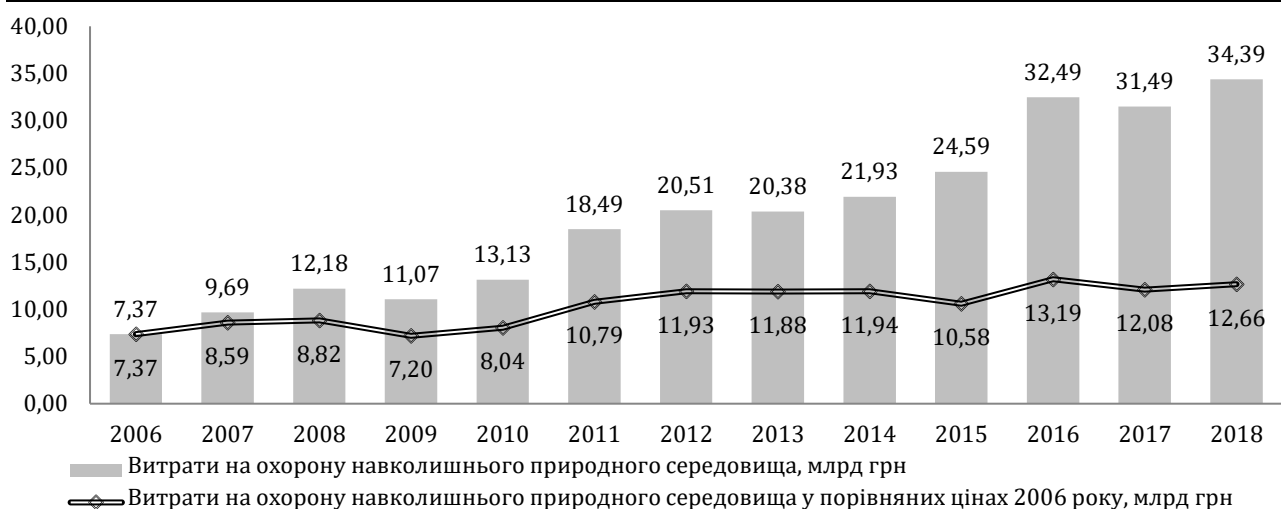

Рис. 1. Динаміка витрат на охорону навколишнього природного середовища

Джерело: побудовано за даними [1]

Відсутність висхідних тенденцій в динаміці витрат на охорону навколишнього природного середовища у порівняних цінах 2006 року пов'язана з тим, що інфляційно-девальваційні процеси проходили також швидкими темпами, що не забезпечило такого суттєвого збільшення витрат як спостерігаємо у фактичних цінах. Найбільшу частку у структурі витрат на охорону навколишнього природного середовища становлять поточні витрати, яка у 2018 р. зросла до 70,71%, а от частка капітальних інвестицій – зменшилась до 29,29% (табл. 1).

Таблиця 1. Основні складові природоохоронних видатків в Україні у 2016-2018 рр.

Напрями природоохоронних витрат	Вимір	Витрати на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів								
		у 2016 році			у 2017 році			у 2018 році		
		Всього	в т. числі:		Всього	в т. числі:		Всього	в т. числі:	
			капітальні інвестиції	поточні витрати		капітальні інвестиції	поточні витрати		капітальні інвестиції	поточні витрати
Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	млрд грн	4,263	2,502	1,76	4,712	2,608	2,104	6,404	3,506	2,898
Очищення зворотних вод		8,96	1,16	7,8	9,341	1,276	8,065	11,316	1,693	9,623
Поводження з відходами		8,928	2,208	6,719	9,979	2,47	7,508	10,012	1,182	8,830
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод		1,617	0,419	1,197	2,268	1,284	0,983	2,733	1,444	1,288
Зниження шумового і вібраційного впливу		0,361	0,094	0,267	0,696	0,161	0,534	0,278	0,060	0,218
Збереження біорізноманіття і середовища існування		0,594	0,049	0,544	0,944	0,177	0,767	0,871	0,073	0,798
Радіаційна безпека		7,053	6,943	0,109	3,114	3,012	0,101	2,167	2,036	0,130
Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування		0,058	0,002	0,056	0,089	0,003	0,085	0,124	0,006	0,118
Інші напрями природоохоронної діяльності		0,651	0,008	0,643	0,346	0,03	0,315	0,488	0,074	0,414
Всього витрат		32,488	13,39	19,098	31,491	11,025	20,466	34,392	10,074	24,318
Структура	%	100	41,22	58,78	100	35,01	64,99	100	29,29	70,71

Джерело: побудовано за даними [1]

Основними напрямками витрат на охорону навколишнього природного середовища й раціональне використання природних ресурсів у 2018 р. були:

- очищення зворотних вод (33%);
- поводження з відходами (29%);

- охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату (19%);

- захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод (8%).

Таким чином, найбільшу кількість витрат було спрямовано на очищення зворотних вод – 11,316 млрд грн та на поводження із відходами – 10,012 млрд грн. Натомість необґрунтовано малі обсяги витрат були спрямовані на науково-дослідні роботи природоохоронного призначення. За даними офіційної статистики, упродовж останніх трьох років вони не перевищували 0,5% від загальних обсягів екологічних витрат в Україні, що негативно впливає на розроблення й впровадження у сферу ресурсокористування передових інноваційних технологій.

Істотну позитивну роль в інформаційно-аналітичному забезпеченні прийняття управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів відіграє структуризація витрат за джерелами фінансування (табл. 2).

Таблиця 2. Витрати на охорону навколишнього природного середовища й раціональне використання природних ресурсів

Рік	Одиниці виміру	Капітальні інвестиції	Поточні витрати	Всього витрат	в тому числі за власні кошти підприємств та організацій		
					капітальні інвестиції	поточні витрати	всього
2006	млрд грн	2,194	5,172	7,367	1,584	5,044	6,629
	%	29,79	70,21	100,00	21,51	68,48	89,98
2007	млрд грн	3,081	6,610	9,691	2,292	6,387	8,678
	%	31,79	68,21	100,00	23,65	65,90	89,55
2008	млрд грн	3,731	8,445	12,176	2,269	8,145	10,414
	%	30,65	69,35	100,00	18,64	66,89	85,52
2009	млрд грн	3,041	8,033	11,073	2,326	7,699	10,025
	%	27,46	72,54	100,00	21,00	69,53	90,53
2010	млрд грн	2,762	10,367	13,128	2,145	9,983	12,128
	%	21,04	78,96	100,00	16,34	76,04	92,38
2011	млрд грн	6,451	12,039	18,490	4,298	11,599	15,896
	%	34,89	65,11	100,00	23,24	62,73	85,97
2012	млрд грн	6,589	13,925	20,514	3,893	13,452	17,345
	%	32,12	67,88	100,00	18,98	65,58	84,55
2013	млрд грн	6,039	14,339	20,378	3,594	13,816	17,409
	%	29,63	70,37	100,00	17,63	67,80	85,43
2014	млрд грн	7,960	13,966	21,926	3,925	13,509	17,434
	%	36,30	63,70	100,00	17,90	61,61	79,51
2015	млрд грн	7,676	16,916	24,591	2,692	16,382	19,074
	%	31,21	68,79	100,00	10,95	66,62	77,57
2016	млрд грн	13,391	19,098	32,489	3,897	18,173	22,070
	%	41,22	58,78	100,00	11,99	55,94	67,93
2017	млрд грн	11,026	20,466	31,492	5,132	19,115	24,247
	%	35,01	64,99	100,00	15,80	58,83	74,63
2018	млрд грн	10,074	24,318	34,392	_*	_*	_*
	%	29,29	70,71	100,00	-	-	-

* інформація на даний час недоступна

Джерело: побудовано за даними [1, 3]

Зазначимо, що найбільша частка в структурі сукупних коштів, що виділялися на здійснення природоохоронних заходів в Україні за 2006–2018 рр., припадає на поточні витрати: 58,78% – 78,96% загального обсягу фінансування. Таку динаміку не можна

назвати позитивною, оскільки поточні витрати спрямовуються в основному на підтримку у робочому стані діючого природоохоронного обладнання. Суттєвого реального збільшення видатків підприємств, організацій, установ на фінансування природоохоронних заходів не спостерігалось, що ще більше ускладнило екологічні проблеми функціонування суб'єктів господарської діяльності.

Найбільшу частку в структурі витрат на охорону навколишнього природного середовища становили власні кошти підприємств і організацій, що за аналізований період варіювала в межах 67,93% – 92,38%. За аналізований період у динаміці поточних витрат на основні природоохоронні заходи, профінансовані підприємствами й організаціями, в цілому спостерігалася тенденція до зростання. Частка таких витрат від загального обсягу поточних природоохоронних витрат за всі досліджувані роки понад 93%. Отже, за період з 2006 р. по 2018 р. має місце така закономірність: кожного року за аналізований часовий інтервал величина поточних витрат є більшою за суму капітальних інвестицій природоохоронного спрямування. У цілому в динаміці як поточних витрат, так і капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за рахунок всіх джерел фінансування спостерігається висхідна тенденція за винятком окремих часових періодів.

За досліджуваний період капітальні інвестиції в у структурі сукупних коштів, призначених для здійснення природоохоронних заходів в Україні, становлять лише 21,04–41,22%. За 2006–2018 рр. збільшення обсягів капітальних інвестицій було найвищим у 2016 р. і склало 610% порівняно з 2006 р., проте у 2017 р. та 2018 р. їх обсяг зменшився на 18% і 8% відповідно. У цілому в динаміці капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища спостерігається висхідна тенденція за винятком окремих часових періодів. В процесі дослідження динаміки капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за джерелами фінансування виявлено, що інвестиції на охорону навколишнього природного середовища власними коштами підприємств, організацій у 2017 р. у порівнянні з 2006 роком зросли утричі. Частка таких інвестицій від загального обсягу коливалася в межах від 10,95% до 23,65%. У загальному обсязі капітальних інвестицій України на охорону навколишнього природного середовища, інвестиції в інтегровані технології складають 59%, в очищення – 40% та інші види діяльності – 1% (рис. 2).

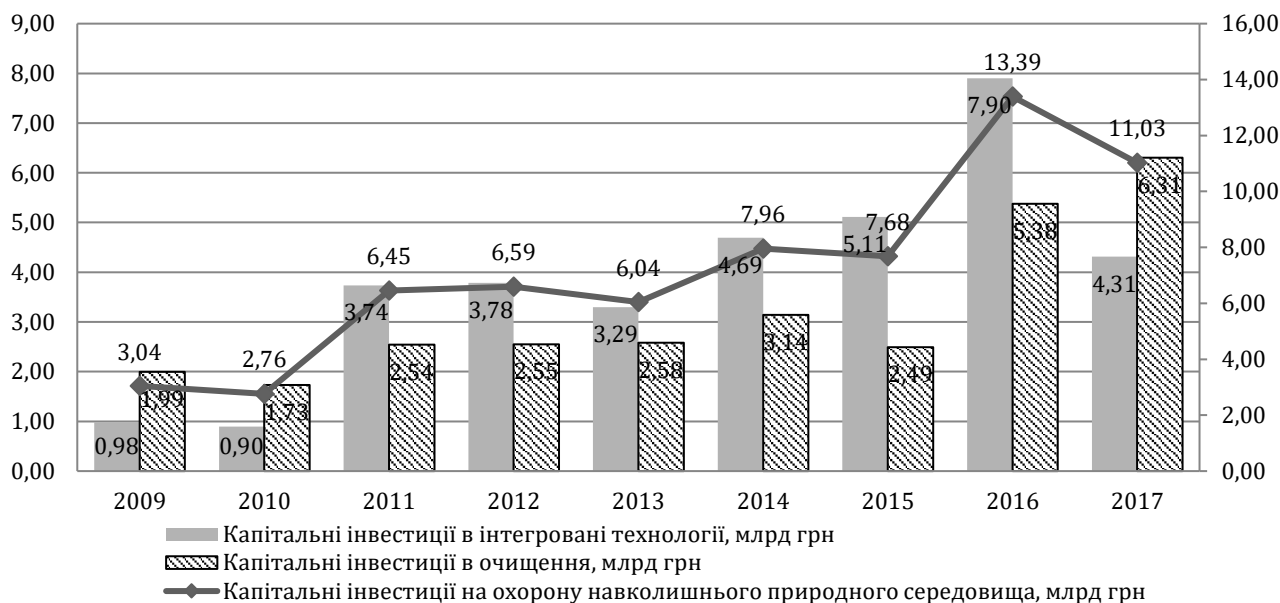

Рис. 2. Динаміка капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища
Джерело: побудовано за даними [1]

Загалом інвестиційне забезпечення охорони навколишнього середовища в Україні перебуває на низькому рівні, а обсяги інвестицій в інтегровані технології не сприяють формуванню ресурсної бази модернізації, реконструкції і технічного переоснащення об'єктів природоохоронної інфраструктури й може призвести до незворотних негативних впливів на довкілля, адже інвестиційні витрати в інтегровані технології – це інвестиції, які призводять до зміни чи модифікації виробничого процесу, а їх основною метою є скорочення забруднення, при цьому змінюється технологія виробництва та знижуються обсяги утворення забруднюючих речовин [4].

Незважаючи на виявлену тенденцію збільшення обсягів фінансування охорони навколишнього середовища, на наш погляд, фінансування за рахунок бюджетних коштів недостатнє і потребує збільшення, про що свідчить питома вага витрат на охорону навколишнього природного середовища у ВВП (рис. 3). Такий показник характеризує стан екологічної безпеки країни, середнє значення якого в зарубіжних країнах коливається від 3% до 7% [5, с. 115].

Рис. 3. Динаміка основних показників, що характеризують тенденції фінансування природоохоронних заходів в Україні

Джерело: побудовано за даними [1, 3]

Частка природоохоронних витрат у ВВП за аналізований період коливалась у межах від 0,97% (2018 р.) до 1,41% (2012 р.), причому за останніх два роки відбувся значний спад з 1,36% у 2016 р. до 0,97% у 2018 р. Зазначимо, що з позиції сталого розвитку межа оптимальних витрат природоохоронного призначення складає 10% від ВВП, що у 10 разів більше, ніж ми маємо станом на сьогодні в Україні.

Частка інвестицій на охорону навколишнього середовища у загальному обсязі капітальних інвестицій в Україні за 2006-2018 рр. збільшилась більш ніж удвічі з 1,47% у 2006 р. до 3,63% у 2016 р., проте у 2017 р. та 2018 р. відбувся різкий спад на 1,99%. Варто зазначити, що зменшення обсягу інвестицій на охорону навколишнього природного середовища в Україні відбувається при одночасному зростанні загального обсягу капітальних інвестицій, хоча до 2014 року їх збільшення чи зменшення відбувалось із врахуванням загальних інвестиційних тенденцій держави.

Отже, серед особливостей стану вітчизняного фінансування охорони навколишнього природного середовища необхідно виділити таке:

- витрати на охорону навколишнього природного середовища в Україні мають тенденцію до зростання;
- основними напрямками витрат впродовж останнього десятиріччя залишаються очищення зворотних вод і поводження із відходами;
- необґрунтовано малі обсяги витрат спрямовуються на науково-дослідні роботи природоохоронного призначення;
- в структурі сукупних коштів, що виділялися на здійснення природоохоронних заходів значно переважають поточні витрати, а не капітальні інвестиції;
- мізерна частка капітальних інвестицій в інтегровані технології;
- найбільшу частку в структурі витрат на охорону навколишнього природного середовища становили власні кошти підприємств і організацій;
- частка природоохоронних витрат у ВВП варіює у межах від 0,97% до 1,38%;
- питома вага інвестицій на охорону навколишнього середовища у загальному обсязі капітальних інвестицій в Україні становить лише 1,74% у 2018 році.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, незважаючи на те, що обсяги поточних витрат і капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища зростають, інвестиційне забезпечення охорони навколишнього середовища в Україні перебуває на низькому рівні, обсяги природоохоронних інвестицій є недостатніми. Необхідно мобілізувати інвестиції у природоохоронну діяльність з усіх можливих джерел, збільшити державні інвестиції, активізувати альтернативне інвестування, стимулювати притік іноземних інвестицій у природоохоронну діяльність. Доцільно переглянути структуру видатків, а саме: збільшити частку капітальних видатків у загальному обсязі, поступово скорочуючи поточні.

Дослідження такого важливого джерела фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища як кошти бюджетів показав, що в Україні цей ресурс використовується неповною мірою і потребує додаткових досліджень щодо ефективності використання коштів від екологічного оподаткування.

Вважаємо, що в Україні орієнтування у фінансовому забезпеченні природоохоронних заходів на бюджетні ресурси є неперспективним. Поряд з цим підприємства реалізують природоохоронні заходи лише за умови, що це економічно вигідно для них. Водночас для реалізації міжнародних зобов'язань України у сфері охорони навколишнього природного середовища підприємства, яким необхідно привести свою діяльність до високих європейських стандартів, що потребує значних витрат, очікують від держави на допомогу. Саме тому, доцільною є розробка відповідних засобів економічного стимулювання і їх законодавче закріплення, які дали б можливість вирішувати проблему фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища шляхом диверсифікації джерел фінансування.

Список літератури

1. Державна служба статистики України. Офіційний портал. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
3. Державна фіскальна служба України. Офіційний портал. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/>.
4. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження щодо витрат на охорону навколишнього природного середовища та екологічних

платежів: Наказ Державної служби статистики України від 23.12.2011 № 392. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2019/82/mp_vyt_onps.pdf

5. Мартинюк І.В., Дубовик О.Ю. Оцінка економічного стану України з урахуванням екологічного фактору. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції: науково-практичний журнал*. Сімферополь: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2014. №1 (26). С. 112–117.
6. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОР Грін Д.С. 2017. 308 с.
7. Пушак Я. Я., Лагодієнко В. В. Соціальна відповідальність підприємств харчової промисловості як основа інноваційного розвитку сучасної економіки. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2018. № 3. С. 27-35.
8. Орел А. М. Зелений туризм в контексті сталого сільського розвитку. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Том 3. №4.С. 47–53.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsijnyj portal. [State Statistics Service of Ukraine. The official portal]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Pro okhoronu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy. [On the protection of the environment: Law of Ukraine]. Dated 26.06.1991 № 1264-KhII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
3. Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrainy. Ofitsijnyj portal. [State Fiscal Service of Ukraine. The official portal.]. Available at: <http://sfs.gov.ua/ms/>.
4. Metodolohichni polozhennia z orhanizatsii derzhavnoho statystychnoho sposterezhennia schodo vytrat na okhoronu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha ta ekolohichnykh platezhiv: Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. [Methodological provisions on the organization of the state statistical observation on the costs of environmental protection and environmental payments: Order of the State Statistics Service of Ukraine]. Dated 23.12.2011 № 392. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2019/82/mp_vyt_onps.pdf
5. Martyniuk, I.V., Dubovyk, O.Yu. (2014). *Otsinka ekonomichnoho stanu Ukrainy z urakhuvanniam ekolohichnoho faktoru. Naukovyj visnyk: finansy, banky, investytsii: nauково-praktychnyj zhurnal*. [Assessment of the economic status of Ukraine, taking into account the environmental factor. Scientific Bulletin: Finance, Banks, Investments: A Scientific and Practical Journal]. Simferopol': Tavrijs'kyj natsional'nyj universytet im. V.I. Vernads'koho. №1 (26). pp. 112–117.
6. Natsionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha v Ukraini u 2015 rotsi. [National Report on the State of the Environment in Ukraine in 2015]. (2017). Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. FOP Hrin D.S. Kyiv. Ukraine.
7. Pushak Y. Y., Lagodiienko V. V. (2018). «Social responsibility of food industry enterprises as basis of modern economy innovative development». *Actual problems of innovative economy*. No 3, pp. 27-35.
8. Orel, A. M. (2018). «Green tourism in the context of sustainable rural development». *Ukrainian Journal of Applied Economics*. Tom 3. №4, pp. 47–53.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2019 р.

Олег Миколайович КОЛОДІЗЄВ

доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України,
завідувач кафедри банківської справи і фінансових послуг
Харківський національний університет імені Семена Кузнеця

ORCID ID: 0000-0002-6715-2901

E-mail: kolodizev107@ukr.net

РОЗВИТОК ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ БАНКІВСЬКИХ ІННОВАЦІЙ ПІД ВПЛИВОМ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВО-ПРОМИСЛОВИХ ГРУП

Колодізєв, О. М. Розвиток обліково-інформаційної підтримки банківських інновацій під впливом цифрової трансформації діяльності фінансово-промислових груп [текст] / Олег Миколайович Колодізєв // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 250–256. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. У зв'язку з кризовими явищами у вітчизняній економіці відбувся занепад галузі виробництва. Через зростання конкуренції на вітчизняному й світовому ринках окремі підприємства не мають належних темпів розвитку. Це спонукає до створення фінансово-промислових груп. В умовах цифрової економіки одним із найважливіших факторів підтримання конкурентоспроможності таких суб'єктів господарювання є інноваційна діяльність. У зв'язку з цим поглибленого дослідження вимагає питання обліку.

Метою дослідження є визначення аспектів формування обліково-інформаційної підтримки банківських інновацій у діяльності фінансово-промислових груп в умовах цифрової економіки.

Результати. Охарактеризовано стан вітчизняної економіки й акцентовано увагу на занепаді виробничого сектору. Окреслено вплив інтеграції та глобалізації на конкурентоспроможність вітчизняних підприємств. Охарактеризовано роль фінансово-промислових груп у національній економіці, розкрито їх сутність. Доведено необхідність державного сприяння у підтримці діяльності фінансово-промислових груп. Виділено ключові особливості поняття «фінансово-промислова група». Підкреслено вагомість і виділено функції банків у складі фінансово-промислових груп. Встановлено причинно-наслідковий зв'язок утворення фінансово-промислових груп, надана його характеристика з урахуванням умов цифровізації економіки. Виділено негативні сторони діяльності фінансово-промислових груп. Визначено специфічні особливості обліково-інформаційної підтримки інноваційної діяльності фінансово-промислових груп в умовах цифровізації економіки відповідно до характеристик поняття фінансово-промислової групи та причинно-наслідкового зв'язку їх існування.

Висновки. Формування обліково-інформаційної підтримки інноваційної діяльності фінансово-промислової групи повинно здійснюватися з урахуванням специфіки діяльності її учасників і відповідно до тенденцій цифровізації економіки.

Ключові слова: обліково-інформаційна підтримка, фінансово-промислова група, інновації, інноваційна діяльність, банк.

**THE ACCOUNTING AND INFORMATION SUPPORT DEVELOPMENT OF BANKING
INNOVATIONS UNDER THE INFLUENCE OF DIGITAL TRANSFORMATION OF FINANCIAL
AND INDUSTRIAL GROUPS ACTIVITIES**

Abstract

Introduction. *Due to the crisis in the domestic economy, the industry has declined. Due to the growth of competition in the domestic and world markets, some companies do not have the proper pace of development. This encourages the creation of financial and industrial groups. In a digital economy, one of the most important factors in maintaining the competitiveness of such entities is innovation. In this regard, in-depth research requires accounting.*

The purpose of the study is to determine aspects of the formation of accounting and information support for banking innovations in financial and industrial groups activities in a digital economy.

Results. *The state of the domestic economy is characterized and attention is focused on the decline of the production sector. The influence of integration and globalization on the competitiveness of domestic enterprises is outlined. The role of financial and industrial groups in the national economy is described, their essence is revealed. The necessity of state assistance in supporting the activities of financial and industrial groups has been proved. The key features of the concept of «financial and industrial group» are determined. The importance is emphasized and the functions of banks in the financial and industrial groups are highlighted. The causal relationship of the formation of financial and industrial groups is established, its characteristics are given taking into account the conditions of digitalization of the economy. The negative aspects of the activity of financial and industrial groups are highlighted. The specific features of accounting and information support of innovation activities of financial and industrial groups in the digitalization of the economy have been determined in accordance with the characteristics of the concept of financial and industrial group and the cause-and-effect relationship of their existence.*

Conclusions. *The formation of accounting and information support for innovation activities of the financial and industrial group should be carried out taking into account the specifics of its members' activities and in accordance with the digitalization trends of the economy.*

Key words: *accounting and information support, financial-industrial group, innovations, innovative activity, bank.*

JEL classification: G21; M41; O31; L22

Вступ

Інтеграційні й глобалізаційні процеси встановлюють значні перешкоди перед підприємствами у процесі підтримки своєї конкурентоспроможності на світовому ринку. У зв'язку з цим виникають нові види суб'єктів господарювання. Враховуючи низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції, підприємства шукають додаткові можливості для розвитку й зміцнення своєї позиції на ринку, однією із яких виступає об'єднання у фінансово-промислові групи. Питання, пов'язані з удосконаленням процесу управління фінансово-промисловими групами, потребують додаткової уваги. Формування таких структур відбувається шляхом об'єднання підприємств, які належать до різних галузей. Враховуючи те, що прийняття будь-яких рішень у сфері управління такими суб'єктами господарювання потребують відповідного обліково-аналітичного забезпечення, важливим напрямом досліджень є процес обліку

інноваційної діяльності фінансово-промислових груп в умовах цифрової трансформації їх діяльності.

Значна кількість науковців, зокрема, такі як Акімова О., Андрущенко І., Галянтич М., Коцюба О., Нетесаний Ю., Нікольський Ю. та інші досліджували роль банків у процесі діяльності фінансово-промислових груп. Питання обліку інноваційної діяльності розкриті у дослідженнях таких науковців як: Бородкін О., Бутинець Ф., Кантаєва О., Лабунська С., Малюга Н., Мних Є., Сопко В. та ін. Проте недостатньо висвітленими залишаються проблеми обліку інноваційної діяльності таких суб'єктів господарювання.

Мета статті

Метою статті є розвиток аспектів формування обліково-інформаційної підтримки банківських інновацій під впливом цифрової трансформації діяльності фінансово-промислових груп.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кризові явища, які останнім часом суттєво вплинули на економіку України, у значній мірі змінили її структуру, обумовивши виникнення низки негативних наслідків. Одним із таких наслідків є занепад виробничого сектору, відродження якого відіграє важливу роль у відновленні вітчизняної економіки. Оскільки окремому бізнесу часто ускладнено самостійно ефективно функціонувати під теперішнім потужним тиском конкуренції, який посилюється завдяки процесам інтеграції та глобалізації на світовому ринку, вони повинні бути частиною асоціацій. Крім традиційних функцій створення ВВП на останніх покладено важливе завдання щодо реалізації державних програм, які забезпечать реалізацію соціально-економічних цілей, спрямованих на стабілізацію структури народного господарства й формування стійкої процвітаючої економіки. Одним із шляхів досягнення цієї мети є створення сприятливих умов для функціонування фінансово-промислових груп з боку держави. Їх формування зумовлене здатністю виконувати різні соціально-економічні завдання завдяки інтеграції можливостей членів асоціації, до якої входять фінансові установи і виробничі підприємства. Суттєвою відмінністю між фінансовими та промисловими групами є входження до їх складу банків, важливість ролі яких зумовлена їх подвійною функцією як координуючого центру всієї групи і суб'єкту, завданням якого є надання фінансової підтримки іншим членам групи. Однією з ключових переваг функціонування групи є можливість керувати процесами розробки, впровадження й реалізації інновацій, що вимагає відповідного облікового забезпечення. У зв'язку з цим облік таких формувань повинен будуватися з урахуванням особливостей характеру фінансово-промислової групи, можливих недоліків, які супроводжують їх діяльність, щоб мінімізувати їх вплив і причини таких утворень.

Як зазначає А. В. Кузнецов [1, с. 25], міжкорпоративна інтеграція фінансово-промислових груп є локомотивом у розвитку й реалізації інноваційної діяльності, оскільки їм властивий належний рівень інноваційного потенціалу. До інновацій фінансово-промислової групи поряд з технічними і технологічними розробками відносять нові товари, фінансово-кредитні, страхові, лізингові, інвестиційні послуги – все те, що сприяє розвитку діяльності інтеграційних утворень такого типу [2, с. 68].

Діяльність фінансово-промислових груп регламентується законодавством України, в якому, до речі, відсутнє визначення даного суб'єкта господарської діяльності. Проте в науковій літературі існують тлумачення, які дещо відрізняються між собою, проте в цілому майже однаково характеризують специфіку фінансово-промислових груп (табл. 1).

Таблиця 1. Ключові характеристики фінансово-промислових груп (за [2, 3])

Автор	Ключові слова
Бесараб Є.	інтегрований капітал, отримання доходу
Бондарчук М., Волошин О., Вівчар О.	об'єднання нефінансових корпорацій з кредитно-фінансовими установами, інноваційні перетворення
Волошенко В. та Литвиненко Н.	диверсифікована структура, об'єднання фінансових і нефінансових сфер учасників об'єднання, співпраця з державою
Воробйов Ю.	інтеграція різних форм капіталів учасників
Герасименко А.	договірне об'єднання, реалізація інвестиційних проектів, розвиток технологічних і коопераційних зв'язків
Нікітіна Т.	інтеграція й концентрація фінансового і промислового капіталу, спільна економічна стратегія та кругообіг
Стародубровська І.	підприємства різних сфер і галузей, спільне використання технологій і капіталу
Уманців Г.	максимізація прибутку, зростання економічного потенціалу, об'єднання капіталів, диверсифікована структура

Визначення поняття «фінансово-промислова група» дослідниками, згаданими в табл. 1, дають можливість сформулювати уявлення про:

❖ структуру такого суб'єкта господарювання, яка складається з фінансових (банки, інвестиційні компанії, консалтингові фірми та ін.) і комерційних установ (біржі, сервісні, страхові, транспортні компанії), а також виробничих підприємств;

❖ інноваційну спрямованість окремих напрямів діяльності й реалізацію інвестиційних проектів;

❖ використання шляхом інтеграції, поєднання, концентрації різних форм капіталу учасників фінансово-промислової групи для реалізації спільних соціально-економічних завдань;

❖ можливість підвищення рівня економічного потенціалу та рівня розвитку учасників в рамках такого об'єднання;

❖ формування сприятливих умов для збільшення прибутковості підприємств в рамках фінансово-промислової групи.

Воробйов Ю. М. наголошує на особливій ролі банків у функціонуванні фінансово-промислових груп, виділяючи такі їх функції:

❖ забезпечення розрахунків між учасниками фінансово-промислової групи;

❖ надання кредитів учасникам фінансово-промислової групи;

❖ створення пільгових умов у процесі обслуговування членів фінансово-промислової групи;

❖ сприяння економії учасниками фінансово-промислової групи шляхом надання безкоштовних банківських послуг;

❖ надання можливості учасникам фінансово-промислової групи отримувати консультаційні та юридичні послуги, які стосуються питань, що виникають у процесі їх функціонування [4, ст. 118].

Отже, функціонування фінансово-промислової групи у значній мірі залежить від банків, роль яких полягає у тому, щоб забезпечувати належне фінансування й координувати інвестиційну (в тому числі інноваційну) діяльність групи та виконувати обслуговуючу функцію. Банківські грошові ресурси використовуються для фінансування інвестиційних проектів групи, а промисловий капітал необхідний для функціонування сфери виробництва.

На основі дослідження [5] узагальнено причини виникнення фінансово-промислових груп і очікуваний результат від їх створення (рис. 1).

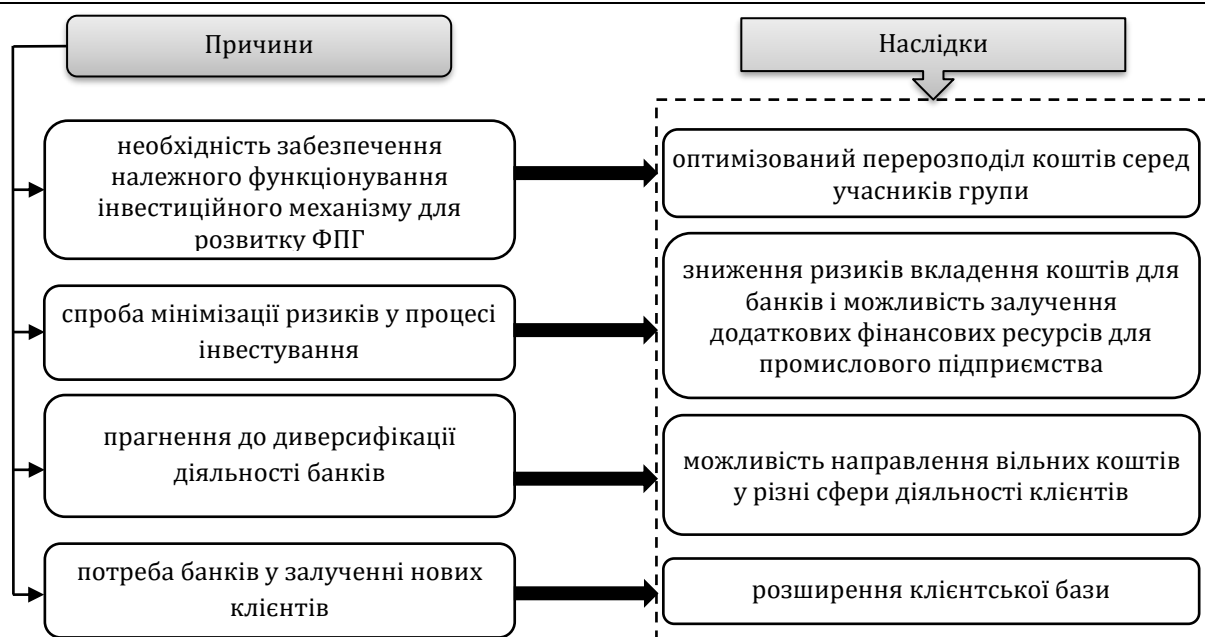

Рис. 1. Причинно-наслідковий зв'язок утворення фінансово-промислових груп

В період цифровізації економіки ці передумови й наслідки набувають певних якостей і накладають свій відбиток на функціонування фінансово-промислових груп. Функціонування інвестиційного механізму забезпечується за рахунок того, що цифрові технології сприяють прискоренню процесу перерозподілу коштів серед членів фінансово-промислової групи, зокрема завдяки використанню електронних грошей, і здійсненню господарських операцій через електронні системи. Враховуючи, що цифровізація економіки передбачає формування й активне поширення електронної інформації про стан чи діяльність суб'єктів господарювання, це дає можливість зменшити рівень ризику банку у процесі вкладення коштів у діяльність учасника фінансово-промислової групи. Цифровізація пронизує всі сфери господарювання, що є сприятливим фактором у диверсифікації діяльності банків, оскільки таким чином спектр їх послуг значно розширюється. Зручність у використанні інформаційних технологій у процесі здійснення різних господарських операцій призводить до активного впровадження таких інструментів у практику суб'єктів господарювання і, як наслідок, клієнтська база банку постійно розширюється.

У праці [6] увага зосереджена на негативних сторонах функціонування фінансово-промислових груп, до яких віднесено:

- ❖ відсутність можливості обліку підприємств об'єднання на єдиних засадах;
- ❖ ризик прийняття рішень, які направлені на задоволення власних інтересів керуючою ланкою, – її недобросовісність;
- ❖ труднощі у процесі забезпечення централізації контролю і управління учасниками фінансово-промислової групи;
- ❖ необхідність витрачання додаткових коштів на процес моніторингу діяльності групи та її учасників з метою забезпечення контролю всередині фінансово-промислової групи;
- ❖ відсутність стимулів для зростання рівня ефективності діяльності у середньостроковій і довгостроковій перспективі;
- ❖ зниження стратегічної гнучкості виробничих підприємств, що входять до складу фінансово-промислової групи.

Можливості, які виникли в умовах цифрової економіки, дещо зменшують негативні аспекти діяльності таких формувань, здебільшого за рахунок використання

інформаційних технологій, які у значній мірі сприяють прискоренню господарських процесів і оперативному обміну інформацією між учасниками фінансово-промислової групи. Варто відзначити, що однією з особливостей цифрової трансформації економіки є поширення й стрімкий розвиток інновацій. Інноваційна діяльність є складовою господарської діяльності фінансово-промислових груп, тому варто погодитися з думкою Кантаєвої О. В. стосовно того, що мета бухгалтерського обліку інноваційної діяльності полягає у створенні обліково-аналітичних даних, на основі яких здійснюється управління процесами розроблення, впровадження і реалізація інновацій на підприємстві [7]. Таким чином, обліково-інформаційна підтримка в умовах цифрової економіки у діяльності фінансово-промислових груп набуває певних особливостей.

З позиції визначення поняття фінансово-промислової групи варто виділити такі:

- ❖ необхідність формування електронної інтегрованої звітності про діяльність;
- ❖ врахування наявності великої кількості користувачів обліково-аналітичної інформації, для кожного з яких повинні бути представлені дані, на які подавався запит;
- ❖ врахування значної варіації інформаційних запитів користувачів, оскільки запити одних і тих же користувачів можуть співпадати частково або повністю;
- ❖ поєднання специфічних особливостей обліку діяльності членів фінансово-промислової групи, зокрема в рамках інноваційної діяльності;
- ❖ оброблення значного обсягу обліково-аналітичної інформації та її цифровізація для забезпечення можливості її конвертування відповідно до запитів користувачів;
- ❖ усунення виникаючих протиріч в обліковій інформації через диверсифікацію обліково-аналітичних систем членів фінансово-промислової групи;
- ❖ розроблення рекомендацій і методик обліку, які враховують специфічність діяльності фінансово-промислових груп в умовах цифрової економіки;
- ❖ формування управлінської звітності про інноваційну діяльність фінансово-промислової групи.

Причиною-наслідковий зв'язок існування фінансово-промислових груп також обумовлює специфіку обліково-інформаційної підтримки через необхідність формування облікової інформації:

- ❖ про наявні вільні кошти й потреби в залучені додаткових ресурсів членів фінансово-промислової групи;
- ❖ про результати діяльності членів фінансово-промислової групи з метою проведення аналізу для виявлення найбільш прибуткових проектів для інвестування;
- ❖ про наявність вільних коштів банків і можливості їх інвестування в діяльність членів фінансово-промислової групи;
- ❖ про результати відносин стосовно використання/вкладення коштів клієнтами банку (учасниками фінансово-промислової групи) у процесі реалізації інноваційних проектів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для здійснення ефективної інноваційної діяльності фінансово-промисловими групами в умовах цифрової економіки необхідна відповідна обліково-інформаційна підтримка, яка повинна враховувати особливості діяльності таких інтеграційних формувань, причини й наслідки їх виникнення, недоліки у їх функціонуванні і специфіку інноваційної діяльності. Враховуючи, що нормативно-законодавче регламентування діяльності та обліку таких суб'єктів господарювання потребує певного доопрацювання, доцільним є розроблення електронної консолідованої управської звітності про інноваційну діяльність фінансово-промислових груп.

Список літератури

1. Кузнецов А. В. Зниження інвестиційного ризику шляхом міжкорпоративної інтеграції фінансово-промислових груп. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 16. С. 25-31.
2. Бондарчук М., Волошин О., Вівчар О. Фінансово-кредитне регулювання інноваційного розвитку фінансово-промислових груп в контексті їхньої антикризової діяльності. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. 2019. № 1 (12), С. 67-74.
3. Венгер В. В. Теоретичні засади формування фінансово-промислових груп. *Економічний аналіз*. 2013. Том 14. № 1. С. 46-53.
4. Воробйов Ю. М. Інтеграція капіталів учасників фінансово-промислових груп. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2009. № 1. С. 14-19.
5. Жихарцева О. Роль банків у діяльності фінансово-промислових груп. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 1/2 (46/47). Ч. 2. С. 100-106.
6. Акімова І. М., Щербаков О. С. Стимули вертикальної інтеграції URL:http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=47403&cat_id=47047&ctime=1152775650390.
7. Кантаєва О. В. Бухгалтерський облік і аналіз інноваційної діяльності підприємств: організація і методологія. Житомир, 2010. 424 с.
8. Шмігельська З. Банківські інновації: суть, необхідність і розвиток. *Вісник Національного Банку України*. 2014. № 2. С. 34-41.

References

1. Kuznetsov, A. V. (2011). «Reduction of investment risk through inter-corporate integration of financial-industrial groups». *Investytsii: praktyka ta dosvid*. no 16, pp. 25-31.
2. Bondarchuk, M., Voloshyn, O., Vivchar, O. (2019). «Financial-credit regulation of innovative development of financial-industrial groups in the context of their anti-crisis activity». *Naukovyj visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlyns'koho*. no 1 (12), pp. 67-74.
3. Venher, V. V. (2013). «Theoretical principles of formation of financial-industrial groups». *Ekonomichnyj analiz*. Vol. 14. №1, pp. 46-53.
4. Vorobjov, Yu. M. (2009). «Capital integration of participants of financial-industrial groups». *Naukovyj visnyk: finansy, banky, investytsii*. no 1, pp. 14-19.
5. Zhykhartseva, O. (2016). «The role of banks in the activity of financial and industrial groups». *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*. Issue. 1/2 (46/47), part. 2, pp. 100-106.
6. Akimova, I. M., Scherbakov, O. S. «Stimuli of vertical integration». Available at: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=47403&cat_id=47047&ctime=1152775650390.
7. Kantaieva, O. V. (2010). *Bukhhalters'kyj oblik i analiz innovatsijnoi diial'nosti pidpryemstv: orhanizatsiia i metodolohiia* [Accounting and analysis of innovative activity of enterprises: organization and methodology]. Zhytomyr. Ukraine.
8. Shmihel's'ka, Z. (2014). «Banking innovations: essence, necessity and development». *Visnyk Natsional'noho Banku Ukrayiny*. no. 2, pp. 34-41.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019 р.

Сергій Володимирович СЕЛІХОВ

аспірант кафедри менеджменту і логістики,
Одеська національна академія харчових технологій

**АЛГОРИТМ ВПРОВАДЖЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ІННОВАЦІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ
ВИНОРОБНОЇ ГАЛУЗІ**

Селіхов, С. В. Алгоритм впровадження управлінських інновацій на підприємствах виноробної галузі [Текст] / Сергій Володимирович Селіхов // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 257–264. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Витратність сучасних інноваційних методів у виноробстві вимагає пошуку шляхів оптимізації використання ресурсів підприємства й зниження собівартості виробництва. Іншим ефективним шляхом є впровадження процесових інновацій.

Метою статті є обґрунтування доцільності впровадження управлінських інновацій на виноробних підприємствах і визначення алгоритму оцінки готовності середовища до їх впровадження.

Розглянуто напрями впровадження управлінських інновацій. Представлено види управлінських інновацій у сфері управління персоналом: рекрутинг, кадровий аудит і коучинг персоналу. Розглянуто досвід зарубіжних країни щодо впровадження управлінських інновацій. Визначено аспекти аналізу потреби у впровадженні управлінських інновацій: як інструмент і як наслідок. Визначено особливості впровадження продуктових і техніко-технологічних інновацій. Надано визначення поняття «організаційний лаг», яке відображає здійснення виробничих інновацій в умовах старих управлінських структур і методів, що знижує і їх ефективність, і діяльності підприємства в цілому. Розглянуто роль комунікаційного процесу в системі управління підприємством. Представлено алгоритм оцінки комунікаційних аспектів впровадження управлінських інноваційних на підприємствах за організаційною, інформаційною, технологічною, соціально-психологічною підсистемами. Представлено роль організаційної структури управління та інформаційної підсистеми в забезпеченні ефективних комунікацій. Визначено роль людського фактору в якості комунікаційного процесу. Використання розробленого алгоритму дозволить виявити вузькі місця в комунікаційному процесі й визначити шляхи їх подолання.

Залежно від виявлених проблем, їх глибини, важливості і терміновості, можуть бути обрані різні заходи щодо удосконалення системи комунікацій на підприємстві та підходи до регулювання роботи персоналу: економічне стимулювання, коригування соціально-психологічного клімату в колективі, урегулювання конфліктів, підвищення кваліфікації і навчання кадрів у розрізі підготовки персоналу до інноваційних змін тощо.

Ключові слова: управління, інновація, комунікація, організація, персонал, підприємство, алгоритм, соціально-психологічний клімат, конфлікт, продуктивність праці, ефективність.

**ALGORITHM OF MANAGERIAL INNOVATIONS IMPLEMENTATION AT THE WINEMAKING
INDUSTRY ENTERPRISES**

Abstract

The cost of modern innovative methods in winemaking requires finding ways to optimize the use of enterprise resources and reduce production costs. Another effective way is to introduce process innovation.

The purpose of the article is to substantiate the feasibility of implementing managerial innovations in wineries and to determine the algorithm for assessing the readiness of the environment for their implementation.

The directions of introduction of managerial innovations are considered. The types of managerial innovations in the field of personnel management are presented: recruiting, personnel audit and personnel coaching. The experience of foreign countries in the managerial innovations implementation is considered. Aspects of the analysis of the need for managerial innovations implementation are identified: as a tool and as a consequence. The introduction features of product and technical and technological innovations are determined. The definition of the concept of «organizational lag» has been given, which reflects the implementation of industrial innovations in the old management structures and methods, which reduces both their efficiency and the enterprise as a whole. The role of communication process in the enterprise management system is considered. The algorithm of communication aspects estimation of managerial innovations implementation at the enterprises by organizational, information, technological, social and psychological subsystems is presented. The role of the organizational management structure and the information subsystem in providing effective communications is presented. The role of the human factor in the communication process is defined. Using the developed algorithm will allow to identify bottlenecks in the communication process and to determine ways of overcoming them. Depending on the problems identified, their depth, importance and urgency, various measures may be taken to improve the enterprise communication system and approaches to regulating staff work: economic stimulation, adjustment of the social and psychological climate in the team, conflict resolution, professional development and training in terms of preparing staff for innovative changes etc.

Keywords: *management, innovation, communication, organization, personnel, enterprise, algorithm, socio-psychological climate, conflict, labor productivity, efficiency.*

JEL classification: O13; Q16

Вступ

Підприємства здійснюють інноваційну діяльність в умовах ринкового середовища з метою формування нових конкурентних переваг. Однією з найбільш розповсюджених форм інновацій у виноробній і інших галузях вітчизняної економіки є впровадження принципово нових або значно поліпшених продуктів, конкурентоспроможних за ціновим показником, а також за рахунок кращого задоволення потреб споживачів або нових запитів ринку.

На виноробних підприємствах серед інноваційних методів широко впроваджуються техніко-технологічні інновації, спрямовані на покращення якісних характеристик вина. Зокрема, поліпшуючими інноваціями є впровадження альтернативних методів кристалічної стабілізації вин, які забезпечують якісніше збереження органолептичних і фізико-хімічних властивостей вин. Цей процес у

виноробстві є одним з найбільш ресурсовитратних. Це обумовлює доцільність пошуку шляхів оптимізації використання ресурсів підприємства й зниження собівартості виробництва вина.

Не менш ефективним для підприємств виноробної галузі може бути впровадження процесових інновацій, які сприяють вдосконаленню різних аспектів господарської діяльності, зокрема організаційно-управлінської. Вона полягає у створенні середовища, яке забезпечує всі умови, необхідні для ефективної взаємодії суб'єктів господарської діяльності всіх рівнів управління: керівника підприємства, заступників за напрямками, керівників і працівників відділів.

Різні аспекти впровадження управлінських інновацій на вітчизняних підприємствах у своїх наукових працях розглядають Н. Давлетбаєва [1], З. Шацька [2], Н. Захарченко [3], А. Осокіна, Н. Сергієнко [4], Т. Погорелова [5], С. Горбаченко [6] та інші.

Сьогодні нерозкритим залишається питання взаємозв'язку управлінських інновацій з впровадженням інших видів інновацій, зокрема у виробничій сфері, та ролі системи внутрішньоорганізаційних комунікацій у впровадженні управлінських інновацій і їх впливу на ефективність виробничо-господарської діяльності підприємств.

Мета та завдання статті

Метою статті є обґрунтування доцільності впровадження управлінських інновацій на виноробних підприємствах і визначення алгоритму оцінки готовності середовища до їх впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження

Управлінська діяльність є важливою складовою будь-якого господарського процесу. Саме рішення керівників різних рівнів визначають цілі, завдання, напрямки, терміни, методи контролю виконання тих чи інших задач, що безпосередньо впливає на результативність процесу й ефективність діяльності підприємства. Сучасні підприємства постійно перебувають у пошуку нових можливостей, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності, зниженню ресурсовитрат і оптимізації господарських процесів. Впровадження управлінських інновацій може бути одним з дієвих методів підвищення ефективності управління й діяльності підприємства в цілому.

Управлінські інновації можуть передбачати впровадження:

- ❖ новітніх методів ведення господарської діяльності (управління якістю, ресурсами, часом, запасами, устаткуванням, клієнтами);
- ❖ новітніх методів організації робочих місць;
- ❖ новітніх методів організації зв'язків [1, с. 52; 4, с. 975].

Управлінською інновацією можуть бути нова система організації й управління, нова управлінська технологія чи новий бізнес-процес – усе те, що є дієвим способом забезпечення неповторності й ефективності системи управління підприємством [6, с. 45].

З розвитком ринку праці, підприємства вимушені звертати все більшу увагу на забезпечення сприятливих і комфортних для персоналу умов праці задля збереження цінних кадрів.

Виділяють 3 основних види управлінських інновацій у сфері управління персоналом: рекрутинг, кадровий аудит і коучинг персоналу [5, с. 102-103]. У сфері рекрутингу застосовують лізинг персоналу, який передбачає передачу зобов'язань по підборі персоналу на аутсорс. Такий вид управлінської діяльності доцільний, зокрема, при підборі персоналу відповідної кваліфікації на короткостроковий період (декілька місяців) та є недопустимим для підбору працівників на постійне місце роботи. В цьому випадку, підвищена увага повинна бути приділена аналізу психоемоційних особливостей кандидата задля збереження стабільно сприятливого соціально-

психологічному клімату в колективі й лояльності штатних працівників до підприємства. У напрямку кадрового аудиту, окрім аналізу відповідності знань і навичок працівників займаним посадам, варто приділяти значну увагу відповідності організаційної структури управління вимогам інноваційної діяльності, ефективності технічного забезпечення внутрішньоорганізаційних комунікацій.

Основним завданням коучингу персоналу є формування сприятливого соціально-психологічного клімату, відповідного відношення до управлінської вертикалі, розпоряджень, мотиваційних і контрольних заходів, що надходять від них, лояльність і готовність працівників до інноваційних змін, впевненість в їх доцільності й ефективності.

Наслідком провадження інноваційної діяльності можуть бути докорінні або суттєві зміни на рівні підприємства або окремих відділів, що вимагають адаптації та/або навчання персоналу. З цього можемо зробити висновок, що організаційно-управлінська діяльність повинна бути невід'ємною частиною інноваційної діяльності для забезпечення ефективного впровадження інновацій.

Підтвердженням цього є досвід зарубіжних компаній, таких як General Electric, Visa, Linux, Toyota, General Motors, Whole Foods, Google тощо, які паралельно із загальним стрімким розширенням і диверсифікацією діяльності впроваджують управлінські інновації, зокрема удосконалюють і адаптують до нових умов організаційну структуру управління підприємством і внутрішньоорганізаційні комунікаційні зв'язки [2].

Потреба у впровадженні управлінських інновацій на підприємстві може оцінюватися з двох сторін:

1) як інструмент для досягнення поставлених цілей з метою підвищення ефективності господарської діяльності підприємства за рахунок компенсації нестачі, економії або більш якісного використання фінансових, людських, інформаційних і інших ресурсів;

2) як наслідок при впровадженні змін в інші сфери діяльності підприємства (наприклад, у виробничу), які вимагають удосконалення управлінської діяльності.

Управлінські інновації можна розглядати як своєрідний ланцюг взаємозв'язаних і свідомо ініційованих змін, спрямованих на якісне реформування управлінського блоку для підвищення конкурентоспроможності галузі й стабільності її функціонування та розвитку. Із цього погляду управлінські інновації відображають якісне поетапне перетворення системи галузевого менеджменту [6, с. 46].

Впровадження продуктових і техніко-технологічних інновацій, спрямованих на оптимізацію ресурсовикористання, повинне супроводжуватися аналізом і адаптацією організаційної структури управління й фундаментальною роботою з персоналом, особливо якщо ці інновації передбачають заходи щодо автоматизації та/або комп'ютеризації окремих господарських процесів. Крім того, впровадження продуктових і технологічних інновацій може потребувати встановлення нових комунікаційних зв'язків між робітниками та спеціалістами за напрямками.

Вважаємо, що інновації у сфері виробництва повинні бути нерозривно пов'язані зі змінами в організаційно-управлінській діяльності (адаптацією організаційної структури управління, встановленням нових комунікаційних зв'язків, проведенням інформування й навчання працівників тощо) [7]. Самі по собі управлінські інновації (методи організації роботи, мотивації, регулювання тощо) можуть бути впроваджені без прив'язки до виробничих процесів, проте мати позитивний вплив на них [8].

Фахівці в області інноваційного менеджменту відзначають ряд закономірностей в динаміці й послідовності здійснення виробничих і управлінських інновацій. Темпи здійснення виробничих інновацій вище, ніж управлінських. Виникає розрив між реалізацією цих двох типів інновацій, пов'язаний з більш високими темпами здійснення

виробничих інновацій у порівнянні з управлінськими. Запізнення управлінських інновацій отримало в інноваційному менеджменті назву організаційного лага. Це явище відображає те, що досить часто здійснення виробничих інновацій відбувається в умовах старих управлінських структур і методів, тобто тих, які склалися при попередніх виробничих технологіях. Така ситуація може негативно впливати і на ефективність впровадження інновацій, і на загальну ефективність діяльності підприємства.

Перешкоджати ефективній інноваційній діяльності можуть ситуації, пов'язані з низьким рівнем підготовленості як виробництва, так і системи управління підприємства до впровадження змін, недостатня поінформованість працівників і опір змінам внаслідок існування неефективної неадаптованої системи комунікацій. Комунікаційний процес є важливою складовою в системі управління підприємством. Він забезпечує передачу інформації: від обґрунтування цілей і постановки задач підлеглим до отримання зворотного зв'язку, контролю та аналізу отриманих результатів діяльності окремого працівника, відділу й підприємства в цілому. Тому якість комунікаційних зв'язків може мати значний вплив на ефективність впровадження інновацій.

У комунікаційному процесі важливими є багато складових, оскільки відбувається взаємодія багатьох суб'єктів комунікацій, між якими повинна бути налагоджена чітка, зрозуміла й доступна система прямих і зворотних каналів зв'язку. Таким чином, на якість комунікаційних процесів впливають різні підсистеми управління комунікаціями: організаційна, інформаційна, технологічна, соціально-психологічна (рис. 1).

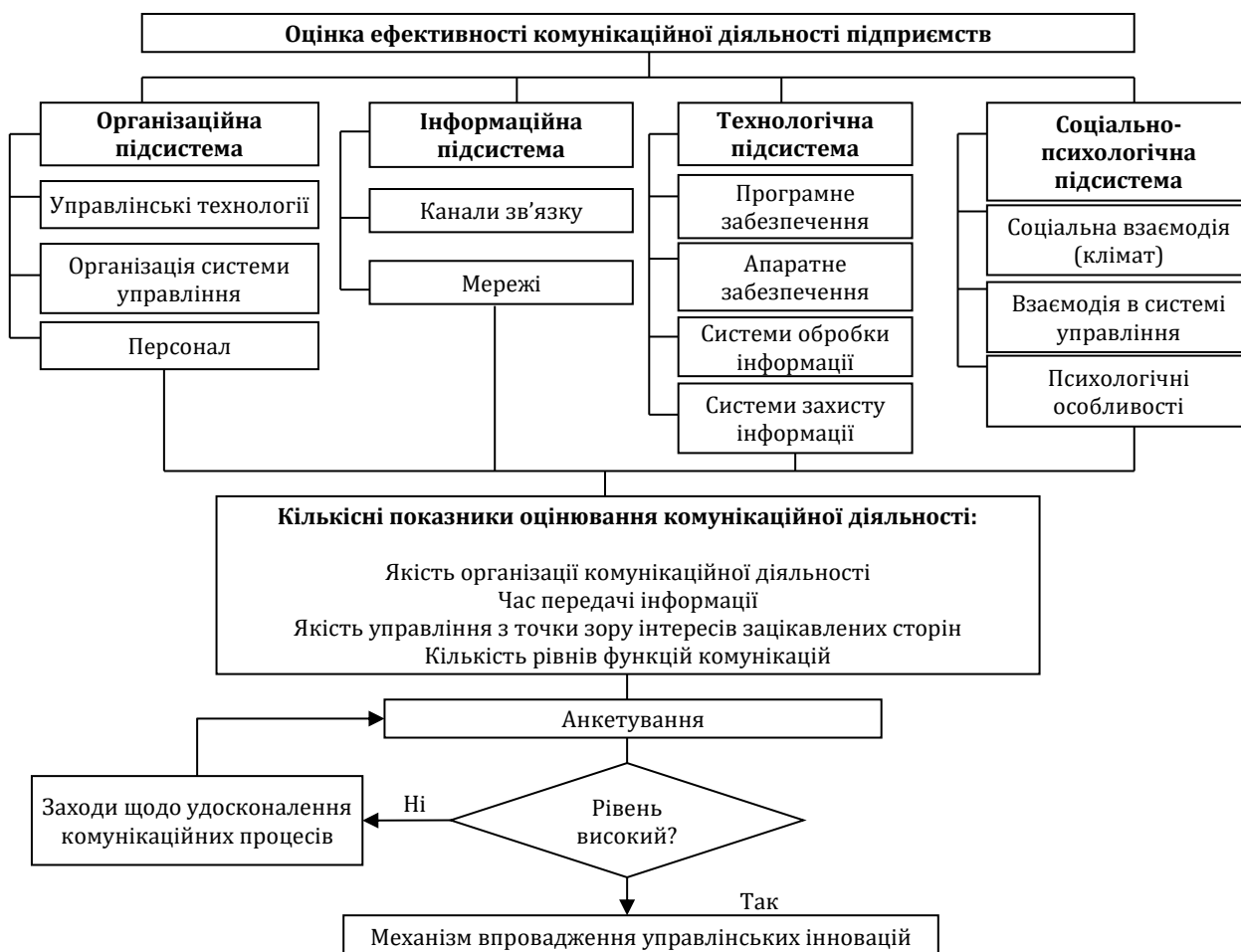

Рис. 1. Алгоритм оцінки комунікаційних аспектів впровадження управлінських інновацій на підприємствах

Джерело: авторська розробка

Організаційна підсистема визначає порядок і механізми взаємодії суб'єктів управління в межах підприємства: взаємозв'язки між рівнями управління, відділами й окремими працівниками. Ці взаємозв'язки визначаються і формуються на базі організаційної структури управління підприємством.

Організаційна структура управління повинна будуватися на засадах налагодження ефективних комунікативних зв'язків між всіма учасниками виробничо-господарського процесу, які максимально сприяють оптимізації використання ресурсів (у т.ч. трудових), формуванню сприятливого соціально-культурного клімату в межах колективу, підвищенню його продуктивності праці з метою виконання поставлених завдань і досягнення визначених цілей.

Інформаційна підсистема спрямована на визначення алгоритмів передачі інформації по управлінській вертикалі «згори-вниз» і навпаки, а також «по горизонталі». Тобто, ключовим завданням керівництва в межах інформаційної підсистеми комунікацій є створення на базі сформованих взаємозв'язків мережі й каналів розповсюдження інформації таким чином, щоб забезпечити зв'язок між усіма суб'єктами комунікацій, а також максимальну якість передачі інформації за критеріями швидкості і своєчасності, доступності, повноти та достовірності тощо.

Якісні показники передачі інформації створюються за рахунок технічних засобів в межах технологічної підсистеми комунікаційного процесу. При виборі засобів розповсюдження інформації (програмного й апаратного забезпечення) варто приділяти увагу параметру збереження конфіденційності, яка залежить від системи захисту інформації.

Крім технологічного забезпечення, на якість комунікаційного процесу суттєвий вплив має людський фактор, особливо у випадках передачі інформації по ланцюгу працівників (наприклад, від вищого керівництва через декілька рівнів менеджерів до робітника певного відділу). Чіткість та зрозумілість інформації на кожній ланці ланцюга є надважливою. Крім того, для ефективної передачі інформації важливо сформувати в колективі сприятливе безконфліктне середовище й налагодити міжособистісні комунікації.

Таким чином, всі вищеназвані підсистеми комунікаційних процесів на підприємстві є взаємопов'язаними і витікають одна з одної. Потреба у впровадженні змін, наприклад, в організаційну структуру управління підприємством (наприклад, створення тимчасової або постійної структурної одиниці, що відповідає за інноваційну діяльність), викликає необхідність коригування та адаптації існуючих механізмів і алгоритмів передачі інформації зі збереженням якісних показників.

Аналіз комунікаційної діяльності на підприємстві за наведеними складовими (організаційна, інформаційна, технологічна, соціально-психологічна) дозволить зробити висновок про готовність системи комунікацій до впровадження інновацій, зокрема дасть відповіді на питання:

- ❖ чи достатньо ресурсів і механізмів для організації комунікаційних зв'язків і ефективної взаємодії працівників, що будуть задіяні в інноваційній діяльності;
- ❖ чи достатній рівень поінформованості працівників про майбутні зміни та їхнє ставлення до цих змін;
- ❖ які функції управління (планування, організація, мотивація, контроль і регулювання) потребують поліпшення для підвищення ефективності інноваційної діяльності підприємства.

Одним з ефективних методів аналізу системи комунікацій на підприємстві вважаємо анкетування безпосередніх учасників комунікаційного процесу. Поєднання суб'єктивних точок зору щодо якості організації роботи й обміну інформацією,

отриманих у результаті анкетування, може сформувати об'єктивну комплексну оцінку існуючої системи комунікацій.

Залежно від виявлених проблем, їх глибини, важливості і терміновості, можуть бути обрані різні заходи щодо удосконалення системи комунікацій на підприємстві та підходи до регулювання роботи персоналу: економічне стимулювання, коригування соціально-психологічного клімату в колективі, урегулювання конфліктів, підвищення кваліфікації і навчання кадрів у розрізі підготовки персоналу до інноваційних змін, тощо.

Ліквідація виявлених слабких сторін комунікаційного процесу сприятиме підвищенню ефективності впровадження інновацій на підприємстві.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Вдосконалення механізмів управління комунікаціями на підприємстві сприяє чіткому донесенню інформації щодо доцільності й ефективності змін, зниженню опору змінам, тобто сприяє підвищенню лояльності працівників до впровадження управлінських інновацій на підприємстві.

Впровадження управлінських інновацій може сприяти підвищенню ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства за рахунок налагодження комунікаційних зв'язків, швидкості, точності й достовірності передачі інформації, покращення соціально-психологічного клімату в колективі, зниження рівня конфліктності персоналу, витрат часу на участь у конфліктах і їх урегулювання, підвищення зацікавленості та вмотивованості персоналу у роботі, зростання продуктивності праці.

Список літератури

1. Давлетбаєва Н. Упровадження управлінських інновацій на підприємствах харчової промисловості як запорука підвищення їх конкурентоспроможності. *Галицький економічний вісник*. Т.: ТНТУ, 2015. Том 48. № 1. С. 48-54.
2. Шацька З. Я. Досвід зарубіжних підприємств з використання управлінських інновацій. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=707>
3. Захарченко Н. В. Організаційне проектування та впровадження управлінських інновацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. 7. Ч. 1. С. 134-139.
4. Осокіна А. В., Сергієнко Н. С. Управлінські інновації: сутність, різновиди, механізм розробки. *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 973-977.
5. Погорєлова Т. О. Інноваційні технології в управлінні персоналом на сучасному підприємстві. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ «ХПІ», 2018. № 15 (1291). С. 101-104.
6. Горбаченко С. А. Інституційні умови впровадження управлінських інновацій у морегосподарській сфері. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. № 4 (1). С. 43-49.
7. Лагодієнко В.В. Реалізація інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності у харчовій галузі. *Бізнес-Навігатор: науково-виробничий журнал Міжнародного університету бізнесу і права*. Херсон, 2013. №2(31). С. 178-183.
8. Bondarenko S., Lagodiienko V., Sedikova I., Kalaman O. Application of project analysis software in project management in the pre-investment phase. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*, Volume 9, Issue 13, December 2018, pp. 676–684.

References

1. Davlietbaieva, N. (2015). «Implementation of managerial innovations at food industry enterprises as a guarantee of increasing their competitiveness». *Galytskyy ekonomichnyy visnyk*, vol. 48, no. 1, pp. 48-54.
2. Shats'ka, Z. (2011). Dosvid zarubizhnyh pidpriemstv z vykorystannia upravlins'kyh innovatsiy. [Experience of foreign enterprises on the use of managerial innovations]. *Efektivna ekonomika*, (electronic journal), no. 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=707>
3. Zakharchenko, N. (2016). «Organizational projection and implementation of managerial innovations». *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 7, part 1, pp. 134-139.
4. Osokina, A., Serhiyenko, N. (2017). «Managerial innovations: essence, varieties, mechanism of development». *Molodyy vchenyy*. no. 10 (50), pp. 973-977.
5. Pohoryelova, T. (2018). «Innovative technologies in management of personnel at the modern enterprise». *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu «Kharkivs'kyi politekhnichnyy instytut»*. no. 15 (1291), pp. 101-104.
6. Horbachenko, S. (2019). «Institutional conditions for implementation of managerial innovations in the maritime sector». *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, no. 4 (1), pp. 43-49.
7. Lagodiienko, V. (2013). «Realization of investment support of innovative activity in the food industry». *Business Navigator: a research journal of the International University of Business and Law*. Kherson. 2013. №2 (31), pp. 178-183.
8. Bondarenko, S., Lagodiienko, V., Sedikova, I., Kalaman, O. (2018). Application of project analysis software in project management in the pre-investment phase. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*, Volume 9. Issue 13, pp. 676-684.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2019 р.

Наталія Володимирівна ЛАГОДІЄНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Миколаївський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-3528-0519
E-mail: lagodienko@mnaeu.edu.ua

Владислав Володимирович ЛАГОДІЄНКО

здобувач, Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

**ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО
ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ВІДКРИТОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Лагодієнко, Н. В. Оцінка економічної складової сталого розвитку аграрного виробництва в умовах відкритості національної економіки [Текст] / Наталія Володимирівна Лагодієнко, Владислав Володимирович Лагодієнко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 265–281. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. У статті оцінюється значення економічної ефективності сталого розвитку аграрного виробництва в умовах відкритості національної економіки. Відмічається, що сталий розвиток як нова форма соціальної динаміки стосується всіх сфер соціально-господарського буття й потребує науково-методологічного розроблення моделей і механізмів його запровадження у практику господарювання. Найменш розробленими його аспектами наразі залишається проблема оцінки економічної складової сталого розвитку аграрного виробництва в умовах відкритості національної економіки.

Метою статті є оцінка економічної складової сталого розвитку аграрного виробництва в умовах відкритості національної економіки. У межах досягнення мети виокремлено такі завдання: дослідження динаміки основних показників рівня виробництва сільськогосподарської продукції; оцінка показників господарської діяльності підприємств аграрної сфери; дослідження рівня самозабезпеченості України основними видами продовольства.

Результати. Досліджено, що в рослинницькій галузі аграрного виробництва України відбуваються позитивні зміни – урожайності усіх, включених в аналіз, сільськогосподарських культур має тенденцію до зростання. Разом з тим показники рівня стабільності такого зростання (коефіцієнт варіації) демонструють суттєву диференціацію. Не зважаючи на низькі значення коефіцієнтів варіації продуктивності сільськогосподарських тварин (за виключенням середньодобових приростів свиней), сучасний стан вітчизняної тваринницької галузі не можна назвати задовільним – адже продовжується скорочення поголів'я великої рогатої худоби й свиней, яке не компенсується зростанням продуктивності тварин. В результаті обсяги виробництва молока, яловичини та свинини зменшуються. В м'ясному тваринництві зменшення виробництва вдається компенсувати лише зростанням обсягів виробництва м'яса птахів.

Висновки. Має місце вкрай нестабільна динаміка аграрного виробництва. На нашу думку, головною причиною різких коливань виробництва у бік зменшення було: 1) стрімка девальвація гривні; 2) втрата традиційних ринків збуту. Справжнє надходження інвестицій в сільське господарство демонструє вкрай нестабільну динаміку. Реальна динаміка капітальних інвестицій в сільське господарство України, не спотворена інфляційним впливом, має низький рівень стабільності.

Ключові слова: аграрне виробництво, сталий розвиток, соціальна інфраструктура, сільські території, продовольча безпека, економічна складова сталого розвитку, ефективність виробництва.

Nataliya LAGODIENKO

PhD in Economic, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Mykolaiv National Agrarian University

Vladyslav LAGODIENKO

applicant, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Igor Sikorsky Institute»

**THE ECONOMIC COMPONENT EVALUATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION
SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF NATIONAL ECONOMY OPENNESS**

Abstract

Introduction. *The article assesses the importance of economic efficiency of agricultural production sustainable development in the conditions of the national economy openness. It is noted that sustainable development as a new form of social dynamics, applies to all spheres of socio-economic life and requires scientific and methodological development of models and mechanisms for its implementation in the practice of management. The least developed aspects of it now remain the problem of assessing the economic component of the agricultural production sustainable development in the conditions of the national economy openness.*

The purpose of the article is to assess the economic component of sustainable development of agricultural production in the conditions of the national economy openness. Within the achievement of the goal, the following tasks were identified: research into the dynamics of the main indicators of the agricultural production level; estimation of indicators of agricultural enterprises economic activity; research of the self-sufficiency level in Ukraine by the main types of food.

Results. *It has been researched that in the agricultural sector of agrarian production of Ukraine there are positive changes - yields of all included in the analysis crops tend to increase. However, the indicators of the stability level of such growth (coefficient of variation) show significant differentiation. Despite the low values of the variation coefficients in agricultural productivity (excluding the average daily growth of pigs), the current state of the domestic livestock industry cannot be called satisfactory - because the number of cattle and pigs that are not compensated for the growth of animals continues to decline. As a result, production of milk, beef and pork decreases. In livestock farming, the decrease in production can only be compensated by the increase in poultry meat production.*

Conclusions. *There is an extremely unstable dynamics of agricultural production. In our opinion, the main reason for the sharp fluctuations in production downward was: 1) rapid devaluation of the hryvnia; 2) the loss of traditional markets. The real flow of investment into agriculture demonstrates extremely volatile dynamics. The real dynamics of capital investment in Ukraine's agriculture, not distorted by inflationary influence, has a low level of stability.*

Keywords: *agricultural production, sustainable development, social infrastructure, rural territories, food security, economic component of sustainable development, production efficiency.*

JEL classification: Q01; Q17

Вступ

Досягнення основних стратегічних цілей аграрної реформи є проблематичним через наявність внутрішніх суперечностей між ними. Природа таких суперечностей обумовлена тим, що досягнення достатніх економічних, соціальних і екологічних результатів реформування аграрного сектору економіки передбачає неминуче

виникнення конфлікту інтересів залучених стейкхолдерів – сільськогосподарських товаровиробників, жителів сільських територій і споживачів продовольства, що потребує пошуку шляхів досягнення компромісу. Єдиним способом розв’язання таких суперечностей є реалізація концепції сталого розвитку аграрної сфери виробництва, де економічна складова сталого розвитку аграрного виробництва в умовах відкритості національної економіки є важливим фактором зростання його конкурентоспроможності й ефективності.

Мета та завдання статті

Метою дослідження є оцінка економічної складової сталого розвитку аграрного виробництва в умовах відкритості національної економіки. У межах досягнення мети виокремлено такі завдання:

- ❖ дослідження динаміки основних показників рівня виробництва сільськогосподарської продукції;
- ❖ оцінка показників господарської діяльності підприємств аграрної сфери;
- ❖ дослідження рівня самозабезпеченості України основними видами продовольства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Оцінку економічної ефективності сталого аграрного виробництва в умовах зростання відкритості національної економіки, як і решти складових сталого розвитку аграрної сфери, проведемо за показниками, які ми систематизували, класифікували й згрупували (табл. 1). Передусім – це оцінка рівня стабільності аграрної економіки.

Таблиця 1. Динаміка обсягів та коефіцієнти варіації урожайності окремих сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств сільськогосподарських товаровиробників України за період 2004-2018 рр.

Культура	Середнє за період			Середнє	Дисперсія	Середнє квадратичне відхилення	Коефіцієнт варіації, %
	2004-2008 рр.	2009-2013 рр.	2014-2018 рр.				
Пшениця озима	29,6	30,9	40,0	33,487	34,934	5,911	17,7
Пшениця яра	22,3	25,5	37,1	28,320	49,612	7,044	24,9
Жито озиме	19,1	20,7	27,1	22,273	18,244	4,271	19,2
Жито яре	17,6	22,5	24,1	21,413	15,714	3,964	18,5
Ячмінь озимий	24,5	24,8	33,2	27,513	30,681	5,539	20,1
Ячмінь ярий	22,1	21,4	29,9	24,453	27,420	5,236	21,4
Овес	17,9	18,2	23,5	19,853	11,101	3,332	16,8
Просо	11,9	13,7	16,8	14,140	9,114	3,019	21,4
Гречка	7,3	8,7	11,1	9,013	4,020	2,005	22,2
Кукурудза на зерно	41,0	54,3	63,7	53,020	145,806	12,075	22,8
Горох	19,6	16,3	24,4	20,073	26,869	5,184	25,8
Бурак цукровий	284,3	353,5	475,4	371,08	8388,30	91,588	24,7
Соняшник	12,6	17,4	21,3	17,080	18,179	4,264	25,0
Картопля	133,0	152,1	168,4	151,17	303,648	17,426	11,5
Овочі	160,7	190,1	209,3	186,70	506,204	22,499	12,1
Плоди та ягоди	58,6	85,4	106,6	83,547	522,210	22,852	27,4

**розраховано автором за даними [1-11]*

За існуючими даними [1, 2, 3, 4, 5, 6-11] ми визначили середні показники урожайності окремих сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств сільськогосподарських товаровиробників України за три 5-річні періоди й розрахували відповідні коефіцієнти варіації (рис. 1). Як бачимо, в рослинницькій галузі аграрного сектору України відбуваються позитивні зміни – урожайності всіх, включених в аналіз, сільськогосподарських культур мають тенденцію до зростання. Разом з тим показники рівня

стабільності такого зростання (коефіцієнт варіації) демонструють суттєву диференціацію. Як бачимо, до групи сільськогосподарських культур із надмірним рівнем коливання урожайності (понад 20%) потрапили пізні ярі культури та плоди і ягоди. Натомість озимі й ранні ярі культури демонструють відносно високий рівень стабільності зростання урожайності. На нашу думку, головною причиною таких відмінностей є запаси вологи на момент проростання та формування куща – це фази росту, коли формується сила рослини і, відповідно, закладається її майбутня урожайність. В даному контексті, озимі і ранні ярі культури мають перевагу за рахунок накопиченої за зимовий період вологи. Натомість пізні ярі культури сіються (висаджуються) в період із високим рівнем ризику дефіциту вологи.

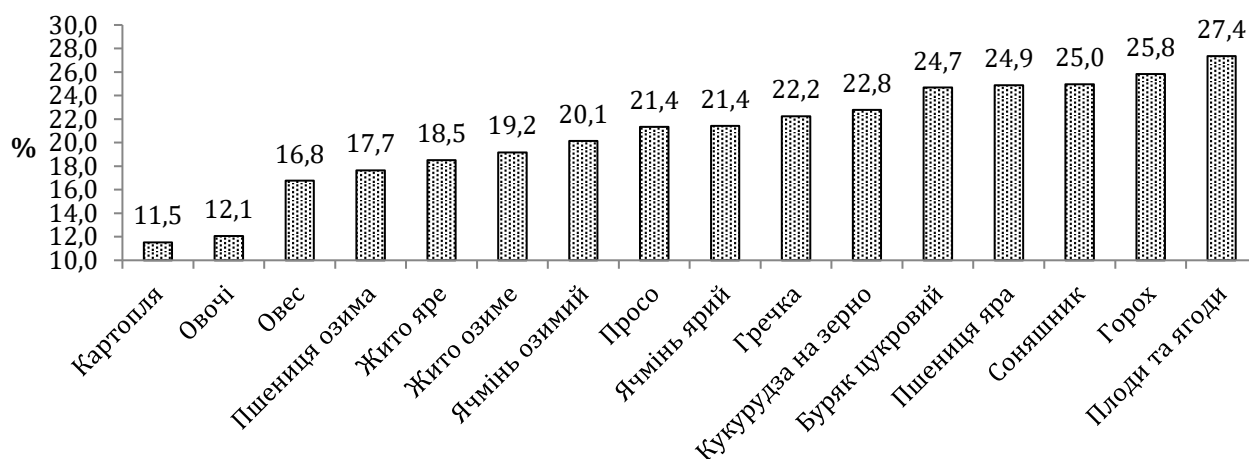

Рис. 1. Ранжування окремих сільськогосподарських культур за рівнем коефіцієнта варіації урожайності за період 2004-2018 рр., %

**побудовано автором за даними [1-11]*

Виникає питання лише по овочах і картоплі, пізніх ярих культурах (дуже чутливих до рівня забезпеченості вологою): чому вони потрапили в групу із стабільним зростанням урожайності?

Якщо звернутися до агрокліматичного районування України, то усі області країни можна розбити на чотири групи за рівнем забезпеченості вологою [12]:

1) достатня забезпеченість вологою: Волинська, Рівненська, Житомирська, Чернігівська, Хмельницька, Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська області;

2) недостатня забезпеченість вологою: Київська, Сумська, Вінницька, Черкаська, Полтавська, Харківська області;

3) посушлива зона: Кіровоградська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Луганська області;

4) дуже посушлива зона: Одеська, Миколаївська, Херсонська області, АР Крим.

Виробництво овочів у розрізі областей країни [1-11] було розподілене по даних чотирьох групах таким чином: I група – 27,9%; II група – 30,3%; III група – 21%; IV група – 20,9%. Отже, на I і II групи припадає 58,2% національного виробництва овочів. Така зональна спеціалізація пояснюється тим, що в рамках територіальної локації I і II груп має місце відносно достатня природна кількість вологи, що забезпечує порівняно стабільну урожайність. Такий висновок підтверджується і розрахунком середніх коефіцієнтів варіації урожайності овочів для кожної з груп: I група – 7,3%; II група – 10,5%; III група – 13,3%; IV група – 24,2%. Застосувавши аналогічний підхід до аналізу виробництва картоплі [1-11], отримано такий розподіл її виробництва по досліджуваних групах: I група – 51,3%; II група – 33,9%; III група – 11,2%; IV група – 3,6%.

Як бачимо, території із достатнім рівнем зволоження забезпечують більше половини валового збору картоплі, а разом із зоною недостатньої зволоженості вони формують більше 85% внутрішньої пропозиції картоплі. Така територіальна спеціалізація робить можливим отримання відносно стабільних урожаїв картоплі.

Все це вказує на те, що у рослинницькій галузі сільського господарства України є резерви збільшення урожайності пізніх ярих культур за рахунок використання агротехнологій, орієнтованих на вирощування сільськогосподарських рослин в умовах дефіциту вологи. Такий підхід актуалізується у зв'язку із зміною клімату. Останній спричиняє розширення посушливих зон і зміну агрокліматичної мапи України.

Україна складається з трьох агрокліматичних зон: Степ, Лісостеп, Полісся. Така класифікація була проведена за співвідношенням кількості опадів до кількості накопиченого тепла. Тепер же, зі зміною середньорічної температури й кількості накопиченого тепла, ці агрокліматичні зони зміщуються. За даними синоптиків, зони поступово зміщуються на північ. Підвищення температури на 1°C зсуває межу агрокліматичних зон в середньому на 100 км на північ. Виходячи з того, що температура зросла на 2°C, межа кліматичних зон змістилася на 200 км. За словами начальника відділу агрометеорології Укргідрометцентру Т. Адаменко, зі зміною клімату поступово зникає зона Полісся. Наразі ця зона теплішає навіть швидше за Південь. Наприклад, 30 років тому на Херсонщині кількість посушливих днів становила 30-40 на рік, зараз – 60-70. На Львівщині +30°C колись було рідкісним явищем. Проте зараз таких днів – 10-20 за літо. Це досить значні підвищення. Через них починаються незворотні зміни клімату [13].

За даними, розміщеними в [1-11], ми визначили середні показники продуктивності сільськогосподарських тварин за три 5-річні періоди й розрахували відповідні коефіцієнти варіації (табл. 2). Як бачимо, в тваринницькій галузі аграрного сектору України має місце застій – продуктивність сільськогосподарських тварин, за рідкісним виключенням, не змінюється, перебуваючи на дуже низькому рівні.

Таблиця 2. Динаміка розміру та коефіцієнти варіації продуктивності сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств сільськогосподарських товаровиробників України за період 2004-2018 рр.

Показник	Середнє за період			Середнє	Дисперсія	Середнє квадратичне відхилення	Коефіцієнт варіації, %
	2004-2008 рр.	2009-2013 рр.	2014-2018 рр.				
Середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі, г	402,8	484,6	483,2	456,867	2576,552	50,759	11,1
Середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі, г	297,8	417,2	461,8	392,267	6327,352	79,545	20,3
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	3556,4	4222	4726	4168,2	277382,2	526,671	12,6
Середня річна несучість однієї курки несучки, шт.	273,8	285,8	265,4	275	113,429	10,650	3,9
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг	3,52	3,38	2,84	3,247	0,1041	0,323	9,9

**розраховано автором за даними [1-11]*

У секторі вирощування й відгодівлі має місце дуже низький рівень середньодобових приростів великої рогатої худоби, який практично не змінюється впродовж аналізованого періоду. Це зумовлює збитковість галузі та, відповідно, її непопулярність як напряму інвестування. Наприклад, в 2018 р. середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні і відгодівлі склали 464 г, а середня маса однієї голови худоби, проданої переробним підприємствам, становила 456 кг в сільськогосподарських підприємствах і 497 кг – в господарствах населення. Якщо

припустити, що це не вибракувані корови, а худоба на відгодівлі, то, враховуючи масу теля при народженні (≈ 20 кг), товарного виду худоба досягає в сільськогосподарських підприємствах у віці 939 днів (2 роки і 7 місяців), у господарствах населення – 1028 днів (2 роки і 10 місяців). Затягнутий виробничий цикл зумовлює непродуктивні витрати й надвисоку собівартість продукції, що веде до збитковості. Так, у 2018 р. рівень збитковості виробництва м'яса великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах становив: -17,7% [14]. Для порівняння – за умов використання індустріальної технології – середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні й відгодівлі становлять 800-1000 грам. Тому маси 450 кг худоба досягає у віці 478 днів (1 рік і 4 місяці).

У свинарстві ситуація краща. Передусім слід відмітити зростання продуктивності тварин. Впродовж аналізованого періоду вона зростає. Зокрема, у звітному періоді середньодобові прирости свиней на вирощуванні й відгодівлі становили в середньому 465 грам. Якщо середня маса однієї голови, проданої переробним підприємствам в 2018 р., становила 111 кг, то це означає, що товарного виду свині на відгодівлі досягають у віці 239 днів (≈ 8 місяців). Це параметри індустріальної технології свинарства, завдяки якій дана галузь демонструє прибутковість.

Однією із ключових проблем галузі свинарства залишається незадовільний рівень ветеринарно-санітарного обслуговування стада. Як наслідок, в Україні досі не можуть зупинити поширення африканської чуми свиней. Наприклад, у вересні 2019 р. у Львівській області на фермі «Галичина-Захід» знищили 72,6 тис. свиней через спалах АЧС [15]. Трапляються непоодинокі випадки, коли свинокомплекси раптово продають усіх свиней, приховуючи випадки АЧС. Природне бажання врятувати своє майно призвело до того, що захворювання поширилось далі й спричинило ефект доміно. Адже транспорт, яким перевозилися хворі тварини, не проходив санітарної обробки та поширював збудник АЧС. До цього додалися замовчування бездіяльності Держпродспоживслужби й лише створення видимості боротьби з АЧС, а не реальні дії від галузевих асоціацій [16, 17, 18].

Особливо загрозливою є ситуацію в секторі особистих селянських господарств, де ветеринарно-санітарне обслуговування тварин перебуває на незадовільному рівні. Якщо сюди додати приватних заготівельників свиней, які власним малогабаритним транспортом перевозять інфікованих тварин, розповсюджуючи хворобу, то можна говорити про те, що ситуація досі не взята під контроль уповноваженими державними органами влади.

В молочному скотарстві має місце зростання середнього річного удою. У 2018 р. зафіксовано новий історичний рекорд даного показника – 4922 кг. Якщо його порівнювати із, наприклад, рівнем 2004 р. – 3185 кг, то зростання суттєве. Однак, беручи до уваги практику індустріального молочного скотарства, нинішній рівень продуктивності вітчизняного молочного стада далекий від бажаного (рис. 2).

Відносно низька молочна продуктивність є головною причиною низького рівня рентабельності вітчизняного молочного скотарства, яка склала +16,1% в 2018 р.

Не меншою проблемою є низька якість молокосировини. Передусім, ця проблема стосується продукції особистих селянських господарств, переважна більшість яких досі застосовує ручне доїння. Наприклад, в ЄС молоко, отримане в результаті ручного доїння, не відповідає санітарно-гігієнічним стандартам, і жоден молокозавод не купить його для переробки. Натомість в Україні досі більше четверті молока, яке надходить на промислову переробку, – це продукція із особистих селянських господарств (рис. 3).

Це серйозна проблема. Адже, вступаючи в СОТ, Україна зобов'язалася привести своє законодавство в частині регулювання безпечності і якості сільськогосподарської

сировини до міжнародних норм, згідно з якими молокосировину, отриману шляхом ручного доїння й тварин подвірного забою, селяни можуть використовувати лише для власних харчових потреб. Офіційний початок дії даних норм, які уже імplementовані у відповідне національне законодавство, завдасть руйнівного впливу на економіку особистих селянських господарств і вітчизняних молокопереробних підприємств.

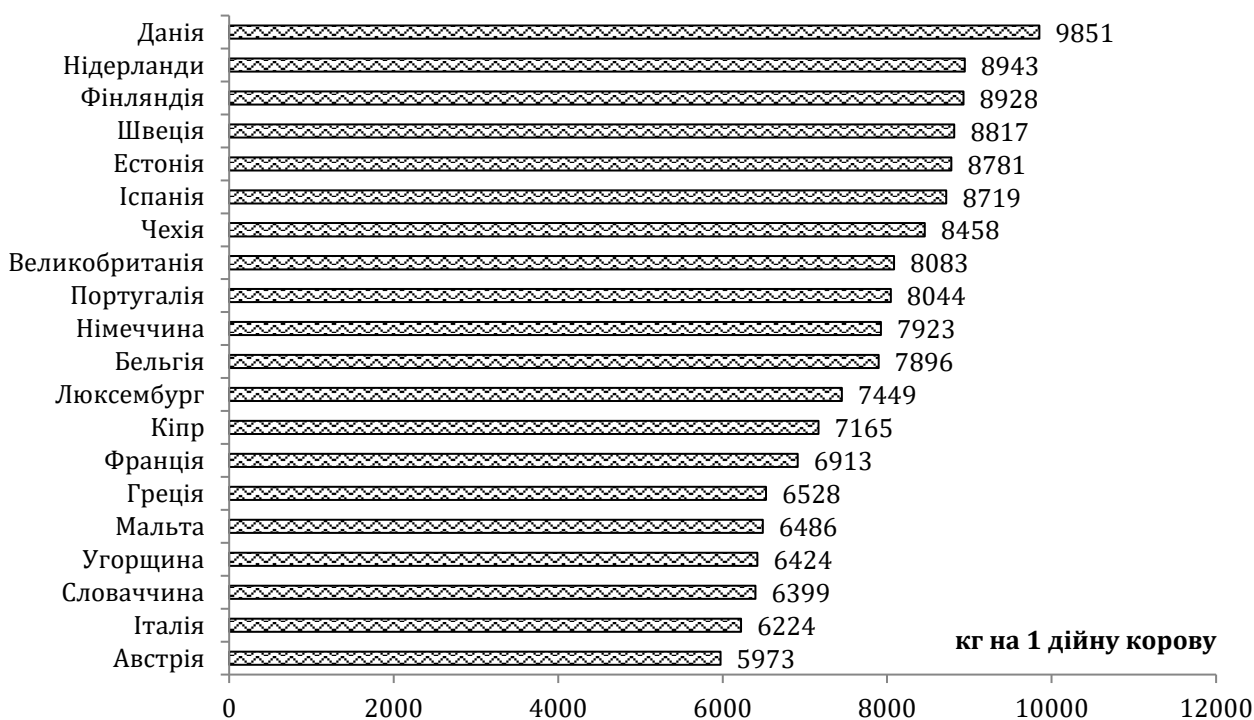

Рис. 2. Середній надій молока в окремих країнах ЄС в 2018 р., кг на 1 дійну корову за рік*

*побудовано автором за даними [19, 20]

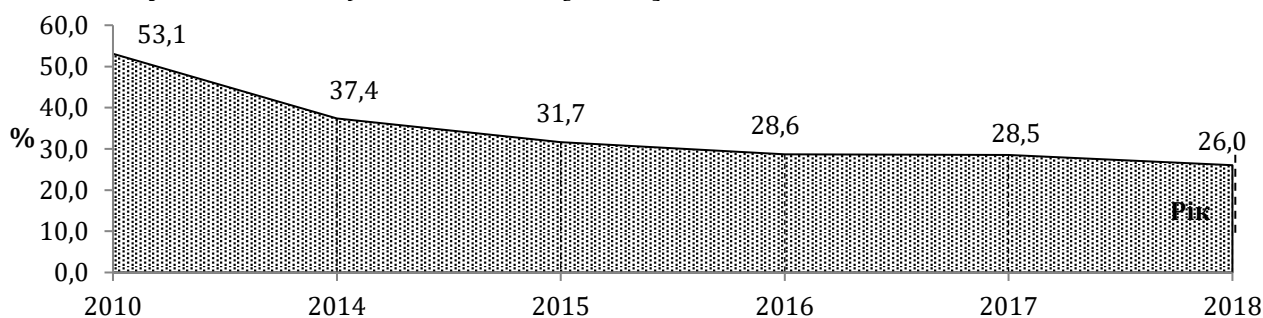

Рис. 3. Частка молока, виробленого господарствами населення, в загальній структурі надходження молокосировини на переробні підприємства України, %*

*побудовано автором за даними [20]

У галузі птахівництва має місце зменшення яйценосності курей. Відбувається це за рахунок господарств населення, які забезпечують 45% виробництва продукції. Головною причиною низької продуктивності птахів у даній категорії господарств є застосування традиційної низькоінтенсивної технології.

Останнім у переліку – показник настригу вовни. Впродовж аналізованого періоду його фактичне значення зменшується. Чинниками, які зумовили занепад вітчизняної галузі вівчарства є інтенсивний розвиток синтетичних волокон і конкурентний тиск з боку його традиційних виробників – Австралії, Нової Зеландії, Аргентини, Китаю. Наприклад, вовняна продукція китайського виробництва надходить на український

ринок за цінами значно нижчими, ніж аналогічна вітчизняна. Крім того, українська вовна суттєво поступається по якості новозеландській, австралійській і аргентинській вовні, які займають історично міцні ринкові позиції лідера. Перспективою розвитку українського вівчарства є його переорієнтацію із вовняного на м'ясне.

Не зважаючи на низькі значення коефіцієнтів варіації продуктивності сільськогосподарських тварин (за виключенням середньодобових приростів свиней), сучасний стан вітчизняної тваринницької галузі не можна назвати задовільним – адже продовжується скорочення поголів'я великої рогатої худоби й свиней, яке не компенсується зростанням продуктивності тварин. В результаті, обсяги виробництва молока, яловичини та свинини зменшуються. В м'ясному тваринництві зменшення виробництва вдається компенсувати лише зростанням обсягів виробництва м'яса птахів.

Стагнація тваринницької галузі є причиною того, що вітчизняне сільське господарство досі не може вийти на обсяги докризового виробництва (1990 р.). В результаті, умова економічної ефективності сталого аграрного виробництва в частині показника «виробництво с.-г. продукції в постійних цінах, % до попереднього року», не виконується.

Передусім, слід відмітити нестабільну динаміку фізичного обсягу виробництва сільськогосподарської рослинницької продукції (рис. 4-6).

Рис. 4. Виробництво сільськогосподарської продукції в постійних цінах, % до попереднього року*

**побудовано автором за даними [11]*

Рис. 5. Виробництво сільськогосподарської рослинницької продукції в постійних цінах, % до попереднього року*

**побудовано автором за даними [11]*

На це вказує коефіцієнт детермінації достовірності апроксимації. Він знаходиться в інтервалі $R^2 \in [0; 0,2401]$, що свідчить про низький рівень зв'язку. Виробництво тваринницької продукції демонструє слабку тенденцію до зростання.

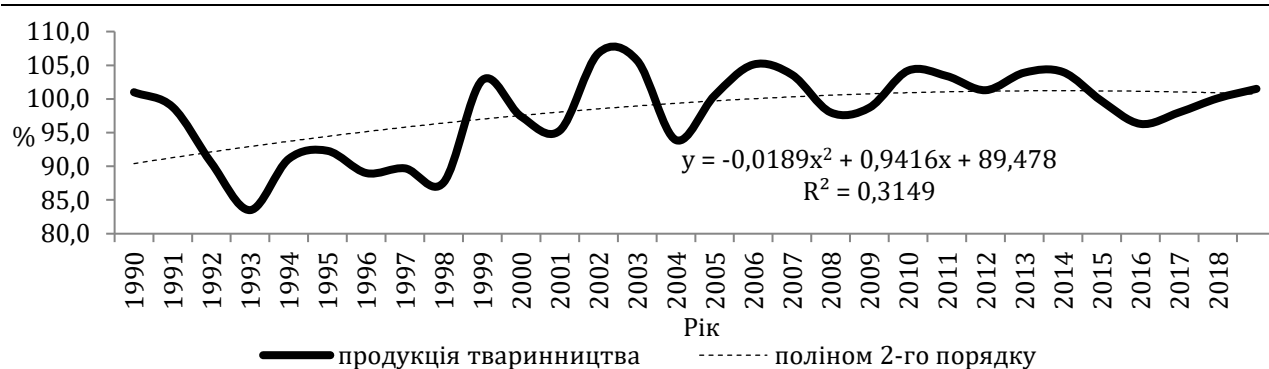

Рис. 6. Виробництво сільськогосподарської тваринницької продукції в постійних цінах, % до попереднього року*

*побудовано автором за даними [11]

Важливою особливістю вітчизняного аграрного виробництва є те, що воно досі не досягло докризового рівня виробництва (табл. 3). Головною причиною цього є катастрофічний спад виробництва тваринницької продукції – станом на кінець 2018 р. її виробництво у реальному вираженні становило лише 54% від рівня 1990 р.

Таблиця 3. Середньорічні темпи зростання/спаду й базовий індекс сільськогосподарського виробництва України*

Період	Уся с.-г. продукція	Продукція рослинництва	Продукція тваринництва
Середньорічне зростання/спад за 1990-1994 рр.	91,7	92,2	91,1
Середньорічне зростання/спад за 1995-1999 рр.	93,7	94,1	93,1
Середньорічне зростання/спад за 2000-2004 рр.	105,5	108,9	100,3
Середньорічне зростання/спад за 2005-2009 рр.	102,0	102,0	101,9
Середньорічне зростання/спад за 2010-2014 рр.	105,5	106,9	102,4
Середньорічне зростання/спад за 2014-2018 рр.	101,7	102,8	99,0
Середньорічне зростання/спад за 1990-2018 рр.	99,8	100,9	97,8
Базовий індекс	0,94	1,44	0,54

*розраховано автором за даними [11]

Навіть зростання виробництва рослинницької продукції на 44% не змогло компенсувати спад виробництва в скотарстві, свинарстві й вівчарстві. Середньорічний темп зростання виробництва рослинницької продукції становить 0,9%, що у 2,2 рази нижче порогового значення цільового показника економічної сталості аграрного виробництва.

Середньорічний темп падіння обсягів виробництва тваринницької продукції становить 2,2%.

Звертає на себе увагу також факт різної динаміки сільськогосподарського виробництва впродовж аналізованого періоду. Зростання обсягів виробництва і в рослинництві, і в тваринництві відбувалося від завершення економічної кризи в 2000 р. до 2014 р. Однак, в 2015 р. висхідна динаміка була перервана – виробництво у рослинництві знизилося на 5,2%, у тваринництві – на 3,7% порівняно із 2014 р. (рис. 7).

Як бачимо, має місце вкрай нестабільна динаміка. На нашу думку головною причиною різких коливань виробництва у бік зменшення було:

- 1) стрімка девальвація гривні;
- 2) втрата традиційних ринків збуту.

Проте, закриття російського ринку для української рослинницької продукції впродовж 2015-2019 рр. було повністю компенсовано відкриттям нових ринків, в першу чергу – ЄС. Це позитивно позначилося на зростанні відповідного виробництва.

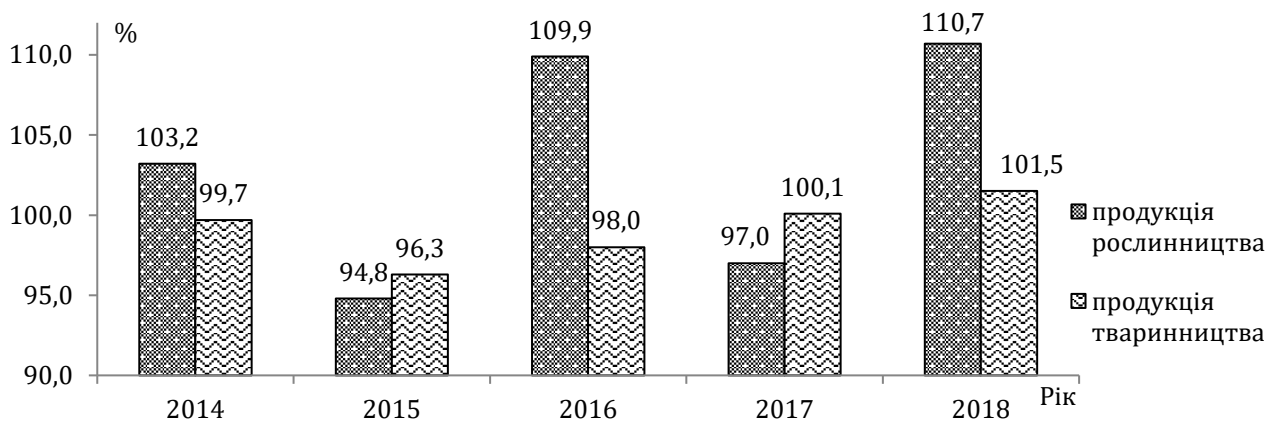

Рис. 7. Виробництво рослинницької і тваринницької продукції в сільському господарстві України в 2014-2018 рр., в постійних цінах, у % до попереднього року*

*побудовано автором за даними [11]

Що стосується тваринницької продукції, то тут ситуація залишається важкою. Причини цього такі:

1) нарощування виробництва тваринницької продукції для внутрішнього ринку обмежується його малою ємністю через низьку платоспроможність українських домогосподарств;

2) нарощування виробництва тваринницької продукції для зовнішнього ринку обмежується невідповідністю критичного обсягу вітчизняної молочної і м'ясної сировини міжнародним санітарно-гігієнічним стандартам.

Показник надходження інвестицій у аграрний сектор економіки України (табл. 4), на перший погляд, демонструє стрімку динаміку – його середньорічний темп приросту становить 23,8%, а частка у загальній структурі капітальних інвестицій в економіку України зростає із 4,3% в 2004 р. до 14,1% в 2017 р., або у 3,3 рази. Проте, якщо обсяг капітальних інвестицій в галузь представити у більш стійкій валюті (долари США), то середньорічний темп зростання буде вдвічі меншим.

Таблиця 4. Капітальні інвестиції в сільське господарство України, млн грн, млн \$*

Рік	Капітальні інвестиції в сільське господарство		Капітальні інвестиції в сільське господарство, млн \$
	млн грн	частка у загальній структурі капітальних інвестицій в економіку України, %	
2004	3278	4,3	616,3
2005	4905	5,3	957,1
2006	7190	5,7	1423,8
2007	9338	6	1849,1
2008	16682	7,1	3167,1
2009	9295	6,1	1193,0
2010	11311	6	1425,3
2011	17039	6,4	2138,5
2012	19411	6,5	2429,1
2013	19059	7	2384,5
2014	18388	8,4	1546,9
2015	29310	10,7	1341,7
2016	49660	13,9	1943,5
2017	63401	14,1	2383,8
2018	65059	11,2	2391,8
Середньорічний темп зростання/спаду, %	+23,8	x	+10,2

*розраховано автором за даними [1-11, 21]

При цьому слід відмітити, що справжнє надходження інвестицій в сільське господарство демонструє вкрай нестабільну динаміку. Її аналіз ми проведемо не за допомогою коефіцієнту варіації, який при такому стрімкому зростанні буде малоінформативним, а за допомогою вирівнювання динамічного ряду (рис. 8 і 9). Як бачимо, реальна динаміка капітальних інвестицій в сільське господарство України, не спотворена інфляційним впливом, має низький рівень стабільності. Тобто, вона – не стабільна. Ключова причина різкого падіння капітальних інвестицій (рис. 9) – економічні кризи: в 2008-2009 рр. – як результат глобальної фінансової кризи, в 2013-2014 рр. – як результат внутрішньополітичної кризи й військової агресії проти України.

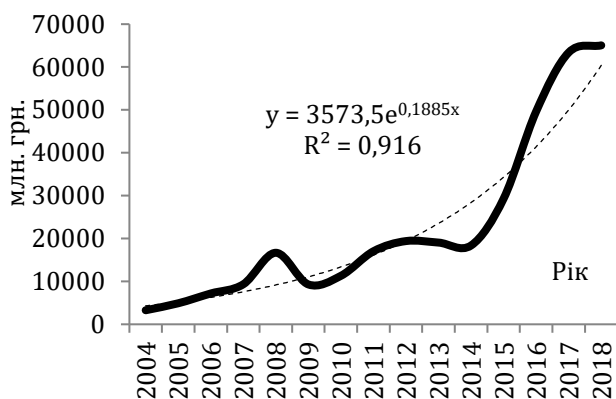

Рис. 8. Капітальні інвестиції в сільське господарство України, млн грн.*

**побудовано автором за даними [1-11, 21]*

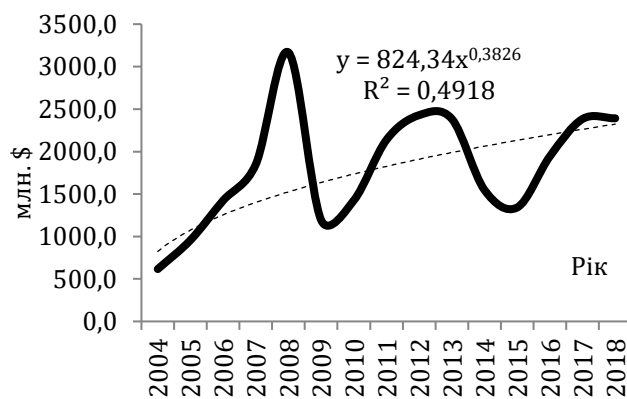

Рис. 9. Капітальні інвестиції в сільське господарство України, млн \$*

Результуючий показник господарської діяльності підприємств аграрної сфери економіки – чистий прибуток (збиток), точно відтворює коливання ділової активності в часі – падіння в 2008-2009 рр. та в 2014-2018 рр. (табл. 5).

Таблиця 5. Чистий прибуток (збиток), як результат діяльності підприємств галузі сільського господарства України, млн \$*

Рік	Чистий прибуток (збиток), млн \$
2006	484,2
2007	1357,2
2008	1090,6
2009	959,3
2010	2174,2
2011	3171,2
2012	3344,8
Коефіцієнт варіації для періоду 2006-2012 рр.,%	62,4
2013	1977,5
2014	1801,5
2015	4665,3
2016	3515,1
2017	2567,1
2018	2458,7
Коефіцієнт варіації для періоду 2013-2018 рр.,%	59,0
Коефіцієнт варіації для періоду 2006-2018 рр., %	52,1

**побудовано автором за даними [1-11, 21]*

Тому динаміка аналізованого показника є дуже нестабільною – коефіцієнт варіації становить 52,1%. Разом з тим, слід відмітити, що в розрізі різних періодів вона відрізняється. Так, для періоду 2006-2012 рр. коефіцієнт варіації чистого прибутку становить 62,4%, а для періоду 2013-2018 рр. – 59%. Що вказує на поступову стабілізацію динаміки його зростання. На нашу думку, головною причиною цього є радикальна зміна

зовнішньоторговельного вектору українського аграрного сектору – із російського ринку на ринки країн, які в цілому дотримуються цивілізованих правил взаємної торгівлі – ЄС, Близького Сходу, Північної Африки тощо.

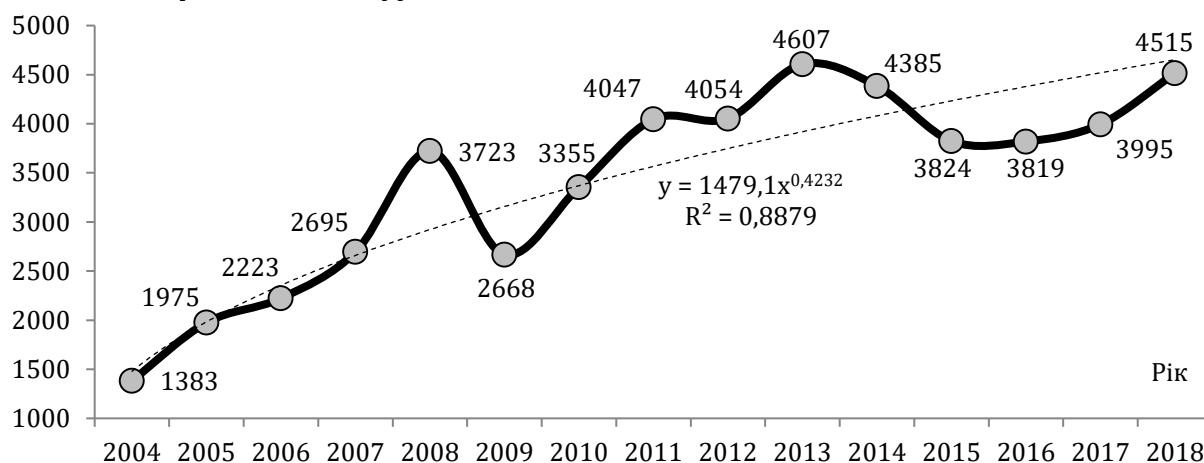

Рис. 10. Виробництво валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України, \$ на 1 зайнятого за рік*

**побудовано автором за даними [1-11, 21]*

Як бачимо динаміка зростання аналізованого показника має високий рівень стабільності. Тому рівняння апроксимуючої кривої можна використати для розрахунку прогнозу на найближчих три роки: 2019 р. – 4782 \$ на 1 зайнятого; 2020 р. – 4906 \$ на 1 зайнятого; 2021 р. – 5026 \$ на 1 зайнятого.

Отже, при збереженні існуючої динаміки зростання досліджуваного показника, цільового значення рівня продуктивності праці в 2020 р. (10 тис. \$ на 1 зайнятого) досягнуто не буде. Це стане головною перешкодою реалізації стратегічних параметрів розвитку внутрішнього продовольчого ринку в частині суттєвого збільшення споживання населенням цінних видів продовольства (молочних і м'ясних продуктів, риби, свіжих фруктів і овочів тощо), забезпечення одночасного збільшення агропродовольчої пропозиції на внутрішньому ринку й для експорту, підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки.

Безальтернативною умовою різкого стрибка продуктивності праці є інтенсифікація сільськогосподарського виробництва за рахунок використання індустріальних технологій. Що, однак, зробить неминучим конфлікт цілей економічної й екологічної сталості аграрного виробництва.

Для аналізу динаміки фактичних значень показника «частка сировини в структурі експорту агропродовольчої продукції» необхідно визначитися зі статтями УКТЗЕД, які однозначно можна класифікувати, як сільськогосподарську сировину [22]. На нашу думку – це товари за кодами УКТЗЕД: 01 живі тварини; 06 живі дерева та інші рослини; 10 зернові культури; 12 насіння і плоди олійних культу р.

Товари за рештою кодів – це продукція, яка зазнала первинної обробки (м'ясо, риба й ракоподібні, молоко, борошно та крупи тощо), продукція, яку можна розглядати і як сировину, і як готові до споживання продукти харчування (яйця птиці, овочі, їстівні плоди і горіхи тощо) і продукція у вигляді готових продуктів харчування (молочні продукти, мед, кава, чай тощо). Як бачимо, динаміка фізичних обсягів експорту сільськогосподарської сировини і її частки в структурі експорту агропродовольчої продукції відрізняється: в 2015 р. експорт сировини зменшився порівняно із попереднім роком, проте значення частки сировини в структурі експорту агропродовольчої продукції зросло проти попереднього року на 2,4 п. п. (табл. 6).

Таблиця 6. Експорт сільськогосподарської сировини та його частка в структурі українського експорту агропродовольчої продукції*

Рік	Експорт с.-г. сировини, млн \$	Частка сировини в структурі експорту агропродовольчої продукції, %
2001	639,6	35,1
2002	1045,3	43,8
2003	674,6	24,7
2004	1017,0	29,3
2005	1522,8	35,4
2006	1674,8	35,5
2007	1436,4	23,0
2008	5138,7	47,5
2009	4607,7	48,4
2010	3558,1	35,8
2011	5063,6	39,5
2012	8771,7	49,0
2013	8434,5	49,5
2014	8247,7	49,5
2015	7560,9	51,9
2016	7643,5	50,0
2017	8610,9	48,5
2018	9244,9	49,7

*розраховано автором за даними [22]

Це вказує на те, що, з одного боку, динаміка обсягів експорту сировини, а з іншого – продукції первинної обробки, напівфабрикатів і готових харчових продуктів, мають різні траєкторії, що зумовлено різними факторами, які впливають на кон'юнктуру міжнародних ринків сільськогосподарської сировини й ринків продовольчих напівфабрикатів і готових продуктів харчування. Тому для розробки прогнозу розміру частки сировини в структурі експорту агропродовольчої продукції необхідно використати два динамічних ряди – експорт усїєї агропродовольчої продукції (коди 1-24 УКТЗЕД) й експорт сільськогосподарської сировини (коди 01, 06, 10, 12 УКТЗЕД) (рис. 11).

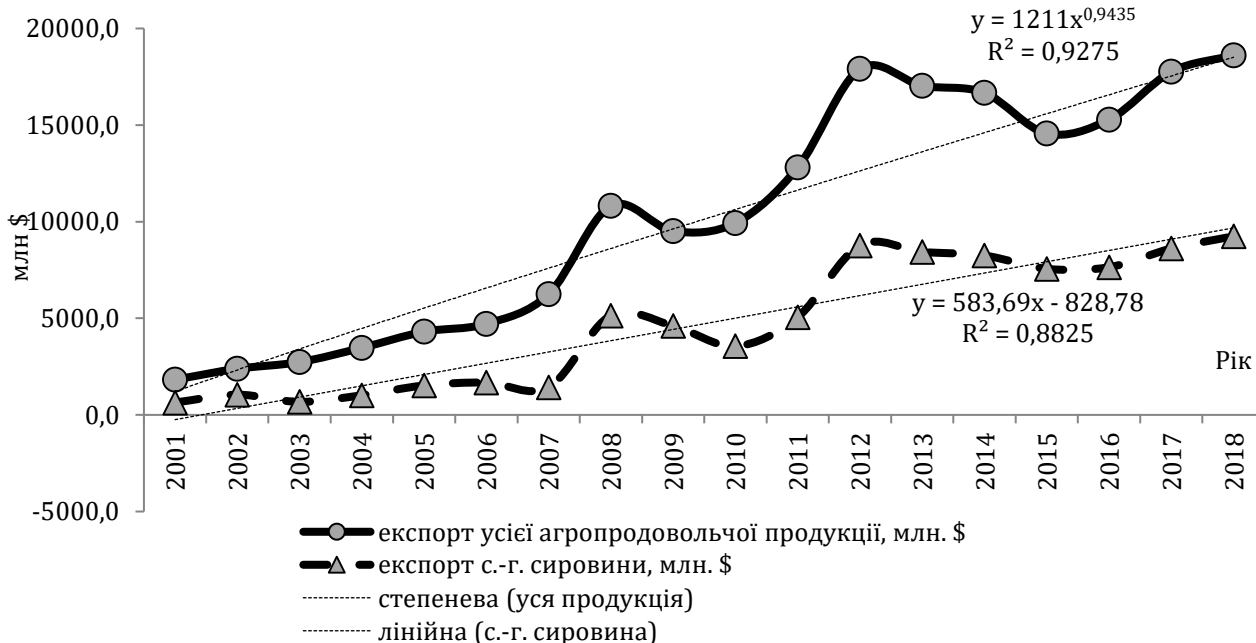

Рис. 11. Динаміка експорту усїєї агропродовольчої продукції та сільськогосподарської сировини в 2001-2018 рр., млн \$*

*побудовано автором за даними [22]

Динаміка зростання значень аналізованих показників має високий рівень стабільності. Тому рівняння апроксимуючих кривих можна використати для розрахунку прогнозу на найближчих три роки:

1) експорт усієї агропродовольчої продукції:

- 2019 р. – 19482,7 млн \$;
- 2020 р. – 20448,7 млн \$;
- 2021 р. – 21412 млн \$;

2) експорт сільськогосподарської сировини:

- 2019 р. – 10261,3 млн \$;
- 2020 р. – 10845 млн \$;
- 2021 р. – 11428,7 млн \$;

3) частка сільськогосподарської сировини в структурі експорту агропродовольчої продукції України:

- 2019 р. – 52,7%;
- 2020 р. – 53,0%;
- 2021 р. – 53,4%.

Отже, у короткостроковій перспективі (2020 р.) показник «частка сільськогосподарської сировини в експорті агропродовольчої продукції» не тільки не досягне цільового значення 49%, а продовжить зростати. Це свідчить про те, що при збереженні нинішньої тенденції, за Україною і далі закріплюватиметься статус сировинного придатку розвинутих країн.

Останній показник в переліку – продовольча незалежність за окремим продуктом. Аналогією даного показника є «рівень самозабезпеченості основними видами продовольства», фактичні значення якого для основних видів продовольства розраховуються й публікуються щорічно Державною службою статистики України (табл. 7).

Таблиця 7. Рівень самозабезпеченості України основними видами продовольства, %

Рік	М'ясо та м'ясні продукти	Молоко та молочні продукти	Яйця	Зерно	Картопля	Овочі та продовольчі баштанні	Плоди, ягоди та виноград
2008	81	107,6	104,4	198,2	102,2	107,4	72,2
2009	83,3	106,4	107,4	176,5	100,9	107,8	74,2
2010	86,1	106,4	108,5	144,1	97,7	100	73,7
2011	91,4	106,7	109,5	192,9	110	105,3	74
2012	88,9	104,6	108,3	161	98,4	105,8	71,8
2013	93,4	101,6	109,7	221	97,2	101,2	81
2014	101,2	103,6	116,5	230,9	105,5	103,4	82
2015	106,2	105	113,9	238,9	96,3	100,3	92,3
2016	105,4	103,6	114	290,5	101,6	101,6	84,9
2017	105,1	107,7	119,8	292,9	101,7	102,9	82,9
2018	105	107,5	123,9	319,2	101,5	103,4	91,3

**побудовано автором за даними [1-11]*

Як бачимо, станом на початок 2019 р. цільове значення даного показника (100%) не виконується лише по плодах, ягодах і винограду. Разом з тим фактичне значення рівня самозабезпечення по останній групі продовольства далеке й від критичних 75%.

Висновки та перспективи подальших розвідок

В рослинницькій галузі аграрного сектору України відбуваються позитивні зміни – урожайності всіх, включених в аналіз, сільськогосподарських культур мають тенденцію до зростання. Разом з тим, показники рівня стабільності такого зростання (коефіцієнт варіації) демонструють суттєву диференціацію. Усе це вказує на те, що у

рослинницькій галузі сільського господарства України є резерви збільшення урожайності пізніх ярих культур за рахунок використання агротехнологій, орієнтованих на вирощування сільськогосподарських рослин в умовах дефіциту вологи. Такий підхід актуалізується у зв'язку із зміною клімату. Останній спричиняє розширення посушливих зон і зміну агрокліматичної мапи України.

Не зважаючи на низькі значення коефіцієнтів варіації продуктивності сільськогосподарських тварин (за виключенням середньодобових приростів свиней), сучасний стан вітчизняної тваринницької галузі не можна назвати задовільним – адже продовжується скорочення поголів'я великої рогатої худоби й свиней, яке не компенсується зростанням продуктивності тварин. В результаті, обсяги виробництва молока, яловичини та свинини зменшуються. В м'ясному тваринництві зменшення виробництва вдається компенсувати лише зростанням обсягів виробництва м'яса птахів.

Стагнація тваринницької галузі є причиною того, що вітчизняне сільське господарство досі не може вийти на обсяги докризового виробництва (1990 р.). В результаті, умова економічної ефективності сталого аграрного виробництва, в частині показника «виробництво с.-г. продукції в постійних цінах, % до попереднього року», не виконується.

Має місце вкрай нестабільна динаміка виробництва. На нашу думку, головною причиною різких коливань виробництва у бік зменшення було:

- 1) стрімка девальвація гривні;
- 2) втрата традиційних ринків збуту.

Справжнє надходження інвестицій в сільське господарство демонструє вкрай нестабільну динаміку. Реальна динаміка капітальних інвестицій в сільське господарство України, не спотворена інфляційним впливом, має низький рівень стабільності – тобто, вона не стабільна.

У короткостроковій перспективі (2020 р.) показник «частка сільськогосподарської сировини в експорті агропродовольчої продукції» не тільки не досягне цільового значення 49%, а продовжить зростати. Це свідчить про те, що при збереженні нинішньої тенденції, за Україною і далі закріплюватиметься статус сировинного придатку розвинутих країн.

Останній показник в переліку - продовольча незалежність за окремим продуктом. Аналогією даного показника є «рівень самозабезпеченості основними видами продовольства», фактичні значення якого для основних видів продовольства розраховуються й публікуються щорічно Державною службою статистики України. Станом на початок 2019 р. цільове значення даного показника (100%) не виконується лише по плодах, ягодах і винограду. Разом з тим фактичне значення рівня самозабезпечення по останній групі продовольства далеке й від критичних 75%.

Список літератури

1. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2008». К.: Державний комітет статистики України, 2009. 361 с.
2. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2009». К.: Державний комітет статистики України, 2010. 367 с.
3. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2010». К.: Державна служба статистики України, 2011. 374 с.
4. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2011». К.: Державна служба статистики України, 2012. 376 с.
5. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2012». К.: Державна служба статистики України, 2013. 392 с.

6. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2013». К.: Державна служба статистики України, 2014. 390 с.
7. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2014». К.: Державна служба статистики України, 2015. 379 с.
8. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2015». К.: Державна служба статистики України, 2016. 360 с.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2016». К.: Державна служба статистики України, 2017. 246 с.
10. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2017». К.: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.
11. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2018». К.: Державна служба статистики України, 2019. 235 с.
12. Кліматичні ресурси. URL: https://www.google.ru/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi7h8DpvKPMAhUJlosKHSFTBLEQMwhYKAkwCQ&url=https%3A%2F%2Fflektiv.org%2F5-298.html&psig=AOvVaw11eZJXg-6E_ZJXV-XTmQtA&ust=1575805969476758&ictx=3&uact=3
13. Нова карта кліматичних зон України змістилась на 200 км. 3 березня 2019, 13:00. URL: <https://superagronom.com/news/6598-nova-karta-klimatichnih-zon-ukrayini-zmistilas-na-200-km>
14. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html
15. У Львівській області через АЧС знищили майже 73 тис. свиней. *Українські національні новини*. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1823657-u-lvivskiy-oblasti-cherez-achs-znischili-mayzhe-73-tis-sviney>
16. Чому має навчити АЧС українських аграріїв? *AGGEEK*. URL: <https://aggeek.net/ru-blog/chomu-mae-navchiti-achs-ukrainskih-agrariiv->
17. Лагодієнко В. Продовольча безпека Причорноморського регіону: стан, тенденції, перспективи. *Economic and Food Security of Ukraine*. 2019. № 6(3-4). С. 16-25. <https://doi.org/10.15673/efs.v6i3-4.1282>
18. Dairy cows. URL: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupDownloads.do>
19. Raw cows' milk delivered to dairies. URL: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupDownloads.do>
20. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/currency?period=%0Bdaily>
21. Товарна структура зовнішньої торгівлі. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0919_u.htm
22. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Вплив сукупних витрат на обсяги національного виробництва. *Економічний часопис-XXI*. 2018. №172(7-8). С. 44-50.

References

1. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2008». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2008"]. (2009). Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
2. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2009». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2009"]. (2010). Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
3. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2010». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2010"]. (2011). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv. Ukraine.

4. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2011». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2011"]. (2012). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
5. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2012». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2012"]. (2013). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
6. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2013». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2013"]. (2014). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
7. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2014». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2014"]. (2015). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
8. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2015». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2015"]. (2016). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
9. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2016». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2016"]. (2017). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
10. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2017». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2017"]. (2018). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
11. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2018». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2018"]. (2019). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
12. Climate Resources. Available at: https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi7h8DpvKPMahUJlosKHSFTBLEQMwhYKAkwCQ&url=htt5%2AF%2A.htmlAOvVaw11eZJXg-6E_ZJXV-XTmQtA&ust=1575805969476758&ictx=3&uact=3
13. A new map of Ukraine's climate zones has shifted 200 km. March 3, 2019, 1:00 PM. Available at: <https://superagronom.com/news/6598-new-card-klimatichnih-zon-ukrayini-zmistilas-na-200-km>
14. The level of profitability of agricultural production in agricultural enterprises. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html
15. Nearly 73,000 pigs have been killed in the Lviv region through ASF. Ukrainian national news. Available at: <https://www.unn.com.ua/en/news/1823657-u-lvivskiy-oblasti-cherez-achs-znischili-mayzhe-73-tis-sviney>
16. What should the ASFs of Ukrainian farmers learn? AGGEEK. Available at: <https://aggeek.net/blog/chomu-mae-navchiti-achs-ukrainskih-agrariiv->
17. Lahodiienko, V. (2019). «Food security of the Black Sea region: state, trends, prospects». *Economic and Food Security of Ukraine*. № 6(3-4). pp. 16-25. <https://doi.org/10.15673/efs.v6i3-4.1282>
18. Dairy cows. Available at: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupDownloads.do>
19. Raw cows' milk delivered to dairies. Available at: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupDownloads.do>
20. Official exchange rate of hryvnia against foreign currencies. Available at: <https://bank.gov.ua/control/en/curmetal/detail/currency?period=%0Bdaily>
21. Commodity structure of foreign trade. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0919_u.htm
22. Mudrak, R.P., Lahodiienko, V.V., Lahodiienko, N.V. (2018). «Impact of aggregate costs on national production». *Economic Annals-XXI*. №172(7-8), pp. 44-50.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2019 р.

Олександр Володимирович ПАХАРЕНКО

аспірант кафедри управління та адміністрування,
ННІ «Каразінська школа бізнесу» ХНУ ім. В. Н. Каразіна
ORCID ID: 0000-0002-9363-7937
E-mail: kbs@karazin.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «МЕРЕЖЕВІ СТРУКТУРИ»

Пахаренко, О. В. Дослідження змісту економічної категорії «мережеві структури» [Текст] / Олександр Володимирович Пахаренко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 282–293. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Висока ефективність функціонування мережевих бізнес-структур, порівняно з традиційними формами організації підприємництва, їх адаптивність і спільна зацікавленість всіх учасників відносин в досягненні мети зумовили великий інтерес до мережевої форми організації підприємництва зі сторони вчених і їх практичну реалізацію.

Метою статті є уточнення сутності терміну «мережева структура» на основі визначення його істотних ознак і асоціативних понять з позиції інституційного, колабораційного й координаційного підходів.

Результати. В результаті аналізу поняття «мережева структура» з використанням методу контент-аналізу, реалізованого в програмному продукті TextAnalyst, побудована семантична мережа, що характеризує ключові категорії, з яким пов'язується сутність поняття мережевої бізнес-структури. Визначено, що асоціативними поняттями мережевої структури є: організація, взаємодія, об'єднання, структура управління, форма управління, координація, кооперація, альянс, структурована сукупність, інтеграція, корпоративна структура, відносини, коаліція. На основі проведеного-контент аналізу виокремлено три підходи до пояснення сутності поняття «мережева бізнес-структура»: інституційний (відповідно до якого мережева структура розглядається як організаційна структура компанії), колабораційний підхід (мережева структура як система взаємозв'язків між структурними елементами) й координаційний підхід (мережева структура як форма управління рівноправними об'єктами-підприємствами для досягнення спільних бізнес-цілей).

Висновки. На основі інтеграції виділених підходів до пояснення сутності поняття під мережевою бізнес-структурою запропоновано розуміти гібридну форму взаємодії підприємницьких структур, які функціонують на засадах квазіінтеграційних форм контролю з метою досягнення синергетичного ефекту при реалізації загальних економічних інтересів. Запропоноване поняття, на відміну від існуючих, базується на комплексному врахуванні особливостей етапів розвитку мережевих форм підприємницької діяльності й відображає істотні ознаки інституційного, колабораційного, координаційного підходів у функціонуванні бізнес-структур.

Ключові слова: мережева структура, гібридна структура, управління, координація, кооперація, квазіінтеграція.

**RESEARCH THE CONTENTS OF THE ECONOMIC CATEGORY
«NETWORK STRUCTURES»**

Abstract

Introduction. High efficiency of functioning of network business structures, in comparison to traditional forms of entrepreneurship organization, their adaptability and mutual interest of all participants of relations in achieving the goal, led to a great interest in the network form of entrepreneurship organization by scientists and their practical implementation.

The purpose of the article is to clarify the essence of the term «network structure» based on the definition of its essential features and associative concepts from the standpoint of institutional, collaborative and coordination approaches.

Results. The semantic network was constructed as the analysis result of the concept of «network structure» using the content analysis method implemented in the software product TextAnalyst that characterizes the key categories that are related to the essence of the concept of network business structure. It is determined that associative concepts of network structure are: organization, interaction, association, management structure, a form of management, coordination, cooperation, alliance, structured population, integration, corporate structure, relations, coalition.

Using the content analysis three approaches to explaining the essence of the concept «network business structure» were distinguished: institutional (according to which the network structure is considered as the organizational structure of the company), collaborative approach (network structure as a system of interconnections between structural elements) and coordination approach (network structure as a form of managing peer-to-peer entities to achieve common business goals).

Conclusions. Based on the integration of selected approaches to explaining the essence of the concept under the network business structure, it is proposed to understand the hybrid form of interaction of business structures that operate on the basis of quasi-integration forms of control in order to achieve a synergistic effect in the realization of common economic interests. The proposed concept, unlike the existing ones, is based on a comprehensive consideration of the stages' peculiarities of network forms development of business activity and reflects the essential features of an institutional, collaborative, coordination approach in the functioning of business structures.

Keywords: network structure, hybrid structure, management, coordination, cooperation, quasi-integration.

JEL classification: L2; L51; M10

Вступ

Широкомасштабні радикальні трансформації в глобальному ринковому середовищі, а також в межах України, суттєво змінили технологічний уклад економічної системи. В результаті українська економіка перестала бути закритою системою, поступово й стрімко відбувається процес її інтеграції в світову економіку. При цьому виникає ряд проблем, які в сукупності характеризують образ сучасної української економічної системи, де значне місце займає вирішення завдань формування та функціонування підприємництва, підприємницького середовища, створення умов вільної конкуренції і конкурентного середовища [1].

Аналіз досвіду провідних країн доводить необхідність наявності в будь-якій національній економіці високорозвинутого й ефективного підприємництва, так як підприємництво є однією з найважливіших складових будь-якої економіки [2]. Тому у країнах з високо розвинутою ринковою економікою підприємництво набуло широкого поширення і складає переважну частину серед усіх форм організацій бізнесу [3]. Традиційні ієрархічні й корпоративні форми організації та управління в багатьох випадках не відповідають вимогам до сучасних підприємницьких структур щодо їх здатності швидкої адаптивності ринковому середовищу, модернізації і постійного розвитку.

Іншою проблемою є неефективність і несвоєчасність прийняття управлінських рішень. Бюрократична система управління підійшла до межі, коли порушується закон Ешбі: керуюча система не може бути менш складною, ніж система управління [4]. Найбільш ефективно цю проблему вирішує мережева організація підприємництва. Практика доводить, що ефективність партнерських відносин вища, коли співпраця здійснюється на рівноправній основі, оскільки в такій ситуації досягається максимальна мотивація всіх учасників коопераційних відносин [5]. Саме за принципом рівноправності відносин засновані мережеві підприємницькі структури, в яких всі учасники в рівній мірі зацікавлені в досягненні максимального кінцевого результату, а не орієнтовані на вузькі проблеми локального рівня.

Вивчення практики міжорганізаційної мережевої взаємодії підприємств засвідчує, що однією з головних причин її появи є необхідність формування більш адекватної сучасним потребам системи створення споживчої цінності. Тому саме в цьому сенсі мережевий підхід до дослідження міжфірмових взаємодій стає все більш популярним в економічній науці і в менеджменті; вчені [6-12] погоджуються, що саме мережева модель буде найближчим часом ключовим напрямком розвитку бізнесу.

Питаннями вивчення сутності й особливостей функціонування мережевих структур і мережевих бізнес-структур займалися ряд вчених [6-20], що зумовило значну варіативність в поясненні сутності й визначенні умов ефективною їх організації.

Мета статті

Метою статті є уточнення сутності терміну «мережева бізнес-структура» на основі визначення його істотних ознак і асоціативних понять з позиції інституційного, колабораційного та координаційного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження

З точки зору формальних методів мережеві структури представлені у вигляді графів, що мають вузли й зв'язки, які і визначають правила їх функціонування [6]. Економічна інтерпретація полягає в такому: вузли графа – це підприємства, зв'язку – взаємодії між ними, які можуть бути фінансовими, матеріальними, ресурсними, соціальними, інституційними [7, 13]. Візуально загальна система взаємозв'язків підприємств має вигляд «павутини», що має в різних місцях різну щільність. При цьому можливе посилення щільності зв'язків однієї групи вузлів й ослаблення іншої. Зв'язки можуть рватися і утворюватися нові, які долають інерцію колишніх зв'язків. Динаміка зазначеного процесу визначається законами ринку.

Літературний аналіз засвідчив наявність великої кількості дефініцій «мережевих бізнес-структур», що свідчить про складність і неоднозначність такого явища. А це в свою чергу створює складності при здійсненні наукового дослідження. Перш ніж дати авторське визначення, ідентифікуємо основні критерії, тобто сформулюємо істотні ознаки, яким має відповідати поняття «мережева бізнес-структура».

Для уточнення сутності поняття мережевої бізнес-структури й визначення її ключових характеристик використано метод контент-аналізу. Це метод кількісного вивчення текстових даних, суть якого полягає в розчленуванні текстових даних на структурні елементи, виявленні ключових слів в документах з визначенням частоти їх згадувань. Цей метод є провідним в дослідженні сутності понять, змісту повідомлень засобів масової інформації, відповідей на питання соціологічних досліджень [21].

Контент-аналіз реалізований в програмному продукті TextAnalyst. За допомогою семантичного аналізу як інструменту текстомайнінга сформована семантична мережа як сукупність термінів, виділених з аналізованого поняття (слів і словосполучень), пов'язаних між собою за змістом. У процесі семантичного аналізу використано припущення, що структуру (S) сукупності визначень одного поняття можна представити таким чином [22]:

$$S = \{M, F\} \quad (1)$$

де M – сукупність всіх досліджуваних визначень;

F – співвідношення «змістовий зв'язок».

Тоді формальною моделлю структури поняття виступає семантична мережа, сформована у вигляді графа:

$$G = (E, V), \quad (2)$$

де E – сукупність вершин, якій відповідає сукупність пов'язаних понять;

V – сукупність дуг.

При цьому виконується умова:

$$v = (M, F) \in V, M \in E \wedge F \in E \quad (3)$$

Дуга V виходить з вершини, яка відповідає основному поняттю a , і входить в вершину, яка відповідає поняттю, яке за змістом в тексті часто використовуються в поєднанні з поняттям a . Кожен елемент семантичної мережі категорії характеризується числовою оцінкою – «змістовим зв'язком». Зв'язки між парами понять також характеризуються вагами, які дозволяють порівняти відносну важливість терміну [22].

В семантичному графі кількісний показник, що стоїть поруч з поняттям, характеризує його змістову вагу. Його значення в межах від 1 до 100 відображає значення терміну для сутності всього поняття. Так, максимальне значення, рівне 100, свідчить про те, що термін є ключовим і визначає зміст поняття. Число, яке стоїть на дугах семантичної мережі, характеризує вагу зв'язку між відповідними термінами. Високе значення ваги зв'язку між поняттями означає, що терміни істотно пов'язані між собою [22].

Побудована семантична мережа, що характеризує ключові терміни (категорії), з яким пов'язується сутність поняття мережевої бізнес-структури, представлена на рис. 1.

Відповідно до побудованої мережі (рис. 1), мережева бізнес-структура асоціюється з поняттями: організація (98), взаємодія (98), об'єднання (75), структура управління (69), форма управління (69), координація (57), кооперація (45), альянс (34), структурована сукупність (34), інтеграція (34), корпоративна структура (28), відносини (28), коаліція (22). У дужках біля термінів вказана змістова вага відповідного терміну, яка відповідає частці згадувань в проаналізованих визначеннях. Інші терміни, не зважаючи на вищу відносну значущість деяких з них, є уточненням асоціативних понять – ключових слів в поясненні сутності поняття «мережева бізнес-структура». Загалом можна свідчити на основі результатів, отриманих шляхом застосування контент-аналізу економічної категорії «мережева структура», що в сучасній науковій літературі присутні три підходи щодо тлумачення змісту досліджуваної дефініції:

1. Інституціональний підхід, відповідно до якого мережева структура ототожнюється з організаційною структурою компанії як можливість інтеграції підприємств, тобто їх об'єднання за допомогою системи вертикальних і горизонтальних коопераційних угод, контрактів, координації їх діяльності та залучення нових партнерів. Мережевими виступають організації та компанії, що мають гнучку й адаптивну організаційну структуру.

2. Колабораційний підхід, відповідно до якого мережева структура розглядається як сформована система контактів або взаємозв'язків між структурними елементами мережі.

3. Координаційний підхід, відповідно до якого мережева структура розглядається як певна форма управління взаємозалежних економічних агентів, які функціонують на рівноправній основі з метою досягнення спільних бізнес-цілей.

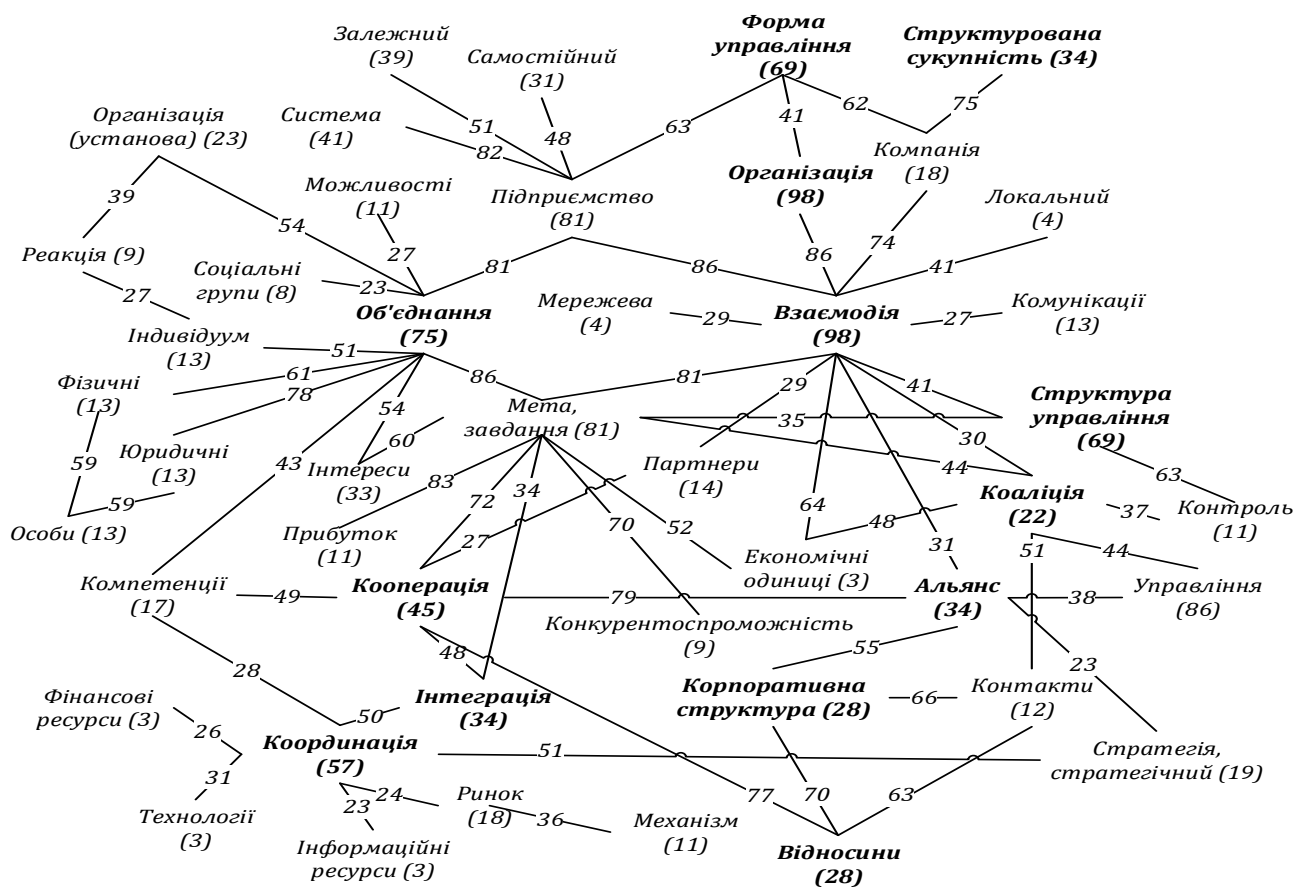

Рис. 1. Семантична мережа поняття «мережева бізнес-структура»

Джерело: розроблено за [6-20]

Організаційна структура управління підприємства визначає склад, підпорядкованість і взаємодію її елементів, окреслює необхідну кількість управлінського персоналу, здійснює його розподіл за підрозділами, регламентує адміністративні, функціональні й інформаційні взаємовідносини між працівниками апарату управління та підрозділами, встановлює права, обов'язки і відповідальність менеджерів тощо. В цьому аспекті багато вчених ототожнюють мережеві структури з такими економічними категоріями як «корпорація» та «кластер» [6, 8].

Слід зазначити, що корпорації являють собою інтегровані системи [23], у зв'язку з чим виникають певні сумніви щодо справедливості даного твердження відносно мережевих структур. Характер інтеграційного процесу безпосередньо відбивається у

формах створюваних об'єднань. Їх відмінності визначаються цілями об'єднання, характером господарських відносин між учасниками: ступенем їх взаємопроникнення і незалежності. До найбільш простої, «м'якої» форми інтеграції слід віднести різного роду асоціації та гільдії, в яких відбувається узгодження інтересів учасників без встановлення господарських взаємозв'язків [23]. Об'єктом дослідження є об'єднання на основі господарської (комерційної) взаємодії учасників (що покладено в основу функціонування мережевої структури), в результаті якої формується інтегрована система як самостійний господарюючий суб'єкт підприємництва. З огляду на зазначене, інтегровані структури являють собою добровільне, примусове, добровільно-примусове об'єднання двох чи більше економічних агентів в систему на базі спеціалізації і кооперації з метою отримання синергетичного ефекту.

Бізнес-мережа формується системою підприємств чи несамоїстих підприємств, які функціонують на матричній формі управління (поєднання функціональної й дивізіональної форми управління). Тобто мережеві структури конструюються завдяки поєднанню формальних і неформальних правил, еволюції, формалізації та деформалізації. Господарські організації мають тенденцію до перетворення в мережеві структур як канали обміну й перерозподілу ресурсів. Мережеві структури передбачають виникнення та функціонування здебільшого формальних підприємницьких об'єднань, створених на підставі франчайзингу чи асоціювання, а також передбачають реалізацію товарів чи послуг за допомогою мережі незалежних дистриб'юторів, наділених правом на залучення партнерів. З точки зору маркетингового підходу, функціонування мережевих бізнес-структур передбачає міжфірмову конкуренцію та «розмивання» межі підприємства [24]. В межах цього підходу можна стверджувати про наявність інтеграції інтересів в системі підприємств (мережевої структури), зайнятих в різних галузях економіки, створення науково-технічних і промислових альянсів у вигляді кластерного утворення, що за своїм змістом і функціональними особливостями суттєво відрізняється від інтегрованої структури.

Зважаючи на вищевикладене потрібно також диференціювати консолідовані й інкорпоровані структури, економічний зміст яких походить від дефініції «консолідації» та «інкорпорування». Згідно тлумаченням в словниках термін «консолідація» трактується як процес укріплення, згуртування для посилення результату [23], об'єднання власності й ресурсів [25]. Спираючись на це, можна стверджувати, що консолідація слугую інструментом укріплення інтеграційних і мережевих зв'язків. Під інкорпоруванням розуміється з'єднання, включення, злиття [25]. З огляду на це, інкорпорування в межах мережевого підходу може розглядатися як інструмент технологічного впровадження нових елементів в існуючу систему із збереженням ними частково чи повністю господарської незалежності. У зв'язку із можливостями заміни або приєднання нових учасників мережевим структурам властива структурна рухливість, а також додаткові можливості об'єднання своїх зусиль і переваг для підприємств малого, середнього й великого бізнесу. Це досягається шляхом укладення договорів, що містять вертикальні обмеження [25].

Досить часто в економічній літературі в межах інституціонального підходу поняття «підприємницькі мережі» ототожнюється з поняттям «кластер», які за своїм змістом є досить близькими, оскільки об'єднуються поняттям «міжфірмові зв'язки» [23]. Але слід зазначити, що кластер формується на основі формальних контрактів, укладених з метою попередження опортуністичної поведінки учасників, тоді як мережева структура будується на добровільному об'єднанні та може носити як довгостроковий, так і короткостроковий характер. Процес створення мережі передбачає чіткий розподіл ролей учасників в рамках всього процесу, незалежно від виду економічної діяльності

(виробництво товарів, надання послуг або виконання робіт). Зацікавленість у результатах роботи й розподіл ролей учасників мережі дає можливість уникнути дублювання як в організації управлінського персоналу, так і у використанні виробничих потужностей. З одного боку, ключова особливість створення мережі полягає в можливостях виживання й посилення позицій у визначеному ринковому сегменті, а з іншого – проникнення на нові ринки збуту. Міжфірмові угоди визначають політику їх учасників за тими напрямками діяльності, які об'єднують мережу в єдине ціле з метою підвищення загальної конкурентоспроможності.

Колабораційний підхід щодо тлумачення мережевих структур базується на формуванні й розвитку системи контактів між рівноправними та незалежними партнерами, здатними одночасно реалізовувати як конкурентні стратегії (концепція соконкуренції – coopetition), так і стратегії, спрямовані на співробітництво (концепція cooperation) [26]. Такий підхід ґрунтується на змістовній сутності дефініції «структура», під якої більшість вчених розуміють сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі [23, 25-26]. Формування мережевої структури передбачає розвиток «м'яких» інтеграційних зв'язків – квазіінтеграційних зв'язків, які передбачають об'єднання на корпоративній основі із збереженням господарської самостійності.

Квазіінтеграційні зв'язки можуть бути повними та частковими [27]. У першому випадку контроль над незалежною фірмою здійснюється за допомогою довгострокового контракту й набору послуг. Завдяки тому, що ведуча фірма здійснює ключовий виробничий процес, незалежне підприємство повністю концентрується на ній, тобто остання, будучи навіть недочірньою компанією, має ділові зв'язки тільки з провідною компанією. При частковій квазіінтеграції незалежні компанії не пов'язані з провідною відносинами власності і можуть мати ділові зв'язки з іншими підприємствами, крім провідної компанії. В межах традиційних досліджень вертикальної і горизонтальної інтеграції квазіінтегровані структури отримали назву недосконалих (або гібридних) форм підприємницької діяльності [27]. Їх виникнення та розвиток можна пояснити недосконалістю форм ринкового механізму і необхідністю оптимізації витрат виробництва, економії від масштабів і розмаїття, спеціалізації і досвіду.

Можна свідчити, що міжфірмові зв'язки в мережевій структурі вже не ієрархія, що виключає свободу вибору, але ще й не ринок, де кожен агент незалежний в своєму виборі і може змінити партнера як тільки виникає незадоволеність його поведінкою. Якщо на ринку економічні агенти укладають угоду лише з купівлі-продажу [27], то мережеві відносини передбачають взаємодію між агентами: не тільки в частині купівлі-продажу, а й з інших аспектів, таких як управління якістю, формування єдиної системи поставок, спільне інвестування. Тому мережеві структури формуються й функціонують на гібридних взаємовідносинах: поєднання ринкових і ієрархічних міжфірмових зв'язків, мають тісні довірчі відносини один з одним, що супроводжується масштабним обміном інформацією.

Координаційний підхід розглядає мережеві структури як інститут (форма управління), що визначає правила взаємодії і інтеграції підприємств – економічних суб'єктів, що мають близьку систему цінностей. В умовах моделі часткової або неповної інтеграції весь ланцюжок створення благ перетворюється в сукупність послуг, що надаються [13, 18]. Договірні відносини переносяться на власників з часткою капіталу, обладнання й окремих співробітників. Подібний перерозподіл ресурсів здійснюється насамперед шляхом заключення різних видів договорів (розподіл прав володіння та використання), а також заміною традиційних відносин у сфері управління персоналом.

Активна фірма здатна організувати ефективний процес управління, який забезпечує повний контроль над інтегрованою структурою в силу того, що їй підвладне як використання складних управлінських підходів щодо відносин власності, так і економічної поведінки підрозділів, які складають її організаційну структуру. За допомогою організованої систем управління можна здійснювати контроль і при відсутності його юридичного оформлення – над власністю інших підприємств, що входять до мережевої структури, яка забезпечується за допомогою укладення договорів, що містять вертикальні обмеження [7]. В результаті одна компанія встановлює контроль над поведінкою іншого юридично незалежного суб'єкту господарювання. В цьому випадку ринкова влада активної фірми в значній мірі витісняє механізм ринкового розподілу ресурсів в цій частині галузевого ринку. Юридично незалежне підприємство, в зареєстрованому капіталі якого може і взагалі не бути частки акцій, що належать активній фірмі, добровільно погоджується на здійснення контролю над його поведінкою на ринку. У випадку коли присутній контроль над поведінкою формально самостійного підприємства за умови відсутності контролю над його власністю, таке явище в економічній теорії отримало назву квазіінтеграція [27].

Квазіінтеграція мінімізує вартість координації дій (через автономність фірми або виробництва) і вартість інформаційних трансакційних витрат (трансакції виконуються за принципом «just-in-time») [28]. Тому мережеві структури за формою управління слід віднести до квазіінтеграційних структур.

Як вже зазначалося, мережеві структури відносяться до гібридного типу організації підприємницької діяльності. Як зображено на рис. 2, до ринкового типу міжфірмової взаємодії відносяться комерційні угоди з контрагентами і домовленості з конкуруючими підприємствами.

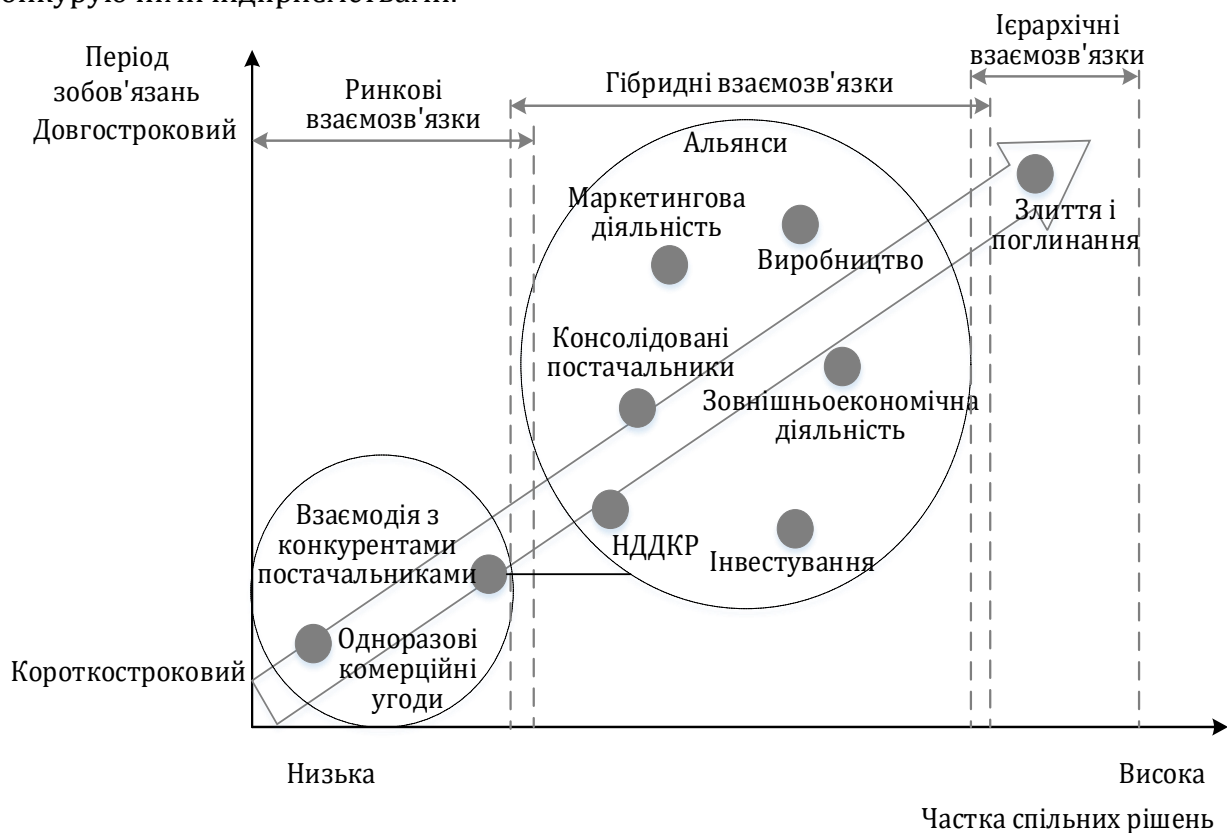

Рис. 2. Форми організаційних міжфірмових зв'язків за функціональною приналежністю

Джерело: побудовано за [10, 11, 18]

Гібридні організації представляють собою альянси підприємств, спільні зусилля яких направлені на створення нового виду продукції, реалізацію інвестиційних проектів, виконання субпідрядних договорів при виробництві продукції, освоєння нових ринків і збільшення ринкової частки на внутрішньому й зовнішньому ринках. Таким чином, гібридна форма інтеграції заснована на специфічному управлінні угодами, яке передбачає існування багатосторонньої залежності без повної інтеграції. За умови гібридних форм зв'язків присутня можливість використання елементів внутрішньо-організаційної координації, яка має переваги порівняно з повною інтеграцією, а також є драйвером підвищення ефективності підприємницької діяльності. Збереження сильних стимулів в рамках гібридних форм взаємозв'язків обумовлено тим, що власник формально незалежної організації продовжує отримувати дохід а, отже, зацікавлений в зниженні витрат.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На основі вищевикладеного аналізу підходів щодо тлумачення економічного змісту мережевих бізнес-структур можна стверджувати, що визначення поняття тісно пов'язані між собою, проте не надають комплексної характеристик, оскільки зосереджені на певному етапі розвитку міжфірмових взаємовідносин. Так, на першому етапі розвитку мережі взаємодія між підприємствами може носити недовгостроковий характер. На другому етапі зв'язки стають більш стійкими й довготривалими на базі спільної координації і кооперації діяльності підприємств. Типологія зв'язків стає складнішою, а взаємозалежність підприємств – тіснішою (на базі інтеграції інтересів і цілей). На третьому етапі мережева структура формується як інститут із закріпленими правилами функціонування. З огляду на проведений аналіз уточнено поняття «мережева структура» як гібридна форма взаємодії підприємницьких структур, які функціонують на засадах квазіінтеграційних форм контролю з метою досягнення синергетичного ефекту при реалізації загальних економічних інтересів. На відміну від існуючих тлумачень таке формулювання мережевих структур базується на комплексному підході врахування особливостей етапів розвитку мережевих форм підприємницької діяльності, відображає характеристику форм управління та природу міжфірмових зв'язків структури, відмінності з інтеграційними структурами. Перспективами подальшого дослідження є вивчення прикладних аспектів організації та ефективності функціонування мережевих структур в Україні.

Список літератури

1. Тропіна В. Б., Євтушенко Н. М. Інтеграція України до європейського фінансового простору: передумови, проблеми, перспективи. *Економічний вісник університету*. 2018. № 38. С. 145-153.
2. Dhahri S., Omri A. Entrepreneurship contribution to the three pillars of sustainable development: What does the evidence really say? *World Development*. 2018. Vol. 106. P. 64-77.
3. Polin B, Golla S. Entrepreneurship in Developed and Developing Nations: Contrasting the Entrepreneurs and their Contributions. *Proceedings of International Academic Conferences 3305685, International Institute of Social and Economic Sciences*. 2016. P. 177-178.
4. Boisot M., McKelvey B. Complexity and organization–environment relations: Revisiting Ashby's law of requisite variety. *Complexity and Management*. 2011. P. 279-298. URL: https://www.researchgate.net/publication/296323677_Complexity_and_organization-environment_relations_Revisiting_Ashby's_law_of_requisite_variety

-
5. Терещенко О. Л. Партнерські відносини в контексті розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/77.pdf
 6. Николаев М. А., Ступаков Б. А. Сетевые организационные структуры: основные понятия, признаки, виды и роль в современной экономике. *Вестник Псковского государственного университета*. 2014. № 5. С. 3-14.
 7. Богачев Ю. С., Октябрьский А. М., Рубвальтер Д. А. Механизмы развития инновационной экономики в современных условиях. *ЭНСП*. 2009. № 2 (45). С. 63-74.
 8. Босовська М. В., Ведмідь Н. І., Косар О. В. Теоретичні засади формування ресторанних мереж. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 27-32.
 9. Данилович-Кропивницька М. Л., Живко З. Б. Становлення мереж як організаційних структур. 2014. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29265/1/015_091_099.pdf
 10. Сущенко О. А., Буздаков Л. М. Розвиток управління мережевими формами взаємодії бізнес-структур. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. № 3 (39). С. 52-56.
 11. Чепурда Л. М. Дослідження ефективності функціонування мережевих структур невиробничої сфери обслуговування (Частина 1). *БізнесІнформ*. 2015. № 1. С. 218-222.
 12. Haggins R. The success and failure of policy-implemented inter-firm network initiatives: motivations, processes and structure. *Entrepreneurship and Regional Development*. 2000. № 12. P. 111-135.
 13. Webser J. Networks of Collaboration or Conflict? Electronic Data Interchange and Power in the Supply Chain. *The Journal of Strategic Information Systems*. 1995. Vol. 4. № 1. P. 31-42.
 14. Войтович Р. Мережеве суспільство як нова форма соціальної організації в умовах глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 3-18.
 15. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ-ВШЭ, 2000. 351 с.
 16. Котлер Ф., Ачрол Р. Маркетинг в условиях сетевой экономики. *Маркетинг и маркетинговые исследования в России*. 2000. № 2. С. 15-34.
 17. Паринов С. И. К теории сетевой экономики. – Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2002. 168 с.
 18. Рюэгг-Штюрем Й., Янг М. Значение новых сетевых организационно-управленческих форм для динамизации предприятий. *Проблемы теории и практики управления*. 2001. № 6. С. 107-112.
 19. Jones C., Hesterly W., Borgatti S. A. General Theory of Network Governance: Exchange Conditions and Social Mechanisms. *Academy of Management Review*. 2003. № 22 (4). P. 32-41.
 20. Miles R., Snow C. C. Causes of failure in network organizations. *California Management Review*. 1992. Summer. P. 53-72.
 21. Graneheim U. H., Lindgren B.-M., Lundman B. Methodological challenges in qualitative content analysis: A discussion paper. *Nurse Education Today*. 2017. Vol. 56. P. 29-34.
 22. Барсегян А. Технологии анализа данных: Data Mining, Visual Mining, Text Mining. Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2014. 264 с.
 23. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. 844 с.
 24. Третьяк О. А., Румянцева М. Н., Шершева М. Ю. Маркетинг: новые ориентиры модели управления. Москва : Инфра-М, 2005. 403 с.
 25. Law J. A Dictionary of Business and Management (Oxford Quick Reference). OUP Oxford, 2016. 673 p.
-

-
26. Cygler J., Sroka W., Solesvik M., Dębkowska K. Benefits and Drawbacks of Coopetition: The Roles of Scope and Durability in Coopetitive Relationships. *Sustainability*. 2018. № 10. URL: https://www.researchgate.net/publication/326758498_Benefits_and_Drawbacks_of_Coopetition_The_Roles_of_Scope_and_Durability_in_Coopetitive_Relationships
 27. Буда Т. Й. Створення агропромислових кластерів як спосіб зниження напруги на ринках праці. *Інноваційна економіка*. 2013. № 2. С. 169-176.
 28. Asheim B. Industrial districts as 'learning regions'. A condition for prosperity? STEP rapport. Oslo, 1995. September. 164 p.

References

1. Tropina, V. B. and Yevtushenko, N. M. (2018). «Integration of Ukraine into the European financial space: preconditions, problems, prospects». *Ekonomichnyj visnyk universytetu*. No 38, pp. 145-153.
2. Dhahri, S. and Omri, A. (2018). «Entrepreneurship contribution to the three pillars of sustainable development: What does the evidence really say?» *World Development*. Vol. 106, pp. 64-77.
3. Polin, B. and Golla, S. (2016). «Entrepreneurship in Developed and Developing Nations: Contrasting the Entrepreneurs and their Contributions». *Proceedings of International Academic Conferences 3305685, International Institute of Social and Economic Sciences*, pp. 177-178.
4. Boisot, M. and McKelvey, B. (2011). «Complexity and organization–environment relations: Revisiting Ashby's law of requisite variety». *Complexity and Management*, pp. 279-298. Available at: https://www.researchgate.net/publication/296323677_Complexity_and_organization-environment_relations_Revisiting_Ashby's_law_of_requisite_variety
5. Tereschenko, O. L. (2018). Partners'ki vidnosyny v konteksti rozvytku maloho ta seredn'oho pidpriemnytstva v Ukraini. [Partnerships in the context of development of small and medium business in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. [An efficient economy]. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/77.pdf
6. Nikolaev, M. A. and Stupakov, B. A. (2014). «Network organizational structures: basic concepts, features, types and role in the modern economy». *Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta*. No 5, pp. 3-14.
7. Bogachev, Ju. S., Oktjabr'skij, A. M. and Rubval'ter, D. A. (2009). «Mechanisms for the development of an innovative economy in modern conditions». *JeNSR*. No 2 (45), pp. 63-74.
8. Bosovs'ka, M. V., Vedmid', N. I. and Kosar, O. V. (2017). «Theoretical bases of formation of restaurant chains». *Ekonomika ta derzhava*. No 12, pp. 27-32.
9. Danylovych-Kropyvnyts'ka, M. L. and Zhyvko, Z. B. (2014). Stanovlennia merezh iak orhanizatsijnykh struktur. [Formation of networks as organizational structures]. Available at: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29265/1/015_091_099.pdf
10. Suschenko, O. A. and Buzdakov, L. M. (2011). «Development of management of network forms of interaction of business structures». *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*. No 3 (39), pp. 52-56.
11. Chepurda, L. M. (2015). «Investigation of efficiency of functioning of network structures of non-productive service sphere (Part 1)». *BiznesInform*. No 1, pp. 218-222.
12. Haggins, R. (2000). «The success and failure of policy-implemented inter-firm network initiatives: motivations, processes and structure». *Entrepreneurship and Regional Development*. No. 12, pp. 111-135.

-
13. Webser, J. (1995). «Networks of Collaboration or Conflict? Electronic Data Interchange and Power in the Supply Chain». *The Journal of Strategic Information Systems*. Vol. 4, no 1, pp. 31-42.
 14. Vojtovych, R. (2010). «Network society as a new form of social organization in the context of globalization». *Politychnyj menedzhment*. No 5, pp. 3-18.
 15. Kastel's, M. (2000). *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura*. [The Information Age: Economics, Society and Culture]. GU-VShJe. Moscow. Russia.
 16. Kotler, F. and Achrol, R. (2000). «Marketing in a network economy». *Marketing i marketingovye issledovanija v Rossii*. No 2, pp. 15-34.
 17. Parinov, S. I. (2002). *K teorii setевой jekonomiki*. [To the theory of the network economy]. IJeOPP SO RAN. Novosibirsk. Russia.
 18. Rjujegg-Shtjurm, J. and Jang, M. (2001). «The importance of new network-shaped organizational and managerial forms for the dynamization of enterprises». *Problemy teorii i praktiki upravlenija*. No 6, pp. 107-112.
 19. Jones, C., Hesterly, W. and Borgatti, S. A. (2003). «General Theory of Network Governance: Exchange Conditions and Social Mechanisms». *Academy of Management Review*. No 22 (4), pp. 32-41.
 20. Miles, R. and Snow, C. C. (1992). «Causes of failure in network organizations». *California Management Review*. Summer, pp. 53-72.
 21. Graneheim, U. H., Lindgren, B.-M. and Lundman, B. (2017). «Methodological challenges in qualitative content analysis: A discussion paper». *Nurse Education Today*. Vol. 56, pp. 29-34.
 22. Barsegjan, A. (2014). *Tehnologii analiza dannyh: Data Mining, Visual Mining, Text Mining*. [Data analysis technologies: Data Mining, Visual Mining, Text Mining]. BHV-Peterburg. St. Petersburg. Russia.
 23. Zahorodnij, A. H. and Vozniuk, H. L. (2011). *Finansovo-ekonomichnyj slovnyk*. [Financial and economic dictionary]. Vyd-vo L'vivs'koi politekhniki. Lviv. Ukraine.
 24. Tretjak, O. A., Rumjanceva, M. N. and Shersheva, M. Ju. (2005). *Marketing: novye orientiry modeli upravlenija*. [Marketing: new guidelines for the management model]. Infra-M. Moscow. Russia.
 25. Law, J. A. (2016). *Dictionary of Business and Management (Oxford Quick Reference)*. OUP Oxford.
 26. Cygler, J., Sroka, W., Solesvik, M. and Dębkowska, K. (2018). «Benefits and Drawbacks of Coopetition: The Roles of Scope and Durability in Coopetitive Relationships». *Sustainability*. No 10. Available at: https://www.researchgate.net/publication/326758498_Benefits_and_Drawbacks_of_Coopetition_The_Roles_of_Scope_and_Durability_in_Coopetitive_Relationships.
 27. Buda, T. J. (2013). Strovennya agropromyslovykh clusters in a way to reduce the stress on the markets praci. *Innovatsijna ekonomika*. No 2, pp. 169-176.
 28. Asheim, B. (1995). Industrial districts as 'learning regions'. A condition for prosperity? STEP rapport. Oslo, September.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2019 р.

Володимир Вікторович ЛАГОДІЄНКО

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі, Одеська національна академія харчових технологій

ORCID ID: 0000-0001-9768-5488

E-mail: volodymyr@wiktoriya.com

Олександр Олександрович БОГДАНОВ

аспірант кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі,
Одеська національна академія харчових технологій

**СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ М'ЯСО-МОЛОЧНОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ**

Лагодієнко, В. В. Стан та перспективи розвитку підприємств м'ясо-молочної промисловості України [Текст] / Володимир Вікторович Лагодієнко, Олександр Олександрович Богданов // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 294–305. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті аналізується сучасний стан виробництва продукції підприємств м'ясо-молочної промисловості України. Відмічається зростання пропозиції свинини й м'яса птахів. Робиться припущення, що причиною триваючого скорочення виробництва яловичини є найбільші відносні витрати виробництва. Вказується на скорочення виробництва ковбасних виробів і подібних продуктів з м'яса. Стверджується, що головною причиною цього є підвищення гастрономічної культури населення – все більша кількість домогосподарств обмежує або повністю відмовляється від споживання готових м'ясопродуктів, які виготовлені із додаванням консервантів, барвників, стабілізаторів кольору, підсилювачів смаку, соєвого білку тощо, а тому є потенційно небезпечними для здоров'я. Встановлено, що наростаючий дефіцит молокосировини зумовив скорочення пропозиції традиційних молочних продуктів і збільшення пропозиції молоковмісних продуктів. Головною причиною недостатніх обсягів виробництва молокосировини називаються низькі закупівельні ціни на нього. Обґрунтовується доцільність стимулювання продовольчого попиту за допомогою спеціальних програм продовольчої допомоги малозабезпеченим.

Ключові слова: м'ясо-молочна промисловість, яловичина й телятина, свинина, м'ясо птахів, ковбасні вироби та подібні продукти з м'яса, гастрономічна культура, молокосировина, дефіцит, молочні продукти, молоковмісні продукти, ДСТУ, закупівельні ціни, продовольча допомога.

Volodymyr LAGODIENKO

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade of the Odessa National Academy of Food Technologies

Olexander BOGDANOV

Postgraduate student of the Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade of the Odessa National Academy of Food Technologies

STATE AND PROSPECTS OF DAIRY-AND-MEAT INDUSTRY OF UKRAINE**Abstract**

Consumption of dairy and meat products rich in valuable and essential nutrients holds a special place in the diet of the population of all ages. Along with sufficient and balanced consumption of meat and dairy products the issue of their security and quality is no less important. There is a trend of reducing the production volumes of beef and veal, caused by the decrease in demand for this type of meat, which is more expensive than pork and poultry. Industrial enterprises, producing finished meat products on the basis of cattle meat, should choose one of two strategies of resource provision: creation of the own raw material zone due to the local producers and transport links or formation of long-term import contracts. The production of pork and poultry is growing.

Production of sausages and similar products from meat is reducing, which is caused by the fact that a part of households refuses to consume finished meat products with added preservation agents, coloring agents, color stabilizers, flavor intensifiers, soy, protein, etc. Taking this into account, national producers of finished meat products should review the approaches to security and quality of their produce. Otherwise, their main threats will be a further reduction of supply and loss of a market niche.

An acute problem of the national dairy processing industry is the growing deficit of milk raw material. The main reason for insufficient production volumes of milk by agricultural producers is a low purchasing price offered them by national dairy processing enterprises. Therefore, it is necessary to stimulate domestic demand for the finished dairy products in order to revitalize investment activity of milk processing enterprises and to increase purchasing prices of milk raw products, in the first place, at the cost of special social care programs for low-income people.

Key words: *dairy-and-meat industry, beef and veal, pork, poultry meat, sausages and similar products from meat, gastronomic culture, milk raw materials, deficit, dairy products, milk products, SCSU, purchase prices, food aid.*

JEL classification: O13; Q13

Вступ

Розвиток підприємств харчової промисловості має важливе соціально-економічне значення. Адаптація до досягнення європейських стандартів життя громадян країни передбачає стабільне забезпечення потреб населення у повному й збалансованому харчуванні. Особливе місце у раціоні усіх статево-вікових груп населення займає споживання м'ясних і молочних продуктів, які є джерелом цінних і незамінних поживних речовин. Поряд із достатністю й збалансованістю споживання м'ясо-молочних продуктів, не менш важливим питанням є рівень їх безпечності та якості.

Наразі вітчизняні підприємства м'ясо-молочної промисловості переживають важкі часи. Скорочення виробництва м'ясної і молочної сировини та її низька якість, недостатній рівень купівельної спроможності домогосподарств, обмежений доступ до банківських кредитів і спад інвестиційної активності – ось далеко неповний перелік проблем, які гальмують їх повноцінний розвиток.

Зважаючи на непересічну важливість повноцінного функціонування продовольчого ринку, проблеми розвитку харчової промисловості в цілому і її м'ясо-молочного сектору зокрема, споживання продуктів харчування тваринного походження, вплив виробництва тваринницької продукції на довкілля і т.д. перебувають у зоні підвищеного інтересу з боку експертного середовища. Серед останніх досліджень і публікацій закордонних дослідників даної тематики, звертають на себе увагу праці Lowe M. & Gereffi G. [1], Muehlhoff E., Bennett A. & McMahon D. [2], Stoll-Kleemann S. [3], Mohsin Kh. [4], Doherty M., Gooderham Ch., Colby L. & Baker S. [5], Tirado R., Thompson K.F., Miller K.A. & Johnston P. [6]. Серед вітчизняних дослідників – це праці Орла В.М. [7], Мудрака Р. П. [8, 36], Гавази Є. В. [9], Россохи В. В. і Петриченко О. А. [10, 11], Козака О. А. [12], Терещук М. [13], Микитюк В.М. і Чугаєвської С. В. [14], Ларіної Я. С. [15] та ін. Однак, не зважаючи на суттєве наукове опрацювання досліджуваної тематики, проблема відновлення й розвитку м'ясо-молочної промисловості України – досі актуальна. На це вказує скорочення обсягів виробництва відповідної сировини, низька якість готової продукції, проблеми ціноутворення і т.д. Що вимагає подальших досліджень у даному напрямку.

Мета та завдання статті

Метою статті є аналіз виробничих показників підприємств м'ясо-молочної промисловості України, ідентифікація проблем, які гальмують їх відновлення та розвиток, обґрунтування перспектив відповідного сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Впродовж останніх семи років у виробництві промислової м'ясо-молочної продукції відбулися помітні зміни (табл. 1). Передусім звертає на себе увагу продовження тенденції скорочення обсягів виробництва яловичини й телятини. Це пов'язано із скороченням попиту на даний вид м'яса, дорожчий порівняно із свининою й м'ясом птахів.

Таблиця 1. Виробництво окремих видів промислової продукції за 2011–2017 роки, тис. тонн*

Найменування продукції за Номенклатурою продукції промисловості (НПП)	Рік							2017 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Яловичина і телятина (свіжа чи охолоджена, заморожена)	80,1	76,7	87,5	72,2	70,7	74,3	75,3	94,0
Свинина (свіжа чи охолоджена, заморожена)	205,3	193,9	222,3	239	247,4	245,4	232,6	113,3
Кури, курчата (свіжі чи охолоджені, заморожені)	709,9	712,7	849,7	737,9	833	888	850,8	119,8
Вироби ковбасні й подібні продукти з м'яса, субпродуктів чи крові тварин і подібні вироби та харчові продукти на їхній основі (крім виробів ковбасних з печінки й страв готових)	286	288	287	260	229	233	247	86,4
Молоко й вершки незгущені та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин жирністю не більше 1%, у первинних пакуваннях об'ємом нетто більше 2 л	308	348	364	514	461	467	464	150,6
Молоко й вершки незгущені та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин жирністю більше 1%, але не більше 6%, у первинних пакуваннях об'ємом нетто не більше 2 л	535	506	543	512	472	463	478	89,3
Молоко й вершки незгущені та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин жирністю більше 21%, у первинних пакуваннях об'ємом більше 2 л	23,2	26,6	41,1	58,2	51,3	53,2	47,9	206,5

Продовження табл. 1

Найменування продукції за Номенклатурою продукції промисловості (НПП)	Рік							2017 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Молоко сухе знежирене (молоко й вершки у твердій формі, жирністю не більше 1,5%), у первинних пакуваннях об'ємом більше 2,5 кг	38,2	45,1	37,1	52,4	51,2	48,5	47,6	124,6
Масло вершкове жирністю не більше 85%	76,2	88,1	93,9	113	101	102	108	141,7
Сир свіжий неферментований (недозрілий і невитриманий; включаючи сир із молочної сироватки й кисломолочний сир)	76,5	79,0	83,7	74,7	67,8	70,2	68,1	89,0
Сир тертий, порошок, голубий і інший неплавлений (крім свіжого сиру, сиру із молочної сироватки й кисломолочного сиру)	161	147	141	105	96,6	86,5	94,3	58,6
Сир плавлений (крім тертого або порошкового)	17,1	21,5	24,1	25,4	27,0	26,2	27,1	158,5
Молоко й вершки згущені підсоложені	58,3	66,0	58,5	53,9	51,6	44,4	42,8	73,4
Молоко і вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана й інші ферментовані продукти	359	364	378	337	297	293	272	75,8
Йогурт рідкий і сквашене молоко ароматизовані (молоко й вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана та інші ферментовані продукти, ароматизовані або з доданням фруктів, горіхів або какао)	81,2	88,7	110	106	106	112	116	142,9
Морозиво й лід харчовий інший (включаючи шербет, льодяники; крім сумішей і основ для приготування морозива)	161	182	173	146	136	149	152	94,4

*побудовано за даними [16]

Виробництво яловичини та телятини в Україні до певної міри корелює із тенденціями, що відбуваються на світовому ринку м'яса (табл. 2). Як бачимо, впродовж останніх десяти років світове виробництво яловичини і телятини демонструє найнижчий темп приросту порівняно з іншими видами м'яса. При чому даний приріст відбувається за рахунок країн із значними територіями та відносно низькою щільністю населення – Бразилія, Аргентина, США.

Таблиця 2. Світове виробництво основних видів м'яса, тис. т*

Рік	Яловичина і телятина	Свинина	М'ясо птахів
2008	58352	97897	78144
2009	57167	100533	78635
2010	57285	102933	83084
2011	58185	103581	81313
2012	58537	106868	83534
2013	60535	108850	84407
2014	60815	110652	87851
2015	59179	112008	91352
2016	59659	111394	92252
2017	60651	112114	93622
2018	62193	113081	95500
Середньорічний темп приросту (скорочення), ± %	+0,64	+1,45	+2,03

*розраховано автором за даними [17-19]

Натомість у країнах із дефіцитом незаселених і незабудованих територій та низькою часткою пасовищ у структурі сільськогосподарських угідь обсяги виробництва яловичини й телятини є майже незмінними. Тому в Україні слід очікувати подальшого скорочення виробництва яловичини та телятини, й заповнення вивільненої ніші більш скоростиглою та менш затратною продукцією – свининою і м'ясом птахів. Це означає, що

промислові підприємства, які здійснюють випуск готових м'ясопродуктів на основі м'яса ВРХ, повинні вибрати одну із двох стратегій ресурсного забезпечення – формування власної сировинної зони за рахунок місцевих виробників на основні розв'язку транспортної задачі або формування довгострокових імпортних контрактів.

Важливою тенденцією є також скорочення виробництва ковбасних виробів і подібних продуктів з м'яса. На нашу думку - це важливий сигнал з боку споживачів, який мають розпізнати ті виробники, які пов'язують свою ринкову стратегію саме з даною нішею. Скорочення попиту на ковбасні вироби й подібні продукти з м'яса не можна пояснити лише низькою купівельною спроможністю населення. Адже значна кількість готових м'ясопродуктів по ціні є доступнішою за м'ясо первинної обробки, попит на яке, на відміну від першого, зростає (табл. 1). Причина значно складніша. І великою мірою пов'язана хоч із повільним, але стійким зростанням гастрономічної культури українських споживачів. Увага громадських організацій, медиків, журналістів і громадян із активною життєвою позицією до проблем безпечності і якості продуктів харчування змусила пересічного українського споживача почати звертати увагу на те, що і скільки він їсть. Усе більша кількість домогосподарств обмежує або повністю відмовляється від споживання готових м'ясопродуктів, які виготовлені із додаванням консервантів, барвників, стабілізаторів кольору, підсилювачів смаку, соєвого білку тощо. Проблема збуту таких продуктів загострилася іще більше після того, як Всесвітня організація охорони здоров'я включила оброблене м'ясо до списку канцерогенів [20]. Зважаючи на такі обставини, вітчизняні виробники готових м'ясопродуктів мають кардинально переглянути підходи до безпекових і якісних характеристик своєї продукції. В іншому випадку їм загрожує подальше скорочення пропозиції і втрата ринкової ніші.

У промисловому секторі виробництва готових молочних продуктів сформувалася суперечлива ситуація – скорочується виробництво пастеризованого молока, традиційних кисломолочних продуктів (кефір, сметана, йогурт). Наприклад, в аналізованому періоді виробництво продукції під назвою «молоко й вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана та інші ферментовані продукти» скоротилося на 24,2%. Натомість виробництво продукції з дуже схожою назвою «йогурт рідкий і сквашене молоко ароматизовані (молоко й вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана та інші ферментовані продукти, ароматизовані або з додаванням фруктів, горіхів або какао)» зросло на 42,9%.

На нашу думку, такі суперечливі тенденції пов'язані із браком сировини та намаганням виробників обійти дану проблему. Відповідно до чинної нормативної бази такі продукти як пастеризоване молоко [21], вершки [22], кефір [23], сметана [24] й інші традиційні молочні продукти мають виготовлятися виключно із молочної сировини. При цьому, відповідно до Закону про маркування харчових продуктів [25], якщо назва продукту конкретного виробника співпадає із його назвою згідно з діючим ДСТУ - «кефір», «сметана», «ряжанка», «пастеризоване молоко», «вершкове масло» і т.д., то виробник не має права змінювати спосіб його виготовлення, вносити до його складу не передбачені ДСТУ інгредієнти, замінювати природні складові молока (молочний жир, молочний білок і т.д.) на домішки немолочного походження, наприклад рослинні жири. Натомість ці обмеження не поширюються на молоковісні продукти, що виготовляються за власною рецептурою виробників. Таким продуктам присвоюються оригінальні назви – відмінні від назв традиційних молочних продуктів, прописаних у ДСТУ. У такий спосіб з'являється «фермерське масло», «полуничний кефір», «шоколадний йогурт» і т.д. Проте, саме головне, що при виготовленні даних продуктів виробник має право використовувати інгредієнти немолочного походження, наприклад пальмовий жир. Наші припущення щодо маніпулювання із назвами молочних продуктів, чи швидше молоковісних продуктів, підтверджуються порівнянням динаміки

надходження сирого молока на підприємства, що займалися його переробкою та імпорту пальмової й кокосової олії (рис. 1).

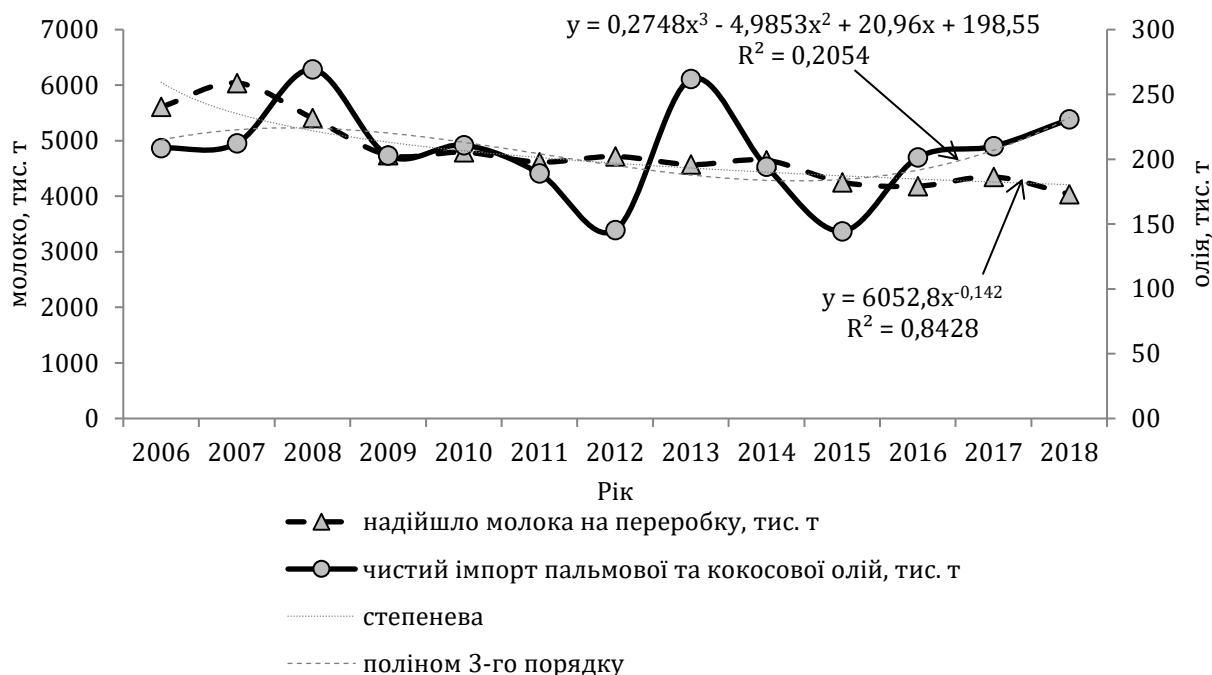

Рис. 1. Надійшло молока на підприємства, які займалися його переробкою, тис. тонн*; чистий імпорт пальмової та кокосової олії, тис. тонн**

*для 2018р. – прогноз; **побудовано за даними [26-29]

Як бачимо, поряд із стійким трендом скорочення обсягів надходження молока на переробку має місце хоч і нестійка, проте достатньо очевидна тенденція до збільшення обсягів чистого імпорту пальмової і кокосової олії. Останні використовують в якості заміників молочних жирів.

Якщо підприємства м'ясопереробної галузі частину потреби у сировині можуть покривати за рахунок імпорту, то молокопереробні підприємства можуть розраховувати лише на внутрішні можливості.

Скорочення обсягів виробництва молока набуло загрозливої динаміки – якщо в період 2001-2010рр. середньорічний темп скорочення становив -1,17%, то в 2011-2017рр. він уже становив -1,28% (рис. 2). При збереженні тенденції обсяги виробництва молока через 10 років скоротяться до 9024,4 тис. т.

На нашу думку, найбільш актуальною проблемою вітчизняної молокопереробної галузі є наростаючий дефіцит молочної сировини. Адже для захисту внутрішньої ринкової ніші від іноземних конкурентів і продовження виходу на ринки високорозвинутих країн, вітчизняні молокопереробні заводи мають забезпечити виробництво високоякісної молочної продукції. А для цього необхідно налагодити надходження достатньої кількості якісної молочної сировини.

Головною причиною недостатніх обсягів виробництва молока, в першу чергу сільськогосподарськими підприємствами, є низькі закупівельні ціни на нього, які пропонують їм вітчизняні молокопереробні підприємствами.

Порівняльний аналіз показує, що в Україні – найнижчі у Європі закупівельні ціни на продукцію молочного скотарства (рис. 3).

Об'єктивною причиною небажання молокопереробних підприємств стимулювати пропозицію молочної сировини підвищенням закупівельних цін є низька ємність внутрішнього ринку молочної продукції (рис. 4).

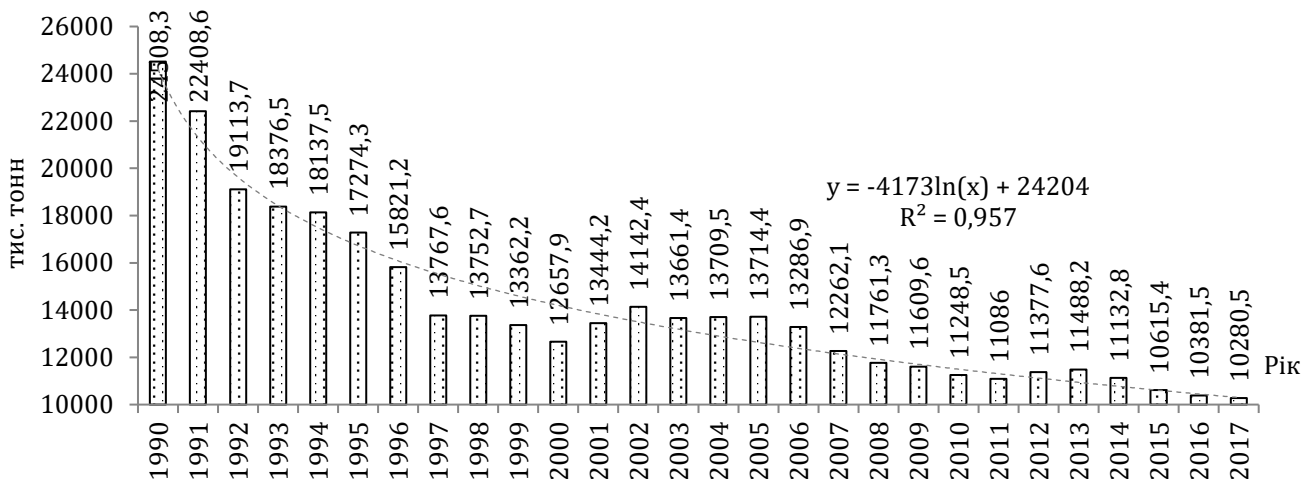

Рис. 2. Виробництво молока усіма категоріями господарств України, тис. тонн*
*побудовано автором за даними [28]

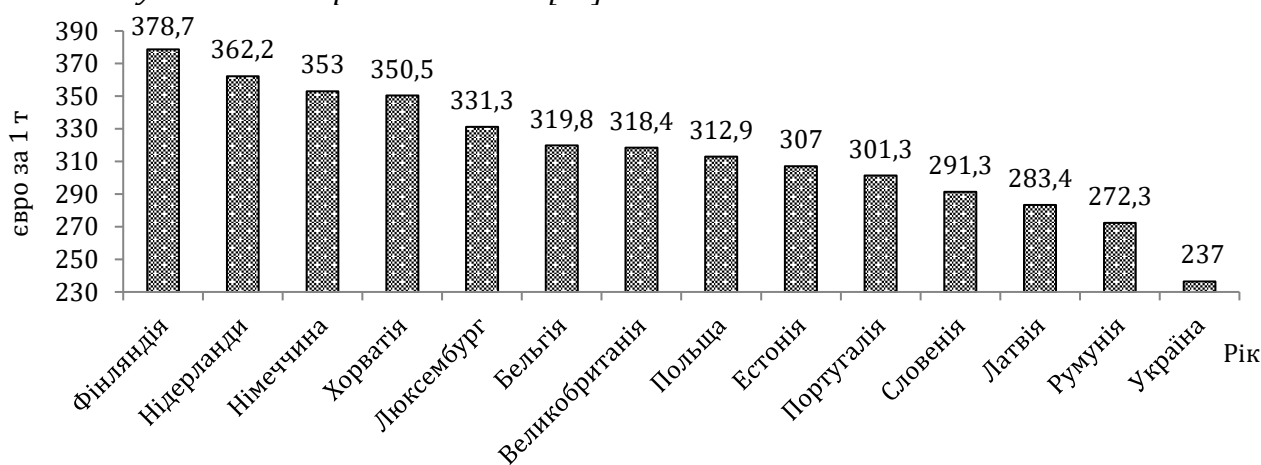

Рис. 3. Закупівельні ціни на молоко в 2018 р., євро за 1 т*

*побудовано за даними [30-32]

Рис. 4. Фонд споживання молока та молочних продуктів, тис. тонн; споживання молока та молочних продуктів, на 1 особу за рік; кг*

*побудовано за даними [26-28]

Впродовж останніх п'ятнадцяти років в Україні скорочується споживання молока й молочних продуктів. Так, фонд споживання зменшився на 20,8% або 2229 тис. тонн, а подушкове споживання скоротилося на 11,5%. Зменшення попиту демонструє стійку тенденцію. За таких умов молокозаводи, які працюють на внутрішній ринок, здебільшого не планують інвестувати у формування власних сировинних зон,удовольняючись тією продукцією, яку вони можуть отримати по факту. Дана проблема виходить за рамки внутрішніх чинників розвитку молокопродуктового підкомплексу й входить до переліку ключових макроекономічних проблем – дефіцит сукупного попиту у частині споживчих видатків домогосподарств. Дефіцит попиту на вітчизняному ринку молока й молочних продуктів можна визначити як різницю потенційної і фактичної ємності відповідного ринку. Фактична ємність: 8496 тис. тонн.

Потенційна ємність: 42216800 осіб (чисельність постійного населення України [33]) 300 кг на 1 особу за рік (норма споживання молока та молочних продуктів [34]) = 12665 тис. тонн.

Дефіцит попиту: 8496 (тис. т) – 12665 (тис. т) = -4169,04 (тис. т). Виходячи із середніх цін на молоко й молочні продукти [35], у вартісному вираженні дефіцит становить щонайменше 93,3 млрд. грн. (по ціні пастеризованого молока). Отже, населенню України бракує не менше ніж 93,3 млрд грн для того, щоб його споживання молока та молочних продуктів відповідало медично-обґрунтованій нормі.

Частину цього дефіциту можна і потрібно покрити за рахунок спеціальних програми соціальної допомоги малозабезпеченим [36]: програми продовольчих талонів; програми «безкоштовне та/або за зниженою ціною молоко для дошкільнят і школярів»; програми «молочні кухні для немовлят» тощо.

Такі програми мають не тільки високий соціальний ефект – допомога малозабезпеченим, але й економічний – підвищення попиту на молочну продукцію. Що врешті створить сприятливі умови для активізації інвестиційної діяльності молокопереробних підприємств – підвищення закупівельних цін на молокосировину та формування повноцінних сировинних зон.

Висновки та перспективи подальших розвідок

В Україні має місце тенденція скорочення обсягів виробництва яловичини й телятини, що пов'язано із скороченням попиту на даний вид м'яса, дорожчий порівняно із свининою та м'ясом птахів. Промислові підприємства, які здійснюють випуск готових м'ясопродуктів на основі м'яса ВРХ, повинні вибрати одну із двох стратегій ресурсного забезпечення – формування власної сировинної зони за рахунок місцевих виробників на основні розв'язку транспортної задачі або формування довгострокових імпорتنих контрактів. Виробництво свинини та м'яса птахів збільшується.

Виробництво ковбасних виробів і подібних продуктів із м'яса скорочується, що пов'язано із повною або частковою відмовою частини домогосподарств від споживання готових м'ясопродуктів, які виготовлені із додаванням консервантів, барвників, стабілізаторів кольору, підсилювачів смаку, соєвого білку тощо. Зважаючи на це, вітчизняні виробники готових м'ясопродуктів мають кардинально переглянути підходи до безпекових і якісних характеристик своєї продукції. В іншому випадку їм загрожує подальше скорочення пропозиції і втрата ринкової ніші.

Найбільш актуальною проблемою вітчизняної молокопереробної галузі є наростаючий дефіцит молочної сировини. Головною причиною недостатніх обсягів виробництва молока, в першу чергу сільськогосподарськими підприємствами, є низькі закупівельні ціни на нього, які пропонують їм вітчизняні молокопереробні підприємствами.

Для активізації інвестиційної діяльності молокопереробних підприємств і підвищення ними закупівельних цін на молочну сировину необхідно стимулювати

внутрішній попит на готову молочну продукцію, в першу чергу, за рахунок спеціальних програм соціальної допомоги малозабезпеченим.

Список літератури

1. Lowe M. & Gereffi G. A Value Chain Analysis of the U.S. Beef and Dairy Industries Report Prepared for Environmental Defense Fund. Technical Report. Duke University: Center on Globalization, Governance & Competitiveness, 2009. 55 p.
2. Muehlhoff E., Bennett A. & McMahon D. Milk and dairy products in human nutrition. Rome: Food and agriculture organization of the united nations, 2013. 404 p.
3. Stoll-Kleemann S. The Sustainability Challenges of Our Meat and Dairy Diets. *Environment Science and Policy for Sustainable Development*. 2015. vol. 57(3). P. 34-48.
4. Mohsin Kh. Impact of Beef Ban on Economy and Meat Processing Industry of India: A Complete Value Chain Analysis. *Management Studies and Economic Systems*. 2016. vol. 2(4). P. 325-334. DOI: 10.12816/0035639
5. Doherty M., Gooderham Ch., Colby L. & Baker S. Meat and dairy – Our prospects in the global marketplace. Market Intelligence. Warwickshire: Agriculture and Horticulture Development Board, 2017. 50 p.
6. Tirado R., Thompson K.F., Miller K.A. & Johnston P. Less is more: Reducing meat and dairy for a healthier life and planet. Scientific background on the Greenpeace vision of the meat and dairy system towards 2050. *Greenpeace Research Laboratories Technical Report*. 2018. 23 p. URL: <https://lessismore.greenpeace.org/wp-content/uploads/2018/02/0555cc04-greenpeace-livestock-vision-for-2050-english.pdf>
7. Лагодієнко В.В., Орел В.М. Розвиток інноваційної діяльності підприємств м'ясопереробної галузі. Культура народів Причорномор'я. № 273. 2014. С. 223-231.
8. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N. (2019). Impact of seasonal production on the dynamics of prices for meat and dairy products in Ukraine. *TEM Journal*. Vol. 8, No. 4, pp. 1159–1168.
9. Гаваза Є. В. Світовий ринок молока і молокопродуктів: тенденції та перспективи для України. *Економіка АПК*. 2015. №7. С. 106-113.
10. Петриченко О. А. Розвиток сировинної бази молокопродуктового підкомплексу АПК України. *Економіка АПК*. 2018. №3. С. 31-37.
11. Россоха В. В., Петриченко О. А. Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні. *Економіка АПК*. 2018. №8. С. 43-54.
12. Козак О. А. Розвиток молочної галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2018. №2. С. 14-22.
13. Терещук М. Порівняльна оцінка польської молочної промисловості з країнами Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2018. №3. С. 97-103.
14. Микитюк В.М., Чугаєвська С.В. Адаптація підприємств молокопродуктового підкомплексу України до міжнародних стандартів якості та безпечності харчової продукції: нормативно-правові та статистичні аспекти. *Економіка АПК*. 2018. №8. С. 68-76.
15. Ларіна Я. С., Луцій К. М. Моделювання обсягів споживання м'ясопродуктів як основа формування стратегій та комплексів маркетингу м'ясопереробних підприємств. *Економіка АПК*. 2018. №8. С. 82-91.
16. Виробництво окремих видів промислової продукції за 2011–2017 роки. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/pr/prm_ric/xls/vov20XX_u.xls
17. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2012. URL: <https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/5t34sk030/6108vb70f/livestock-poultry-ma-10-18-2012.pdf>

18. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2016. URL: <https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/0r967405p/9s1616627/livestock-poultry-ma-10-12-2016.pdf>
19. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2019. URL: https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/ws859p59c/4x51hs663/livestock_poultry.pdf
20. Червоне м'ясо, ковбаса, сосиски: користь чи шкода? Пояснює біолог. *Українська правда*. 2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2018/12/4/234449/>
21. ДСТУ 2661:2010. Молоко коров'яче питне. Київ: Держспоживстандарт України, 2011. URL: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_26612010_moloko_korovyache_pitne.html
22. ДСТУ 8131:2015 Вершки-сировина. Київ: Держспоживстандарт України, 2015. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=81227
23. ДСТУ 4417:2005. Кефір. Київ: Держспоживстандарт України, 2006. URL: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_44172005_kefir.html
24. ДСТУ 4418:2005. Сметана. Київ: Держспоживстандарт України, 2006. URL: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_44182005_smetana.html
25. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України №2639-VIII від 06.12.2018. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 7. 41.
26. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2008 рік. К.: Державний комітет статистики України, 2009. 361 с.
27. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2012 рік. К.: Державна служба статистики України, 2013. 392 с.
28. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2017 рік. К.: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.
29. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/e_iovt/arh_iovt2019.htm
30. Середні ціни реалізованої продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/scr_sp_u.html
31. Selling prices of raw cow's milk. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tag00070&language=en>
32. Офіційний курс валют. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search?formType=searchFormDate&time_step=daily&date
33. Населення (1990-2018). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
34. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11 жовтня 2016 р. № 780. Офіційний вісник України, 2016. № 89. 22.
35. Середні споживчі ціни на товари (послуги) у 2018 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/sctp_2018_u.xlsx
36. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Вплив сукупних витрат на обсяги національного виробництва. *Економічний часопис-XXI*. 2018. №172(7-8). С. 44-50.

References

1. Lowe, M. & Gereffi, G. (2009). A Value Chain Analysis of the U.S. Beef and Dairy Industries Report Prepared for Environmental Defense Fund. Technical Report. Duke University: Center on Globalization, Governance & Competitiveness.

-
2. Muehlhoff, E., Bennett, A. & McMahon, D. (2013). Milk and dairy products in human nutrition. Rome: Food and agriculture organization of the united nations.
 3. Stoll-Kleemann, S. (2015). The Sustainability Challenges of Our Meat and Dairy Diets. *Environment Science and Policy for Sustainable Development*. vol. 57(3). P. 34-48. DOI: 10.1080/00139157.2015.1025644
 4. Mohsin, Kh. (2016). Impact of Beef Ban on Economy and Meat Processing Industry of India: A Complete Value Chain Analysis. *Management Studies and Economic Systems*. Vol. 2(4). P. 325-334. DOI: 10.12816/0035639
 5. Doherty, M., Gooderham, Ch., Colby, L. & Baker, S. (2017). Meat and dairy – Our prospects in the global marketplace. Market Intelligence. Warwickshire: Agriculture and Horticulture Development Board.
 6. Tirado, R., Thompson, K.F., Miller, K.A. & Johnston, P. Less is more: Reducing meat and dairy for a healthier life and planet. Scientific background on the Greenpeace vision of the meat and dairy system towards 2050. *Greenpeace Research Laboratories Technical Report*, 2018. 23 p. Available at: <https://lessismore.greenpeace.org/wp-content/uploads/2018/02/0555cc04-greenpeace-livestock-vision-for-2050-english.pdf>
 7. Lahodiienko, V. V., Orel, V. M. (2014). «Development of innovative activity of meat processing enterprises». *Kul'tura narodov Prychernomor'ia*. № 273. pp. 223-231.
 8. Mudrak, R., Nyzhnyk, I., Lagodiienko, V., Lagodiienko, N. (2019). Impact of seasonal production on the dynamics of prices for meat and dairy products in Ukraine. *TEM Journal*. Vol.8, No. 4, pp. 1159–1168.
 9. Havaza, Ye. V. (2015). «The World Milk and Milk Market: Trends and Prospects for Ukraine». *Ekonomika APK*. №7, pp. 106-113.
 10. Petrychenko, O. A. (2018). «Development of raw material base of dairy subcomplex of AIC of Ukraine». *Ekonomika APK*. №3, pp. 31-37.
 11. Rossokha, V. V., Petrychenko, O. A. (2018). «Development of the market of milk and milk products in Ukraine». *Ekonomika APK*. №8, pp. 43-54.
 12. Kozak, O. A. (2018). «Development of dairy industry in the context of ensuring food security of Ukraine». *Ekonomika APK*. №2, pp. 14-22.
 13. Tereschuk, M. (2018). «Comparative assessment of the Polish dairy industry with the countries of the European Union». *Ekonomika APK*. №3, pp. 97-103.
 14. Mykytiuk, V.M., Chuhaievs'ka, S.V. (2018). «Adaptation of Ukrainian dairy subcomplex enterprises to international standards of food quality and safety: regulatory and statistical aspects». *Ekonomika APK*. №8, pp. 68-76.
 15. Larina, Ya. S., Lutsij, K. M. (2018). «Modeling of meat consumption volumes as a basis for forming strategies and marketing complexes of meat processing enterprises». *Ekonomika APK*. №8, pp. 82-91.
 16. Production of certain types of industrial products for 2011–2017. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/pr/prm_ric/xls/vov20XX_u.xls
 17. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2012. Available at: <https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/5t34sk030/6108vb70f/livestock-poultry-ma-10-18-2012.pdf>
 18. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2016. Available at: <https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/0r967405p/9s1616627/livestock-poultry-ma-10-12-2016.pdf>
 19. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2019. Available at:
-

-
- https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/ws859p59c/4x51hs663/livestock_poultry.pdf
20. Chervone m'iaso, kovbasa, sosysky: koryst' chy shkoda? Poiasniuie bioloh. [Red meat, sausage, sausages: benefit or harm? The biologist explains]. *Ukrains'ka pravda*. 2018. Available at: <https://life.pravda.com.ua/health/2018/12/4/234449/>
 21. DSTU 2661:2010. Moloko korov'iache pytne. [DSTU 2661: 2010. Drinking cow's milk]. (2011). Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Kyiv. Available at: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_26612010_moloko_korovyache_pytne.html
 22. DSTU 8131:2015 Vershky-syrovyna. [DSTU 8131: 2015 Raw cream]. (2015). Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Kyiv. Available at: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=81227
 23. DSTU 4417:2005. Kefir. [DSTU 4417: 2005. Kefir]. (2006). Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Kyiv. Available at: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_44172005_kefir.html
 24. DSTU 4418:2005. Smetana. [DSTU 4418: 2005. Sour cream]. (2006). Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Kyiv. Available at: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_44182005_smetana.html
 25. Pro informatsiiu dlia spozhyvachiv schodo kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy. [On Consumer Information on Food: The Law of Ukraine]. (2019). №2639-VIII dated 06.12.2018. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). № 7. 41.
 26. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2008». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2008"]. (2009). Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
 27. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2012». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2012"]. (2013). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine
 28. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2017». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2017"]. (2018). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine
 29. Foreign trade in certain goods by countries of the world. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/e_iovt/arh_iovt2019.htm
 30. Average prices of agricultural products sold by agricultural enterprises. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/scr_sp_u.html
 31. Selling prices of raw cow's milk. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tag00070&language=en>
 32. The official exchange rate. Available at: https://bank.gov.ua/control/en/curmetal/currency/search?formType=searchFormDate&time_step=daily&date
 33. Population (1990-2018). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
 34. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovol'chych tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsial'nykh i demohrafichnykh hrup naseleattia». [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of Food Sets, Sets of Non-Food Products and Sets of Services for the Major Social and Demographic Groups"]. Dated f October 11, 2016 r. № 780. Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, 2016. № 89. 22.
 35. Average consumer prices for goods (services) in 2018. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/sctp_2018_u.xlsx
 36. Mudrak, R.P., Lahodiienko, V.V., Lahodiienko, N.V. (2018). «Impact of aggregate costs on national production». *Economic Annals-XXI*. №172(7-8), pp. 44-50.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2019 р.

Анна Сергіївна ПОДСОХА

заступник начальника відділу Головного управління Державної фіскальної служби в Харківській області

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ
ТОВАРНОГО БІРЖОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ**

Подсоха, А. С. Організаційно-економічна модель ефективного функціонування товарного біржового ринку України [Текст] / Анна Сергіївна Подсоха // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 306–313. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Низький рівень розвитку товарної біржової торгівлі в Україні залишається доволі гострим питанням у вітчизняній економіці протягом тривалого часу. Це свідчить про необхідність пошуку нових шляхів удосконалення діяльності бірж.

Метою наукового дослідження є узагальнення теоретичних аспектів формування організаційно-економічної моделі ефективного функціонування товарного біржового ринку України.

Результати. Встановлено, що зерно є типовим товаром на вітчизняному біржовому ринку. Визначено функції біржі. Охарактеризовано світові тенденції розвитку біржової торгівлі. Досліджено стан вітчизняного біржового ринку. Виділено державну роль у регулюванні діяльності бірж. Визначено сутність, завдання й принципи оптового зернового ринку. Обґрунтовано наявність сприятливих економічних умов для організації регіональних оптових зернових ринків. Охарактеризовано адміністративну складову оперативного управління оптовим ринком. Виділено заходи для організації оптових зернових ринків обласного рівня. Вказано на домінування тіньового ринку у процесі реалізації сільськогосподарської продукції. Визначено напрями інституційних перетворень на регіональному рівні для підвищення дієвості економічних реформ у сфері сільського господарства. Обґрунтовано необхідність впровадження нової технологічної основи реалізації сільськогосподарської продукції – електронних торгів. Окреслено перспективи впровадження електронних торгів. Охарактеризовано модель відносин для регулювання оптового ринку сільськогосподарської продукції на регіональному рівні. Запропоновано організаційно-економічні заходи для імплементації даної моделі у вітчизняну практику. Виділено пріоритетне завдання державного регулювання біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Висновки. Використання моделі розвитку й регулювання регіонального оптового ринку сільськогосподарської продукції сприятиме розвитку товарного біржового ринку, зменшенню частки тіньового сектору економіки, поповненню бюджетних коштів для фінансування товаровиробників у сфері сільського господарства.

Ключові слова: товарна біржа, організаційно-економічна модель, біржовий ринок, оптовий зерновий ринок, електронні торги, державне регулювання.

**ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MODEL OF EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE
COMMODITY EXCHANGE MARKET OF UKRAINE**

Abstract

Introduction. *The low level of development of commodity exchange trade in Ukraine remains a rather acute issue in the domestic economy for a long time. This indicates the need to find new ways to improve the activities of exchanges.*

The purpose of the scientific research is to generalize the theoretical aspects of the formation of organizational and economic model of effective functioning of the commodity exchange market in Ukraine.

Results. *It is established that grain is a typical commodity on the domestic stock market. The functions of the exchange are defined. The world tendencies of exchange trade development are characterized. The state of the domestic stock market is studied. The state role in regulating the activity of exchanges is highlighted. The essence, tasks and principles of the wholesale grain market are defined. The existence of favorable economic conditions for the organization of regional wholesale grain markets is substantiated. The administrative component of operational management of the wholesale market is characterized. The measures for the organization of wholesale grain markets at the regional level have been identified. The dominance of the shadow market in the sale of agricultural products is indicated. The directions of institutional transformations at the regional level to increase the effectiveness of economic reforms in the agriculture field are identified. The necessity of the new technological basis introduction of agricultural products realization - electronic auctions is substantiated. Prospects for the electronic bidding introduction are outlined. The relations model for regulation of the wholesale market of agricultural products at the regional level is characterized. Organizational and economic measures for the implementation of this model in domestic practice are proposed. The priority task of state regulation in exchange trade of agricultural products is highlighted.*

Conclusions. *The use of the model of development and regulation of the regional wholesale market of agricultural products will contribute to the development of the commodity exchange market, reduce the share of the shadow sector of the economy, replenish budget funds to finance producers in agriculture.*

Key words: *commodity exchange, organizational and economic model, exchange market, wholesale grain market, electronic trading, state regulation.*

JEL classification: F10

Вступ

Стан вітчизняного біржового аграрного ринку за останні двадцять років свідчить про його низький рівень розвитку. Незважаючи на постійну державну підтримку й сприяння у розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, досі не відбулося становлення біржової торгівлі деривативами, а саме ф'ючерсами та опціонами на сільськогосподарську продукцію. Такий стан зумовлює відсутність можливості страхування цінкових ризиків вітчизняних аграрних товаровиробників, зернотрейдерів, а також спекулянтів у отриманні прибутків. Водночас технологічний рівень біржової торгівлі також все ще залишається на низькому рівні. Тривалий час багато дослідників згадують проблематику значної кількості товарних бірж, більшість з яких жодним чином не відповідає світовим біржовим вимогам. Питання, присвячені функціонуванню товарних біржових ринків, розкриті у працях таких дослідників як: Біловодська О. А.,

Сигида Л. О. [1], Вавдійчик І. М. [2], Заборовський В. П. [3], Загурський О. М. [4], Саприкіна Т. А. [5], Семенко Б. М. [6], Яворська В. О. [7], Ясенецький В. С. [8] та ін. Через постійні зміни соціально-економічних процесів особливої уваги потребують організаційно-економічні аспекти у сфері діяльності товарних бірж.

Мета статті

Таким чином, метою статті є обґрунтування організаційно-економічних аспектів у сфері моделювання ефективного функціонування товарного біржового ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Типовим біржовим товаром для України є зерно, так як воно характеризується відносно однорідними споживчими якостями й великими обсягами товарних пропозицій. Будь-яка партія подібного товару може бути негайно замінена іншою. Основне завдання, яке повинна виконувати біржа, – формування реальних ринкових цін на всі види сільськогосподарської продукції. Біржа також повинна виконувати такі основні функції: виступати одним з каналів реалізації та інформаційно-консультаційним центром; здійснювати страхування ризиків продавців і покупців.

Біржова торгівля за певними видами продукції повинна концентруватися на обмеженому числі бірж для того, щоб забезпечити значне число учасників і конкуренцію між ними для виконання завдань саморегулювання ринку. Традиційно провідною групою біржових товарів у світі тривалий час вважалася сільськогосподарська продукція. В середині 50-х років на її частку припадало 95% біржового товарообігу. Однак до 90-х років в біржовому обороті вона скоротилася до 50%. Місце сільськогосподарської продукції стали займати промислова сировина й продукти її переробки.

В даний час серед зарубіжних бірж відбувся поділ сфер впливу на окремі сегменти світового ринку, тобто спеціалізація. Основною групою біржових товарів США і Японії, як і раніше, вважається сільськогосподарська продукція, в Великобританії перевага віддається енергоносіям і кольоровим металам.

Досвід України в біржовій торгівлі поки що не багатий. Торгують практично всім, а число торгових позицій на окремих біржах не значне. Це пов'язано, перш за все, з українською економічною нестабільністю трансформаційного періоду.

В центральному регіоні назріла проблема розробки програми створення інфраструктури й системи державного регулювання ефективного регіонального оптового ринку сільськогосподарської продукції.

Розвиток і регулювання регіонального оптового ринку слід розглядати в контексті цілеспрямованого впливу державних органів управління на сферу виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції. Регулювання передбачає взаємодію комплексу адміністративно-організаційних, правових і економічних механізмів. Результативність цієї взаємодії визначається оптимальністю поєднання інтересів трьох груп учасників регіонального ринку: споживачів, виробників і держави. Пріоритети, звичайно ж, повинні бути віддані споживачам сільськогосподарської продукції та сировини.

До адміністративно-організаційних відносяться заходи по формуванню в регіоні елементів ринково-орієнтованої інфраструктури: універсальної біржі, підприємств сервісного обслуговування, районних оптових ринків. Значне місце належить організації проведення сільськогосподарських ярмарків.

Оптовий зерновий ринок розуміється як комерційне підприємство тієї чи іншої форми власності, яке провадить організацію і проведення операцій з купівлі-продажу зерна й зернової продукції за встановленими правилами та на спеціально відведеній

території. Ринок не є власником товару, і його діяльність повинна бути орієнтована на вирішення завдань обслуговуючого й інформаційного характеру:

- ❖ надання зерновиробникам всіх форм власності рівного та вільного входу на конкурентний ринок;
- ❖ концентрація пропозиції і попиту;
- ❖ прискорення процесу купівлі-продажу й обороту грошових коштів;
- ❖ формування реальної ринкової ціни на різні види зерна у відповідності зі сформованими попитом і пропозицією в даному районі або сільськогосподарській зоні;
- ❖ створення інформаційних банків даних про наявні товарні ресурси зерна й про що надходять пропозиції щодо його закупівель.

Основними принципами роботи оптового ринку повинні стати:

- ❖ по-перше, рівноправність учасників ринку незалежно від форм власності й обсягу пропонованих партій зерна;
- ❖ по-друге, свобода вибору партнерів при укладанні угод купівлі-продажу;
- ❖ по-третє, добровільність прийняття зобов'язань і реальність їх виконання;
- ❖ по-четверте, обов'язковість дотримання умов угод і відповідальність за їх невиконання.

Виходячи із загальних функцій оптових ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, для збуту зернових потрібно виділити такі головні з них:

- ❖ надання учасникам ринку торгових місць, складських приміщень, необхідного технічного обладнання й механізмів, інформаційних, транспортних, вантажно-розвантажувальних, соціально-побутових і інших послуг;
- ❖ організація аукціонних і конкурсних торгів;
- ❖ забезпечення контролю за відповідністю якості реалізованого зерна документам на нього;
- ❖ моніторинг стану попиту, пропозиції і рівня цін на різні види зернової продукції та інформування учасників ринку;
- ❖ організація та ведення бази інформаційно-комерційних даних про кон'юнктуру міжрайонного ринку і регіону в цілому;
- ❖ надання послуг для товаровиробників по лізингу сільськогосподарської техніки;
- ❖ контроль за дотриманням встановлених правил торгівлі.

Проведені дослідження свідчать про те, що для організації оптових зернових ринків в регіоні є всі необхідні економічні передумови: у сфері виробництва – це господарська самостійність зерновиробників, в тому числі у виборі каналів реалізації продукції; у сфері обігу – практично повністю приватизована оптова, дрібнооптова й роздрібна торгівля. Територіально вони повинні розміщуватися з урахуванням специфіки сільськогосподарських зон, концентрації зернового виробництва, наявності зерносклади і елеваторів, розвиненості автомобільної і залізничної мереж, близькості до великих населених і промислових центрів регіону, стану інформаційних комунікацій, наявності трудових ресурсів необхідного професійного рівня.

Оперативне управління таким ринком здійснюється обраним правлінням з головою. Вищим органом є загальні збори кооперативу, на яке за квотами обираються представники всіх учасників ринку-пайовиків. Організаційно-правовою формою оптового ринку зерна вищого рівня є відкрите акціонерне товариство, відмінна риса якого – відсутність відповідальності за майновим і фінансовим зобов'язанням акціонерів. У якості засновників можуть виступати зерновиробники й переробні підприємства, торгові фірми, фермери. При обмежених інвестиційних ресурсах, що властиво сучасному етапу розвитку ринку, необхідно залучення капіталу кредитно-

фінансових організацій і можливостей держави за рахунок входження до складу засновників, наприклад, районних і міських адміністрацій в особі комітетів з управління майном, а також комерційних банків і страхових компаній. Доходи утворюються за рахунок орендної плати за надання торгових місць, сховищ, представництв (офісів) учасників ринку, надання різноманітних послуг, а також випуску й продажу акцій. Приватні оптові ринки можуть створюватися фізичними особами або однією приватною фірмою. Однак, з огляду на важливість зерна як стратегічного товару, така організаційно-правова форма, особливо на нинішньому етапі, представляється неприйнятною. Міжрайонні оптові ринки зерна повинні бути кооперативними або акціонерними підприємствами при пайовій участі місцевих і регіональних органів влади.

Для створення в області мережі оптових ринків зерна необхідне поетапне виконання, принаймні, таких заходів:

- ❖ підготувати нормативно-правову базу їх формування й функціонування;
- ❖ визначити механізми фінансово-економічної підтримки та регулювання ринків з боку регіональних органів управління;
- ❖ розробити оптимальну схему їх розміщення і визначити підприємства (елеватори, зерносховища), на базі яких передбачається створювати оптові зернові ринки;
- ❖ розробити для кожного створюваного ринку індивідуальний економічний проект і бізнес-план.

В останні роки обсяги виробництва продукції сільського господарства, в тому числі зерна, збільшилися, але економічне становище більшості раніше збиткових сільськогосподарських підприємств при цьому не покращилося. Аналіз показує, що однією з причин такого становища виступають неефективні закупівлі матеріально-технічних засобів, які забезпечують відтворювальний процес.

За оцінками фахівців, тіньовий ринок при реалізації сільськогосподарської продукції починає займати домінуюче становище. На його частку в регіоні припадає понад 50% товарообігу.

Відсутність прогнозування стану ринку призводить до серйозних наслідків в зворотності кредитних ресурсів, що, в свою чергу, здатне розбалансувати і без того недосконалий ринок сільськогосподарської продукції регіону.

На нашу думку, можна виділити п'ять основних напрямків інституційних перетворень на регіональному рівні, які дозволять підвищити ефективність економічних реформ в аграрному секторі:

- ❖ моніторинг державного й місцевого регулювання регіонального та місцевих ринків;
- ❖ створення і впровадження системи фінансових інститутів (ф'ючерсних регіональних контрактів) на сільськогосподарських ринках регіону;
- ❖ модернізація існуючих і створення нових інститутів в області державних закупівель;
- ❖ створення інститутів щодо акумулювання інвестиційних ресурсів на рівні регіону;
- ❖ розробка й реалізація регіональної концепції концентрації та розкриття інформації про стан і динаміку ринку сільськогосподарської продукції.

Підвищення ефективності державного регулювання оптового ринку сільськогосподарської продукції пов'язане з переходом на нову технологічну основу організації торгів – електронні торги. Сучасні інформаційні Інтернет-технології призводять до різкого, багаторазового здешевлення операцій пошуку альтернатив на

ринку й розширюють кон'юнктуру глобального ринку. Оскільки в основі електронної торгівлі лежать інформаційні мережі й потоки, інтегровані в мережу Інтернет, то це покращує прозорість ринку: покупці та продавці практично миттєво отримують інформацію про ціни, якості і умови поставки, які здійснюються різними конкурентами. Інформація формується для проведення найбільш ресурсозберігаючої аукціонної форми торгів. Крім того, сама організація електронних торгів сприяє запобіганню таких негативних явищ як криміналізація ринкових процесів, ухилення від податків, витік капіталів за кордон.

Інтеграція Прозоро й електронної системи торгів (біржі) із закупівлі та продажу сільськогосподарської продукції для потреб держави в області дозволить реалізувати:

- ❖ забезпечення єдиних технологічних зв'язків з використанням сучасних інформаційних технологій віртуального простору, недопущення роз'єднаності органів виконавчої влади регіону в питаннях державних закупівель, що може привести до втрати економічного контролю й значних додаткових витрат;

- ❖ можливість проведення аналізу руху сільськогосподарської продукції і матеріально-технічних ресурсів, а також прийняття рішення по зв'язаних із цим питанням із найменшими витратами;

- ❖ здійснення моніторингу, контролю та обліку вільних і недостатніх фінансових і матеріальних ресурсів;

- ❖ аналіз фінансових і товарних потоків на регіональному й місцевому рівнях;

- ❖ оптимізація податкової, тарифної та митної політики в сфері торговельних і фінансових операцій;

- ❖ забезпечення конкурсності торгів і контролю за використанням бюджетних коштів регіонального й місцевих рівнів;

- ❖ створення єдиного інформаційного, економічного, фінансового та нормативного простору у сфері закупівель сільськогосподарської продукції для державних потреб;

- ❖ інтеграція в міжнародні інформаційні системи закупівель сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб;

- ❖ гарантування економічної та інформаційної безпеки регіону.

Модель відносин, спрямованих на ефективне регулювання регіонального оптового ринку сільськогосподарської продукції в цілому і створення системи саморегулювання такого ринку, може бути реалізована шляхом створення спеціалізованої біржі сільськогосподарського профілю в регіоні.

На підставі документів з акредитації біржа формує електронну базу учасників біржових торгів і ідентифікацію кожного учасника шляхом призначення кодів. Код учасника торгів одночасно є номером аналітичного рахунку учасника в Біржовий облікової палаті для обліку гарантійних внесків і зобов'язань за результатами біржових торгів.

Концентрація попиту і пропозиції в одному місці з метою контрактації дозволяє застосувати для збільшення оборотності грошових ресурсів на регіональному ринку систему біржового клірингу.

Банківський кліринг тут не можна розглядати як ефективний засіб, так як контрактні відносини на регіональному ринку будуються, як правило, між підприємствами, що обслуговуються в різних банках. Біржовий кліринг здійснюється на основі розрахунків по рахунках спеціалізованих брокерських контор, які представляють інтереси різних підприємств, які на біржі є розрахунковими фірмами й обслуговуються в одному банку.

Активізація обороту продукції і грошових коштів на біржових торгах, ліквідація економічних умов існування тіньового ринку будуть сприяти необхідному підвищенню ефективності виробництва й реалізації продукції законними способами, відродженню науково обґрунтованого планування виробництва та цінової політики. Реалізувати на ринку систему такого планування може біржа через організацію обороту стандартних контрактів і хеджування виробників на біржовому ринку стандартних контрактів і реальних активів.

Найважливішими завданнями у справі стабілізації аграрного сектора регіону є створення системи ефективного державного регулювання рівня ринкових цін на сільськогосподарську продукцію, продовольство і споживання аграрним сектором матеріально-технічних ресурсів, які обертаються на оптовому ринку регіону, а також формування ринкової інфраструктури ефективного управління процесами відтворення й реалізації товарної продукції.

Для вирішення цих складних і багатоаспектних завдань доцільно розробити й впровадити комплекс організаційних і економічних заходів:

1. Департаменту сільського господарства представити й затвердити відповідні правила здійснення державних закупівельних і товарних інтервенцій для регулювання ринку сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства у відповідній області.

2. Визначити на території регіону мережу елеваторів, що виконують функції біржових складів, для забезпечення приймання, підробітку, зберігання та відвантаження зерна інтервенційного фонду.

3. Виробити стратегію пошуку й використання ринків збуту виробленої в краї сільськогосподарської продукції з метою забезпечення її розширеного відтворення і реалізації.

Вельми важливим завданням державного регулювання аграрного сектора економіки на регіональному рівні слід вважати створення ринкової системи планування обсягів виробництва, ціни й ринків збуту. Основними цілями вирішення цієї задачі є стабілізація цінових параметрів на вироблену в країні продукцію протягом року; пошук реальних ринків збуту з цінами, що забезпечують максимальну комерційну вигоду; формування ринкових механізмів планування обсягів виробництва і реалізації продукції, а також грошового обороту на біржовому ринку.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Запропонована модель розвитку й регулювання регіонального оптового ринку сільськогосподарської продукції відрізняється принциповою новизною окремих його складових, а саме: впровадження принципово нової технологічної основи, що дасть можливість виробити сучасній інструментарій ефективного державного втручання в процеси ринкового реформування товарообміну між сільським господарством і промисловим сектором економіки. Це дозволить сформувати державну систему вилучення товарних активів із тіньового ринку на відкритий біржовий ринок. За рахунок збільшення надходжень до всіх рівнів бюджетів будуть створені умови формування виконавчою державною владою обсягів товарних ресурсів. Такі ресурси можуть використовуватися для утворення мобілізаційного резерву, інтервенційних фондів, інвестиційних фондів, фондів стратегічного й тактичного державного резерву, оборотних фондів для реалізації міжрегіональних, міжнародних і цільових програм, для ведення наукової діяльності й організації впровадження наукових розробок в повсякденне життя.

Список літератури

1. Біловодська О. А., Сигида Л. О. Біржовий ринок у світі й Україні та фінансові механізми його розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 13. С. 484-488.
2. Вавдійчик І. М. Сучасний стан та тенденції розвитку біржової торгівлі в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 15. С. 182-185.
3. Заборовський В. П. Сучасний стан та перспективи розвитку біржової торгівлі в Україні. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdues_2015_265_253_10.
4. Загурський О. М. Проблеми та перспективи біржової діяльності в аграрному секторі економіки. *Фінанси України*. 2014. № 5. С. 86-95.
5. Саприкіна Т. А. Біржова торгівля як інструмент забезпечення лібералізації ринку електроенергії. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 41-45.
6. Семенко Б. М. Розвиток товарних бірж – правові гарантії суб'єктам господарювання в підвищенні економічного ефекту від підприємництва. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 61. Т. 2. С. 20-23.
7. Яворська В. О. Етапи розвитку ф'ючерсної торгівлі на світовому біржовому ринку. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 3. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/4.pdf.
8. Ясенєцький В. С. Особливості функціонування бірж як складової ринкової інфраструктури. *БізнесІнформ*. 2014. № 1. С. 333-337.

References

1. Bilovods'ka, O. A., Syhyda, L. O. (2016). «Exchange market in the world and Ukraine and financial mechanisms of its development». *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. no. 13, pp. 484-488.
2. Vavdiychyk, I. M. (2017). «The current state and trends in exchange trade in Ukraine». *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. no. 15, pp. 182-185.
3. Zaborovs'kyu, V. P. «The current state and prospects of exchange trade in Ukraine». Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdues_2015_265_253_10.
4. Zahurs'kyu, O. M. (2014). «Problems and prospects of exchange activity in the agricultural sector of the economy». *Finansy Ukrayiny*. no. 5, pp. 86-95.
5. Saprykina, T. A. (2015). «Exchange trade as a tool to ensure the liberalization of the electricity market». *Molodyy vchenyy*. no.2 (17), pp. 41-45.
6. Semenko, B. M. (2014). «Development of commodity exchanges – legal guarantees to businesses in increasing the economic effect of entrepreneurship». *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*. Issue. 61. vol. 2, pp. 20-23.
7. Yavors'ka, V. O. (2017). «Stages of futures trading development on the world stock market». *Pry'azovs'kyj ekonomichnyj visnyk*. no. 3. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/4.pdf.
8. Yasenets'kyu, V. S. (2014). «Features of the functioning of exchanges as a component of market infrastructure». *BiznesInform*. no. 1, pp. 333-337.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2019 р.

Світлана Олександрівна МАШКАНЦЕВА

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та підприємництва на морському транспорті,
Національний університет «Одеська морська академія»
ORCID ID: 0000-0002-3936-9812

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ

Машканцева, С. О. Інформаційні технології системи управління транспортної галузі регіону [Текст] / Світлана Олександрівна Машканцева // Український журнал прикладної економіки. – Том 4. – № 4. – С. 314–319. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Одним з визначальних напрямів роботи логістичної системи підприємств транспортної галузі регіону є організація її діяльності, яка вимагає впровадження нових прогресивних ідей у системі управління підприємства. Для практичної реалізації комплексних теоретичних підходів щодо управління підприємств транспортної галузі регіону доцільно розробляти, впроваджувати, застосовувати і розвивати сучасні інформаційні технології.

Метою статті є вивчення процесу впровадження інформаційних технологій в систему управління транспортною галуззю регіону для створення якісно нового інформаційного середовища надання транспортних послуг.

Сучасний стан підприємств перевезень не відповідає зростаючим потребам суспільства і європейським стандартам якості, що вимагає створення та впровадження ефективної комплексної автоматизованої системи управління. Розкрито зміст кожного етапу створення комплексної автоматизованої системи управління підприємствами транспортної галузі. В ході етапів готується проект побудови інформаційної системи управління, проведення її настройки і необхідної адаптації. Розглянуто функціонування системи управління транспортом Qdgar TMS (Transport Management System) та виділено її переваги. Визначено, інформаційна система управління транспортним підприємством є взаємодією управлінської інформації, суб'єктів управлінської діяльності та інформаційних технологій. Формування комплексної системи автоматизації управління суб'єктами господарювання транспортної галузі є одним із існуючих напрямів використання сучасних інформаційних технологій. Оцінка результатів впровадження обраної інформаційної технології управління на підприємстві Qdgar TMS (Transport Management System) здійснюється у двох напрямках: перший включає оцінку фінансово-економічних показників діяльності й ефективності інвестиційного проекту із впровадження інформаційної технології управління; другий напрям пов'язаний із аналізом зміни показників, що характеризують реалізацію клієнтоорієнтованої стратегії розвитку підприємства: збільшення бази споживачів, частки ринку, постійних клієнтів у загальному обсязі клієнтської бази.

Ключові слова: інформаційні технології; система управління; транспортна галузь; регіон; комп'ютеризація; логістичні системи.

INFORMATION TECHNOLOGIES OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF THE TRANSPORT INDUSTRY OF THE REGION

Abstract

One of the defining directions of the enterprise logistics system in the transport industry in the region is the organization of its activities, which requires the introduction of new progressive ideas in the enterprise management system. It is advisable to design, implement, apply and develop modern information technologies for the practical implementation of complex theoretical approaches to the transport enterprises management in the region.

The purpose of the article is to study the process of information technologies implementation in the management system of the transport industry in the region to create a qualitatively new information environment for the provision of transport services.

The current state of transportation companies does not meet the growing needs of society and European quality standards, which requires the creation and implementation of an effective integrated automated management system. The content of each stage of the complex automated system creation of enterprise management in the transport branch is revealed. The project of construction of the management information system, its adjustment and necessary adaptation is being prepared in the course of the stages. The functioning of Qguar TMS (Transport Management System) is considered and its advantages are highlighted. It's defined that the information management system of a transport enterprise is an interaction of management information, subjects of management activity and information technologies. Formation of a complex system of automation of management of entities of the transport industry is one of the existing directions of use of modern information technologies. The implementation results of the selected management information technology at Qguar TMS (Transport Management System) are evaluated in two directions: the first involves an assessment of the financial and economic performance and effectiveness of an investment project for the implementation of management information technology; the second direction is related to the analysis of changes in indicators that characterize the implementation of client-oriented enterprise development strategy: increase of the customer base, market share, regular customers in the total customer base.

Keywords: *information technologies; management system; transport industry; region; computerization; logistics systems.*

JEL classification: *L91; R41; L86; M15*

Вступ

Глобалізаційні процеси у світовій економіці сприяють розвитку інформатизації, поширенню інформаційних технологій і розширенню доступу до них усе більшої кількості транспортних підприємств, що є передумовою змін на всіх рівнях управління транспортною галуззю. Сучасні умови господарювання суб'єктів транспортної сфери характеризуються значним впливом факторів зовнішнього й внутрішнього середовища, які спричинили кризовий стан галузі, тому саме інновації є пріоритетною умовою економічного зростання підприємств галузі, а інноваційний вектор розвитку – необхідним інструментом формування конкурентних переваг. Кузнець С.С. стверджував, що економічне зростання зумовлено науково-технічним прогресом [1, с. 28]. Інновації є складним економічним і організаційним процесом, який спирається на використання двох видів потенціалів – наукового, новітніх технологій і техніки, та інтелектуального,

пов'язаного із здатністю менеджменту впроваджувати інновації на всіх стадіях діяльності. При здійсненні управління транспортною галуззю регіону використовуються інформаційні технології з різною мірою активності і мають неоднакове розповсюдження. Специфіка технології надання транспортних послуг вимагає такої системи управління, яка б в короткі строки надавала відомості про діяльність складових транспортно-логістичної інфраструктури, а також своєчасність рішень додаткових завдань при наданні транспортних послуг. Отже, актуальність дослідження зумовлено активізацією використання інформаційних технологій в системі управління транспортною галуззю регіону.

Питання розробки й впровадження інформаційних технологій в процес управління суб'єктами господарювання розглядалось в працях: В. Гуляєва, В. Грабаурова, М. Єфремова, О. Кармінського, М. Морозова, П. Несторова, А. Шлевкова. Теоретичним підґрунтям розвитку транспортної галузі є роботи таких учених-економістів як: О. Бакаєв, В. Сергєєв, Л. Миротін, В. Назаренко, Д. Ніколаєв, О. Проценко та інші. Попри значну кількість наукових праць і істотні досягнення у теорії й практиці розвитку транспортної сфери, недостатньо дослідженими залишаються питання впровадження та використання інформаційних технологій в процес управління транспортною галуззю регіону, адже ефективно їх застосування надає додаткові конкурентні переваги підприємствам і сприяє створенню комплексної системи автоматизації управління діяльністю суб'єктів господарювання.

Мета та завдання статті

Метою статті є вивчення процесу впровадження інформаційних технологій в систему управління транспортною галуззю регіону для створення якісно нового інформаційного середовища надання транспортних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження

Стратегічною метою розвитку транспортної галузі регіону є задоволення потреб інноваційного розвитку економіки й суспільства в конкурентоспроможних транспортних послугах [2, 3]. Стан виробничо-технічної бази та технологічний рівень підприємств перевезень за багатьма параметрами не відповідають зростаючим потребам суспільства і європейським стандартам якості надання транспортних послуг. Водночас скорочення обсягів перевезень пов'язане із критичним станом інфраструктури та рухомого складу залізничного транспорту, що заважає доставляти вантажі швидко, вчасно й без втрат.

Впровадження комплексних систем автоматизації процесу управління на транспортних підприємствах сприяє підвищенню його конкурентоспроможності й адаптованості до змін ринкової кон'юнктури ринку транспортних послуг. Автоматизація управлінського процесу на транспортних підприємствах дозволяє збільшити ефективність управління за рахунок забезпечення керівників і фахівців максимально повною, оперативною й достовірною інформацією на основі єдиного банку даних; знизити витрати на ведення справ за рахунок автоматизації процесів обробки інформації, регламентації і спрощення доступу співробітників підприємства до потрібної інформації, забезпечити облік і контроль витрат на всіх рівнях управління логістичними процесами, підвищити якість обслуговування та надання транспортних послуг [4, с. 353].

Для створення на транспортних підприємствах регіону ефективної комплексної автоматизованої системи управління виокремлені такі етапи (рис. 1).

На етапі експрес обстеження фахівці фірми-розробника системи здійснюють збір необхідної попередньої інформації про транспортне підприємство, з'ясовуючи загальний перелік логістичних питань. За результатами такого обстеження готується перелік пропозицій про можливі варіанти системи управління, вартості й економічного

ефекту для транспортного підприємства. При умові погодження наданих пропозицій, виконання робіт здійснюється поетапно.

Рис. 1. Етапи створення комплексної автоматизованої системи управління підприємствами транспортної галузі*

**згруповано автором*

Етап проектного обстеження полягає у виявленні задач, що повинні бути вирішені в процесі створення системи автоматизації управління; визначенні критеріїв оцінки кінцевого результату, орієнтованій оцінці фінансових і людських ресурсів, необхідних для реалізації проекту. При цьому фахівці фірми-розробника разом з керівництвом підприємства визначають мету й очікувані результати створення інформаційної системи управління підприємством; досліджують організаційну структуру підприємства; систему взаємодії складових логістичної інфраструктури; збирають і аналізують первинні та звітні документи; оцінюють оснащеність обчислювальною технікою і якість комунікаційного устаткування; проводять аналіз рівня кваліфікації і комп'ютерної грамотності персоналу. В результаті готуються пропозиції по створенню інформаційної системи управління підприємством, в яких представлені: мета та результати розробки й впровадження інформаційної системи управління підприємством; межі автоматизації; структурна схема підприємства та схеми обміну інформацією між підрозділами, функціональні обов'язки співробітників; журнал типових форм первинних звітів і звітних документів; пропозиції по підбору і комплектації програмного забезпечення, що поставляється; орієнтований план і кошторис проекту.

На третьому етапі проектування, настройки й адаптації проводиться побудова моделі інформаційної системи управління транспортним підприємством і розробка плану її запуску в експлуатацію. На підставі погоджених результатів готується проект побудови інформаційної системи управління, проведення її настройки і необхідної адаптації. В результаті надаються:

- ❖ уточнені схеми інформаційного обміну між учасниками перевізного процесу, що підлягають автоматизації;
- ❖ інструкції для кожного робочого місця і для адміністратора системи; плани навчання персоналу й технічного переозброєння підприємства;
- ❖ електронні форми первинних і звітних документів і діючий макет системи управління.

Метою етапу запуску в експлуатацію є повноцінне оволодіння співробітниками прийомами роботи із системою комплексної автоматизації управління підприємством. Етап супроводу існує для підтримки працездатності комплексу протягом усього часу його експлуатації, який включає відновлення версій програмного забезпечення й підтримку відповідності системи чинному законодавству; консультації по перезавантаженню системи при змінах схеми і законодавства; безкоштовні консультації; навчання робітників підприємства.

В результаті проведення таких етапів роботи підприємство одержить стійку функціонуючу систему управління, що вирішує весь комплекс поставлених задач.

Так, наприклад, система управління транспортом Qguar TMS (Transport Management System) представляє собою автоматизований програмний комплекс, що може використовуватися на підприємстві, так і в його окремих відокремлених

підрозділах, але за рахунок синхронізації, всі працівники, які беруть участь в плануванні перевезення, працюють в єдиному інформаційному полі. TMS система може бути встановлена на сервері користувача, або знаходиться у хмарі, а доступ до неї здійснюється за допомогою глобальної мережі Інтернет через налаштовані пристрої (персональний комп'ютер або мобільний гаджет). Qguar TMS є інструментом, призначеним для широкого кола підприємств, які здійснюють перевезення різними видами транспорту. Базовими можливостями цієї системи управління є:

- ❖ оптимальне планування маршруту;
- ❖ розрахунок вартості доставки;
- ❖ підбір транспорту;
- ❖ перевантаження в заздалегідь визначених точках тощо.

Перевагами впровадження й використання системи управління транспортом Qguar TMS (Transport Management System) є:

- ❖ використання різних алгоритмів розрахунку вартості й прибутковості перевезень;
- ❖ аналіз витрат на транспортні послуги;
- ❖ планування маршрутів з урахуванням визначених обмежень;
- ❖ підбір транспорту відповідно до умов перевезення;
- ❖ синхронізація роботи транспортного терміналу, складу та відділу перевезень;
- ❖ повний контроль виконання заявки з перевезення вантажу;
- ❖ створення пакету документів, необхідних для перевезення;
- ❖ поліпшення якості обслуговування;
- ❖ можливість роботи з мобільними пристроями різного типу [5, с. 80].

Відтак, інформаційна система управління транспортним підприємством є взаємодією управлінської інформації, суб'єктів управлінської діяльності та інформаційних технологій.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Формування комплексної системи автоматизації управління суб'єктами господарювання транспортної галузі є одним із існуючих напрямів використання сучасних інформаційних технологій. Оцінка результатів впровадження обраної інформаційної технології управління на підприємстві Qguar TMS (Transport Management System) здійснюється у двох напрямках: перший включає оцінку фінансово-економічних показників діяльності й ефективності інвестиційного проекту із впровадження інформаційної технології управління; другий напрям пов'язаний із аналізом зміни показників, що характеризують реалізацію клієнтоорієнтованої стратегії розвитку підприємства: збільшення бази споживачів, частки ринку, постійних клієнтів у загальному обсязі клієнтської бази. Таким чином, для якісного, продуктивного й ефективного управління діяльністю підприємств транспортної галузі регіону доцільно застосовувати сучасні інформаційні технології, тому що вони забезпечують конкурентні переваги для підприємства, є однією з умов успішної діяльності на ринку транспортних послуг, дозволяють весь час підвищувати рівень співпраці й комунікацій з клієнтами, постачальниками, партнерами, посередниками тощо в єдиному інформаційному просторі із синхронізованими потоками.

Список літератури

1. Kuznets S. Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread, NewHeaven, 1966. 105 p.
2. Лагодієнко В. В., Корнієцький О. В. Логістика по-японськи: підвищення ефективності діяльності підприємств. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. №275. С. 207-210.

-
3. Лагодиенко В.В., Корниецкий А.В. Понятие сущности и функций управления в логистических системах. *Балтийский гуманитарный журнал*. 2014. №4(9). С. 145-147.
 4. Мельниченко С. В. Інформаційні технології в комп'ютеризації сучасної управлінської діяльності туристичних підприємств. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2006. Випуск 219. Том II. С. 351-356.
 5. Тимошук О. М., Мельник О. В. Інформаційно-логістичні системи в сучасних транспортних технологіях. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 79–82.
 6. Bondarenko S., Lagodienko V., Sedikova I., Kalaman O. Application of Project Analysis Software in Project Management in the PreInvestment Phase. *Journal of Mechanical Engineering and Technology*. 2018. № 9(13), pp. 676–684.
 7. Машканцева, С. О., Скляр, Л. Б. Інноваційний розвиток транспортної системи регіону: проблеми та перспективи. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 1. С. 48–54.
 8. Ларіна Т. Ф., Литвинов А. І., Потішняк О. М. Контрейлерні перевезення як елемент ланцюга постачань аграрної продукції на світовий ринок. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2019. № 2. С. 74-79.

References

1. Kuznets, S. (1966). *Modern Economic Growth: Rate. Structure and Spread*. NewHeaven.
2. Lahodiienko, V. V. and Korniiets'kyj, O. V. (2014). «Logistics in Japanese: Increasing Business Efficiency». *Kul'tura narodiv Prychernomor'ia*. No. 275, pp. 207-210.
3. Lahodiienko, V. V. and Korniiets'kyj, O. V. (2014). «The concept of the essence and functions of management in logistics systems». *Baltiiskij gumanitarnyj zhurnal*. №4 (9), pp. 145-147.
4. Mel'nychenko, S. V. (2006). «Information technologies in computerization of modern management activity of tourist enterprises». *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*. Issue 219. Vol II, pp. 351-356.
5. Tymoschuk, O. M., Mel'nyk, O. V. (2015). «Information-logistic systems in modern transport technologies». *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 22, pp. 79–82.
6. Bondarenko, S., Lagodienko, V., Sedikova, I. and Kalaman, O. (2018). Application of Project Analysis Software in Project Management in the PreInvestment Phase. *Journal of Mechanical Engineering and Technology*. 9(13), pp. 676–684.
7. Mashkantseva, S., Sclar, L. «Innovative development of the region transport system: problems and prospects». *Ukrainian Journal of Applied Economics*. 2019. Tom 4. № 1, pp. 48–54.
8. Larina, T., Litvinov, A., Potyshnyak, O. Piggyback as an element of the agricultural products supply to the world market. *Actual problems of innovative economy*. 2019. No. 2, pp. 74-79.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.

Руслан Петрович МУДРАК

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки,

Уманський національний університет садівництва

ORCID ID: 0000-0003-1189-5463

E-mail: mrp1974@ukr.net

СТАЛИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОГО АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ ВІДКРИТОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Мудрак, Р. П. Сталий розвиток регіонального агропродовольчого виробництва в умовах зростання відкритості національної економіки [Текст] / Руслан Петрович Мудрак // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 320–327. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Новою реальністю вітчизняної соціально-економічного середовища є зростання відкритості національної економіки – збільшення частки зовнішньоторговельного обороту в структурі суспільного виробництва. На порядку денному перед українським суспільством стоїть дуже гостре питання – як забезпечити собі місце в групі країн напівпериферії і не скотитися назавжди в зону периферії.

Мета статті – з'ясувати характер впливу зростання відкритості національної економіки на забезпечення сталого розвитку регіонального агропродовольчого виробництва.

Позитивним наслідком зростання відкритості національної економіки для сталого розвитку регіонального агропродовольчого виробництва є збільшення доступу українських аграріїв до зарубіжних ринків з високою ємністю. Зростаючий доступ до зарубіжних ринків дає можливість українським виробникам агропродовольчої продукції використовувати наявні ресурсні можливості і максимізувати свої доходи. Не менш важливим наслідком для національної економіки від збільшення доступу вітчизняних виробників до зарубіжного ринку є зростання надходження валютної виручки. Негативний вплив зростання відкритості національної економіки на регіональне агропродовольче виробництво складається в: збільшення ризиків «голландської хвороби» в сільському господарстві України; надмірному експорті сільськогосподарської сировини (наслідком цього виступають невикористані резерви зростання частки доданої вартості за рахунок збільшення ступеня обробки і нанесенні збитки продовольчій безпеці держави); розвитку монокультури, який негативно впливає на зайнятість в сільській місцевості; збільшення ризиків ерозії і деградації земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: *сталий розвиток, агропродовольче виробництво, відкрита економіка, надмірний експорт, сировина, додана вартість, продовольча безпека, сільське безробіття, руйнування ґрунтів.*

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONAL AGRO-FOOD PRODUCTION IN CONDITIONS OF
INCREASING OPENNESS OF THE NATIONAL ECONOMY**

Abstract

The new reality of the domestic socio-economic environment is an increase in the openness of the national economy - an increase in the share of foreign trade turnover in the structure of public production. Ukrainian society has an extremely pressing issue on its agenda - how to save a place in a group of countries between the center and the periphery, and not to get there into the periphery zone forever.

The purpose of the article is to find out how the openness of the national economy influences the sustainable development of regional agro-food production.

A positive consequence of increasing the openness of the national economy to the sustainable development of regional agro-food production is the increase in the access of Ukrainian farmers to foreign markets with high capacity. Increasing access to overseas markets enables Ukrainian producers to leverage their existing resources and maximize their revenue. An important result for the national economy of increasing access to foreign markets for domestic producers is the increase in foreign exchange earnings. The negative impact of increasing the openness of the national economy on regional agro-food production is as follows: increasing the risk of the Dutch disease in Ukrainian agriculture; over-exports of the agricultural raw materials (it causes unused reserves of increasing the share of value added by increasing the degree of processing and causing damage to the food security of the state); the development of monoculturalism, which has a negative impact on rural employment; increasing the risk of erosion and degradation of agricultural land.

Keywords: *sustainable development, agro-food production, opens economy, over-exports, raw materials, added value, food security, rural unemployment, soil destruction.*

JEL classification: F43; Q10

Вступ

Новою реальністю вітчизняного соціально-економічного середовища є зростання відкритості національної економіки – збільшення частки зовнішньоторговельного обороту в структурі суспільного виробництва. Насамперед, це обумовлено поглибленням процесу міжнародного поділу праці – країни підвищують темпи й обсяги обміну надлишковими факторами виробництва. Урізноманітнюється та поглиблюється науково-технічне співробітництво, зростають потоки міжнародних інвестицій, стають усе складнішими валютно-фінансові операції, швидкими темпами розвивається світовий ринок послуг тощо. А міжнародна міграція робочої сили набула таких масштабів, що в багатьох країнах із групи бідних чисті факторні доходи із-за кордону формують понад 50% національного доходу.

В глобальній економіці, невід'ємною частиною якої стає Україна, кількісні перетворення підходять до завершальної стадії формування нової якості – світової господарської системи із чіткими економічними, культурними й політичними межами. Або, відповідно до світ-системної теорії Валлерстайна, країн центру, напівпериферії і периферії. Країни, які опиняться в групі периферії, очікує сумна доля – з політичної точки зору вони сприйматимуться як об'єкт міжнародної політики країн центру, а з економічної – як джерело дешевої некваліфікованої робочої сили, території хижацького визискування природних ресурсів і екологічно небезпечного виробництва, ринки збуту

низькоякісних і небезпечних для здоров'я споживчих товарів, технологічно й економічно відсталі нації. Закріплення за економікою таких країн статусу сировинного додатку розвинутих економік країн центру надовго, якщо не назавжди, зумовить перманентну соціально-економічну стагнацію, політичну нестабільність, слабкість і недорозвиненість державних і ринкових інститутів, маргіналізацію критичної частини суспільства, руйнування культурної самобутності та морально-етичну деградацію. Усе це буде скріплюватися штучно підтримуваною ззовні освітньою й науково-технічною відсталістю. Тому на порядку денному перед українським суспільством стоїть надзвичайно гостре питання – як забезпечити собі місце в групі країн напівпериферії і не скотитися назавжди в зону периферії.

Обґрунтування умов забезпечення сталого розвитку вітчизняного агропродовольчого виробництва як і поглиблення інтеграції національної економіки в глобальний простір – популярні напрями наукових досліджень в сучасному українському експертному середовищі. Із останніх публікацій – це роботи Єрмакова О. Ю. [1], Котикової О. І. [2], Лопатинського Ю. М. [3], Радченка О. Д. [4], Зінчука Т. О. [5], Лутковської С. М. [6], Спаського Г. В. [7], Лагодієнка В.В. [8], Голомші Н. Є. [9], Сегеди С. А. [10], Власової К. М. [11] та ін.

Разом з тим, проблематика за темою статті потребує додаткового опрацювання. Це пов'язано з тим, що наразі має місце недостатнє розкриття особливостей і наслідків впливу зростання відкритості національної економіки на забезпечення сталого розвитку агропродовольчого виробництва, в тому числі регіонального.

Мета та завдання статті

З'ясувати характер впливу зростання відкритості національної економіки на забезпечення сталого розвитку регіонального агропродовольчого виробництва.

Методичною й теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки вітчизняних вчених із сталого розвитку, агропродовольчого виробництва, зовнішньої торгівлі тощо. У процесі дослідження використовувалися такі методи: абстрактно-логічний, емпіричний, рядів динаміки, середніх величин та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сталий розвиток є відносно новим поняттям. Актуальність його змісту пов'язана із очевидними негативними наслідками антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, які стали особливо інтенсивно проявлятися, починаючи з кінця ХХ ст.

Значна частина руйнівного впливу результатів людської діяльності на природу пов'язана саме із сільським господарством. Адже саме тут має місце найтісніший контакт людини із біосферою. Використання сонячної енергії, повітря, води й ґрунту в єдиному технологічному процесі під впливом живої і уречевленої праці людини дає кінцевий результат – сільськогосподарську продукцію. Проте, усе частіше, суспільство платить занадто високу ціну за її отримання – надмірна розораність ґрунту, яка веде до втрати його родючого шару, забруднення ґрунту, повітря й поверхневих вод штучними і біологічними токсинами, збільшення вмісту шкідливих речовин в продовольчій сировині, деградація ґрунту, опустелювання, втрата біологічного різноманіття, порушення галузевих пропорцій відтворення, обезлюднення сільських територій, надмірний експорт сировини на шкоду внутрішньому ринку і т.д. Це далеко неповний перелік негативних наслідків хижацького ставлення до природи і суспільства збоку тих, хто не усвідомлено чи свідомо намагається максимізувати свій дохід від аграрного бізнесу будь-якою ціною.

Тому заради свого теперішнього добробуту й добробуту майбутніх поколінь, українське суспільство має знайти у собі волю та змінити існуючий підхід до організації

виробничого процесу досліджуваній галузі. Таке усвідомлення ускладнюється не лише внутрішніми чинниками трансформаційного суспільства і перехідної економіки, але й формуванням нової реальності – перетворенням української економіки на структурну частину глобальної із генерацією відповідних зв'язків, нових стейкхолдерів із числа закордонних ринкових агентів, наднаціональних структур і втрати частини економічного суверенітету. Зростаючий вплив закордонного сектору на сталий розвиток як національного, так і регіонального агропродовольчого виробництва поки що до кінця не вивчений, проте перші висновки вже можна робити.

Позитивним наслідком зростання відкритості національної економіки для сталого розвитку регіонального агропродовольчого виробництва є збільшення доступу українських аграріїв до закордонних ринків із високою ємністю. Потенціал зростання аграрної сфери економіки в умовах закритої економічної системи обмежений внутрішньою ємністю продовольчого ринку. В Україні така ємність, не зважаючи на велику за європейськими мірками чисельність населення, низька. Головна причина – недостатній рівень доходів споживачів. Таким чином, має місце очевидна суперечність – аграрна сфера української економіки володіє набором факторів виробництва, насамперед земельними ресурсами, виробничий потенціал яких значно перевищує як фактичний, так і потенційний попит на продовольство з боку внутрішніх кінцевих споживачів. Тому зростаючий доступ до закордонних ринків дає можливість українським виробникам агропродовольчої продукції використати наявні ресурсні можливості і максимізувати свої доходи. Крім того, інтеграція національного ринку сільськогосподарської сировини до відповідного глобального ринку сприяє вирівнюванню внутрішніх цін – різниця стає меншою ніж за інших рівних умов. В результаті, розмір недоотриманого прибутку сільськогосподарських товаровиробників, внаслідок різниці внутрішніх і світових цін, зменшується.

Не менш важливим наслідком для національної економіки від збільшення доступу вітчизняних виробників до закордонного ринку є зростання надходження валютної виручки. Починаючи з 2005 р. Україна має хронічний дефіцит зовнішньоторговельного балансу. Разом із недостатнім надходженням прямих іноземних інвестицій, він був і залишається головною причиною дефіциту платіжного балансу. Валютної кризи й дефолту Україні вдається уникати завдяки чотирьом факторам – чистим факторним доходам, кредитам МВФ, продажу ОВДП із критично високою ставкою обслуговування та стабільно зростаючій валютній виручці від експорту вітчизняної агропродовольчої продукції.

Що ж стосується власне негативного впливу зростання відкритості національної економіки на сталий розвиток регіонального агропродовольчого виробництва, то його розмір залежить від регіональної специфіки сільськогосподарського виробництва. У виробництві продукції сільського господарства від впливом фактору закордонного ринку сформувався монокультуризм (табл. 1).

Як бачимо, двома домінуючими групами в експорті є «10 зернові культури» і «12 насіння і плоди олійних рослин». В більшості регіонів на їх частку припадає понад 90% валютної виручки (рис. 1).

Сюди слід також додати те, що Україна займає перше місце у світі по виробництву й експорту соняшникової олії – прогнозна оцінка на 2019/20 м.р. 6200 тис. т або 54,7% в структурі світового експорту [13]. Усе це в сукупності стало причиною того, що в структурі посівних площ більшості регіонів України переважають посіви пшениці, кукурудзи на зерно, соняшнику та ріпаку – 23,9%, 16,5%, 22,1% та 3,8% відповідно. Або 66,3% разом за статистичними даними 2018 р. [12].

Таблиця 1. Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції на експорт в розрізі регіонів України у середньому за 2016-2018 рр., тис. \$

Регіон	Код та назва продукції за класифікацією УКТЗЕД							
	01 живі тварини	06 живі дерева та інші рослини	07 овочі	08 істівні плоди та горіхи	10 зернові культури	12 насіння і плоди олійних рослин	13 шелак природний	14 рослинні матеріали для виготовлення
Вінницька	390,7	120,2	5181,6	11674,9	185559,2	37863,9	17,2	1636,9
Волинська	157,0	332,0	2648,8	7857,6	23252,3	37414,2	0	162,3
Дніпропетровська	3958,1	0,0	1901,2	5886,7	63495,6	29116,4	72,2	591,0
Донецька	0	85,1	2835,7	250,4	401,2	10957,9	0	0
Житомирська	717,4	55,9	2803,1	3794,6	62345,4	31173,6	0	0
Закарпатська	134,9	205,4	2196,5	9486,3	17570,6	23943,6	0	34,6
Запорізька	846,1	168,2	13606,9	1219,6	169669,6	11042,9	0	0
Івано-Франківська	0	105,4	1679,3	1386,0	89799,7	21978,5	0	266,5
Київська	4162,0	863,0	8222,4	810,0	286048,7	73868,9	0	481,7
Кіровоградська	1482,2	0	2817,7	73,4	101184,5	12785,4	0	0
Луганська	0	0	0	0	8189,9	466,1	0	0
Львівська	2822,0	140,7	3263,2	10303,0	100698,3	57266,8	223,7	633,8
Миколаївська	949,4	30,5	6300,7	799,4	858004,9	231178,6	0	27,0
Одеська	0	0	34596,2	26469,9	561019,5	136684,4	0	16003,2
Полтавська	0	0	6112,0	100,5	210229,9	34381,5	0	974,0
Рівненська	808,3	0	3461,7	15317,6	20788,9	19971,5	0	45,7
Сумська	6415,5	0	1067,3	1452,6	145764,1	32500,0	0	0
Тернопільська	122,1	652,4	1055,2	1314,1	56328,3	21807,6	0	139,2
Харківська	0	0	17512,4	2704,3	108583,6	16583,5	252,5	0,0
Херсонська	222,6	0	5926,5	4173,0	49430,5	40217,6	0	1150,1
Хмельницька	0	0	4838,8	10702,0	112950,2	53146,2	0	51,2
Черкаська	2181,0	607,2	9451,5	4581,8	114184,9	53976,1	0	1050,6
Чернівецька	0	0	1670,4	21394,9	1952,4	2355,9	0	0
Чернігівська	1918,6	0	11786,6	1734,8	206337,0	45822,7	0	0

розраховано автором за даними [12]

На нашу думку – це негативно впливає на сталість агропродовольчого виробництва:

1) вплив на економічну сталість:

❖ зосередження основної частини ресурсів сільського господарства на виробництві обмеженої кількості видів продукції загрожує «голландською хворобою» економіці аграрної сфери у разі погіршення кон'юнктури відповідних сегментів глобального ринку або несприятливих погодних умов;

❖ має місце порушення галузевих пропорцій відтворення як в самій галузі рослинництва, так і у співвідношенні рослинницької і тваринницької галузей. В результаті на внутрішньому ринку формується дефіцит окремих видів продовольчої продукції (плоди, фрукти та ягоди, м'ясопродукти, молочні продукти, цукор), який посилюється їх експортом. Він покривається відповідним імпортом, який доводиться оплачувати дефіцитною валютою;

❖ майже 100%-ве вивезення на експорт насіння ріпаку є ознакою марнотратства й безгосподарності, зважаючи на те, що український імпорт нафтопродуктів належить до категорії критичних;

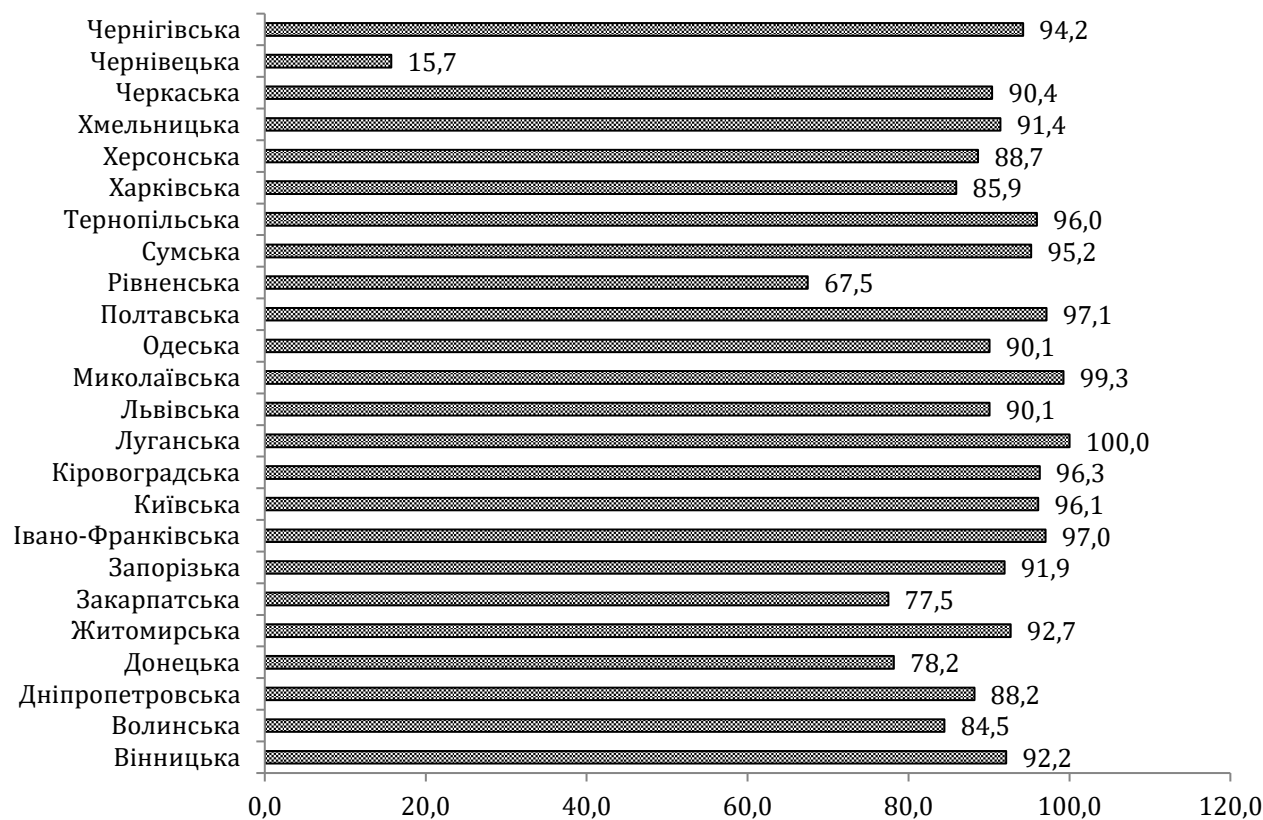

Рис. 1. Частка «10 зернових культур» і «12 насіння і плодів олійних рослин» у структурі реалізації сільськогосподарської продукції на експорт у розрізі регіонів України в середньому за 2016-2018 рр.*

розраховано автором за даними [12]

2) вплив на соціальну сталість:

❖ при існуючій галузевій структурі сільського господарства зведено до мінімуму виробництво тих видів продукції, які потребують відносно більшої кількості живої праці (плодово-ягідне виробництво, скотарство, свинарство). В результаті вимушеного безробіття жителі сіл мігрують в міста і за кордон, що веде до знелюднення й занепаду сільських територій;

❖ надмірний експорт кормового зерна є однією із головних причин дефіциту м'яса та м'ясопродуктів на внутрішньому ринку, що завдає збитків продовольчій безпеці держави;

3) вплив на екологічну сталість:

❖ у гонитві за додатковими прибутками аграрії вдаються до розширення площі ріллі за рахунок розорювання пагорбів, долин річок, ставків, пасовищ і сінокосів. Це посилює процеси вітрової й водної ерозії ґрунтів;

❖ скорочення поголів'я великої рогатої худоби зумовило гострий дефіцит органічних добрив, що є однією із причин швидких темпів деградації ґрунтів;

❖ порушення науково-обґрунтованих правил сівозміни зумовлює руйнування та втрату родючості ґрунтів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Ознакою зростання відкритості національної економіки є збільшення розміру зовнішньоторговельного обороту в структурі суспільного виробництва.

Позитивний вплив зростання відкритості національної економіки на регіональне агропродовольче виробництво полягає у збільшенні доступу продукції українських

товаровиробників до закордонних ринків із високою ємністю. Це дозволяє Україні і її регіонам реалізувати потенціал порівняльних переваг національної аграрної економіки. Збільшення виручки від експорту агропродовольчої продукції сприяє зменшенню гостроти хронічного дефіциту зовнішньоторговельного сальдо.

Негативний вплив зростання відкритості національної економіки на регіональне агропродовольче виробництво полягає у:

- ❖ збільшенні ризиків «голландської хвороби» у сільському господарстві України;

- ❖ надмірному експорту сільськогосподарської сировини, що обертається невикористаними резервами зростання частки доданої вартості за рахунок збільшення ступеня обробки й завданні збитків продовольчій безпеці держави;

- ❖ розвитку монокультуризму, який негативно впливає на зайнятість в сільській місцевості;

- ❖ збільшенні ризиків ерозії і деградації земель сільськогосподарського призначення.

Список літератури

1. Єрмаков О.Ю., Мельниченко В.В. Біоенергетичний потенціал сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2017. № 11. С. 5-11.
2. Котикова О.І. Моніторинг та оцінка сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 24-32.
3. Лопатинський Ю.М., Буринська О.І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 94-102.
4. Радченко О.Д. Фінансовий потенціал сталого розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 27-38.
5. Зінчук Т.О., Левківський Є.В. Корпоративна соціальна відповідальність вертикально інтегрованих структур аграрного бізнесу як умова сталого розвитку. *Економіка АПК*, 2019, № 1. С. 39-49.
6. Лутковська С.М. Засади еколого-економічної безпеки АПК за умов сталого розвитку: теоретико-концептуальні аспекти. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 87.
7. Спаський Г.В. Ефект зовнішньоекономічної діяльності прикордонного Закарпаття. *Економіка АПК*. 2017. №7. С. 83-89.
8. Лагодієнко В. Продовольча безпека Причорноморського регіону: стан, тенденції, перспективи. *Economic and Food Security of Ukraine*. 2019. № 6(3-4). С. 16-25. <https://doi.org/10.15673/efs.v6i3-4.1282>
9. Голомша Н.Є., Голомша О.Я. Кореляційно-регресійне моделювання конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках. *Економіка АПК*. 2019. №10. С. 88.
10. Сегеда С.А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. *Економіка АПК*. 2019. №2. С. 73-83.
11. Власова К.М. Концептуальні засади формування стратегії подолання бар'єрів входу підприємств на нові зовнішні ринки. *Економіка АПК*. 2019. №7. С. 83.
12. *Статистичний збірник «Регіони України» 2019* Частина II. К.: Державна служба статистики України, 2019. 657 с.
13. Oilseeds: World Markets and Trade. Foreign Agricultural Service/USDA. *Global Market Analysis*, February 2020. URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/oilseeds.pdf>

References

1. Yermakov, O.Yu., Melnychenko, V.V. (2017). «Bioenergy potential of agricultural enterprises». *Ekonomika APK*. № 11, pp. 5-11.
2. Kotykova, O.I. (2017). «Monitoring and evaluation of the agricultural land use sustainability of Ukraine's regions». *Ekonomika APK*. № 5, pp. 24-32.
3. Lopatynskiy, Yu.M., Burynska, O.I. (2018). «Components and priorities of sustainable development of the agrarian sector of the economy: conceptual and theoretical discourse». *Ekonomika APK*. № 6, pp. 94-102.
4. Radchenko, O.D. (2019). «Financial potential of sustainable development of the agrarian sector». *Ekonomika APK*. № 1, pp. 27-38.
5. Zinchuk, T.O., Levkivskiy, Ye.V. (2019). «Corporate social responsibility of vertically integrated entities as a condition of sustainable development». *Ekonomika APK*. № 1, pp. 39-49.
6. Lutkovska, S.M. «Fundamentals of environmental and economic security of the agro-industrial complex in terms of sustainable development: theoretical-conceptual aspects». *Ekonomika APK*. № 12, p. 87.
7. Spaskiy, H.V. (2017). «Efficiency of foreign economic activity of borderline Zakarpattia». *Ekonomika APK*. № 7, pp. 83-89.
8. Lagodiienko, V. (2019). «Food security of the Black Sea region: status, trends, prospects». *Economic and Food Security of Ukraine*. № 6 (3-4), pp. 16-25. <https://doi.org/10.15673/efs.v6i3-4.1282>
9. Holomsha, N.Ye., Holomsha, O.Ya. (2019). «Correlation-regression modeling of competitiveness of ukrainian wheat on the world markets». *Ekonomika APK*. № 10, pp. 88.
10. Sehed, S.A. (2019). «Agro-food products in commodity structure of the foreign trade of Ukraine». *Ekonomika APK*. № 2, pp. 73-83.
11. Vlasova, K.M. «Conceptual framework for the formation of a strategy for overcoming barriers for enterprises' entry into new foreign markets». *Ekonomika APK*. № 7, pp. 83.
12. *Statystychnyj zbirnyk «Rehiony Ukrainy» 2019*. [Statistical publication. «Regions of Ukraine» 2019]. (2019) Part II. Kyiv: State Statistics service of Ukraine. Kyiv. Ukraine.
13. Oilseeds: World Markets and Trade (2020). Foreign Agricultural Service/USDA. *Global Market Analysis, February*. Available at: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/oilseeds.pdf>

Стаття надійшла до редакції 12.09.2019 р.

Ірина Михайлівна ГАВРИЛКО

перший заступник начальника Головного управління
Державної фіскальної служби в Харківській області

НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГНОСТИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ МОНІТОРИНГУ Й КОНТРОЛЮ В УПРАВЛІННІ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Гаврилко, І. М. Напрями застосування прогностичних інструментів моніторингу й контролю в управлінні аграрними підприємствами [Текст] / Ірина Михайлівна Гаврилко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 328–335. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Стан сучасного економічного середовища вимагає впровадження контролю у менеджмент аграрних підприємств. Контроль направлений на виявлення потенційних або існуючих несприятливих економічних ситуацій у діяльності підприємства.

Метою наукового дослідження є розвиток напрямів застосування прогностичних інструментів моніторингу й контролю в управлінні аграрними підприємствами.

Результати. Визначено причину виникнення і впровадження концепції контролю у діяльність аграрного підприємства. Встановлено, що для системи контролю характерне фіксування інформації про минулі події та орієнтація на перспективу. Охарактеризовано причини, які зумовлюють необхідність впровадження контролю. Обґрунтовано роль контролю в менеджменті аграрного підприємства. Визначено сутність інформаційної технології контролю в управлінні підприємством. Проведено експертне оцінювання структури витрат для впровадження проекту автоматизованої інформаційної системи. Обґрунтовано підхід до вибору автоматизованої інформаційної системи. Охарактеризовано особливості й переваги найпоширеніших автоматизованих інформаційних систем. Доведено, що контроль є однією із найсучасніших і ефективних систем управління підприємством. Встановлено потенціальну можливість контролю покращити результати діяльності вітчизняних аграрних підприємств. Виділено роль контролю у маркетинговій діяльності суб'єктів аграрного бізнесу в умовах ринкових відносин. Наведено огляд основних інструментів контролю в менеджменті аграрних підприємств. Окреслено мету контролю у контексті оперативних і стратегічних планів. Виділено об'єкти аналізу для формування інформаційної бази контролю. Охарактеризовано основні завдання контролю маркетингу в діяльності аграрних підприємств.

Висновки. Інтеграція інструментарію контролю й моніторингу є необхідною для отримання бажаного ефекту в будь-якій підсистемі менеджменту. Така інтеграція позитивно впливає на економічну ефективність суб'єктів аграрного бізнесу та сприяє підвищенню рівня обґрунтованості рішень.

Ключові слова: моніторинг, контроль, управління підприємством, суб'єкт аграрного бізнесу, автоматизовані інформаційні системи, маркетингова діяльність.

THE APPLICATION DIRECTIONS OF PROGNOSTIC TOOLS OF MONITORING AND CONTROL IN THE AGRICULTURAL ENTERPRISES MANAGEMENT

Abstract

Introduction. *The state of the modern economic environment requires the introduction of control in the management of agricultural enterprises. The control is aimed at identifying potential or existing adverse economic situations in the enterprise.*

The purpose of scientific research is to develop application areas of prognostic tools for monitoring and control in the management of agricultural enterprises.

Results. *The reason for the emergence and implementation of the control concept in the activities of agricultural enterprises is determined. It is established that the control system is characterized by recording information about past events and focus on the future. The reasons that determine the need for control are described. The role of control in the agricultural enterprise management is substantiated. The essence of control information technology in enterprise management is determined. An expert assessment of the cost structure for the implementation of the automated information system project was conducted. The approach to the choice of the automated information system is substantiated. Features and advantages of the most widespread automated information systems are described. It is proved that control is one of the most modern and effective enterprise management systems. The potential possibility of control to improve the performance of domestic agricultural enterprises has been identified. The role of control in marketing activity of agrarian business subjects in the conditions of market relations is allocated. An overview of the main control tools in the agricultural enterprises management is given. The purpose of control in the context of operational and strategic plans is outlined. Objects of analysis for formation of information base of control are allocated. The main tasks of marketing control in the agricultural enterprises activities are described.*

Conclusions. *The integration of control and monitoring tools is necessary to obtain the desired effect in any management subsystem. Such integration has a positive effect on the economic efficiency of agricultural entities and helps to increase the level of decisions validity.*

Keywords: *monitoring, control, enterprise management, agrarian business entity, automated information systems, marketing activities.*

JEL classification: C53; Q10

Вступ

Динамічні зміни в навколишньому середовищі, глобалізація ринків і поступове підвищення конкурентної боротьби вимагають від менеджменту вітчизняних підприємств застосування найсучаснішого інструментарію для виявлення існуючих в системах управління резервів ефективності. Тому все більшого значення набуває впровадження контролю в діяльність підприємств.

Контроль допомагає передбачити всі можливі несприятливі економічні ситуації і уникнути їх. Фінансовий контроль зорієнтований на спостереження реалізації фінансових завдань, встановлених системою планових фінансових показників і нормативів; вимірювання рівня відхилення фактичних результатів фінансової діяльності від передбачених; розроблення оперативних управлінських рішень щодо нормалізації фінансової діяльності підприємства відповідно до передбачених завдань і показників; коригування, за потреби, певних завдань і показників фінансового розвитку у зв'язку зі зміною зовнішнього фінансового середовища, кон'юнктури фінансового ринку й внутрішніх умов здійснення господарських операцій підприємства.

Використання моніторингу й контролю у діяльності суб'єктів аграрного бізнесу досліджували такі науковці як Данкевич В. Є., Данкевич Є. М. [1], Дорогань-Писаренко Л. О. [2], Котикова О. І., Дідур К. Г. [3], Кравчук А. О., Карабанов О. В. [4], Муляр Т. С. [5], Савчук В. П. [6], Сидоренко-Мельник Г. М. [7], Сич Є. М., Хотько Т. В. [8] та інші. Враховуючи існуючу науково-практичну базу, залишається недостатньо розкритим питання використання прогностичного інструментарію в даній сфері.

Мета статті

Метою статті є узагальнення існуючих підходів і розроблення шляхів використання прогностичних інструментів моніторингу й контролю у менеджменті суб'єктів агробізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Однією з головних причин виникнення й впровадження концепції контролю стала необхідність в системній інтеграції різних аспектів управління бізнес-процесами в організаційній системі. Контроль забезпечує методичну інструментальну базу для підтримки основних функцій менеджменту: планування контролю, обліку й аналізу, а також оцінки ситуації для прийняття управлінських рішень. Слід підкреслити, що контроль – це не та система, яка автоматично забезпечує успіх підприємства, звільняючи менеджерів від функцій управління. Правильно побудована система контролю спрямована «вперед», а не «назад». Тобто її завданням є не лише звіт про фактично здійснені витрати або отримані прибутки, а забезпечення менеджменту підприємства повною і якісною інформацією для прийняття рішень щодо планування майбутніх доходів і витрат.

Необхідність впровадження контролю на підприємстві зумовлена такими причинами:

- ❖ підвищення нестабільності зовнішнього середовища висуває додаткові вимоги до системи управління підприємством;
- ❖ ускладнення систем управління підприємства вимагає механізму координації всередині системи управління;
- ❖ необхідність побудови спеціальної системи інформаційного забезпечення управління.

Роль контролю як підсистеми фінансового управління підприємством полягає у підтримці й наданні допомоги керівнику. Беручи за основу дані бухгалтерського обліку як джерело інформації, служба контролю вивчає явища і процеси, які відбуваються на підприємстві, виявляє слабкі місця, порівнює фактичні показники із запланованими та аналізує причини відхилення, а також пропонує заходи щодо покращення ситуації на підприємстві. Основною ідеєю в ході впровадження контролю має бути спрямованість на швидкий збір контрольованої інформації для того, щоб керівництво підприємства побачило реальну віддачу від роботи служби контролю. Для швидкого збору контрольованої інформації і ефективного управління підприємством необхідно автоматизувати контроль на підприємстві. Автоматизація здійснюється за допомогою впровадження інформаційних технологій контролю.

Інформаційна технологія контролю в управлінні підприємством – це система апаратних і комунікаційних засобів, програмних продуктів, інтелектуального потенціалу контролерів, яка забезпечує автоматизоване збирання, отримання, передавання, зберігання, обробку інформації, необхідної для виконання завдань контролю в управлінні суб'єктами підприємництва.

За оцінками експертів загальна вартість проекту впровадження автоматизованої інформаційної системи складається з окремих статей витрат, основними з яких є такі:

придбання ліцензії (58%), консалтинг (6%), навчання спеціалістів (4%), придбання обладнання (15%), розробка інтерфейсу (4%), преміальний фонд (5%), резерв на непередбачувані витрати (6%), послуги зі супроводження у непродуктивний період (2%).

Правильний вибір програмного продукту, який забезпечує комплексну автоматизацію системи управління торговельною мережею, а також дозволяє автоматизувати роботу служби контролю, потребує окремої оцінки відповідного функціонального модулю системи. Якщо при виборі програмного забезпечення керуватися рейтинговою оцінкою і якістю інформаційних технологій, то найкращим варіантом на сьогоднішньому українському ринку є інформаційна система SAP R/3, яка стоїть на першому місці в рейтингу інформаційних систем в Україні. Система – набір модулів, які працюють за технологією клієнт-сервер. Вона забезпечує автоматизацію широкого спектру процесів, надає можливість оперативного одержання інформації, планування та управління всіма процесами на підприємстві. Містить програмні модулі обліку й звітності, контролю, організації виробництва, торговельної діяльності, управління матеріальними потоками, контролю якості, технічного обслуговування та ремонту устаткування, збуту, управління персоналом і окремими проектами. Забезпечує функціонування системи раннього попередження. Проте дану інформаційну систему можуть дозволити собі тільки великі компанії через її високу вартість (вартість користування за рік 70 000 дол. США).

Якщо ж підприємство не велике, то при виборі програмного забезпечення з модулем контролінгу воно буде керуватися вартістю користування інформаційною системою.

Інформаційна система «Контроль і бюджетування» дозволяє автоматизувати технологію бюджетування в мережах, дозволяє складати поточні, оперативні бюджети, гнучкі й фіксовані фінансові бюджети, бюджети «з нуля». Модуль контролю дозволяє оперативно виявляти та нормалізувати відхилення в оперативному, тактичному і стратегічному контурі управління торговельною мережею в розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Аналітичний інструментарій забезпечує автоматизацію всіх видів аналізу за видами діяльності й центрами фінансової відповідальності.

«Парус» характеризується масштабним набором функціональних модулів, реалізованих і адаптованих під конкретного замовника. Продукт наділений усіма необхідними функціональними елементами, характерними контролю у сфері: планування, прогнозування, обліку, аналізу, моніторингу, контролю, автоматизованого формування варіантів рішень і ін.

Інформаційна система «Галактика» забезпечує автоматизацію операційної, фінансової та інвестиційної діяльності на стратегічному й оперативному рівні. Реалізовано більшість функцій контролю з акцентом на планування і аналіз. Система створена на високому технічному рівні й забезпечує одночасний доступ сотень користувачів; дозволяє вести облік за декількома планами рахунків; аналіз проводиться з використанням новітніх інструментів; здатна формувати значний пакет звітності.

Інформаційна система «ІТ-Підприємство» орієнтована на автоматизацію крупних і середніх підприємств, дозволяє оптимізувати бізнес-процеси й включає модулі для управління виробництвом і фінансами, бюджетування і контроль, управління ланцюгами поставок, управління якістю та ремонтом, бухгалтерський і податковий облік, розрахунки з персоналом, інструментарій OLAP-аналізу та ін.

Проаналізувавши інформаційні системи контролю, які описані вище, можна виділити переваги, які надає автоматизація процесу контролю на підприємстві. Дані системи дають можливість:

-
- ❖ реально оцінити рівень фінансової стабільності і потенціал компанії;
 - ❖ передбачити перспективи розвитку компанії та одразу прийняти стратегічно слушне рішення, що сприятиме підвищенню конкурентоздатності підприємства;
 - ❖ отримувати оперативну й достовірну інформацію про поточний стан основних показників діяльності компанії у зручному вигляді;
 - ❖ забезпечити зацікавленість не лише керівництва, а й інших співробітників у реалізації стратегічної мети та завдань компанії;
 - ❖ здійснювати бухгалтерський, управлінський, податковий облік і оперативне планування;
 - ❖ регулярно порівнювати планові показники з фактичними, оперативно впливати на ситуацію й своєчасно реагувати у разі наявності значних відхилень.

Отже, контроль відіграє дуже важливу роль у системі управління підприємством, будучи одним із найсучасніших і ефективних систем керування підприємством. Він є відособленою системою, економічна сутність якої полягає в динамічному процесі перетворення та інтеграції існуючих методів обліку, аналізу, планування, контролю і координації в єдину систему отримання, оброблення інформації для прийняття на його основі управлінських рішень, орієнтованих на досягнення всіх завдань, що постають перед підприємством.

Ця система могла б стати важливим інструментом виводу українських підприємств з кризового стану. Впровадження автоматизованої системи контролю на підприємствах України дозволить: досягти ефективного управління, створити й оцінити потенціал підрозділів підприємства, досліджувати ідеї конкурентів, здійснювати порівняльний аналіз усіх отриманих даних, використовувати інновації, і, звичайно, орієнтуватися на майбутнє. Сучасні автоматизовані методи контролю відіграють важливу роль у діяльності підприємств.

На сучасному етапі розвитку ринкової економіки традиційно-збутове мислення керівників переорієнтовується на задоволення бажань і потреб клієнтів, що повністю можна віднести до впровадження ними в широкому розумінні маркетингової діяльності. Одночасно основним завданням контролю маркетингу є інформаційна підтримка ефективного менеджменту по задоволенню потреб клієнтів. Слід відмітити, що наразі аграрні підприємства не вбачають за необхідне вказувати на існування маркетингу в своїй діяльності, однак якщо розглядати особливості їх господарювання є зрозумілим, що використання основних інструментів маркетингу (товарної, цінової, комунікаційної і збутової політик) в повному обсязі і є його проявом. Крім того, контролер в сфері маркетингу бере участь в процесах планування, координації і контролю, пов'язаних з ринковою активністю підприємства.

Оскільки контроль в більшій мірі оперує з кількісними показниками й критеріями, то ті області маркетингової активності, які не можна або важко висловити кількісними параметрами, не можуть мати інформаційну підтримку в процесі підготовки й прийняття управлінських рішень. Якщо немає можливості планування, обліку, а відповідно й контролю маркетингових заходів, то традиційний контроль втрачає свою актуальність.

Як вже зазначалося вище, контроль здійснює інформаційну й методичну підтримку менеджменту, що дозволяє підняти ефективність управління підприємства за встановленими цілям. Аналіз основних інструментів контролю дозволяє зробити такі висновки.

Гар-аналіз (аналіз стратегічних «люків») відноситься до класичних інструментів довгострокового планування. Суть методу полягає у встановленні відхиленні бажаного розвитку ситуації від очікуваного. Метод передбачає кількісне зіставлення

екстрапольованих або модифікованих значень бажаних і очікуваних цільових величин, у якості яких можуть виступати рентабельність, прибуток, оборот і т.д. При цьому вважають, що обрана політика підприємства залишається незмінною. Якщо при графічному зображенні динаміки цільової величини бажаний розвиток (цільова крива) відхиляється від очікуваного розвитку, то виникає так званий стратегічний «люк». Передбачається, що якщо такий «люк» не буде вчасно закритий, то підприємство не зможе гарантувати своє існування у довгостроковій перспективі. Гар-аналіз служить основою при виробленні стратегій, які забезпечують ліквідацію стратегічних «люків». У разі виявлення «люків» служби маркетингу й контролю починають пошук стратегій щодо продуктів і ринків, які у довгостроковій перспективі «закриють» виникли «люки».

До основного недоліку методу гар-аналізу слід віднести обмеження на його використання в якості інструменту контролю в разі, якщо ситуація на ринку нестабільна. Однак і в такій ситуації метод може бути використаний як інструмент пошуку й вироблення коригувальних стратегій.

Особливостями портфоліо-аналізу є такі. Термін «портфоліо», що виник в галузі фінансів, означає «оптимальний з точки зору поєднання ризику й прибутковості набір інвестицій». Стосовно до підприємства портфоліо-аналіз являє собою розподіл його діяльності за окремими стратегіям щодо продуктів і ринків. Портфоліо-аналіз передбачає, наприклад, графічну побудову матриці, осями якої є різні параметри ринків і продуктів: зростання ринку – частка ринку, привабливість ринку – конкурентні переваги, ринок – життєвий цикл продукту тощо.

У короткостроковому плані пріоритетною метою контролю є забезпечення економічності служби маркетингу. Контроль повинен стежити за тим, щоб різниця между доходами з обороту і витратами на маркетинг-мікс прагнула до максимуму. У завдання контролерів входить також контроль витрат по окремих сферах маркетингової діяльності. Інструменти контролю маркетингу орієнтовані на кількісні параметри, до числа яких, у першу чергу, відносяться доходи з обороту й маркетингові витрати.

За допомогою методу розрахунку маржинального прибутку аналізується ефективність тих чи інших заходів у галузі маркетингової політики цін і продуктів відносно поліпшення економічного результату діяльності підприємства в цілому. Предметами аналізу можуть бути різні об'єкти: групи продуктів, регіони, замовлення, групи клієнтів. Аналіз повинен вказати на «носія збитку». Далі мають бути підбрані адекватні заходи щодо елімінування цього «носія збитків» або корекції з метою поліпшення ситуації для контрольованого об'єкту. Можливе обчислення величини маржинального прибутку по різних рівнях: продукт – група продуктів – продуктової сегмент ринку – підприємство в цілому.

Маржинальної прибуток необов'язково розраховувати за всіма заходами й позиціями, які входять в маркетинг-мікс. Досить зупинитися на найбільш значимих з урахуванням величини витрат. Для аналізу може бути використаний інструментарій АВС-аналізу.

При виконанні порівняльних розрахунків обмежуються лише аналізом витрат. При цьому витратам на маркетингові заходи протиставляється величина результату діяльності підприємства: дохід, оборот, прибуток і т.д. Цей підхід базується на тому припущенні, що результати діяльності підприємства не виникають самі по собі: в їхній основі лежать певні причини й фактори, до числа яких можуть бути віднесені маркетингові заходи.

Отже, можна зробити такі висновки щодо основних завдань контролю маркетингу:

1. Забезпечити менеджерів необхідною інформацією для здійснення їх діяльності. В основі маркетингової діяльності в контролі покладено клієнтоорієнтовану систему.

2. Переорієнтувати мислення менеджерів з традиційного на мислення, що ставить пріоритетним задоволення бажання й потреби клієнтів. В даний час поширений маркетинг-мікс. Основний недолік пропонованих показників полягає в тому, що вони вимагають додаткової інтерпретації отриманих значень через відсутність однозначного причинно-наслідкового зв'язку при прийнятті управлінських рішень.

Висновки та перспективи подальших розвідок

При виконанні оцінок були виділені ключові підсистеми в менеджменті підприємства, функціонування та взаємодія яких, власне, інтегрують інструментарій моніторингу й контролю з метою отримання вказаних ефектів. Крім того, взаємодія виділених функціональних підсистем за допомогою раціонального використання вказаних інструментів виявляє ознаки емерджентності і, відповідно, формує синергічні ефекти від застосування інструментарію моніторингу й контролю у практиці управління підприємством. Досягається це через впорядкування організаційної та управлінської взаємодії між елементами структури управління підприємством, тобто його підрозділами і посадовими особами, які здійснюють планово-економічні, облікові, управлінсько-аналітичні й організаційні функції.

Результатом інтеграції інструментів економічного моніторингу й контролю в менеджмент є підвищення рівня економічної ефективності діяльності підприємства за рахунок підвищення гнучкості системи управління, спрощення процедур коригування стратегії і тактики, раціоналізації і підвищення рівня обґрунтованості управлінських рішень, які приймаються та реалізуються.

Список літератури

1. Данкевич В. Є., Данкевич Є. М. Моніторинг сільськогосподарських угідь із застосуванням систем дистанційного зондування земель. *Економіка АПК*. 2019. № 8. С. 27.
2. Дорогань-Писаренко Л. О. Антикризовий моніторинг фінансового стану сільськогосподарських підприємств. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2014. № 4. С. 71-74.
3. Котикова О. І., Дідур К. Г. Моніторинг конкурентоспроможності сільського господарства регіону – необхідна складова євроінтеграційних процесів. *Агросвіт*. 2017. №17. С. 8-14.
4. Кравчук А. О., Карабанов О. В. Діагностика та моніторинг діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Т. 1. № 4. С. 56-64.
5. Муляр Т. С. Імплементация методик та моделей діагностики кризового стану в практику аграрних підприємств. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 41-45.
6. Савчук В. П. Финансовая диагностика предприятия и поддержка управленческих решений. URL: http://www.cfin.ru/finanalysis/reports/finan_management.shtml.
7. Сидоренко-Мельник Г. М. Роль фінансової діагностики в діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2013. № 4(1). С. 15-19.
8. Сич Є. М., Хотько Т. В. Діагностика ефективності діяльності підприємства. URL: <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/2531>.

References

1. Dankevych, V. Ye., Dankevych, Ye. M. (2019). «Monitoring of agricultural lands with the use of remote sensing systems». *Ekonomika APK*. no. 8, pp. 27.

-
2. Dorohan'-Pysarenko, L. O. (2014). «Anti-crisis monitoring of the financial condition of agricultural enterprises». *Visnyk Poltav'skoyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*. no. 4, pp. 71-74.
 3. Kotykova, O. I., Didur, K. H. (2017). «Monitoring of competitiveness of agriculture of the region is a necessary component of European integration processes». *Ahrosvit*. no. 1, pp. 8-14.
 4. Kravchuk, A. O., Karabanov, O. V. (2016). «Diagnosis and monitoring of agrarian business entities». *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky*. Vol. 1. no. 4, pp. 56-64.
 5. Mulyar, T. S. (2017). «Implementation of methods and models of crisis diagnosis in the practice of agricultural enterprises». *Ekonomika ta derzhava*. no. 4, pp. 41-45.
 6. Savchuk, V. P. «Financial diagnostics of the enterprise and support of managerial decisions». Available at: http://www.cfin.ru/finanalysis/reports/finan_management.shtml.
 7. Sydorenko-Mel'nyk, H. M. (2013). «The role of financial diagnostics in the enterprise». *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*. no. 4(1), pp. 15-19.
 8. Sych, Ye. M., Khot'ko, T. V. «Diagnosis of efficiency of enterprise activity». Available at: <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/2531.global-national.in.ua/issue-16-2017>.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

Наталія Володимирівна ТУРЛЕНКО

кандидат економічних наук, докторант,
Одеська національна академія харчових технологій
ORCID ID: 0000-0001-6826-8546

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АГРОСФЕРИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Турленко, Н. В. Передумови формування стратегії розвитку агросфери регіонів України [Текст] / Наталія Володимирівни Турленко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 3. – С. 336–345. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Стратегічне планування є різновидом управлінської діяльності, зміст якої полягає у визначенні й обґрунтуванні цілей та пріоритетів розвитку на довгострокову перспективу, розробці механізмів їх досягнення, що дасть змогу забезпечити ефективне функціонування системи (організації, сфери/сектору, регіону, національної економіки) на основі її адаптації до змінних умов зовнішнього і внутрішнього середовища. У зв'язку з тим, що процеси регіонального розвитку сьогодні на більшості територіях країни знаходяться під значним впливом розвитку окремих галузей, де аграрна сфера займає визначне місце, необхідно досліджувати особливості формування стратегії їх розвитку.

Метою цієї статті є дослідження особливостей формування стратегії розвитку агросфери регіонів України.

Результати. Загальний тренд розвитку агросфери українських регіонів пов'язаний із змінами у структурі аграрного виробництва. Подальший розвиток вимагає вирішення існуючих протиріч й конфліктів цілей, перегляд спеціалізації регіонів, що дає змогу розв'язати загальні проблеми агросфери. Система методів управління формуванням і реалізацією стратегії розвитку регіональної агросфери включає у себе: організаційно-економічні методи, адміністративно-розпорядницькі методи, соціально-психологічні методи й нормативно-правові методи. Методологія стратегічного управління розвитком регіональної агросфери має ґрунтуватися на засадах удосконалення взаємодії між регіоном, адміністративними районами й агросферою. Повинна підвищуватися роль місцевих органів влади на рівні адміністративних районів у виборі стратегічних напрямків розвитку агросфери, а загальнодержавні та регіональні органи влади повинні перейти до рамкових методів управління.

Висновки. Обґрунтовано, що формування стратегії розвитку агросфери має ґрунтуватися на дослідженні закономірностей регіонального розвитку, спеціалізації і функцій регіону у національній системі поділу праці, ключових зовнішніх факторів впливу на процеси соціально-економічного розвитку регіону. Базовими принципами формування й реалізації регіональної стратегії розвитку агросфери, що дозволяють здійснювати багатосценарне планування є такі: команда розробників за кількісним і якісним складом залежить від рівня стратегії: для території/регіону, для органів влади, для агросфери; основний спосіб організації планової роботи: адміністративний, партнерський, аутсорсинг; характер і зміст участі регіональних органів влади: пропагандистський, затверджувальний, повний; спосіб фінансування розробки стратегії: внутрішні резерви, бюджетні кошти, грант, змішане фінансування.

Ключові слова: стратегія, планування, розвиток, агросфера, регіональний розвиток, залучення інвестицій, державна підтримка.

© Наталія Володимирівни Турленко, 2019

Nataliya TURLENKO

Candidate of Economic Sciences, Ph.D.,
Odessa National Academy of Food Technologies

**BACKGROUND TO THE FORMATION OF THE AGRICULTURE DEVELOPMENT STRATEGY
OF THE REGIONS OF UKRAINE**

Abstract

Introduction. Strategic planning is a type of management activity, the content of which is to define and substantiate development goals and priorities for the long term and to develop mechanisms to achieve them, which will allow to ensure the effective functioning of the system (organization, sector / sector, region, national economy) on the basis of its adaptation to the changing conditions of the external and internal environment. Due to the fact that the processes of regional development in most territories of the country today are significantly influenced by the development of particular industries, where the agricultural sector occupies a prominent place, it is necessary to investigate the peculiarities of the formation of their development strategy.

The purpose of this article is the research of peculiarities of strategy formation of agrosphere development in regions of Ukraine.

Results. The general trend of agrosphere development in the Ukrainian regions is related to changes in the structure of agricultural production. Further development requires resolving existing contradictions and conflicts of goals, a revision of the regions' specialization, which can solve the common problems of the agrosphere. The system of methods for managing the formation and implementation of the development strategy of the regional agrosphere includes: organizational and economic methods, administrative and managerial methods, socio-psychological methods and regulatory legal methods. The methodology for strategic management of the regional agrosphere development should be based on the principles of improving interaction between the region, administrative regions and the agrosphere. The role of local authorities at the level of administrative districts in choosing strategic directions for the development of the agrosphere should be enhanced, and national and regional authorities should move to framework management methods.

Conclusions. It is substantiated that the formation of agrosphere development strategy should be based on the study of patterns of regional development, specialization and functions of the region in the national system of division of labor, key external factors influencing the processes of socio-economic development of the region. The basic principles for the formation and implementation of a regional strategy for the agrosphere development, allowing for many scenario planning are as follows: the team of developers in terms of quantity and quality depends on the level of strategy: for the territory / region, for the authorities, for the agro-sphere; the main way of organizing planned work: administrative, partner, outsourcing; nature and content of participation of regional authorities: propaganda, affirmative, full; a way of financing the development of the strategy: internal reserves, budgetary funds, grant, mixed financing.

Key words: strategy, planning, development, agrosphere, regional development, investment attraction, government support.

JEL classification: P48; R11; R51

Вступ

Стратегічне планування є різновидом управлінської діяльності, зміст якої полягає у визначенні й обґрунтуванні цілей і пріоритетів розвитку на стратегічну (довгострокову) перспективу та розробці механізмів їх досягнення, що дасть змогу забезпечити ефективне функціонування системи (організації, сфери/сектору, регіону,

національної економіки) на основі її адаптації до змінних умов зовнішнього й внутрішнього середовища. Стратегічне планування на рівні територій має ґрунтуватися на дослідженні закономірностей регіонального розвитку, спеціалізації і функцій регіону у національній системі поділу праці, ключових зовнішніх факторів впливу на процеси соціально-економічного розвитку регіону. У зв'язку з тим, що процеси регіонального розвитку сьогодні на більшості територіях країни знаходяться під значним впливом розвитку окремих галузей, де аграрна сфера займає визначне місце, необхідно досліджувати особливості формування стратегії їх розвитку.

Світова практика територіального управління має значний досвід розроблення стратегій соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць різного рівня. Загальні засади стратегічного управління викладені у працях Й. Ансоффа, М. Мак-Дональда, Ф. Котлера, М. Портера, А.Дж. Стрикленда, А. Томпсона, Р. Фатхутдинова, А. Файоля та ін. Щодо стратегічного управління територіями, то слід, перш за все, відмітити роботи таких вчених як Е. Дж. Блейклі, Я. Варда, В. Косовські, Д.Л. Вейменр, А.Р. Вайнінг. Вагомий внесок у дослідження питань визначення принципів, стратегії і механізмів реалізації концепції такого розвитку агросфери зробили такі відомі вітчизняні науковці: Н.Басюркіна, О. Бородіна, П. Гайдуцький, В. Геєць, С. Дем'яненко, М. Долішній, В.Лагодієнко, М. Малік, Р.Мудрак, О. Онищенко, Б. Пасхавер, О. Попова, П. Саблук, А. Стельмащук, А.Ужви, М. Хвесик, Д. Шиян, О. Шубравська, В. Юрчишин. Проте, не зважаючи на високий теоретико-методологічний і практичний рівень досліджень, наукова проблема формування стратегії розвитку агросфери України здебільшого розглядалась на загальнодержавному рівні, не враховуючи специфіки функціонування аграрного сектору економіки на регіональному рівні. Недостатня розвиненість методології системного підходу до розроблення стратегії та організаційно-економічних механізмів сталого розвитку агросфери регіонів України визначають актуальність теми дослідження, постановку мети і завдань.

Мета та завдання статті

Метою цієї статті є дослідження методології системного підходу до розроблення стратегії і організаційно-економічних механізмів сталого розвитку агросфери регіонів України. В межах досягнення мети виокремлено такі завдання:

- ❖ дослідити методологічний базис формування стратегії розвитку агросфери регіону;
- ❖ обґрунтувати алгоритм формування стратегії розвитку агросфери регіону;
- ❖ розвинути процес формування стратегії розвитку агросфери регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження

Концепція регіонального стратегічного планування створюється в Україні, переважно, на засадах іноземних методичних напрацювань. За відсутності єдиного підходу в різних регіонах застосовується різне поєднання методичних інструментів. Можлива ситуація, коли у сусідніх регіонах організація і методи формування й реалізації стратегій регіонального розвитку та його окремих підсистем, зокрема агросфери, істотно відрізняються.

В цьому зв'язку слід відзначити ряд існуючих методичних недоліків:

- ❖ низька адаптивність існуючих методичних підходів до змінних умов господарювання у агросфері;
- ❖ примітивність застосовуваних методичних підходів, що знижує можливості вибору найефективніших способів вирішення проблем розвитку. Одним із найбільш широко застосовуваних методів у стратегічному плануванні є SWOT-аналіз. Втім, його застосовують неповно і часто поверхово, обмежуючись лише використанням «круглого

столу», за результатами якого формують набір стратегічних напрямків розвитку аграрної сфери регіону;

- ❖ низький рівень обізнаності осіб, що приймають рішення, про реальні умови господарювання аграрних підприємств;

- ❖ відсутність оптимальних механізмів розв'язання поставлених стратегічних завдань розвитку [1].

Теорія і практика регіонального стратегічного планування в Україні вирізняється тим, що:

- ❖ наукові засади стратегічного планування на регіональному рівні вимагають удосконалення у багатьох аспектах, оскільки вони не відповідають вимогам сучасності;

- ❖ існує сформований методичний інструментарій територіального стратегічного планування, який дає змогу реалізувати процес формування й реалізації регіональних стратегій по різних напрямках соціально-економічного розвитку. Втім, з точки зору агросфери, цей інструментарій вимагає доповнення;

- ❖ використовувані технології стратегічного планування в регіоні передбачають використання думок численних консультантів і експертів, що дає надто узагальнений результат, непридатний для втілення в реальному агробізнесі;

- ❖ підприємства й організації агросфери не задіяні у процесі стратегічного планування і не підтримують рішення органів влади через відсутність достатніх стимулів і важелів. Отже, ефективність реалізації стратегій є надто низькою.

Стратегічному плануванню на рівні агросфери регіону притаманні особливості, які суттєво відрізняють його від стратегічного планування соціально-економічного розвитку території:

- ❖ урахування специфічних позитивних і негативних факторів зовнішнього впливу;

- ❖ можливість передбачення змін факторів зовнішнього й внутрішнього середовищ і відповідна реакція організаційної системи із метою ефективного функціонування агросфери [2, 3].

Стратегічне планування розвитку агросфери регіону з методологічної точки зору доцільно будувати на основі результатів довгострокового прогнозування за такими напрямками:

- ❖ економічне прогнозування за показниками: обсяги аграрного виробництва, чисельність зайнятих в агросфері, рівень впливу факторів виробництва на динаміку обсягу аграрної продукції, ефективність інвестицій в основний капітал та ін.;

- ❖ прогнозування інноваційного розвитку за параметрами: техніко-економічні характеристики нових видів виробничих ресурсів, засобів виробництва, нових агротехнологій та/або окремих елементів виробничого процесу;

- ❖ соціально-демографічне прогнозування за критеріями: демографічна ситуація у сільських територіях регіону, динаміка зміни чисельності та структури трудових ресурсів, мотивація руху трудових ресурсів;

- ❖ прогнозування екологічної ситуації: земельний фонд, перспективи залучення у обіг нових земель сільськогосподарського призначення, стан і перспективи вирішення проблем ерозії ґрунтів, оцінка обсягів водних ресурсів, оцінка збитку від нанесення шкоди оточуючому середовищу, обсяги застосування хімічних речовин тощо.

За результатами стратегічного прогнозування обґрунтовується система цілей стратегічного розвитку агросфери регіону. Головною ціллю комплексного системного стратегічного розвитку агросфери регіону є зростання ефективності його діяльності й національного господарства взагалі, соціально-економічний розвиток регіону, зокрема його сільських територій. Для градації регіонів із різним рівнем розвитку агросфери

необхідно визначити диференційовані кількісні оцінки індикаторів досягнення цілей. Загальний тренд розвитку агросфери українських регіонів пов'язаний зі змінами у структурі аграрного виробництва. Подальший розвиток вимагає вирішення існуючих протиріч і конфліктів цілей, перегляд спеціалізації регіонів, що дає змогу розв'язати загальні проблеми агросфери. Слід визначити стратегічно безперспективні напрямки спеціалізації в агросфері регіонів і проводити роботу із їх згортання й заміни новими, більш перспективними напрямками, які повинні створити передумови для виникнення нових точок економічного розвитку у майбутньому.

Методологічним базисом формування стратегії розвитку агросфери регіону має бути системний підхід [4, 5] у рамках якого регіон розглядається як соціально-економічна система із притаманними їй специфічними цілями й завданнями розвитку, бар'єрами розвитку й організаційно-економічними механізмами розвитку. Базовими принципами тут мають стати територіальний і галузевий. Відповідно до цих принципів повинні визначатися цілі розвитку, обґрунтовуватися управлінські рішення, розроблятися цільові програми галузевого й територіального розвитку та формуватися відповідна політика розвитку агросфери. Регіональна стратегія розвитку агросфери повинна включати такі складові: виробнича, кадрова, інфраструктурна.

Для вирішення завдання подолання диференціації динаміки й рівнів розвитку агросфери окремих адміністративних районів і аграрних підприємств доцільно використання динамічних матриць, які дадуть змогу: дослідити зміни у стані агросфери кожного адміністративно-територіального утворення й підприємства; визначити ті територіальні утворення й організації, які спроможні до прискореного динамічного розвитку; визначити перелік адміністративно-територіальних утворень і аграрних підприємств, які найбільше потребують державної підтримки; обґрунтувати характери й напрямки цієї підтримки; визначити регіональні пріоритетні напрямки інвестицій у агросферу.

Алгоритм формування стратегії розвитку агросфери регіону показаний на рис. 1.

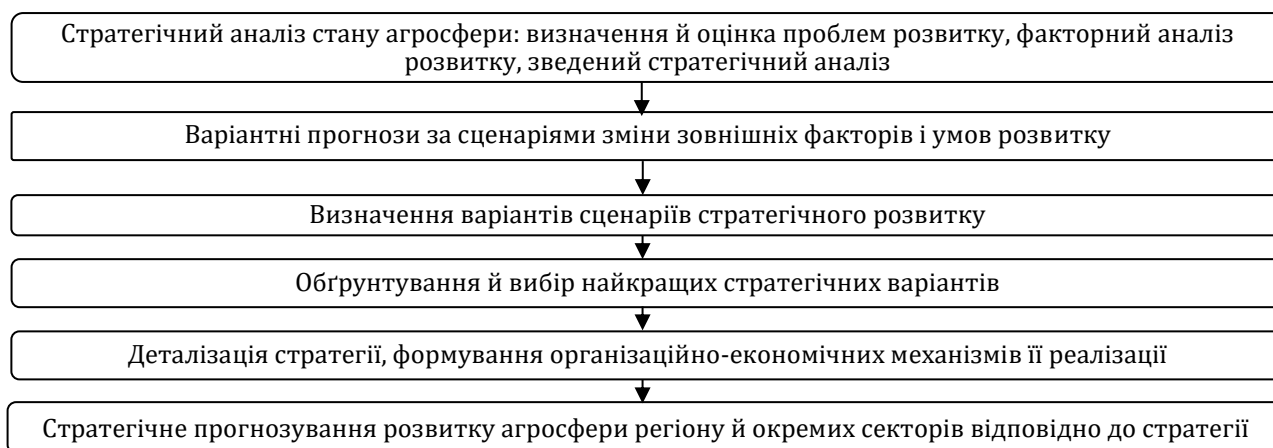

Рис. 1. Алгоритм формування стратегії розвитку агросфери регіону*

**складено автором за допомогою [1, 3, 5]*

Оцінку й аналіз рівня розвитку агросфери регіону, існуючого організаційно-економічного механізму господарювання аграрних підприємств і стратегічних пріоритетів необхідно здійснювати з урахуванням таких чинників:

❖ територіального розподілу ресурсів аграрного виробництва, тобто регіональної специфіки природних, кредитно-фінансових, організаційно-управлінських, кадрових і інших ресурсів, необхідних для реалізації обраного варіанту стратегії розвитку агросфери;

-
- ❖ психологічні – організація й мотивація учасників процесів формування й реалізації регіональної стратегії розвитку агросфери;
 - ❖ соціально-економічні – врахування особливостей соціально-економічного розвитку регіону, впливу політичних, демографічних і інших факторів;
 - ❖ нормативно-правові – необхідність законодавчого забезпечення й підтримки процесів розвитку.

Ефективний аналіз ситуації при формуванні стратегій і програм розвитку агросфери регіону вимагає застосування дієвих економіко-статистичних методів. Достовірні кількісні оцінки впливу зовнішніх і внутрішніх факторів різного рівня на досліджувану систему – регіональну агросферу – дадуть змогу підвищити якість стратегічного планування й прогнозування та об'єктивність процесу прийняття управлінських рішень [6, 7]. Виявлення факторних взаємозалежностей надасть можливість розв'язати одне із найбільш важливіших завдань планування: здійснити прогнозування розвитку агросфери при змінних параметрах об'єкта.

При аналізі необхідно здійснювати порівняння стану розвитку агросфери регіону із значеннями регіону-лідера або іншого встановленого орієнтира. Це надасть змогу виявити специфіку факторів, що визначають розвиток агросфери регіону.

Що стосується розвитку агросфери Одеського регіону, тут слід виділити такі особливості:

- ❖ найбільш перспективним видається розвиток зернового виробництва й сектору тваринництва;
- ❖ для розвитку галузей тваринництва необхідний значний обсяг інвестицій. У сформованій ситуації залучення великого обсягу інвестицій є проблематичним, тому доцільна міжрегіональна інтеграція тваринницького виробництва;
- ❖ можливий самостійний розвиток зернового виробництва із використанням наукового й виробничого потенціалу регіону.

Для вирішення цих завдань необхідна організація цільової підготовки й перепідготовки кадрів для агросфери, активізація інноваційного процесу та удосконалення систем збуту аграрної продукції.

Використання методичного інструментарію статистичного аналізу у процесі стратегічного планування розвитку агросфери регіону дасть змогу підвищити ефективність факторного аналізу розвитку регіональної агросфери, інтеграції даних із різних рівнів досліджуваної системи.

Стратегія розвитку агросфери регіону, на відміну від системи планів і цільових програм, охоплює лише ключові аспекти забезпечення стійкого розвитку агросфери й сільських територій в конкурентних умовах їх функціонування. Зв'язок основних понять стратегічного управління розвитком агросфери регіону показаний на рис. 2.

Система методів управління формуванням й реалізацією стратегії розвитку регіональної агросфери включає в себе: організаційно-економічні методи, адміністративно-розпорядницькі методи, соціально-психологічні методи й нормативно-правові методи. Вказані методи є відомими та широко вживаними у сучасній економіці. Втім вони підлягають постійним трансформаціям у зв'язку зі зміною економічної ситуації. Методологія стратегічного управління розвитком регіональної агросфери має ґрунтуватися на засадах удосконалення взаємодії між регіоном, адміністративними районами й агросферою. Повинна підвищуватися роль місцевих органів влади на рівні адміністративних районів у виборі стратегічних напрямків розвитку агросфери, а загальнодержавні й регіональні органи влади повинні перейти до рамкових методів управління. Базовими принципами формування та реалізації регіональної стратегії розвитку агросфери, що дозволяють здійснювати багатосценарне планування є такі:

- ❖ команда розробників за кількісним й якісним складом залежить від рівня стратегії: для території/регіону, для органів влади, для агросфери;
- ❖ основний спосіб організації планової роботи: адміністративний, партнерський, аутсорсинг;
- ❖ характер і зміст участі регіональних органів влади: пропагандистський, затвержувальний, повний;
- ❖ спосіб фінансування розробки стратегії: внутрішні резерви, бюджетні кошти, грант, змішане фінансування.

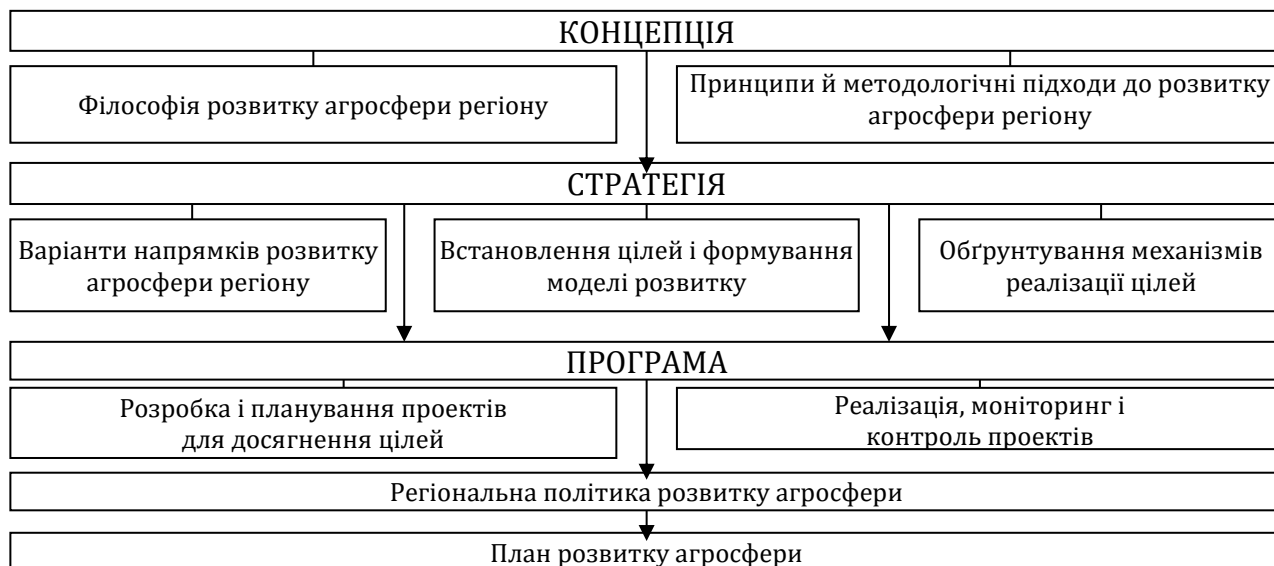

Рис. 2. Взаємозв'язок базових понять стратегічного управління розвитком агросфери регіону*

**складено автором за допомогою [5, 7]*

Кожен регіон України має певну специфіку і особливості функціонування агросфери, звідси й процес стратегічного планування для кожного регіону має бути особливим і залежати від потенціалу та темпів розвитку регіону, стану й впливу факторів внутрішнього й зовнішнього середовища [8, 9].

Водночас існують загальні стадії формування й реалізації стратегічних рішень щодо розвитку регіональних систем: аналіз і оцінка ресурсного потенціалу та стану внутрішнього середовища агросфери; обґрунтування цілей розвитку; визначення стратегічних орієнтирів розвитку; оцінка стратегічних рішень; моніторинг і контроль реалізації стратегії.

Здійснення вказаних етапів відбувається шляхом прийняття й виконання ефективних управлінських рішень, які повинні ґрунтуватися на системному підході й аналізі факторів впливу зовнішнього й внутрішнього середовища. Загальна схема формування стратегії розвитку агросфери регіону показана на рис. 3.

У зв'язку із децентралізацією й посиленням ролі регіонів у стратегічному управлінні розвитком національної та регіональної економіки, удосконаленням бюджетної системи, адміністративною реформою, важливою є розробка системи критеріїв і показників оцінки реалізації регіональних стратегічних планів розвитку агросфери. Для аграрно-промислових регіонів важливість розробки системи цільових індикаторів зумовлюється ще й тим, що вони дозволяють поліпшити роботу із планування бюджету розвитку агросфери. Система цільових індикаторів повинна охоплювати всі структурні рівні й елементи управління агросферою.

Доцільним є формування стратегічної карти змін і розробка системи цільових індикаторів, визначення рівня пріоритету окремих індикаторів. Стратегічна карта

дозволяє на основі взаємозалежних цілей визначити стратегічні орієнтири й механізми розвитку агросфери, сільських територій, адміністративного району, регіону, узгодити регіональні стратегії із національною стратегією соціально-економічного розвитку України. Це дасть змогу визначити, які цілі досягаються й якою мірою, у яких сферах потрібне додаткове ресурсне забезпечення, а де відчувається надлишок ресурсів.

Рис. 3. Загальна схема процесу формування стратегії розвитку агросфери регіону

Отже, оцінку ефективності формування й реалізації регіональної стратегії розвитку агросфери можна здійснити за допомогою системи індикаторів, яка характеризує співвідношення результатів (ефекту) й витрат з точки зору інтересів всіх акторів стратегічного розвитку. За змістом регіональна стратегія розвитку агросфери є комплексом заходів із реалізації ряду взаємопов'язаних інвестиційних програм і проектів. Це єдина комплексна регіональна інвестиційна програма, метою якої є одержання соціально-економічного ефекту. Разом із тим, формування й реалізація регіональної стратегії розвитку агросфери передбачає суттєві зміни у соціально-економічній системі, екології регіону. Тому ефективність стратегії слід також оцінювати за допомогою таких індикаторів: рівень зайнятості населення; рівень і якість життя; ефективність господарства регіону (ВРП і інші загальноекономічні показники; характер структурних зрушень у господарстві регіону; показники ефективності аграрної сфери й суміжних із нею сфер); ефективність і еквівалентність міжгалузевого й міжрегіонального продуктового обміну.

Висновки та перспективи подальших розвідок

З точки зору інтегрального ефекту від реалізації регіональної стратегії розвитку агросфери, доцільним представляється визначення еталонного тренду розвитку агросфери і її окремих секторів за допомогою експертних методів. При цьому кожному індикатору доцільно встановити певний ваговий коефіцієнт, що відповідає його рангу. Отриманий ранжируваний ряд слід порівнювати з еталонним трендом і за рівнем їх відповідності можна оцінювати ефективність управління стратегічними змінами. Порівняння рядів можна здійснювати за допомогою статистичних показників Спірмена, Кендала, Фехнера, коефіцієнтів асоціації й контингенції.

Систему цільових індикаторів необхідно імплементувати у систему стратегічного управління агросферою регіону. Для цього необхідні:

- ❖ затвердження системи цільових індикаторів відповідними нормативно-правовими актами, адаптація системи показників за складом і методами обрахунку, залежно від зміни умов розвитку;
- ❖ удосконалення системи стратегічного управління розвитком агросфери з урахуванням реформування інших регіональних підсистем;
- ❖ формування системи збалансованих цільових індикаторів для рівня аграрних підприємств, її узгодження із галузевими індикаторами;
- ❖ розробка й впровадження системи бюджетування агросфери регіону, націленої на результат.

Необхідне формування дієвого механізму бюджетної підтримки структурних трансформацій у агросфері регіону із урахуванням регіональної і галузевої специфіки. Наявність механізму реалізації структурних трансформацій є обов'язковою умовою розв'язання проблем розвитку агросфери, викликаних насамперед відсутністю умов для нормального відтворення у галузі. Призначенням цього механізму є цілеспрямований вплив органів влади регіону й органів місцевого самоврядування на суб'єктів агробізнесу всіх форм власності для подолання кризових явищ і забезпечення сталого розвитку.

Список літератури

1. Економіка і організація агропромислових формувань: навчальний посібник / [С.І. Дем'яненко, М.Й. Хорунжий, О.Г. Боброва, П.В. Коваль]. К.: КНЕУ, 2006. 181 с.
2. Лагодієнко В.В. Щодо стратегії злиття та поглинання компаній на сучасному етапі розвитку світового бізнесу. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2005. №3. С. 53-60.
3. Ужва А. М. Регіональна аграрна політика в умовах посилення євроінтеграційних процесів. Науковий вісник *Буковинського державного фінансово-економічного університету*. *Економічні науки: збірник наукових праць*. 2015. Випуск 28. Частина 4. С. 124–126.
4. Онегіна В. Зміна аграрної парадигми та державна аграрна політика у розвинутих країнах. *Економіка України*. 2005. № 11. С. 65.
5. Лагодієнко В.В. Концептуальна модель розвитку регіонального агропромислового виробництва. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. С. 1259-1262.
6. Ужва А. М. Вплив регіональних особливостей на механізми регулювання сталого розвитку аграрного бізнесу. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 5. С. 78–84.
7. Lekar S., Shumeiko D., Lagodiienko V. and Nemchenko V. Construction of Bayesian Networks in Public Administration of the Economy. *International Journal of Civil Engineering and Technology*. 10(04). 2019, pp. 1379-1384.

-
8. Плеханов Д.О. Наукове забезпечення державного управління агропромисловим виробництвом в Україні: дис. доктора екон. наук : 25.00.02. К., 2010. 475 с.
 9. Шпак Ю.В. Формування і розвиток агропромислового виробництва в регіоні: дис. кандидата екон. наук: 08.07.02. Черкаський держ. технологічний ун-т. Ч., 2006. 223 с.

References

1. *Ekonomika i orhanizatsiia ahropromyslovykh formuvan': navchal'nyj posibnyk*. [Economics and organization of agroindustrial formations]. (2006). [Dem'ianenko, S.I., Khorunzhyj, M.J., Bobrova, O.H., Koval', P.V.]. KNEU. Kyiv. Ukraine.
2. Lahodiienko, V.V. (2005). «On the strategy of mergers and acquisitions of companies at the present stage of development of the world business». *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia*. №3, pp. 53-60.
3. Uzhva, A. M. (2015). «Regional agrarian policy in the conditions of strengthening of European integration processes». *Naukovyj visnyk Bukovyns'koho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky: zbirnyk naukovykh prats'*. Issue 28. Part 4, pp. 124–126.
4. Onehina, V. (2005). «Changing the agrarian paradigm and state agrarian policy in developed countries». *Ekonomika Ukrainy*. № 11, pp. 65.
5. Lahodiienko, V.V. (2015). «Conceptual model of development of regional agro-industrial production». *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. № 8, pp. 1259-1262.
6. Uzhva, A. M. (2016). «Influence of regional features on mechanisms of regulation of sustainable development of agrarian business». *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*. Vol. 1. № 5, pp. 78–84.
7. Lekar, S., Shumeiko, D., Lagodiienko, V. and Nemchenko, V. (2019). Construction of Bayesian Networks in Public Administration of the Economy. *International Journal of Civil Engineering and Technology*. 10(04), pp. 1379-1384.
8. Plekhanov, D.O. (2010). *Naukove zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia ahropromyslovyim vyrobnytstvom v Ukraini*. [Scientific support of state management of agro-industrial production in Ukraine]. D. Sc. Thesis: 25.00.02. Kyiv. Ukraine.
9. Shpak, Yu.V. (2006). *Formuvannia i rozvytok ahropromysloвого vyrobnytstva v rehioni*. [Formation and development of agro-industrial production in the region: dis. candidate econom.]. Ph.D. Thesis: 08.07.02. Cherkas'kyj derzh. tekhnolohichnyj un-t. Ch. Cherkasy. Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2019 р.

Максим Віталійович МАКСИМЧУК

доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу регіональної економічної політики?

Державна установа «Інститут регіональних досліджень

імені М. І. Долішнього НАН України»

ORCID ID: 0000-0001-5177-539X

E-mail: maksym.maksymchuk@lnu.edu.ua

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

Максимчук, М. В. Особливості організаційно-економічного регулювання діяльності газорозподільних підприємств в Україні на регіональному рівні [текст] / Максим Віталійович Максимчук // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 346–352. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Газорозподільна система в регіонах держави зазнає значних впливів як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, і, як і кожна економічна структура в умовах конкуренції, повинна прагнути до ефективного економічного розвитку. Якість такого розвитку значною мірою залежить від спроможності держави забезпечити формування відповідного регуляторного середовища як на національному, так і на регіональному таксономічному рівні. Газові ринки в регіонах України стикаються з низкою проблем розвитку, зумовлених незабезпеченістю належних умов конкурентоспроможності, необхідністю удосконалення техніко-технологічного забезпечення капітальних засобів, формуванням збалансованої системи тарифікації, яка б дозволяла узгоджувати інтереси як постачальників, так і споживачів газу. Це буде сприяти формуванню лібералізованих газових ринків в регіонах держави та на національному рівні.

Мета. Мета дослідження полягає у виявленні регіональних особливостей і проблем організаційно-економічного регулювання функціонування газорозподільних підприємств в Україні й обґрунтуванні рекомендацій з підвищення ефективності процесів регулювання.

Результати. В статті проаналізовано особливості розвитку процесів регулювання діяльності газорозподільних підприємств в регіонах України. Окреслено проблеми формування організаційно-економічного забезпечення функціонування газового ринку держави. Обґрунтовано рекомендації з підвищення ефективності функціонування системи газорозподільних підприємств в регіонах держави й визначено перспективи її розвитку.

Висновок. Відзначено, що ефективність і надійність функціонування системи транспортування газу залежить від дієвості організаційно-економічного забезпечення – діяльності суб'єктів господарювання, що впливають на розвиток газорозподільних підприємств через взаємодію між окремими учасниками ринку газу й ринковою інфраструктурою.

Ключові слова: газотранспортна система, газотранспортне підприємство, газорозподільні підприємства, тариф, ціноутворення, енергетична безпека, газова безпека, інституціоналізація, організаційно-економічний механізм, Україна.

FEATURES OF ORGANIZATION AND ECONOMIC REGULATION OF ACTIVITY OF GAS DISTRIBUTION COMPANIES IN UKRAINE ON THE REGIONAL LEVEL

Abstract

Introduction. *The gas distribution system in the regions of the state is significantly influenced by both external and internal factors, and like any economic structure in a competitive environment must strive for effective economic development. The quality of such development depends to a large extent on the state's ability to ensure the formation of an appropriate regulatory environment, both at national and regional taxonomic levels. Gas markets in the regions of Ukraine face a number of development problems caused by the lack of proper competitiveness conditions, the need to improve technical and technological support of capital assets, the formation of a balanced tariff system that would allow to reconcile the interests of both gas suppliers and consumers. This will contribute to the formation of liberalized gas markets in the regions of the country and at the national level.*

The purpose. *The purpose of the research is to identify regional features and problems of organizational and economic regulation of the functioning of gas distribution companies in Ukraine and recommendations substantiate for improving the efficiency of regulatory processes.*

Results. *In the article the development peculiarities of regulation processes of gas distribution companies in the regions of Ukraine are analyzed. The problems of forming the organizational and economic support of the functioning of the state gas market are outlined. Recommendations for improving the efficiency of the gas distribution system in the regions of the state are justified and the prospects for its development have been determined.*

Conclusion. *It is noted that the efficiency and reliability of the gas transportation system depends on the effectiveness of organizational and economic support - the activities of economic entities that influence the development of gas distribution companies through the interaction between individual participants in the gas market and market infrastructure.*

Keywords: *gas transportation system, gas transportation company, gas distribution companies, tariff, pricing, energy security, gas security, institutionalization, organizational and economic mechanism, Ukraine.*

JEL classification: L95; O18; R50

Вступ

У сучасних умовах формування надійних організаційно-економічних засад управління й регулювання газорозподільних підприємств регіонів України є важливим науково-економічним завданням, від розв'язання якого залежить ефективність функціонування національної економіки і зниження енергомісткості суб'єктів господарювання. Адже за офіційними даними енергомісткість продукції в регіонах України є доволі високою у порівнянні з європейськими регіонами, що знижує конкурентоспроможність вітчизняної продукції як на міжнародних, так і на внутрішніх ринках, перешкоджає інтеграційним процесам з європейськими країнами на паритетних засадах.

З методологічної точки зору дослідження окресленої у статті проблематики передбачає системне використання як загальних, так і конкретно-наукових методів пізнання, серед яких: аналіз, синтез, індукція, дедукція, літературний метод і метод моделювання. Наукові межі досліджуваної проблематики визначено на основі аналізу

публікацій українських і зарубіжних праць. Можливості використання результатів і напрями подальших досліджень відображено у висновках.

Теоретичні аспекти окресленої у статті проблематики досліджували Л. Гораль, О. Дзюба, Н. Лінчевська, К. Павлов, І. Запихляк, О. Стрішенець [1, 7], прикладні питання регулювання діяльності газорозподільних підприємств і формування стратегічних напрямів їх розвитку висвітлено у роботах таких дослідників як В. Брич, С. Груб'як, М. Данилюк, С. Король, В. Купчак, О. Павлова [2, 4, 8]. Проте, з огляду на динаміку розвитку інституційного середовища функціонування галузі існує потреба у визначенні нових підходів до регулювання газорозподільних підприємств у регіонах України.

Мета й завдання статті

Мета статті полягає у виявленні регіональних особливостей і проблем організаційно-економічного регулювання функціонування газорозподільних підприємств в Україні й обґрунтуванні рекомендацій з підвищення ефективності процесів регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів відбувається збільшення чинників і ризиків, що впливають на стабільний розвиток суб'єктів господарювання на ринках. Виникають нові проблеми, пов'язані як з розвитком окремих територій, так і цілих регіонів і галузей. Газорозподільна система в регіонах держави зазнає значних впливів як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, і, як і кожна економічна структура, в умовах конкуренції повинна прагнути до ефективного економічного розвитку. Якість такого розвитку значною мірою залежить від спроможності держави забезпечити формування відповідного регуляторного середовища як на національному, так і на регіональному таксономічному рівні.

Крім того, газові ринки в регіонах України стикаються з низкою проблем розвитку, зумовлених незабезпеченістю належних умов конкурентоспроможності, необхідністю удосконалення техніко-технологічного забезпечення капітальних засобів, формування збалансованої системи тарифікації, яка б дозволяла узгоджувати інтереси як постачальників, так і споживачів газу, сприяла формуванню лібералізованих газових ринків в регіонах держави й на національному рівні.

Діяльність газорозподільних підприємств України потребує наукового супроводу з метою обґрунтування визначення стратегічних цілей і напрямів організаційно-економічної діяльності з врахуванням регіональних особливостей їх функціонування, вироблення індивідуальних підходів до формування й проведення регуляторних заходів на регіональному рівні.

Функціонування організаційно-економічних регуляторів діяльності газорозподільних підприємств значною мірою залежить від надійності джерел інформації при обґрунтуванні й прийнятті управлінських рішень. З цією метою проводиться оцінка різноманітних аспектів господарської, технічної, технологічної, правової, соціальної та екологічної діяльності підприємств. При цьому основний фокус уваги зосереджується на економічному аспекті їх діяльності. Головним показником економічної діяльності підприємств газорозподільного комплексу є реалізація послуг з транспортування природного газу розподільними газопроводами. Сам процес транспортування передбачає діяльність, спрямовану на обслуговування газопроводів, тому для загальної оцінки господарської діяльності підприємств, на яких базуються заходи з регулювання їх функціонування, є важливими показники протяжності газопроводів, кількості газифікованих помешкань, а також стан та ефективність використання основних засобів і витрати на оплату праці (табл. 1).

**Таблиця 1. Показники діяльності газорозподільних підприємств
Карпатського регіону України, 2017 р.**

№ з/п	Оператор газорозподільної мережі	Протяжність газопроводів, тис. км	Кількість газифікованих кварти, тис. шт.	Обсяг протранспортованого газу, млн м ³
1	АТ «Львівгаз»	18	482	948,7
2	АТ «Закарпатгаз»	12	217	456,2
3	АТ «Ів.-Франківськгаз»	15	395	726,8
4	АТ «Чернівцігаз»	9	198	392,3

**Побудовано та систематизовано автором з використанням джерел: [2, 9]*

Важливим критерієм, який визначає ефективність діяльності газорозподільних підприємств в регіонах України, є ціни за спожитий газ. В Україні розробкою методології формування цін на послуги цих підприємств і затвердженням тарифів для суб'єктів господарської діяльності займається Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики. Слід зазначити, що під час подачі до Комісії проекту тарифів, газорозподільні підприємства виходять із індивідуальних витрат, проте намагаються включити до них і непродуктивні витрати, і витрати, що зменшують зацікавленість у їх зниженні. Регуляторний орган не має змоги проконтролювати раціональність витрат виробничо-господарської діяльності підприємств з надання послуг населенню. Через специфіку газопостачання у галузі слабо розвинена конкуренція, що сприяє використанню газотранспортних технологій для завищення тарифів в регіонах України [1, 4].

Інструментом захисту споживачів може бути Закон України «Про житлово-комунальні послуги». Забезпечити якість послуги з розподілу для споживача не можливо без належного рівня обслуговування газових систем.

Кожний учасник ринку надає певний пакет послуг, загальний обсяг яких, а також їх якісний і кількісний склад характеризують стан газового ринку у державі в цілому. Дослідження ринків газових послуг слід проводити на засадах системного аналізу, що уможливорює структурування послуг за функціями і призначенням в системі задоволення потреб кінцевих споживачів. Традиційно послуги газових ринків класифікують на дві групи: забезпечення споживачів газовими ресурсами; забезпечення виробників і газових компаній з транспортування газу виробничими й фінансовими ресурсами з метою підвищення ефективності їх функціонування.

На рис. 1. представлена структура ринку природного газу в Україні. Основних суб'єктів, які діють на ринку, можемо умовно розділити на три групи: виробники, посередники й споживачі кінцевої продукції.

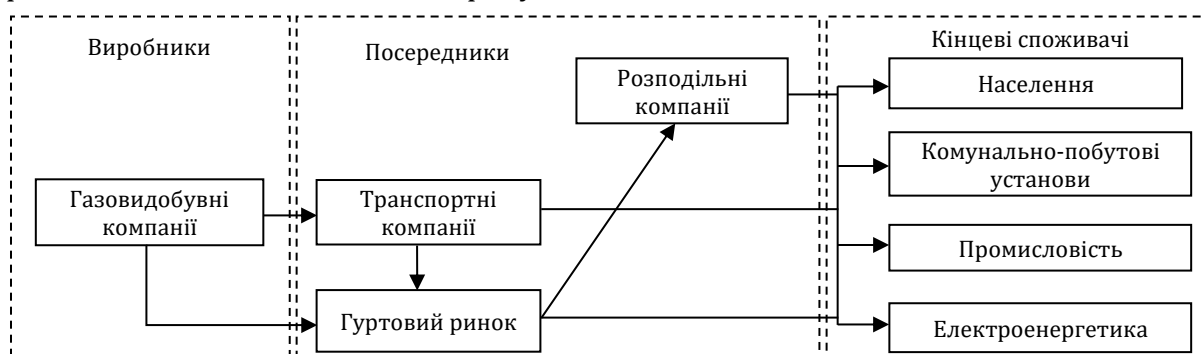

Рис. 1. Структура ринку природного газу в Україні

**Побудовано автором з використанням джерел: [3, 6, 7]*

Інституціоналізованими суб'єктами господарювання на ринку природного газу в регіонах України виступають газотранспортні й газорозподільні підприємства, які

проводять ліцензовану діяльність, транспортуючи газ розподільними мережами, що перебувають в їхній власності або користуванні. Ці структури здійснюють функції оперативного й технологічного управління мережами. Процес забезпечення діяльності газового ринку України регулюється системою нормативно-правових актів як національного рівня, так і ЄС – директивами, регламентами, міжнародними угодами, програмами співробітництва, іншими рішеннями й політичними документами, які окреслюють рамки лібералізації та реформування ринкових механізмів.

Експерти виділяють чотири основні цілі державного регулювання газового ринку – захист споживачів, стимулювання конкуренції, забезпечення безпечної експлуатації газотранспортних мереж і стабільність фінансового стану учасників ринку. Аналіз регуляторного поля показує, що воно складається майже з 90 нормативно-правових актів, два десятки з яких прийнято на виконання положень Закону України «Про ринок природного газу» для гармонізації внутрішнього регуляторного поля з вимогами Третього енергетичного пакету. Експерти зазначають, що біля 30% всіх регуляторних актів мають ознаки незаконних та/або неактуальних за результатами оцінювання за міжнародною методикою. Ці дефекти нормативно-правового поля спричиняють проблему: застарілі регуляторні інструменти перешкоджають досягненню регуляторної мети [3].

Фінансово-господарські відносини, що сформувалися на вітчизняному ринку газових послуг, вказують на те, що в Україні у газотранспортній галузі дія ринкових механізмів досить обмежена. Постачальники природного газу вимушені обирати собі партнерів-покупців, які виробляють ліквідну продукцію, з тим, щоби в результаті взаємних розрахунків отримати кошти за поставлений природний газ, адже він поступає трубопроводами рівномірно, а оплата за нього – ні. Внаслідок цього може мати місце таке явище як заборгованість за спожитий газ. Адже відключення споживачів, що не можуть заплатити, становить гостру соціальну проблему.

З метою подолання проблеми, що склалася, необхідно перебудувати організаційно-економічні й фінансові відносини між учасниками газового ринку, а саме:

- інституціалізувати гуртовий ринок природного газу й створити систему взаємопов'язаних регіональних відділень цього ринку;
- запровадити конкурсні підходи до управління державною власністю, яка використовується у газовому господарстві і не підлягає приватизації;
- запровадити аукціонний продаж природного газу.

Ці підходи дадуть змогу як створити єдине інформаційне поле в галузі, так і уможливлять задіяння механізмів контролю добропорядності партнерів у виконанні боргових і договірних зобов'язань.

З метою покращення функціонування газорозподільних підприємств в регіонах України необхідно запровадити організаційно-економічний механізм залучення іноземних інвестицій, що дозволить знизити рівень навантаження галузі на бюджетно-фінансову систему України. А також розробити й запровадити ефективну систему стимулювання інвестиційної активності газорозподільних підприємств з урахуванням регіональних особливостей.

Оскільки на сьогодні дуже слабкою є система моніторингу гуртових і роздрібних цін на енергоносії, то для підвищення прозорості ціноутворення на газових ринках потрібно забезпечити формування осередків конкурентного середовища у вигляді торговельних майданчиків, електронних технологій, імплементації вимог торгівлі згідно контрактів з ЄС, розвивати газові хаби, котрі як опорні пункти гуртової торгівлі можуть стати джерелом постачання газу [8, 10].

Крім того у механізмах управління витратами газорозподільних підприємств визначальна роль повинна належати системі інформаційного забезпечення, функціями

якого мають бути: облікові операції, які фіксують рух і основні параметри транспортування газових потоків від постачальника до споживача, а також грошових потоків від споживача до постачальника газових послуг; установлення й фіксація відхилень у використанні витрат газових і грошових ресурсів від встановлених норм і нормативів.

Також необхідно використовувати маркетингові дослідження щодо вивчення потреб споживачів у регіоні, галузевої політики у сфері ціноутворення, макроекономічної ситуації в державі та її змін у майбутньому.

Необхідно розробити й запровадити на газорозподільних підприємствах модель управління витратами, яка б передбачала чотири етапи формування: - визначення стратегічного становища газорозподільних підприємств за окремими видами послуг на регіональних газових ринках; - визначення загальної оцінки сильних і слабких сторін кожного підприємства; - окреслення альтернативних варіантів задоволення потреб споживачів; - формування стратегічної політики кожного окремого підприємства [5].

Належне місце у нівелюванні виявлених проблем мають посісти механізми стимулювання працівників підприємств за розроблення і впровадження інновацій на всіх етапах постачання, розподілу та споживання газу й отримання послуг.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи викладене вище, можемо зробити висновок про те, що газорозподільна система України є стратегічно важливою складовою національної безпеки держави, структуру якої формує мережа газопроводів як інфраструктурна основа виробничо-технологічних комплексів у кожному регіоні. Ефективність і надійність функціонування системи транспортування газу залежить від дієвості організаційно-економічного забезпечення – діяльності суб'єктів господарювання, які впливають на розвиток газорозподільних підприємств через взаємодію між окремими учасниками ринку газу й ринковою інфраструктурою.

Вагомим чинником підвищення ефективності функціонування газорозподільних підприємств на сучасному етапі є зменшення комерційних витрат і підвищення платіжної дисципліни споживача. Це відбудеться за умов інтеграції фінансово-економічної політики, вдосконалення управлінських методів і підходів, стимулювання інвестиційної діяльності. Перспективи подальших досліджень полягатимуть у проблематиці формування та імплементації інноваційної політики на підприємствах галузі, включно із запровадженням нових газозберігаючих технологій.

Список використаних джерел

1. Гораль Л.Т., Король С.В. Орієнтири для розвитку газорозподільних підприємств України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія Економіка. 2016. Вип. 1 (5). С.120-124.
2. Данилюк М.О., Савко О.Я. Аналіз результатів діяльності газорозподільних підприємств та їх вплив на формування фінансової стратегії. *Нафтогазова галузь України*. 2014. №4. С.16-19.
3. Зелена книга. Системний перегляд якості державного регулювання роздрібного ринку природного газу / за ред. Гончарука О., Лавриненка І. К.: Офіс ефективного регулювання, 2017. 164 с.
4. Король С.В., Гораль Л.Т. Формування та організація механізму управління інвестиційно-інноваційною діяльністю газорозподільних підприємств: методологічний аспект. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 278-283.
5. Коротя М.І. Макро-, мезо-, мікрорівень регулювання діяльності газорозподільних підприємств в західному регіоні. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Т. 4. №1. С. 123-129.

-
6. Коротя М.І. Нормативно-правове регулювання діяльності газорозподільних та газотранспортних підприємств в регіонах України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2019. №3(19). С. 90-98.
 7. Павлов К.В., Коротя М. І., Галянт С.Р., Януль С. Характеристика газотранспортної системи України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. №1(17). С. 31-38.
 8. Павлова О., Павлов К., Новосад О. Інвестиційно-інноваційна спрямованість газорозподільних підприємств регіону. *International Scientific Journal Internauka. Series: Economic Sciences*. URL: <http://www.inter-nauka.com/magazine/economy/>.
 9. Савчин І.З. Аналіз та оцінка економічної стійкості підприємств нафтогазової галузі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 7. Ч. 3. С. 54-58.
 10. Salnikova O., Lagodiienko V., Ivanchenkova L., Kopytko V., Kulak N., Usachenko O. Evaluation of the effectiveness of implementation blockchain technology in public administration. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*. Volume-8. Issue-9. P. 1710-1713.

References

1. Goral, L.T., Korol, S.V. (2016). «Guidelines for the development of gas distribution companies in Ukraine». *Naukovyy visnyk Mukachivskogo derzhavnogo universytetu. Seriya Ekonomika*. 2026. V. 1(5), pp. 120-124.
2. Danyluk M.O., Savko O.Y. (2014). «Analysis of the results of activities of gas distribution companies and their impact on the formation of financial strategy». *Naftogazova galuz Ukrayiny – Oil and gas industry of Ukraine*. 2014. №4, pp. 16-19.
3. *Zelena knyha. Systemnyj perehliad iakosti derzhavnoho rehulivannia rozdrubnogo rynku pryrodnoho hazu*. [Green Paper. Systematic review of the quality of state regulation of the retail natural gas market] (2017). In Honcharuka, O., Lavrynenka, I. (ed.). Ofis efektyvnoho rehulivannia. Kyiv. Ukraine.
4. Korol, S.V., Goral, L.T. (2016). «Formation and organization of the mechanism of management of investment-innovative activity of gas-distributing enterprises: methodological aspect». *Globalni ta natsionalni problem ekonomiky*. Vol. 9, pp. 278-283.
5. Korotia, M.I. (2019). «Macro-, meso-, micro-level regulation of gas distribution companies in the western region». *Ukrainskyy zhurnal prykladnoyi ekonomiky*. Vol. 4. №1, pp. 123-129.
6. Korotia, M.I. (2019). «Regulatory regulation of gas distribution and gas transportation companies in the regions of Ukraine». *Ekonomichyy chasopys Shidnoyevropeyskogo natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukraynky*. №3(19), pp. 90-98.
7. Pavlov, K.V., Korotia, M.I., Galant, S.R., Yanul, S. (2016). «Characteristics of the gas transportation system of Ukraine». *Ekonomichyy chasopys Shidnoyevropeyskogo natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukraynky*. 2016. №1(17), pp. 31-38.
8. Pavlova, O., Pavlov, K., Novosad, O. «Investment and innovation orientation of gas distribution companies in the region». *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal Internauka. Seriya Ekonomichni Nauky*. Available at: <http://www.inter-nauka.com/magazine/economy/>.
9. Savchyn, I.Z. (2016). «Analysis and evaluation of economic sustainability of oil and gas companies». *Naukovyy visnyk Uzhgorodskogo natsionalnogo universytetu*. Series: Economics. Vol. 7. P.3, pp. 54-58.
10. Salnikova O., Lagodiienko V., Ivanchenkova L., Kopytko V., Kulak N., Usachenko O. Evaluation of the effectiveness of implementation blockchain technology in public administration. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, Volume-8. Issue-9. P. 1710-1713.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2019 р.

Павло Миколайович МАТВЄЄВ

кандидат економічних наук, директор ТОВ «ЗЕМІНФОРМ»

СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Матвєєв, П. М. Сутність механізму економічного відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектора / Павло Миколайович Матвєєв // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 353–363. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Недосконалість процесу державного регулювання продуктивності використання ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектора економіки обумовлено відсутністю належної науково-методичної бази для здійснення процесів моніторингу й контролю. Вирішення даної проблеми можливе за рахунок розроблення відповідного механізму економічного відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектора.

Метою наукового дослідження є визначення сутності механізму економічного відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектора.

Результати. Окреслено умови для успішної реалізації аграрної реформи. Визначено особливості використання ресурсів аграрного виробництва у сільськогосподарській діяльності. Розглянуто специфіку земельних ресурсів як економічного об'єкту у аграрній діяльності. Обґрунтовано важливість регулювання економічного ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектора. Визначено сутність аграрних відносин. Охарактеризовано існуючі моделі для оцінювання ефективності й продуктивності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Наведено чинники, що визначають сукупну продуктивність використання ресурсного потенціалу. Обґрунтовано необхідність розроблення науково-методичних засад моніторингу та регулювання продуктивності у різних галузях виробництва. Обґрунтовано доцільність впровадження системного і цілісного підходу для визначення поняття продуктивності використання ресурсного потенціалу аграрних бізнес-утворень. Розроблено схему негативного впливу економічної політики уряду на темпи зростання продуктивності використання ресурсного потенціалу.

Висновки. Розуміння сутності механізму економічного відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектора сприятиме формуванню заходів з урахуванням закордонної практики, направлених на розвиток вітчизняного агропромислового сектора.

Ключові слова: конкуренція, ресурсний потенціал, механізм, сільськогосподарське підприємство, продуктивність, економічна ефективність, економічне відтворення, аграрний сектор.

Pavlo Mykolaiovych MATVIEIEV

PhD in Economics, Director of «Zeminform» LLC

THE ESSENCE OF THE ECONOMIC REPRODUCTION MECHANISM OF RESOURCE POTENTIAL AT THE AGRICULTURAL SECTOR

Abstract

Introduction. The imperfection of the state regulation process of the productivity of the resource potential use at enterprises in the agricultural sector of the economy is due to the lack of proper scientific and methodological framework for the implementation of monitoring and control

© Павло Миколайович Матвєєв, 2019

processes. The solution to this problem is possible through the development of an appropriate mechanism for economic reproduction of the resource potential at the agricultural sector.

The purpose of scientific research is to determine the essence of the economic reproduction mechanism of the resource potential at the agricultural sector.

Results. The conditions for successful implementation of agrarian reform are outlined. Peculiarities of using agricultural production resources in agricultural activity are determined. The specifics of land resources as an economic object in agricultural activity are considered. The importance of regulating the economic resource potential of agricultural enterprises is substantiated. The essence of agrarian relations is determined. The existing models for estimating the efficiency and productivity of using the resource potential of agricultural enterprises are characterized. The factors are given that determine the total productivity of resource potential. The development necessity of scientific and methodical bases of monitoring and regulation of productivity in various branches of production is substantiated. The expediency of the system introduction and integral approach is substantiated for productivity concept definition of resource potential use of agrarian business formations. The negative influence scheme of government economic policy on rates of productivity growth of resource potential use is developed. It is proposed to consider the category of productivity of resource potential use as a system concept that has a dual nature.

Conclusions. Understanding the essence of the economic reproduction mechanism of the resource potential at the agricultural sector will contribute to the measures formation taking into account foreign practices aimed at the development of the domestic agro-industrial sector.

Key words: competition, resource potential, mechanism, agricultural enterprise, productivity, economic efficiency, economic reproduction, agricultural sector.

JEL classification: O13; Q15

Вступ

Одним із вагомих чинників низької ефективності сільськогосподарського виробництва в Україні є відсутність науково-методичних засад для державного моніторингу й регулювання продуктивності використання ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектора економіки, що перешкоджає виробництву сільськогосподарської продукції, капіталізації в аграрному секторі при низьких витратах живої та уречевленої праці. У зв'язку з цим в Україні необхідно посилити увагу стосовно вирішення питання державного регулювання і підтримки сільськогосподарського виробництва в аспекті забезпечення високої продуктивності використання ресурсного потенціалу.

Дослідженню проблеми ресурсного потенціалу аграрного сектора, зокрема його економічного відтворення, присвячені праці таких науковців як: Вініченко І. І., Сорока Ю. О. [1], Горшков М. А. [2], Клокар О. О. [3], Коренюк П., Чмуленко Н. [4], Кужель В. В. [5], Лозовський О. М. [6], Піняга Н. О. [7], Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Супрун О. М. [8] та ін. Враховуючи існуючий науковий доробок, варто зазначити, що без орієнтації аграрної реформи на задоволення соціально-економічних інтересів представників агробізнесу й селянства успішна аграрна реформа неможлива.

Мета та завдання статті

Метою статті є розгляд і узагальнення теоретико-методичних положень, які розкривають сутність механізму економічного відтворення ресурсного потенціалу для формування заходів, направлених на розвиток вітчизняної аграрної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження

Особливості аграрних ресурсів як загальних і специфічних засобів виробництва зумовлені тим, що, по-перше, вони є часткою природи, по-друге, виступають щодо

економіки в цілому як загальні засоби, по-третє, тільки їм притаманна функціональна роль у сільськогосподарському виробництві. Так, вступаючи у процес виробництва, земля на початковому етапі освоєння фактично нічого не коштує і, з погляду вартості, не входить в розрахунки, доки дає достатню кількість продуктів, необхідних для задоволення суспільних потреб. У такій ситуації вона виступає як виробнича сила, безкоштовно дарована природою, яка ще не перетворилась в капітал.

Неможливість задовольнити потреби населення за допомогою первісної природної сили землі призводить до необхідності виробляти додатковий продукт на основі впливу людини на стан і продуктивність землі за допомогою залучення інших ресурсів. Виробництво додаткового продукту при сприянні праці людини ґрунтується на витратах, що набувають форми капіталу. З набуттям рис капіталу властивості землі стають двоїстими: земля як фізичний об'єкт залишається незмінною, а можливості землі як засобу виробництва зростають настільки, наскільки дозволяє існуюча система землеробства. Зростання землі-капіталу надає їй рис основного капіталу. Як основний капітал вона виступає з погляду її власника, а перетворює землю у основний капітал той, хто користується нею, наприклад бізнесмен.

Зазначені особливості землі зумовлюють два наслідки. По-перше, її використання набуває характеру природного процесу, що не залежить від волі людини, а підпорядкований внутрішнім біологічним закономірностям. По-друге, оскільки біологічні процеси, що створюють землеробський продукт, відбуваються саме на землі, її використання здійснює регулюючий вплив на відтворення в його економічному розумінні. Ці обмеження дуже важливі з погляду планування, розподілу економічних ресурсів і фінансових коштів, вкладень капіталу у землю, їх послідовності, розміру й характеру відтворення живої та уречевленої праці, що використовуються в землеробстві.

Репрезентований збіг економічних і природних циклів у сільськогосподарському виробництві зумовлює виникнення специфічної для нього структури часу технологічного процесу виробництва й відмінність часу вкладень капіталу у нього з часом реального прояву ефективності від цих витрат. Специфічні особливості сільського господарства зумовлюють посилення ролі регулювання економічного ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектору.

Об'єктивна необхідність такого регулювання полягає в такому.

1. Сільськогосподарські підприємства як осередки агробізнесу за своєю природою є відносно консервативними і не можуть швидко перебудувати розподіл праці, організаційну структуру, а особливо технологію виробництва. Практично незмінна тривалість виробничого циклу в сільськогосподарських підприємствах означає, що, незалежно від ринкової ситуації, обсяг пропозиції не може бути скорочений або збільшений за короткий період часу.

2. Попит на продовольчу сировину є малоеластичним. Попит визначається не тільки рівнем доходів споживача і цінами на продовольство, але й фізіологічними потребами населення, які мають фіксовані межі. При зростанні роздрібних цін населення знижує потребу на високоякісні продукти харчування, фрукти, ранні овочі, марочні вина і т.д., на товари тривалого користування, соціальні послуги. Однак попит на переважну більшість продовольчих товарів мало залежить від рівня доходів споживачів і цін, оскільки вони необхідні для відтворення людини.

3. На продовольчому ринку діють два малоеластичні фактори, а саме – попит і пропозиція на продовольство. При відносно невеликих коливаннях в попиті й пропозиції ринкові сили самостійно можуть збалансуватися через систему змінних цін, проте при значній зміні впливу обох або одного з факторів, ціни стають еластичними, швидко зростають або знижуються. Різкі коливання цін створюють дестабілізуючий

вплив на економіку та соціальну сферу, тому органи державної влади повинні здійснювати вплив на обмеження діапазону коливання цін на продовольство.

Теорія продовольчого ринку з двома нееластичними компонентами стала загально визнаною. Відомий приклад такого визнання – започаткування на початку 30-х рр. XX ст. товарно-кредитної корпорації в США для забезпечення умов, спрямованих на подолання кризи, і запровадження методів регулювання кон'юнктури ринків продовольства в усіх розвинених країнах.

4. Необхідність регулювання використання ресурсного потенціалу підприємств сільського господарства зумовлена тим, що немонопольному аграрному ринку протистоять «природно» олігопольні структури першої сфери АПК, що встановлюють адміністративні або преїскурантні ціни, і високомонополізовані сфери бізнесу переборки сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим особливо актуальною постає проблема підтримки цінового паритету.

5. Сільське господарство є одночасно галуззю виробництва, сферою споживання й сферою життєдіяльності людей. Ліквідація сільськогосподарського підприємства часто означає зміну місця проживання або навіть способу життя. Обмежена конкурентоспроможність сільських жителів на ринку праці, «прив'язаність» до землі, змушує селян і науковців активно відстоювати програму державної підтримки сільського господарства.

Перспективи розвитку аграрного сектора економіки України визначаються глибинними змінами, що відбуваються у змісті економічних процесів в середині аграрних утворень. Науковий прогноз таких змін можна зробити, спираючись на те, що визначає зміст тих або інших господарських форм розвитку агробізнесу, тобто на зміни в аграрних відносинах, що в значній мірі визначаються ресурсами аграрних підприємств. Не можна успішно управляти системою агробізнесу без точного передбачення неминучих змін в економічних аграрних ресурсах і відносинах, тобто в іншому варіанті системі розширеного відтворення.

Сьогодні не можна говорити про розвиток форм господарювання аграрних підприємств і агробізнесу, не вирішивши питання розвитку власності на аграрні ресурси, реформи механізму формування земельної ренти, нових зв'язків в економічних відносинах аграрного сектору з іншими секторами народного господарювання. В основі формування модерної аграрної політики України повинно бути покладене чітке розуміння сутності аграрних відносин, їх специфічних особливостей у зв'язку із розвитком агробізнесу, та на цій основі розроблення концепції формування ресурсного потенціалу аграрних підприємств.

Аграрні відносини – це конкретна сукупність економічних виробничих відносин в межах економічної системи, що виникає з приводу відтворення тієї частини ВВП, яка прямо чи опосередковано пов'язана із використанням аграрних ресурсів суб'єктами агробізнесу.

Та частина аграрних відносин, які виникають з приводу формування форм власності на землю як основного ресурсу аграрного виробництва й форм її економічної реалізації при сучасній системі землекористування, стає ядром земельних відносин, а та частка відносин, що пов'язана з економічною реалізацією власності на землю шляхом її передачі в оренду, – рентними відносинами. Слід зазначити, що оскільки останні мають місце у 85-95% випадків, то не обов'язковою для капіталізації в агробізнесі є купівля-продаж землі й існування виключно приватної власності на неї.

Стан аграрних відносин завжди об'єктивно обумовлений насамперед розвитком технологій землеробства і продуктивних сил в аграрній сфері взагалі. Прояв суперечностей між продуктивними силами й аграрними відносинами є формою виразу

суперечностей, що ґрунтується на суперечностях відносин власності на аграрні ресурси та фактори виробництва. Оскільки йдеться про суперечності, підкреслимо, що нині вони існують при всіх типах аграрних відносин і будь-яких формах власності на землю, і є причиною розвитку капіталізації бізнес-утворень.

Розв'язання суперечностей між власністю на аграрні ресурси, на землю і формою її володіння, між господарем землі і працюючим робітником, між суб'єктами аграрних відносин і іншими економічними суб'єктами є сутністю розвитку продуктивності аграрного виробництва.

Для з'ясування сутності продуктивності механізму використання економічного ресурсного потенціалу підприємства аграрного сектора як специфічного об'єкту державного регулювання необхідно розмежувати категорії «продуктивність використання ресурсного потенціалу» і «продуктивність праці». Методологічною основою розмежування даних категорій є вчення про двоїстий характер праці товаровиробника. Продуктивна сила праці – міра ефективності цілеспрямованої продуктивної діяльності людини. Діяльність товаровиробника – це суперечлива єдність конкретної та абстрактної праці. Підвищення продуктивної сили праці в аграрних підприємствах означає таку зміну корисної, конкретної праці, яка, скорочуючи робочий час, суспільно необхідний для виробництва даних товарів, приводить до збільшення виробництва в одиницю часу, продуктивного використання ресурсного потенціалу й капіталу.

Збільшення продуктивної сили аграрної праці за рахунок впровадження досягнень науково-технічного прогресу може привести до зменшення сукупної вартості спожитих ресурсів. Це спостерігається, коли зростання продуктивної сили праці настільки вагоме, що дозволяє одночасно збільшувати масу вироблених товарів і скорочувати чисельність зайнятих їх виробництвом робітників. Слід розмежовувати поняття інтенсифікації праці й інтенсифікації виробництва, які відображають безпосередньо вплив на використання ресурсного потенціалу. Під останнім завжди розуміють процес розвитку аграрного виробництва, заснований на застосуванні все більш ефективних засобів, досконалих форм організації праці та технологічних процесів у відповідності з досягненнями науково-технічного прогресу. На відміну від екстенсивного для інтенсивного розвитку характерними є якісні зміни факторів виробництва, перехід процесу розширеного відтворення на нову технічну основу, що веде до суттєвих змін у складі сформованого і використовованого ресурсного потенціалу.

Поділ типів відтворення на екстенсивний і інтенсивний спосіб використання ресурсного потенціалу в певній мірі умовний, а реальний економічний розвиток аграрного виробництва являє собою ту чи іншу їх комбінацію. Інтенсифікація аграрного виробництва здійснюється на основі змін технічної та органічної будови капіталу, виробництва, зростання фондоозброєності й продуктивності праці, кращого використання ресурсного потенціалу підприємств, ефективного руху капіталу та основних виробничих фондів, зрушень у кваліфікаційній структурі робочої сили, економії природних ресурсів на всіх стадіях їх використання.

Інтенсифікація аграрного виробництва характеризується різними комбінаціями використання ресурсного потенціалу, між якими існує залежність подвійного роду: пряма – збільшення затрат одних ресурсів викликає збільшення затрат інших ресурсів; зворотна – збільшення затрат одних ресурсів приводить до зменшення затрат інших ресурсів.

Продуктивність використання ресурсного потенціалу передбачає ефективне використання всіх без винятку ресурсів – праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації, часу – в процесі виробництва й реалізації товарів і послуг.

Також це співвідношення можна представити таким чином. Загальне визначення продуктивності використання ресурсного потенціалу не залежить від типу виробничої, економічної чи політичної системи, тобто це визначення є єдиним в економічній науці. Відмінності в основному можуть виявлятися у формуванні кінцевих цілей і результатів діяльності системи (рис. 1).

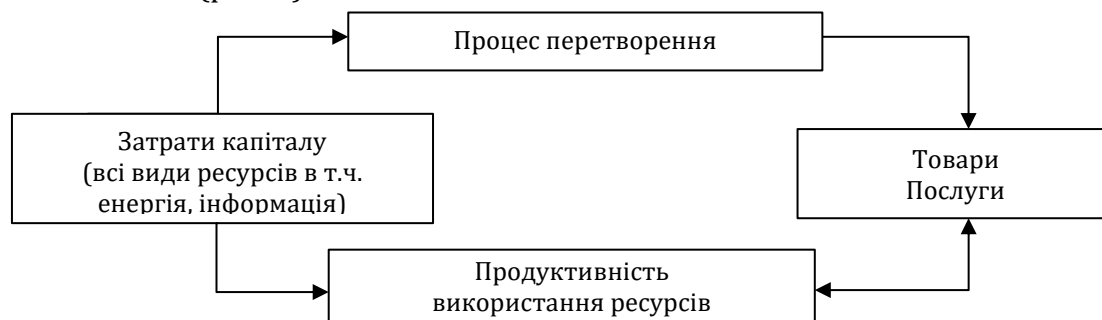

Рис. 1. Загальне поняття продуктивності

Найважливішим результатом роботи менеджера виступає продуктивність використання ресурсного потенціалу. Саме на це звернув увагу П. Друкер, підкреслюючи, що коли в ХХ ст. унікальним досягненням менеджменту було підвищення у 50 разів продуктивності фізичної праці, то для ХХІ ст. головним стане продуктивність праці розумової, яка є основою синергетичного ефекту використання ресурсів [9].

Економічна теорія має відігравати вирішальну роль у з'ясуванні відмінностей між обома видами праці й виробленні відповідних підходів до управління підвищенням їхньої продуктивності як такої, що зумовлює економію ресурсів.

Світовий досвід свідчить: низький рівень продуктивності використання ресурсного потенціалу праці, повільні темпи її зростання – основна причина економічної відсталості. Загально визнано, що підвищення продуктивності використання ресурсного потенціалу – визначальний чинник ефективності будь-якої функціонуючої системи на макро- і мікрорівні. Серед учених, проте, немає єдиної точки зору з приводу суті, критеріїв і показників ефективності й продуктивності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств.

Під ефективністю сільськогосподарського виробництва розуміють результативність фінансово-господарської діяльності господарюючого суб'єкта в сільському господарстві – високі показники капіталізації, здатність забезпечувати досягнення високих показників продуктивності, економічності, прибутковості, якості продукції. Критерієм ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва є максимальне отримання сільськогосподарської продукції при якнайменших витратах живої та уречевленої праці.

З переважанням у розвинених країнах автоматизованої праці для оцінки ефективності діяльності підприємств і галузей виробництва почали використовувати підходи, орієнтовані не тільки на принципи доцільності витрат праці, але і на раціональність використання устаткування, сировини, енергії, інших чинників виробництва, тобто складових ресурсного потенціалу. Виникла система показників, що дозволяють оцінити однофакторну (часткову), мультифакторну й сукупну продуктивність використання ресурсного потенціалу.

Однофакторна модель продуктивності використання ресурсного потенціалу, що широко використовується у світовій практиці, заснована на розрахунку часткових показників фірми: випуск на одну відпрацьовану (або сплачену) людино-годинну; випуск на одного середньорічного працівника; випуск на одиницю матеріальних витрат (у грошовому вимірі); випуск на одиницю енергії, що витрачається; випуск на одиницю

основного капіталу; випуск на одиницю амортизації; випуск на одну відпрацьовану машино-годину. Відповідно, ефективність використання ресурсного потенціалу вимірюється за допомогою системи показників: продуктивність праці, капіталовіддача, фондівіддача, собівартість одиниці продукції, рентабельність, урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тварин і ін.

Під мультифакторною або сукупною продуктивністю використання факторів ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва розуміють показник технологічного й організаційного рівня виробництва, представлений у вигляді об'єму виробництва у розрахунку на одиницю витрат факторів виробництва. В цьому випадку фактори ресурсного потенціалу зважуються за їх частками вкладу в приріст обсягу продукції. Розрахунки показника сукупної продуктивності в цілому ґрунтуються на положенні, що продуктивність залежить від витрат капіталу, праці та інших факторів (впливу на виробництво досягнень науки, удосконалення системи управління й організації виробництва та інших проявів технічного процесу, які не знаходять відображення в активах).

Сукупна продуктивність використання ресурсного потенціалу зумовлюється впливом ряду чинників: освіти, кваліфікації працівників, технології виробництва, його технічного забезпечення, що не завжди можуть бути виміром сталого розвитку. До числа впливових чинників входить і державне регулювання, яке здатне не тільки підвищувати, але й знижувати продуктивність, наприклад, шляхом збільшення частки витрат на охорону навколишнього середовища. В цілому сукупна продуктивність включає все, що змінює співвідношення між вимірюваним обсягом виробництва й вимірюваними витратами ресурсів. При використанні показника сукупної продуктивності ресурсного потенціалу враховуються витрати капіталу, праці, енергії, матеріалів і ділових послуг з реалізації. У США такий показник застосовується в 20 виробничих і обслуговуючих їх галузях, дані по яких оновлюються приблизно двічі в рік.

Головне ж полягає в тому, що застосування нових показників продуктивності використання економічного ресурсного потенціалу на основі мультифакторного підходу означає створення науково-методичних засад моніторингу й регулювання продуктивності у різних галузях виробництва, в тому числі у сільському господарстві.

З вищенаведеного випливає, що в Україні необхідно посилити увагу до вирішення питань регулювання сільськогосподарського виробництва з метою високої продуктивності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Узагальнення вітчизняного досвіду переходу до ринку й досвіду країн із розвинутою економікою дозволяє виокремити такі теоретичні положення:

ринку як основний регулятор аграрного використання економічного ресурсного потенціалу сам стає суб'єктом державного регулювання з орієнтацією на забезпечення прогресу соціальної сфери суспільства;

основними принципами державного регулювання продуктивного використання ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектора економіки мають бути: по-перше, мінімальне втручання державних органів в економічні процеси (їм доцільно делегувати лише ті функції, які не можуть бути забезпечені суб'єктами ринкових відносин); по-друге, вплив відповідних владних структур на розвиток соціально-економічних процесів в аграрній сфері здійснюється за допомогою економічних регуляторів і нормативів, що встановлюються державою;

основна увага повинна приділятися усуненню непропорційного регулювання ринку й влади.

Поняття продуктивності використання ресурсного потенціалу аграрних бізнес-утворень має бути засноване на системному й цілісному підході до соціального та

економічного розвитку АПК, що дозволить розробити конкретні показники продуктивності використання ресурсного потенціалу, найбільш придатні для специфіки кожного підприємства, галузі, регіону чи країни. Однак виникає складність із визначенням чисельника й знаменника, оскільки параметри економічної, соціальної та політичної ефективності можуть бути різними, і кожна із означених сфер людської діяльності має свою, перш за все, якісну специфіку.

Існує думка, що продуктивність використання ресурсів виражається відношенням обсягу реалізованої на ринку продукції до сукупних витрат. Проте такий підхід значно звужує визначення продуктивності, оскільки при цьому враховується тільки продукція аграрних підприємств, яка виходить на ринок і реалізується споживачам. Однак продукція АПК виготовлюється не тільки на підприємствах, а й в усіх ланках вирощування, виробництва та переробки – на робочих місцях, у бригадах, на виробничих дільницях, в галузях, на мікро- та макрорівні. Тому визначення сутності продуктивності використання ресурсного потенціалу повинно здійснюватися на всіх рівнях економіки.

Отже, продуктивність використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств як складна економічна категорія має інтегральну сутність. У зв'язку з цим, її доцільно класифікувати за такими сутнісними видами: капіталізована, економічна, соціально-економічна, екологічна, чиста й інтегральна.

Економічна продуктивність використання аграрних ресурсів підприємств характеризується відношенням відповідних результатів, отриманих у певній ланці аграрної економіки (ВВП, доданої вартості, товарної продукції тощо), до сукупних витрат.

Соціально-економічна продуктивність використання ресурсного потенціалу характеризується відношенням отриманих результатів у певній ланці, зменшених на суму соціальних збитків, спричинених виробничими процесами, до загальних витрат ресурсів. Еколого-економічна продуктивність аграрного потенціалу повинна визначатись з урахуванням шкоди, яка завдається виробничими процесами довілля, землі, різноманітним видам флори й фауни, зменшує їх кількісні та якісні характеристики. Чиста продуктивність характеризується відношенням отриманих результатів у певній ланці аграрного сектора економіки, зменшених на величину соціальних і економічних збитків, спричинених виробничими процесами, до загальних витрат ресурсів.

Інтегральна продуктивність охоплює всі складові, у тому числі й відходи та їх використання, також сюди слід віднести екстерналії.

Продуктивність використання економічного ресурсного потенціалу аграрних підприємств значною мірою визначає та підтверджує конкурентоспроможність товарів аграрного виробництва на міжнародному ринку. Коли продуктивність використання ресурсного потенціалу в одній країні знижується відносно рівня продуктивності в інших країнах, які виготовляють такі самі товари, то створюється конкурентна незбалансованість.

Порівняно із продуктивністю праці продуктивність використання ресурсного потенціалу має більш значний вплив на динаміку рівня життя людей.

Незаперечним підтвердженням того факту, що динаміка життєвого рівня населення й ступінь вирішення інших соціальних проблем перебуває в прямій функціональній залежності від динаміки продуктивності праці та продуктивності використання ресурсного потенціалу, в чому і полягає сучасний розвиток української аграрної економіки.

Ця динаміка, що характеризується різким зниженням наведених вище показників, має дещо деформовану соціально-економічну суть, оскільки, як відомо, чисельність населення в Україні постійно зменшувалась, «покрощуючи» загальну динаміку. Негативний вплив економічної політики уряду на темпи зростання продуктивності

використання ресурсного потенціалу можна продемонструвати схематично (рис. 2). Схема, що презентує коло уповільнення зростання ресурсного потенціалу наочно показує, що шлях бідності, безробіття й низьких темпів соціально-економічного зростання може бути розірване тільки на основі зростання продуктивності використання економічного ресурсного потенціалу в усіх ланках економіки.

Рис. 2. Схематичне представлення кола уповільнення зростання ресурсного потенціалу

Теоретико-методологічна сутність категорії продуктивності використання ресурсного потенціалу нами розглядається як системне поняття, що має подвійну природу. Перше характеризує її матеріальну сутність як ефект «ресурсонародження», ресурсозбереження й ресурсовикористання, але не має при цьому соціальних ознак. Друге – сутність полягає в тому, що вона є носієм соціально-економічних відносин і характеризує їх спрямування на ефективність. Виходячи із подвійної природи цього поняття, продуктивність використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств у широкому теоретичному розумінні відбиває ефективність соціально-економічних відносин стосовно використання факторів і умов суспільного відтворення (тобто змістом виступає ефект економії часу), а у звуженому тлумаченні не відкидається розгляд її з позиції сучасної ринкової теорії, яка виходить з концепції рівняння факторів виробництва, їхньої граничної продуктивності.

Отже, продуктивність використання економічного ресурсного потенціалу аграрних підприємств представляє собою результативність, плідність, ефективність продуктивної діяльності, обумовленої конкретним варіантом сполучення факторів аграрного виробництва, притаманних якісно визначеному технологічному способу виробництва. Звідси витікає її мінімальний рівень, забезпечений таким варіантом сполучення факторів виробництва, який не зорієнтований на ресурсовідновлення, ресурсозбереження та економію часу; максимальний рівень – при оптимальному варіанті сполучення факторів виробництва, у тому числі на інноваційній основі; проміжні рівні – це існування альтернативних варіантів сполучення факторів виробництва.

Продуктивність використання економічного ресурсного потенціалу аграрних підприємств як мірило діяльності аграрного сектору має певні суто технічні переваги. Інколи вартість не складно підрахувати, оскільки кошти надходять до ринкових акторів у грошовій формі. Складно буває відстежити видатки й надходження, оскільки виділені

й втрачені капітали часто позначаються однією сумою. Критики продуктивності як мірила дійовості державної аграрної політики стверджують, що продуктивність є використанням ресурсного потенціалу внутрішнім мірилом, що не охоплює результати, які від продукції отримують кінцеві споживачі або суспільство в цілому, цінність цих результатів і відповідність вигід витратам. При оцінюванні продуктивності часто забувають про якість.

Майбутнє демократичних структур публічної влади в Україні на всіх рівнях залежить від їх здатності забезпечити в умовах жорсткої обмеженості аграрних ресурсів задоволення нагальних потреб окремих громадян і суспільства в цілому.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У процесі дослідження було виявлено нову наукову проблему, пов'язану з розробленням механізму формування, відновлення й регулювання продуктивності використання ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектора економіки України як основи підвищення його рівня конкурентоспроможності та забезпечення продовольчої безпеки держави. Проблема має місце через таке: в провідних країнах (США, країни ЄС тощо) створена методологія та запроваджені статистичні спостереження показників, які дозволяють визначати однофакторну (часткову), мультифакторну і сукупну продуктивність використання ресурсного потенціалу підприємств різних галузей економічної діяльності.

Узагальнення вітчизняного досвіду дозволяє відокремити такі теоретичні положення щодо необхідності формування, відтворення й регулювання продуктивності використання ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектора економіки:

основними принципами державного регулювання ресурсного потенціалу в аграрному секторі мають бути: сприяння капіталізації; вплив владних структур на розвиток соціально-економічних процесів має здійснюватися за допомогою економічних і фінансових регуляторів і нормативів, що встановлюються державою у законодавчому порядку;

лише за умов економічної кризи в національній економіці може посилюватися застосування адміністративних методів управління, спрямованих на спростування олігархічної й кримінальної «вседозволеності»;

аграрна реформа не розв'язала ні економічних, ні соціальних проблем села, а швидше навпаки, загострила більшість з них, що обумовлює актуальність проблеми формування ефективного механізму державного регулювання формування й використання ресурсного потенціалу аграрного сектору.

Список літератури

1. Вініченко І. І., Сорока Ю. О. Ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 34-37.
2. Горшков М. А. Управлінський зміст ресурсного потенціалу аграрного сектору. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2013. Т. 2. № 4. С. 66-70.
3. Клокар О. О. Ресурсний потенціал аграрного сектора економіки: теоретичні та практичні аспекти дослідження його ефективного відтворення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5. Ч. 1. С. 183-188.
4. Коренюк П., Чмуленко Н. Методика оцінки ефективності використання та відтворення продуктивних угідь сільськогосподарських підприємств. *Економіст*. 2012. №1. С. 47-50.
5. Кужель В. В. Потенціал підприємств аграрної сфери: сутність, структура, тенденції нарощення. *АгроСвіт*. 2013. № 13. С. 47-50.

-
6. Лозовський О. М., Горшков М. А. Взаємозв'язок факторів і показників відтворення ресурсів аграрного сектора. *Економіка: реалії часу*. 2016. №1. С. 107-113.
 7. Пinya Н. О. Вивчення потреби ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств системним підходом. *Агросвіт*. 2013. № 9. С. 62-64.
 8. Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Супрун О. М. Інститути «зеленої економіки» у забезпеченні сталого розвитку агросектору: теоретичний вимір. *БізнесІнформ*. 2017. № 7. С. 13-18.
 9. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. пер. с англ. и ред. Н. М. Макарова. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2004. 272 с.

References

1. Vinichenko, I. I., Soroka, Yu. O. (2015). «Efficiency of utilization of resource potential of agricultural enterprises». *Investy`ciyi: prakty`ka ta dosvid*. no. 22, pp. 34-37.
2. Gorshkov, M. A. (2013). «Management content of resource potential of agrarian sector». *Visny`k Xmel`ny`cz`kogo nacional`nogo universy`tetu*. Vol. 2. No. 4, pp. 66-70.
3. Klokar, O. O. (2014). «Resource potential of the agrarian sector of the economy: theoretical and practical aspects of the study of its effective reproduction». *Naukovy`j visny`k Xersons`kogo derzhavnogo universy`tetu*. Issue 5. Part. 1, pp. 183-188.
4. Korenyuk, P., Chmulenko, N. (2012). «Methods of estimation of efficiency of utilization and reproduction of productive lands of agricultural enterprises». *Ekonomist*. no. 1, pp. 47-50.
5. Kuzhel`, V. V. (2013). «Potential of agricultural enterprises: essence, structure, tendencies of increase». *AgroSvit*. no. 13, pp. 47-50.
6. Lozovs`ky`j, O. M., Gorshkov, M. A. (2016). «Relationship between factors and indicators of agricultural sector resources reproduction». *Ekonomika: realiyi chasu*. no. 1, pp. 107-113.
7. Pinyaga, N. O. (2013). «Study of the need for resource potential of agricultural enterprises by systematic approach». *Agrosvit*. no. 9, pp. 62-64.
8. Hodakivs`ka, O. V., Shpy`kulyak, O. G., Suprun, O. M. (2017). «Green economy institutions in sustainable agro-sector development: a theoretical measure». *BiznesInform*. no. 7, pp. 13-18.
9. Druker, P. F. (2004). *Zadachi menedzhmenta v XXI veke*. [Management Tasks in the 21st Century]. Translated by and in Makarova, N. M. (ed.). Izdatel'skij dom «Vil'jams». Moscow. Russia.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2019 р.

Ярослав Ярославович ПУШАК

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та економічної безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ
E-mail: yaro_push@yahoo.com

Ольга Михайлівна МАРЧЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту,
Львівський державний університет внутрішніх справ
E-mail: oljuniamar@gmail.com

**БЕЗУМОВНИЙ БАЗОВИЙ ДОХІД ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Пушак, Я. Я. Безумовний базовий дохід як інструмент удосконалення системи соціального забезпечення [Текст] / Ярослав Ярославович Пушак, Ольга Михайлівна Марченко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 364–374. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. У зв'язку із загостренням глобальної проблеми бідності й майнової нерівності, кризи існуючих систем соціального забезпечення, увага науковців і практиків зосереджена на пошуку нових інструментів соціального захисту населення. Як наслідок, актуалізуються наукові дослідження та практичні експерименти впровадження безумовного базового доходу у світі.

Метою статті є обґрунтування й визначення передумов удосконалення системи соціального захисту населення на основі концепції базового доходу в Україні.

Результати. Обґрунтовується актуальність дослідження передумов, переваг, потенційних результатів і проблем впровадження безумовного базового доходу в Україні. Теоретичним підґрунтям доцільності його застосування в нашій державі автори вважають теорію необхідності компенсації громадянам втраченого доступу до природних ресурсів в умовах олігархічно-кланової економіки. Аналізуються спроможність і джерела фінансування безумовного базового доходу в Україні. З цією метою пропонується удосконалити фіскальну політику (через впровадження прогресивної шкали ставки прибуткового податку й оптимізацію рентних платежів, зокрема, у сфері використання природних ресурсів). Визначаються передумови впровадження базового доходу: високий рівень громадянської і економічної свідомості населення, стабільна і ефективна податкова система, детінізація доходів і майна.

На основі аналізу соціальної структури населення України, самооцінки її громадянами своїх доходів, робиться припущення про неефективність базового доходу як стимулятора розвитку людського капіталу в напрямі підприємництва й креативності у короткостроковій перспективі після впровадження. Припускається, що базовий дохід в українських реаліях може позитивно вплинути на вирішення таких проблем як трудова еміграція, демографічна ситуація, занепад українського села, що потребує відповідних соціальних експериментів.

Висновки. Доведена доцільність застосування безумовного базового доходу в Україні у поєднанні з іншими соціальними трансфертами за таких умов: реформування системи оподаткування й платежів за використання природних ресурсів; легалізації тіньових

доходів; підвищення соціальних стандартів до об'єктивного рівня задоволення фізіологічних і духовних потреб людини; посилення контролю ефективності використання бюджетних коштів; стимулювання інвестування в людський капітал; покращення інфраструктури; підвищення рівня життя найбільш вразливих груп населення.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальна нерівність, бідність, безумовний базовий дохід, доходи громадян, соціальні трансферти.

Yaroslav Yaroslavovych PUSHAK

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of Economics and Economics Safety
Lviv State University of Internal Affairs

Olha Mykhailivna MARCHENKO

Candidate of Economic Sciences (Ph. D.), Docent,
Associate Professor of Department of Management
Lviv State University of Internal Affairs
E-mail: oljuniamar@gmail.com

UNCONDITIONAL BASIC INCOME AS A TOOL FOR IMPROVEMENT OF THE SOCIAL SECURITY SYSTEM

Abstract

Introduction. In connection of the exacerbation of the global problem of poverty and property inequality, the crisis of existing social welfare systems, the attention of scholars and practitioners is focused on finding new tools for social protection of the population. As a consequence, scientific research and practical experiments on the introduction of unconditional basic income in the world are being updated.

The purpose of the article is to substantiate and determine the prerequisites for improvement of the social security system of the population based on the concept of basic income in Ukraine.

Results. The relevance of the study of the preconditions, advantages, potential results and problems of introduction of unconditional basic income in Ukraine are substantiated. The authors consider the theoretical grounds for the expediency of its application in our country to compensate citizens for lost access to natural resources in an oligarchic-clan economy.

An ability and sources of financing of unconditional basic income in Ukraine are analyzed. It is proposed to improve the taxation system (introduce a progressive income tax rate scale) and fiscal instruments (in particular in the area of natural resource rentals) for this purpose. The prerequisites for the introduction of basic income are defined: a high level of civic awareness and economic consciousness of the population, a stable and effective tax system, the deduction of income and property.

Based on the analysis of the social structure of the population of Ukraine, its citizens' self-assessment of their incomes, the assumption is made about the inefficiency of basic income as a stimulator of human capital development in the direction of entrepreneurship and creativity in the short term after its introduction. It is suggested that basic income in Ukrainian realities can have a positive effect on solving problems such as labor emigration, demographic situation, decline of the Ukrainian village, which requires appropriate social experiments.

Conclusions. As a result, it is concluded that the use of unconditional basic income in Ukraine in combination with other social transfers is feasible under the conditions of: reforming the system of taxation and payments for the use of natural resources; legalization of shadow income; raising social standards to an objective level of satisfaction of human physiological and spiritual needs; strengthening the control over the efficiency of use of budgetary funds; stimulating investment in

human capital; infrastructure improvements; raising the standard of living of the poorest population groups.

Key words: *social security, social inequality, poverty, unconditional basic income, citizens' incomes, social transfers.*

JEL classification: D31; E64; P36

Вступ

Бідність, майнова й соціальна нерівність залишаються актуальними глобальними проблемами людства у XXI столітті. Дослідження міжнародного об'єднання організацій із боротьби з бідністю (Oxfam) свідчить: у 2019 р. статки 2,1 тис. мільярдерів були більшими за статки 4,6 млрд людей, які становлять 60% населення планети; а кількість мільярдерів за останніх десять років збільшилася вдвічі [1].

Відчутно зріс рівень нерівності в світі (як доходів, так і статків) впродовж останніх десятиліть внаслідок нерівномірного розподілу результатів економічного зростання. Так, за 1980–2016 рр. на 1% осіб, які отримують найвищі доходи, припадала вдвічі більша частка економічного зростання, ніж на 50% найбідніших. У 2016 р. питома вага національного доходу, яка припадає на 10% осіб із найвищими заробітками (верхній дециль за рівнем доходів) становив 37% у Європі, 41% – у Китаї, 46% – у Росії, 47% у США і Канаді й близько 55% в Африці на південь від Сахари, Бразилії та Індії [2].

Мешканці країн-членів ОЕСР, які складають менше 10% від загальної чисельності населення планети, орієнтуються на середній річний дохід у розмірі 80 тис. дол. США на душу населення, тоді як цей показник для 85% жителів решти країн світу не досягає навіть 3 тис. дол. США [3].

Вагомою причиною прогресування соціальної нерівності у світовому масштабі є недосконала політика перерозподілу й оподаткування: лише 4 центи з кожного долара у податках надходять з оподаткування багатств, а у таких країнах як Бразилія та Велика Британія найбідніші 10% платять зі своїх доходів більшу частку податків, ніж найбагатші 10% [1].

Експерти коментують вищенаведену статистику як наслідок не розквіту економіки, а як краху існуючого економічного порядку, кризи існуючих систем соціального захисту населення. Окрім вищенаведених проблем це підтверджується появою нової категорії бідних – працюючих бідних, загостренням соціальних конфліктів і посиленням недовіри до держави і її інституцій внаслідок усвідомлення «класового розриву».

У зв'язку з цим, державні діячі, науковці, економісти, політологи, соціологи активно обговорюють нові моделі системи соціального забезпечення, зокрема, концепцію базового доходу.

Безумовний базовий дохід (unconditional basic income або universal basic income – UBI, інші назви – basic income guarantee, universal (demo) grant, social dividend, citizen's income, negative income tax, social wage, social credit) можна визначити як «дохід, що виплачується урядом країни в уніфікованому розмірі та у визначені часові інтервали кожному дорослому члену суспільства незалежно від рівня його добробуту, сімейного стану, місця проживання, (не) бажання працювати» [4].

Головною метою UBI є соціальна безпека, яка гарантується регулярними доходами всіх громадян чи резидентів країни, а його розмір має бути на рівні реального прожиткового мінімуму.

Класичними ознаками безумовного базового доходу є [4-6]:

❖ періодичність виплат – кошти виплачуються періодично, наприклад, кожного місяця, а не одноразово;

❖ грошова (готівкова) форма – кошти виплачуються у грошовій формі (не сплачують ні в натуральній формі, ні у ваучерах);

❖ універсальність – кожна особа, резидент країни, незалежно від віку, місця проживання, професії, потреб може претендувати на його отримання;

❖ індивідуальність – кожен має право отримувати його на індивідуальній основі, що забезпечує конфіденційність і мінімізує контроль над громадянами (базовий дохід не залежить від сімейного стану, структури домогосподарства, рівня доходу чи власності інших членів сім'ї), тобто кошти виплачуються громадянину, а не домогосподарству;

❖ безумовність – кошти виплачують без жодних застережень: без вимоги працювати або демонструвати готовність до зайнятості;

❖ достатність – відповідність стандартам життя тієї чи іншої країни у соціальних і культурних вимірах (його розмір повинен убезпечувати від матеріальної бідності й надавати можливість жити гідно та приймати участь в суспільному житті).

Вже відбулося достатньо багато експериментів із запровадження безумовного базового доходу як у розвинених країнах світу, так і країнах, які розвиваються (Бразилії, Індії, Намібії, Кенії, Канаді, США, Нідерландах, Фінляндії). Слід зазначити, що основна мета й очікування від наслідків виплат базового доходу відрізняються у країнах з різним рівнем розвитку. Якщо для країн, які розвиваються, основною метою запровадження цієї моделі соціального забезпечення є подолання бідності й гарантування мінімального соціального захисту громадянам, то для розвинутих країн цілі є іншими: вивільнення часу для дозвілля, стимулювання підприємництва та креативності тощо.

Апробація застосування безумовного базового доходу засвідчила його вплив на психологічне здоров'я населення (сприяє відчуттям безпеки, щастя, задоволеності життям) у розвинених країнах світу. Водночас він практично не впливає на рівень зайнятості й мотивації до праці, дає змогу «пом'якшити» бідність у країнах, які розвиваються, але суттєвий вплив на зниження нерівності не прослідковується.

Концепція безумовного базового широко обговорюється не тільки економістами-теоретиками і практиками, але й філософами, соціологами, політиками. Витоки ідеї базового доходу знаходимо у працях Г. Джорджа, К. Дугласа, А. Кондорсе, Т. Пейна, Дж. Робінсон, Ф. Рузвельта, Т. Спенса, Дж. Стіглера, М. Фрідмена та ін. Безпосередньо займалися проблемами гарантованого доходу Б. Акерман, Р. Блашке, М. Брейн, А. Венгер, М. Дильтейр, Й. Дрешер, Дж. Рассел, Г. Паркер, Г. Стендинг, Ф. Хорман і ін. Серед вітчизняних дослідників у цій сфері варто виділити О. Длугопольського, Т. лугопольську, С. Гончарову, А. Гончарова, О. Корчинську. До основних здобутків вітчизняних науковців доцільно віднести: узагальнення існуючих теорій і методологічних засад безумовного базового доходу; визначення безумовного базового доходу, переваг, недоліків, умов, наслідків і практичних аспектів застосування на основі аналізу перших практичних експериментів щодо його запровадження у світі. Незважаючи на існуючі наукові пошуки, громадські обговорення концепції безумовного базового доходу, актуальними залишаються дослідження проблеми її реалізації в системі соціального забезпечення населення, ефективності з урахуванням соціально-економічних, соціально-демографічних, соціально-культурних умов конкретної держави, пошуку оптимальної моделі її фінансування у довгостроковій перспективі.

Мета й завдання статті

У зв'язку з поширенням і втіленням у світову економічну практику ідеї базового доходу, метою даної статті є обґрунтування й визначення передумов вдосконалення

системи соціального забезпечення населення на основі концепції базового доходу в Україні. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: визначення теоретичного підґрунтя, аналіз доцільності, передумов, потенційних наслідків і ефективності, обґрунтування практичних рекомендацій щодо впровадження безумовного базового доходу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основою втілення концепції безумовного базового доходу у системі соціального захисту будь-якої держави, на наш погляд, є теоретичне обґрунтування такої практики.

Слід зазначити, що існують різноманітні теорії доцільності впровадження базового доходу. Зокрема, одна з них обґрунтовує його як необхідність компенсації державою громадянам втрати доступу до природних ресурсів. Так, французький мислитель Ш. Фур'є стверджував, що порушення фундаментального природного права кожної людини полювати, рибалити, збирати фрукти й випасати худобу на суспільних угіддях означає відмовити їй у праві на триразове скромне харчування. Він вважав, що держава зобов'язана забезпечити кожного громадянина мінімальним грошовим доходом в якості компенсатора за втрату ним прямого доступу до природних ресурсів, а головну причину бідності вбачав у неправильному розподілі благ, який сприяє її консервуванню [4].

Цікавим прикладом такого підходу є застосування базового доходу на Алясці, де, як відомо, у 1969 р. відкрили родовища нафти. Її губернатор, республіканець Дж. Хаммонд, запропонував ідею перерозподілу нафтових прибутків резидентам і під його патронатом у 1976 р. з метою забезпечення добробуту нинішнім і наступним поколінням був створений фонд «Alaska Permanent Fund» (25% доходів від експорту нафти розподілялись між жителями анклаву). Процент від нафтових доходів акумулюється у фонді, після чого ними управляють незалежні корпорації (інвестують їх). Дивіденди виплачуються щорічно кожному резиденту, який проживає на Алясці більше 6 міс. протягом року. Перші дивіденди були виплачені у 1982 р. у розмірі 1 тис. дол. США, а у 2015 р. ця сума перевищила вже 2 тис. дол. США. Суми виплат залежать від ціни на нафту, структури інвестиційного портфелю, а також макроекономічних умов. Результати експерименту продемонстрували, що громадяни-реципієнти спрямовували отримані кошти на погашення боргів, пенсійні заощадження й навчання дітей. І сьогодні Аляска є єдиним штатом, де, починаючи із 1980-х рр. і дотепер, рівень бідності є мінімальним [4].

На наш погляд, базовий дохід в Україні також може бути інструментом компенсації державою громадянам втрати доступу до природних ресурсів (нагадаємо: наша держава із 0,8% населення світу має 5% світового мінерально-сировинного потенціалу). Адже, внаслідок стрімкого перерозподілу майна у процесі приватизації на користь невеликого прошарку суспільства, надання обраним компаніям податкових пільг і субсидій, укладання контрактів на закупівлі чи надання послуг на неконкурентних засадах на основі корупційних схем і зв'язків, у нашій державі сформувалася олігархічно-кланова економіка («кумівський капіталізм») і економічно необґрунтована соціальна нерівність.

В Україні 2% політично пов'язаних фірм контролюють понад 20% загального обігу й понад чверть активів усіх українських компаній [7]. І ці цифри залишаються стабільними протягом тривалого часу. Політично пов'язані фірми зосереджені в гірничодобувній, енергетичній (тобто в царині ресурсів) і транспортній галузях, де на них припадає понад 40% обігу й більше половини всіх активів. На них також припадає приблизно чверть обігу й активів у сільському господарстві - в основному у галузі виробництва й експорту зерна [7].

У 2018 р. рентні платежі за використання природних ресурсів до державного бюджету України склали 45 млрд грн або 4,88% доходів державного бюджету загалом (близько 1000 гривень на рік на одного громадянина) [8]. Проте, сьогодні більшість їхніх ставок є заниженими, а надходження від них використовуються неефективно, не в інтересах народу – «власника» (про що свідчить катастрофічне щорічне погіршення якості природних ресурсів, наприклад, землі). За оцінками експертів, якби річна рента за видобуток корисних копалин і за користування землями сільськогосподарського призначення була б встановлена на справедливому рівні, то загальна сума її бюджетних надходжень складала б 400-500 млрд грн в рік (вже не 1000 грн, а близько 10 000 грн на одного громадянина України) [8].

Таким чином, завдяки впровадженню базового доходу як компенсатора доступу до природних ресурсів, в Україні певною мірою могла б бути відновлена соціальна справедливість, а конституційне твердження про те, що власністю українського народу є земля, природні ресурси і т. д. могло б перестати бути декларативним і отримало б реальне підтвердження. Олігархічні клани, які присвоїли собі легальним чи напівлегальним способом національне багатство, мали б компенсувати народу України обмежений доступ до природних ресурсів.

Зауважимо, що важливими передумовами впровадження базового доходу є високий рівень громадянської та економічної свідомості населення, стабільна й ефективна податкова система. Очевидно, що в країні, де рівень тіньової економіки за неофіційними оцінками наближається до 60%, про високий рівень економічної свідомості можна тільки мріяти.

Що ж стосується можливості фінансування базового доходу у сучасній Україні замість існуючих соціальних виплат, то наразі є брак верифікованої інформації для точних обрахунків. «Грубий» підрахунок сум фінансування стипендій, пільгового проїзду, субвенцій з державного бюджету на виплату соціальної допомоги, надання пільг і житлових субсидій соціально вразливим категоріям населення, утримання Пенсійного фонду України та Міністерства соціальної політики (існування яких в умовах базового доходу не є обґрунтованим) дає близько 428 млрд грн. станом на 2018 р. тільки видатків державного бюджету. Експерти вважають за можливе розглядати в якості джерела фінансування базового доходу величину від 856 до 1020 млрд грн. в розрахунок від 1928 до 2297 грн. базового доходу на дорослу особу та від 482 до 574 грн. на дитину щомісячно [9].

Нагадаємо, що розмір базового доходу повинен бути на рівні прожиткового мінімуму. Офіційний розмір прожиткового мінімуму, встановлений в Україні, не може бути вихідною базою для розрахунків, оскільки він є нижчим за міжнародні критерії бідності. За даними Міністерства фінансів України, з 01.12.2020 р. прожитковий мінімум складає 2189 грн [10] або за середнім курсом НБУ близько 90 дол. США на місяць або 3 дол. США на день. За критерієм Світового банку межа бідності, за якою починається загроза виживанню людини з 2015 р. є 1,9 дол. США. Отже, соціальні стандарти в Україні фактично встановлені майже на рівні загрози виживанню людини.

Станом на 2019 рік в Україні налічувалося 41858172 осіб постійного населення. За умови виплати базового доходу у його класичному розумінні в розмірі 5 дол. США або приблизно 120 грн на день (межа бідності за критерієм Світового банку), держава мала б виплатити громадянам 1814, 4 млрд. грн., тоді як, наприклад, ВВП України у 2018 р. склав 3 558, 7 млрд. грн, заплановані доходи бюджету у 2018 р. – 917,9, а у 2019 р. – 1026,1318 млрд грн. [10].

Таким чином, за існуючого рівня економічної тінізації і незмінної бюджетно-податкової політики, впровадження базового доходу в Україні видається утопією, але

може мати перспективу за умови зміни податкової політики у напрямі прогресивного оподаткування та ілєгалізації економіки.

Перехід до прогресивної шкали оподаткування, введення додаткових податків на майно в Україні може не дати очікуваних результатів внаслідок тотального приховування свого багатства заможними верствами населення. На жаль, як показує досвід, система декларування доходів державними діячами ситуацію не покращила, оскільки масштаби незареєстрованих находжень і незадекларованого майна залишаються значними.

Впровадження базового доходу має свої переваги й недоліки (табл. 1).

Таблиця 1. Переваги («pro») та недоліки («contra») UBI [4; 5]

Переваги («pro»)	Недоліки («contra»)
<ul style="list-style-type: none"> – прозорість і простота; – зниження затрат на адміністрування соціальних програм; – розв'язання проблеми бідності, технологічного безробіття; – забезпечення економічної свободи й мінімізація економічної нерівності; – прогрес соціального і людського капіталів; – стимулювання креативної економіки та економічного зростання; – зниження рівня злочинності й захворюваності; – стимулювання споживання та інвестування; – зміна фінансової поведінки домогосподарств. 	<ul style="list-style-type: none"> – юридичні та політичні перепони реалізації; – високі фінансово-економічні витрати на реалізацію; – ризик припливу мігрантів і нелегалів; – ризик спрямування коштів на придбання антиблаг (наркотики, алкоголь); – ризик втрати мотивації до роботи і «паразитування» на соціальних допомогах; – зростання тіньової економіки; – зростання безробіття й скорочення податкової бази; – ризик зростання контролю над доходами-витратами з боку держави, особливо безготівковим обігом.

На наш погляд, позитивні й негативні наслідки впровадження базового доходу залежать від рівня соціально-економічного розвитку й базової соціально-майнової структури населення в країні.

Особливо важливим для України є вплив базового доходу на мінімізацію економічної нерівності й прогрес соціального та людського капіталів. Чи зможе базовий дохід в Україні знизити нерівність і вплинути на прогрес людського капіталу?

Традиційно нерівність вимірюється коефіцієнтом Джині, а також коефіцієнтом диференціації: це відношення середніх доходів 10% найбагатшої групи до середніх доходів 10% найбіднішої групи населення.

В Європі коефіцієнт диференціації варіює від 4 до 8 (в деяких країнах близько 10), в Америці – 14, там традиційно більша нерівність, так як багато мігрантів. Індекс Джині, який описує рівень розшарування (0 – абсолютна рівність, 100 – абсолютна нерівність), в Україні становить 25,5 (приблизно стільки ж, скільки в Норвегії або Швеції). Однак з огляду на тінізацію вітчизняної економіки цей показник не відповідає дійсності. За підрахунками Інституту демографії і соціальних досліджень НАНУ, розрив у доходах 10% найбагатших та 10% найбідніших українців становить 40 разів. За висновками ООН, такий показник нерівності загрожує країні суспільно-політичним неспокоєм [3].

Основний внесок у загальну нерівність робить малочисельна група (5–15%, за різними оцінками) людей з високими доходами, що мають принципово іншу структуру споживання і якісно інший рівень споживання. Решта населення диференційована за доходами відносно рівномірно, відбувається доволі плавний перехід з однієї доходної групи до іншої.

Така крива розподілу доходів свідчить про відсутність чітко окресленої середньої групи, чий майнові й споживчі характеристики займали б середнє положення між надспоживанням і недоспоживанням [11, с. 30].

На думку експертів, сьогодні в Україні формується соціальна структура, верхівку якої утворює олігархічна еліта, а широку основу – найбільш прощарки, верстви, хоча в наявності є і середній прошарок із малих і середніх підприємців, багаточисельного чиновництва й відносно невеликої групи спеціалістів.

У розвинених країнах профіль нерівності ромбовидний: близько 5% населення є багатими й представляють вищий клас, 80% складають середній клас, 15% належать до категорії бідних, тобто нижчого класу. В Україні соціальна структура нагадує трикутник: 1-2% належать до вищого класу, 10-12% мають середні доходи й представляють середній клас, усі інші, а це понад 85% населення, мають бути віднесені до найбільш бідного нижчого класу [3]. Діюча система оподаткування ставить у найбільш не вигідне становище середні прошарки суспільства, стримуючи таким чином процес формування середнього класу.

Пом'якшувати прояви зростання соціально-майнової нерівності мали б державні соціальні трансферти й податки. Проте система соціальних трансфертів в Україні не відзначається ефективністю, не виконує функцію вирівнювання і, навіть, подекуди, сприяє зростанню нерівності. Бюджетні кошти «розпорошуються» на різні верстви населення, які часто є бідними виключно «на папері».

Так, за різними оцінками, від 44% до 2/3 українців отримують різні види соціальних виплат. Отримання адресної допомоги часто зумовлює приховування реального майнового статусу людини, сімейних доходів і реального складу домогосподарств. Таким чином, нерідко трапляється ситуація, коли ті, хто не потрапив до переліку адресатів соціальних виплат через «недоотягування» до визначеної межі є більш потребуючими, ніж ті, хто шляхом різноманітних зловживань став претендентом на соціальний захист. Очевидно, необхідною є верифікація соціальної допомоги, яка внаслідок високого рівня корумпованості суспільства, навряд чи буде результативною.

З цієї точки зору, базовий дохід є ефективнішим, оскільки не потребує обстеження умов життя населення.

На наш погляд, базовий дохід є інструментом сприяння соціальній рівності у суспільствах, де нерівність не яскраво виражена, і, навпаки, у країнах з соціальною нерівністю він її лише поглибить. Тобто вирішити проблему нерівності при таких диспропорціях і розшаруванні суспільства як в Україні базовий дохід не зможе.

Чи зможе базовий дохід стимулювати прогрес людського капіталу? Для цього варто проаналізувати самооцінку громадянами України своїх доходів (табл. 2).

Як бачимо, найвищий відсоток домогосподарств спрямували б свої доходи на лікування і відпочинок. Лише 6-7% вкладуть їх у розвиток підприємництва.

За статистичними даними самооцінки домогосподарствами України своїх доходів протягом 2008-2017 рр. третина і більше з них постійно відмовлялися собі в найнеобхіднішому (крім харчування) [12].

Таким чином, у найближчій перспективі у разі впровадження базового доходу, українці, швидше за все, спрямуватимуть його на відновлення втраченого здоров'я, прийнятної рівня забезпечення фізіологічних потреб, які були втрачені за останніх десять років падіння рівня життя населення. І тільки після цього у довгостроковій перспективі можна сподіватися на фінансування самореалізації (підприємництва, самовдосконалення, творчості тощо).

Попри те впровадження базового доходу в Україні, на наш погляд, сприяло б вирішенню таких її актуальних проблем як трудова еміграція, демографічна ситуація (падіння народжуваності), збереження українського села тощо. У цьому напрямі видаються доцільними відповідні експерименти у регіонах з негативними показниками у цих сферах.

Таблиця 2. Напрями першочергового спрямування додаткових доходів громадянами України (за результатами досліджень у 2017 р.) [12]

Спрямування на:	Частка домогосподарств відповідної групи із загальної кількості (%),					
їжу	26,1	24,1	26,0	23,2	26,4	26,1
одяг, взуття	35,8	31,0	34,9	29,9	37,8	33,0
побутову техніку	29,5	29,9	25,9	26,7	37,0	36,5
лікування	49,4	50,0	45,3	47,0	57,9	56,2
відпочинок	52,1	55,2	57,9	61,9	40,3	41,5
освіту	15,7	15,2	17,1	16,0	12,7	13,4
автомобіль	13,8	15,1	14,4	16,1	12,6	13,0
житло	41,6	43,2	42,2	42,4	40,6	45,0
накопичення	25,2	25,8	24,7	25,6	26,4	26,3
розвиток підприємництва	6,0	6,1	7,4	6,8	3,2	4,6
інше	3,2	2,6	3,0	2,5	3,5	2,9

Базовий дохід як єдиний соціальний трансфер може бути виправданий тоді, коли доступ до освіти, медицини, інфраструктури у населення країни є однаковим, незалежно від територіального (регіон) чи адміністративного (велике місто, місто, село) місця проживання. На жаль, це не про Україну.

Висновки та перспективи подальших досліджень

На наш погляд, у зв'язку з доволі високим рівнем бідності, соціальної нерівності й різниці умов життя населення (сільського та міського, у регіональному розрізі) в Україні, впровадження базового доходу як альтернативи існуючій системі соціального забезпечення у повній мірі не дозволить вирішити ключові соціальні проблеми. Його застосування як державної гарантії гідного рівня життя та економічної свободи, компенсатора обмеження доступу до національних природних багатств є доцільним, але в поєднанні з додатковими інструментами соціального забезпечення, що зумовлює необхідність виконання таких засад:

- ❖ введення прогресивної шкали оподаткування одночасно з легалізацією тіньових доходів і детінізацією багатства;
- ❖ підвищення ренти за використання природних ресурсів і спрямування її частин на виплату базового доходу громадянам – власникам (за Конституцією України);
- ❖ підвищення соціальних стандартів до об'єктивного рівня задоволення фізіологічних і духовних потреб людини (прожиткового мінімуму, мінімального розміру оплати праці й пенсії);
- ❖ посилення контролю ефективності використання бюджетних коштів;
- ❖ стимулювання інвестування в людський капітал (освіту, медицину, підтримку раннього розвитку дітей);
- ❖ покращення інфраструктури (наприклад, якість комунальних послуг);
- ❖ підвищення рівня життя найбідніших груп населення.

Список літератури

1. Public good or private wealth? URL: <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620599/bp-public-good-or-private-wealth-210119-en.pdf>
2. Доклад о неравенстве в мире. URL: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-russian.pdf>
3. Клевчік Л.Л. Соціальна нерівність як основна диспропорція в суспільстві. *Економіка та держава: науково-практичний журнал*. 2019. № 4. С. 48-51.

-
4. Длугопольський О. В., Длугопольська Т. І. Концепція безумовного базового доходу як альтернатива бісмарківській моделі держави добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 2(30). С. 32-46.
 5. Корчинська О. О. Безумовний базовий дохід як інструмент управління бідністю. *Інтелект XXI*. 2018. № 2. С. 98-101.
 6. Яка вартість кумівського капіталізму для України? URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2018/03/14/634957/>
 7. Вітер К. Безумовний базовий дохід – чи може він стати альтернативою різноманітним пільгам URL: <https://iprosvita.com/bezumovnyj-bazovuj-dokhid-chy-mozhe-vin-staty-alternatyvoiu-riznomanitnym-pilham/>
 8. Чи належить земля, надра та інші природні ресурси народів України? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/03/14/7209165/>
 9. Гевлич І. Г. Базовий дохід в Україні: економіка та суспільство. *Збірники наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса*. Т.1. 2019. С. 14-16.
 10. Індокси. URL: <https://index.minfin.com.ua/>
 11. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. 404 с.
 12. Офіційний сайт державної служби статистик України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 13. Пищуліна О. Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова соціальна альтернатива. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf
 14. Пушак Я. Я., Лагодієнко В. В. Соціальна відповідальність підприємств харчової промисловості як основа інноваційного розвитку сучасної економіки. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2018. № 3. С. 27-35.
 15. Salnikova O., Lagodiienko V., Ivanchenkova L., Kopytko V., Kulak N., Usachenko O. Evaluation of the effectiveness of implementation blockchain technology in public administration. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, Volume-8 Issue-9. P. 1710-1713.

References

1. Public good or private wealth? (2019). Available at: <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620599/bp-public-good-or-private-wealth-210119-en.pdf>
2. World inequality report (2018). Available at: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-russian.pdf>
3. Klevchik, L.L. (2019). «Social inequality as a major disproportion in society». *Ekonomika ta derzhava: naukovo-praktychnyi zhurnal*. no 4, pp. 48-51. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2019/10.pdf
4. Dluhopolskyi, O. V. & Dluhopolska, T. I. (2017). «The concept of unconditional basic income as an alternative to the Bismarckian model of the welfare state: from theoretical studies to experimental practices». *Ekonomika: realii chasu*. no. № 2(30), pp. 32–46.
5. Korchynska, O. O. (2018). «Unconditional basic income as a tool for poverty management.». *Intelekt XXI*. no 2, pp. 98-101. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2018_2_22
6. What is the value of godfather capitalism for Ukraine? Available at: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2018/03/14/634957/>

-
7. Viter, K. *Bezumovnyi bazovyi dokhid – chy mozhe vin staty alternatyvoiu riznomanitnym pilham*. [Unconditional basic income – can it be an alternative to various benefits]. Available at: <https://iprosvita.com/bezumovnyj-bazovyj-dokhid-chy-mozhe-vin-staty-alternatyvoiu-riznomanitnym-pilham/>
 8. Do land, subsoil and other natural resources belong to the people of Ukraine? Available at: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/03/14/7209165/>
 9. Hevlych, I. H. (2019) «Basic income in Ukraine: economy and society». *Zbirnyky naukovykh prats profesorsko-vykladatskoho skladu DonNU imeni Vasylia Stusa*. Vol. 1, pp. 14-16.
 10. Indexes. Available at: <https://index.minfin.com.ua/>
 11. *Nerivnist v Ukraini: masshtaby ta mozhlyvosti vplyvu*. [Inequality in Ukraine: Scale and Impact]. (2012). In E.M.Libanovoi (ed.). Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv. Ukraine.
 12. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 13. Pyschulina, O. Ekonomichna model «bezumovnoho bazovoho dokhodu»: nova sotsialna alternatyva. [Economic model of "unconditional basic income": a new social alternative]. Available at: http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf
 14. Pushak, Y. Y., Lagodiienko, V. V. (2018). «Social responsibility of food industry enterprises as basis of modern economy innovative development». *Actual problems of innovative economy*. No 3, pp. 27-35.
 15. Salnikova, O., Lagodiienko, V., Ivanchenkova, L., Kopytko, V., Kulak, N., Usachenko, O. Evaluation of the effectiveness of implementation blockchain technology in public administration. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*. Volume-8. Issue-9, pp. 1710-1713.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2019 р.

Ольга Вікторівна НАСІБОВА

кандидат економічних наук, докторант кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0003-2590-2513

E-mail: olga.nasibova17@gmail.com

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СТАНДАРТІВ І ГАРАНТІЙ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Насібова, О. В. Механізм реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку [Текст] / Ольга Вікторівна Насібова // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 375–387. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Економічна рецесія та зростаюча чисельність бідного населення, в тому числі серед працездатних осіб, відкрили накопичений комплекс протиріч і посилили внутрішні дисфункції системи соціального захисту населення, обов'язковим елементом функціонування якої є державні соціальні стандарти й гарантії. Соціальні гарантії визначають міру відповідальності держави перед своїми громадянами і забезпечують певний рівень життя всім верствам населення. Дієва й ефективна система соціальних гарантій, а також належне її фінансове забезпечення призведе до підвищення добробуту громадян.

Метою наукового дослідження є визначення механізму формування та реалізації державних соціальних стандартів і гарантій, аналіз їх фінансового забезпечення.

Методологія. У процесі дослідження використано системний, структурний методи, а також методи порівняння, аналізу і синтезу, індукції і дедукції.

Результати. У статті розглянуто економічну сутність і правове регулювання державних соціальних стандартів і гарантій. Виокремлено й проаналізовано проблемні питання формування та реалізації державних соціальних стандартів і гарантій. Наведено динаміку державних соціальних гарантій за 2000-2019 роки. Досліджено особливості визначення величини прожиткового мінімуму як вагомого параметра державної політики соціально-економічного розвитку. Виявлено роль заробітної плати та її взаємозв'язок з основними державними соціальними гарантіями. Охарактеризовано джерела фінансового забезпечення соціальних гарантій. Визначено основні напрями вдосконалення механізму реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку.

Висновки. В процесі узгодження міри споживання населенням сукупності життєвих благ між державою та суспільством закладаються основи функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій, які формуються в залежності від рівня розвитку економіки, історичних традицій, типів соціально-економічної системи, моделі перерозподілу валового внутрішнього продукту. Недостатня дієвість механізму реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку спричинена обмеженістю фінансового забезпечення, а також існуючими проблемами сутнісно-змістовної характеристики базових понять, вирішення яких дасть змогу упорядкувати вживані терміни й підвищить якість функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій. Для забезпечення ефективного використання прожиткового мінімуму необхідно постійно переглядати структуру нормативів для розрахунку складових його компонентів, оновлювати набори товарів і послуг з урахуванням реальних сучасних умов життєдіяльності всіх категорій населення, коригувати згідно з фактичними

витратами населення співвідношення продовольчих, непродовольчих товарів і послуг відповідно до реальних показників з урахуванням потреб нормального відтворення людини, враховувати динаміку зміни середнього розміру сім'ї за відповідний період.

Ключові слова: державні соціальні стандарти, державні соціальні гарантії, соціальні нормативи, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, індексація, соціальний захист.

Olha Viktorovna NASIBOVA

Candidate of Economic Sciences, Doctoral Student of the Department of Finance,
Kyiv National University of Trade and Economics

MECHANISM OF IMPLEMENTATION OF STATE STANDARDS AND GUARANTEES OF SOCIAL DEVELOPMENT

Abstract

Introduction. *The economic recession and the growing number of poor people, including the able-bodied, have opened up a complex of contradictions and exacerbated the internal dysfunctions of the social protection system, a mandatory element of which is state social standards and guarantees. Social guarantees determine the degree of state responsibility to its citizens and provide a certain standard of living for all segments of the population. An effective and efficient system of social guarantees, as well as its proper financial support will increase the welfare of citizens.*

The purpose of scientific research is to determine the mechanism of formation and implementation of state social standards and guarantees, analysis of their financial support.

Methodology. *In the course of research system, structural methods, and also methods of comparison, the analysis and synthesis, induction and deduction have been used.*

Results. *The article considers the economic essence and legal regulation of state social guarantees. The problematic issues of formation and implementation of state social guarantees are singled out and analyzed. The dynamics of state social guarantees for 2000-2019 is given. Peculiarities of determining the size of the subsistence minimum as an important parameter of the state policy of social and economic development are investigated. The role of the minimum wage and its relationship with the subsistence level has been identified. The sources of financial support of social guarantees are characterized. The main directions of improving the mechanism of state guarantees realization of social development are determined.*

Conclusions. *In the process of harmonizing the population's consumption of the set of vital goods between the state and society, the system foundations of state social standards and guarantees are laid, which are formed depending on the level of economic development, historical traditions, types of socio-economic system, gross domestic product redistribution model. Insufficient effectiveness of the implementation mechanism of state standards and guarantees of social development is caused by limited financial security, as well as existing problems of substantive characteristics of basic concepts, the solution of which will streamline the terms used and improve the quality of state social standards and guarantees. To ensure the effective use of the subsistence level, it is necessary to constantly revise the structure of standards for calculating its components, update sets of goods and services taking into account the current living conditions of all categories of the population, adjust the ratio of food, non-food goods and services according to real cost indicators, taking into account the needs of normal human reproduction, the dynamics of change in the average family size for the relevant period.*

Key words: *state social standards, state social guarantees, social norms, subsistence level, minimum wage, minimum pension, indexation, social protection.*

JEL classification: G18; H53; H55; H75; I38

Вступ

З розвитком суспільних відносин посилюється увага до людських потреб і виникає необхідність у створенні надійної та ефективної системи соціального захисту населення, здатної забезпечити кожного члена суспільства від несприятливих наслідків соціальних ризиків, що сприятиме розвитку соціального буття й підвищить рівень соціальної безпеки. Визначальними діями у вирішенні цих питань є розробка дієвих і якісних соціальних стандартів і гарантій, які спрямовані, перш за все, на захист громадян, на більш повну, ґрунтовну реалізацію ними трудових, майнових, соціальних, особистих і інших прав.

Дослідженню державних соціальних стандартів і гарантій присвячені праці багатьох українських і зарубіжних вчених: Л. Б. Баранник [1], У. Г. Беверіджа, Л. І. Безтелесної [2], Ш. Г. Бланкарта, Дж. М. Б'юкенена, А. Вагнера, І. В. Грановської [3], В. П. Горина [4], А. Ерхарда, М. С. Кривцової, В. В. Латік [5], Е. М. Лібанової, Г. С. Лопушняк [6], І. Я. Чугунова й інших. Незважаючи на велику кількість наукових і практичних розробок у цій сфері, залишаються недостатньо висвітленими питання ефективного механізму реалізації соціальних стандартів і гарантій, їх фінансового забезпечення.

Мета статті

Метою статті є визначення механізму формування та реалізації державних соціальних стандартів і гарантій, аналіз їх фінансового забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Гарантіями («гарантія» походить від французького «garantie» – забезпечення, запорука) є передбачені законодавством умови, засоби й заходи, спрямовані на забезпечення та охорону прав і інтересів громадян у галузі трудових, житлових, земельних, кредитно-фінансових і інших відносин.

Реалізація соціальних гарантій здійснюється за допомогою державних соціальних стандартів, які застосовуються у сучасній практиці формування бюджетів різних рівнів, соціальних фондів, і за допомогою яких повинні забезпечуватись конституційні права громадян на достатній життєвий рівень.

На думку таких вчених, як Баранник Л. В., Лопушняк Г. С., Грановської І. В., Кривцової М. С. створенню якісної системи державних соціальних стандартів і гарантій, які є базовими критеріями при визначенні пріоритетів соціальної політики держави щодо забезпечення потреб суспільства у матеріальних благах і послугах, а також формуванні фінансових ресурсів для їх реалізації, перешкоджають існуючі проблеми сутнісно-теоретичного характеру стосовно трактування понять «державні соціальні стандарти», «державні соціальні гарантії» та «соціальні нормативи».

Відповідно до діючого законодавства України [7] державні соціальні стандарти являють собою «...встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс», тобто показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами. Ототожнення понять «стандарт» і «норматив», на нашу думку, не зовсім є коректним.

Стандарт походить від англійської «standard», що означає «норма, зразок, мірило». У широкому розумінні стандарт – це взірець, еталон, модель, що сприймаються як вихідні для зіставлення з ними інших подібних об'єктів [8], тобто типовий зразок, якому повинні відповідати речі, предмети, явища. У вузькому значенні стандарт – це нормативно-технічний документ, що встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації та затверджується компетентним органом. Стандарти можна

розробляти як на матеріальні предмети (продукцію, еталони, зразки речовин), так і на норми, правила, вимоги різного характеру [9].

Ототожнення поняття «стандарт» з поняттям «норма» пояснюється тим, що норма (від латинської «*norma*» – правило, взірєць) визначається як припис, взірєць поведінки або дії, міри заключення про що-небудь і міри оцінки, загальнообов'язкове правило. Норма виражає те, що існує або повинно існувати у всіх без винятку випадках. В законодавстві України [7; 10] допускається нехтування деяких визначених норм, що суперечить концепції правової держави.

Від слова «норма» походить термін «норматив» (від латинської –впорядкування), який трактується як економічний, технічний або інший показник норм, відповідно до яких виконується будь яка робота [11].

Вищезазначене дозволило стверджувати, що норматив – це тимчасовий показник норми, який відображає тільки достатній рівень, а стандарт – це те, до чого необхідно прагнути, тобто найвищий рівень. Крім того, існують протиріччя і в одночасному наповненні поняття «стандарт» у законодавчій базі протилежним змістом щодо його ролі у суспільному розвитку. З одного боку, соціальний стандарт – це визначальний орієнтир соціальної політики, а з іншого – величина, за допомогою якої визначається обсяг необхідних ресурсів для задоволення певного рівня забезпеченості й потреб населення.

Соціальні стандарти дають змогу реалізувати стратегічну мету сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя й рівний доступ її громадян до суспільних благ і послуг. У країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою ця мета досягається через виконання двох завдань – забезпечення високих стимулів до продуктивної праці, що створює стійку базу для самозабезпечення населення, і функціонування ефективної системи соціального захисту населення як механізму управління соціальними ризиками.

Слід зазначити, що соціальні стандарти можуть змінюватись в залежності від змін соціально-економічного розвитку держави й повинні відображати бажаний рівень життя населення, який кожна країна визначає у певний період її розвитку, а не мінімальний.

Згідно ст. 4 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [7] соціальні нормативи класифікуються за характером і за рівнем задоволення соціальних потреб. Перший критерій включає нормативи споживання (розміри споживання в натуральному вираженні за певний проміжок часу (рік, місяць, день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг); нормативи забезпечення (визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування й житлово-комунальних послуг); нормативи доходу (розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обчислюється на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення).

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на: нормативи раціонального споживання (рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб); нормативи мінімального споживання (соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг з огляду на соціальні або фізіологічні потреби); статистичні нормативи (визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп). Основними сферами застосування державних соціальних нормативів є сфера доходів населення, соціальних послуг, житлово-комунального, транспортного обслуговування й зв'язку, охорони здоров'я, забезпечення

навчальними закладами, обслуговування закладами культури, закладами фізичної культури та спорту, побутового обслуговування, торгівлі й громадського харчування.

Слід відмітити, що в Україні розробка або перегляд видів і розмірів соціальних норм і нормативів відбувається у багатьох випадках без достатнього обґрунтування в залежності від темпів інфляції, наявних фінансових ресурсів, а також політичних міркувань, що посилює проблему бідності громадян.

Згідно діючого законодавства [7], на основі соціальних норм і нормативів встановлюються державні соціальні гарантії – мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, соціальних виплат (пенсії, соціальні допомоги тощо), які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму. Державні соціальні гарантії є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності. Органи місцевого самоврядування у процесі розробки та реалізації місцевих соціально-економічних програм можуть передбачити додаткові соціальні гарантії за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Державні соціальні гарантії і нормативи є основою для розрахунку й обґрунтування показників соціальних видатків і формування на їх основі бюджетів усіх рівнів і соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм соціально-економічного розвитку.

Слід зазначити, що відповідно до діючого законодавства України [7] не заборонено залучення підприємствами, установами, організаціями соціально-культурного, житлово-комунального, побутового обслуговування, закладами охорони здоров'я та освіти фінансових ресурсів з додаткових джерел, що не зменшує бюджетне фінансування відповідно до нормативів.

Задля забезпечення надання державних соціальних гарантій обчислюються такі види нормативів витрат (фінансування): нормативи фінансування поточних витрат на одного жителя, а для окремих видів послуг – на одну особу, яка підлягає цьому виду обслуговування; нормативи фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального й побутового обслуговування; нормативи державних капітальних вкладень на будівництво закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування. Окремо визначаються нормативи бюджетних коштів, що спрямовуються на покриття витрат підприємств, установ і організацій соціально-культурного, житлово-комунального й побутового обслуговування, які не покриваються виплатами населення. Нормативи фінансування встановлюються під час прийняття Закону України про державний бюджет України на поточний рік, а також під час формування бюджетів фондів соціального призначення.

Прожитковий мінімум у законодавстві трактують як базовий державний соціальний стандарт «...на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти» [7; 10].

Не визиває сумнівів некоректність одночасного визначення прожиткового мінімуму як стандарту рівня життя й порога бідності. Крім того, мінімальні набори непродовольчих товарів і послуг не можуть бути стандартом.

Держава виступає в якості гаранта соціальних виплат на рівні прожиткового мінімуму, забезпечуючи соціальний захист населення, а громадяни, незважаючи на власний статус у суспільстві, мають право на мінімальний набір соціально значущих благ і послуг. Таким чином, державні соціальні гарантії – це система обов'язків держави перед своїми громадянами стосовно задоволення їхніх основних соціальних потреб на

рівні «...достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і ...послуг». Але визначений на сучасному етапі у нормативно-правових актах мінімальний набір соціально значущих благ і послуг нездатний задовольнити реальний мінімум потреб індивіда, щоб забезпечити нормальне функціонування організму й зберегти здоров'я, він лише дає змогу не допустити фізичного знищення людини. Така ситуація потребує перегляду та наукового обґрунтування системи соціальних норм і нормативів.

У світовій практиці існує декілька методів визначення прожиткового мінімуму: статистичний (встановлюється на рівні 10–20% доходів найменш забезпечених громадян держави, застосовується у країнах з високим рівнем доходів громадян); суб'єктивний або соціологічний (базується на даних соціологічних опитувань про необхідний мінімальний дохід, не враховує економічні можливості країни, але відображає справжні потреби людей); ресурсний (визначається в залежності від економічної можливості країни забезпечувати прожитковий мінімум на певному рівні і застосовується у країнах з розвинутою економікою); відносний (застосовується у розвинутих країнах, базується на визначенні медіанного доходу); комбінований (поєднання кількох перелічених методів в різних пропорціях); нормативний (встановлення вартісної величини прожиткового мінімуму через мінімальний споживчий кошик), який найчастіше застосовується на практиці, в тому числі і в Україні.

Прожитковий мінімум розраховується, виходячи з наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів і наборів послуг, схвалених експертною комісією з проведення науково-громадської експертизи цих наборів на принципах соціального партнерства й визначених Постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів і наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення», тобто основою формування прожиткового мінімуму є «споживчий кошик». Встановлений рівень прожиткового мінімуму повинен забезпечити фізіологічний (вартісне вираження матеріальних цінностей, необхідних для існування людини) й соціальний (певний набір духовних і соціальних цінностей мінімально прийняттого рівня життя) мінімуми.

В Україні головною частиною мінімального споживчого кошика є набір продуктів харчування в розрахунку на одну особу на місяць. При формуванні набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, враховується хімічний склад і енергетична цінність продуктів харчування, а також нормативи фізіологічних потреб, що рекомендовані Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Цей набір розрахований на основі норм споживання продуктів харчування для різних категорій населення, розроблених науково-дослідним інститутом харчування Міністерства охорони здоров'я України на базі методичних розробок щодо фізіологічних потреб, здійснених Ленінградським інститутом гігієни праці ще у 1990 році.

Слід зазначити, що високий рівень витрат сукупного доходу домогосподарства на продукти харчування обмежує забезпечення реалізації фундаментальних прав на гідне життя, житло, освіту, охорону здоров'я, на розвиток тощо.

Динаміка державних соціальних гарантій і прожиткового мінімуму в Україні у розрахунку на місяць на одну особу й для основних соціально-демографічних груп населення представлена в табл. 1. Не зважаючи на те, що прожитковий мінімум має стійку тенденцію до збільшення, він не дозволяє забезпечити первинні або фізіологічні потреби людини в повному обсязі.

Таблиця 1. Державні соціальні гарантії та прожитковий мінімум для різних категорій населення в Україні за 2000-2020 роки, грн.

Роки/ Показники	Прожитковий мінімум на місяць								Темпи приросту, %						Соціальні гарантії			Темпи приросту, %		
	на одну особу	для дітей віком до 6 років	для дітей віком від 6 до 18 років	для працездатних осіб	для осіб, які втратили працездатність	на одну особу	для дітей віком до 6 років	для дітей віком від 6 до 18 років	для працездатних осіб	для осіб, які втратили працездатність	мінімальна заробітна плата	мінімальна пенсія за віком	мінімальна заробітна плата	мінімальна пенсія за віком	мінімальна заробітна плата	мінімальна пенсія за віком				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16					
2000	1.01											74								
	1.04	270,10	240,71	297,29	287,63	216,56	-	-	-	-	-	90	24,90	-	-					
	1.07													21,62						
2001	1.01	311,3	276,48	345,66	331,05	248,77	15,25	14,86	16,27	15,09	14,87	118	39	31,11	56,63					
	1.01											140	43	18,64	10,26					
2002	1.07											165		17,86						
	1.01	342	307	384	365	268	9,86	11,04	11,09	10,25	7,73	185	47,30	12,12	10					
	1.12											205	50	10,81	5,71					
2004	1.01	362,23	324,49	404,79	386,73	284,69	5,91	5,70	5,41	5,95	6,22	237	74,54	15,61	49,08					
	1.09																			
2005	1.01											262		10,54						
	1.04	423	376	468	453	332	16,77	15,87	15,61	17,13	16,61	290	332	10,69	345,39					
	1.07											310		6,89						
	1.09											332		7,10						
2006	1.01	453	400	514	483	350	7,09	6,38	9,83	6,62	5,41	350	350	5,42	5,42					
	1.04	465	410	527	496	359	2,65	2,5	2,53	2,69	2,57		359		2,57					
	1.10	472	418	536	505	366	1,50	1,95	1,70	1,81	1,95	375	366	7,14	1,95					
2007	1.01	492	434	558	525	380	4,24	3,83	4,10	3,96	3,85	400	380	6,67	3,85					
	1.04	525	463	595	561	406	6,70	6,68	6,63	6,86	6,84	420	410,06	5,00	7,91					
2008	1.10	532	470	604	568	411	1,33	1,51	1,51	1,25	1,23	460	415,11	9,52	1,23					
	1.01	592	528	663	633	470	11,28	12,34	9,77	11,44	14,35	515	470	11,96	13,23					
	1.04	605	538	678	647	481	2,19	1,89	2,26	2,21	2,34	525	481	1,94	2,34					
2009	1.07	607	540	680	649	482	0,33	0,37	0,29	0,31	0,20			1,94						
	1.10	626	557	701	669	498	3,13	3,15	3,08	3,08	3,32	545	544	3,80	13,09					
	1.01											605		11,00						
1.11	701	632	776	744	573	11,98	13,46	10,69	11,21	15,06	744	573	22,97	5,33						

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
2010	1.01	825	755	901	869	695	17,69	19,46	16,10	16,80	21,29	869	695	16,80	21,29
	1.04	839	767	917	884	706	1,69	1,59	1,77	1,73	1,58	884	706	1,73	1,58
	1.07	843	771	921	888	709	0,47	0,52	0,44	0,45	0,42	888	709	0,45	0,43
	1.10	861	787	941	907	723	2,13	2,07	2,17	2,14	1,97	907	723	2,14	2,13
2011	1.12	875	799	957	922	734	1,62	1,52	1,70	1,65	1,52	922	734	1,65	1,65
	1.12	894	816	977	941	750	2,17	2,13	2,09	2,06	2,18	941	750	2,06	2,18
	1.04	911	832	997	960	764	1,90	1,96	2,05	2,02	1,87	960	764	2,02	2,02
	1.10	934	853	1022	985	784	2,52	2,52	2,51	2,60	2,62	985	784	2,60	2,60
2012	1.12	953	870	1042	1004	800	2,03	1,99	1,96	1,93	2,04	1004	800	1,93	2,04
	1.01	1017	893	1112	1073	822	6,17	2,64	6,72	6,87	2,75	1073	822	6,87	2,75
	1.04	1037	911	1134	1094	838	1,96	2,02	1,98	1,96	1,95	1094	838	1,96	1,94
	1.07	1044	917	1144	1102	844	0,67	0,66	0,88	0,73	0,72	1102	844	0,73	0,71
2013	1.10	1060	930	1161	1118	856	1,53	1,42	1,49	1,45	1,42	1118	856	1,45	1,42
	1.12	1095	961	1197	1134	884	3,30	3,33	3,10	1,43	3,27	1134	884	1,43	3,27
	1.01	1108	972	1210	1147	894	1,18	1,14	1,09	1,15	1,13	1147	894	1,14	1,13
	1.12														
2014		1176	1032	1286	1218	949	6,13	6,17	6,28	6,19	6,15	1218	949	6,19	6,15
2015	1.01														
	1.12		1330	1167	1455	1378	13,09	13,08	13,14	13,14	13,17	1378	1074	13,13	13,17
	1.01														
2016	1.05	1399	1228	1531	1450	1130	5,18	5,23	5,22	5,22	5,21	1450	1130	5,22	5,21
	1.12	1496	1313	1637	1600	1208	6,93	6,92	6,92	10,34	6,90	1600	1247	10,34	10,35
	1.01	1544	1355	1689	1600	1247	3,20	3,20	3,18	0,00	3,23				
2017	1.05	1624	1426	1777	1684	1312	5,18	5,24	5,21	5,25	5,21	3200	1312	100	5,21
	1.12												1373		4,65
	1.01														
2018	1.07	1777	1559	1944	1841	1435	4,53	4,49	4,52	4,48	4,52	3723	1452	16,34	5,75
	1.12	1853	1626	2027	1921	1497	4,27	4,30	4,27	4,35	4,32		1497		3,09
	1.01														
2019	1.07	1936	1699	2018	2007	1564	4,47	4,49	-0,44	4,47	4,47	4173	1564	12,08	4,47
	1.12	2027	1779	2218	2102	1638	4,70	4,70	9,91	4,73	4,73		1638		4,73
	1.01														
2020	1.07	2118	1859	2318	2197	1712	4,49	4,50	4,50	4,52	4,52	4723	1712	13,18	4,52
	1.12	2189	1921	2395	2270	1769	3,35	3,33	3,32	3,32	3,33		1769		3,33
2020/2000, %		810,44	798,06	805,61	789,21	816,86	-	-	-	-	-	6382,43	7104,42	-	-

Джерело: побудовано на матеріалах [12]

Вартісне вираження прожиткового мінімуму не враховує вартість лікування, не містить необхідних витрат на оренду, будівництво чи купівлю житла, на освіту, оздоровлення, утримання дітей у дошкільних навчальних закладах, Інтернет, що призводить до зниження добробуту громадян.

Крім того, розрахунок загального показника прожиткового мінімуму в Україні не враховує регіональні відмінності цін на продовольчі, непродовольчі товари та послуги. Найбільший розмір прожиткового мінімуму встановлюється для дітей віком від 6 до 18 років, найменший – для осіб, що втратили працездатність. Стрімке зростання прожиткового мінімуму зафіксовано у 2005, 2010, 2015–2016 роках.

Важливе значення має співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму й індексу споживчих цін. Перевищення темпів зростання індексу споживчих цін над темпами зростання прожиткового мінімуму негативно впливає на рівень життя населення, особливо малозабезпеченого. Розмір прожиткового мінімуму має враховувати зміни у структурі споживання, випереджати зростання цін і інфляцію та поступово збільшуватись. Динаміка співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму й індексу споживчих цін представлена в табл. 2.

Таблиця 2. Співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму й індексу споживчих цін

Роки	Індекс споживчих цін, %	Темпи зростання прожиткового мінімуму, %	Відхилення (+,-), %
2001	112,00	115,25	+3,25
2002	100,80	109,86	+9,06
2003	105,20	100	-5,20
2004	109,00	105,92	-3,08
2005	113,50	116,80	+3,3
2006	109,10	109,51	+0,41
2007	112,80	111,30	-1,50
2008	125,20	117,70	-7,50
2009	115,90	115,40	-0,50
2010	109,40	121,00	+11,60
2011	108,00	108,80	+0,80
2012	100,60	113,80	+13,20
2013	99,70	114,00	+14,30
2014	112,10	108,10	-4,00
2015	148,70	106,10	-42,60
2016	113,90	112,40	-1,50
2017	114,40	115,22	+0,82
2018	110,90	109,49	-1,41

Джерело: побудовано на матеріалах [12; 13]

За результатами табл. 2 видно, що протягом 2000-2018 років темпи зростання прожиткового мінімуму не завжди випереджали темпи зростання індексу споживчих цін, що негативно вплинуло на рівень життя населення. Через заморожування розмірів прожиткового мінімуму протягом 2014 року, зазначений показник у 2015 році втратив більше 40% своєї вартості в реальному вираженні. Відбулась девальвація заробітних плат, пенсій і інших соціальних виплат. Крім того, відбулось скорочення, призупинення й замороження індексації для багатьох інших видів допомог, що мало негативні наслідки для всіх домогосподарств, особливо домогосподарств з низьким рівнем доходу. Така ситуація була спричинена продовженням і поглибленням економічної кризи, конфліктом на сході України, а також підвищенням цін на енергоносії, що призвело до збільшення рівня інфляції с одночасним зростанням нерівності та бідності.

Індексація дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг. Згідно законодавства України [14] індексація повинна

проводиться у випадку перевищення величини індексу споживчих цін порогу індексації, який встановлюється у розмірі 103%.

Особливої уваги заслугове забезпечення державної соціальної гарантії – мінімальної заробітної плати, рівень якої за законодавством України має бути не нижчим ніж розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Слід зазначити, що певний період часу в Україні мінімальна заробітна плата не була спроможна задовольнити навіть мінімальні життєві потреби працюючих і провокувала низькооплачувану експлуатацію робочої сили (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка співвідношень державних соціальних гарантій і середньомісячної номінальної заробітної плати в Україні за 2000–2019 роки

Роки/ Показники		Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Мінімальна заробітна плата, грн	Індекс Кейтса, %	Співвідношення мінімального та середньомісячного номінального розміру заробітної плати, рази	Прожитковий мінімум для працездатних осіб, грн	Співвідношення середньомісячної номінальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, рази	Частка мінімальної заробітної плати у прожитковому мінімуму для працездатних осіб, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2000	1.01	230,0	74,00	32,17	3,11	287,63	0,80	25,72
	1.04		90,00	39,13	2,56			31,29
	1.07		118	51,30	1,95			41,02
2001	1.01	311,0	140	37,94	2,64	331,05	0,94	35,64
2002	1.01	376,0	165	37,23	2,69	365	1,03	38,35
	1.07		185	43,88	2,28			45,20
2003	1.01	462,00	205	40,04	2,50	386,73	1,27	50,68
	1.12		237	44,37	2,25			56,16
2004	1.01	590,00	262	34,75	2,88	453	1,53	53,00
	1.09		290	40,17	2,49			61,28
2005	1.01	806,0	310	32,51	3,08	525	1,78	57,83
	1.04		332	35,98	2,78			64,04
	1.07		350	38,46	2,60			68,43
	1.09		375	41,19	2,43			73,28
2006	1.01	1041,0	400	33,62	2,97	483	2,16	72,46
	1.04		420	29,61	3,38	496	2,10	70,56
	1.10		460	36,02	2,78	505	2,06	74,25
2007	1.01	1351,0	515	23,26	3,22	525	2,57	76,19
	1.04		525	29,06	3,44	561	2,41	74,86
	1.10		545	25,47	2,94	568	2,38	80,98
2008	1.01	1806,0	605	28,51	3,51	633	2,85	81,35
	1.04		647	29,06	3,44	647	2,79	81,14
	1.07		669	30,18	3,31	649	2,78	80,89
	1.10		744	31,74	3,15	669	2,70	81,46
2009	1.01	1906,0	744	31,74	3,15	744	2,85	90,43
	1.11		869	39,03	2,56	744	2,56	100,00
2010	1.01	2239,0	884	38,81	2,58	869	2,58	100,00
	1.04		884	33,57	2,53	884	2,53	100,00
	1.07		888	33,73	2,52	888	2,52	100,00
	1.10		907	34,45	2,47	907	2,47	100,00
	1.12		922	35,02	2,43	922	2,43	100,00
2011	1.12	2633,0	941	35,74	2,80	941	2,80	100,00
	1.04		960	31,73	2,74	960	2,74	100,00

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	
2011	1.10	2633,0	985	32,55	2,67	985	2,67	100,00	
	1.12		1004	33,18	2,62	1004	2,62	100,00	
2012	1.01	3026,0	1073	35,46	2,82	1073	2,82	100,00	
	1.04		1094	33,51	2,77	1094	2,77	100,00	
	1.07		1102	33,75	2,75	1102,0	2,75	100,00	
	1.10		1118	16,58	2,71	1118,0	2,71	100,00	
	1.12		1134	10,37	2,67	1134,0	2,67	100,00	
2013	1.01	3265,0	1147	35,13	2,85	1147,0	2,85	100,00	
	1.12								
2014		3480,0	1218	37,30	2,68	1218,0	2,68	100,00	
				35,00	2,86		2,86		
2015	1.01	4195,0	1378	29,03	3,44	1378,0	3,44		
	1.12			32,85	3,04		3,76		
2016	1.01	5183,0	1450	27,98	3,57	1450,0	3,57	100,00	
	1.05		1600	30,87	3,24	1600,0	3,24	100,00	
	1.12								
2017	1.01	7104,0	3200	45,05	2,22	1600,0	4,44	200,00	
	1.05					1684,0	4,22	190,02	
	1.12					1762,0	4,03	181,61	
2018	1.01	8165,0	3723	45,60	2,19	1841,0	4,63	211,29	
	1.07					1921,0	4,44	202,23	
	1.12						4,25	193,81	
2019	1.01	-	4173	-	-		-	217,23	
	1.07								207,92
	1.12								

Джерело: побудовано на матеріалах [12]

Мінімальний розмір заробітної плати суттєво відставав від розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи. На початку 2002 року частка мінімальної заробітної плати у прожитковому мінімумі становила лише близько 40%, у 2003–2005 роках – перевищила 50%, а після 2006 року – склала більше 70%.

Скорочення розриву між мінімальною заробітною платою й прожитковим мінімумом для працездатної особи мало суттєвий позитивний вплив на підвищення рівня життя населення та зменшення ступеня диференціації доходів. Лише у 2009 році відбулось зрівняння розмірів мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що вважалось на той час прогресивним кроком, але до 2017 року така ситуація відображала політику дешевої робочої сили. Наприкінці 2017 року мінімальна заробітна плата перевищила розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи в 1,82 разів, у 2018 році – в 1,94 разів, у 2019 році – в 1,96 разів. У розвинутих країнах мінімальна заробітна плата перевищує прожитковий мінімум у 2-2,5 разів. Разом з тим, вона регулярно коригується для збереження стабільності її відношення до середньої заробітної плати.

Щорічне підвищення заробітної плати випереджає зростання мінімальної заробітної плати, а індекс Кейтця (відношення мінімальної заробітної плати до середньої) в Україні не відповідає рекомендованому Міжнародною організацією праці й Світовим банком показнику у діапазоні 50-60% та до 2017 року мав тенденцію до зниження. Прийнятний величина індексу Кейтця зафіксована у 2000 році – 51,3%

Таким чином, в основу реалізації соціальної політики й розробки окремих державних програм покладено соціальні мінімуми, а не соціальні стандарти. Деякі науковці вживають термін «мінімальні соціальні стандарти», що, на нашу думку, неприйнятно, оскільки це суперечить поняттю «стандарт». У міжнародній практиці до соціальних стандартів гідного рівня життя належать такі показники (табл. 4).

Таблиця 4. Європейські соціальні стандарти рівня життя

Показники	Значення
Тривалість життя	від 25 р. min до 85 р. max
Грамотність населення	100%
Середня тривалість навчання	15 років
Реальний ВВП на душу населення (у купівельній спроможності, до \$ США)	від 200 min до 40000 max
Сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 років)	2,14–2,15
Коефіцієнт старіння населення (частка населення, старшого за 65 років, у загальній чисельності населення)	7%
Співвідношення 10% найбагатших до 10% найбідніших	10:1
Частка населення, що проживає за межею бідності	10%
Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати	1:3
Мінімальний рівень погодинної заробітної плати	3 \$ США
Рівень безробіття (з урахуванням прихованого)	8-10%
Кількість правопорушень на 100 тис. населення	до 5 тис.
Рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих)	50:50
Кількість психічних патологій на 100 тис. населення	до 284 од.

Висновки та перспективи подальших розвідок

В процесі узгодження міри споживання населенням сукупності життєвих благ між державою й суспільством закладаються основи функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій, які формуються в залежності від рівня розвитку економіки, історичних традицій, типів соціально-економічної системи, моделі перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Недостатня дієвість механізму реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку спричинена обмеженістю фінансового забезпечення, а також існуючими проблемами сутнісно-змістовної характеристики базових понять, вирішення яких дасть змогу упорядкувати вживані терміни й підвищить якість функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій.

Для забезпечення ефективного використання прожиткового мінімуму необхідно постійно переглядати структуру нормативів для розрахунку складових його компонентів, оновлювати набори товарів і послуг з урахуванням реальних сучасних умов життєдіяльності всіх категорій населення, коригувати відповідно до фактичних витрат населення співвідношення продовольчих, непродовольчих товарів і послуг відповідно до реальних показників витрат з урахуванням потреб нормального відтворення людини, враховувати динаміку зміни середнього розміру сім'ї за відповідний період.

Список літератури

1. Баранник Л. Б. Розроблення соціальних стандартів і фінансових нормативів бюджетної забезпеченості. *Наукові праці НДФІ*. 2013. № 1(62). С. 47–59.
2. Безтелесна Л. І., Пивоварчук Л. В. Інституційне забезпечення реалізації соціальних гарантій держави: монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2017. 196 с.
3. Горин В. Соціальні гарантії в системі соціальної безпеки держави: теоретико-методологічний аспект. *Світ фінансів*. 2013. № 2. С. 69–80.
4. Грановська І. В. Соціальні стандарти та фінансові нормативи бюджетної забезпеченості. *Наукові праці НДФІ*. 2013. № 3(64). С. 60–68.
5. Латік В. В., Мушчиніна В. В. Соціальні стандарти та соціальні гарантії : теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід: монографія. К. : ЦПСД, 2007. 320 с.
6. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політики як передумова економічного розвитку України : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.

7. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
8. Большой энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. М. : Норинт, 2001. 1456 с.
9. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова, С. М. Ковалева. М. : Сов. Энциклопедия, 1979. С. 1275.
10. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
11. Словник іншомовних слів URL: <https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml>.
12. Статистичний щорічник України Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Україна у цифрах і фактах. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Про індексацію грошових доходів населення : Закон України від 03.07.1991 р. № 1282-XII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>

References

1. Barannyk, L. B. (2013) «Development of social standards and financial standards of budget security». *Naukovi pratsi NDFI*. Issue 1(62), pp. 47–59.
2. Beztelesna L. I., Pyvovarchuk L. V. (2017) *Instytutsijne zabezpechennia realizatsii sotsial'nykh harantij derzhavy*. [Institutional support for the implementation of social guarantees of the state]. Kondor-Vydavnytstvo. Kyiv. Ukraine.
3. Horyn, V. (2013) «Social guarantees in the system of social security of the state: theoretical and methodological aspect». *Svit finansiv*. Issue 2, pp. 69–80.
4. Hranovs'ka, I. V. (2013) «Social standards and financial standards of budget security». *Naukovi pratsi NDFI*. Issue 3(64), pp. 60–68.
5. Latik, V. V., Muschynina V. V. (2007) *Sotsial'ni standarty ta sotsial'ni harantii: teoretychni aspekty, problemy, svitovyy dosvid*. [Social standards and social guarantees: theoretical aspects, problems, world experience]. TsPSD. Kyiv. Ukraine.
6. Lopushniak, H. S. (2011) *Derzhavna sotsial'na polityky iak peredumova ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*. [State social policy as a prerequisite for economic development of Ukraine]. LRIDU NADU. Lviv. Ukraine.
7. Pro derzhavni sotsial'ni standarty ta derzhavni sotsial'ni harantii. Zakon Ukrainy (2000). [About state social standards and state social guarantees]. No. 2017-III dated October 05, 2000. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
8. *Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar'*. [Large encyclopedic dictionary]. (2001). In Prokhorova, A. M. (ed.). Norynt. Moscow. Russia.
9. *Covetskij jenciklopedicheskij slovar'*. [Soviet encyclopedic dictionary] (1979). Prohorova, A. M., Kovaleva, S. M. (ed.). Sov. Jenciklopedij. Moscow. Russia.
10. Pro prozhytkovyj minimum. Zakon Ukrainy (1999) [About the subsistence level]. No. 966-XIV dated July 15, 1999. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
11. Dictionary of foreign words. Available at: <https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml>.
12. Statistical Yearbook of Ukraine Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Ukraine in numbers and facts. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Pro indeksatsiiu hroshovykh dokhodiv naseleennia. Zakon Ukrainy (1991). [About indexation of monetary incomes of the population]. No. 1282-XII dated July 03, 1991. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>

Стаття надійшла до редакції 01.10.2019 р.

Вікторія Петрівна ГМИРЯ

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Черкаський державний бізнес коледж

ORCID ID: 0000-0003-3070-0158

E-mail: viktoryagmirya@ukr.net

Володимир Михайлович КУЧЕРЕНКО

генеральний директор корпорації «Укрвинпром», кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, обліку та фінансів Інституту підвищення кваліфікації

Національного університету харчових технологій

ORCID ID: 0000-0002-0809-430X

E-mail: winekv@gmail.com

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

Гмиря, В. П. Управління економічною безпекою аграрних підприємств регіону [Текст] / Вікторія Петрівна Гмиря, Володимир Михайлович Кучеренко // /Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 388–394. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Метою статті є дослідження теоретичних підходів до визначення економічної сутності й напрямків формування економічної безпеки аграрних підприємств регіону. Аналіз теоретичних аспектів об'єкта дослідження показав, що в даний час існують різні підходи до трактування економічної безпеки. Її розглядають як процес задоволення суспільних потреб; захист національних інтересів держави; економічну стійкість і стабільність; стан національної економіки, при якому країна забезпечує власний суверенітет; стан захищеності від певного виду загроз. Сучасні реалії ринкової економіки вимагають принципово нових підходів до формування та підвищення ефективності функціонування аграрних підприємств, а отже й забезпечення їх економічної безпеки.

У світлі новітніх наукових вимірів з'ясовано, що економічна безпека аграрних підприємств являє собою комплекс складних розгалужених процесів, методів, інструментів, важелів впливу на діяльність задля зростання економічної ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим існує досить багато різних думок щодо складових економічної безпеки підприємств. Доведено, що економічній безпеці підприємств властиві певні особливості у регіональному зрізі їх формування й застосування щодо аграрного виробництва.

Запропонована модель форсайтної технології модернізації регіонального механізму забезпечення економічної безпеки в аграрних підприємствах дозволить більш ефективно визначати обсяги інвестицій, податкове навантаження на галузь виробництва та окремі підприємства, кредитування, амортизаційні відрахування тощо, що ефективно впливатиме на діяльність підприємства, а отже і забезпечуватиме його одну із основних цілей - економічну безпеку.

Ключові слова: економічна безпека, аграрні підприємства, природні умови, основні засоби, інформаційна безпека, фінансова безпека.

Viktoriiia HMYRIA

Associate Professor, Candidate of Science (Economics),
Department of Economics, Entrepreneurship and Marketing, Cherkassy State Business College

Volodymyr KUCHERENKO

General Director of Ukrvinprom Corporation, Candidate of Science (Economics), Senior
Lecturer at the National University of Food Technology,
Department of Economics, Accounting and Finance

ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AT THE REGION

Abstract

The purpose of this article is to study theoretical approaches to definition of economic essence and directions of economic security formation of agricultural enterprises at the region. Analysis of the theoretical aspects of the research object showed that currently there are different approaches to the economic security interpretation. It is considered as a process of meeting public needs, protection of the state national interests, the economic stability, the state of the national economy, in which the country provides its own sovereignty, a state of protection against a certain type of threats. Certain realities of a market economy require fundamentally new approaches to the formation and increase of efficiency of agrarian enterprises functioning, and thus ensure their economic security. In the context of the latest scientific dimensions, it has been found out that the economic security of agricultural enterprises is a complex of sophisticated branched processes, methods, tools, levers of influence on activity for the purpose of increasing the economic activity efficiency of entities. In this regard, there are many different opinions regarding the components of enterprises economic security. It is proved that the economic security of enterprises is characterized by certain features in the regional context of their formation and application to agricultural production. The proposed model Forsythe technology modernization of a regional mechanism of economic security at agricultural enterprises will allow to determine more efficiently the volume of investments, tax burden on the industry and crediting enterprises, depreciation deductions etc., which will effectively affect the activity of the enterprise, and hence ensure its basic - economic security.

Keywords: economic security, agricultural enterprises, natural conditions, fixed assets, information security, financial security.

JEL classification: Q1; R1; P25

Вступ

Актуальність теми дослідження визначається адаптацією підприємств до умов ринкового середовища, нестабільністю зовнішнього середовища й поглибленням внутрішніх загроз, що призводить до зниження рівня економічної безпеки аграрних підприємств, від якого залежать кінцеві результати господарювання, їх фінансовий стан і конкурентоспроможність.

Реалії ринкової економіки вимагають принципово нових підходів до формування й підвищення ефективності функціонування аграрних підприємств, а отже і забезпечення економічної безпеки, що актуалізує наукові дослідження із зазначених питань.

Обрана проблематика постійно входила в орбіту дослідницьких інтересів ряду вчених економістів, з-поміж яких варто виділити праці таких визнаних наукових авторитетів як В. Андрійчук, В.Власова, С. Власюк, В. Губенко, О. Гудзь, М. Дем'яненко, М. Кісіль, М. Коденська, М. Кропивка, Ю. Лузан, М. Малік, Ю. Нестерчук, В. Онегіна, Г. Підлісецький, О. Пестрецова, П. Саблук, І. Столярова, П. Стецюк, А. Чупіс, О. Шпикуляк, М. Федоров, В. Юрчишин та ін. Високо оцінюючі їх зусилля та внесок у визначення

сутнісних взаємозв'язків щодо проблем економічної безпеки аграрних підприємств, зауважимо, що сучасний контур діяльності аграрних підприємств і наявність відчутних прогалин і нерегульованих завдань потребують здійснення наукових розвідок щодо уточнення проблем забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств і пошуку дієвих практичних заходів їх розв'язання в регіоні. Актуальність і необхідність активізації й гармонізації у якісно нових методологічних вимірах модернізації економічної безпеки аграрних підприємств регіону окреслили мету наукового пошуку, його контур, завдання та архітектуру.

Мета дослідження

Метою статті є дослідження теоретичних підходів до визначення економічної сутності та напрямків формування економічної безпеки аграрних підприємств регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження

Попередній аналіз теоретичних аспектів об'єкта дослідження показав, що в даний час існують різні підходи до трактування економічної безпеки. Її розглядають як процес задоволення суспільних потреб; захист національних інтересів держави; економічну стійкість і стабільність економічної системи; стан національної економіки, при якому держава не втрачає суверенітету; стан захищеності від певного виду загроз [1].

Економічна безпека як категорія економічної науки в наукових джерелах частіше згадується на державному рівні, проте на прикладі конкретної галузі, сільського господарства зокрема, вивчена не вичерпно.

У загальному вигляді, дослідження економічної безпеки на рівні підприємств вимагає подальшого аналізу з метою вивчення нових можливостей функціонування на ринку. Остаточний вибір щодо використання того чи іншого підходу або окремих його складових залишається за кожним підприємством і залежить від таких факторів як розвиток підприємства, види діяльності, можливості власників та ін.

Відзначимо, що принципове трактування економічної безпеки залежить від позицій її функціонування – статичної чи динамічної, зовнішньої чи внутрішньої, на рівні країни чи регіону [2].

У світлі новітніх наукових вимірів з'ясовано, що економічна безпека аграрних підприємств являє собою комплекс складних розгалужених процесів, методів, інструментів, важелів впливу на діяльність задля зростання економічної ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання.

У зв'язку з цим існує досить багато різних думок щодо складових економічної безпеки підприємств. Доведено, що економічній безпеці підприємств властиві певні особливості у регіональному зрізі їх формування та застосування щодо аграрного виробництва (рис. 1).

Сталий розвиток економіки держави безпосередньо залежить від поліпшення інвестиційного клімату, створення гарантованих умов для захисту прав власника та інвестора, підвищення корпоративної безпеки. Безпека ведення бізнесу (комерційна безпека), перш за все, є запорукою збереження національної безпеки країни, безпеки її економіки.

У той же час, аграрне виробництво є запорукою та гарантом продовольчої безпеки, без якої неможливо забезпечити населення життєво необхідними продуктами харчування.

В умовах ринкової економіки однією з найважливіших складових економічної безпеки є фінансова або фінансово-економічна безпека. Вона включає певний набір внутрішніх характеристик, спрямованих на забезпечення ефективності використання корпоративних ресурсів відповідно до напрямків діяльності [3].

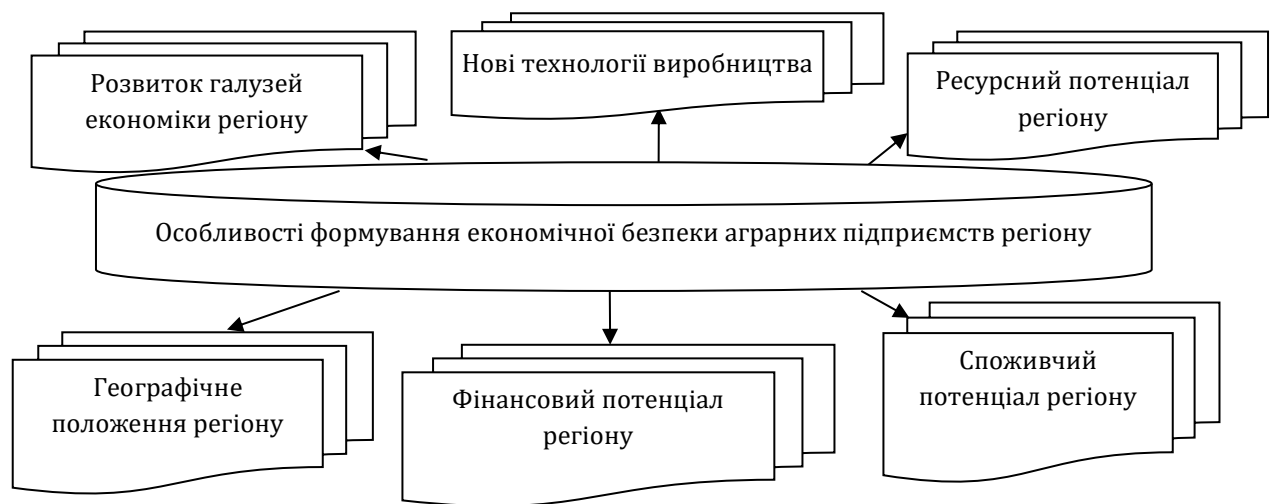

Рис. 1. Складові економічної безпеки аграрних підприємств
(складено авторами)

Простежено, що формування джерел фінансування аграрної діяльності представляє собою трансформацію нагромаджень і залучених фінансових і інших активів. На практиці ці ресурси вилучаються із простого виробництва й включаються в процес розширеного відтворення.

Основними джерелами є власні (прибуток і амортизаційні відрахування), залучені й запозичені ресурси (кредити банків). Високі ризики стримують, а для деяких товаровиробників унеможливають, залучення додаткових фінансових ресурсів. Обмеженість доступу до фінансових коштів підсилює та загострює конкуренцію між аграрними виробниками, що супроводжується зростанням цін на певні ресурси й негативно впливає на активність виробників, а отже і обмежує їх економічну безпеку.

Виявлені генератори фінансування діяльності аграрних підприємств регіону розглянемо на прикладі Черкаської області (табл. 1).

Встановлено, що вирішальну роль у структурі джерел фінансових ресурсів в аграрному виробництві Черкаської області відіграють доходи від реалізації аграрної продукції, тобто самофінансування, а також банківські кредити.

Таблиця 1. Структура джерел фінансових ресурсів в аграрному виробництві Черкаської області, в 2015-2018 рр.

Джерела фінансових ресурсів	Рік			
	2015	2016	2017	2018
Дохід від реалізації аграрної продукції, млн. грн.	331,2	535,4	316,8	567,6
%	45,8	64,1	39,3	79,5
Банківські кредити, млн. грн	105,2	100,3	132,5	125,6
%	14,5	12,0	16,4	17,5
Бюджетні кошти, млн. грн	286,5	298,7	356,4	20,5
%	39,7	23,9	44,3	2,8
Всього, млн. грн	722,9	834,1	805,7	713,7
%	100	100	100	100

Водночас бюджетні кошти залишаються важливим джерелом фінансування аграрного виробництва. Виявлено, що кошти різних суб'єктів господарювання залучаються на умовах: спільного вирощування аграрної продукції, лізингу, безпроцентної позики, суборенди землі, кредитування під майбутні врожаї, проведення науково-дослідної роботи у рослинництві й тваринництві [4].

Зафіксовано, що сучасна ситуація забезпечення фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств регіону формувалася під дією таких чинників: зміна структури та

джерел залучення фінансових ресурсів; відносно зменшення платоспроможного попиту на аграрну продукцію у зв'язку зі зміною цін на фінансові ресурси; зміна структури попиту і його невідповідність потужностям фінансових пропозицій, а отже і формуванню відповідного стану фінансової стійкості.

Фінансова стійкість аграрних підприємств відображає його платоспроможність при дотриманні умови фінансової рівноваги між власними й залученими коштами. Фінансова стійкість є основою забезпечення економічної стійкості та безпеки. Значна частка (36%) підприємств аграрного сектора Черкаської області є фінансово нестійкими (табл. 2).

Таблиця 2. Фінансова стійкість сільськогосподарських підприємств Черкаської області у 2018 році, %

Організаційно-правова форма підприємства	Тип підприємства за рівнем стійкості			
	Нестійкий	З критичним рівнем стійкості	З нормальним рівнем стійкості	З високим рівнем стійкості
Господарські товариства	10	1	3	10
Приватні підприємства	10	1	3	14
Сільськогосподарські кооперативи	10	0	1	10
Фермерські господарства	6	0	3	18
Всього	36	2	10	52

Джерело: розраховано автором за даним Управління агропромислового розвитку Черкаської області

Більша частка фінансово стійких підприємств зафіксована серед приватних, особливо фермерських господарств. Це обумовлено тим, що їх власники мають право особисто контролювати вкладення капіталу в різні сфери виробництва й розподіляти кошти між основними виробничими фондами (відшкодування, споживання та нагромадження), у разі необхідності маючи змогу обмежувати особисте споживання [5].

Для впровадження дієвого механізму формування економічної безпеки й стійкості підприємств важливо ідентифікувати та систематизувати основні фінансові проблеми, що визначають їх рівень. Основними проблемами можна вважати: обмеженість фінансових ресурсів як за бюджетними програмами, так і за рахунок реалізації аграрної продукції за ринковими цінами; відсутність чіткої системи страхування аграрних ризиків (на сьогодні, в Україні лише 3% застрахованих підприємств); обмеженість доступу до кредитних ресурсів (незважаючи на державну підтримку сільськогосподарських підприємств через механізм здешевлення кредитів, їх потреба не задовольняється в повному обсязі).

Подолання проблем вимагає значних фінансових впливань (зокрема на придбання сучасних основних засобів, вдосконалення технологій виробництва). Однак, поряд із фінансово затратними заходами слід виділити й такі, що не вимагають суттєвих інвестицій. До них належать, наприклад, вдосконалення управлінських процесів, оптимізація галузей сільськогосподарського виробництва в межах господарської діяльності підприємств. Загалом, такі вдосконалення технологічного процесу дають змогу значно заощадити кошти в майбутньому, що, в свою чергу, знизить рівень залежності сільськогосподарських підприємств від зовнішніх джерел фінансування [6].

Реалії ринкової економіки являють собою комбінацію загроз і можливостей і є вирішальними складовими в системі забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств регіону. У зв'язку з цим пропонуємо розглядати формування економічної безпеки на рівнях макро-, мезо- і мікросередовища на основі форсайтної моделі (рис. 2).

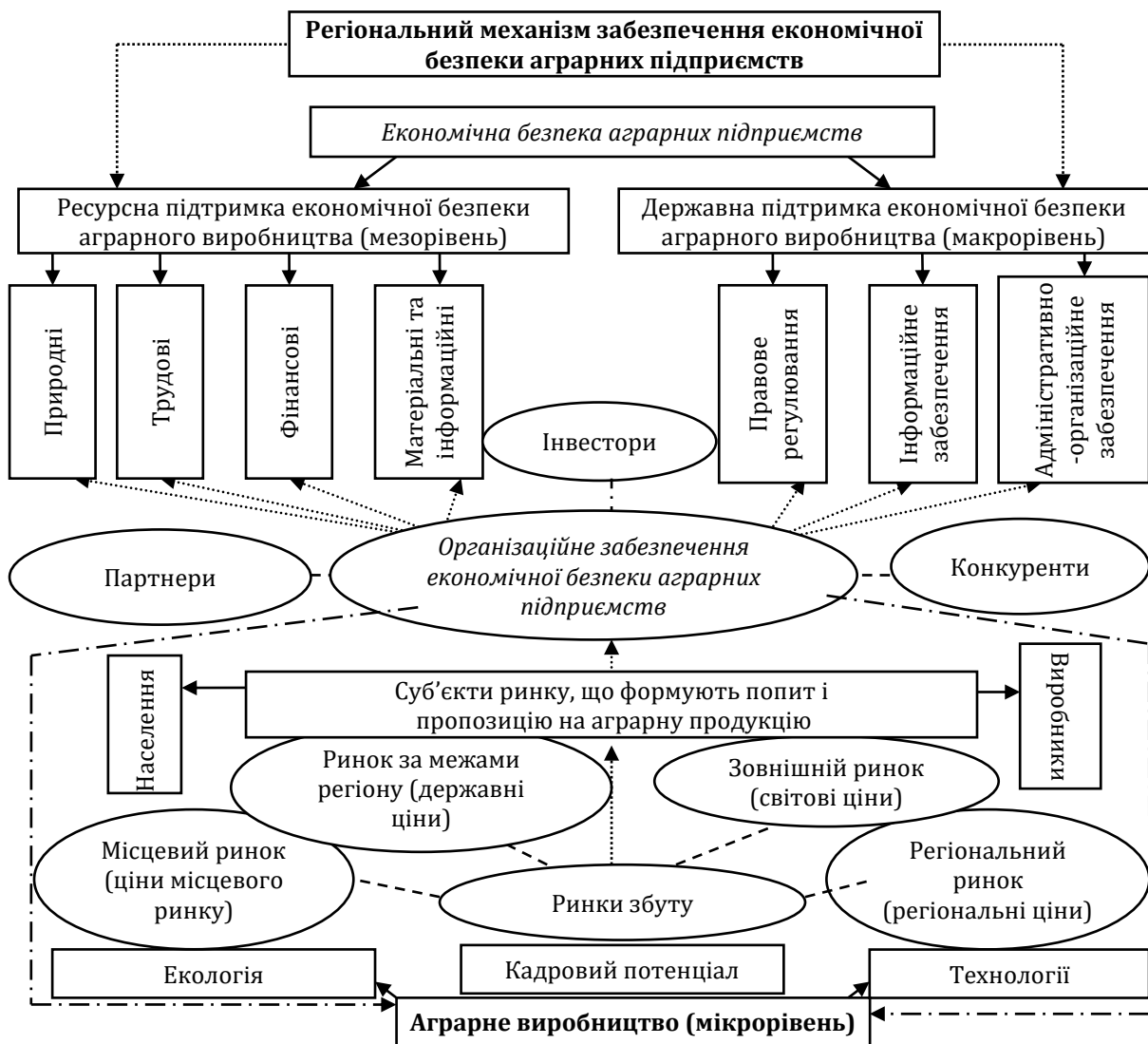

Рис. 2. Забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств на рівнях макро-, мезо- і мікросередовища на основі форсайтної моделі (розроблено авторами)

Висновки та перспективи подальших розвідок

Запропонована модель форсайтної технології модернізації регіонального механізму забезпечення економічної безпеки в аграрних підприємствах дозволить більш ефективно визначати обсяги інвестицій, податкове навантаження на галузь виробництва й окремі підприємства, кредитування, амортизаційні відрахування тощо, що ефективно впливатиме на діяльність підприємства, а отже і забезпечуватиме його одну із основних цілей – економічну безпеку. Підсумовуючи вище наведене, слід відмітити, що аграрні підприємства мають специфічні особливості формування власної економічної безпеки, які проявляються через окремі її цілі. Досягти достатнього рівня економічної безпеки аграрних підприємств можливо за рахунок створення ефективного механізму реалізації господарської діяльності шляхом формування таких інструментів – врахування фінансової безпеки як невід’ємної складової економічної безпеки через фінансові інструменти стимулювання аграрних виробників (гнучка податкова політика, інвестиційна привабливість галузі, державна фінансова підтримка, пільгове кредитування банками); підвищення рівня формування й використання ресурсного потенціалу аграрних виробників, включаючи землю, відповідно до їх нормативної потреби (підтримка вітчизняного виробника основних засобів для аграрних виробників

(трактори, сівалки, комбайни, тощо)); залучення сучасних інновацій у виробництво аграрної продукції. Впровадження вищезазначених заходів забезпечить ефективне функціонування аграрних підприємств, підвищення рівня їх конкурентоспроможності і посилить їх економічну безпеку.

Список літератури

1. Жураківський Є.С. Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки аграрної галузі в умовах інституційних трансформацій. *Агросвіт*. 2015. №12. С. 63–70.
2. Безус Р.М., Дуброва Н.П., Пашченко С.О. Фінансово-економічна безпека аграрного сектору. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5412>
3. Губені Ю.Е., Біттер О.А., Бондарчук В.В. та інші. Економічна реформа – очима села: 20 років потому. Результати та аналіз повторного соціологічного опитування / за ред. проф. Ю. Губені. Львів: НВФ «Українські технології», 2017. 94 с.
4. Розвиток сільського господарства Черкаської області. Статистичний збірник Черкащини. Черкаси: Управління АПК Черкаської області, 2018. 345 с.
5. Економічна реформа - Очима села: 20 років потому. URL: <https://www.facebook.com/ekrefpost>.
6. Прус Н. В. Система економічної безпеки підприємства. Поняття, сутність, принципи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 2. С. 675–679.
7. Суханова А. В. Основні складові та принципи економічної безпеки аграрних підприємств. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 2. С. 97–103.
8. Гавриленко О. В. Моніторинг і контроль фінансової стійкості та стану економічної безпеки аграрного підприємства. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 2. С. 24–31.

References

1. Zhurakivskyi, Ye.S. (2015). «Conceptual principles of ensuring economic safety of the agrarian sector in the context of institutional transformations». *Ahrosvit*. Issue 12, pp. 63–70.
2. Bezus, R.M., Dubrova, N.P., Pashchenko, S.O. (2016). Finansovo-ekonomichna bezpeka ahrarnoho sektoru. [Financial and economic security of the agricultural sector]. *Efektynna ekonomika*. [Effective economy]. (electronic journal). no. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5412>
3. *Ekonomichna reforma – ochyma sela: 20 rokiv potomu: Rezultaty ta analiz povtornoho sotsiologichnoho opytuvannia*. [Economic reform - eyes of the village: 20 years later. Results and analysis of a repeated sociological survey]. (2017). In Hubeni, Yu.E. (ed.). NVF «Ukrainski tekhnolohii». Lviv. Ukraine.
4. Rozvytok sil's'koho hospodarstva Cherkas'koyi oblasti. [Development of agriculture of Cherkasy region]. (2018). *Statystychnyy zbirnyk Cherkashchyny. Cherkasy: Upravlinnya APK Cherkas'koyi oblasti*.
5. Ekonomichna reforma – Ochyma sela: 20 rokiv potomu. [Economic reform - eyes of the village: 20 years later]. Available at: <https://www.facebook.com/ekrefpost>.
6. Prus, N. V. (2014). «The system of economic security of the enterprise. Concept, essence, principles». *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. Issue 2, pp. 675–679.
7. Sukhanova, A. V. (2019). «The main components and principles of economic security of agricultural enterprises». *Ukrainian Journal of Applied Economics*. Vol. 4. № 2, pp. 97–103.
8. Havrylenko, O. V. (2019). «Monitoring and control of financial stability and state of economic security of agrarian enterprise». *Ukrainian Journal of Applied Economics*. 2019. Tom 4. № 2, pp. 24–31.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2019 р.

Юрій Петрович ВІТКОВСЬКИЙ

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та маркетингу, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка
ORCID ID: 0000-0001-5806-8671

**МОБІЛІЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ІНВЕСТИЦІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ТОВАРОВИРОБНИКІВ ТА ЇХ ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ**

Вітковський, Ю. П. Мобілізація джерел інвестицій сільськогосподарських товаровиробників та їх інвестиційна привабливість [Текст] / Юрій Петрович Вітковський // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 395–401. – ISSN 2415-8453.

Анотація.

Вступ. Аграрний сектор є важливим сегментом вітчизняного господарства. З метою створення необхідних умов для розвитку суб'єктів аграрного бізнесу було розроблено й впроваджено відповідні заходи на державному рівні.

Метою наукового дослідження є пошук шляхів підвищення інвестиційної привабливості суб'єктів агробізнесу, а також аналіз напрямів і джерел залучення та мобілізації інвестиційних коштів для їх розвитку.

Результати. Охарактеризовано передумови залучення інвестиційних коштів за напрямами конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств. Визначено результати впливу зовнішньоекономічної політики на реалізацію агропродовольчої і сільськогосподарської продукції вітчизняних підприємств. Проаналізовано тенденції залучення іноземних інвестицій в сільськогосподарський сектор економіки. Наведено найбільш привабливі для інвестування сфери сільського господарства. Визначено спрямованість аграрної політики в середньостроковій перспективі. Обґрунтовано необхідність інвестиційного забезпечення вітчизняного аграрного сектору. Виділено проблеми реалізації інвестиційної політики. Охарактеризовано роль фінансового лізингу як форми інвестування виробників сільськогосподарської продукції. Доведено необхідність створення умов для активізації лізингових взаємовідносин в аграрному виробництві. Запропоновано заходи, які мають потенціал стимулювання залучення приватного капіталу в аграрний сектор. Визначено недостатність внутрішніх інвестицій для підтримки аграрного сектору. Наголошено на доцільності залучення прямих іноземних інвестицій. Встановлено, що повільність прийняття рішень стосовно розвитку інноваційної підтримки гальмує розвиток суб'єктів аграрного сектору. Обґрунтовано необхідність урегулювання економічних відносин між суб'єктами аграрного бізнесу. Окреслено надмірне втручання державної виконавчої влади в процес регулювання таких відносин. Запропоновано заходи для вільного обігу капіталу у сфері аграрного ринку.

Висновки. Формування інвестиційної стратегії суб'єктів аграрного бізнесу відбувається з урахуванням їх прибутковості й фінансово-економічного стану. Залучення інвестицій сприяє покращенню результатів їх діяльності і підвищенню рівня конкурентоспроможності.

Ключові слова: суб'єкти аграрного бізнесу, інвестиції, інвестиційна привабливість, фінансовий лізинг, сільськогосподарська продукція.

**MOBILIZATION OF INVESTMENT SOURCES OF AGRICULTURAL PRODUCERS AND THEIR
INVESTMENT ATTRACTIVENESS**

Abstract

Introduction. *The agricultural sector is an important segment of the domestic economy. Appropriate measures have been developed and implemented at the state level in order to create the necessary conditions for the development of agribusiness entities.*

The purpose of the research is to find ways to increase the investment attractiveness of agribusiness entities, as well as to analyze the directions and sources of attracting and mobilizing investment funds for their development.

Results. *The preconditions for attracting investment funds in the areas of competitive development of agricultural enterprises are described. The results of the influence of foreign economic policy on the sale of agri-food and agricultural products of domestic enterprises are determined. The tendencies of attracting foreign investments in the agricultural sector of the economy are analyzed. The most attractive areas of agriculture for investment are given. The orientation of agrarian policy in the medium term is determined. The necessity of investment support of the domestic agricultural sector is substantiated. Problems of investment policy implementation are highlighted. The role of financial leasing as a form of investment of agricultural producers is characterized. The necessity of creating conditions for intensification of leasing relations in agricultural production is proved. Measures have been proposed that have the potential to stimulate the attraction of private capital in the agricultural sector. Insufficient domestic investment to support the agricultural sector has been identified. Emphasis is placed on the expediency of attracting foreign direct investment. It has been established that the slowness of decision-making regarding the development of innovation support restrains the development of agricultural sector entities. The necessity of settlement of economic relations between subjects of agrarian business is substantiated. Excessive interference of the state executive power in the process of regulating such relations is outlined. Measures for free circulation of capital in the field of agricultural market are proposed.*

Conclusions. *The investment strategy formation of agribusiness entities occurs taking into account their profitability and financial and economic condition. Attracting investments helps to improve the results of their activities and increase the level of competitiveness.*

Key words: *agrarian business entities, investments, investment attractiveness, financial leasing, agricultural products.*

JEL classification: Q12; Q14

Вступ

Аграрний сектор посідає провідне місце в економіці України. Тут зосереджено більше 10% основних виробничих фондів, п'ята частина трудових ресурсів. Аграрне виробництво забезпечує майже 3/4 продовольчого товарообігу країни. В національному господарстві закладені основи приватного бізнесу, зокрема, в аграрній сфері економіки реорганізовані колективні сільськогосподарські підприємства у нові агроформування, введені механізми кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, послаблено податкове навантаження, здійснюється реалізація заходів ряду державних програм. Інвестиційна привабливість підприємств аграрного сектору є одним із найбільш актуальних питань у сучасній економічній науці. Це обумовлено змінами підходів до господарювання у суб'єктів агробізнесу. Проблеми інвестиційної

привабливості як економічної категорії та елементу практичної діяльності розкрито у працях таких дослідників як: Демчук Н. І., Кисельова М. С. [1], Кучеренко Ю. А. [2], Мазана Т. В., Ткаченко В. П. [3], Олійничук В. М. [4], Очередько О. О. [5], Рзаєв Г. І., Вакулова В. О. [6], Скалюк Р. В., Лоїк О. І. [7], Ткаченко Т. П., Шевчук Н. А., Гончарук І. В. [8] тощо. При цьому, на наш погляд, додаткової уваги потребує дослідження джерел мобілізації інвестиційних коштів суб'єктів агробізнесу.

Мета дослідження

Мета статті – пошук шляхів підвищення інвестиційної привабливості суб'єктів агробізнесу, а також аналіз напрямів і джерел залучення й мобілізації інвестиційних коштів для їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сфері аграрного виробництва створені необхідні передумови для залучення інвестиційних ресурсів за основними пріоритетними для конкурентоспроможного розвитку суб'єктів аграрного бізнесу напрямами. Серед них:

- ❖ нарощування обсягів виробництва продукції галузей рослинництва й тваринництва;
- ❖ створення додаткових виробничих потужностей переробки аграрної сировини в сільській місцевості;
- ❖ налагодження виробництва відновлювальних нетрадиційних енергоносіїв;
- ❖ впровадження ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур, які б сприяли поліпшенню природної родючості ґрунтів і ефективності їх використання;
- ❖ запровадження органічного землеробства;
- ❖ розвиток інфраструктури аграрного ринку;
- ❖ покращення соціальної інфраструктури аграрного виробництва й розвитку сільських територій.

Обраний напрямок зовнішньоторгівельної політики в Україні сприяє тому, що масштаби зовнішньої торгівлі сировинною сільськогосподарською та агропродовольчою продукцією має тенденцію до розширення, а експортні обсяги продажів зростають швидше, ніж імпорتنі. Поліпшується система використання новітніх інструментів маркетингу. Вона зокрема включає можливості розвитку інфраструктури аграрного ринку через функціонування товарних бірж, агроторгових будинків тощо.

Загалом, можна простежити тенденції до збільшення обсягів іноземних інвестицій, однак, по-перше, їх розміри й темпи зростання не в повній мірі відповідають потребам агропромислового виробництва. А по-друге, вони є можливими лише у практиці великих аграрних підприємств холдингового типу.

Найбільш пріоритетними й одночасно прибутковими сферами для залучення іноземного інвестування є: формування інфраструктурного забезпечення щодо реалізації продукції агропромислового виробництва; надання виробничих і збутових послуг сільськогосподарським і іншим суб'єктам агропромислового виробництва; створення виробничих потужностей та агросировинної бази для виробництва допоміжної продукції; органічне землеробство; запровадження високопродуктивних і інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання поголів'я галузі тваринництва; оновлення й модернізація на основі новітніх і інноваційних технологій, в першу чергу, підприємств агропродовольчої промисловості, а також тих суб'єктів бізнесу, що займаються процесами заготівлі й зберігання сільськогосподарської продукції; розвиток технологій машинобудування та виробництво устаткування для м'ясомолочної, масложирової, борошномельної,

круп'яної та хлібопекарської промисловостей; налагодження виробництва ефективних хімічних засобів захисту рослин і препаратів для ветеринарної медицини.

Аграрна політика в середньостроковій перспективі має бути спрямованою на сталий розвиток агропромислового виробництва на засадах інноваційної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. Метою є забезпечення агропродовольчої безпеки країни, затвердження повноцінного функціонування ринку землі, розвиток ринкової інфраструктури аграрного ринку, нарощення експортного потенціалу в аграрній сфері, застосування положень, узгоджених з нормами СОТ (зокрема, дієвих механізмів захисту вітчизняного аграрного ринку), формування умов для повноцінного розвитку сільських територій, які є невідемними територіальними базисами аграрного виробництва.

Аграрне виробництво країни наразі потребує значного інвестиційного забезпечення. За розрахунками ННЦ ІАЕ НААНУ, для оновлення аграрного інноваційного потенціалу й інвестиційного процесу його забезпечення потрібні обсяги інвестицій, еквівалентні 150 млрд дол. США. Останнім часом важливого значення набувають питання щодо пріоритетності окремих існуючих джерел інвестування аграрної галузі.

В умовах зменшення обсягів внутрішніх капіталовкладень і відсутності дієвих механізмів нагромадження й використання внутрішніх інвестиційних ресурсів, логічними є висновки щодо необхідності активізації інвестиційних процесів в аграрному бізнесі через використання зовнішніх інвестиційних джерел. Однак, вони поки що не відіграють вирішальної ролі у розвитку вітчизняного аграрного виробництва.

В інвестиційному забезпеченні діяльності, зокрема в інноваційній сфері сформувались негативні взаємозалежності. Недоінвестування посилює спад аграрного виробництва, що призводить до зниження інвестиційної привабливості й можливостей господарюючих суб'єктів і держави. Такі тенденції посилюються щорічним скороченням обсягів централізованого й децентралізованого інвестиційного фінансування та капіталовкладень.

Актуальними проблемами реалізації результативної інвестиційної політики є також можливості технічної модернізації аграрного виробництва. Однак, не зважаючи на поліпшення загальної ринкової ситуації у сільському господарстві, існуючий рівень техніко-технологічного оснащення аграрних підприємств поступово погіршується. Щороку кількість техніки, необхідної для виконання як основних, так і інноваційних технологічних операцій, поступово зменшується. Питома вага функціонуючої техніки, яка відпрацювала виробничий фізичний ресурс, постійно збільшується. У зв'язку з погіршенням кількісного та якісного складу машинно-тракторних парків і їх балансової вартості в аграрних підприємствах зменшуються ресурсні можливості залучення власних традиційних фінансових джерел оновлення й поповнення складу машинно-технологічних парків, таких як амортизаційні фонди та прибуток. Головна проблема технічного оновлення – наявні фінансові ресурси. Всього для оновлення машинно-тракторного парку у повному обсязі необхідними є капіталовкладення у приблизному розмірі 350 млрд грн.

Новими формами інвестування суб'єктів аграрного сектора, зокрема для забезпечення можливостей придбання техніки, є запровадження фінансового лізингу. Завдяки використанню лізингу аграрні товаровиробники мають можливість отримувати для інноваційного виробництва необхідну техніку й обладнання без одночасної оплати їх повної вартості та мобілізувати власні фінансові ресурси. Лізингові платежі оплачуються в періоди експлуатації вже купленої техніки, тобто за рахунок отриманих економічних результатів. Лізингодержувачі користуються ринковою інформацією й самі роблять вибір за характеристиками і марками машин. Реалізується можливість використання гарантій заводів-виробників і інших прав на ринку

лізингових послуг. Це дає змогу поступово знижувати розміри лізингових платежів на ставки банківського кредитування.

Необхідним є створення відповідних умов активізації лізингових взаємовідносин в аграрному виробництві. Одночасно слід формувати фундамент для забезпечення оптимальної конкуренції на ринку лізингових послуг. Лізинг має стати не способом «проїдання» наявних фінансових ресурсів суб'єктів аграрного бізнесу, а результативним механізмом технічного переозброєння сільськогосподарського виробництва.

Заслуговує на увагу пропозиція, що передбачає поступовий відхід від залучення бюджетних ресурсів на закупівлю техніки і її передачу аграрним товаровиробникам. Натомість доцільним є розширення дії існуючих порядків використання бюджетних ресурсів на частковій компенсації вартості коштовної техніки, на операції щодо придбання сільськогосподарської техніки за угодами фінансового лізингу, що укладені між сільськогосподарськими товаровиробниками й приватними лізинговими організаціями, створеними при банківських установах або на заводах-виробниках.

При цьому необхідно передбачати розмір компенсації до 40% тільки від тієї суми, що відшкодуватиме вартість техніки, без урахування додаткових складових лізингових платежів. Це дозволить залучати більш значні обсяги приватного капіталу в аграрний сектор економіки на довгостроковій основі.

Однак, незважаючи на результативні механізми стимулювання залучення внутрішніх інвестицій через державну підтримку, вони є обмеженими, в першу чергу, факторами об'єктивного характеру. Це, зокрема, бюджетні можливості й фінансові ресурси аграрних підприємств, які можуть спрямовуватись на інвестиційні цілі. Такі обсяги складають орієнтовно 3-5 млрд грн щороку. По-друге, значущими є фактори суб'єктивного характеру, на які малі та середні за розмірами вітчизняні аграрні формування не мають можливостей впливу.

Таким чином, забезпечення внутрішнього ринку інвестиційною підтримкою слід підсилювати залученням прямих іноземних інвестицій. Масштаби інвестиційних проблем у сільському господарстві свідчать, що їх вирішення є важким, але надзвичайно важливим завданням державної ваги. Зволікання з вирішеннями інвестиційних проблем забезпечення інноваційної діяльності у сільському господарстві можуть призвести до втрати технічного потенціалу аграрної галузі. Інвестиційні проблеми в аграрному бізнесі, незважаючи на їх масштабність, є можливими для вирішення. Для цього не потрібно залучення прямих державних інвестицій у великих обсягах – їх завдання полягатиме в забезпеченні результативної реалізації обмежених державних пріоритетів в аграрній галузі.

Важливим є врегулювання економічних відносин між суб'єктами таким чином, щоб вони були в змозі забезпечувати еквівалентний обмін між аграрним виробництвом і іншими спорідненими галузями й сферами вітчизняної економіки, встановлювати економічно обґрунтовані та взаємовигідні ціни на залучення інвестиційних ресурсів. Через механізм розподільних взаємовідносин необхідно досягти однакової результативності й прибутковості виробництва у різних підгалузях і підкомплексах аграрного виробництва.

Одними з головних складових елементів формування привабливого інвестиційного клімату в аграрному бізнесі є обмеження негативних втручань органів державної виконавчої влади у реалії функціонування аграрного сектора. Проведення відповідними органами державної виконавчої влади вивіреної і цілеспрямованої політики щодо формування сприятливого інвестиційного середовища в аграрному виробництві забезпечуватиме та гарантуватиме можливості надходження додаткових

фінансових інвестицій на агропромисловий ринок. З метою отримання фінансових ресурсів від іноземних інвесторів в аграрний бізнес передбачається:

- ❖ розширення кола спеціальних економічних зон пріоритетного розвитку з метою забезпечення постійного інвестиційного розвитку агропромислового виробництва;
- ❖ враховування традиційно низької привабливості аграрного виробництва для іноземних інвесторів,
- ❖ розроблення й впровадження механізмів залучення інвестиційних ресурсів з одночасним вирішенням питань земельного ринку;
- ❖ підвищення ступеня гарантованості прав можливих інвесторів, зокрема іноземних;
- ❖ налагодження автоматизованої інформаційної системи для забезпечення оперативного пошуку партнерів у сферах залучення іноземного інвестування;
- ❖ формування належного режиму використання консультаційного обслуговування щодо окремих питань правового забезпечення, фінансування й страхування;
- ❖ створення державного реєстру потенційних іноземних інвесторів і банків даних про можливі об'єкти іноземного інвестування.

Для формування прозорих умов і вільного обігу інвестиційного капіталу необхідно здійснювати такі заходи: забезпечення умов прозорості щодо прийняття рішень органами виконавчої влади; поширення практик публічності обговорень проектів, положень і нормативно-правових актів щодо вирішення питань інвестиційної діяльності; удосконалення існуючих механізмів фінансового оновлення підприємств; відбір можливих інвестиційних проектів за державним інвестуванням на конкурентних засадах; стимулювання діяльності суб'єктів аграрного бізнесу щодо страхування інвестиційних ризиків; створення банків даних про наявні інвестиційні проекти й окремих потенційних інвесторів; розвиток мережі аудиторських і консалтингових організацій; здійснення моніторингу міжнародних, національних і регіональних інвестиційних програм в аграрному виробництві; оприлюднення результатів функціонування інвестиційних програм і реалізованих проектів.

Сучасні тенденції аграрного виробництва в розрізі залучення інвестиційних коштів для забезпечення можливостей запровадження інноваційної діяльності мають переважно несприятливий характер. У зв'язку зі зниженням інвестиційної привабливості в аграрній сфері сформувався і продовжують загострюватись масштабні інвестиційні проблеми.

Вирішення проблеми формування інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності загалом і формування інвестиційної привабливості, зокрема, є життєво важливими й необхідними умовами розвитку як для аграрного бізнесу, так і для країни в цілому. Головна вада сучасного вітчизняного аграрного виробництва - недостатній рівень його конкурентоспроможності. Це є наслідком перетворень в минулому потужного індустріалізованого аграрного виробництва на окремі (в переважній більшості випадків приватні) малопотужні та незацікавлені в розширенні своєї основної діяльності підприємства.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Результативність основної виробничо-комерційної діяльності й фінансово-економічний стан є базовими критеріями для використання суб'єктами аграрного бізнесу певних стратегій розвитку інноваційно-інвестиційного потенціалу. Вони реалізують свої виробничі цикли і мають можливість запровадження будь-яких інновацій у виробництво лише за рахунок саме інвестування. Розмір інвестиційного

фонду являє собою власне отриману масу чистого прибутку, що стає базою для подальшого виробничого циклу, фінансовим інструментом застосування новітніх управлінських прийомів господарювання, важелем отримання конкурентних переваг на ринку й перспективним напрямком розширеного відтворення в аграрному виробництві.

Список літератури

1. Демчук Н. І., Кисельова М. С. Інвестиційне забезпечення сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2016. № 24. С. 21-26.
2. Кучеренко Ю. А. Особливості інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 7. С. 82-85.
3. Мазана Т. В., Ткаченко В. П. Інвестиційна діяльність в аграрному виробництві. *Агросвіт*. 2016. № 11. С. 47-50.
4. Олійничук В. М. Рівні інвестиційної привабливості підприємств: фактори впливу та резерви підвищення. *Сталий розвиток економіки*. 2014. №1(23). С. 136-142.
5. Очередько О. О. Перспективи розвитку інвестиційної діяльності підприємств України. *Менеджер*. 2016. № 4 (73). С. 24-31.
6. Рзаєв Г. І., Вакулова В. О. Методичні підходи оцінки інвестиційної привабливості підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 1. С. 141-149.
7. Скалюк Р. В., Лоїк О. І. Оцінка інвестиційної привабливості підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 1. С. 115-122.
8. Ткаченко Т. П., Шевчук Н. А., Гончарук І. В. Напрями оптимізації інвестиційної діяльності підприємств. *Агросвіт*. 2018. № 7. С. 45-48.

References

1. Demchuk, N. I., Kysel'ova, M. S. (2016). «Investment support of agricultural enterprises». *Ahrosvit*. no 24, pp. 21-26.
2. Kucherenko, Yu. A. (2018). «Peculiarities of investment activity of agricultural enterprises». *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. no 7, pp. 82-85.
3. Mazana, T. V., Tkachenko, V. P. (2016). «Investment activity in agricultural production». *Ahrosvit*. no 11, pp. 47-50.
4. Oliynychuk, V. M. (2014). «Levels of investment attractiveness of enterprises: factors of influence and reserves of increase». *Stalyi rozvytok ekonomiky*. no 1(23), pp. 136-142.
5. Ochered'ko, O. O. (2016). «Prospects for the development of investment activity of Ukrainian enterprises». *Menedzher*. no 4 (73), pp. 24-31.
6. Rzaev, H. I., Vakulova, V. O. (2016). «Methodical approaches to assessing the investment attractiveness of the enterprise». *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*. no 1, pp. 141-149.
7. Skalyuk, R. V., Loyik, O. I. (2016). «Estimation of investment attractiveness of the enterprise». *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*. no 1, pp. 115-122.
8. Tkachenko, T. P., Shevchuk, N. A., Honcharuk, I. V. (2018). «Directions of optimization of investment activity of enterprises». *Ahrosvit*. no 7, pp. 45-48.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2019 р.

Олександра Валеріївна МАНДИЧ

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу та
медіакомунікацій,

Харківський національний технічний університет сільського

господарства імені Петра Василенка

ORCID ID: 0000-0002-4375-2208

E-mail: Ol.mandych@gmail.com

Наталя Миколаївна БАБКО

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та медіакомунікацій,

Харківський національний технічний університет

сільського господарства імені Петра Василенка

ORCID ID: 0000-0002-7620-9500

E-mail: Natalia.babko@ukr.net

Софія Іванівна СПІВАК

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, фінансів та інформаційних

технологій, Луганський національний аграрний університет

E-mail: sispivak@gmail.com

**РЕІНЖИНІРИНГ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПРИ ФОРМУВАННІ МАРКЕТИНГОВОЇ ТА
ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕГРОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Мандич, О. В. Реінжиніринг бізнес-процесів при формуванні маркетингової та логістичної діяльності інтегрованих підприємств [Текст] / Олександра Валеріївна Мандич, Наталя Миколаївна Бабко, Софія Іванівна Співак // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 402–410. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті досліджені питання реінжинірингу бізнес-процесів інтегрованих підприємств. Визначено, що вплив на ефективність ринкової діяльності пов'язаний з використанням маркетингового й логістичного інструментарію. Новітні управлінські системи дозволятимуть поєднувати функції (виробничі та комерційні) у своїх стратегіях для досягнення максимального ефекту при позиціонуванні інтегрованих підприємств на різних ринках. Доведено, що формування управлінської системи інтегрованого підприємства має відбуватися на засадах системності, комплексності, цілісності та єдності. Ідентифіковано, що при застосуванні маркетингово-логістичної системи й при виході інтегрованого підприємства на цільовий ринок особливого значення набувають питання маркетингу партнерських відносин. Представлені основні чинники впливу та фактори формування клієнтоорієнтованого управління на підприємствах. Визначено, що реінжиніринг бізнес-процесів вимагає опрацювання поєднаної внутрішньої системи маркетингу і логістики у відповідності до змін ринкового середовища. Окреслено, що для отримання кращих результатів в системі менеджменту інтегрованих підприємств слід формувати маркетингову логістику. Доведена необхідність використання маркетингу через двовекторне розуміння, а логістики – в більш ширшій управлінській сфері. Маркетингова логістика враховує всі особливості виробничо-комерційної діяльності інтегрованих підприємств. Представлено, що концепція маркетингово-логістичного

управління в процесі реінжинірингу бізнес-процесів інтегрованих підприємств матиме свій окремий функціонал. Визначений набір функцій є поєднанням маркетингу й логістики. Ідентифіковано необхідність залучення інструментарію маркетингу партнерських відносин при реінжинірингу інтегрованих підприємств через особливості виробничої і комерційної складових їх діяльності. Доведено, що поєднання основної діяльності може мати цільові ринки в різних сферах, тому поєднання внутрішніх маркетингових і логістичних стратегій в одну єдину є вирішальним етапом їх ефективного розвитку.

Ключові слова: маркетинг, логістика, реінжиніринг бізнес-процесів, інтегроване підприємство, маркетингові відносини, стратегії, ефективність.

Oleksandra Valeriivna MANDYCH

Doctor of Economics, Professor, Head of Marketing and Media Communications Department,
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

Natalia Mykolayivna BABKO

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Marketing and Media
Communications Department, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of
Agriculture

Sofia Ivanivna SPIVAK

PhD in Economics, Associate Professor of Accounting, Finance and Information Technology
Department, Luhansk National Agrarian University

**REENGINEERING OF BUSINESS PROCESSES IN THE FORMATION OF MARKETING AND
LOGISTICS ACTIVITY OF INTEGRATED ENTERPRISES**

Abstract

The article investigates the issues of business process reengineering of integrated enterprises. It is determined that the impact on the efficiency of market activities is associated with the use of marketing and logistics tools. The newest management systems will allow to combine functions (production and commercial) in the strategies for achievement of the maximum effect at positioning of the integrated enterprises in various markets. It is proved that the formation of the management system of an integrated enterprise should take place on the basis of system, complexity, integrity and unity. It has been identified that the issues of partnership marketing become especially important in the application of the marketing and logistics system and in the entry of the integrated enterprise into the target market. The main factors of influence and factors of customer-oriented management formation at the enterprises are presented. It is determined that business process reengineering requires the development of a combined internal marketing and logistics system in accordance with changes in the market environment. It is outlined that marketing logistics should be formed in order to get the best results in the management system of integrated enterprises. The necessity of using marketing through two-vector understanding, and logistics - in a broader management area is proved. Marketing logistics takes into account all the features of production and commercial activities of integrated enterprises. It is presented that the concept of marketing and logistics management in the process of reengineering the business processes of integrated enterprises will have its own functionality. The defined set of functions is a combination of marketing and logistics. The need to involve the tools of partnership marketing has been identified in the reengineering of integrated enterprises due to the peculiarities of production and commercial components of their activities. It is proved that the combination of the

main activity can have target markets in different areas, so the combination of internal marketing and logistics strategies into one is a crucial stage of their effective development.

Keywords: *marketing, logistics, business process reengineering, integrated enterprise, marketing relations, strategies, efficiency.*

JEL classification: M31

Вступ

Формування управлінської системи інтегрованих підприємств викликає ряд питань, пов'язаних, в першу чергу, з можливостями й особливостями їх ринкового позиціонування. Причому формування окремих об'єктовий ринків для системи менеджменту будь-якого підприємства не викликати труднощі, а основною проблемою стануть питання щодо правильної організації стратегічного управління, формування стратегій і окреслення бізнес-процесів підприємства через призму найбільш вдалих на сьогодні інструментів маркетингу й логістики при виході підприємства на ринок, маючи на меті отримувати максимально можливий ефект від провадження своєї виробничо-комерційної діяльності. Таким чином, питання реінжинірингу бізнес-процесів інтегрованих підприємств при опрацюванні напрямів розвитку їх маркетингової і логістичної діяльності є актуальним питанням, а сформовані пропозиції надаватимуть більше можливостей для окремих секторів економіки, зокрема й агробізнесу, виходити на новий рівень управління із застосуванням новітніх систем менеджменту [1-3]. Це, в свою чергу, не лише покращуватиме фінансовий стан бізнес-суб'єктів, а й підвищуватиме їх результативність загалом.

Проблемами формування маркетингових і логістичних систем, їх функціональних і структурних компонентів, а також моделей їх поєднання в одній управлінській стратегії підприємства займалась велика кількість вчених-економістів. В першу чергу, в даному дослідженні можна виокремити таких як Варес А.Ю., Войчак А.В., Дойль П., Крикавський Є.В., Мандич О.В., Смиричинський В.В., Чухрай Н.І., Чорнописька Н.В. та ін. Проте, незважаючи на значні результати, окремі питання в сфері реінжинірингу бізнес-процесів, саме інтегрованих підприємств, залишаються не вирішеними.

Мета дослідження

Метою статті є опрацювання теоретичних положень для можливості прикладного використання визначеного інструментарію маркетингової та логістичної діяльності з одночасним поєднанням їх функціоналу при проведенні реінжинірингу бізнес-процесів інтегрованих підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розуміння системи через впорядкований набір компонентів, які знаходяться у взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємодіях між собою, дозволяє поєднувати два важливих напрями (маркетинг і логістику) в єдину систему. Так, на цій основі утворюватиметься цілісна єдність. Визначальними елементами будь-якої системи в економічній сфері є стадії виробництва, розподілу, обміну й споживання. У процесі взаємодії між визначеними стадіями відбуватимуться перетворення ресурсів, створення нових товарів, а завершальним етапом стане їх реалізація [16].

Ситуація, яка склалась на ринку на сьогоднішньому етапі розвитку, зумовила переосмислення якісних і кількісних характеристик у взаємовідносинах бізнес-структур і споживачів. Підприємства у своїй виробничо-комерційній діяльності вимушені шукати нові напрями при організації виробничих процесів, сервісному обслуговуванню, продажах тощо. Серед більш результативних факторів впливу на клієнтів необхідно визначити клієнтоорієнтованість. Клієнтоорієнтованість поєднує в собі маркетинг і

логістику, тому реінжиніринг бізнес-процесів інтегрованих підприємств має формуватись саме на визначених засадах. Особливої уваги даному поєднаному бізнес-інструментарію також приділяють підприємства, які працюють на ринку в системі електронної комерції. Також, одночасно сучасний етап розвитку інтегрованого бізнесу розширює свій функціонал в розрізі реінжинірингу маркетингової і логістичної діяльності. Це призводить до реформування функцій взаємовідносин між головними учасниками ринкових відносин (продавцями й покупцями). Тому управління логістичною та маркетинговою діяльністю інтегрованих підприємств у системі найсучасніших і найбільш прогресивних стратегій вважається взаємодією через концепцію маркетингу взаємовідносин. Дана концепція запропонована Л. Беррі в контексті використання маркетингу послуг, причому послуги є вже елементом логістичної діяльності. Дана концепція описує новий підхід до реінжинірингу, який орієнтується на триваліші стосунки продавців зі споживачами [17]. Значного внеску у розвиток реінжинірингу бізнес-процесів внесено представниками північноєвропейської школи маркетингового управління (Nordic school). Так, К. Гренроос [17] на прикладі сфер послуг вказав на можливості отримання переваг даної концепції. Ним також запропоновано визначити категорію життєвого циклу взаємовідносин зі споживачами [18]. Сутнісний зміст даної концепції формується на засадах того, що в якості базових об'єктів маркетингового управління мають розглядатися відносини. Єдино можливим способом утримання споживачів є індивідуалізація стосунків з клієнтами. По-перше, це є можливим на базі розвитку системи довгострокових взаємовідносин між партнерами. По-друге, для інтегрованих підприємств дана концепція та розмежування носить більш вагомий характер через наявність клієнтської бази різних рівнів. Це відбувається за рахунок інтегрованого виробництва, тобто виробництва продуктів, наприклад, в агробізнесі різних споживчих напрямів. Так, стосунками зі споживачами агросировинної продукції є посередницькі організації та підприємства поглибленої переробки, а для товарів власної переробки аграрних підприємств клієнтами виступатимуть вже кінцеві споживачі – населення. При чому процеси реінжинірингу мають формувати системне використання на визначених рівнях одночасно і маркетингу, і логістики.

Маркетинг являє собою невід'ємну частину загальної управлінської системи інтегрованих підприємств, яка охоплює весь ланцюг розподілу. Дану систему можливо розуміти двовекторно: через вивчення попиту й пропозиції на ринку (основне завдання маркетингової діяльності); через формування способів і методів більш повного задоволення визначених потреб споживачів [4].

Можливості досягнень успіху інтегрованого підприємства на довгострокову перспективу забезпечуватимуться результативною маркетинговою політикою. Маркетингова політика, в першу чергу, визначатиме орієнтири розвитку підприємств в умовах динамічного конкурентного середовища. З іншої сторони, маркетинг в системі реінжинірингу інтегрованих підприємств формуватиме також внутрішню управлінську систему в розрізі політик маркетингового інструментарію. За сучасних умов, як зазначає П. Дойль, маркетингова діяльність є домінуючою стратегією, яку необхідно розуміти через сенс філософії бізнесу, на яку покликані опиратись всі структурні підрозділи інтегрованого підприємства для забезпечення єдності, системності й цілісності їхніх бізнес-ідей і бізнес-процесів для досягнення однієї кінцевої мети [6]. Одночасно поєднання маркетингу й логістики дозволяє в системі менеджменту інтегрованих підприємств виділяти логістику не як відокремлений бізнес-процес, а як складовий компонент загальної стратегії підприємства. Причому за таких базових умов логістика матиме не лише свій чітко визначений функціонал, а виконуватиме також суміжні з маркетингом функції для більшого загального стратегічного ефекту в системі менеджменту.

Так, логістика походить від грецького слова «logistike», що означало мистецтво рахунків, обмірковування. Ідея інтеграції постачальницьких, виробничих і розподільницьких систем, в яких поєднуюватиметься функціонал постачання, виробництва, зберігання й товаророзподіл, що виникали при еволюційному розвитку ринкової економіки, трансформувалася у відокремлений науковий напрям досліджень і форму господарювання – логістику. Розуміння переваг економічної сторони логістики формують її як сукупність різних видів діяльності підприємства, метою поєднання яких є отримання необхідної кількості товарів у встановлений час і у встановленому місці, в якому існує потреба в даному товарі, причому проходження всього ланцюга має відбуватись з найменшими витратами [9]. Логістику також можна характеризувати як науку про стратегічне управління матеріальними, інформаційними, фінансовими й іншими потоками, від первинного джерела їх виникнення до кінцевого споживача із мінімальними витратами, пов'язаними з їх просуванням, забезпечуючи при цьому максимізацію теперішніх і майбутніх прибутків і найвищу ефективність реалізації. Таким чином, логістика являє собою науку про оптимальне управління матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками в економічних адаптивних системах із синергічними зв'язками [16]. Одне із основних завдань логістики полягає також в утворенні інтегрованої ефективної системи регулювання й контролю матеріальних і інформаційних потоків, яка забезпечить високу якість поставки продукції [9, 15]. Американські вчені вважають, що логістика вийшла за межі традиційного вузького значення й має вагу у стратегічному управлінні та плануванні підприємства. Ускладненість виробничих процесів інтегрованих підприємств і загострення конкурентних відносин вимагають чіткіших взаємозв'язків логістичного менеджменту зі стратегічними цілями інтегрованих підприємств. Одночасно реінжиніринг бізнес-процесів вимагає активізації ролі логістичного менеджменту у підвищенні гнучкості підприємства, його здатності до швидкого реагування на постійні динамічні ринкові відносини, а також залучення взаємопов'язаних компонентів маркетингового менеджменту.

Світові тенденції розвитку вказують на тенденції розвитку простої, нерозгалуженої організаційної форми і системи. З іншої сторони, вони вказують на відсутність існування жодної єдиної діючої управлінської стратегії й стандартного рішення для кожного, щоб воно було спроможне вирішити всі проблемні питання функціонування в ринковому середовищі. Тому під час реінжинірингу концепцій маркетингу та логістики в єдину систему мають враховуватись специфічні особливості виробничої діяльності (особливо для умов інтегрованих виробництв) чи підприємств. Системи поглядів на удосконалення виробничо-комерційної діяльності через раціоналізацію управління саме матеріальними логістичними потоками є частиною логістичного менеджменту. Концепція логістичного менеджменту розкрита Пфолем при дослідженні п'яти базових характеристик з таких позицій [9]:

- мислення категоріями корисності й вартості;
- мислення системними категоріями;
- мислення категоріями витрат;
- мислення категоріями обслуговування.

Позиції різних науковців щодо сутності маркетингу й логістики, а також їх систематизація дозволили сформувати визначення «маркетингової логістики», яка більш чітко розкриватиме сутність даного дослідження для умов проведення реінжинірингу бізнес-процесів інтегрованих підприємств. Так, маркетингову логістику слід розкривати через систему оптимізації в поєднанні матеріальних, інформаційних і фінансових логістичних потоків, за яких доставка товарів чи надання послуг здійснюватиметься за логістичними правилами (у потрібній кількості, необхідної якості

й асортименту, у відповідний час і у встановлене місце, за прийнятними цінами з мінімальними витратами), при чому отримання кінцевих результатів – максимізація прибутку і соціальний ефект – має відбуватись на засадах запровадження маркетингу партнерських відносин з постійним використанням маркетингового інструментарію в управлінській складовій інтегрованого підприємства, а також формування логістичної та маркетингової єдності бізнес-процесів інтегрованих підприємств через поєднання їх функціоналу. Таким чином, сфери залучення маркетингової логістики – стадії проведення ринкового дослідження й бізнес-аналітики, фізичного перерозподілу товарів за різними каналами, ринкових взаємовідносин в процесах купівлі-продажу.

Дослідники з питань маркетингового менеджменту вказують на існування партнерства в каналах розподілу. Так, співробітництво в каналах розподілу можна забезпечити, призначивши керівника каналу, який координує, надає допомогу і спрямовує інших учасників. Керівником каналу може бути будь-який його суб'єкт. Підприємство також може стати керівником каналу, але тоді, коли воно здатне впливати на інших. Така здатність може виявлятися в тому, що підприємство, по-перше, може налагоджувати або надавати допомогу іншим учасникам, що забезпечується її міцним фінансовим станом або особистими контрактами зі споживачами. По-друге, може впливати на інших суб'єктів каналу. По-третє, ідентифікується з іншими членами каналу, створюючи їм переваги. По-четверте, може диктувати свої умови іншим [5]. Таким чином, особливості формування маркетингово-логістичних каналів на підприємстві має виокремлювати різні етапи бізнес-процесів для інтегрованого підприємства через неможливість їх поєднання. Так, інтеграція в системі маркетингової логістики на стадії, що передують безпосередньому виробничому процесу, передбачатиме зміни підходів до закупівельних процесів. На даному етапі управління матеріальними потоками виникатимуть необхідності приймання рішень, які максимально мають задовольняти суперечливість інтересів постачальницьких, транспортних і інших пов'язаних підприємств, а також складських і виробничих підрозділів споживачів [4]. Якщо мова йде про виробничу стадію, то для умов інтегрованих підприємств вкрай складним є поєднання функціоналу при різних технологіях, зокрема, в агробізнесі для сировинної та продовольчої складових інтегрованого виробництва. Знову ж таки, розподіл товарів і партнерські відносини інтегрованого підприємства за різними товарними групами матимуть певні обмеження. Тому необхідно також визначитись з широтою розуміння маркетингової логістики для системи управління.

У виробничо-комерційній діяльності виокремленні два принципові напрями у визначенні маркетингової логістики [15]. Одним з них, що пов'язаний з функціональними підходами до товароруку (управління операцією, яку необхідно виконати при товаророзподілі від постачальника до споживача), є фізичне розуміння маркетингової логістики. Другий напрям характеризують більш широким підходом. Тобто крім управління фізичними операціями товаророзподілу, маркетингова логістика включатиме дослідження ринку, партнерських відносин і загалом аналіз постачальників і споживачів. Маркетингова логістика також координуватиме попит і пропозицію на обраних ринках товарів і послуг, а також здійснюватиме реінжиніринг бізнес-процесів інтегрованих підприємств з метою гармонізації інтересів учасників процесів товаророзподілу.

Таким чином, можливим є виокремлення основних принципів, що були покладені базисом концепції стратегічного управління в маркетинговій логістиці:

- системність підходу, інтеграційний інструментарій інтегрованих виробництв у виробничо-транспортні, виробничо-транспортно-складські, функціональні системи єдиної технології;

- гнучкість технологічних ланцюжків високої надійності та якості функціонування системи, можливість внесення змін в графік закупівель матеріалів, зміни в термінах постачання;

- індивідуалізація вимог до обладнання, перехід від універсальних до спеціалізованих установок;

- надійність в забезпеченні ресурсами;

- саморегулювання (збалансованість виробництва);

- гуманізація праці, високий ступінь її безпеки, естетизація виробничої сфери, охорони природи;

- мінімізація об'ємів запасів;

- економічність (скорочення рівня запасів продукції у споживача до 30-45%, підвищення рівня транспортного й інформаційного обслуговування);

- моделювання товарообороту;

- облік сукупних недоліків виробництва по всьому логістичному ланцюжку з орієнтацією на ринок;

- розвиток сервісу на сучасному рівні;

- зворотній зв'язок, в якості якого виступає політика комунікацій, що визначає в кінцевому підсумку стратегічні цілі функціонування [4, 9, 11]. Політика комунікацій для інтегрованих підприємств має визначальне значення через особливості їх виробничо-комерційної діяльності. Так, наприклад, інтегрованими підприємствами в сфері агробізнесу можливим є одночасне провадження діяльності в різних сферах (сільське господарство, органічне виробництво, переробне виробництво, зелений туризм) [11-14].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розуміння маркетингу й логістики визначає їх як види діяльності, що формують через свій функціонал і інструментарій стратегію підприємства. Залучення маркетингу та логістики при реінжинірингу бізнес-процесів інтегрованих підприємств є необхідним через особливості саме виробничо-комерційної діяльності, яка на різних етапах і стадіях вимагає різних інструментів управління. Тому формування маркетингової логістики є найбільш вдалим новітнім компонентом для бізнес-суб'єктів, що даватиме їм змогу створити окремі результативні виробничо-комерційні системи (в розрізі виробництв, товарів і продажів) для їх ефективного функціонування й виходу на більш високі рівні ринкової інфраструктури (через інтегрованість виробництва, в першу чергу). Особливого значення в процесі реінжинірингу бізнес-процесів інтегрованих підприємств через поєднання логістичного й маркетингового інструментарію слід надати політиці комунікацій, яка є визначальною для формування маркетингу партнерських відносин і клієнтоорієнтованого маркетингу – наразі найнеобхіднішого напрямку його розвитку.

Список літератури

1. Бабко Н. М., Калініченко С. М., Микитась А. В., Харчевнікова Л. С. Маркетингове управління: особливості імплементації в систему менеджменту аграрних підприємств. *Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. 2019. Вип. 202. С. 299-307.
2. Бабко Н. М., Микитась А. В., Науменко І. В. Механізм формування ідеї для стратегічного маркетингу суб'єктів агробізнесу. *Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. 2019. Вип. 206. С. 298-305.
3. Батюк Л. А., Квятко Т. М., Бабко Н. М. Транснаціоналізація національних економічних систем в умовах глобалізації. *Вісник Харківського національного*

технічного університету сільського господарства: Економічні науки. 2018. Вип. 200. С. 95-103.

4. Варес А. Ю. Маркетинговая логістика. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.* 2001. №535. С. 84-88.
5. Войчак А.В. Маркетинговий менеджмент. К.: КНЕУ, 2008. 268 с.
6. Дойль П. Маркетинг, орієнтований на стоимость / пер. с англ.; под ред. Ю.Н. Каптуревського. СПб. : Питер, 2001. 480 с.
7. Квятко Т.М. Генезис наукових основ теорії конкуренції. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки.* 2017. Вип. 182. С. 154-162.
8. Квятко Т.М. Співвідношення категорій «ефективність» та «конкурентоспроможність»: теоретичні засади досліджень, загальні риси та особливості. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва: Економічні науки.* 2014. Вип. 3. С. 157-162.
9. Крикавський Є.В., Чухрай Н.І., Чернописька Н.В. Логістика: компендіум і практикум. Київ: Вид-во «Кондор», 2007. 336 с.
10. Науменко І.В. Складові механізми забезпечення економічного зростання сільського господарства. *Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки.* 2016. Вип. 177. С. 99-109.
11. Нікітіна О.М. PR-маркетинг як один з інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки.* 2016. Вип. 177. С. 160-165.
12. Нікітіна О.М. Особливості впровадження маркетингових комунікацій в туристичні послуги. *Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки.* 2016. Вип. 174. С. 212-218.
13. Романюк І.А. Нові чинники та концепції здійснення інтенсифікації сільського господарства. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу.* 2016. Вип. 4. С. 60-63.
14. Севідова І.О., Лещенко Л.О. Стан, проблеми та перспективи розвитку овочівництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2017. Вип. 12. С. 28-33.
15. Смирчинський В. В. Основи логістичного менеджменту. Тернопіль: Економічна думка, 2003. 239 с.
16. Чухрай Н. І., Патора Р. Інновації та логістика товарів; Національний ун-т «Львівська політехніка», Громадська вища школа підприємництва та управління в м. Лодзі, Республіка Польща. Л.: Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2001. 262 с.
17. Abratt R., Russel J. Relationship marketing in private banking in South Afrika. *International Journal of Bank marketing.* 1999. Vol. 17, 1. P. 5-19.
18. Gronroos C. A service quality model and its marketing implications. *Europien Journal of Marketing.* 1991. № 4. P. 36-44.

References

1. Babko, N. M., Kalinichenko, S. M., Mykytas', A. V. Kharchevnikova, L. S. (2019). «Marketing management: features of implementation in the management system of agricultural enterprises». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky.* No 202, pp. 299-307.
2. Babko, N. M., Mykytas', A. V., Naumenko, I. V. (2019). «The mechanism of idea formation for strategic marketing of agribusiness entities». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho*

tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky. No 206, pp. 298-305.

3. Batuyk, L. A., Kvyatko, T. M., Babko, N. M. (2018). «Transnationalization of national economic systems in the conditions of globalization». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky.* No 200, pp. 95-103.
4. Vares, A.YU. (2001). «Marketing logistics». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V.N. Karazina.* №535, pp. 84-88.
5. Voychak, A.V. (2008). *Marketynhovyy menedzhment.* [Marketing management]. KNEU. Kyiv. Ukraine.
6. Doyl', P. (2001). *Marketing, oriyentirovaniy na stoimost'.* [Marketing, Cost Orientation]. / Translated by and in Kapturevskogo YU. N. Piter. St. Petersburg. Russia.
7. Kvyatko, T. M. (2017). «Genesis of the scientific principles of competition theory». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky.* No 182, pp. 154-162.
8. Kvyatko, T. M. (2014). «Comparison of the categories of "efficiency" and "competitiveness": theoretical background, general features and features». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu im. V. V. Dokuchayeva: Ekonomichni nauky.* No 3, pp. 157-162.
9. Krykavs'kyi, YE.V., Chukhray, H.I., Chornopys'ka, N.V. (2007). *Lohistyka: kompendium i praktykum.* [Logistics: compendium and workshop]. Vyd-vo «Kondor». Kyiv. Ukraine.
10. Naumenko, I.V., (2016). «Components of the mechanism for ensuring economic growth of agriculture». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky.* No 177, pp. 99-109.
11. Nikitina, O. M. (2016). «PR-marketing as one of the tools of increasing the competitiveness of the enterprise». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky.* No 177, pp. 160-165.
12. Nikitina, O. M. (2016). «Features of introduction of marketing communications in tourist services». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky.* No 174, pp. 212-218.
13. Romanyuk, I. A. (2016). «New factors and concepts for the implementation of agricultural intensification». *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu.* No 4, pp. 60-63.
14. Sevidova, I.O., Leshchenko, L.O. (2017). «Status, Problems and Prospects of Vegetable Growing in Ukraine». *Investytsiyi: praktyka ta korystuvannya.* No 12, pp. 28-33.
15. Smyrychyns'kyi, V.V. *Osnovy lohistychnoho menedzhmentu.* [Fundamentals of logistics management]. Ternopil': Ekonomichna dumka, 2003. 239 p.
16. Chukhray, N. I., Patora, R. (2001). *Innovatsii ta lohistyka tovariv.* [Innovation and logistics of goods]. Natsional'nyj un-t «L'vivs'ka politekhnika», Hromads'ka vyscha shkola pidpriemnytstva ta upravlinnia v m. Lodzi, Respublika Pol'scha. Vydavnytstvo Natsional'noho un-tu «L'vivs'ka politekhnika». Lviv. Ukraine.
17. Abratt, R., Russel, J. (1999). Relationship marketing in private banking in South Afrika. *International Journal of Bank marketing.* Vol. 17,1, pp. 5–19.
18. Gronroos, C. A. (1991). Service quality model and its marketing implications. *Europien Journal of Marketing.* № 4, pp. 36-44.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2019 р.

Анна Миколаївна ОРЕЛ

кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

ORCID ID: 0000-0003-0823-3346

E-mail: orel31044@khntusg.info

КОНКУРЕНТНІ СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Орел, А. М. Конкурентні стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів аграрного виробництва / Анна Миколаївна Орел // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 411-418. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Забезпечення сталого розвитку вітчизняних суб'єктів аграрного виробництва передбачає досягнення й підтримання достатнього для здійснення розширеного відтворення рівня економічної ефективності та конкурентоспроможності. Це, в першу чергу, передбачає формування належного рівня конкурентоспроможності через створення стійких конкурентних переваг продукції і підприємств-товаровиробників. Вказаний процес унеможливується без залучення інвестиційних ресурсів і впровадження інновацій з метою створення конкурентних переваг, посилення ринкових позицій і збільшення рівня концентрації виробничого капіталу. Останнє зумовлює необхідність комплексного стратегічного планування, яке б базувалося на інноваційній орієнтації інвестиційної діяльності.

Мета. Метою статті є формування теоретико-методичних і прикладних засад формування конкурентних стратегій інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів аграрного виробництва.

Метод (методологія). У процесі дослідження застосовано методи порівняння, аналізу, теоретичного й логічного узагальнення. Методологічною основою став діалектичний метод дослідження.

Результати. У статті запропоновано авторське бачення дефініції «конкурентна стратегія». Розроблено класифікацію конкурентних стратегій. В якості теоретичної бази визначення напрямків вдосконалення механізмів управління конкурентоспроможністю суб'єктів агробізнесу запропоновано модель стратегічного ромба, яка включає п'ять елементів: арена; провідник; диференціатори; послідовність; економічна логіка. Обґрунтовано пропозиції прикладного характеру щодо реалізації конкурентних стратегій інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів аграрного виробництва.

Ключові слова: конкурентні стратегії, суб'єкти аграрного виробництва; інноваційно-інвестиційний розвиток; управління конкурентоспроможністю.

COMPETITIVE STRATEGIES FOR INNOVATION AND INVESTMENT DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION ENTITIES

Abstract

Introduction. Ensuring the sustainable development of domestic agricultural producers involves achieving and maintaining a sufficient level of economic efficiency and competitiveness for the implementation of expanded reproduction. This, first of all, implies the formation of an appropriate level of competitiveness through the creation of sustainable competitive advantages of products and manufacturers. This process is impossible without attracting investment resources and introducing innovations in order to create competitive advantages, strengthen market positions and increase the level of concentration of productive capital. The latter necessitates a comprehensive strategic planning, which would be based on the innovative orientation of investment activities.

The purpose of the article is to form theoretical and methodological and applied principles of competitive strategies formation of innovation and investment development of agricultural production entities.

Method (methodology). Methods of comparison, analysis, theoretical and logical generalization are applied in the course of research. The dialectical method of research became the methodological basis.

Results. The author's vision of the definition of "competitive strategy" is offered in the article. The classification of competitive strategies is developed. A model of a strategic rhombus is proposed as a theoretical basis for determining areas for improving the mechanisms of managing the competitiveness of agribusiness entities, which includes five elements: arena; conductor; differentiators; sequence; economic logic. The proposals of applied character concerning realization of competitive strategies of innovative-investment development of subjects of agricultural production are substantiated.

Key words: competitive strategies, subjects of agricultural production; innovation and investment development; competitiveness management.

JEL classification: Q13; Q10; Q17

Вступ

Забезпечення сталого розвитку вітчизняних суб'єктів аграрного виробництва передбачає досягнення й підтримання достатнього для здійснення розширеного відтворення рівня економічної ефективності та конкурентоспроможності. Це, в першу чергу, передбачає формування належного рівня конкурентоспроможності через створення стійких конкурентних переваг продукції і підприємств-товаровиробників. Вказаний процес унеможлиблюється без залучення інвестиційних ресурсів і впровадження інновацій з метою створення конкурентних переваг, посилення ринкових позицій і збільшення рівня концентрації виробничого капіталу. При цьому інноваційну та інвестиційну діяльність доцільно розглядати в якості джерела конкурентних переваг комплексно як один процес, окреме здійснення складових якого або неефективне, або неможливе. Останнє зумовлює необхідність комплексного стратегічного планування, яке б базувалося на інноваційній орієнтації інвестиційної діяльності.

Проблемам вивчення розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності й підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств та інших суб'єктів

аграрного виробництва присвячені наукові праці В.Я. Амбросова, О.Ю. Амосова, Л.В. Балабанової, А.Ф. Гацька, Ю.І. Данька, Л.В. Дикань, О.О. Красноруцького, С.М. Ілляшенка, В.А. Павлової, Н.П. Тарнавської, Ж. Тіроля, Р.А. Фатхудінової та ін. Однак, залишаються невивченими проблемні питання, що пов'язані з ідентифікацією та реалізацією стратегічних напрямів розвитку, а також генеруванням і імплементацією відповідних стратегій з урахуванням умов і особливостей здійснення аграрними підприємствами своєї основної діяльності.

Мета дослідження

Метою статті є формування теоретико-методичних і прикладних засад формування конкурентних стратегій інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для формування теоретичної бази нашого дослідження необхідно розкрити сутність економічної категорії «конкурентна стратегія». Так, Азоев Г. виходить з розуміння конкурентної стратегії як плану дій організації, спрямованого на досягнення успіху у конкурентній боротьбі на певному ринку [1]. Ансофф І. пропонує схожий підхід, роблячи акцент на необхідності розробки диференційованої конкурентної стратегії для кожної специфічної сфери бізнесу (стратегічної зони) [2]. У свою чергу, Іванов Ю. звертає увагу на відсутність статичності у конкурентних стратегіях, яка пов'язана з динамікою конкурентних позицій на ринку й адаптацією організації до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі [3]. Портер М. у визначенні конкурентної стратегії на перший план виводить її цільовий аспект, спрямованість, вбачаючи її у зайнятті стійкої і вигідної позиції, яка дасть змогу організації протистояти натиску тих сил, які визначають конкурентну боротьбу в галузі [4]. Саєнко М. акцентує увагу на узагальнених механізмах реалізації конкурентної стратегії, представляючи її як «...спосіб отримання стійких конкурентних переваг в кожній стратегічній області бізнесу підприємства шляхом конкурентної боротьби, задоволення різноманітних і мінливих потреб покупців краще, ніж це роблять конкуренти» [5]. При цьому конкурентна стратегія визнається складовою загальної корпоративної стратегії. Заперечується можливість універсальної (портфельної) конкурентної стратегії суб'єкта господарювання, доводиться життєздатність виключно конкурентних стратегій окремих визначених бізнес-напрямків, стратегічних областей бізнесу. На подібних позиціях стоїть і Тренюв Н.В: його інтерпретації конкурентної стратегії – це стратегія конкурентної боротьби за кожною складовою портфелю бізнесів у різних видах діяльності [6]. Томпсон А. та Стрікленд А. виділяють в якості вихідного пункту реалізації конкурентних стратегій розроблення управлінських рішень, які спрямовані на встановлення і зміцнення довгострокової конкурентної позиції підприємства в конкретній галузі [7]. Багатоаспектне визначення конкурентної стратегії представлено у працях Фіщука Б. як способу отримання стійких конкурентних переваг підприємства шляхом конкурентної боротьби, задоволення різних і мінливих потреб покупців краще, ніж це роблять конкуренти [8].

Враховуючи вищезазначені підходи, нами було запропоновано авторське бачення дефініції «конкурентна стратегія». Вважаємо, що конкурентна стратегія – це комплекс управлінських рішень довгострокового горизонту дії, метою якого є створення стійких конкурентних переваг на основі використання інструментів маркетингової політики, що у відповідності до сучасних викликів мінливого ринку включає в якості обов'язкового компоненту стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку.

З метою виділення конкурентних стратегій з найбільшим потенціалом саме для аграрної галузі застосовуємо аналіз найбільш поширених їх класифікацій (табл. 1). На наш погляд, найбільш узагальнюючою, з високим потенціалом прикладного застосування саме в аграрному виробництві є класифікація Портера М., який виділяє базові

конкурентні стратегії, що мають універсальний характер, тобто можуть бути використані в будь-якому конкурентному середовищі будь-яким підприємством з метою забезпечення конкурентних переваг [4].

Таблиця 1. Класифікація конкурентних стратегій

Автор	Ознака	Види стратегій
Портер М.	Конкурентна перевага	<ul style="list-style-type: none"> ✓ диференціація товару і ринку; ✓ лідерство на основі мінімізації витрат; ✓ фокусування (спеціалізація та концентрація).
Ансофф І.	Джерело конкурентної переваги	<ul style="list-style-type: none"> ✓ стратегія максимізації ринкової частки; ✓ стратегія диференціювання ринку (ринкової ніші); ✓ стратегія росту.
Котлер Ф.	Конкурентні позиції і спрямування маркетингу	<ul style="list-style-type: none"> ✓ стратегія ринкового лідера – утримання домінуючої частки; ✓ стратегія фірми-челенджера (значна, але не найбільша частка); ✓ стратегія фірми-послідовника (досить стійка ринкова позиція; обмежений вплив на ринок); ✓ стратегія фірми-нішера – утримання ринкової частки в ніші.
Тресі М., Вірсем Ф.	Принцип ціннісних орієнтирів	<ul style="list-style-type: none"> ✓ забезпечення вищої цінності завдяки лідерству в галузі за ціною і зручністю товару; ✓ забезпечення вищої цінності на основі тісного зв'язку із споживачем (детальна сегментація ринку); ✓ забезпечення вищої цінності шляхом пропонування постійного потоку нових товарів або послуг.
Літл А.	Конкурентні позиції	<ul style="list-style-type: none"> ✓ стратегія лідера - найсильніші ринкові позиції; ✓ стратегія фірм із сильною позицією – спроможність реалізовувати незалежну маркетингову стратегію без погіршення своїх позицій; ✓ стратегія фірм, які посідають сприятливу позицію, – наявність специфічної конкурентної переваги; ✓ стратегія фірм, які посідають надійну (задовільну) позицію, – середні ринкові позиції (існують деякі ринкові можливості для стратегічного розвитку; фірма є конкурентно вразливою); ✓ стратегія фірм, які посідають незадовільну позицію – слабкі ринкові позиції.

Лідерство на основі зниження витрат ґрунтується на формуванні виробничо-управлінської системи, котра оптимізує виробничі потужності з використанням технологічних переваг великомасштабного виробництва; зниження рівня витрат на сировину, енергоресурси, робочу силу.

Сутність стратегії диференціації полягає в виробництві товару з унікальними споживчими властивостями і проявляється в розвитку брендів зі специфічними характеристиками, різноманітності послуг і якісному спілкуванні зі споживачем. У сфері аграрного бізнесу це може бути сегмент виробництва нішевих продуктів. Аналіз існуючої ситуації показує, що особливо актуальною ця стратегія є у секторі фермерських і індивідуальних господарств, які характеризуються порівняно малими розмірами земельних площ. Нішевий продукт – це товар обмеженого попиту з низькою ціною еластичністю. Диференціація може реалізовуватися через розвиток екологічно чистого виробництва, яке перетворюється на стратегію інноваційного розвитку АПВ більшості країн світу.

Розвиток конкурентних стратегій на основі імплементації екологічного землеробства й тваринництва є достатньо ефективним для експортноорієнтованих підприємств. У сучасних умовах глобалізації для України найбільш перспективними є західноєвропейські ринки. В цьому розрізі актуалізуються питання стандартів екологічно чистих продуктів харчування. У країнах ЄС екологічно чистою (органічною) продукцією вважається тільки та, яку було вироблено, оброблено й реалізовано відповідно до органічних стандартів Постанови Комісії (ЄС) №889/ 2008 або стандартів Міжнародної федерації органічного сільського господарства (IFOAM) [10].

Сертифікацію та інспекцію господарств виробництва екологічно чистої продукції в Україні здійснюють 11 організацій. Найвагомішими серед них є Control Union Ukraine

(Нідерланди), Lacom (Нідерланди), Bio Control (Угорщина), Bio Inspecta та ІМО (Швейцарія). Останніми сертифіковано 70-85% усіх земель України, зайнятих під органічним виробництвом [11].

Стратегія фокусування є розвитком стратегії диференціації для фірм, що не мають достатніх виробничих потужностей і конкурентної позиції на великому сегменті ринку. Вона ґрунтується на отриманні конкурентних переваг на досить вузькому сегменті ринку (за продуктовою або географічною ознакою).

В якості теоретичної бази визначення напрямків вдосконалення механізмів управління конкурентоспроможністю суб'єктів агробізнесу ми пропонуємо модель стратегічного ромба, яка включає п'ять елементів: арена; провідник; диференціатори; послідовність; економічна логіка.

Рис. 1. Стратегічний ромб

Першим кроком у процесі визначення конкурентних переваг має бути ідентифікація арени (галузі), де компанія має реальний потенціал. Для аграрних підприємств асортимент товарів буде залежати не лише від економічного потенціалу фірми (можливостей використання ключових технологій), а й від природних факторів, як то – якість ґрунтів, кліматична зона тощо.

На користь перспективності аграрного ринку (арени) свідчить той факт, що за останні два десятиліття споживання харчових продуктів (в енергетичному еквіваленті) на душу населення зросло на 10%.

Під елементом з назвою «Провідник» розуміється підхід, за допомогою якого фірма планує розвиватися: злиття компаній, стратегічний альянс, купівля, ліцензійна угода тощо. Наприклад, створення конкурентних переваг на основі інноваційних стратегій може включати такі провідники як інвестування в дослідження, формування альянсу з компанією, у якої є провідна технологія, купівля компанії – власника технології. На наш погляд, особливої уваги в розрізі агробізнесу заслуговує стратегія вертикальних угод, під якими розуміються угоди між підприємствами, що не є прямими конкурентами й знаходяться на різних рівнях створення доданої вартості виробничого (дистриб'юторського) ланцюга (продавець – покупець, постачальник – споживач).

Вертикальні узгоджені дії розглядаються як менш шкідливі для конкуренції. Для них передбачені виключення із загального правила про заборону антиконкурентних узгоджень з огляду на їх позитивний ефект.

На користь перспективності саме вертикальних угод свідчить досвід однієї з провідних компаній агроринку в Україні – Нібулон. Компанія «Нібулон» створила унікальну і найбільш потужну в Україні вертикально інтегровану структуру, яка включає виробничі підрозділи й логістичну інфраструктуру: перевантажувальні термінали й комплекси з приймання, зберігання та відвантаження зернових і олійних культур, потужний флот. Економічні результати діяльності фірми говорять на користь вертикальних угод, які дозволяють сформувати стійкі конкурентні переваги шляхом зростання економічної ефективності виробничого та розподільчого ланцюга: за рахунок спрощення координації між підприємствами-учасниками, зниження операційних витрат сторін, оптимізації розподільчого й інвестиційного процесів.

Диференціатори (продукт, бренд, ціна, маркетинг, якість) – це фактори набуття конкурентних переваг. При цьому такий елемент як ціна, що для більшості ринків є провідним, в аграрному виробництві є наданою зовні детермінантою. Відповідно до підходу, орієнтованому на співвідношення ринкового попиту і пропозиції,

товаровиробник формує ціну на рівні ринкової (біржової). Набуття стійких конкурентних переваг забезпечується регулюванням витрат – підвищенням продуктивності праці, якості продукції тощо.

Враховуючи довгостроковий характер стратегічного управління, необхідним етапом є розробка послідовності дій і часових рамок для їх виконання з ідентифікацією наявних ресурсів, таких як люди, знання, технології, фінансові активи, ринкове становище, постачальники.

Аналіз економічної логіки передбачає відповідь на питання про економічну доцільність, стратегію отримання прибутку. Аналіз практики господарювання провідних українських аграрних фірм свідчить про зростання ролі логістичних витрат в структурі валових витрат. На кожній тоні виробленої аграрної продукції в процесі транспортування втрачається 20 дол. США. Це на 40% більше, ніж в Німеччині, і на 30% більше, ніж в США [12]. В структурі вартості перевалки зерна 53% припадає на оплату за доступ до причалу, подачу вагонів, електроенергії, водопостачання й водовідведення, оренду нерухомого майна, компенсацію земельного податку, страхування. Транспортно-експедиційні послуги складають решту – 47% [13].

«Вузькими місцями» агрологістики в Україні на макрорівні є сучасний стан залізничної транспортної системи; обмеженість альтернатив у транспортуванні.

Логістичні маршрути й інфраструктура внутрішніх перевалок не забезпечують оптимізації часу доставки через невідповідність сучасним вимогам аграрного сектору. Класичний для України ланцюг поставок зернових на експорт включає такі ланки: виробник – елеватор – залізниця – портові зернові термінали – морські судна.

За даними аналітичного дослідження [15]: елеватори здатні відвантажувати 715 тис. т на день, залізниця подає вагони лише на 117 тис. т, станції в портах здатні обробити 200 тис. т вантажів, в портах є можливість вивантажити 182 тис. т, на судна можна завантажувати 250 тис. т на добу. Як бачимо, «вузьким місцем» ланцюга постачань аграрної продукції на експорт є Укрзалізниця, а саме: недостатня кількість вагонів-зерновозів. Аналіз розрахунків експертів Soufflet Group показав, що на сьогодні обсяг експорту зернових складає 45 млн т. Якщо весь цей обсяг перевозити залізницею знадобиться 18 740 вагонів, які будуть працювати 365 днів на рік, без вихідних і свят. Але в наявній ситуації, де перевозиться залізницею лише 67%, достатньо 12 656 вагонів. Якщо експорт зерна зросте до 60 млн. т, то потреба складе 25 тис. вагонів для 100% вивозу залізницею. Укрзалізниця має біля 14,1 тис. вагонів разом із залученими. Отже, маємо критичну ситуацію щодо наявних вагонів-хопперів.

В результаті реформ Укрзалізниці вартість транспортування вантажів збільшилася на 17-25%. Учасники зернового ринку, зокрема зернотрейдери, змушено скоригували вартість логістики зерна й підвищили вартість транспортування. Це негативно позначилось на економічному стані сільгоспвиробників, так як призвело до зниження закупівельних цін.

Саме на пом'якшення ситуації в логістичній сфері спрямували свої ресурси два найбільших українських зернотрейдери. Так, компанія «Кернел» сформувала власний рухомий залізничний склад, отримавши в управління біля 15-17% всього українського парку вагонів-хоперів. При цьому, будучи власником зернового терміналу в порту Чорноморськ потужністю біля 4,5 млн т на рік, компанія формує прямий цикл перевезень всередині логістичної системи [16].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, на основі адаптації моделі стратегічного ромбу до специфіки діяльності вітчизняної аграрної галузі та у поєднанні з авторським баченням дефініції «конкурентна стратегія» можемо надати такі висновки прикладного характеру: створення стійких конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу передбачає розробку комплексу управлінських рішень, що структурується за такими елементами: арена, провідник, диференціатори, послідовність; інвестиційні потоки варто спрямовувати на

сфери, що мають найбільший синергетичний ефект. Аналіз успішних стратегій суб'єктів агробізнесу свідчить про доцільність розвитку комплексних рішень, що поєднують виробничий і розподільчий аспекти діяльності; в умовах динамічності ситуації на ринку зростає роль логістичної складової. Продукція сільськогосподарських підприємств в переважній більшості характеризується як стандартизована, отже створення конкурентних переваг передбачає перенесення акценту на формування маркетингових стратегій просування товару на ринок; вертикальні інтеграційні угоди дозволяють отримати стійкі конкурентні переваги за рахунок переформатування виробничого й розподільчого ланцюга, що підвищує економічну ефективність шляхом спрощення процесів координації між підприємствами-учасниками, зниження операційних витрат сторін, оптимізації розподільчого та інвестиційного процесів; ефективним напрямком реалізації конкурентних стратегій в умовах малого й середнього агробізнесу є вихід в сегмент нішевих продуктів. При цьому перспективним напрямком інвестиційно-інноваційних стратегій для них є формування й розвиток технологічних систем доробки сільгосппродукції – перш за все, сушки та заморозки; для компаній, що орієнтовані на експорт продукції, інноваційну діяльність доцільно спрямовувати на розвиток екологічно чистого виробництва. В умовах глобалізації економічних процесів інвестиції в інноваційний розвиток органічного рослинництва й тваринництва мають суттєвий потенціал створення стійких конкурентних переваг, а, отже, і формування сучасної конкурентної стратегії, яка враховує модернізовані аспекти динамічності споживчого ринку; реалізація конкурентних стратегій суб'єктами агробізнесу передбачає наявність розвинутої логістичної інфраструктури, зокрема автомобільного, залізничного, річкового, морського транспорту, апотужностей також для зберігання.

Перспективами подальших досліджень є імплементація запропонованої конкурентної стратегії в комплексний механізм управління конкурентним потенціалом в системі інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств аграрного виробництва.

Список літератури

1. Азоєв Г. Л. Конкуренция : анализ, стратегия и практика. М. : ЦЭИМ, 2001. 207 с.
2. Ансофф И. Стратегическое управление; пер. с англ.; под ред. Л.И. Евенко. М.: Экономика, 1989. 519 с.
3. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства: монографія / Ю. Б. Іванов та ін.; За заг. ред. Ю. Б. Іванова ; ХНЕУ. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. 383 с.
4. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов. пер. с англ. М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. 234 с.
5. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства: підручник. Тернопіль : «Економічна думка». 2006. 390 с.
6. Тренев Н. Н. Стратегическое управление : учеб. пособие. М. : ПРИОР, 2000. 282 с.
7. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа. 17-е изд.; пер. с англ. М.: ИД «Вильямс», 2007. 928 с.
8. Фіщук Б. П., Жевега В. П., Войтенко О. І. Конкурентні стратегії підприємства в умовах мінливого ринкового середовища. *Збірник наукових праць ВНАУ, Серія: Економічні науки.* №4 (70), Том 2. 2012. С. 206-211.
9. Лагута Я. М., Михайленко Н. В. Стан та перспективи розвитку ринку органічної продукції в контексті соціальної відповідальності бізнесу. *Причорноморські економічні студії. Економіка та управління підприємствами.* 2017. Вип. 18. С. 79-82.
10. European Union Council Regulation No. 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation №. 2092/91. Official Journal of the European Union. 2007. L. 189. 23 p.
11. Ковальчук С. Я. Муляр Л. В. Виробництво органічної продукції – аграрна спеціалізація України на міжнародному ринку. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки.* 2013. №3 (80). С. 103-109.

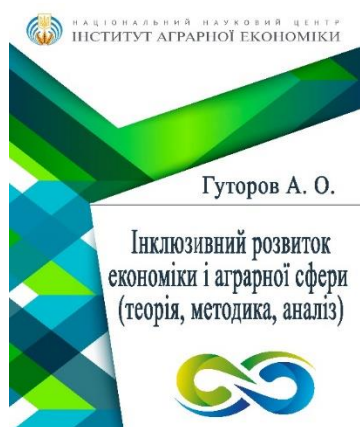
12. Транспортные проблемы агрологистики: цифры. 19.12.2016. URL: <http://logist/fm/news/transportnye-problemy-agrologistiki-cifry>.
13. Харсун Л.Г. Вынужденная оптимизация цепей поставок зерновых // Логистика: проблемы и решения. №1 (80). 2019. С. 27-28.
14. Експортні рекорди зерна. URL: <https://ambarexport.ua/blog/export-records-of-grain>.
15. Логистика экспорта зерна Украины: взгляд Soufflet Group. URL: <https://greencoltd.com.ua/index.php/en/k2-categories/item/332-logistika-eksporta-zerna-ukrainy-vzglyad-soufflet-group>.
16. Чим живе транспортна логістика в агробізнесі. URL: <https://logistics-ukraine.com/2018/06/06/чим-живе-транспортна-логістика-в-агро>.

References

1. Azoev, G. L. (2001). *Konkurencija : analiz, strategija i praktika*. [Competition: Analysis, Strategy and Practice]. Moscow. CJeIM. Russia.
2. Ansoff, I. (1989). *Strategicheskoe upravlenie*. [Strategic management]. Jekonomika. Moscow.
3. *Teoretychni osnovy konkurentnoi stratehii pidprijemstva*. [Theoretical foundations of the competitive strategy of the enterprise]. (2006). In Ivanov, Yu. B. (ed.); KhNEU. VD «INZhEK». Kharkiv. Ukraine.
4. Porter, M. (2005). *Konkurentnaja strategija: metodika analiza otraslej i konkurentov*. [Competitive strategy: a methodology for analyzing industries and competitors]. Al'pina Biznes Buks. Moscow. Russia.
5. Saienko, M. H. (2006). *Stratehiia pidprijemstva*. [Strategy of the enterprise]. «Ekonomichna dumka». Ternopil'. Ukraine.
6. Trenev, N. N. (2000). *Stratehycheskoe upravlenye*. [Strategic management]. PRYOR. Moscow. Russia.
7. Tompson, A. A., Stryklend, A. Dzh. (2007). *Stratehycheskyj menedzhment: kontseptsyy y sytuatsyy dlia analiza*. [Strategic management: concepts and situations for analysis]. 17th ed. YD «Vyl'iams». Moscow. Russia.
8. Fischuk, B. P., Zheveha, V. P., Vojtenko, O. I. (2012). «Competitive strategies of the enterprise in the minds of the tiny market center». *Zbirnyk naukovykh prats' VNAU, Serii: Ekonomichni nauky*. no. 4 (70), pp. 206-211.
9. Lahuta, Ya. M., Mykhajlenko, N. V. (2017). «Status and prospects of markets for organic produce on the social responsibility of business». *Prychornomors'ki ekonomichni studii. Ekonomika ta upravlinnia pidprijemstvamy*. Issue 18, pp. 79-82.
10. European Union Council Regulation No. 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing. Regulation №. 2092/91. *Official Journal of the European Union*. 2007. L. 189. 23 p.
11. Koval'chuk, S. Ya., Muliar, L. V. (2013). «Organic production - agricultural specialization of Ukraine on the international market». *Zbirnyk naukovykh prats' VNAU. Serii: Ekonomichni nauky*. no. 3 (80), pp. 103-109.
12. Transportnye problemy agrologistiki: cifry. [Transport problems of agrology: figures]. 19.12.2016. URL: <http://logist/fm/news/transportnye-problemy-agrologistiki-cifry>.
13. Harsun, L. G. (2019). «Forced optimization of grain supply chains». *Logistika: problemy i reshenija*. no. 1 (80), pp. 27-28.
14. Eksportni rekordy зерна. [Export records of grain]. Available at: <https://ambarexport.ua/blog/export-records-of-grain>.
15. Logistika jeksporta zerna Ukrainy: vzgljad Soufflet Group. [Logistics of grain export in Ukraine: the view of the Soufflet Group]. Available at: <https://greencoltd.com.ua/index.php/en/k2-categories/item/332-logistika-eksporta-zerna-ukrainy-vzglyad-soufflet-group>.
16. Chim zhive transportna logistika v agrobiznesi. Available at: <https://logistics-ukraine.com/2018/06/06/chim-zhive-transportna-logistika-v-agro>.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.

ГРУНТОВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ІНКЛЮЗИВНОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ І АГРАРНОЇ СФЕРИ В РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Однією з умов подальшого ефективного функціонування вітчизняної аграрної сфери є її сталий розвиток та ефективна конкурентоспроможна діяльність усіх форм аграрного виробництва, в основі якої лежить формування сприятливого інституційного середовища.

Така модель розвитку передбачає узгодженість інтересів усіх груп стейкхолдерів, збалансованість за економічними, соціальними й екологічними параметрами, недискримінаційність та орієнтованість на тривалість у часі, задоволеність потреб не лише сьогодення, а і майбутніх поколінь.

Криза неоліберальної глобалізації, інституціональні трансформації в епоху постмодерну привели до реконцептуалізації економіки сталого розвитку й формування парадигми інклюзивного розвитку. Одним із центральних елементів теорії інклюзивної

економіки є перехід від екстрактивних політичних та економічних інститутів до інклюзивних, що супроводжується розширенням прав і свобод усіх без винятку верств населення.

Особливої актуальної проблема становлення інклюзивної економіки в Україні набрала з ухваленням указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», відповідно до якого національним пріоритетом є забезпечення інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина. Також цим Указом передбачено упровадження дієвої системи моніторингу реалізації цільових завдань у коротко- і довгостроковій перспективі.

Слід зазначити, що у міжнародній практиці для оцінювання рівня інклюзивності національних економік використовують методику розрахунку індексу інклюзивного розвитку, що була затверджена на початку 2018 р. на Всесвітньому економічному форумі. Однак ця методика зорієнтована лише на міжнародні зіставлення країн, без урахування їхніх регіональних і галузевих особливостей. Тому, з огляду на важливість цієї проблеми, в Україні є потреба адаптації методичних засад оцінювання інклюзивності розвитку регіональних економік та економіки аграрної сфери. Зважаючи на вищевикладене, монографію А. О. Гуторова «Інклюзивний розвиток економіки і аграрної сфери (теорія, методика, аналіз)»¹ слід вважати актуальною і науково значущою.

Рецензована монографія видана за рішенням вченої ради провідної наукової установи в системі аграрної економіки – ННЦ «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук України. Книга структурно складається з передмови, трьох розділів, післямови і додатків. У першому розділі «Теоретичні засади інклюзивної економіки та інклюзивного розвитку» узагальнено економічні передумови формування парадигми інклюзивного розвитку й розкрито сутність інклюзивної економіки. У другому розділі «Методичні засади оцінювання рівня інклюзивного розвитку» проаналізовано основні макроіндикатори розвитку інклюзивної економіки, а також обґрунтовано методику оцінювання рівня інклюзивного розвитку економіки України та аграрної сфери на регіональному рівні. Третій розділ «Стан інклюзивного розвитку економіки регіонів і аграрної сфери» присвячено аналізу макроекономічних детермінант інклюзивного розвитку національного господарства та оцінюванню рівня інклюзивного розвитку економіки регіонів і аграрної сфери України.

Ознайомлення зі змістом монографії «Інклюзивний розвиток економіки і аграрної сфери (теорія, методика, аналіз)» дає змогу стверджувати про її ґрунтовність, системність викладення матеріалу та новизну авторських пропозицій. Книга є цікавою для науковців, працівників органів державної влади, викладачів, здобувачів наукових ступенів, студентів закладів вищої освіти економічних спеціальностей.

С. В. Кальченко, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бізнес-консалтингу та міжнародного туризму Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

¹ Гуторов А. О. Інклюзивний розвиток економіки і аграрної сфери (теорія, методика, аналіз): монографія. Харків : Видавництво «Точка», 2019. 146 с. (ISBN 978-617-669-268-3).

Критика і бібліографія **РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ**

На регіональний ринок праці впливають різноманітні соціально-демографічні й економічні явища та процеси, що відбуваються в регіоні, у тому числі й прикордонне співробітництво. Завдяки підвищенню ролі прикордонних регіонів на міжнародній арені, особливо в умовах європейської інтеграції, розширюються можливості співробітництва відповідних територій сусідніх країн у вирішенні низки соціальних і економічних питань, серед яких важливістю відзначаються зменшення масштабів нелегальної трудової діяльності. У прикордонних регіонах України, як і інших, характерною негативною ознакою ринку праці визначено розвиток нерегульованих (нетіньових) соціально-трудова відносин. В цих умовах особливої актуальності набуває потреба вдосконалення системи регулювання ринку праці. При цьому цільовим орієнтиром виступає створення умов для формування інституціалізованого регульованого ринку праці.

Відтак розробка і впровадження концептуальних засад регулювання й забезпечення розвитку ринку праці прикордонного регіону є однією з найбільш актуальних проблем. Саме вирішенню названих проблем присвячена монографія Павліхи Н.В., Цимбалюк І.О., Уніги О.В. «Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону»², яка є вкладом авторів у розвиток економічної науки.

Монографія відзначається змістовністю, логічно ув'язаною, чіткою схемою побудови і викладення матеріалу – складається із трьох розділів, що комплексно розкривають досліджувану проблему. Особливий інтерес становлять дослідження автора щодо теоретико-методичних основ розвитку та регулювання ринку праці прикордонного регіону. Зокрема, автором розроблено концепцію регулювання та розвитку ринку праці прикордонного регіону, яка базується на комплексному підході до розкриття механізму державного, ринкового й колективно-договірного впливу на ринок праці на основі системної взаємодії заходів інституційного, організаційно-економічного, інформаційного забезпечення соціально-трудова відносин із застосуванням просторового й інституційного підходів до їх реалізації. Реалізація концептуальних засад регулювання та розвитку ринку праці прикордонного регіону, що представляють собою наукову цінність, передбачає формування системи регулювання ринку праці з орієнтиром на формування інституціалізованого регульованого ринку праці та ґрунтується на правовій основі економічної поведінки його суб'єктів, розвиненості соціального партнерства, колективних й індивідуальних договірних відносин в умовах прикордонного співробітництва.

Досить вдалим є авторський підхід до виокремлення етапів аналізу ринку праці прикордонного регіону. Представлена в роботі методика аналізу розвитку ринку праці прикордонного регіону передбачає проведення інтегральної оцінки, в основу якої покладено розрахунок інтегрального індексу й побудову багатофакторної регресійної моделі регіонального ринку праці, що відображають вплив його елементів (попиту, пропозиції та ціни на робочу силу) на рівень розвитку ринку праці. З огляду на те, що Волинська область межує з Республікою Польща, авторами виявлено особливості, притаманні ринку праці прикордонного регіону. Доведено, що сусідство з більш економічно розвинутими регіонами, які формують попит на трудові ресурси з кращою пропозицією умов праці й заробітку, може провокувати відтік робочої сили за кордон, підвищення рівня нелегальної зайнятості та прихованого безробіття.

Значний практичний інтерес становлять практичні рекомендації щодо розвитку ринку праці та вдосконалення регулювання ринку праці прикордонного регіону, а саме: створення робочих місць за допомогою стимулювання зацікавленості роботодавців і зменшення обсягів тіньової зайнятості; забезпечення продуктивної зайнятості та оптимізація її структури; підвищення ефективності регулювання трудової міграції; створення інформаційно-комунікативного середовища на ринку праці; посилення інституційного забезпечення ринку праці; розвиток міжрегіонального партнерства й створення координаційного центру зайнятості.

Отже, за змістом та структурою монографія є новаторською. Отримані результати можуть бути корисними для наукових працівників, органів державної влади, викладачів економічних дисциплін, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів. На наш погляд, визначена структура монографії та її зміст дозволить практикам та зацікавленим особам підвищити свій загальноосвітній рівень в питаннях розвитку та регулювання ринку праці.

Валентина Якубів, Доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, професор кафедри управління та бізнес-адміністрування

² Павліха Н.В. *Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону* [Текст] : монографія / Наталія Володимирівна Павліха, Ірина Олександрівна Цимбалюк, Олег Вікторович Уніга. – Луцьк: Вежа-Друк, 2018. – 220 с. ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2019 рік. Том 4. № 4.

Наукове періодичне видання

Український журнал прикладної економіки

Ukrainian Journal of Applied Economics

науковий журнал

*Том 4
Випуск 4
2019 рік*

Редактор-коректор А. М. Бутюв

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020

телефон 380 (352) 47-50-66*12292

E-mail: mail.ujae@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 21919-11819Р від 22.01.2016 року

Підписано до друку 01.11.2019 р. Формат 60x90/8.

Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 016-03-18

Умовно-друк. арк. 49,06. Обл.-вид. арк. 19,01.

Тираж 300. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка»

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,

телефон/факс 380 (352) 47-58-72.

E-mail: edition@tneu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.